

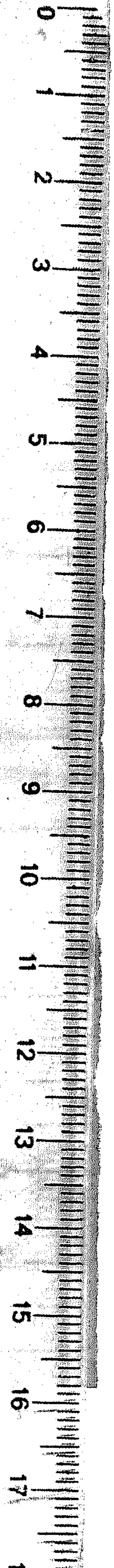
25

8
 10/10/1934
 A
 3
 379

J

V

25-134

del Colegio de la Comp. de Jesus de Granada. B. 22.

C. 7 V L I I R. 2667

CAESARIS

DE BELLO GALLICO Commentarij VII.

*A. Hircij de eodem liber octavus.
C. Caesaris de bello civili Pompeiano Commentarij IIII.
A. Hircij de bello Alexandrino lib. I.
De bello Africano lib. I.
De bello Hispaniensi lib. I.*

Cum scholiis { Franc. Hotomani Iurisci [†] autoris damnati
Ful. Vrfini Romani.
Ald. Manutij P. F.

L V G D V N I

Apud Bartholomæum Vincentium.

M. D. LXXIIII.

Cum privilegio Regis ad decennium.

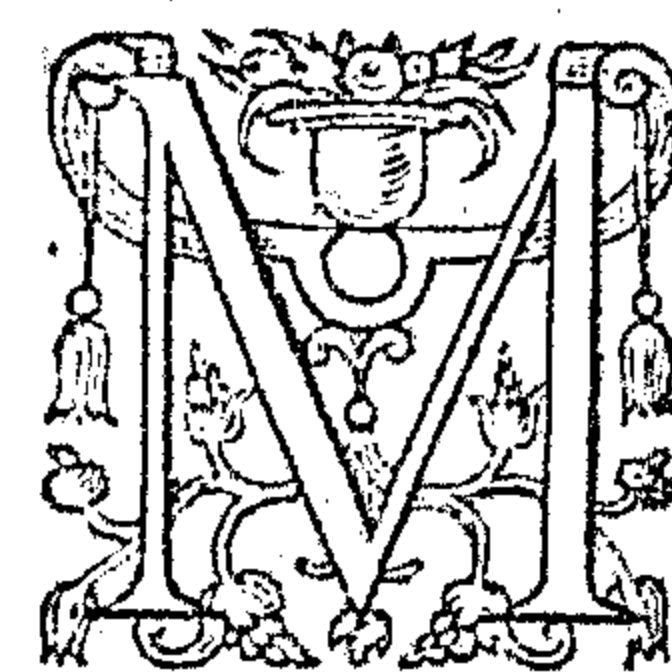
Summa privilegii.

CAROLI IX. Galliarū Regis privilegio sancitum est, ne quis Typographus imprimere, neu quis bibliopola diuendere has *Franc. Hotomani Jurisc. in C. Cæsaris commentarios Notas*, audeat ante decennium absque eiusdem *Franc. Hotomani* consensu. Qui secus faxit, multa illi esto confiscationis librorum. Datum Ambosiæ v. I. Ianuarij, anno à Christo nato M. D. LXXII.

Coignet.

GENEROSISSIMO
ET SPLENDIDISSIMO
ADOLESCENTI, GVI-
doni Comiti Lauallio, *Franc. Ho-*
tom. Jurisc. S.D.

VNVS tibi affertur à me, Generosissime Comes, quod spero nō huic tantum ætati tuæ, & studiis in quibus nunc versaris, sed etiā in omne posterum vitæ tuę tempus magnas ad res perutile tibi futurum esse. Commentarij videlicet rerum à C. Cæsare gestarū; quas non testis aliquis ex visu vel auditu commemorat: sed auctor ipse qua manu summas res gessit, eadem res illas immortalitati commendauit: qui denique rebus post hominum memoriam maximis nō modò interfuit, verum etiam cum immortalis laude & gloria præfuit. Quòd si magna semper à Sapientibus historiæ utilitas, magnasque ad res gerendas opportunitas esse iudicata est: tum verò quæ huic nostræ anteponenda sit, nullam inter humanas historias existare arbitror. Etenim, si verè iudicare volumus, eadem historiæ quæ ceterorum operum omnium ratio est: quorum laus duabus constat rebus, materia & artificio: Nam in annulo (vt tibi ex re peruulgata exemplum edam) quamuis splendida atque illustris

P R A E F A T I O.

gemma fit, tamen nisi singularis quædam artificis accesserit solertia, detractum aliquid de ipsius splendore ac dignitate iudicamus. Similima historiæ ratio est. Magnum est argumenti atque materiæ, in qua historicus versatur, pondus; magnûmque in omnem partem momentum. Itaque quantumuis incuito atque agresti sermonis genere scripta sit, tamen si res complexa est memoratu atque admiratione dignas, auidè illam arripimus. Cuius rei vel historiæ de Caroli Magni rebus gestis, aliorûmque Germanorum Imperatorum, & Francorum Regum annales documento esse possunt: qui tametsi à barbaris & incultis hominibus conscripti sunt, à nobis tamen propter utilitatem rerum, semel in vita leguntur. Verùm ubi ad præstantiam argumenti scriptoris etiam accessit elegantia, quod apud Græcos in Herodoto & Thucydide, apud Latinos in Sallustio & Livio vsuuenit, quanto admirabilius, quantoque præclarius ac magnificentius opus illud existimatur? quanto maiore cum voluptate legitur? propè ut nunquam è studiosorum manibus dimittatur. In hunc numerû si Cæsaris commentarios referendos putem, neminem fore arbitror peritum in hoc genere estimatorum, à quo meum iudicium reprehendatur. Nam, si argumentum spectemus, priore quidem parte diuturna fortissimæ & bellicosissimæ gentis Gallicæ, hoc est maiorum nostrorû bella, variôsque casus, rerûmque publicarum florentissimarum quondam & nobilissimarum interitus comple-

ctitur:

P R A E F A T I O.

ctitur: quæ cum aduersus Romanorû opes, annos (vt Iosephus testatur) amplius D C C C. de potentatu contendissent, ad extremû fato gentium propè omnium communi conciderûnt, atque in illorum seruitutem redactæ sunt. altera parte populi R. gentium propè omnium principis, victoris ac domini, potentissimæque Reipub. & nobilitatæ illius Maiestatis occasum, describit: cui causam duorum principum discordiæ & contentiones attulerunt: quemadmodû Galliæ quoque nostræ vsuuenit, quæ cum duas in partes diuisa esset, quarum vni Aedui, alteri Aruerni præerant, veteratoriis Romani Senatus artibus distractæ, tandèmq; per amicitia speciem, & societatis consanguinitatisque nomen oppressa est. Nam cum Aedui ab Aruernis & Sequanis dissentirent, Romani qui tales exterarum gentium contentiones ad suas rationes accommodatissimas esse animaduertebant, controuersias illas alere instituerunt, Aeduifque fratrum & consanguineorum nomen honorificentissimis decretis detulerunt: quibus decretis atque artibus aditum sibi in Galliam nostrâ, per auxilij ferendi speciem aperuerunt: auxilij, inquam, aduersus eum ferendi, quem paucis antè annis splendidissimo Regis socij atque amici nomine affecerant. Nam verò si scriptoris artificium, hoc est sollicitatem, prudentiam, splendorem denique orationis, attendere volumus: ecquis vnquam post hominum genus natum ad scribendam historiam animum appulit, qui cum hoc nostro conferendus videat-

P R A E F A T I O.

rum? Prudentia in eo cernitur, quòd non modò euenta, verum etiam euètorum cauffas aperit: nihil à proposito alienum, nihil non ordine ac loco, nihil non magnopere necessarium admiscet. Cuius laudis si quis vel Plutarchum, vel Liuium magnopere cupidum fuisse affirmet, cum in illius quidè Parallelis innumera sint ad philosophi scholam potius, quàm ad institutam historiam pertinentia, in huius autem libris quàm plurimæ sint orationes fictæ & commentitiæ (quod figmenti genus grauius Polybius infestatur) haud scio an illorum existimationis quàm suæ ipsius cupidior sit futurus. Grauitas verò vel ex hoc cognosci potest, quòd leuia quæque prætermittens, summa duntaxat (vt ille ait) fastigia rerum persequitur: neque vel mularum partibus, vel eiusmodi nugis atque ineptiis commemorandis lectoris auidum cognoscendi animum defatigat. Tanta (inquit Quintilianus) in eo vis est, tantum acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat. Postremò, quanta orationis sit dignitas, vel vnius Ciceronis acerrimi in hoc genere estimatoris testimonium satis esse poterit. Commentarios, inquit, scripsit rerum suarum valde quidem probandos: nudi enim sunt, recti & venusti, ornati orationis tanquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, vnde sumerent qui vellent scribere historiã, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere: sanos quidem homines à scribendo deterruit. Quæ cum ita esse iam pridem animad-

P R A E F A T I O.

animaduertissem, tanto me huius præstantissimi scriptoris studio captum fuisse fateor, vt quod tempus ab artis meæ professione laboriosissima surripere poteram, libentissimè in his libris, tanquam in porticu, vel ambulatione amenissima, relaxandi animi causa, consumerem: quo in studio animum etiam ad menda quædam librariorum tollenda, & opera Cæsaris vel in fluminibus trãsmittendis, vel in oppidis oppugnandis, vel in castris muniendis, machinâsque bellicas cognoscendas adiunxi. Cuius ocij nimiam interdum facultatem superioribus annis turbulenta mihi tempora præbuerunt: è quibus vt primùm tâquam è naufragio enatare potui, aliquantum in illis obseruationibus recognoscendis subsocii tēporis posui: ne hic quoque noster labor, vt alia non pauca, quæ senectuti meæ subsidio fore sperabam, interiret: sed huius scriptoris studiosis prodesse posset. Quod opus cum à Typographo paratum, ac iam in publicum emittendum esset, multis de caussis, vt tibi, Generosissime Comes, dicarem, atque inscriberem, sum adductus. Primùm vt te ad institutum studiorum curriculum, currentem quidem, vt spero, cohortarer; in quibus præclaram vsque adhuc operam, posuisti: deinde vt generosum tuum animum ad magnorum euentorum considerationem, ad rerum humanarum vicissitudines, regnorum & Rerum public. interitus, euerfionésque obseruandas excitarem: in quibus certissima Dei potètia & seueritas animaduerti potest: qui (vt ipse in literis

P R A E F A T I O.

sanctis testatur) propter Regum scelera, & perditos mores, regna e gente in gentem transfert. Quanta, quaeso, & quam vehemens vis diuini numinis in illa toties decantata populi R. maiestate sub vnus hominis ditionem subigenda apparuit? Cum is populus, qui orbis terrarum dominus, victor, triumphator dicebatur, omnesque ferè gentium exterarum Reges, Tetrarchas, Dynastas sibi seruire coegerat, nunc sub vnus hominis dominatum subactus, miseriam suis posteris eiusdem seruitutis hereditatem reliquit? Nã e Cæsaris successoribus quousquisque non immanissimi Tyranni potius, quam Imperatoris, aut patris patriæ nomine dignus fuit? Quin etiam ad infimæ atque abiectæ fortis homines imperiũ illud peruenisse constat. Cõmemorantur Pertinax & Macrinus, libertino patre natũ: Maximinus terræ filius, miles gregarius e Thracia: Philippus latronum ducis filius: Probus patre agrestis genitus, Iustinus bubulci filius, ipse pecoris ineunte ætate custos. Atqui tantæ huic ac tam prodigiosæ vicissitudini nostri huius Cæsaris victoriæ, de quibus ipse his in libris commemorat, viam munierunt. Quod si nouem annorum historiam, quibus arma ipsius in Gallia nostra versata sunt, summatim percurrere volumus: primus quidem annus ingentes Heluetiorum copias, quæ patriis sedibus relictis in fines nostros influebãt, repressit: magnaque cæde fusas ac disiectas domum reuerti coegit: Ariouistum Germanorum Regem, ac sæpe iam victorem, qui

magna

P R A E F A T I O.

magna suorum manu Sequanorum sedes occupat, ibique annos iam XI V. cõfederat, proelio superatum e Galliæ finibus expulit. Alter bellicosissimam Belgarum gentem armis oppressam, sub Cæsaris potestatem redegit. Tertius Venetos, Antuates, Vnellos, Aquitanosque eidem parere compulit. Quartus Vsiptes & Tenteros, qui e Germania in fines nostros progressi Rhenum transierant, multis proeliis fractos, domũ reuerti coegit. quo anno, victor Cæsar, ponte in Rheno decem diebus extructo in Germaniam, terroris iniiciendi causa, profectus est: pauloque post reuersus, & in alteram orbis partem digressus, Britannos sibi & Morinos subegit. Quinto, Pirustas & Britannos rebellantes domuit. Sexto, Neruios, Senones, Carnutes, Menapios, & Treuiros proeliis fractos contudit: iterumque in Germaniam, altero effecto ponte, transmisit. Sicambros, qui eodem flumine traiecto, in Galliam intulerant, repulit. Septimo, totius ferè Galliæ rebellionẽ summa ciuitatũ omnium consensione excitatam, compluribus factis præliis sedauit, vrbesque quamplurimas vi cepit. Octauo, nouos itẽ alios multis Galliæ partibus excitatos fluctus composuit. Extremo autem conquiescentem ac defessam tot malis Galliam pacauit, atque in prouinciæ formam redactam, ignauum, (vt ait Eutropius) tributum pendere coegit. Tantis rebus gestis cum in patriam victor, parta immortalis gloria, quiete perfrui, domique ocium cum dignitate (quod ætas illa summum ho-

P R A E F A T I O.

minis bonū iudicabat) obtinere posset, in no-
uos, multoque maiores fluctus ac tempestates
incidit: graui oblato aduersario Cn. Pompeio
Magno, qui nihilo minorem sibi summis rebus
terra marique gestis gloriam pepererat. Itaque
ciuile bellum ingressus, cum biēnij spatio Ita-
liam, Siciliam, Sardiniam, vtrāque Hispaniam
suam in potestatem redegit, cō pluribusque
proeliis victor, fuis aduersariorum copiis, su-
perato fugatoque Pompeio regiam potesta-
tem sub perpetuæ Dictaturæ nomine occupa-
uit. neque ita multo post occulta Senatorum
amplius L X. coniuratione oppressus in curia,
& X X I I I. vulneribus confossus est. Has tan-
tarum rerum vicissitudines, animus tuus, Ge-
nerosissime Comes, contemplan, crebroque in
his libris, tanquam in tabula, considerans, ad
Maiestatem præpotentis Dei venerandam, ad-
mirandam, cogitandam, excitabitur. Neque
verò, in hac humanarum rerum varietate con-
sideranda, lamentabilis ille Cn. Pompeij re &
cognomento Magni casus prætermittendus est:
qui cum tribus consulatibus, tribusque trium-
phis diuinos propè iam honores adeptus vide-
retur, ac per annos quatuor & triginta semper
vincere, semper de cæsis hostibus triumphare
didicisset: nunc annos vnde sexaginta natus, a-
misso florentissimo exercitu, victus, fugatus, in
vltimis oris, in AEgyptiorū solitudine, per ho-
spitij atque amicitia speciem trucidatus, mise-
randum omnibus spectaculum præbuit: cum
abiectum ipse cadauer tādū in litore iacuit,
dum

P R A E F A T I O.

dum à seruulo, congestis nauiculæ fragmentis
cremaretur. Iam verò vt alteram tibi huius in-
stituti nostri rationem exponam, nō mediocri-
ter me ad hoc consilium fortissimi & præstan-
tissimi viri Francisci Colonij parētis tui recor-
datio cohortata est. Cuius, ceterorumque ma-
iorum tuorum tanta in Rempubl. patriamque
nostram merita extiterunt, vt præter amplissi-
mos honores, quibus olim à superioribus no-
stris Regibus affecti sunt, etiam quod tibi, ce-
terisque illorum posteris debeatur redundet.
Quid dicam de Laualliorum Comitum ma-
iorum tuorum illustri ac vetusta familia, qui
cum Franciæ Duces essent ac dicerentur, non
modò summis quibusque atque amplissimis
honoribus ab antiquis Regibus nostris affecti
fuerūt, verumetiam necessitudine cum iis con-
iuncti, regūque Hispanorum, Arragonen-
sium, Neapolitanorū, Anglorum & Scotorum
affinitatibus honorati? Ex eadem antiquissi-
ma stirpe quot rei militaris duces, quot Galliæ
Comestabuli, Mareschalli, equestris ordinis
magistri ac proreges fuerunt? Sed de illorū di-
gnitate, summāque in pace iusticia: in bello, vir-
tute: in omni fortuna, moderatione: aliud, vt
spero, dicendi tēpus dabitur. De patre quidem
tuo, magni animi summique consilij viro, sine
ylla, vt spero, assentationis suspicione, liqui-
dò affirmare possum, illum, siue rei militaris
laudem, in qua ei deferre palmam etiam ad-
uersarij solebant, siue pacis tranquillitatis-
que publicæ ac religionis studium spectemus:

P R A E F A T I O.

adiuuandæ, ornandæ, illustrandæque patriæ natum fuisse. Cuius te vestigiis, incedentem, & cum generosissimis patruelibus in ista maiorum vestrorum imitanda virtute confociatum cum video, magnam in spem adducor fore, ut procerum illorum loco atque amplitudine dignissimus iudicare. Quod ut Deus Opt. Max. pro sua perenni ac perpetua in te benignitate faxit, tuamque adolescentiam ornamentis omnibus fortunet, ex animo ab eo peto, quasque. Vale, Generosissime Comes, & salue, X. Kalend. Mart. M. D. LXXIII.

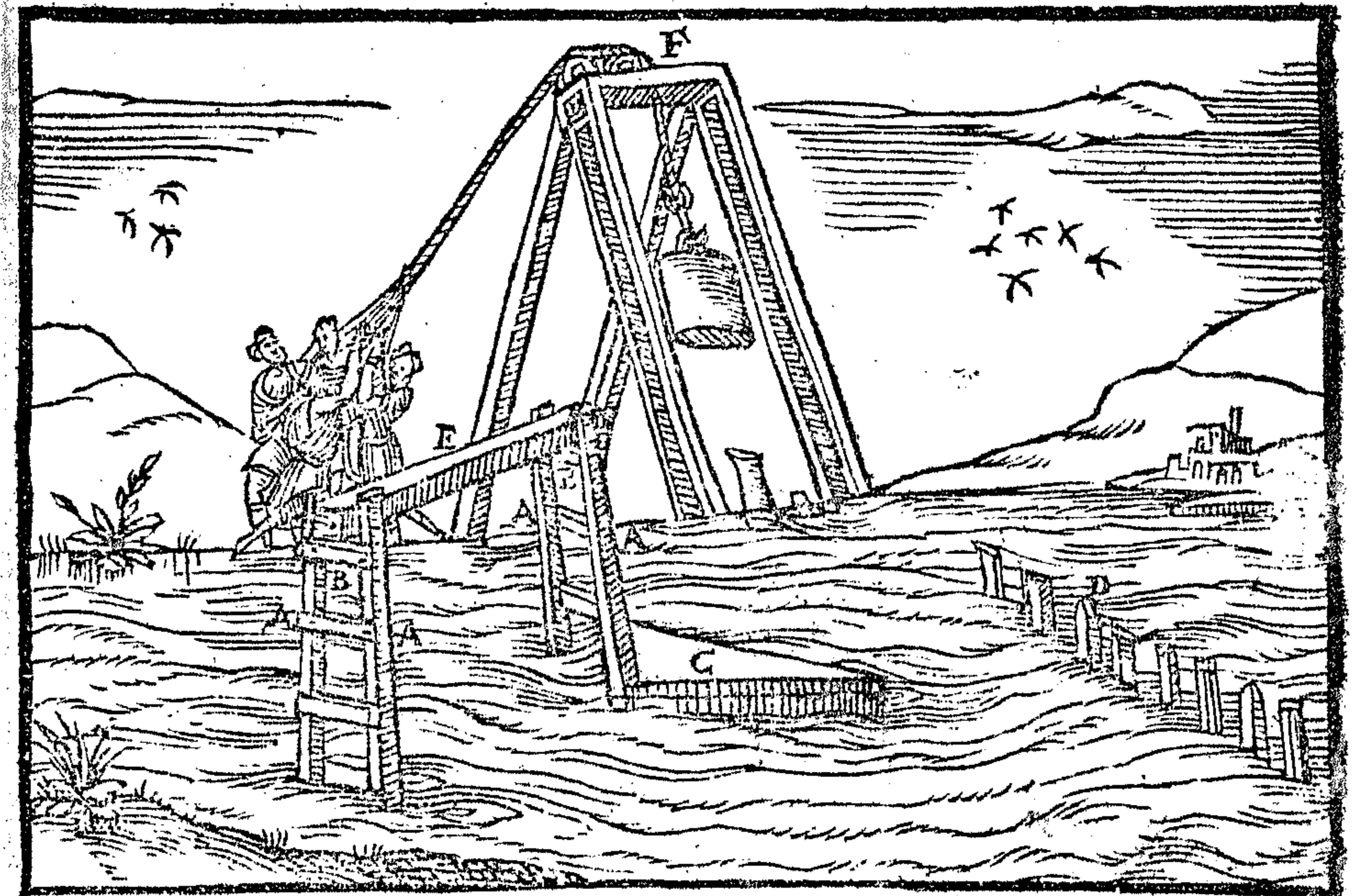
FIGV.

FIGVRA PONTIS A CÆSARE DECEM

diebus ad Rhenum traiciendum effecti,

lib. 4. cap. 4.

Primùm illud scire oportet, Cæsarem vnus solius iugi opus ac figuram exponere, cum amplius x x. fuisse constet. deinde vnamque operis partem literis designari. Nam

A A sunt bina tigna ab imo præacuta, machinationibus in flumen impacta: quibus alia item bina è regione respondent. **AA.**

B Trabes transfersariæ bipedales, quibus ea tigna iungebantur interuallo pedum duorum, ab vtroque latere sibilis infixis.

C Aries, siue rostrum sublicis in flumen impactis triquetra figura factum, quo fluminis impetus diffindebatur, ne pontem labefaceret.

D Aliæ sublicæ supra pontem mediocri spatio in flumen adactæ, quibus tigna vel naues ab hostibus immixtæ susterentur, ne ponti nocerent.

E Trabs bipedalis inter binas tignorum iuncturas immixta, quam transfersariæ bipedales trabes commixtura sustinent.

F Fistuca, id est machinatio qua tigillum ferratum & fune suspensum, atque ab aliquot operariis in sublime tractum, in caput impacti tigni demittitur, ut crebris ictibus impulsam adigatur.

FIGVRA BISONNIS,

Lib. 6. cap. 5.

Bifontis figuram non ad aliorum scriptorum aut veterum aut recentium qui mirificè inter se discrepant, sed ad solius nostri Cæsaris exemplar exprimendam curauimus. Est bifons (inquit : sic enim legendum in Notis ostendimus) cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu existit excelsum : cuius è summo rami tanquam palmæ diffunduntur.

ALCIS

ALCIS FIGVRA,

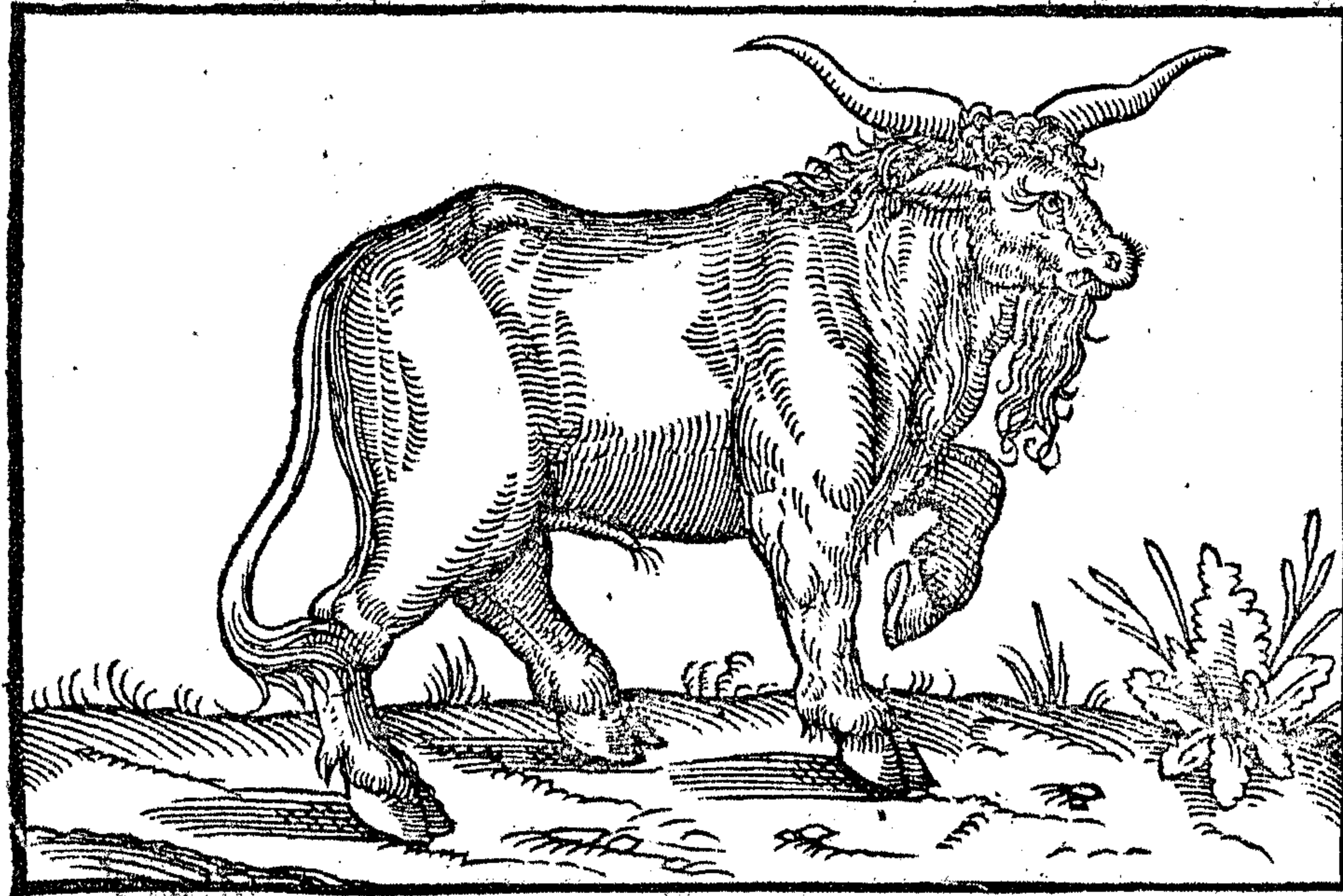
Lib. 6. cap. 5.

In Alcis quoque descriptione solius Cæsaris auctoritatem secuti sumus, repudiatis aliorum omnium commentis. Alcium, inquit, consimilis capris figura est : magnitudine paulo antecedunt: mutilæ cornibus, & crura sine nodis articulisque habent . itaque cum ad arbores succisas acclinatę vnà cum iis conciderunt, quòd sese erigere non possunt, capiuntur.

VRI FIGVRA

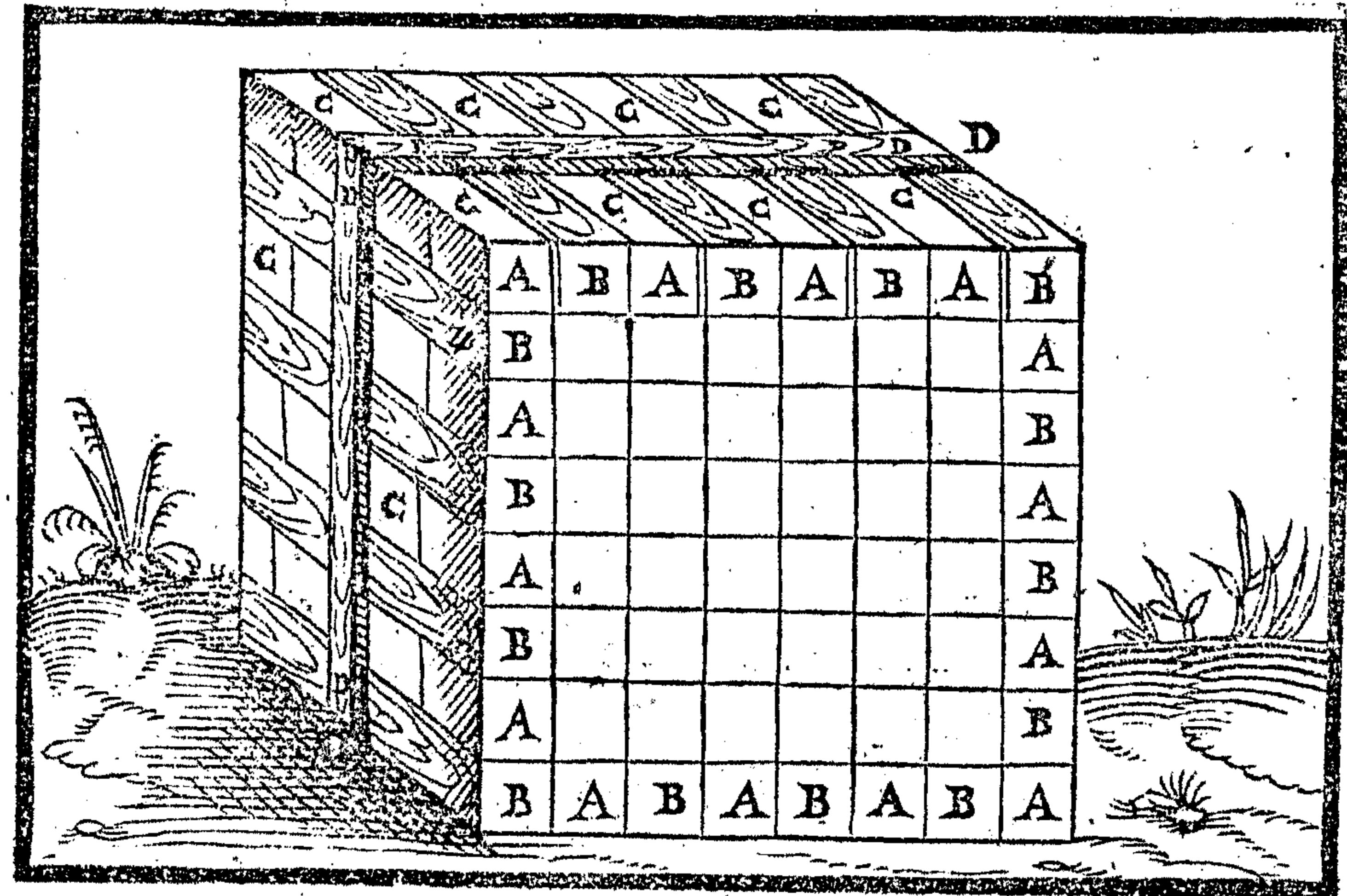
Lib.6. cap.5.

Vros dēferibit Cæsar paulo minores elephantis: specie, colore, & figura tauri: feritate tanta, vt ne paruuli quidem excepti mansuefierēt. cornuum ea figura & amplitudine, vt Germani eorum labris argento circumlitis pro poculis vterentur.

FIGVRA

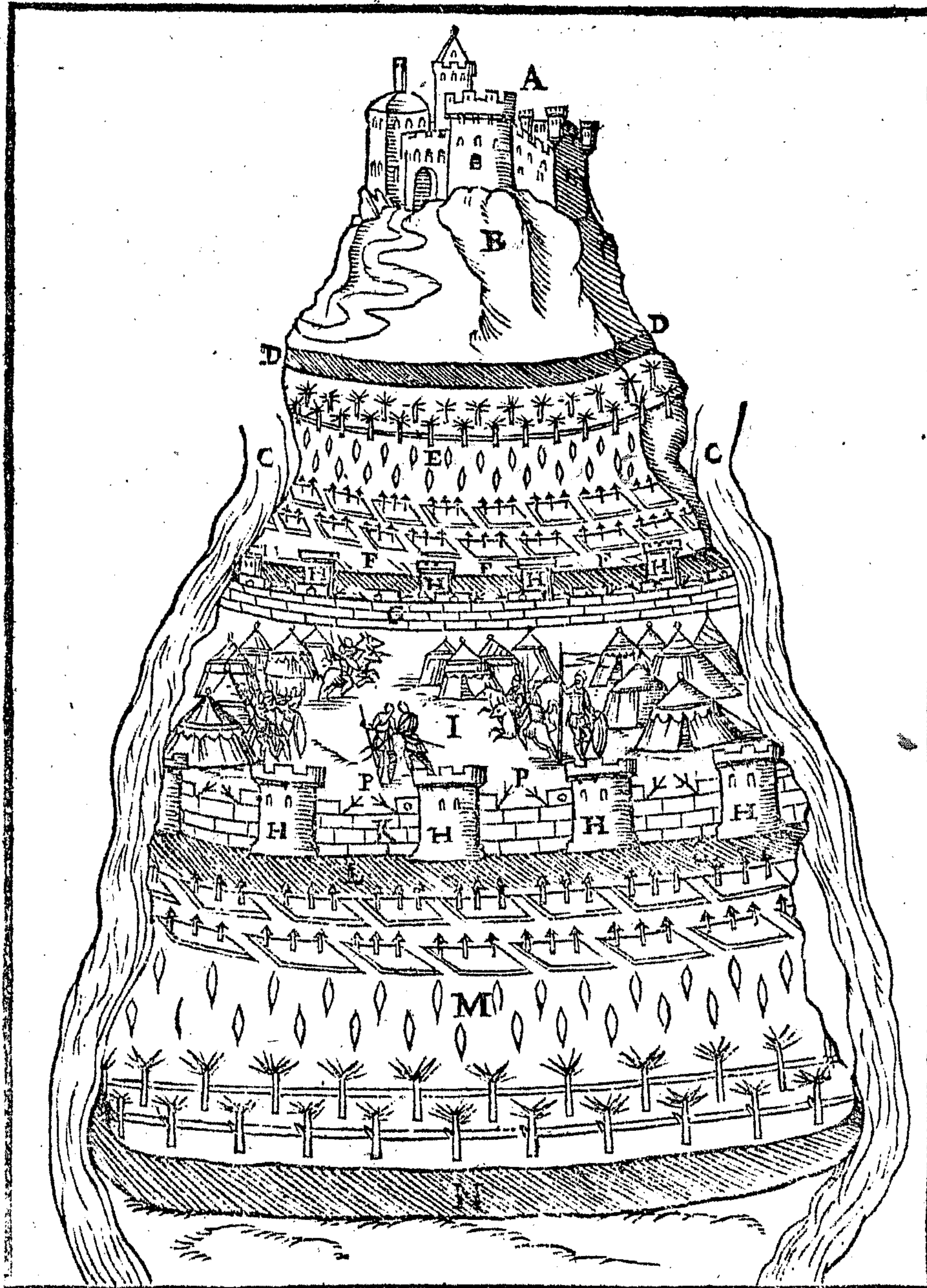
FIGVRA MVRORVM GALLICORVM

Murorum Gallicorum figurā Cæsar à fronte describit, eadem specie qua opus quod Testularium appellant, esse solet, quod lingua nostra Eschiquierium nominamus. nam

A saxum est quadratum. B extremum tigni quadrati, eiusdem magnitudinis: alteraque saxa & tigna ita iungebantur, vt singula saxa tignis quaternis, singula tigna quaternis saxis cōcluderentur; omniaque rectis lineis suos ordines seruariant. Tignum autem cuius vnum extremum versus fossam oppidi B .litera notauimus, partem reliquam directam intra oppidum habebat. vbi verò cōplura eodem modo in solo posita & directa fuerāt, tum superinfecta versus alteram extremam eorum partem trabe transuersaria commissuris & fibulis introrsus reuinciebatur. Has trabes D .litera notauimus. Post saxum quadratum introrsus agger positus erat, inter saxa in longitudinem directa interiectus, quem C .litera designauimus. Vt autem vnicum duraxat pontis iugum Cæsar lib. i i i. descriperat, ita nunc primam huius muri contexturam ac basim tantum exposuit. sed huius præclari operis interpreti magno & excellenti viro, cui huius inuentionis laus debetur, placuit integram muri speciem proponere.

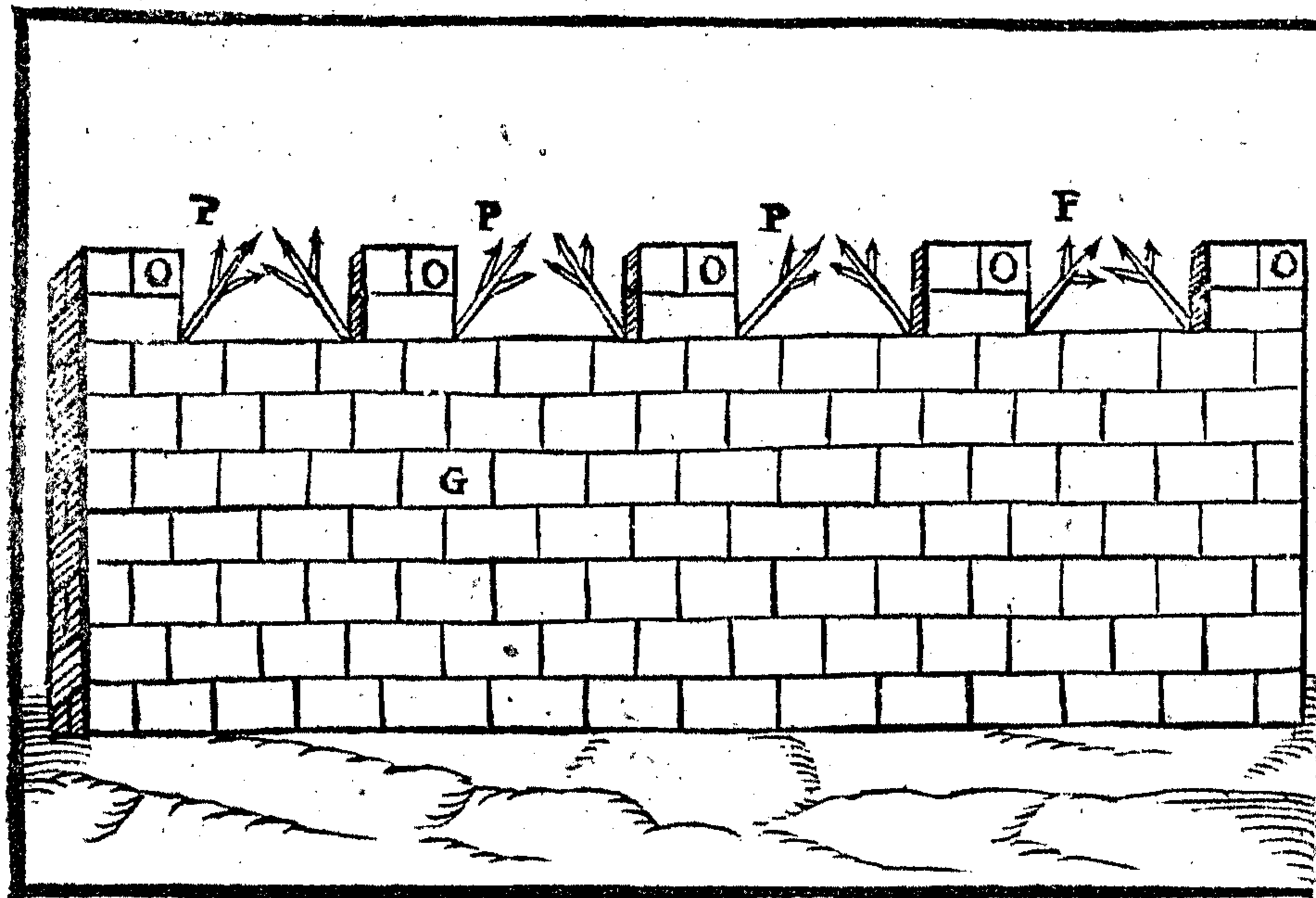
ALESIAE ET OPERVM AD IPSIVS
oppugnationem figura ex lib.7.cap.14.

A Alesia

- A Alesia in colle summo, admodum edito loco.
 B Collis summus.
 C Duo duabus ex partibus flumina, quibus collis radices alluuntur.
 D Prior fossa pedum xx. circiter medium montem contra oppidanorum eruptiones circumducta.
 E Spatium pedum ccc. inter duas fossas, ubi trium generum defensiones positae sunt, cippi, lilia, & stimuli.
 F Altera fossa xv. pedum a duobus montis lateribus, quorum pars inferior ac demissior aqua ex flumine completur. Ita mons duabus fossis manufactis, duabus natiuis quadrati figura circummunitur.
 G Agger cum loricis & pinnis & ceruis, quorum figuram separatim exposuimus.
 H Turres frequentes toto opere circumdatae.
 I Castra Caesaris, in quibus menstrua sibi cibaria prouidit.
 K Agger cum loricis, pinnis & ceruis.
 L Fossa xv. pedum circumducta.
 M Spatium quadringentorum pedum inter duas fossas, ubi trium generum defensiones positae sunt: cippi, lilia, & stimuli.
 N Fossa pedum xx. contra hostes exteriores.

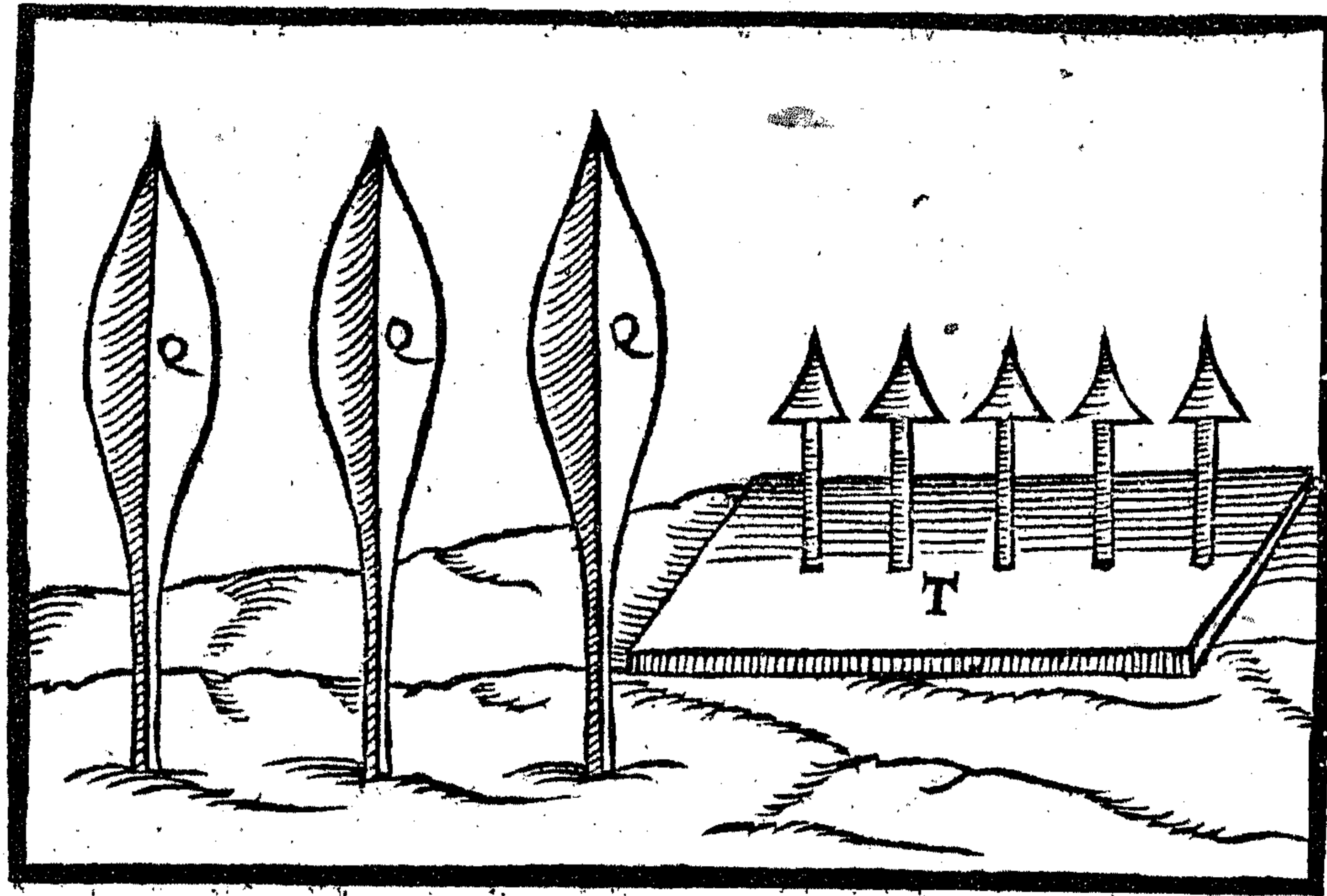
AGGERIS ET LORICÆ FIGVRA.

G Agger

- G Agger x 11 pedes altus.
- O Lorica & pinna: quem vulgò Parapettum appellamus: quòd, vt lorica, sic eminentia illa pectus defendat. Pinnae autem sunt quas Crenellas dicimus. Loricæ autem plerunq̃ ex cratibus & viminibus fiebant, interdum ex pluteis; id est crassis asseribus, & tabulis. Noster lib. 5. cap. 11. Turres contabulantur: pinnae loricæque ex cratibus attextuntur. Interdum etiam Loricula est structura, qualis in pontibus aut tectis planis fieri solet: ne qui despicit, labatur. Sic Hircius lib. 5. cap. 11. Loriculamque pro hac ratione eius altitudinis inædificari. Et mox: Quorum frontes viminea loricula munirentur. Et lib. 7. cap. 8: Pluteosque vallo addere.
- P Cerui eminentes ex commissuris pluteorum & aggeris: id est tamquam furcæ tricipites aut quadricipites, instar cornus ceruini, ex ferro, vt opinor, ad impediendum ascensum.

LILIORVM ET TALEARVM
FIGVRA.

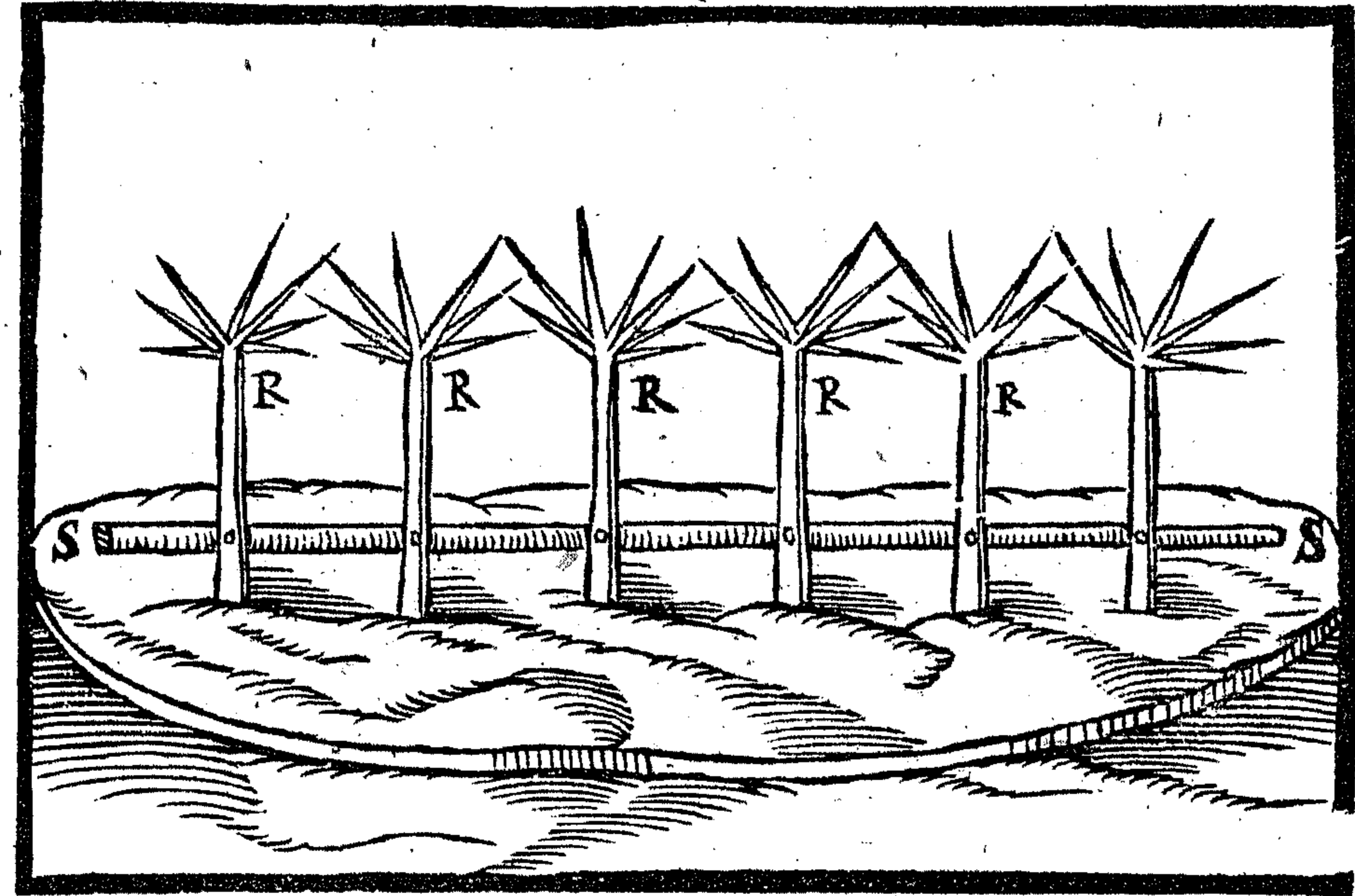

Q Liliū, id est stipes fœminis crassitudine ab summo præacutus. Ex similitudine autem floris sic appellatur, non aperti (nam esset dissimillimum) sed adhuc compressi. Viminibus autem & virgultis tegebatur.

T Talea: pedem longę, ferreis hamis infixis, quos Stimulos appellabant. Hodie muricibus vtuntur.

CIPPORVM

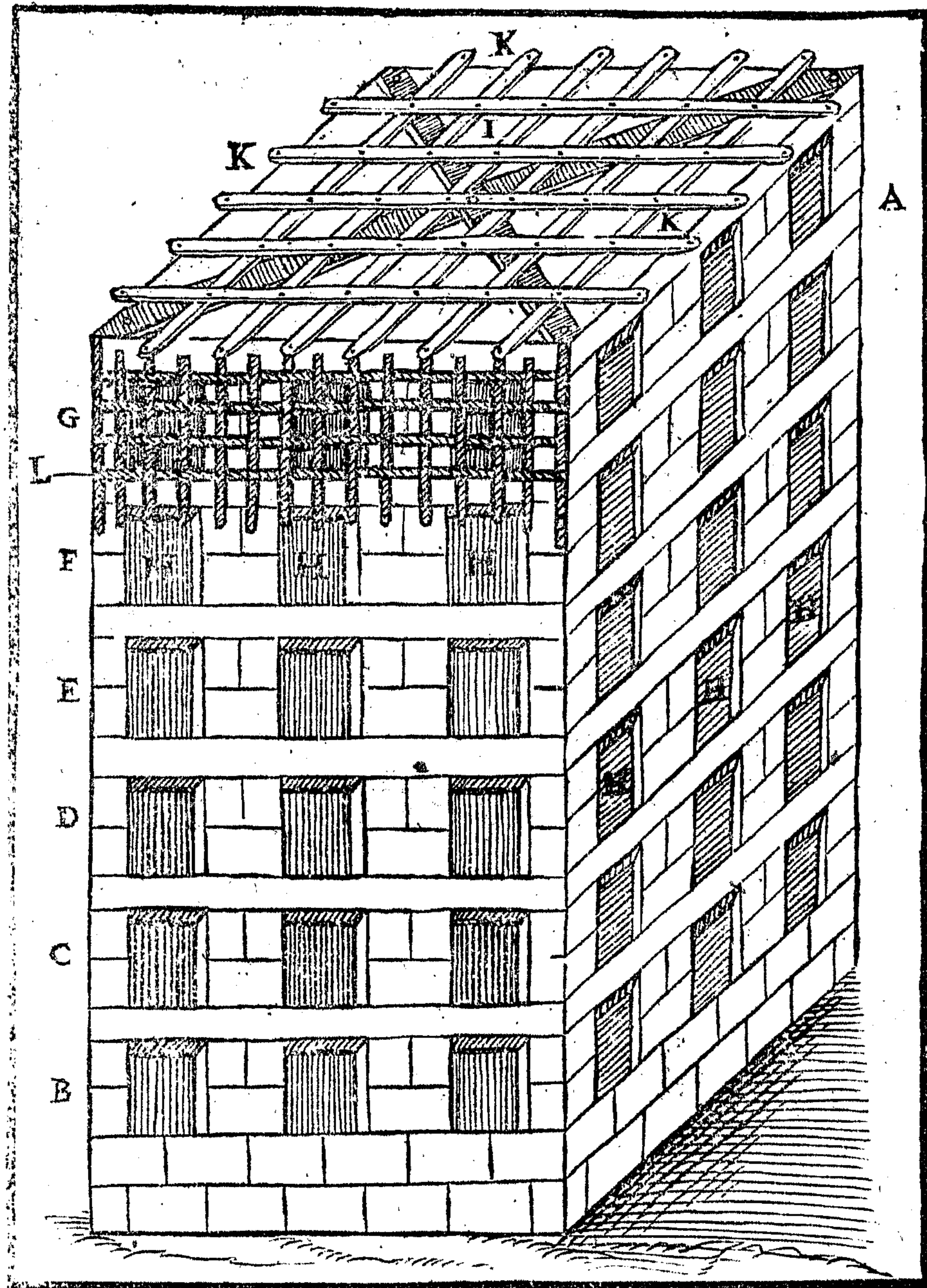
CIPPORVM FIGVRA.

R Cippi, hoc est stipites tricipites, aut quadricipites, delibratis & præacutis cacuminibus; ab infimo reuincti longurio transversario.

S Longurius commissuris & fibulis iniunctus; quo stipites in imo reuinciuntur, ne auelli possint.

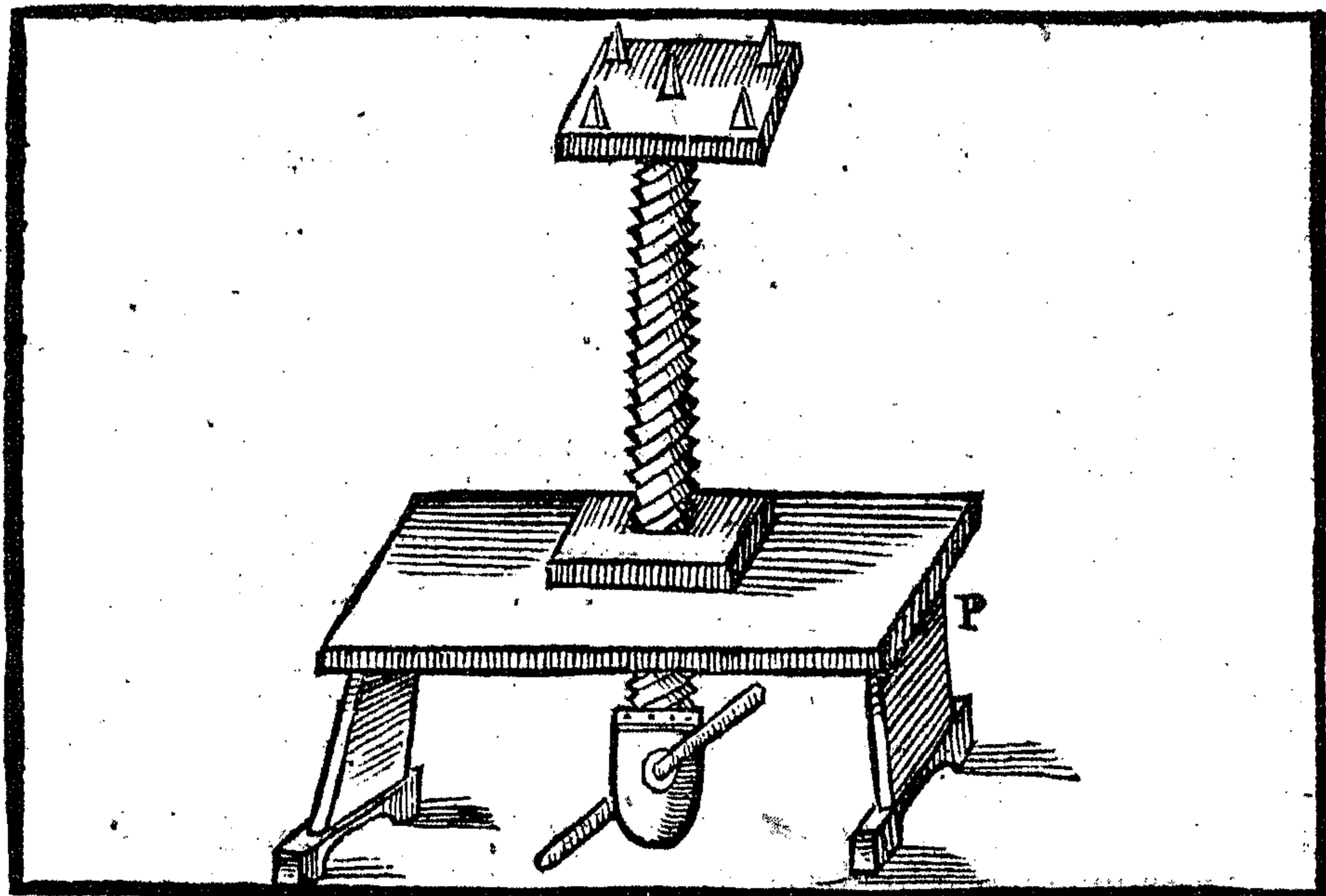
FIGVRA TVRRIS AD MASSILIAM,
ex lib. Ciuil. 2. cap. 2.

A Turris

- A Turris quadrata, cuius singula latera pedes tricenos quinos patebant.
- B Prima. C secunda. D tertia. E quarta. F quinta. G sexta contignatio.
- H Fenestræ sub singulis contignationibus in struendo relictæ.
- I Locus tecti, quod erat planum, factum primò ex duobus tignis transversis, crucis figura: tum ex impositis trabibus: quibus primùm asseres, tum lateres, postremò centones iniecti sunt.
- K Tectum penfile, quod literis distinctum à nobis fuit: sed à fabro prætermittæ sunt.
- L Crux, duo sunt tigna transversa crassiora, sub quorum centro tignum subiicitur, quo cochleæ opera subleuantur. quinquies autem subleuarum est.
- M Trabes directæ transversæ cruci impositæ: aliquanto longiores & eminentiores parietibus quarum ex proiectis storeæ præpendebant.
- N Storeæ quatuor pedum crassitudine, & triginta quinque pedes latæ ex anchorariis funibus factæ.
- O Significaret asseres, siue tabulas trabibus illis infixas.
- P Significaret lateres, & lutum asserebus impositum.
- Q Significaret centones lateribus superimpositos.

FIGVRA PREHENSIONIS.

Prehensio, quæ cochlea fiebat: qua hodièque fabri in subleuandis ædificiorum tignis vtuntur. Hæc sub centrum duorum transferorum tignorum subiecta totam tecti contignationem subleuabat. Nostra lingua vocatur *Guindal*. Notatur autem litera P. vbi debuit esse R.

EIVSDEM

EIVSDEM HOTOMANI
DE ALIQVOT REI BEL-
lice instrumentis Observatio.

Quoniam in his Cæsaris commentariis passim quorundam instrumentorum militarium mentio fit, de quorum interpretatione mihi neque cum Valturino viro doctissimo, neque cum aliis recentioribus, ac ne cum veteribus quidem Grammaticis satis conuenit, optimum factu existimaui, nostram de iis observationem subiicere. Primum autem dicemus

De aggere.

Aggeris nomen tripliciter ab antiquis vsurpari video: primum pro mole ad moenia oppidorum, deinde pro munitione castrorum, postremo pro materia qua moles munitione extruitur. Molem intelligimus tumulum ex lignis & glebis ac cespitibus extructum, vt in urbium aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus prebeat. Cæs. lib. ciu. 2. cap. 1. Magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Lucanus 3.

-tunc omnia late

Procumbunt nemora, & spoliantur robore syluæ:

Vt cum terra leuis mediam virgultaque molem

Suspendant structa laterum compage ligatam

Arctet humum, pressus ne cedat turribus agger.

Ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra diffunderet: interiorem autem partem viminibus, virgultis & terra repleri atque infarciri solitam. Liu. lib. 10. Fortè quodam loco malè densatus agger, pondere supràstatium in fossam procubuit. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, vt propè moenia adæquaret. vt bell. Gall. 2. cap. vlt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic vt propè summam muri aggerisque altitudinem acerui armorum adæquarent, &c. Liu. lib. 5. Nam cum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non iam iniunctæ moenibus essent, &c. Sallust. in Iugurth.

FRANC. HOTOM. NOTÆ

Vineas agere, superque aggerem iacere, impositis & super aggerem turribus, opus & ministros tutari. Cæsar lib. 7. cap. 5. Aggerem latum pedes cccxx, altum pedes lxxx extruxerunt. Cum is murum hostium penè contingeret, &c. Itaque plerūque obsessi cuniculos sub moenibus agebāt, iisque vel aggeris terram subtrahebāt, vt adacta turris corrueret, vel viminibus igne subiiciebant, vt lib. Gall. 3. cap. 5. Cuniculis ad aggerem vineisque actis, cuius rei lōgè sunt peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariae secturæ sunt. Itē lib. 7. cap. 4. Et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ. Item cap. 5. eod. lib. Est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Et mox: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerē eminus iaciebant. Atque hæc quidē de mole, ad quā extruendam non modò fabri, verum etiam milites his ferramentis instructi erāt: bidentibus, lignonibus, rastris, alueis, cophinis, qualis: vt Vegetius scribit lib. 1. cap. 24. & lib. 3. cap. vlt. Iam verò Aggerē pro muro & munitione castroru viurpari, ex his intelligitur locis Cæsar Ciu. 3. cap. 13. Erat eo loco fossa pedū xv, & vallus in altitudinē pedum x: tātundēque eius valli agger in latitudinem parebat. Item lib. 7. cap. 13. Post eas fossas aggerē & vallum x i i pedū extruxit. Quibus ex locis patere arbitror, cum castra fossa & vallo munitur, inferiorē valli partem, & quasi basim Aggerem appellatā fuisse. Postremò Aggerē pro ipsa materia poni solere, multis Cæsar locis cognosci licet. Triplex autē erat materia: trahium, quæ, vt dixi, latera firmabant, frondiū, & cespitum. veluti Ciu. 2. cap. 3. Quod vnde agger omnino cōportari posset, nihil erat reliquū: omnibus arboribus lōgè latēq; in finibus Massiliensiu excisis, &c. & mox: Atq; ille congestus ex materia fiterat agger. Item Gall. 2. cap. 6. Lapidibus reliisque subministrandis & ad aggerē cespitibus cōportandis. vbi Cespites sine dubio pro glebis posuit. Iosephus lib. bell. Iudaic. 7. cap. 1. scribit in obsidenda Hierosolyma arbores omnes quoquouersus ad stadia xc. defrōdatas fuisse. Cæsar lib. 7. cap. 5. Hi reuinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur. & cap. 11. Cratibus atque aggere paludē explere, atq; iter munire conabatur. & cap. 14. Agger ab vniuersis in munitionem cōiectus, & ascēsum dat Gallis. & ea quæ in terra occultauerat Romani, cōtegit. & cap. 13. Aggere & cratibus fossas explent.

De tur-

IN COMMENT. CÆSARIS,

De turribus mobilibus.

Turris mobilis, siue (vt Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, instar ædificij ex trabibus & tabulis interdū decē cōtignationibus extructa. Intus erat aries, quæ suspensum milites in hostium murum impellebant. ex superiore parte pons demittebatur in eundem murū, & scilicet confestim iniiciebatur. Tota autē machinatio subiectis rotis à militibus circiter quinquaginta introrsus promouebatur cum musculus aut vineæ præcederēt, sub quibus fossorēs rastris & lignonibus viā muniebāt: aggeremq; de quo diximus, solidabāt: vt moenibus Turris propinquari posset. In eandem sententiā scribit Veget. lib. 4. cap. 27. Eius ædificandæ rationē tradit Vitruuius lib. 10. cap. 19. & de illius forma locus est insignis apud Cæsarē lib. Gall. 2. cap. 8. Liu. lib. 21. Ipse Annibal, qua turris mobilis omnia munimēta vrbs superas altitudine agebatur, hortator aderat. Eius autē altitudo tāta fuit, vt plerunque denum tabulatorū esset. velut lib. Gall. 8. cap. 6. Extruitur agger in altitudinem pedum nouē. collocatur in eo turris decē tabulatorū. Et bell. Alex. Has altissimas turribus denum tabulatorū munierant. præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum construxerāt, subiectisque eis rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis, in quancūque erat visum partem, mouebant. Iosephus quidem belli Iud. lib. 6. cap. 8. tres Romanorū turres in Hierosolymitana obsidione testatur quinquagenū cubitorum fuisse. De pontibus verò, quos in ūgi solere diximus, insignis extat locus apud Hircium Gall. 8. cap. 2. Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi: quorum frontes viminea lorica munirentur. Lucanus 3,

-- Stellatis axibus agger

*Erigitur, gemināsq; æquantes mœnia turres**Accipit. hæc nullo fixerunt robore terram.**Sed pariter longum caussa repere latent.**Illinc tela cadunt excelsus vrbs in arces.*

Multa etiam in eandem sententiā scribit Procopius lib. Gott. 1. vbi turrim describit à Vittrige Gottorum dūce factā in oppugnatione vrbs Romę. nā cum Romani quinquaginta milites introrsus adhiberent, qui turrim rotis in quatuor angulis subiectis propellerent, Vittiges bobus extrorsus erat vsus: quibus ab oppidanis interfectis, Gottorū infania &

FRANC. HOTOMANI NOTÆ

stoliditas ridendi materiam præbuit. Aliam quoque lib. 2. describit ab eodem Vitruvio in Arimini oppugnatione factam, cuius altitudo urbis mœnia superabat, & quatuor rotis sustentabatur: sed casu illo edoctus, non boues ad trahendum adhibuerat: verum intra vineas homines collocarat, qui machinam traherent. Vtrobique autem scribit, scalas summæ altitudinis in turribus adhibitas, quibus ad murum admotis, conscenderetur. Livi lib. 32. Nam cum turris per aggerem parum densa soli ageretur, rotam una in altiore orbita depressa, ita turrim inclinavit, ut specie ruitis hostibus, trepidationemq; insanam superstitibus armatis præbuerit. Ioseph. autem eodem lib. scribit, unam ex illis turribus eodem aggeris vitio cecidisse.

De testudine.

Testudo (inquit Veget. lib. 4. cap. 14.) à similitudine veræ testudinis vocabulum sumpsit: quia sicut illa modo reducit, modo profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, ut fortius cadat. Liu. lib. 34. Iam testudinibus admotis, murus subruetur: iam arietibus quatiebatur. Existit habam autem Testudinem ex eo dictam, partim quod testudinis figura facta esset, partim quod, non rotulis, ut vinea & turris, sed subiectis scutulis, & vectibus impelleretur: quasi testudineo gradu incederet. Sed Amm. Marcellinus lib. 23. ei rotas attribuit: ubi eius formam his describit verbis: Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clavis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumque recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, ut flammeos detrectet & missiles casus. Conferuntur autem eius frontalibus trifurcæ cuspides, præacutæ, ponderibus ferreis graves, qualia nobis pictores ostendunt fulmina, ut quicquid petierit aculeis exertis abrumpat. Hanc ita validam in olem rotis & funibus regens numerosus intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admovent concitis: & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collis parietibus aditus patefacit ingentes. Hæc Marcellinus. Plura autem Vitruvius lib. 10. cap. 19. & 20. Ex quibus, multisque Cæsaris locis intelligitur, Testudinem ex trabibus ac pluteis fieri solitam: coriisque ac ciliciis contegi: sub eaque latuisse qui viam turribus aut vineis muniabant, & saxa de via remouerent, ac solum æquarent. Cæsar ciu. 2. cap. 1. Antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causa facta,

IN COMMENT. CÆSARIS.

facta, ex fortissimis lignis, exoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent.

De musculo.

Musculos Veget. lib. 4. cap. 16. interpretatur machinas, quibus tecti milites apportatis lapidibus, lignis & terra fossas complebant, ut turri ambulatoriæ viam munirent. At Cæsar Musculorum tecto usum tribuit, non viæ aggere supportato muniendæ, sed muri subruendi, lapidesque vectibus subducendi: quos *Mantelletos* vulgò appellamus: quavis interdum Musculi subiectis rotulis impellerentur: cum mantelleti plutei sint, quasi scuta grandiora, quæ capiti superimposita, ictus oppidanorum defendunt. Cæs. Gall. 7. ca. 14. Vercingetorix ex oppido egreditur: longurios, musculos, falces, reliquaque quæ eruptionis causa parauerat, profert, quo loco musculos pro pluteis tantum posuit. Itemque Ciu. 3. cap. 14. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Sed eorum qui rotulis agebantur, formam insignem Cæsar describit lib. Ciu. 2. cap. 2. ubi musculum pedes sexaginta longum à Trebonio factum exponit: cuius inter columnas spatiaque vacua milites vectibus muros subruerant. Interim, inquit, sub muro milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt.

De vineis.

Vineas Veget. lib. 4. cap. 15. interpretatur machinationem tabulatis cratibusque costratam, quæ subiectis rotulis impellitur, cuius tecto muniti obidentes, murorum fundamenta subruunt. Opinor autem inde dictas, quod, ut plerisque locis vineæ sepibus vimineis, ita illæ tectis vimineis muniti solebant, velut apud Cæs. lib. ciu. 2. cap. 1. Tantæque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent, &c. Usus autem vinearum Lucan. lib. 3. his describit verbis:

*Tunc adoperta leui præcedit vinea terra,
Sub cuius pluteis & tecta fronte latentes
Moliri nunc ima parant, & vertere ferro
Mœnia, nunc aries suspensio fortior ictu
Incussus densi compagem solvere muri.
Tentat, impositis vni subducere saxis.* Alium præterea usum vinearum esse video, ut cum plures ordine impellerentur,

militēs post eas occulti sequerentur, adeo magno numero, ut legionem Cæsar numeret. velut lib. 7. cap. 5. Legiones extra vineas in occulto expeditas cohortat, &c. Sallust. in Iugurth. Tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormētis sagittariisque & funditoribus eminus terrere. At Numidæ sæpe antea vineis Romanorum subuersis, item incensis. Et nō multo antea: Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nā cum hæ paululum processerant, igni aut lapidibus corrūpebantur: milites, neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas, sine periculo administrare. Hinc Sub vitæ præliari dicebatur milites, cum sub vinea militari pugnabat; inquit Festus. vnde illud Lucilij: Neque prodire in altū: præliari procul sub vite. Quæ cum ita sint; quis non miretur Ad Turnebum, tandiu in Cæsaribus & veterum scriptorū libris versatum, vineas tamē credidisse gestabiles fuisse, & quinque perticis corio & ciliciis tectis constitisse? Nam lib. Aduers. 11. cap. 24. Apollodorus, inquit, in Poliorceticis Vineas appellat minores & leues testudines. quasi verò Romanas Vineas aut Testudines Apollodorus describat: ac nō alias potius, quibus Romanum nomen attribui solebat: aut quasi nō Apollodori descriptio apertissimè ab illa Marcellini ac Vitruuij discrepet. Sed Apollodori locum quæ Græcè Turnebus proposuit; Latinè sic exscribemus: Milites leuibus testudinibus tegendi sunt, quæ Vineæ appellantur, aduersus sagittarum & lapidum ictus. Sunt autem huiusmodi: Milites perticis longas & directas habent circiter quinque: fibula inter se cōiunctas: ut quinque interuallū seruetur. Hæ ab imo præacutæ sunt, ut & ipsæ figi in terram possint, & qui eas ferunt, quiescere. Iam pelles; siue cilicia extrorsus atque a fronte, appenduntur. Supra autem perticis erectis imponuntur instipatæ, nō cōtentæ, sed laxæ, ut missiliū impetus frangatur. Fiunt autem hæ perticæ nō pari altitudine, sed omnes inter se dispares, ut figurā efficiant testudinis.

De pluteis.

Plutei, inquit Turnebus, vir doctissimus, erant similes illis appendicibus, quas edificiis applicamus: & rectū in vnam partem deuexum habebant: ut & plutei, in quibus scribimus. Hæc ille lib. Aduers. 11. cap. 24. Quis hæc tãto excidisse viro non miretur? cū ex Latinis omnibus historicis, ac præsertim ex Vegetio. constet pluteum mobilē & ambulatoriam machinam

chinam fuisse, ex tabulis, vimine, & corio contratam, trinisque rotulis adigi solitam ad muros, ut qui in iis consistebant, sagittis & missilibus deturbari possent: ut ait idem Veget. lib. 4. cap. 15. Hinc illud Cæsaribus ciuil. lib. 2. cap. 2. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt. Et mox: Pluteos ad alia opera abduxerunt. Loquitur de iis, qui ante Massiliam turrim lateritiam extruebant: & ne telis oppidanorum vulnerarentur, pluteos ac vineas ante vrbis mœnia promouerant, quæ tela missa exciperent, dum opifices iis machinis tecti turrim ædificabant. Neque verò illud prætermittendum videtur, Pluteos crebrò usurpari solitos pro tabulis, siue asseribus: velut apud Cæsaribus bell. ciuil. 1. A fronte, atque ab vtroque latere, cratibus ac pluteis protegebat. & lib. 3. Scaphas magnarum nauium circiter 10. cratibus pluteisque contexit. Sic Gall. 7. cap. 8. Pluteosque vallo addere, id est asseres pro lorica, quam vulgò *Parapetrum* (quod pectus tegat) appellamus. Item cap. 5. Eo magis quod deustos pluteos turrim videbant, &c. Item cap. 13. Grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, id est asserum.

De vallo.

VAllus, siue Vallum dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricas extruendas. Hunc vallum legionarij milites vna cum armis in itinere ferebant, vnde illud Horatij: Romanus, eheu posteri negabitis, Emancipatus fœminæ, Fert vallum, & arma miles. Epitom. Liuij. 58: Et triginta dierum frumentum, ad septenos vallos ferre cogebat, ægrè propter onus incedenti dicebat, Cum gladio rectè vallare scieris, vallum ferre desinito, de Scipione Africano loquitur. Cic. Tusc. 2. Nostri exercitus primum vnde nomen habeant, vides. deinde qui labor, quantus agminis. ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad vsum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladiū, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Liuij. lib. 3. Imperant ut militem cum armis valloque redire in ordines suos iubeant. Et mox: Clamore sublato ante se quenque ducere fossam, & facere vallum. Quinetiam vallū dici videt pro sudibus & stipitibus præacutis confertisque.

FRANC. HOTOM. NOTÆ

Nam cum Cæsar lib. Ciuil. i. cap. 7. ita scripſiſſet: Foffas tranſuerſas viis perducit, atque ibi fudes, ſtipitèſque præacutos deſigit: mox ita ſubiungit: Mōniti à Brundifinis, vt vallum cæcum, foſſasque caueant, ſubſiſtunt. Item lib. 7. cap. 13. Quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. Vallum autem & Vallus (nam vtrunque Cæſar uſurpat) ſuperior pars aggeris ex illis vallis & viminibus interiectis conſtans. Cæſ. lib. Ciuil. i. cap. 8. Vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri neceſſe erat. Item Ciu. 3. cap. 13. Erat eo loco foſſa pedum xv. & vallus cōtra hoſtem in altitudinem pedum decem. tantundemque eius valli agger in latitudinem patebat. Hir. bel. Hiſp. cap. 4. Noſtri cogebantur neceſſariò eos circumvallare ex hoſtium armis. Pro ceſpite cadavera collocabantur: ſcuta & pila pro vallo inſuper occiſis & gladij & mucrones & capita, &c. Plin. lib. 35. cap. 14. Hinc & Ceſpitem natura, caſtrum vallis accommodata, contra fluminum impetus, aggeribus. Sed quoniam vallis, ſiue ſudis militaris, inſignis extat deſcriptio apud Polyb. lib. 17. melius fore arbitror locum exſcribere, & Latinam interpretationem ſubſcribere. οὗ τὸ τίτος ἐδωκέτο δυνάμεισιν ὀπιγνώμας τοὺς πολεμίους ἢ στρατοπέδους, τοῦτο ὅτι φησὶ εἰδώς, ὅτι πάρεσσιν εἰς θετταλίαν, ποροσέταξε κόπτεν χάρακα πᾶσιν ἐνεκα τῆς ποροσκομίζεσιν μεθ' ἑαυτῶν ποροσ τὰς ἐκ τῆς χαρῆς χρείας. τῆσθ' ὅτι μὲν ἢ ἑλληνικῶν ἀγαρῶν ἀδύνατον εἶναι δοκεῖ. καὶ ὅτι πῶν τῶν ῥωμαίων, εὐκοπῶν. οἱ μὲν γὰρ ἑλλῶνες μόνις αὐτῶν κρατῶσι τῶν ἄρκων ἐν ταῖς ποροσείς, καὶ μόνις ἰσπομένους τὸ δὴ τῶν κόπων. ὁ δὲ μῆρι ὅτι τῶν μὲν θυρεὺς τοῖς ὀχεῦσι τοῖς σκυλίνοις ἐκ τῶν ὀμων ἐξηρηκότες, ταῖς ὅτι χερσὶν αὐτοὺς τῶν γέτους φέροντες ὀπιδέονται ἢ παρακομιδῶν τῆς χάρακος. ἀμα ὅτι καὶ μεγάλῃς εἶναι συμβαίνει ἢ διαφορὰν τῶτων. οἱ μὲν γὰρ ἑλλῶνες τῶτον ἠγοῦνται χάρακα βέλτιστον, ὅς ἂν ἔχει πλείστας ἐκφύσεις καὶ μεγίστας πείεις τῆς ποροσμῆς. ποροσ ὅτι ῥωμαίοις δύο κεράσας ἢ τρεῖς ἔχουσιν οἱ χάρακες, ὅτι πλείστος τέτταρας. καὶ ταῦτας * ἔχοντας λαμβάνον * ἐκ ἐναλάξ. * ἐκ ὅτι τῆσθ' συμβαίνει πῶν ὅτι κομιδῶν εὐχερῆ γίγνεσθαι τελέως. ὅ γὰρ εἰς ἀνήρ φέρεται καὶ τρεῖς

IN COMMENT, CAESARIS.

αρεῖς ἐ τέτταρας σιωθεῖς ἐπ' ἀλλήλους. ἢ δὲ χρεῖαν ἀσφαλῆ διαφερέντως. ὁ μὲν τῶν ἑλλήνων ὅταν τεθῆ ποροσ παρεμβολῆς, ποροσ μὲν ὅστιν εὐδιάσαστος. ὅταν γὰρ τὸ μὲν κρατῶν ἐ ποροσόμενον ἐπὸ τῆς γῆς ἐνυπάρχει μόνον. καὶ δὲ ὀπορῶσεις ἴσως πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ ποροσ δύο ποροσάντες ἢ τρεῖς ἐκ τῶν ὀπορῶσεων ὀπιπάσονται τὸ αὐτὸν χάρακα ῥαδίως ἐκασαται. τῆσθ' ὅτι συμβαίνοντος, εὐθέως πύλη γίγνεσθαι ἐς τὸ μέγεθος. καὶ τὰ ποροσ κείμῃνα λέλυται. τῶ βραχείας τὰς εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκὰς καὶ τὰς ἐπάλλεσιν γίγνεσθαι τῆσθ' ὅτι χάρακος. ποροσ ὅτι ῥωμαίοις συμβαίνει τῶναντιον. τὸ θεῶσι γὰρ εὐθέως ἐμπλέκοντες εἰς ἀλλήλους ἔτασ, ὡς τε μήτε τὰς κεράσας εὐχερῶς ὀπιγνώμα ποροσ εἰσὶν ἐκφύσεις τῶν ἐν τῇ γῇ κατωρυγμένων, μήτε τὰς ἐκφύσεις ποροσων κεράων. λοιπὸν ἔτ' ὀπιβαλέσθαι ποροσραντα ἢ χεῖρα δυνάτων, ἄτε ποροσων ἐσῶν καὶ ποροσπιθουσῶν αὐτῶν. ἐτι ὅτι φιλοπόνως ὀποξυμένων τῶν κεράων, ἔτ' ὀπιλαβόμενον ἐκασασαι ῥαδίον. τὸ ποροσ μὲν ποροσ τὰς ποροσβολὰς χερόν αὐτοκράτορα πῶν ἐκ τῆς γῆς δυνάμειν ἔχειν. δεύτερον ὅτι πῶν μίαν ὀπιπάμενον κεράαν, ποροσλὰς ἀναγκάζεσθαι πυθομένας ἀμα βασάζειν δια πῶν εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκῶν. δύο ὅτι καὶ τρεῖς ὀπιλαβέσθαι ταῦτε χάρακος, ἐδὸλως εἰκός. ἐάν δὲ ποροσ καὶ κατωκραδέσθαι ἐκασαση τίς ἐνα καὶ δεύτερον, ἀνεπιγνώσως γίγνεσθαι τὸ διασημα. διὸ καὶ μεγάλῃς διαφορᾶς ποροσ καὶ πῶν εὐρεσιν ἐτίμῃ εἶναι τῆσθ' ὅτι χάρακος, καὶ ἢ κομιδῶν εὐχερῆ, ἐ ἢ χρεῖαν ἀσφαλῆ, καὶ μόνιμῃς. φανερόν ὡς εἰκῆστι τῶν ἀλλῶν ποροσλεμικῶν ἐργῶν ἀξίον ζήλον καὶ μιμήσεως ὑπάρχει ποροσ ῥωμαίοις, καὶ τῆσθ' κατὰ γῆ ἢ ἐμῶν γνώμῃ. Locum autem ita Latine reddi posse arbitramur. Cum Titus, ubi castra hostes faceret, scire non posset, illud verò certum sciret, eos ad Thessaliam aduentare, imperat, vt omnes vallum exscindat, secumque ad usum & opportunitatem efferant. Hoc Græcorum instituto planè difficile videtur. Romanorum moribus, perfacile est. nam Græci cum iter faciunt, non lubenter gra-

F. HOT. NOTAE IN COMM. CAES.

uant sua corpora, neque labores huiusmodi nisi admodum e-
 gre suscipiunt. At Romani etsi scuta Ioris coriaceis appendit
 ex humeris, manibusque galeas ferunt, insuper tamen valli fe-
 rendi laborem sustinent. Quin hoc quoque inter illos ma-
 gnoperè interest, quòd Græci optimum illud vallum iudicant,
 quod est maximè ramosum, & magnam circum baculi cor-
 pus habet propaginem. apud Romanos verò vallum duos,
 tresve, aut summum quatuor habet furculos: * & hos * haben-
 tes accipiunt * non alternatim. ex quo accidit, vt perfacilis
 eius gestatio sit. Itaque vnus tria atque etiam quatuor simul
 ferre consuevit. Iam verò certus eorum vsus apud illos dif-
 fert. nam vallum Græcorum cum in munitione defixum est,
 primum facillè reuellitur. cum enim pars eius firmior in ter-
 ram impacta est, furculi autem eminent magni & plurimi, si
 duo tresve accedant, qui furculos illius extrahant, nullo nego-
 tio reuellitur. ita facillè aditus propter latitudinem aperitur,
 quæque compacta erant, dissoluuntur: quippe cum implica-
 tiones & compacturæ huiusmodi valli sint per exiguæ. Apud
 Romanos dissimillima ratio est. Primum enim ita valla inter
 se circumplicant, vt neque facillè quorum ramorum in terrâ
 impactorum sint virgulta, neque quorum virgultorum sint
 rami, agnoscas. præterea difficile est, si quis euellere conetur,
 manum admouere: quoniam densissime inter se contexta &
 conferta sunt. Eò accedit, quòd virgulta ita accurratè inflexa
 & intertexta sunt, vt reuelli ab eo qui prehenderit facillè non
 possint. primum quia eminentiæ & furculi omnes suâ & pro-
 priam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum vnum è
 virgultis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam,
 magnam simul propaginem educi. neque verò fieri potest,
 vt duo tresve vnum idemque vallum prehendere possint.
 Quòd si quis vnum aut alterum commoueat ac reuellat, exi-
 guum tamen interuallum patefiet. Magna igitur inter Græ-
 corum & Romanorum institutum differentia est. quòd hi &
 huiusmodi vallum repererint, & perfacilem eius gestatio-
 nem & vsus certissimum ac firmissimum excogitarint. Ex
 quò intelligi potest, si quod aliud è militari Romanorum o-
 pere imitatu dignum sit, hoc (meo quidem iudicio) in eo nu-
 mero habendum esse.

C. IULII

C. IULII CÆSARIS

COMMENTARIORVM DE

BELLO GALLICO.

LIB. I.

Primi libri capita.

- 1 Tripartita Galliae diuisio. Clandestina Heluetiorum quo-
 rundam de Gallia occupanda coniuratio.
- 2 Heluetiorum in Galliam profectio. Cæsaris consilium
 de iis aditu Galliae prohibendis.
- 3 Alterum eiusdem consilium de re eadem: & leuia quædam
 cum Heluetiis prælia.
- 4 Dumnorigis perfidia detecta & condonata. Artificiofa
 Cæsaris in illum lenitas.
- 5 Præclara rei gerendæ occasio Cõsidij errore amissa. Cæ-
 saris virtute bellum Heluetiorum vno prælio conficitur.
- 6 Heluetij deditio faciunt, reuertique in patriam iubentur.
- 7 Gallorum querimoniam de Ariouisto Germanorum rege,
 qui dominatum in Æduos & Sequanos occuparat.
- 8 Legationes Cæsaris ad Ariouistum, & huius ad illas re-
 sponso.
- 9 Cæsaris expeditio in Ariouistum, & trepidatio in castris
 ipsius oratione sedata.
- 10 Cæsaris & Ariouisti apparatus ad colloquium, & varia in
 eo colloquio disputationes.
- 11 Vtriusque ad pugnam apparatus & propensio.
- 12 Bellum Germanicum in Gallia vno prælio à Cæsare cõfectum.

GALLIA est omnis diuisa in partes
 tres: quarum vnã incolunt Belgæ,
 aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum
 lingua Celta, nostra Galli appellan-
 tur. hi omnes lingua, institutis, legibus
 inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flu-

A

men, à Belgis Marrona, & Sequana diuidit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu, atque humanitate prouinciæ longissimè absunt, minimeq; ad eos mercatores sæpe comitant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de causa Heluetij quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod sæpe quotidie præliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, contineturque Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum. vergit ad Septentriones, Belgæ ab extremis Gallia finibus oriuntur: pertinent ad inferiorè partem fluminis Rheni; spectant in Septentriones, & Orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter Occasum solis, & Septentriones. apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Massilla & M. Pisonæ Cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis facit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent: per facile esse, cùm virtute omnibus præstarent, totius Gallie imperio potiri, id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Heluetij cõtinetur, una ex parte flumine Rhenno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciã nostrã

ab

ab Heluetiis diuidit. his rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atque fortitudinis, angusto se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latitudinẽ CLXXX. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, cõstituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum, & carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt. in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catabantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat: itemque Dumnorigi Eduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. per facile factu esse, illis probat, conari perficere; propterea quod ipse sua ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Gallie plurimum Heluetij possent. se suis copijs, suoq; exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Gallie sese potiri posse sperant. Et

A 2

res, ut est Heluetiis per iudicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta causa dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coegit; et omnes clientes, oblatosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem condaxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. cum civitas, ob eam rem incitata, armis insuam exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogeret; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helueti arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

- 2 Post eius mortem nihilominus Helueti id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant, ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne praeter quod secum portaturi erant, comurunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent: persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobricis finitimis, uti, eodem usi consilio, opidis suis, vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noricumque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, unum per Sequanos, angustum, et difficile, inter montem Iuram, et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile per pauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius: pro-

propterea quod inter fines Heluetiorum, et Allobrogum, qui nuper Populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isque non nullis locis vado transitur. extremum opidum Allobrogum est, proximumque Heluetiorum finibus Geneva. ex eo opido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in Populum R. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectorem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, ad v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio cos. Caesari cum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab Urbe proficisci; et, quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genavam pervenit: provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore Legio una. pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi. Vbi de eius adventu Helueti certiores facti sunt, Legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius Legationis Numeius, et Verodoctus principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod iter haberet nullum aliud: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitumque eius ab Heluetiis pulsum, et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, Legatis respondit; diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus Apr.

reuerterentur. Interea ea Legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia conuenerant, à Lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum decem nouem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit: eo opere perfecto, presidia disponi, castella conueniunt; quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum Legatis, uenit, & Legati ad eum reuerterunt, nega se more, & exemplo populi R. posse iter ulli per provinciam dare; & si unum facere conentur, prohibitorum ostendit. Helueti, ea spe deiecti, nauibus uandis, ratiis, uel cōpluribus factis; alij uadis Rhodani, quā minimā altitudo fluminis erat, non nunquam inte diu, sepius noctu, si percurrere possent, conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, nec conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanorum uia, qua Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, Legatos ad Dumnorigem Eduum mittunt, ut o deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorigis gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetiis erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filia in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat: itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesque uiri inter sese dent, perficit; Sequanis, ne itinere Heluetios prohibeant; Helueti, ut sine maleficio, & iniuria transeant. Caesari renunciat, Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum,

quarorum, & Eduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatim finibus absunt; qua ciuitas est in provincia. id si fieret, intelligeret magno cum provincia periculo futurum, ut homines bellicosos, Populi R. inimicos, locis patentibus, maximèque frumentariis finitimos haberet. * Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum Legatum praefecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasque ibi Legiones conscribit; & tres, quae circum Aquileiam hibernabant, ex hibernis educit, & quā proximam erat iter, per Alpes in ulteriorem Galliam cum his quinque Legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conatur. Compluribus his praeliis pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebestianos exercitum ducit. hi sunt extraprovinciam, trans Rhodanum, primi. Helueti iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transfuxerant, & in Eduorum fines perueniant, eorūque agros populabantur. Edui cum se, suaque ab his defendere non possent, Legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut pane in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, opida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Edui, Ambarri quoque, necessarij & consanguinei Eduorum, Caesarem certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, possessionesque habebant, fuga se ad Caesa-

rem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Aduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. id Helvetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum Legionibus tribus à castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ non dum flumen transierat, eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ manderunt, atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Cassium Cōsulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetie insignem calamitatem Populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. quæ in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est; quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem, Legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat; atque ita exercitum transducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus x. agerrimè confecerant, ut flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, Legatos ad eum

mit-

mittunt: cuius Legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus R. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur & veteris incommodi populi R. & pristina virtutis Heluetiorum: quod improuiso unum pagum adortus esset, cum ij qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus, maioribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur: quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi R. & internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas Legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi Romani accidisset: qui si alicuius iniurie sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque, sine causa timendum, putaret: quod si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod, eo inuito, iter per prouinciam per vim tētaissent, quod Aduos, quod Ambaros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim deos immortales, Quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impuni-

tatem concedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab
 ijs sibi dentur, uti ea, que polliceantur, facturos intelli-
 gat, & si *Aeduis* de iniuriis, quas ipsis, sociisque eorū
 intulerint, utem si *Allobrogibus* satisfaciant, sese cum
 ijs pacem esse facturum. *Dumico* respondit: Ita *Helue-
 tios* à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipe-
 re, non dare, consueverint: eius rei populum *R.* esse te-
 stem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex
 eo loco mouent: idem *Cæsar* facit; equitatumque o-
 mnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni
 prouincia, & *Aeduis*, atque eorum socijs coactum ha-
 bebat, præmittit; qui videant quas in partes hostes iter
 faciant, qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alic-
 no loco cum equitatu *Heluetiorum* prælium committunt;
 & pauci de nostris cadunt, quo prælio sublato
Heluetij, quod quingentis equitibus tantam multitu-
 dinem equitum propulerant, audacius subsistere, non
 nunquam ex nouissimo agmine prælio nostros laceessere
 ceperunt. *Cæsar* suos à prælio continebat, ac satis ha-
 bebat in præsentia, hostem rapinis, populationibusque
 prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti
 inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum
 non amplius quinque, aut senis millibus passuum inter-
 4 set. Interim quotidie *Cæsar*, *Aeduos* frumentum,
 quod essent publicè polliciti, flagitare. nam propter fri-
 gora, quod *Gallia* sub Septentrionibus, ut antè dictum
 est, posita est, non modò frumenta in agris matura non
 erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppe-
 tebat. eo autem frumento, quod flumine *Arare* nau-
 bus subuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter
 ab *Arare* *Heluetij* auerterant; à quibus discedere
 nolebat. Diem ex die ducere *Aedui*; conferri, com-
 portari,

portari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit
Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus
 metiri oporteret; conuocatis eorū principibus, quorum
 magnam copiam in castris habebat, in his *Dumitaco*,
 & *Lisco*, qui summo magistratui præerant, (quæ *Ver-
 gobretum* appellant *Aedui*, qui creatur annuus, &
 vite, necisque in suos habet potestatem) grauer eos
 accusat; quod, cum neque emi, neque ex agris sumi
 posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus,
 ab ijs non subleuetur, præsertim cum magna ex parte,
 eorum precibus adductus, bellum susceperit: multo e-
 tiam grauius, quod sit destitutus, queritur. Tum de-
 mum *Liscus* oratione *Cæsar* adductus, quod antea
 tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas
 apud *Plebes* plurimū valeat; qui priuatim plus pos-
 sint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa, atque im-
 proba oratione multitudinem deterrere, ne frumentū
 cōferant; quod præstare dicant, si in principatū *Gallie*
 obtinere nō possent *Gallorū*, quæ *R.* imperia perferre;
 neque dubitare debeant, quin, si *Heluetios* superau-
 rint *R.* unā cum reliqua *Gallia* *Aeduis* libertatē sint
 erepturi: ab usdem nostra consilia, quæque in castris ge-
 rantur, hostibus enūciari: hoc à se coerceri nō posse: quin
 etiam, quod necessaria rē coactus *Cæsari* enūciarit,
 intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eā
 causam, quā diu potuerit, tacuisse. *Cæsar* hac oratio-
 ne *Lisci* *Dumnorigem* *Dumitiaci* fratrem, designari sen-
 tiebat: sed, quod pluribus presentibus eas res iactari no-
 lebat, celeriter conciliū dimittit; *Liscum* reinet; que-
 rit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat. dicit liberius,
 atq; audacius. eadē secretò ab alijs queri: reperit esse
 vera: ipsum esse *Dumnorigem*, summa audacia, magna

apud plebem, propter liberalitatem, gratia, cupidum
nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaque
omnia *Aeduorum* vectigalia paruo pretio redempta
habere: propterea quod, illo licente, contraheretur au-
deat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxif-
se, & facultates ad largiendum, magnas comparasse:
magnum numerum equitatus suo sumptu semper ale-
re & circum se habere: neque solum domi, sed etiam
apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius po-
tentia causa matrem in *Biturigibus*, homini illic no-
bilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex *Helue-
tiis* uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas
suas nuptum in alias ciuitates collocasse: scire, & cu-
pere *Heluetiis*, propter eam affinitatem: odisse etiam
suo nomine *Cesarem*, & *Romanos*: quod eorum ad-
uentu potentia eius sit deminuta, & *Diuitiacus* frater
in antiquum locum gratia, atque honoris, sit restitutus:
si quid accidat *Romanis*, summam in spem regni obti-
nendi per *Heluetios* venire; imperio *Populi Romani*
non modo de Regno, sed etiam de ea, quam habeat,
gratia desperare. Reperiebat etiam *Cesar*, inquirendo,
quod initium fugae praely equestris aduersi paucis
ante diebus a *Dumnorige*, atque eius equitibus factum
esset: (nam equitatus, quem auxilio *Cesari Adui* mi-
serant, *Dumnorix* praerat) eorumque fuga reliquam
esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis,
cum ad has suspiciones certissima res accederent,
quod per fines *Sequanorum* *Heluetias* traduxisset,
quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia
non modo iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscienti-
bus ipsis fecisset, quod a magistratu *Aeduorum* accu-
saretur, satis esse causa arbitrabatur, quare in eum

aut ipse animaduerneret, aut ciuitatem animaduerte-
re iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod
Diuitiaci fratris summam in populum *R.* studium,
summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam,
temperantiam cognouerat. nam, ne eius supplicio *Di-
uitiaci* animum offenderet, verebatur. itaque, prius
quam quidquam conaretur, *Diuitiacum* ad se vocari
iubet; & quotidianis interpretibus remotis, per *C.*
Valerium Proculum principem *Galliae* provinciae, fa-
miliarem suum, cui summam rerum omnium fidem ha-
bebat, cum eo colloquitur: simul commonefecit, quae i-
pso praesente in Concilio *Gallorum* de *Dumnorige* sint
dicta: & ostendit, quae separatim quisque de eo apud se
dixerit: petit, atque hortatur, ut sine eius offensione a-
nimi, vel ipse de eo, causa cognita, statuatur, vel ciuita-
tem statuere iubeat. *Diuitiacus* multis cum lacrymis
Cesarem complexus, obsecrare coepit, ne quid grauius
in fratrem sterneret: scire se, illa esse vera: nec quem-
quam ex eo plus quam se, doloris capere: propterea
quod, cum ipse gratia plurimum domi, atque in reli-
qua *Gallia*, ille minimum propter adolescentiam pos-
set, per se creuisset; quibus opibus, ac neruis non solum
ad minue idam gratiam, sed pene ad perniciem suam
uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatio-
ne vulgi commoueri: quod si quid ei a *Cesare* grauius
accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum te-
neret, neminem existimaturum non sua voluntate fa-
ctum; qua ex re futurum, uti totius *Galliae* animi a se
auerterentur. Hac cum pluribus verbis flens a *Cesa-
re* peteret, *Cesar* eius dexteram prehendit: consolatus,
rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam
esse ostendit, uti & *Reipublicae* iniuriam, & suum da-

lorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: qua in eo reprehendat, ostendit; qua ipse intelligat, qua civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet: praeterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, qua agat, quibuscum loquatur, se ire possit. ⁵ Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem confedissee, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertia vigilia T. Labierum Legatum prope cum duabus Legionibus, & isdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sylle, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur. prima luce, cum summus mons à T. Labieno tenebatur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admissus, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri, id se à Gallicis armis, atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum à Casare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visa essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, proelioque abstinebat. multo denique die per exploratores

ploratores Caesar cognovit, & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium, timore perterritum, quod non videret, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo consuevit, intervallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oportet, & quod à Bibracte, opido Aduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum $\times \text{VII}$ aberat: rei frumentariae prospiciendum existimavit; iter ab Heluetiis auertit; ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Aemily, Decurionis e curia Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetij, seu quod timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent, siue eò quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac laceffere coeperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complevit. interea, sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Caesar, primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, ut, equato omnium

periculo, spem fuga tolleret, cohortatus suos, proelium commisit, milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfrugerunt. ea dissecta, gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi ut, diu iactato brachio, praoptarent, scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, & quòd mons suberat circiter CIO passuum, eo se recipere coeperunt. Capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum milibus circiter xv. agmen hostium claudabant, & nouissimis presidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumuenire. conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant, rursus instare, & proelium redintegrare coeperunt. Romani conuersa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda Acies, ut victis, ac submotis resisteret; tertia, ut venientes sustineret. ita, ancipiti proelio, diu, atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos, se contulerunt. nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quòd pro vallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, & nonnulli inter carros, rotasque, maz aras ac tragulas subiiciebant, nostrosque vulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt.

ibi.

ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. ex eo proelio circiter millia hominum cxxx. superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: in nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iV. peruenerunt; cym, & propter vulnera Militum, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. & Caesar ad Lingones literas, nunciosque misit, ne eos frumento, neue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit. Heluetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditioe ad eum miserunt: qui cum eum, in itinere conuenissent; seq, ad pedes proiecissent; suppliciterque locuti flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum expectare iussisset; paruerunt. Eò postquam, Caesar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia vi, eius pagi, qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quòd, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesque Germanorum, contenderunt. quòd ubi Caesar rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperauit; reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditioem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit: & quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat,

B.

quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicosque quos incenderat, restituere iussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetij discescerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Heluetiorum fines transirent. & finitimi Galliae provinciae, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit, quibus illi agros dederunt; eosque postea in parem iuris, libertatisque conditionem, atque ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabula reperta sunt literis Graecis confecta, & ad Caesarem perlata; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXII, Boiorum XXXI: ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperauerat, repertus est numerus millium C. & X. ¶ Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis populus Romanus ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae, quam Populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetij reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio

cilio ex magna copia deligerent, quem, ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Caesaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas communi e consensu ab eo petere vellent. ea re permissa, diem consilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enunciaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo consilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reuerterunt; petieruntque, uti sibi secreto, & in occulto de sua, omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes stantes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quae vellent, impetrarent; propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisque Germani mercede accerferentur. horum primo circiter millia XV. Rhenum transisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum: cum his Aeduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse: quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi Romani hospitio, atque amicitia plurimum ante in-

Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & iureiurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo Romano imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuò sub illorum ditione, atque imperio essent: unum se esse, ex omni civitate Aduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peius victoribus Sequanis, quam Aduis victis, accidisse: propterea quòd Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiàmque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupasset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum $xxiv$. ad eum venissent; quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes à Gallia finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transfirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quòd proelium factum sit Amagetobria, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatu edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cesare, populoque Romano sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quòd Helvetij fecerint, ut domo emigrent; aliud domicilium,

mucilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunamque, quaecunque accadat, experiantur, hac si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat: Caesarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere. Hac oratione à Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cesare petere coeperunt. animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesivit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum ab iis saepius quareret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Aduis respondit, hoc esse miseriores, & graviores fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quòd reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis verò, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum opida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatu essent perferendi. His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, sibi eam rem curam futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem iniuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multa res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitan-

dam, & suscipiendam putaret, in primis, quod *Eduos*, fratres consanguineosque saepenumero ab senatu appellatos, in seruitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud *Ariouistum*, ac *Sequanos* intelligebat, quod in tanto imperio populi *R.* turpissimum sibi, & reip. esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere *Rhenū* transire, & in *Galliam magnam* eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos, existimabat, quin, cum omnem *Galliam* occupassent, ut antè *Cimbri*, *Teutoni*q. fecissent, in provinciam exirent, atque inde in *Italiam* contenderent; praesertim cum *Sequanos* à provincia nostra *Rhodanus* divideret, quibus rebus quam maturrimè occurrendum putabat. ipse autem *Ariouistus* tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam, sumpserat, ut ferendus non videretur.

8 † quamobrem placuit ei, ut ad *Ariouistum* legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium, utriusque colloquio deligeret: velle sese de rep. & summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi *Ariouistus* respondit, si quid ipsi à *Cæsare* opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere: praeterea, se neque sine exercitu in eas partes *Galliae* venire audere, quas *Cæsar* possideret, neque exercitum sine magno comœatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua *Gallia*, quam bello vicisset, aut *Cæsari*, aut omnino populo Romano negotij esset. His responsis ad *Cæsarem* relatis, iterum ad eum *Cæsar* legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo, populi que *Romani* beneficio affectus,

cum

cum in consulatu suo rex, atque amicus à senatu appellatus esset, hanc sibi, populoque *R.* gratiam referret, ut in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hac esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans *Rhenum* in *Galliam* transduceret: deinde, obsides, quos haberet ab *Eduis*, redderet; *Sequanis*que permetteret, ut quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neue *Eduos* iniuria lacefferet, neue his, sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoque Romano perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam *M. Messalla*, *L. Pisonem* cos. senatus censuisset, uti, quicumque *Galliam* provinciam obtineret, quod commodo reipublica facere posset, *Eduos*, ceterosque amicos populi *Romani* defenderet, se *Eduorum* iniurias non neglecturum. Ad haec *Ariouistus* respondit: Ius esse Belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo *R.* non praescriberet, quemadmodum suo iure vteretur, non oportere se à populo *R.* in suo iure impediri: *Eduos* sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam *Cæsarem* iniuriam facere, qui suo adventu vestigalia sibi deteriora faceret: *Eduis* se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenissent stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longè iis fraternum nomen populi *R.* absfuturum: quod sibi *Cæsar* denunciaret, se *Eduorum* iniurias

non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. cum vellet, cōgrederetur; intellecturum, quid inniēti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intra annos XI V. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur: & legati ab Æduis, & Treuiris veniebant; Ædii questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse; Treuiri autem, pagos centum Suenorum ad ripam Rheni consedisſe; qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Suenorum cum veteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. ¶ Cum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est opidum maximum Sequanorum, contendere, triduiq; viam à suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum vsui erant, summa erat in eo opido difficultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnā ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Alduabis, ut circino circumductum, pene totum opidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC. quā flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripe fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido coniungit.

iungit. huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisque itineribus contendit; occupatōque opido, ibi præsidium collocat. dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariae comæatūsque causa, moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis, esse prædicabant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse: tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animosque perturbaret. hic primum ortus est à tribunis militum, ab præfectis, reliquisque, qui, ex Vrbe, amicitia causa, Cæsarem secuti, non magnum periculum miserabantur; quod non magnum in re militari vsum habebant. quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret. non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: vulgò totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim etiam ij, qui magnum in castris vsum habebant, milites centurionesque, quiq; equitatu præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. non nulli etiam

Cæsari renunciabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusauit: primum, quod aut quam in partem, aut, quo consilio ducerentur, sibi querendum, aut cogitandum putarent: Ariouistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque equitate conditionis perspecta, eum neque suam, neque populi R. gratiam repudiaturum; quod si, furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperaret? factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris, & Teutonibus à C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus esse videbatur: factum etiam, nuper in Italia seruili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis acceperant, subleuaret: ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni Constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse eosdem Germanos, quibuscum se penumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: si quos aduersum preclium, & fuga Gallorum commoueret, hoc si quererent, reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum, cum multis mensibus castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, despe-

desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse: cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse: qui suum timorem in rei frumentaria simulationem, angustiasque itineris, conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare, aut ei prescribere, auderent. hæc sibi esse cura; frumentum Sequanos, Lencos, Lingones subministrare; iamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri. scire enim, Quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam desuisse, aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse coniunctam. suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, representaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret. quod si pretere a nemo sequatur, tamen se cum sola Decima legione irurum, de qua non dubitaret, sibi que eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summæque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est, princepsque Decima legio per Tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit; deinde, reliquæ legiones per Tribunos mil. & primorum ordinum

centuriones egerunt, uti Caesari satisfacerent. se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris, esse existimavisse. † Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut, millium amplius quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Arionisti copias à castris millibus passuum quatuor, & xx abesse. Cognito Caesaris adventu, Arionistus Legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimaret. non respuit conditionem Caesar: iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficijs, cognitjs suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, cum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Arionistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Caesar, quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis Decimae, cui quammaxime confidebat, imponere; ut presidium quam amicissimum, si quid opus factum esset, haberet. quod cum fieret, non irridiculè quidam ex militibus Decimae legionis

nis dixit; plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere, pollicitum esse in cohortis praetoria loco Decimam legionem habiturum: ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus equo ferè spatio ab castris utriusque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. legionem Caesar, quam equis denexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. item equites Arionisti pari intervallo constituerunt. Arionistus, ut ex equis colloquerentur & prater se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eò ventum est, Caesar, initio orationis, sua, senatusque in eum beneficia commemoravit, quod Rex appellatus esset à senatu, quod amicus, quod munera amplissimè missa. quam rem, & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officijs consuevisse tribui docebat. illum, cum neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua, ac senatus, ea premia consecutum. docebat etiam quam veteres, quamque iusta causa necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent: populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos, non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse: quod verò ad amicitiam populi R. attulissent, id ijs eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut eorum socijs bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum demum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transf-

ire pateretur. Arionistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de suis virtutibus multa praedicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis; non sine magna spe, magnisque premiis domum, propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli: quod victores victis imponere consueuerint; non sese Gallos, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum venisse; ac contra se castra habuisse; eas omnes copias uno ab se proelio fusas ac superatas esse; si iterum experiri velint, paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus dependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & presidio, non detrimento, esse oportere, idque se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & dediticij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam transfudat, id se sui muniendi, non Galliae oppugnanda causa facere; eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus, non uenerit, & quod bellum non intulerit, sed defendit. se prius in Galliam venisse, quam populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliae prouinciae finibus egressum. quid sibi vellet, cur in suas possessiones ueniret. Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item, nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ex S. C. Aduos appellatos Amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque

neque bello Allobrogum proximo, Aduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos, in his contentionibus, quas Adui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse. debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere: quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste, habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi R. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere posset. quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliae transdidisset, magno se illum premio remuneraturum, & quacunque bella geri vellet, sine ullo eius labore, & periculo confecturum. Multa à Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, ut optime meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Arionisti, quam populi R. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos, à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset; neque in prouinciam redeisset; neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti uoluisset. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Arionisti propius tumultum accedere; & ad nostros adequitare, lapides, telaque, in nostros conicere. † Caesar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperauit, ne

quod omnino telum in hostes reiicerent. nam et si sine ullo periculo legionis delecta commissum cum equitatu proelium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset eos à se perfidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum relatum est, qua arrogancia in colloquio Arionistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros eius equites fecissent; eaque res colloquium ut diremisset: multo maior alacritas, studiique pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Arionistus legatos ad Casarem mittit, velle se de his rebus, quae inter eos agi coepta, neque perfecta essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Casari causa visa non est, & eo magis, quod pridie eius diei, Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conuicerent. Legatum ex suis, sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum, existimabat, commodissimum visum est, M. Valerium Proculium C. Valerij Caburi filium, summa virtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Arionistus longinqua consuetudine utebatur, & quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere; & M. Titium, qui hospitio Arionisti usus erat, his mandauit, ut, quae diceret Arionistus, cognoscerent, & ad se referrent. quos cum apud se in castris Arionistus conspexisset; exercitu suo praesente, conclamauit, quid ad se venirent? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit.

coniecit. eodem die castra promouit, & millibus passuum VI, à Casaris castris sub monte confedit. postri die eius diei, praeter castra Casaris suas copias transfudit, & millibus passuum XI. ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis & Aduis supportaretur, Casarem intercluderet. ex eo die dies continuos V. Caesar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; ut, si vellet Arionistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Arionistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant. cum his in proeliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderant, circumstitebant; si quod erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, iubis eorum subleuati, cursum adaequarent. Ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus DC, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Arionistus misit; quae copia nostros perterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies, hostem propulsare, ter-

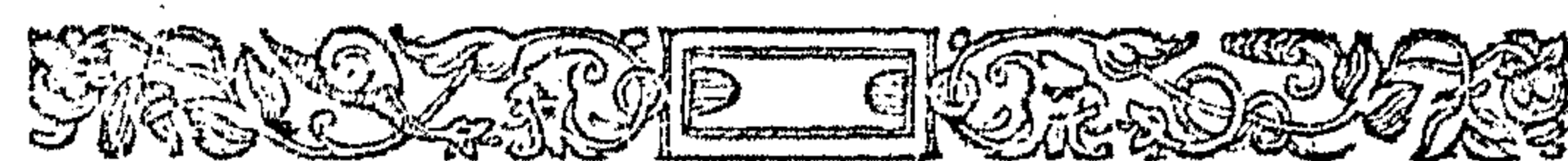
tiam, opus perficere iussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit: paululumque à maioribus castris progressus, aciem instruxit: hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, qua castra minora oppugnet, misit. acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra eduxit. cum ex captiuis quereret Caesar, quamobrem Ariouistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus, & vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam
 12 proelio contendissent. Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarum in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alarum uteretur. ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias à castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque interuallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam rhedis, & carris, circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes milites passis manibus, flentes, implorabant, ne se in
 seruitutem

seruitutem Romanis traderent. Caesar singulis legionibus, singulos legatos, & quaestorem praefecit; uti eos testes sua quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quòd eam partem, minimè firmam hostium esse animaduertent, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt. itaque hostes repente, celeriterque procurrerunt, ut spatium, pila in hostes coniciendi, non daretur. reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalanges insilirent: & scuta manibus reuellerent, & desuper vulnerarent. cum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatus praerat, quòd expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem locoratis nostris subsidio misit. ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter v. peruenierunt. ibi perpauci, aut viribus confisi, trans narè contenderunt: aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt. in his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duae fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. utraque in ea fuga perijt. duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procilius, cum à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsam

Cæsarem, hostium equitatum persequentem, incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit; quod hominem honestissimum provincia Gallia, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque eius calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se presente, de se, ter sortibus consultum dicebat; utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruetur, sortium beneficio se esse incolumem. item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc proelio trans Rhenum nunciato, Sueni, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos ubi qui proximè Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insculti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus est.

§§
9

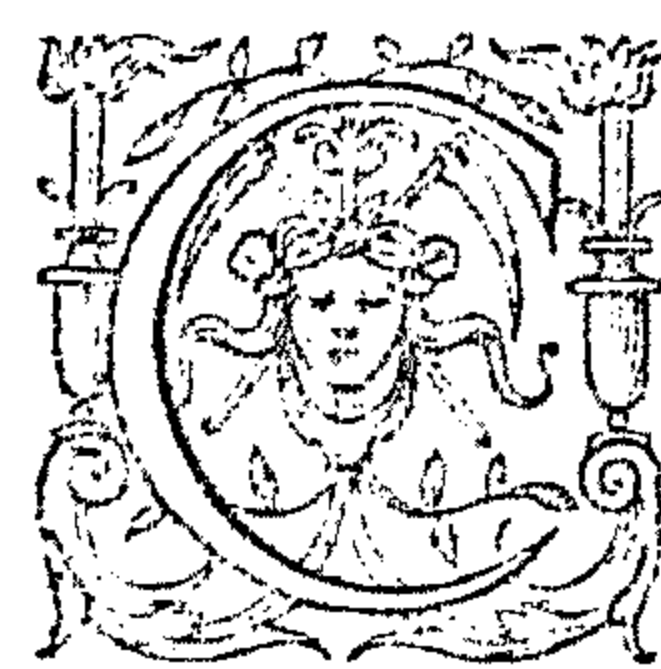
C. IV.

C. IVLII CÆSARIS
COMMENTARIORVM DE
BELLO GALLICO
LIB. II.

Libri secundi capita.

- 1 Belgarum coniuratio & apparatus belli cōtra Romanos.
- 2 Belgarum profectio in Rhemorum fines: & Cæsaris eodem tempore aduentus, & Bibracis obsessio liberatio.
- 3 Belgarum apparatus ad pugnam, & rebus desperatis fuga & internecio.
- 4 Suelionum, Bellouacorum, & Ambianorum deditio.
- 5 Neruorum virtus, & eorundem ad pugnam apparatus.
- 6 Cæsaris in acie instruenda, cohortandis militibus, & variis negotiis obeundis celeritas.
- 7 Prælij cum Neruis commissi dubij euentus complures: & eorundem clades, ac deditio.
- 8 Aduaticorum, qui ex Cimbris ac Teutonis prognati erant, deditio: eorundem rebellio & calamitas.

VM esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Gallie partem dixeramus, contra populum R. coniurare, obsidesque inter se dare: coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui, ut Germanos duntaxat in Gallia versari noluerant, ita populi Romani

C 3

exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia molestè ferebant; partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperiis studebant; ab non nullis etiã, quòd in Gallia potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis literisque commotus Cæsar, II. legiones in citeriore Gallia nouas conseripsit, & inuente astate in ulteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, que apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiore faciant. hi, constanter omnes nunciauerunt, manus cogi, exercitus in unum locum conducitur: tum verò dubitandum non existimant, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusque circiter x. ad fines Belgarum peruenit. eò cum de improviso, celeriusque omnium opinione venisset, Rhemi qui proximi Gallie ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis sue miserunt: qui dicerent se, suaque omnia in fidem, atque potestatem populi Romani permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Romanum omnino conuuisse, paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & opida recipere, & frumento, ceterisque rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffones quidem fratres, consanguineosque suos, qui eodem iure, iisdem legibus utatur, unum imperium, unumque magistratum.

tum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. cum ab his quereretur, que ciuitates, quantaque in armis essent, & quid in bello posseut; sic reperiebat. plerosque Belgas esse ortos à Germanis; Rhenumque, antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi consedis; Gallosque, qui ea loca incoleret, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutones, Cimbrósque, intra fines suos ingredi prohibuissent. qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in remilitari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quòd propinquitatibus, affinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere. hos posse conficere armata millia C, pollicitos ex eo numero lecta millia Lx, totiusque belli imperium sibi postulare. Sueffones suos esse finitimos, latissimos, feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum, totius Gallie potentissimum, (qui cum magne partis harum regionum, tum etiam Britannie imperium obtinuerit) nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habere numero xii. polliceri millia armata quinquaginta; totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint; xv. millia Atrebatés; Ambianos x millia; Morinos xv. millia: Menapios v. millia: Caletes x. millia: Verocasses, & Veramã duos totidem: Catuacos xx. millia: Condruos,

Eburones, Carasos, Pemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Caesar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione profecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit. quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Diuitiacum Aeduum magnopere cohortatus, docet, quantopere reipublicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari coeperint. his mandatis, eum ab se dimittit. † Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longè abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturauit; atque ibi castra posuit. quae res & latus unum castrorum ripis fluminis munebat, & post eum, quae essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi praesidium ponit; & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII vallo, fossaque duodeviginti pedum munire iubet. ab ipsis castris opidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum XII. id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt, agrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi ubi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum, lapides iaci coepti sunt, murisque defensoribus nudatus est; testudine facta,

Et, portis succedunt, murumque subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides, ac tela coniciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum opido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuncios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eò de media nocte Caesar iisdem ducibus usus, qui nuncij ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baecares subsidio opidanis mittit. quorum aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit: & hostibus eadem de causa spes potiundi opidi discessit. Itaque paullisper apud opidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, aedificiisque, quò adire poterant, incensis, ad castra Caesaris cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. quae castra, ut fumo, atque ignibus significatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant. † Caesar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis praelio supersedere statuit. quotidie tamen equestribus praeliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo, quò is collis, ubi castra posita erat, paullulum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat: & in fronte leuiter fastigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere eius collis transversam fossam

obduxit circiter passuum CD. & ad extremas fossas castella constituit. ibique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudinem poterant) à lateribus suis pugnantes circumvenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas & 1. legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris e ductas instruxerunt. palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transirendi fieret, ut impeditos aggredierentur parati in armis erant. interim proelio equestri inter duas acies contende batur. ubi neutri transirendi initium faciunt, secundicre equitum nostrorum, proelio Caesar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent, si minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusque nostros sustinebant. Caesar, certior factus à Titurio, omnem equitatum & levis armatura. Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumventos, interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando opido,

opido, & de flumine transirendo sperni se sefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt; atque eos res frumentaria deficere cepit; concilio convocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti, & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam in alienis finibus decertarent: & domesticis copiis rei frumentaria uterentur. ad eam sententiam, cum reliquis causis, haec quoque ratio eos deduxit, quod, Divitiacum quoque, atque Aeduos, finibus Belouacorum appropinquare cognoverant: his persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat. Eare constituta, secunda vigilia magno cum strepitu, actumultu, castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita, insidias veritus: quod, qua de causa discederent, non dum perspexerat: exercitum, equitatumque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit; eique Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottum Legatos praefecit. T. Labienum Legatum cum legionibus IIII. subsequi iussit. hi novissimos adorti, & multa millia passuum profecti, magna multitudinem eorum fugientium conciderunt. cum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent: fortiterque impetum nostrorum milium sustinerent: priores, quod abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis

ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumque solis sequi destiterunt; seque in castra, uti erat imperatum, receperunt. Post die eius diei Caesar, priusquam se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Sueffonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad opidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae, misisque altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quaeque ad oppugnandum vsui erant, comparare cepit: interim omnis ex fuga Sueffonum multitudo in opidum proxima nocte conuenit. celeriter vineis ad opidum actis, aggere iacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, Legatos ad Caesarem, de Deditioe, mittunt; & precibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Caesar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbae Regis duobus Filijs, armisque omnibus ex opido transditis, in deditioem Sueffones accepit; exercitumque in Bellouacos duxit: qui cum se, suaque omnia in opidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo opido Caesar cum exercitu circiter milia passuum v. abesset, omnes maiores natu ex opido egressi, manus ad Caesarem tendere, & voce significare ceperunt, sese in eius fidem, ac potestatem, venire; neque contra populum R. armis contendere. item cum ad opidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem a Romanis

Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Eduorum copijs, ad eum reuerterat) facit verba. Bellouacos, omni tempore in fide, atque amicitia, Ciuitatis Adua fuisse. impulsos a suis principibus, qui dicerent, Eduos, a Caesare in seruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, & ab Aduis defecisse, & populo R. bellum intulisse. qui huius consilij principes fuissent, quod intelligerent, quantum calamitatem Ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Eduos, ut sua clementia, ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Eduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Caesar, honoris Diuitiaci, atque Eduorum causa, sese eos in fide recepturum, & conseruaturum, dixit: sed, quod erat Ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine, praestabat, D. C. obsides poposcit. his traditis, omnibusque armis ex opido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dederunt. Eorum fines Neruijs attingebant: quorum de natura, moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnaque virtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, patriamque virtutem proiecissent: confirmare, sese neque Legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos, cum per eorum fines

triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuum x. abesse. trans id flumen omnes Nervios confedisse; aduentumque in Romanorum expectare, unà cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitus aditus non esset. Caesar, his rebus cognitis, Exploratores, Centurionisque praemittit, qui locum castris idoneum deligant. cum ex dediticijs Belgis, reliquisque Gallis, complures, Caesarem secuti, unà iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios peruenierunt, atque his demonstrarunt inter singulas Legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotij, cum prima Legio in castra venisset, reliquaque Legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri, quae pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliqua contra consistere non auderent. adiuvabat etiam eorum consilium, qui rem distrebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusque interiectis, effecerant, ut, instar muri, haec sepes munimenta praeberent; quo non modo non intrari, sed ne

perspici

perspici quidem posset. ijs rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omnittendum sibi consilium Nervij existimauerunt. loci natura erat haec, quem locum nostricastris delegerant. Collis ab summo equaliter declinis, ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter c. c. infimus apertus, ab superiore parte siluestris; ut non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucae stationes Equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Caesar, Equitatu praemisso, subsequeretur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerat. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Caesar VI. Legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duae Legiones, quae proximae conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimentis erant. Equites nostri cum Funditoribus, Sagittariisque flumen transgressi, cum hostium Equitatu praelium commiserunt. cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus e silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim Legiones VI. quae primae venerant, opere dimisso, castra munire coeperunt.

¶ Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab ijs, qui in silvis abditilatabant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi praelij conuenerat, ita, ut intra silvan aciem, ordinisque constituerant, atque ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copiis provalarunt, impetumque in nostros Equites fecerunt. His facile

pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad Flumen decurrerunt; ut, pene uno tempore, & ad silvas, & in Flumine etiam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Casari omnia uno tempore erant agenda. vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret. signum tuba dandum. ab opere reuocandi milites. qui paullo longius, aggeris petendi causa, processerant, accersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis breuitas, & incursum hostium impediabat. his difficultatibus duae res erant subsidia, Scientia, atque usus militum; quod, superioribus praелиis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab alijs doceri, poterant; & quod ab opere, singulisque Legionibus, singulos Legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Caesaris imperium expectabant; sed per se, quae videbantur administrabant. Caesar, necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos Milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad Legionem Decimam deuenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent. & quia non longius hostes aberant, quam quò telum adiici posset; praелиi committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad insignia accom-

modanda,

modanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu, magis, ut loci natura, deiectisque collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat. cum diuersis locis Legiones aliae, alia in parte hostibus resisterent, sepiusque densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque, in tanta rerum iniquitate, Fortune quoque euentus varijs sequebantur. Legionis nonae, & decimae milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladijs, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt; & in locum iniquum progressi, rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato praelio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersa duae Legiones, undecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant, congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis praeliabantur. ac totis fere Castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu Legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars, aperto latere legiones cir-

D

cumuenire, pars summum locum castrorum petere cepit. Eodem tempore Equites nostri, Leuisque armaturæ pedites, qui cum his unâ fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iungo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, prædandi causa, egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, precipites sese fugam mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor, fremitusque exaudiebatur. alique aliam in partem perterriti ferrebantur. quibus omnibus rebus permoti Equites Treuirii, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, Legiones premi, & pene circumuentas teneri, calones, Equites, Funditores, Nimidas, diuersos, dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt. Romanos pulsos, superatosque castris, impedimentisque eorum hostes potitos, Ciuitati renunciauerunt. Cæsar ab Decima Legionis cohortatione ad dextrum Cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis Duodecima Legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; Quarta cohortis omnibus Centurionibus occisis, Signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum Cohortium omnibus fere Centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, Primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis, grauibusque vulneribus confecto, ut iam sustinere non posset; reliquos esse tardiores, & non nullos à nouissimis desertos, prælio excedere,

cedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab nouissimis vni militi detracto (quod ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; Centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & Manipulos laxare iussit, quò facilius gladijs uti possent. huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrito animo, cum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paululum hostium impetus tardatus est. Cæsar, cum Septimam Legionem, quæ iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, ut paulatim sese Legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrent. quo factò, cum alijs alij subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenerentur, audacius resistere, ac fortius pugnare, ceperunt. interim milites Legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspiciatus, Decimam Legionem subsidio nostris misit. qui, cum ex Equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & Legiones, & Imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam, qui vulneribus confecti procubissent, scutis innixi, prælium redintegrarent. tum Calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equites vero, ut tur-

pitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se Legionariis militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros conicerent, pilæque intercepta remitterent; ut, non nequidquam tantæ virtutis homines indicari deberent; ausos esse transire latissimū flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio factō, & prope ad internecionem gente, ac nomine Neruiorū redactō, maiores natu, quos unā cum pueris, mulieribusque, in estuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, Legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt. & in commemoranda Ciuitatis calamitate, ex D C. ad III. Senatores, ex hominum millibus LX. vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conseruauit; suisque finibus, atque opidis uti iussit; & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosque prohiberent. † Aduatixi, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copijs auxilio Neruijs venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt; cunctis opidis, castellisque desertis, sua omnia in unum opidū egregiè natura munitum contulerunt. quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectibusque haberet, una ex parte leniter accliuus aditus, in

latitu-

latitudinē non amplius CC. pedum relinquebatur. quæ locum duplici altissimo muro munerant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes, in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque procreati; qui, cum iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis, ac presidio V I. millia hominum unā reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent; aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt, ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras ex opido excursionses faciebant, paruulisque prælijs cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII, in circuitu XV. millium, crebrisque castellis circummuniti, opido sese continebant. ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrinam constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibusdam manibus, aut quibus viribus præsertim homines tantulæ stature (nam plerumque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum, breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrinam in muros sese collocare confideret. ubi verò moueri, & appropinquare mœnibus viderunt, noua, atque inusitata specie commoti, Legatos ad Cæsarem de pace miserunt; qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare, possent. se suaque omnia eorum potestati permittere, dixerunt. unum petere; ac deprecari: si forte, pro sua clementia,

D 3

ac māsuetudine quam ipsi ab alijs audissent, starnisset, Aduaticos esse conseruados, ne se armis dispoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suae virtuti inuide-re; à quibus se defendere, traditis armis nō possent. sibi prestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. ad haec Caesar respondit, Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, Ciuitatem conseruaturum: si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditiois nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Neruos fecisset, facturum: finitimisque imperaturum, ne quam dediticijs populi R. iniuriam inferrent. re nunciata ad suos, illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quae erat ante opidum, iacta, sic ut propè summam muri, aggerisque altitudinem aceris armorum adaequarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) celata, atque in opido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub vespere Caesar portas claudi, militesque ex opido exire iussit, ne quam noctu opidani à militibus iniuriam acciperent. illi, ante in:to (ut intellectum est) consilio, quod deditioe facta, nostros praesidia deducturos, aut denique indiligentius seruatuos crediderant, par: in cum his, quae retinuerant, & celauerant armis, partim scutis ex cortice faelis, aut viminibus intextis, quae subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: Tertia vigilia, quae minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copijs repente ex opido eruptionem fecerunt. celeriter, ut antè Caesar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis

ximis castellis eò concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribusque tela iacerent, pugnari debuit: cum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus 1 v, reliqui in opidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intronmissis militibus nostris, sectionem eius opidi uniuersam Caesar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum Legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osifinos, Curiosolitas, Sesunios, Aulercos, Rhedones, quae sunt maritima ciuitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditioem, potestatemque populi Romani esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab his nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur Legati ad Caesarem, quae, se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas Legationes Caesar, quod in Italiam, Illyricumque properabat, in itinere proxima aestate, ad se reuerti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quae ciuitates propinqua his locis erant, ubi bellum gesserat, Legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob easque res, ex literis Caesaris, dies x v. Supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat. nulli.

C. IVLII CÆSARIS
 COMMENTARIORVM DE
 BELLO GALLICO
 LIB. III.

Libri tertij capitula.

- 1 Bellum à Ser. Galba Cæsaris legato cum Antuatibus, Sedunis, & Veragris magno cum periculo confectum.
- 2 Venetorum Gallorum rebellio, & noui belli aduersus Romanos comparatio.
- 3 Orę Veneticę & nauticarum rerum descriptio, simulque bellum Veneticum vno nauali prælio confectum.
- 4 Bellum cum Vnellis à Q. Titurio Sabino eodem quo Veneticum, tempore confectum.
- 5 Bellum in Aquitania cum Sontiatibus à P. Crasso eodem fere tempore confectum.
- 6 Bellum in eadem Aquitania cum Docontis, ab eodem Crasso confectum: & maximę partis Aquitanicę deditio.
- 7 Vastatio à Cæsare facta in agris Morinorum & Menapiorum, qui se in fyluas abdiderant.

I *VM in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum Legione Duodecima, & parte Equitatus, in Antuates, Veragros, Sedunosque misit, qui à finibus Ailobrogum, & Lacu Lemano, & Flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent, causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueuerant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis Legionem, hiemandi*

hiemandi causa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum, expugnatis, missis ad eum undique Legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit, Cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius Legionis Cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hiemare, qui vicus positus in valle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur. cum hic in duas partes Flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram, vacuam ab his relictam, Cohortibus attribuit. eum locum vallo, fossaque munivit. cum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eò comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque qui impenderent à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renouandi, Legionisque opprimendę consilium caperent. primum, quòd Legionem, neque eam plenissimam detractis Cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui, commeatu petendi causa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: Tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conicerent, ne primum, quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuę possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimę prouincię adiungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba, cum neque opus hibernorum, munitionesque

plenè essent perfecta; neque de frumento, reliquòque cò-
 meatu satis esset prouisum; quòd deditioe facta, obsi-
 dibúsque acceptis, nihil de bello timendum existima-
 uerat; concilio celeriter conuocato, sententias exquire-
 re cepit. quo in concilio cum tantum repentini pericu-
 li præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere super-
 riora loca multitudine armatorum completa conspi-
 cerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus sup-
 portari, interclusis itineribus, posset, propè iam despe-
 rata salute, nonnulla huiusmodi sententia dicebantur,
 ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem iti-
 neribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contende-
 rent. maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad ex-
 tremum consilio, interim rei euentum experiri, & ca-
 strà defendere. breui spatio interiecto, vix ut his re-
 bus, quas constituisent, collocandis, atque administran-
 dis tempus daretur. hostes ex omnibus partibus, signo
 dato, decurrere; lapides, gessàque in vallum conicere:
 nostri, primò, integris viribus, fortiter repugnare, ne-
 que ullum frustra telum ex loco superiore mittere; ut
 quæque pars castrorum nudata defensoribus premi vi-
 debatur, eò occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc super-
 rari, quòd diuturnitate pugna hostes defessi, cum præ-
 lio excedebant, alij integris viribus succedebant.
 Quarum rerum à nostris, propter paucitatem fieri ni-
 hil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi,
 sed ne saucio quidem eius loci, ubi constitierat, relin-
 quendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur. cum iam,
 amplius horis v. continenter pugnaretur, ac non so-
 lum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque ho-
 stes acrius instarent, languidioribusque nostris vallis
 scindere, & fossas complere cepissent, resque esset iam
 ad

ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, pri-
 mipili Centurio, quem Neruico prælio compluribus
 confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus
 Tribunus mil. vir & consilij magni, & virtutis, ad
 Galbam accurrunt, atque, vnã esse spem salutis, do-
 cent; Si, eruptione facta, extremum auxilium experi-
 rentur. itaque, conuocatis Centurionibus, celeriter mi-
 lites certiores facit, paullisper intermitterent præliũ,
 ac tantummodo tela missa exciperent, seq̃, ex labore
 reficerent. post signo dato, è castris erumpent, atque
 omnem spem salutis in virtute poneret. quòd iussi sunt,
 faciunt, ac subito omnibus portis eruptione facta, ne-
 que cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi ho-
 stibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna,
 eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, vn-
 dique circumuentos, interficiunt, & ex hominum mil-
 libus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad
 castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta,
 reliquos perterritos in fugam coniciunt: ac, ne in locis
 quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus
 hostium copiis fuis, armisque exutis, se in Castra, mu-
 nitionesque suas recipiunt. quo prælio factò, quòd sa-
 pius fortunam, tentare Galba nolebat, atque alio sese
 in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse
 rebus viderat, maxime frumenti, commeatúsque ino-
 pia permotus, postero die omnibus eius vici edificiis
 incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo ho-
 ste prohibente, aut iter demorante, incolumem Legio-
 nem in Antuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibiq̃,
 hiemauit. * His rebus gestis, cum omnibus de caus- 2
 sis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Bel-
 gis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis,

atque ita in ita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere, volebat. subitum bellum in Gallia coortum est. eius belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum Legione VII. proximis Oceano in Andibus hibernabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, Praefectos, Tribunosque militum complures in finitimas ciuitates frumenti, commeatusque petendi causa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Vnellos; M. Trebius Gallus; in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis ora maritima regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt; & scientia, atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueuerunt, habent. vectigales, ab iis fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de causa Trebium, Terrasidiumque retinent; & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortuna exitum esse laturos; reliquasque ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem Legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Caesar a Crasso certior factus,

factus, quod ille aberat longius; naues interim longas edificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nauas, gubernatoresque comparari, iubet. his rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per Anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquaque ciuitates, cognito Caesaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, Legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatumque semper fuisse, retentos ab se, & in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime, ea, quae ad usum nauium pertinerent, providere instituunt; hoc maiore spe, quod multum, natura loci confidebant; pedestria esse itinera concisa aestuariis, nauigationem impeditam propter inscitiam locorum, paucitatemque portuum sciebant. neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se, plurimum nauibus posse, Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo, ac apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consiliis, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportant. naues in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum esse constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osifinos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciunt. auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, accersunt. erant haec difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa tamen Caesarem

ad id bellum incitabant: iniuria retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditioem; defectio datis obsidibus; tot civitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes, idem sibi licere, arbitrarentur. itaque, cum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter, celeriterque excitari; omnes autem, homines natura Libertati studere, & conditionem Servitutis odisse; prius quam plures Civitates conspirarent, partiendū sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit. itaque, T. Labienum Legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit, huic mandat, Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus Legionariis XII, & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum Legatum, cum Legionibus XII. in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicis que navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, præficit; & cum primum posset, in Venetos proficisci, iubet. ipse eò pedestribus copiis contendit. † erant eiusmodi sine situs opidorum, ut posita in extremis linguis, promontoriisque, neque pedibus aditum haberet, cum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII. spatio; neque navibus, quod rursus minente æstu, naues in vadis afflicterentur. ita utraq; re opidorum oppugnatio impediatur:

ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his ferme mœnibus adequatis, suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cuius rei summam facultatem, habebant, sua omnia deportabant; seque in proxima opida recipiebant. ibi se rursus iisdem, opportunitatibus loci defendebant. hac eo facilius magnam partem Æstatis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto, atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi. namque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armataque erant. carina aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quò facilius vada, ac decessum æstus, excipere possent. Prora admodum erecta, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumque, accommodata. naues tota factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam. transtra expeditibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchora, pro funibus, ferreis catenis reuincta. pelles pro velis, alutaque tenuiter confecta, siue propter lini inopiam, atque eius usus inscientiam; siue, quod est magis verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantisque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commodè arbitrabatur. Cum his navibus nostræ Classi eiusmodi congressus erat; ut una celeritate; & pulsu remorum præstaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora. & accommodatiora. neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adigebatur. & eadem de causa minus incommodè scopulis continebatur. accedebat, ut cum sentire ventus cœpisset, & se vento

dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis
 consistenter tutius, & ab aestu derelicta, nihil saxa, &
 cautes timerent. quarum rerum omnium nostris nauibus
 casus erat extimescendus. compluribus expugna-
 tis opidis, Caesar, ubi intellexit, frustra tantum labo-
 rem sumi, neque hostium fugam, captis opidis, repri-
 mi, neque his noceri posse, statuit expectandam clas-
 sem. quae ubi conuenit, ac primum ab hostibus visa
 est; circiter CCXX. naues eorum paratissima, atque
 omni genere armorum ornatissima, e portu profecta, no-
 stris aduersa constiterunt, neque satis Bruto, qui classi
 praerat, neque Tribunis militum, Centurionibusque,
 quibus singulae naues erant attributae, constabat, quid
 agerent, aut qua ratione pugnae insisterent. rostro enim
 noceri non posse cognouerant: turribus autem excita-
 tis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus
 superabat; ut neque ex inferiore loco satis commodè
 tela adijci possent, & missa à Gallis grauius accide-
 rent. una erat magno usus res praeparata à nostris, fal-
 ces praecutae, insertae, affixaeque longurijs, non absimili
 forma muralium falcium. his cum funes, qui antennas
 ad malos distinebant, comprehensi, adductique erant,
 nauigio remis incitato praerüpebantur. quibus abscisis,
 antennae necessario cõcidebant; ut cum omnis Gallicis
 nauibus spes in velis, armamentisque cõsisteret, his ereptis
 omnis usus nauium uno tempore eriperetur. reliquum
 erat certamē positū in virtute; qua nostri milites facile
 superabant; atque eo magis, quod in conspectu Caesa-
 ris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum
 paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles,
 & loca superiora, unde erat propinquus despectus in
 mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus,
 antennis;

antennis, cum singulas binae, aut ternae naues circum-
 steterant, milites summa vi transcendere in hostium na-
 ues contendebant, quod postquam Barbari fieri ani-
 maduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum
 ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem pe-
 tere contenderunt, ac, iam conuersis in eam partem
 nauibus, quò ventus ferebat, tanta subito malacia, ac
 tranquillitas exstitit, ut se loco mouere non possent. quae
 quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit op-
 portuna. nam singulas nostri consecrati expugnaue-
 runt, ut per pauca ex omni numero, noctis interuentu,
 ad terram peruenerint, cum ab hora fere IV. usque ad
 solis occasum, pugnaretur. quo praelio bellum Vene-
 torum, totiusque orae maritimae, confectum est. nam,
 cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris aetatis, in
 quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuene-
 rant: tum nauium, quod ubique fuerat, unum in lo-
 cum coegerant: quibus amissis, reliqui neque, quò se
 reciperent; neque, quemadmodum opida defenderent,
 habebant. itaque se, suaque omnia, Caesari dediderunt.
 in quos eo grauius Caesar vindicandum statuit, quo di-
 ligentius in reliquum tempus à Barbaris ius Legato-
 rum conseruaretur. itaque, omni Senatu necato, reli-
 quos sub corona vendidit. † Dum haec in Venetis
 geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à
 Caesare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His
 praerat Viridouix, ac summam imperij tenebat, ea-
 rum omnium Ciuitatum, quae defecerant; ex quibus
 exercitum, magnasque copias coegerat, atque his pau-
 cis diebus Aulerici, Eburonices, Lexouique, Sena-
 tu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, por-
 tas clauserunt, seque cum Viridouice coniunxerunt,
 E.

magnaque praeerea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum, latronumque conuenerat, quos spes praedandi, studiumque bellandi, ab agricultura, & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco Castris sese tenebat; cum Viridovic contra eum duum millium spatio condisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum uocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi equo loco, aut opportunitate aliqua data, Legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum, delegit (Gallum) ex ijs, quos auxilij causa secum habebat. huic magnis premijs, pollicitationibusque persuadet; uti ad hostes transeat; & quid fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit. quibus angustijs ipse Caesar a Venetis prematur, docet; neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex Castris exercitum educat, & ad Caesarem, auxilij ferendi causa, proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotij bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur, superiorum dierum Sabini cunctatio, perfuga confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod se libenter homines, id quod volunt, credunt. ijs rebus adducti, non prius Viridovicem,

reliquoſ-

reliquoſque duces, ex consilio dimittunt; quam ab his sit concessum arma uti capiant, & ad castra contendant. qua re concessa, leti, velut explorata victoria, sarmentis, virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuſ; circiter passus 80. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatij ad se colligendos, armandoque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus, signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus Portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic uno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Caesar certior factus est: ciuitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus; sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. † Eodem fere tempore, P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quae pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Gallia est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praconinus Legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manlius Procos. impedimentis

amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatūque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates Gallie prouincie finitimæ, ex his regionibus nominatum euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates, magnis copijs coactis, equitatūque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, proelium renouauerunt: pugnatum est diu atque acriter; cum Sontiates, superioribus victorijs freti, in sua virute totius Aquitania salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, sine reliquis Legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspicere cuperent. tandem confecti vulneribus, hostes terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere opidum Sontiatum oppugnare cepit. quibus fortiter resistentibus, vineas turrēque egit. illi, alias eruptione intentata, alias cuniculis ad aggerem, vineasque actis, cuius rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærarie secturæ sunt: ubi diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditiōem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte opidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum D. C. deuotis, quos illi Soldurios appellant, quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita

com-

commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitie dederint. siquid ijs per vim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitia deuouisset, mori recusaret. cum ijs Adcantuannus eruptionē facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in opidum est. ut tamen eadem deditiōis conditione uteretur à Crasso impetrauit. * Armis, & obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusatium, profectus est. tum verò Barbari commoti, quod opidum, & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum erat, expugnatum cognouerant, Legatos quoque versus dimittere, conuolare, obsides inter se dare, copias parare, coeperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates Legati, quæ sunt citerioris Hispanie finitimæ Aquitania: inde auxilia, ducēsque accersuntur. quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ij deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ij, consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, comitatibus nostros intercludere, instituant. quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis presidij relinquere, ob eam causam minus commode frumentum, comitatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimauit, quin pugna decerneret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idem

E 3

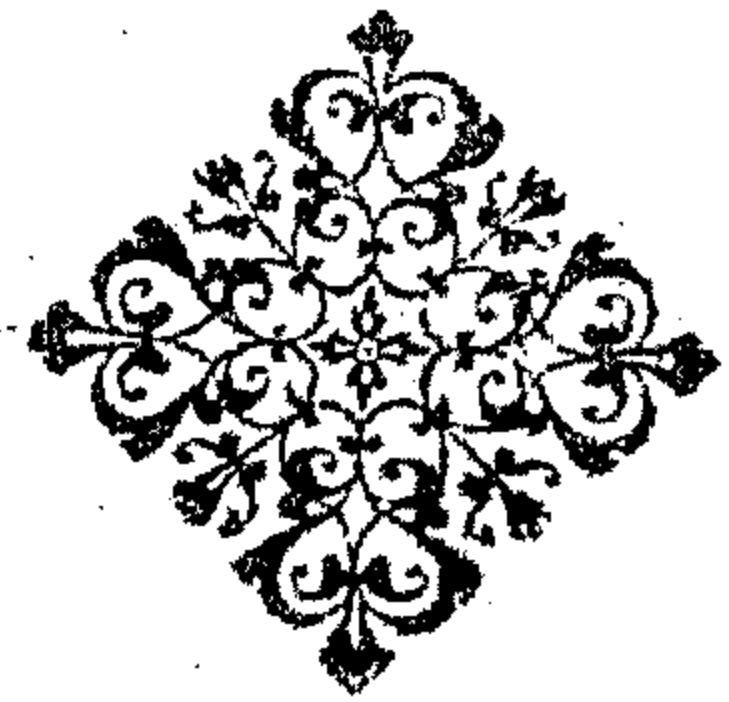
sentire intellexit, posterum diem pugna constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis; quid hostes consilij caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: & si propter inopiam rei frumentaria Romani sese recipere cepissent, impeditos agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. hac consilio probato ab Ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. hac re perspecta, Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fissas compleverent; alij multis telis coniectis, defensores vallo, munitionibusque depellerent, auxiliareque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium preberent; cum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites circuitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis premijs, pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. illi, ut erat imperatum, eductis xv. cohortibus quae praesidio castris relictae, integra ab

labo-

labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt; atque his perruptis, prius in hostium Castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. tunc vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoria accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. hostes, undique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deiicere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis confectatus, ex millium l. numero, quae ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix xv. parte relicta, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitania sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garibes, Ausci, Garumni, Siburzates, Cocofatesque. pauca ultima nationes, anni tempore consise, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Caesar, etsi

E 4

interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silua euolauerunt; & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosque in siluas repulerunt: & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Caesar siluas caedere instituit: & ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, qua erat caesa, conuersam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecuta, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus Milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis, aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobisque, reliquis item ciuitatibus, qua proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

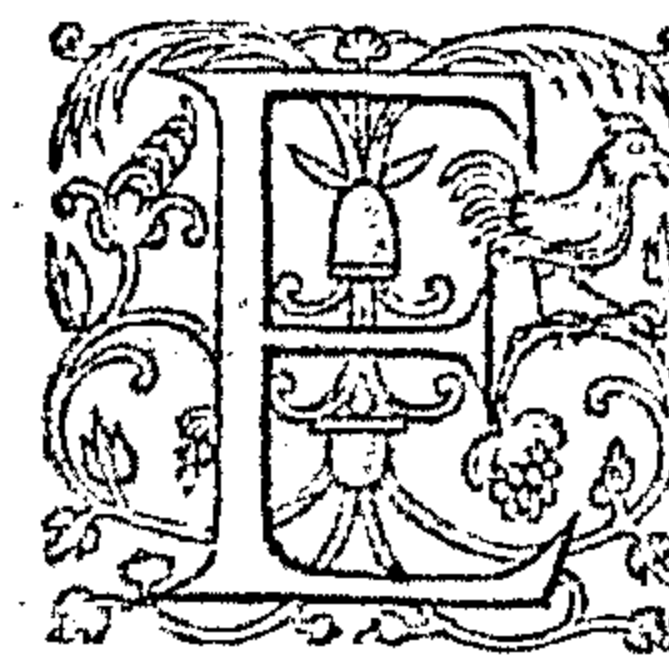

C. IV.

C. I V L I I C A E S A R I S
C O M M E N T A R I O R V M D E
B E L L O G A L L I C O
L I B. I I I I.

Libri quarti capita.

- 1 Vsiptum & Tenchtherorum transitus in Galliam per flumen Rhenum: & Sueuorum descriptio.
- 2 Vsiptum cum Caesare colloquia de nouis eorum sedibus vel retinendis, vel relinquendis.
- 3 Vsiptum perfidia & simulatio à Caesare vindicata, & simul bellum cum iis confectum.
- 4 Caesar exercitu per pontem in Rheno factum, traducto, terroréque Germanis ad paucos dies iniecto, in Gallia reuertitur.
- 5 Caesaris traiectio in Britanniam, & insularum, post aliquantum pugnae deditio.
- 6 Britanni pace petita, postea comperto naues Caesaris afflictas rebellant.
- 7 Altera Britannorum & Morinorum rebellio, à Caesare compressa.

A, QVAE secuta est, hieme, qui fuit I annus Cn. Pompeio M. Crasso Cos. Vsiptes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longè à mari, quò Rhenus influit. causa transeundi fuit, quòd, ab Suenis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur, Suenorum gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur, ex quibus

quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, suis ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanserint, se, atque illos, alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratic, neque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longius anno remanere uno in loco, incolendi causa, licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore, viuunt, multumque sunt in venationibus. que res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vite (quod a pueris nullo officio, aut disciplina assuescunt, nihil omnino contra voluntatem faciant) et vires alit, et inhumani corporum magnitudine homines efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus, prater pelles, habeant; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta; et lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eorum, ut, que bello ceperint, quibus vendant, habeant: quam quod ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, queque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, que sunt apud eos nata praua, atque deformia, hec quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus preliis saepe ex equis desiliunt, ac pedibus preliantur, equosque eodem remanere vestigio, assuescunt: ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius, habetur, quam ephippiis uti. itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homi-

nes

nes atque effeminari, arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Sueuis circiter millia passuum, DC. agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus Germanorum, et paullo, qui sunt eiusdem generis, etiam ceteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuescunt. hos cum Sueuis, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatemque ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresque redegerunt. in eadem causa fuerunt Vspetes, et Tenctheri, quos supra diximus; qui, cum plures annos Sueuorum vim sustinuerint, ad extremum, tamen, agris expulsi, et multis locis Germaniae triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt, quas regiones Menapij incolebant, et ad utranque ripam fluminis agros, et edificia, vicosque habebant. sed tanta multitudinis aduentu perterriti, ex his edificiis, que trans flumen habuerant, demigrauerunt et cis Rhenum dispositis presidii, Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, cum, neque vi contendere, propter inopiam nauium: neque, clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reuerti se in suas sedes, regionesque simulauerunt, et tridui viam progressi, rursus reuertunt: atque, omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesque Menapios oppresserunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu

trans Rhenum in suos vicos remigrauerant. his interfectis, nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Caesar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit. est autem hoc Gallica consuetudinis; ut, & viatores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisque eorum de quaere audierit, aut cognouerit, querant; & mercatores in opidis vulgus circumfistat: quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognouerint, pronunciare cogant, & his rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio penitere, necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita; Caesar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consueuerat ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à non nullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatosque eos, uti ab Rheno discederent: omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani, latius iam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condruſonum, qui sunt Treuironum clientes, peruenerant. Principibus Galliae euocatis, Caesar, ea, quae cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumque animis permulsis, & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere coepit, quibus in locis Ger-

manos

manos esse audiebat. ¶ Aquibus cum paucorum dierum iter abesset, Legati ab iis uenerunt, quorum hac fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si laceſſantur, quin armis contendant; quòd Germanorum consuetudo haec sit à maioribus tradita, Quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo: si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos; uel sibi agros attribuant, uel patientur eos tenere, quos armis possederint: se se uis Sueuis concedere; quibus ne Diu quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad haec Caesar, quae uisum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque uerum esse, Qui suos fines tueri non poterint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari, tate praesertim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si uelint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniuriis querantur, & à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum. Legati, haec se ad suos relaturos, dixerunt; & re deliberata, post diem tertium ad Caesarem reuersuros: interea, ne propius se castra moueret, petierunt. ne id quidem Caesar ab se impetrari posse, dixit. cognouerat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus antè, praedandi, frumentandique causa, ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos exspectari equites, atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosam profluit ex Monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quae appellatur Vacalos, Insulam efficit Batano-

rum. neque longius ab eo millibus passuum LXX. in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Helueticum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorum, Treuironum citatus fertur: ubi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ouis animum, viuere existimantur; multisque capitibus in Oceanum influit. Caesar cum ab hoste non amplius passuum XXI. millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum Legati reuertuntur, qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progredere-
 tur, orabant. cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, pramitteret, eosque pugna prohiberet; sibi que uti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi, quorum si principes, ac Senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, que à Cesare ferretur, se viros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hac omnia Caesar eodem illo pertinere arbitratur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuerterentur: tamen, sese non longius millibus passuum XV. a quationis causa, processurum eo die, dixit: huc postero die quam frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad Praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes proelio lacefferent, & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primam nostros equites conspexerunt, quorum erat V. millium numerus, cum ipsi non amplius DCCC. equites haberent, quod & qui, frumentandi causa,

caussa, ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quod Legati eorum paullo ante à Cesare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; in petu facto, celeriter nostros perturbauerunt; rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes defilierunt, suffossisque equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agninis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur IV. & LXX. in his, vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius avus in ciuitate sua Regnum obtinuerat, amicus ab Senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, seruo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. cum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animaduertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos audiendos, neque condiciones accipiendas arbitratur ab iis, qui, per dolum, atque insidias, petita pace ultro bellum intulissent. exspectare vero, dum hostium copie auerterentur, equitatusque reuerteretur, summa demencia esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quaestore communicato, ne quem diem pugna praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia & simulatione usi, Germani frequentes

omnibus principibus, maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum, & ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul, ut si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. quos sibi Caesar oblatos gauisus, retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. acie triplici instructa, & celeriter 118. millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatium dato, perturbabantur, ut copias aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid praestaret. quorum timor, cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruerunt. quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimenta que proelium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo exceperant, Rhenumque transierant) passim fugere cepit. ad quos confectandos Caesar equitatum misit. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt, & cum ad confluentem Mosam, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen precipitauerunt, atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, per paucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum

hostium

hostium numerus capitum CDXXX. millium fuisse, se in castra receperunt. Caesar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi, supplicia, cruciatibusque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle, dixerunt. ijs Caesar libertatem concessit. * Germanico Bello confecto, 4 multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse trans-eundum: quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit; cum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Vsiptum, & Tenchtherorum, quam supra commemoravi, praedandi, frumentandique causa, Mosam transisse, neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seque cum ijs coniunxerat. ad quos cum Caesar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliaque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire, non equum existimaret; cur sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postulari? Vbi autem, qui vni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauius ab Suenis premerentur; vel, si id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Arionisto pulso, & hoc nouissimo proelio facto, ut etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia po-

F

puli R. tuti esse possint. nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Caesar his de causis, quas commemorari, Rhenum transire decreuerat; sed, nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque sua, neque populi Romani dignitatis esse statuebat: itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praecuta; dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. haec cum machinationibus immissa in flumine defixerat: fistulisque adegerat, non sublice modo directa ad perpendicularum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumbere: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuersa stabebat: haec utraque bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibrulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quo maior vis aquae se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. haec directa materia iniecta contexebantur, ac longurys, cratibusque consternebantur. ac nihilo secius sublice ad inferiorem partem fluminis obliqua adigebantur, quae pro ariete subiectae, & cum omni opere coniunctae, vim fluminis exciperent; & aliae item supra pontem mediocris spatio: ut, si arborum trunci, siue naues, deiciendi operis carissa, essent à Barbaris missae, his defensoribus earum

earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x. quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto; in fines Sicambrorum contendit. interim à compluribus Ciuitatibus ad eum Legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit; obsidesque ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pontis institui coeptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenctheris, atque Vsiptibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportauerant, seque in solitudinem, ac siluas, abdiderant. Caesar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, aedificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Suenis premerentur, haec ab ijs cognouit: Suenos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de opidis demigrarēt, liberos, uxores, suaque omnia in siluas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenire: hunc esse delectum medium ferè regionum earum quae Sueni obtinerent: ibi Romanorum aduentum expectare, atque ibi decertare constituisse. quod ubi Caesar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum iniiceret, ut Sicambros uel sceretur, ut Vbios obsidione liberaret: diebus omnino xii x. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem profectum, arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. * Exigua parte astatis reliqua

Cæsar, etsi in ijs locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, matura sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus ferè Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat; & si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam, adisset; & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; quæ omnia ferè Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam: neque ijs ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque, quanta esset insulae magnitudo, neque quæ, aut quante nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda; prius quam periculum sciret, idoneum esse arbitrat, C. Volusenum cum navii longa præmittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur: quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. huc naues undique ex finitimis regionibus, & quam superiore astate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet convenire. interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatisque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: & cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regē

ibi

ibi cōstituerat, cuius & virtutem, & consiliū probabat, & quem sibi fidelē esse arbitrabatur, cuiusq; auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat civitates; horteturq;, ut populi R. fidē sequantur, seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navii egredi, ac se Barbaris committere non auderet, v. die ad Cæsarem revertitur: quaq; ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostre consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seq; ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitrat, quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belligerēdi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britannia antependas indicabat; magnū his numerum obsidū imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter LXXX onerarijs coactis, contractisq;, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. quidquid præterea navium longarū habebat, quæstori, legatis, præfectisq; distribuit. huc accedebant XXX onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum LXX. vento tenebantur, quo minus in eundē portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cotta, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his cōstitutis re-

F 3

hinc, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia ferè vigilia soluit, equitesq; in ulteriore portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus cum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei xv. cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit, cuius loci hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egredendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues eò cõuenirent, ad horam x. in anchoris expectauit. interim legatis, tribunisque mil. conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset; & quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, ut rei militaris ratio, maximèque ut res maritime postularèt, ut quam celerem, atque instabilem motum haberent, ad nutū & ad tempus omnes res ab ijs administrarentur. his demissis & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum iix. ab eo loco progressus, aperto, ac plano litore naues cõstituit. at Barbari, consilio Romanorum cognito, premisso equitatu, & essedarijs, quo plerunq; genere in prælijs uti consuerūt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto, constitui nõ poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorū pressis, simul & de nauibus desiliendū, & in fluctibus consistendū, & cum hostibus erat pugnandū: cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conicerent, & equos asuefactos incitarent, quibus rebus nostri perterriti, atque

hinc

huius omnino generis pugna imperiti, non omnes eadē alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prælijs cõsueuerant, utebātur. quod ubi Casar animaduertit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusitator, & motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri, iussit: quæ res magno usui nostris fuit. nam & nauium figura, & remorū motu, & inusitato genere tormentorū permoti barbari, constiterunt; ac paululum modo pedē retulerunt. at, nostris militibus cunctatibus, maxime propter altitudinē maris: qui x. legionis aquilam ferebat, cõtestatus deos, ut ea res legionem feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certè meū Reip. atque Imperatori officium præstitero. hoc cum magna voce dixisset, se ex nauis proiecit, atque in hostes aquilam ferre cepit. tū nostri cohortati inter se, ne tantum de deo admitteretur, uniuersi ex nauis desilierunt. hos item alij ex primis, proximi nauibus, cum cõspexissent, subsecuti hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen, quod neq; ordines seruare, neque firmiter insistere, neq; signa subsequi, poterāt, atq; alius alia ex nauis, quibuscumq; signis occurreret, se aggregabat; magno pere perturbabatur. hostes verò, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex nauis egredientes conspexerāt, incitatis equis, impeditos adoriebatur. plures paucos circumsistebāt; alij ab latere aperto in uniuersos tela coniciebāt. qd̄ cū animaduertisset Casar, scaphas logarū nauium, itē speculatoria nauigia militibus cõpleri iussit: & quos laborātes conspexerat, ijs subsidia summitabat. nostri,

P 4

simulatque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt. atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque in insulam capere non poterunt. hoc unum ad pristinam fortunam Cesari defuit.

6 ¶ Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cesarem legatos de pace miserunt: obsides duros, quæque imperasset, sese facturos; polliciti sunt. unâ cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram à Cesare in Britanniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc, facto proelio, remisertunt; & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; & propter imprudentiam, ut ignoscere tur, petierunt. Cesar, questus, quod, cum ultro, in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ, dixit: obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt; partem, ex longinquiribus locis accersitam, paucis post diebus sese duros dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesque undique conuenere; & se, ciuitatesque suas Cesari commendarunt. his rebus pace firmata, post diem 15, quàm est in Britanniam ventum, naues 119, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni vento soluerunt. quæ cum appropinquarent Britanniam, & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. sed aliæ eodem, unde erant, profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur. quæ tamen,
anchors

anchors iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petierunt. Eadem nocte accidit, ut esset Luna plena. quæ maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. ita uno tempore & longas naues, quibus Cesar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt; & quod omnibus constabat, hiemem in Gallia oportere frumentum his in locis in hiemem prouisum non erat: quibus rebus cognitis, principes Britannia, qui post proelium ad ea, quæ iusserat Cesar, facienda conuenerant, inter se collocti; cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cesar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento, commeatūque nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cesar, etsi non dum eorum consilia cognouerat, tamen & ex

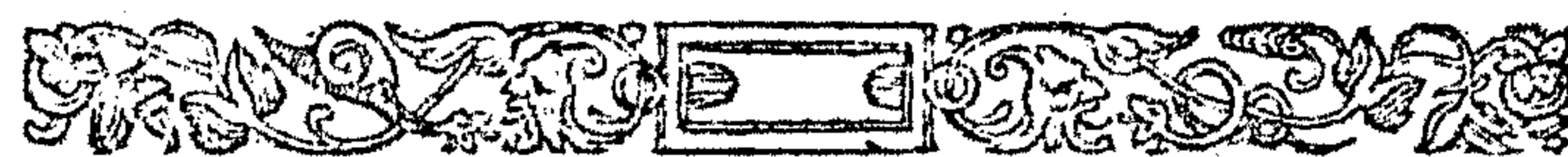
euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare in-
 termiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur ita-
 que ad omnes casus subsidia comparabat. nam & fru-
 mentum ex agris in castra quotidie conferebat; &
 que grauissime afflicta erant naues, earum materia,
 atque are ad reliquas reficiendas utebatur; & que
 ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iu-
 bebat. itaque, cum id summo studio à militibus admi-
 nistraretur, XII. nauibus amissis, reliquis ut nauigi-
 cari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, le-
 gione, ex consuetudine, una frumentatum missa, qua
 appellabatur VII. neque vlla ad id tempus belli su-
 fficione interposita, cum pars hominum in agris re-
 maneret, pars etiam in castra ventitaret, ij, qui
 pro portis castrorum in statione erant, Casari renun-
 ciarunt puluerem maiorem, quam consuetudo ferret,
 in ea parte videri, quam in parte VII. legio iter fecis-
 set. Casar, id quod erat, suspicatus, aliquid noui à Bar-
 baris initum consilij, cohortes, qua in stationibus e-
 rant, secum in eam partem proficisci, duas ex reli-
 quis in stationem succedere, reliquas armari, & con-
 festim se subsequi, iussit. cum paulle longius à castris
 processisset; & suos ab hostibus premi, atque agrè su-
 stinere, & conferta legionis ex omnibus partibus tela
 conici animaduertit. nam, quod omni ex reliquis par-
 tibus demesso frumento, una pars erat, reliqua: suspi-
 cati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in siluis
 delituerant. tum dispersos depositis armis, in meten-
 do occupatos subito adorti, paucis interfecit, reliquos
 incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, at-
 que essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis
 pugna. primo, per omnes partes perequitant, & tela
 con-

coniciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu ro-
 taturum, ordines plerumque perturbant: & cum se in-
 ter equitum, turmas insinuauere, & ex essedis desi-
 liunt, & pedites praeliantur, auriga interim paulum
 è praelio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à mul-
 titudine hostium premantur, expeditum ad suos rece-
 ptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem
 peditum in praeliis praestant; ac tantum vsu quodidia-
 no, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac precipi-
 ti loco insitatos equos sustinere, & breui moderari,
 ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo in-
 sistere, & inde se in currus citissime recipere consuue-
 rint. quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae,
 tempore opportunissimo Casar auxilium tulit. namque
 eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se re-
 ceperunt. quo facto, ad laceffendum hostes, & commit-
 tendum praelium, alionum esse tempus arbitratus, suo
 se loco continuit, & breui tempore intermisso, in castra
 legiones reduxit. dum hac geruntur, nostris omnibus
 occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. se-
 cute sunt continuos complures dies tempestates; qua
 & nostros in castris continerent, & hostem à pugna
 prohiberent. Interim Barbari nuncios in omnes 7
 partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum
 suis praeuocauerunt; & quanta praeda faciendae, atque
 in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Roma-
 nos castris expulissent, demonstrauerunt. his diebus
 celeriter magna multitudine peditatus, equitatisque
 coacta, ad castra venerunt. Casar, etsi idem, quod su-
 perioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent
 hostes pulsati, celeritate periculum effugerent; tamen,
 nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas,

de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. commisso praelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè, latèque adificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosque in continentem adduci iussit; quòd, propinqua die æquinoctij, infirmis nauibus hiemis navigationem sub eundam non existimabat. ipse, idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naues soluit. quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariae 11. eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatae sunt. quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere, iusserunt. cum illi, orbe factò, sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia v. conuenerunt. qua re nunciatò, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis 1v. fortissime pugnauerunt; & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit, hostes, abiectis armis, terga verterunt, magnisque eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reducerat, in

Morinos,

Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent, quo per fugio superiore anno fuerant usi, omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, adificiisque incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum xx. supplicatio à Senatu decreta est.

C. I V L I I C A E S A R I S

COM M E N T A R I O R V M D E

B E L L O G A L L I C O

L I B. V.

Libri quinti capita.

- 1 Cæsar naues parari iubet, Pirustas in Illyrico compefcit.
- 2 Induciomari & Cingentorigis, qui de Treuironum principatu inter se contendebant, deditio.
- 3 Dumnorix Aedus ob rebellionem, Cæsaris imperio, fortiter tamen pugnans, necatur.
- 4 Cæsaris in Britanniam transitus, primaque ipsius cum Britannis pugna.
- 5 Insulæ Britanniae natura, & simul insulanorum mores describuntur.
- 6 Britannorum ex praelio fuga & calamitas.

- 7 Cassiuellauni ducis oppidum media in sylua capitur: Britanniaque in deditioem recipitur.
- 8 Gallia totius defectio & tumultus vnum in diem collatus, & ab Ambiorige indicatus.
- 9 Duorum Cæsaris legatorum difficilis consultatio super Ambiorigis indicio.
- 10 Eorundem legatorum, & totius exercitus Ro. internecio.
- 11 Q. Ciceronis castra grauius à Neruis oppugnata. inibi que de duorum inimicorum virtute, & defensione mutua.
- 12 Cæsar de Ciceronis periculo certior factus ad eum cum subsidio venit, fulsique hostes profligat.
- 12 Gallorum de rebellando consilia Cæsaris prudentia oppressa: & Labieni de Induciomaro Treuironum principe victoria.

INCICIO Domitio, Ap. Claudio Cos. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consueverat, Legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quamplurimas possent hieme naues adificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, firmamque demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesque paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consueuimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes aestuum, magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in alio mari uti assueuerant. has omnes acturias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuvat. ea, que sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Gallia citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. eo cum venisset, ciuitatibus milites imperat: certumque in locum

conue-

conuenire iubet. qua re nunciata, Pirusta legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter Ciuitates dat, qui litem estiment, poenamque constituent. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC. eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas duodeciginta inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio presuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Iccium conuenire iubet. quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognouerat, circiter millium passuum XXX. transmissum à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis IV. & equitibus DCCC. in fines Treuironum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. haec ciuitas longè plurimum totius Galliae equitatu valet, magnasque habet copias peditum; Rhenimque, ut supra demonstrauimus, tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatque de Cæsaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit; se,

suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quaeque in Treuiris gererentur, ostendit. at Induciomarus equitatum, peditatumque cogere: iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rhe-no ad initium Rhenorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam non nulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam ciuitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus, legatos ad Caesarem mittit, sese iccirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laboretur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: seque si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum. Caesar, etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne aetatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum c. c. obsidibus venire iussit. his adductis, & filio, propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret; nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod cum merito eius à se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id factum grauius

grauius tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; & qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Caesar ad portum Iccium cum Legionibus peruenit. ibi cognoscit, XL. naues, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectae, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas, inuenit. Eodem equitatus totius Galliae conuenit, numero milium LV. principesque ex omnibus ciuitatibus; ex quibus per paucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod, cum ipse abesset, motum Galliae uerebatur. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magne inter Gallos auctoritatis, cognouerat. Accedebat huc, quod in concilio Aduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Caesare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedu grauius ferebant, neque recusandi, neque deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus nauigandi, mare timeret; partim quod religionibus sese diceret impediri: posteaquam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, seuocare singulos, hortarique coepit, ut in continenti remanerent; metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, ut quos in conspectu Galliae interficere uereretur, hos

omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; insurandum poscere; ut, quod esse ex usu Gallie intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Casarem deferabantur. quare cognita, Casar, quod tantum civitati Ædua dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reipub. nocere posset. itaque dies circiter xxv. in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediabat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. tandem, idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naues iubet. At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Casare, domum discedere cepit. quare nunciata, Casar, intermissa profectio, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui presentis imperium neglexisset. ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cepit, sepe clamitans, Liberum se, liberaq; civitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. at Ædui equites ad Casarem omnes reuertuntur. † His rebus gestis, Labieno in continente cum III. Legionibus, & equitum millibus II. relicto, ut portus tueretur, & rei frumentaria prouideret, quæq; in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore,

tempore, & pro re caperet; ipse cum legionibus v. & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus est; orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus, æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, quæ optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. quare in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectorijs, grauibusque nauigijs, non intermisso remigandi labore, longarum, nauium cursum adæquauerunt. accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore; neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Casar ex captiuis comperit, cum magna manus eò conuenissent, multitudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC. uno erant vise tempore, à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Casar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto; ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copia consedisent, cohortibus x. ad mare relictis, & equitibus CCC. qui præsidio nauibus essent, de III. vigilia ad hostes contendit, eò minus veritus nauibus, quod in litore molli, atque aperto, deligatas ad anchoras relinquebat; & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. ipse, noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, & proelium committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur,

caussa, iam antè preparauerant. nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. ipsi ex siluis raris propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII. testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosque ex siluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & quòd, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie eius diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. is aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, propè omnes naues asflictas, atque in litus eiectas esse; quòd neque anchora, funesque subsisterent, neque nauta, gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque reuocari, atque itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem ferè, quæ ex nunciis, literisque cognouerat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios accersiri iubet; Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, ijs legionibus, quæ sunt apud eum, naues instituat: ipse, etsi res erat multe operæ, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris una munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis.

Subdu-

Subductis nauibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. ipse eòdem, unde redierat, proficiscitur. eò cum venisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum conuenerant. summa imperij, bellique administrandi, communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quòd appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed, nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioque præferant. Britannia pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, præda ac belli inferendi causa, ex Belgio transierant, qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaque adificia, ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: utuntur autem nummo aereo, aut anulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: aere utuntur importato. materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, præter fagum, atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatisque causa. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. huius

latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona: Complures praeterea minores obiecta insula existimantur: de quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos x x x. sub bruma esse notem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quod, certis ex aqua mensuris, breviores esse notes, quam in continente, videbamus. huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC. millium passuum. tertium est contra Septentrionem. cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. hoc millia passuum DCCC. in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte, & carne viuunt: pellibusque sunt vestiti: omnes vero se Britanni luteo inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horribilitate sunt in pugna ad spectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, praeter caput, & labrum superius. uxores habent deni, duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes, cum liberis. sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quaeque duetae sunt. Equites hostium, essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere confixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sil-

uas,

uas, collisque compulerint, sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, non nullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex siluis eiecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusque missis subsidio cohortibus à Casare, atque his primis legionum XII. cum haec, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugna perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, Tribunus Mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. † Toto hoc in genere pugnae cum G sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; G, cum paululum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem praely ratio G cedentibus, & insequetibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, nunquam conferti, sed rari, magnisque interuallis, proeliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integrique, & recentes defatigatis succederent. postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & lentius, quam pridie, nostros equites proelia laceffere coeperunt. sed meridie, cum Casar pabulandi causa III. legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus

G 4

partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic, uti ab signis, legionibusque non absterent, nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, quo ad subsidio confisi equites, cum post se legiones viderent, precipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique conuenerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim, in fines Cassiuellanni, exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc agrè, transiri potest. eò cum venisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus prefixis munita: eiusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captiuis, perfugisque, Caesar, præmissis equitatu, confestim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum, atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellanus, ut supra demonstrauimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter xv. essedariorum retentis, itinera nostra seruabat: paululumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque siluestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in siluas compellebat: & cum equitatus noster liberius, vastandi, prædandique causa, se in agros effunderet, omnibus viis notis, semitisque, essedarios ex siluis emittebat;

mittebat; & magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat; relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atque itinere legionarij milites efficere poterant. * Interim Trinobantes, propè firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continetem Galliam venerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem vitauerat, legatos ad Caesarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat; atque in ciuitatem mittat, qui praesit, imperiumque obtineat. his Caesar imperat, obsides x. frumentumque exercitui: Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum frumentumque miserunt: Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, quae Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Caesari dediderunt. ab his cognoscit, non longè ex eo loco opidum Cassiuellanni abesse, siluis, paludibusque munitum, quò satis magnus hominum, pecorisque numerus conuenerit. Opidum autem Britanni vocant, cum siluas impeditas vallo, atque fossa munitur, quò incursionis hostium vitandæ causa, conuenire consueuerunt. eò proficiscitur cum Legionibus: locum reperit egregiè natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex

alia parte opidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassiwellannus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus I V. reges præerant, Cingetorix, Caruilus, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra naualia de improviso adoriatur, atque oppugnent. hi cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiwellannus, hoc prælio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium, de deditioe, ad Cæsarem mittit. Cæsar, cum statuisset hiemare in continente, propter repentinos Gallia motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: & quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit. interdicit, atque imperat Cassiwellanno, ne Mandubratia, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, & non nulla tempestate deperierant naues, duobus comitatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut ex tanta nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno vlla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. atque ex his, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris comineatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero I. X. per pauca locum caperent, reliquæ ferè omnes reiicerentur.

quas

quas cum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod equino etiam suberat, necessario angustius milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naues perduxit. * Subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobrinae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno, in confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum, quaestorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium, legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos, præesse iussit. Ad hunc modum distributis Legionibus, facillimè inopia frumentaria sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant, huic Cæsar, pro eius virtute, atque in se beneuolentia, quod

in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Casarem. ille, veritus, quod ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum Legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hibernare, quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quaestoribusque, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumque hibernis esse munitum. diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis, ortum est ab Ambiorige, & Catuulco: qui, cum ad fines regni sui Sabino, Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportauissent, Induciomari, Treuiri nunciis impulsis, suos concitauerunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda venerunt. cum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque, vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese, quae de re communi dicere vellent; quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante, missu Caesaris, ad Ambiorigem ventitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus

esset,

esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consueisset; quodque ei & filius, & fratris filius ab Casare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missos, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinem: ciuitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentina Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Gallia commune consilium, omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij: pro beneficiis Caesaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut sua, ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum, deducere; quorum alter milia passuum circiter l. alter paullo amplius ab iis absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum; quod cum faciat, & Ciuitati sese consulere, quod hibernis lenetur, & Casari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quae audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati,

et si ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximè que hac re permouebantur, quòd, ciuitatem ignobilem, atque humilem Eburonum, sua sponte, populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. † Itaque ad concilium rem deferunt: magnàque inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L. Aurunculeius, complurèsque Tribuni mil. & primorum ordinum Centuriones, nihil temère agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum, existimabant: quantasuis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cesare conuentura subsidia. postremò, quid esset leuius, aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum; breuem consulendi esse occasionem; Caesarem arbitrari profectum in Italiam, neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse; nò hostem auctorem, sed rem, spectare; subesse Rhenum: magno esse Germanis dolori Arionisti mortem, & superiores nostras victorias, ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta; postremò, quis hoc sibi persuaderet, si ne certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam:

tutam: si nihil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos, si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cotta quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non presens periculum, at certè longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, cum à Cotta, primis que ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clarior voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapienter, si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant. nec reiecti, & relegati longè ab ceteris, aut ferro, aut fame, intereant. Consurgitur ex Concilio: comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo vtrum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta per motus manus: superat sententia Sabini: pronuntiatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumèto hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitatur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnis que impedimentis.

10 *†* At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectioe eorum senserunt, collocatis insidiis, bipartito in siluis, opportuno, atque occulto loco, à millibus passuum circiter 11. Romanorum aduentum exspectabant: & cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito sese ostenderunt; nouissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere ceperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil antè prouidisset, trepidare, & concurrere, cohortesque disponere: hac tamen ipsa timide, atque ut cum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset, hac posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectioe auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; & appellandis, cohortandisque militibus, Imperatoris; & in pugna, militis officia prestabat. cumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronounciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore, & desperatione id factum videbatur. praterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronounciari iusserunt, ne quis

ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. erant & virtute, & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. quæ re animaduersa, Ambiorix pronounciari iubet, ut procul tela coniciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus, se ad signa recipientes, insequantur. quò præcepto ab iis diligentissimè obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissimè fugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reuerti ceperant, & ab iis, qui cesserant, & ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine coniecta tela à confertis vitari poterant. tamen, tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, & magna parte diei consumpta, cum à prima luce ad horam 11. pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magne auctoritatis, utrumque femur tragula transicitur. Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissimè pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes, ordinésque adhortans, in aduersum os fundà vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum pro-

H

cul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusque parcat. ille, appellatus, respondit: si velit, secum colloqui, licere; sperare, à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi verò nihil nocitum iri; inque eam rem se, suamque fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant; & cum Ambiorige vna colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad armatum hostem iturum, negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in presentia Tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum Centuriones, se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abiicere, imperata facit; suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetumque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium, premeretur, aquilam intra vallum, proiecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alij agrè ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt; pauci ex proelio elapsi incertis itineribus, per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certiores faciunt. * Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem

etiam intermittit; peditatumque se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticisque concitatis, postero die in Nervios peruenit: hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, iniuriis, occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interisse, demonstrat; nihil esse negotij, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adiutorem. facile hac oratione Nervius persuadet. itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improviso ad Ciceronis hiberna aduolant, non diu ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut non nulli milites, qui, lignationis, munitioisque causa, in silvas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. his circumuentis, magna manu Eburones, Aduatici, Nervij, atque horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. agrè is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Caesarem confestim à Cicerone literae; magnis propositis premiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitiois causa comportauerant, turres CXX. excitantur incredibili celeritate: quae deesse operi videbatur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem, deinceps

reliquis sit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non agris, non vulneratis, facultas quietis datur. quascumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multa praestata sudas, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnae, loricaeque ex cratibus atreuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Caesaris, reliquorumque, hiberna oppugnari. addunt etiam, de Sabini morte: Ambiorix ostentant, fidei faciunda causa; errare eos dicunt, si quidquam ab iis praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumque R. animo, ut nihil, nisi hiberna, recusent, atque hanc inueterasceret consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascumque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec, unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi R. ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore utantur, legatosque ad Caesarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos. ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum x i, & fossa pedum x v. hiberna cingunt. hac superiorum annorum consuetudine a nostris cognouerant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed nulla his ferra-

mentorum

mentorum copia, quae esset ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere, manibus, sagulisque terram exhaurire, cogebantur. quae quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus horis x i i. decem millium passuum circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare, ac facere, coeperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tecta, iacere coeperunt. haec celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi paria iam, atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scallis vallum adscendere, coeperunt. at tanta militum virtus, atque ea praesentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudo premerentur, suaque omnia impedimenta, atque omnes fortunas, conflagrare intelligerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime, fortissimeque pugnarent. hic dies nostris longe grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipauerant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, x i i. cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes remouerunt; nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt: quorum progredi ausus est nemo, tum ex omni parte lapidibus

coniectis deturbati, turrisque succensa est. erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulpio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias inter se habebant, vter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis similitatibus contendebant. ex iis Pulpio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varenus? aut quem locum probanda virtutis tue exspectas? hic dies; hic dies de nostris controuersis iudicabit. Hec cum dixisset, procedit extra munitiones; & quae pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed, omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulpio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transicit; quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela coniciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulpioni, & verutum in balteo defigitur. auertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dexteram moratur manum, impeditumque hostes circumstant. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim a Pulpione omnis multitudo conuertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio, cominus rem gerit, atque uno interfecto reliquos paulum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulpio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamine utrumque versauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutisque esset; neque diiudicari posset, vter utri virtute antefere-

dus

ndus videretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, & maxime, quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores literae, nunciique ad Caesarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Cicronem perfugerat, suamque ei fidem praestiterat. hic seruo spe libertatis, magnisque persuadet praemiis, ut literas ad Caesarem deferat. has ille in iaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Caesarem peruenit. ab eo de periculo Cicronis, legionisque cognoscit. † Caesar, acceptis literis circiter 12 hora x i. diei statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum x x v. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliqua partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam: equites circiter c d. ex proximis hibernis cogit. hora circiter i i i. ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum x x. progreditur. Crassum Samarobrina praeficit, Legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumque omne, quod eo, toleranda hiemis causa, deue-xerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit.

H 4

Labienuſ, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuironum copia veniſſent, veritus, ſi ex hibernis fuga ſimilem profectionem feciſſet, ut hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet, præſertim quos recenti victoria efferruſciret, literas Caſari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis e ducturus eſſet: rem geſtam in Eburonibus perſcribit: docet, omnes peditatus, equitatusque copias Treuironum III. millia paſſuum longè ab ſuis caſtris conſediſſe. Caſar conſilio eius probato, eſt, opinione III. legionum deiectus, ad I. redierat, tamen unum, communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruironum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo reſ ſit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat: hanc Græcis conſcriptam literis mittit; ne, intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoscantur: ſi adire non poſſit, monet, ut tragulam cum epiſtola ad amentum deligata, intra munitiones caſtrorum abiiciat. in literis ſcribit, ſe cum legionibus proſectum celeriter aſſere: hortatur, ut priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adheſit, neque ab noſtris biduo animaduerſa. tertio die à quodam milite conſpicitur, dempta ad Ciceronem fertur. ille perlectam in conuentu militum recitat; maximaque omnes letitia afficit. tum ſumi incendiolorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt, ad Caſarem omnibus copiis contendunt. ea erant armatorum circiter millia I. X. Cicero, data facultate,

tate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſuprà demonſtrauimus, repetit, qui literas ad Caſarem deferat; hunc admonet, iter cautè, diligentèr que faciat; perſcribit in literis, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem conuertiffe. quibus literis circiter media nocte, Caſar, allatis, ſuos facit certiores, eòſque ad dimicandum animo confirmat. poſtero die luce prima mouet caſtra; & circiter millia paſſuum IV. progreſſus trans vallem magnam, & riuum, hoſtium multitudinem conſpicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen, quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, æquo animo remittendum de celeritate exiſtimabat. conſedit, & quam æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit: atque hæc eſt erant exigua, per ſe vix hominum millium VI. præſertim nullis cum impedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam maximè poteſt, contrahit, eo conſilio, ut in ſummam contemptionem hoſtibus veniat. interim, ſpeculatoribus in omnes partes diſmiſſis, explorat, quo commodiſſimè itinere vallem transire poſſet. eo die paruulis equeſtribus præliis ad aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ non dum conuenerant, exſpectabant, Caſar, ſi fortè timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, citra vallem, ut pro caſtris prælio contenderet; ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem, riuumque transiret. prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, præliumque cum noſtris equitibus committit. Caſar conſulto, equites cedere, ſeque in caſtra recipere iubet; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniti, portasque obſtrui, atque in iis adminiſtrandis re-

bus quam maximè concursari, & cum simulatione agi timoris inbet. quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt: nostris verò etiam de vallo deductis propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt; praconibusque circummissis, pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam III. ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quòd ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere, inciperent. tunc Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emissò, celeriter hostes in fugam dat, sic, ut omnino pugnandi caussa resisteret nemo: magnùmque ex his numerum occidit, atque omnes armis exsuis, longius prosequi veritus, quòd siluae, paludésque intercedebant: neque etiam parvulo detrimento illum locum relinquere videbat: omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum virtute, sint res administrata: Ciceronem pro eius merito, legionemque collaudat: Centuriones sigillatim, Tribunosque mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cotta certius ex captiuis cognoscit: postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quòd detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc equiore animo ferendum

docet; quòd, beneficio Deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diuturna letitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis millia passuum L. abesset, eoque post horam IX. diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriae, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. † Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit. Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III. legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; & quòd tantimotus Galliae existerant, totam hiemem ipse ad exercitum manere, decreuit: nam, illo incommodo de Sabini morte perlato omnes frè Galliae ciuitates de bello consultabant, nuncios, legationesque, in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilij caperent, atque, unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Caesaris, quin aliquem de concilijs, & motu Gallorum, nunciu acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XII. praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui caussa, conuenisse. neque longius millia passuum XII. ab hibernis suis absuisse; sed nuncio allato de victoria Caesaris, discessisse, adeo ut fuga similis discessus videretur. At Caesar, principibus cuiusque ciuitatis ad se vocatis, alias territando, cum se scire, quae fierent, de-

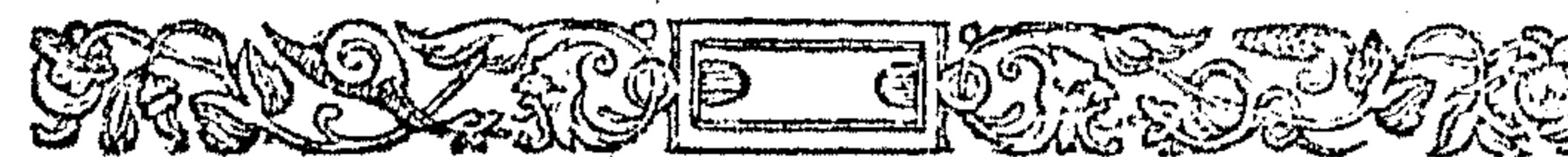
nunciaret; aliàs cohortando, magnam partem Gallie in officio tenuit: tamen Senones, quæ est ciuitas in primis firma, & magna inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti; regno, domoque expulerunt, & missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines Barbaros valuit, esse repectos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Aduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga populum, R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officijs, nulla ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. idque adeò haud scio, mirandumne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdisse, ut populi R. imperia perferrent, grauissime dolebant. Treuirum verò, atque Inducomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret, cum se bis expectos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorū transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Inducomarus, nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exsules, damnatosque

Gallia

Gallia magnis premijs ad se allicere cœpit; ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publicè, priuatimque peterent. ubi intellexit, ultro ad se veniri: altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Nervios, Aduaticosque bellum Romanis parare: neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset, armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi omnes puberes armati conuenire coguntur; & qui ex his nouissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat; bonaque eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Gallie ciuitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri velit, præcipit. Labienus, cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerenda dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Inducomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque undique conuocat. iis certam diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitate Inducomarus sub castris eius vagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut ter-

ritandi caussa. Equites plerumque omnes tela intra vallum coniiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat. cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri, posset. Inter. m. ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniiciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. nullo à nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum, dispersi, ac dissipati, discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; precipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret, quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. magna proponit is, qui occiderint, premia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobatur hominis consilium fortuna; & cum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur; caputque eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, confectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quae conuenerant, copie discedunt; paulloque habuit post id factum, Caesar quietiorem Galliam.

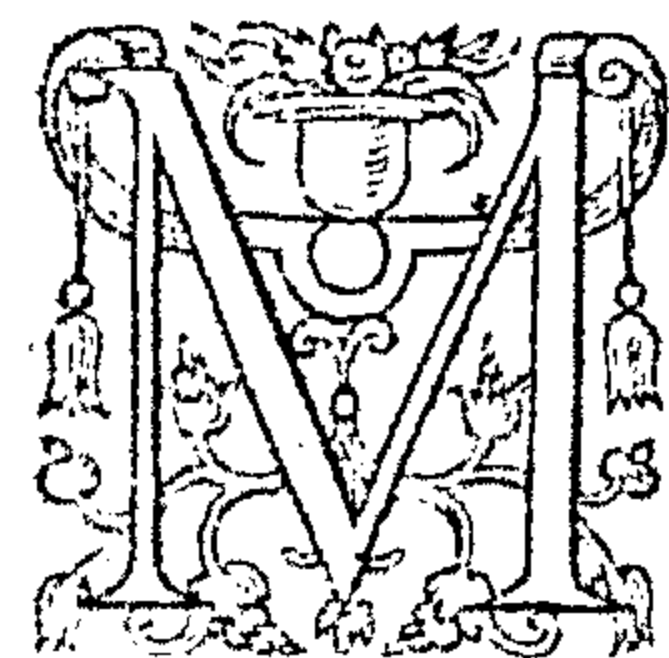
C. I V.

C. I V L I I C A E S A R I S
C O M M E N T A R I O R V M D E
B E L L O G A L L I C O
L I B. V I.

Libri sexti capita.

- 1 Caesar Neruios, Senones, Carnutes, & Menapios armis. ipsius territos in deditioem accipit.
- 2 Labienus Treuiros praelio vicit, eorumque ciuitatem ex defectione recipit.
- 3 Caesaris in Germaniam transitus.
- 4 De factionibus, religione, moribus, & institutis Gallorum.
- 5 Germanorum mores, & aliquot Hercinia: syluae ferae describuntur.
- 6 Caesar in Galliam reuersus, Basilium aduersus Ambiorigem mittit, qui suae salutis fuga consulere cogitur.
- 7 Sicambri Rheno traiecto, Eburones diripiunt, & Q. Ciceronis castra oppugnant.
- 8 Sicambri domum redeunt. Caesar Eburonibus vastatis de Accone supplicium sumit.

M VLTIS de caussis Caesar maiorem Galliae motum exspectans, per M. Sillanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, dilectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio Proconsule petit. Quoniam ipse ad urbem cum imperio Reipublicae caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia Consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Gal-

lia, existimans, tantas videri Italia facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. quod cum Pompeius & Reipub. & amicitia tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, III. ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi Romani disciplina, atque opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium deferitur. illi, finitimos, atque Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant: inuentis non nullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant: obsidibusque de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate, & federe, adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caesar, cum undique bellum parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis Cisterhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisque ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putauit. itaque, non dum hieme confecta, proximis IV. legionibus coactis, de improviso in fines Neruiorum contendit; & prius, quam illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea praeda militibus concessa, vastatisque agris, in deditiorem venire, atque obsides sibi dare coegit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Gallia primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui, præter Senones, Carnutes, Tre-

Treuirisque, venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc concilio absuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in opida multitudinem conuenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessario sententia desistunt, legatosque, deprecandi causa, ad Caesarem mittunt: adeunt per Eduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Caesar, petentibus Eduis, dat veniam: excusationemque accipit: quòd aestiuum tempus instantis belli, non questionis esse arbitratur. Obsidibus impetratis C. hos Eduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, vsi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Caesar, equitesque imperat ciuitatibus. hac parte Gallia pacata, totus & mente, & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. his rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, siluisque muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad Caesarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanos in ami-

citiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello laceffendum; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transraenansis congregari cogereetur. hoc inuito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis v. in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci presidio freti, in siluas, paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quaestore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito ædificia, vicisque incendit; magno pecoris, atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapij, legatos ad eum, pacis petende causa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapijs relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. ¶ Dum hæc à Cesare geruntur, Treuir, magnis coactis peditatus, equitatusque copijs, Labienum cum una legione, qua in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. positis castris à milibus passuum x v, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v. cohortium presidio impedimentis relicto cum xxv. cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; & ∞ passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipse

trans

transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas, exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castramoturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu Tribunus mil. primisque ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu; & tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moueri iubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. visæ agmen nouissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præsertim fugientem, atque impeditam; adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco proelium committere; non dubitant. quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum, præmissis paullum impedimentis, atque in tumulto quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito, atque iniquo loco tenetis; præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem conuerti, ac ciemque dirigi, iubet: & paucis turmis presidio ad m-

1 2.

pedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes iaciunt. illi, ubi prater spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petierunt: quos Labienus equitatu cōsectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuironum fuga, sese domum contulerunt. cum ijs propinquis Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere, Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus, atque imperium est traditum. ¶ Caesar, postquam ex Menapijs in Treuiros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paulum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treuiris presidio ad pontem relicto, ne quis ab ijs subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Vbi, qui ante obsides dederant, atque in deditioem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceat, neque ex sua civitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem lesam; petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus poenas pendant. si amplius obsidum vellet, dare pollicentur. cognita Caesar causa, reperit, ab Suenis auxilia missa esse; Vbionum satisfactionem accepit: aditus, viasque in Suenos perquirat.

quirit. Interim, paucis post diebus, fit ab Vbijs certior, Suenos omnes in unum locum copias cogere; atque ijs nationibus, qui sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia, peditatus, equitatisque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in opida conferant; sperans, Barbaros, atque imperitos homines, inopia cibiorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mādatur, ut crebros exploratores in Suenos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; & paucis diebus intermissis, referunt, Suenos omnes, posteaquam certiores nuncij de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis, sociorumque copijs, quas coegissent, penitus ad ex:remos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinite magnitudinis, quae appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pronatio muro obiectam, Cheruscis a Suenis, Suenosque ab Cheruscis, iniurijs, incursionibusque prohibere; ad eius initium silvae Suenos adventum Romanorum exspectare constituisse. ¶ Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur de Galliae, Germaniaeque moribus, & quo differant ea nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciumque summa omnium rerum, consiliorumque redeat. idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentioem auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, & circumventi non

patitur; neque aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius Galliae. namque omnes civitates in duas partes diuisae sunt, cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Adui, alterius Sequani. ij cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aduis, magnaque eorum erat clientela, Germanos, atque Arionistum, sibi adiunxerant, eosque ad se magnis iacturis, pollicitationibusque perduxerant. praeterea vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aduis ad se transducerent; obsidesque ab ijs principum filios acciperent; & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliaque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilij petendi causa, Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Caesarem comparatis, quod ijs, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque imperio equiore se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intelligebatur, ijs, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statim res erat, ut longe principes haberentur Adui, secundum locum dignitatis Rhemi obtine-

obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam plebs pene seruorum habetur loco, qua per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut ere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, eue dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur; ad hos magnus adolescentium numerus disciplina causa concurrunt; magnoque ijs sunt apud eos honore. nam ferè de omnibus controuersis, publicis, priuatisque, constituunt, & si quod est admissum facinus, sic eades facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, iudem discernunt, premia, poenasque constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdiciunt. haec poena apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ijs numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs perentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus praest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adigitur; non nunquam etiam de principatu armis contendunt. ijs certo anni tempore in finibus Carnutum, qua regio totius Galliae media habetur, confidunt, in loco consecrato. huc omnes undique, qui controuersias habent, conueniunt; eorumque iudiciis, decretisque parent.

Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerunque illo, discendi causa, proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; Militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem; tantis excitati premiis, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusque mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque non nulli annos videnos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea literis mandare, cum in reliquis ferè rebus, publicis privatisque rationibus Græcis literis utantur. id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferrì velint, neque eos, qui discunt, literis confisos, minus memoriæ studere, quod ferè plerisque accidit, ut præsidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriâ remittant. in primis hoc volunt persuadere, Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi, ac potestate disputant, & iuventuti transdunt. Alterum genus est Equitum. ij, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent.) omnes in bello versantur; atque eorum, ut quisque est genere, copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientisque habet. hanc unam gratiam, potentiâque noverunt. Natio est omnium Gallorum admodum deditare-

ta religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in præliis, periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolatueros vouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quòd pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur; publicèque eiusdem generis habent instituta sacrificia. alij immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta viminibus membra viuus hominibus complent; quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. sed, cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maximè Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc viarum, atque itinerum ducem; hunc ad questus pecuniæ, mercaturisque habere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Mineruam, operum, atque artificiorum initia transdere; Iouem, imperium celestium tenere; Martem, bella regere. huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea, qua bello ceperunt, plerunque deuouent; qua superauerint, animalia capta immolant; reliquasque res in unum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerum exstructos cumulos locis consecratis conspiciari licet: neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauisimumque ei rei supplicium cum cruciatu consti-

tutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt, & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere turpe ducunt. viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ, necisque habent potestatem; & cum pater, familias, illustriore loco natus, decessit, eius propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum questionem habent; & si comperitum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque quæ vivis cordi fuisse arbitrariur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac paullo supra hanc memoriam, servi & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, unâ cremabantur. quæ civitates commo dius suam Remp. administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de Repub. à finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de

& de summis rebus consiliū capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu indicauerint, multitudini produnt. de Republica nisi per conciliū loqui non conceditur. † GERMANI 5 multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsent; neque sacrificiis student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè iuvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vitæ omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis duritiei, ac labori student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, alibi hoc vires, nervosque confirmari, putant; intra annum vero x x. femina notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio; quod & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agricultura non student; maiorque pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet, sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui unâ coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt, agris, atque anno post aliò transire cogunt. eius rei multas afferunt causas; ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigora, atque æstus vitandos, edificent; ne qua oriatur pecunia cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesque nascuntur, ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque ope

cum potentissimis equari videat. Ciuitatibus maxima laus est, quam latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus; sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, atque extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea inuentutis exercenda, ac destidia minuenda, causa fieri praedicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi velint, profiteantur; consurguntque, qui et causam, et hominem probant, suumque auxilium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum, numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui quaque de causa ad eos venerant, ab iniuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, et ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quae fertilissima sunt, Germania loca circum Herciniam siluam, quam Eratostheni, et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant vulgo, Teuto saeges occuparunt, atque ibi conserunt. quae gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiae, et bellicae laudis

laudis opinionem. nunc, quod in eadem inopia, egestate, patientiaque Germani permanent, eodem victu, et cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, et Transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque usus largitur, paulatim assuefacti superari, multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Huius Herciniae siluae, quae supra demonstrata est, latitudo LX dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum et Nemetum, et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, et Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit, neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint: ex quibus quae maxime differant ab ceteris, et memoriae prodenda videantur, haec sunt. Est bos cerui figura: cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsum magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. eadem est feminae, marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum. Sunt item, quae appellantur alces. harum est consimilis capris figura, et varietas pellium, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilaeque sunt cornibus, et crura sine nodis, articulisque habent, neque quietis causa procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paulum

modò reclinata, quietem capiunt: quarum ex vestigiis cum est animaduersum à venatoribus, quò se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsa concidunt. Tertium est genus eorum, qui *Vri* appellantur. ij sunt magnitudine paullo infra elephantos, specie, & colore, & figura tauri. magna vis est eorum, & magna velocitas: neque homini, neque fera, quam conspexerunt, parcent. hos studiosè foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; & qui plures ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mansuescieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum bouum cornibus differt. haec studiosè conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

6 † Caesar postquam per *Vbios* exploratores compertit, Sueuos sese in siluas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut supra demonstrauimus, minimè omnes Germani agricultura student, constituit, non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui Barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas *Vbiorum* contingebat, in longitudinem pedum CC. rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV. constituit, presidiumque cohortium XII. pontis tuendi causa, ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco, presidioque, C. Volcatium Tullum, adole-

adolecentem praefecit: ipse, cum maturefcere frumenta inciperent, ad bellum *Ambiorigis* profectus, per *Arduennam* siluam, quae est totius Galliae maxima, atque ab ripis *Rheni*, finibusque *Treuirorum* ad *Nervios* pertinet, millibusque amplius D. in longitudinem patet, L. *Minutium Basilium*, cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. *Basilius*, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes apprehendit; eorum indicio ad ipsum *Ambiorigem* contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus tum in re militari fortuna potest. nam magno accidit casu, ut in ipsum, incautum, atque etiam imparatum incideret; priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur. sic magna fuit fortuna, omni militari instrumento, quòd circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum effugere mortem, sed hoc quoque factum est, quòd, adificio circumdato silua, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi astus causa, plerumque siluarum, ac fluminum petunt propinquitates) comites, familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt: iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluae texerunt. sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. *Ambiorix*, an copias suas iudicio non conduxerit, quòd proelio dimicandum non existimauerit; an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit,

cum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certè, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam, pars in continentes paludes profugit, qui proximi Oceano fuerunt, in insulis sese occultauerunt, quas aestus efficere consueverunt. multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus, rex dimidia partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inerat, aetate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniæque copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq, ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Treuirósque, legatos ad Caesarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse unam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar, explorata re, quaestione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum, negauit. tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatucaem contulit. id castelli nomen est. hoc ferè est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi causa, confederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat Caesar, tum quòd superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem subleuaret. presidio impedimentis legionem xlv. reliquit, unam ex iis lll. quas proximè conscriptas ex Italia transduxerat. eilegioni, castrisque Q. Tullium Ciceronem praefecit, ducentosque equites attribuit.

buit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus lll. ad Oceanum versus in eas partes, qua Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, qua Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse, cum reliquis tribus ad flumen Scaldium, quod influit in Mosam, extremasque Arduenna partes, ire constituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem vii. sese reuersurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, qua in presidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumq, hortatur, si Reipublicae commodo facere possint, ad eam diem reuertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, ut supra demonstrauimus, manus certa nulla, non presidium, non opidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: ubi cuique aut vallis abdita, aut locus siluestris, aut palus impedita spem presidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, vniuersis perterritis, ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis; qua tamen ex partibus ad salutem exercitus pertinebat. nam & praedae cupiditas multos longius euocabat; ac siluae incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittenda plures manus, ducendisque erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat; locus ipse erat presidio Barbaris: neque ex occulto in-

sidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. Et in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, et si omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in siluis Gallorum vita, quam legionariorum periclitaretur; simul ut, magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat v i i. quem ad diem Cæsar, ad impedimenta, legionemque reuerti, constituerat.

7 † Hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, ut demonstrauimus, manus erat nulla, quæ paruum modò timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum i i. millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsiptes, supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusque, x x x. millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum. primos Eburonum fines aduenit, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi Barbari, potiuntur. inuitati præda, longius procedunt. non hos palus, in bello, latrociniisque natos, nõ siluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis querunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse, cognoscunt: atque unus ex captiuis, *Quid*

Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædâ, quibus iam licet esse fortunatissimis? i i i. horis ad V atucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi ad V atucam contendunt, vti eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris cõtinuisset, ac ne calonem quidem quemquã extra munitionem egredi passus esset, v i i. die, diffidens, Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pene obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum eiusmodi casum expectans, quo, i x. oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis, ac pene deletis hostibus, in millibus passuum i i i. offendi posset; v. cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra vnus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus agri relictis: ex quibus qui hoc spatium dierum conualuerat circiter ccc sub vexillo vnâ mittuntur; magna præterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt. protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumperere conantur: nec prius sunt visi obiectis ab ea parte siluis, quam castris appropinquarent; vsque eo, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem.

inopinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: agrè nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit; totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta castra pronunciat; alius, deleto exercitu, atque imperatore, victores barbaros venisse contendit; plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæq; Tituri calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio Barbaris, ut ex captiuo audierant, nullū esse intus presidium. percurrere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat eger in presidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proelijs fecimus; ac diem iam v. cibo caruerat. hic, diffusus suæ, ac omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit; videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paulisper proelium vnà sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus acceptis vulneribus. deficiens, agrè, per manus tractus, seruatur. hoc spatium interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitioibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat.

modò

modò conscripti, atque usus militaris imperiti ad Tribunum mil. centurionesque ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistant, redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse, ex captiuis cognouerant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumultum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa, manipulosq; coniciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij, cuneo factò, ut celeriter percurrant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, ut in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes percurrunt, incolumesque ad vnum in castra perueniunt omnes. hos subsequuti calones, equitesque eodem impetu, militum virtute seruantur. at ij, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit; pars, à Bar-

8 *baris circumuenta, perijt. † Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Casarem exercitu, sic omnium animos timor preoccupauerat, ut, pene alienata mente, deletis omnibus copys, equitatu se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. quem timorem Casaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione, & presidio essent emisse, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisset, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, multo etiam amplius, quod pene ab ipso vallo, portisque castrorum Barbaros auertissent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Caesar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbris procubuerant: ut si qui etiam in presentia se occultassent; tamen ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac saepe in eum locum ventum est, tanto*

in omnes partes diuiso equitatu, ut non modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui, sed nec plane etiam abesse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Casare gratiam inuituros putarent, pene naturam studio vincerent; semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet; & nocte occultatus, alias regiones, partesque peteret, non maiore equitum presidio, quam I V. quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus, exercitum Caesar, duarum cohortium damno, Durocortum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum, & Carnutum quaestionem habere instituit; & de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit. non nulli, iudicium veriti, profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset, I I. legiones ad fines Treuitorum, I I. in Lingonibus, V I. reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CÆSARIS
COMMENTARIORVM DE
BELLO GALLICO
LIB. VII.

Libri septimi capita.

- 1 Nouus Galliā motus & rebellio aduersus Ro. Vercingetorige duce facta.
- 2 Cæsar Galliā subsidio accurrit, multosque qui defecerat̄ in deditioem accipit.
- 3 Vrbes Biturigum omnes Vercingetorigis consilio præter Auaricū incenduntur, quod à Cæsare oppugnatur.
- 4 Cæsar ad hostium castra profectus, iniquitate loci à pugnando deterretur. Vercingetorix proditionis infimulatus se pugnat.
- 5 Auarici expugnatio, & in eo cædes hominum circiter quadraginta millium.
- 6 Vercingetorix copias redintegrat. Cæsar exortam in Æduis dissensionem extinguit.
- 7 Cæsar Gergouiam prope à Vercingetorigis castris obfidet. Æduorum consilium de Cæsare relinquendo, & Aruernis adiuuandis.
- 8 Cæsar Æduorum partem sibi conciliat: trinisque hostiū castris in cliuo Gergouiā positis potitur.
- 9 Aliquot Ro. temeritas in oppugnanda iniussu Cæsaris Gergouia, & huius ad illos reprehensio.
- 10 Nouo Galliā motu Nouiodunum ad Ligerim à Gallis diripitur: Cæsar Ligerim, qui iam ex niuibus creuerat, vado transit.
- 11 Labieni cum Parisiis, eorumque duce Camulogeno prælium, eiusdemque victoria.
- 12 Defectione ab Æduis facta, summa Imperij ad Vercingetorigem defertur: isque commisso cum Cæsare prælio superatur.

13 Pugna.

- 13 Pugna Cæsaris ad opidum Alexiam, & mira eiusdem castrorum munitio.
- 14 Auxilia vndique ex Gallia mittuntur ad Alexiam obsesam: vnde ciues inedia coacti excedunt.
- 15 Duo Cæsaris prælia secunda, vnum cum quatuor ducibus externis, alterum cum iis qui opido excefferant.
- 16 Gallis magno prælio à Cæsare deuictis, opidum ei Alexia, vnaque Vercingetorix deditur.

VIETA Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus peragendos profiscitur. ubi cognoscit de P. Clodij cade; de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italia iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. ea res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi, & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsione, qui iam antè se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliā conciliis, siluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant; miserantur communem Galliā fortunam; omnibus pollicitationibus, ac premiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur; ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile; quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine presidio ad legiones peruenire possit: postremo, in acie præstare interfici, quam non veterem

belli gloriam, libertatēque, quam à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum, communis salutis causa, recusare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; & quoniam in presentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac fide sanciat, petunt, collatis militaribus signis, quod more eorum grauiissima carimonia continetur, ne, factio initio belli, à reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. ubi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin, dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constitierant, in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentaria, iussu Caesaris, praerat, interficiunt; bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur. nam, ubi maior atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionēque, significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter C. L. X. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtili filius, Aruernus, summa potētiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obrinuerat, & ob eam causam, quod regnū appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incēdit. cognito eius consilio, ad arma concurritur, ab Gobanitione, patris suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex opido Gergouia,

non

non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu, quoscunque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis causa, arma capiant: magnisque coactis copiis aduersarios suos, à quibus paulo antè erat eiectus, expellit ex ciuitate; Rex ab suis appellatur; dimittit quoque versus legationes, obtestatur, ut in fide maneat. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. armorū quātum quaeque ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatu studet: summa diligentia summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut singulis effusis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine poenae perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lueterium Cadurcum, summa hominem audaciae, cum parte copiarum, in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Aduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Adui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusque, subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertuntur: legatisque nostris

renunciant, se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumfisterent. id eane de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt.

2 * His rebus in Italiam Caesari nunciatis, cum iam ille virtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. nam, si legiones in prouinciam accerseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucetius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obsides accipit, & magna coacta manu, in prouinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit, quare nunciata, Caesar omnibus consiliis anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Ruthenis, prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quae loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex prouincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso iam Lucetio, & remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab

ab Heluiis discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediobat: tamen discussa niue VI. in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini umquam eo tempore anni semita patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama, ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumfistunt: atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, ne se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. At Caesar biduum in iis locis moratus, quod, haec de Vercingetorige usu ventura, opinione praeceperat, per causam supplementi, equitatisque cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis praeficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absu. his constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis antea diebus eo praemiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Aduorum in Lingones contendit, ubi III. legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aduis iniretur consilij, celeritate praecurreret. eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorigis rursus in Bituriges exercitum

reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum opidum, quos ibi, Heluetico proelio victos, Caesar collocauerat, Eduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam hac res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Eduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis praesidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Eduos de supportando commatu, praemitit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret; quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. idque biduo circumvallauit. tertio die missis ex opido legatis de deditioe, arma proferri, iumenta produci, D. C. obsides dari, iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo Caesar peruenit; & castris ante opidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quaeque ad eam rem vsui sint, militibus imperat; & quod opidum Genabin

pons

pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex opido profugerent, II. legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi, flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nunciata, Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit; atque opido potitur per paucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Opidum diripit, atque incendit; praedam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obviam Caesari proficiscitur. ille, opidum Biturigum, positum in via, Nouiodunum oppugnare instituit. quo ex Opido, cum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suaeque vita consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari, iubet. parte iam obsidum transacta, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque opidani conspexerunt, atque in spem auxilij venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere, coeperunt. Centuriones in opido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilij intellexissent, gladiis districtis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proeliumque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CD. submittit:

quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus opidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Casarem perduxerunt, seseque ei dederunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad opidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod, eo opido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. * Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellauduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet, longè alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundant: & quod anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: praeterea, salutis causa, rei familiaris commoda negligenda, vicus, atque aedificia incendi oportere, hoc spatium à Boia quo quo versus, quò pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros, neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit; praeterea, opida incendi oportere, quae non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam

commeatus

commeatus, praedamque tollendam: haec si graua, aut acerba videantur, multo illa grauius estimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quae sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx. urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatiij proponebant, quòd se, propè explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Auarico in communi concilio, Incendi placeat, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam, propè totius Galliae urbem, quae & praesidio, & ornamento sit civitati, suis manibus succedere cogentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quòd propè ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum habeat, & per angustum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. defensores idonei opido deliguntur. Vercingetorix minoribus Casarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus siluisque munitum, ab Auarico longè millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Auaricum agerentur, cognoscebat, & quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes, frumentationesque obseruabat, dispersosque cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnèque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersisque itineribus iretur. Castris ad eam partem opidi positis, Caesar, quae intermissa à flumine, &

L

palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat: de re frumentaria Boios, atque Aduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aduorum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquiore vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate, & superioribus victoriis indigna. quinetiam Caesar, cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam asciperent, nunquam infecta re discederent; hoc se ignominia laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: prestare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentaret. haec eadem Centurionibus, Tribunisque mil. mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Caesar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites praeliari consueissent, insidiarum causa eò profectum; quò nostros postero die pabulum venturos arbitrabatur. † Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostiũ castra mane

mane peruenit. illi, celeriter per exploratores aduentum Caesaris cognito, carros, impedimenta que sua, in arctiores siluas abdiderunt, copias omnes, in loco edito, atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Caesar celeriter sarcinas conferris, arma expediri, iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuus: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atque impedita, cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in ciuitates, omnia vada, ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut si eam paludem Romani perumpere conarentur, hesitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos propè equo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare, cognoscerent. indignantes milites Caesar, quò conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum praely expofcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos cum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summa se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem, sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliqua, quae ad oppugnationem opidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorigem, cum ad suos redisset, proditoris insimulatur, quò castra propius Romanos mouisset, quò cum omni equitatu discessisset, quò sine imperio tantas copias reliquisset, quò eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent, non haec omnia fortuitus aut sine consilio, accidere potuisse. Regnum illum Galliae malle Caesaris

concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad haec respondit: Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: Quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: Equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quò sint profecti: Summam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollietatem, studere omnes videret, quò diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se à Cesare per proditionem, nullum desiderare, quòd habere victoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis, explorata: quin etiam, ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere, videantur: haec ut intelligatis, inquit, sincerè à me pronunciarì, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciauerat. ij, iam antè edocti, quæ interrogati pronunciant, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione opidi profecisset, triduo exercitum deducere. haec à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera si-

ne

ne vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame pene consumptum videtis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quòd facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut x. millia hominum delecta ex omnibus copiis in opidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censet; quòd pene in eo, si opidum retinissent, summam victoria constare intelligebant. † Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summa genus sollertia, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahabant, eo scientius, quòd apud eos magna sunt ferraria, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis intexerant. tum, crebris diurnis, nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adequabant; & apertos cuniculos prausta, & praecuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, incensibusque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt. Trabes directæ, perpetuæ, in longitudinem, paribus interuallis, distantes inter se bi-

nos pedes, in solo collocantur. ea reminciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur. ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed, paribus intermissis spatiis, singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in speciem, varietatemque opus deformae non est, alternis trabibus, ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapidis, & ab ariete materia defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus reuincta. neque perrumpi. neque distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbribus transderentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt, & diebus xxv , aggerem, latum pedes cccxxx alium pedes lxxx , exstruxerunt. cum is murum hostium pene contingeret, & Caesar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paullo ante III . vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alij facies, atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem, reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quod primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant,

babant, duaeque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restringendum concurreret. cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod densos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimavimus. Quidam ante portam opidi Gallus per manus seui ac picis transditas glebas in ignem e regione turris proiiciebat: scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque concidit. huc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere surgebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, consilium ceperunt, ex opido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iamque hoc facere noctu apparabant, cum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes

liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas, impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum via praeciparentur, consilio destiterunt. postero die Caesar promotam turri, perfectisque operibus, qua facere instituerat. magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoria perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, premia proposuit. Militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter complerunt. Hostes, re noua perterriti, muro, turribusque deiecti, in foro, ac locis patentioribus, cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obuiam contra veniret, acie instructa, depugnarent, ubi neminem in equum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis, ultimas opidi partes continenti impetu petierunt: parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui praedastuderet. sic, & Genabensi caede, & labore operis incitati, non etate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter x L. millium, vix DCCC, qui, primo clamore audito,

audito, se ex opido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenierunt. quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur; ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque ciuitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quae cuique ciuitati pars castrorum ab initio obueniat. Postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neque perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum euentus expectent: sibi nunquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam, quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque unum consilium totius Galliae effecturum; cuius consensui, ne orbis quidem terrarum possit obistere: idque se prope iam effectum habere: interea equum esse, ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat. plusque animo prouidere, & praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, post deserendum, censuerat. itaque, ut reliquorum Imperatorum res aduersa auctoritatem minuunt;

sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, eius affirmatione, de reliquis adiungendis ciuitatibus: primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, que imperarentur, sibi patienda, & perferenda, existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque earum Principes donis, pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos, vestiendosque curat. simul ut deminuta copia redintegrentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti, iubet. his rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. interim Teutomatus, Oiluiconis filius, rex Nitobrigum, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Caesar Auarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum, ex labore, atque inopia, refecit. iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset; siue eum ex paludibus, siluisque elicere, siue obsidione premere, posset; legati ad eum principes Aduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem; quod, cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regia pote-

potestatem annum obtinere consueissent; duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentia, & magna cognationis; cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas, quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Caesar, etsi, a bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueissent; ne tanta, & tam coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descenderet; atque ea pars que minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerferet; huic rei prauertendum existimauit; & quod, legibus Aduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure, aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aduos proficisci statuit, Senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. Cum prope omnis ciuitas eò conuenisset; docereturque paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; cum leges, duos ex una familia, viuo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit, hos

decreto interposito, cohortatus *Aduos*, ut controuersiarum, ac dissensionum, obliuiscerentur, atque omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, eaque, quae metuissent, praemia ab se deuicta Gallia exspectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quae in praesidijs rei frumentariae caussa disponeret, exercitum in duas partes diuisit, v. legiones in *Senones Parisiosque*, *Labienu* ducendas dedit; v. i. ipse in *Aruernos*, ad opidum *Gergouiam* secundum flumen *Elauer* duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, *Vercingetorix*, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera *Elaueris* parte iter facere coepit; cum uterque utriusque esset exercitui in conspectu, fereque e regione castris castra poneret: dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte *Romani* copias transducerent. erat in magnis *Cesaris* difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum *Elauer* vado transiri soleat. itaque ne id accideret, siluestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos *Vercingetorix* rescindendos curauerat, postridie cum ii. legionibus in occulto restitit; reliquas copias, cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur, ijs, quam longissimè possent, progredi iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentum; iisdem sublicis quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. *Vercingetorix*, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogereetur, magnis itineribus ante-

anteceffit. † *Cesar* ex eo loco quintis castris *Gergouiam* peruenit; equestris proelio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quae, posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessioe non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At *Vercingetorix*, castris pro opido in monte positus, mediocribus circum se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius ingi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem praebat; principesque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri proelio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi, ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione opidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquae magna parte, & pabulatione libera prohiberetur hostes videbantur. sed is locus praesidio ab ijs non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis *Cesar*, ex castris egressus, prius quam subsidium ex opido venire posset, deiecto praesidio, portus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minima perduxit: ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum haec ad *Gergouiam* geruntur, *Conuictolitanis Aduus*, cui magistratum adiudicatum a *Cesare* demonstrauimus, sollicitatus ab *Aruernis* pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps *Litauicus*, atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes, cum

ijs primum communicat, hortaturq; eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint: unam esse *Eduorum* civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; quae transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse non nullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius *Edui* de suo iure, & de legibus ad Caesarem disceptaturi; quam Romani ad *Eduos*, veniant? Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, & premio deductis, cum se vel principes eius consilij fore profiterentur; ratio perficiendi querebatur: quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse, non confidebant. placuit, ut *Litauicus* decem illis millibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur, atque ea ducenda curaret; fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. reliqua, quae ratione agi placeat, constituunt. *Litauicus*, accepto exercitu, cum millia passuum circiter xxx ab *Gergonia* abisset, convocatis subito militibus, lacrymans, Quod proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principes civitatis, *Eporedorix*, & *Viridumarus*, insimulati proditionis, ab Romanis, indicta causa, interfecti sunt. haec ab ijs cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt. nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronunciare. Producenturque, quos ille edocuerat quae dici vellet: atque eadem, quae *Litauicus* pronunciauerat, multitudini exponunt: omnes equites *Eduorum* interfectos, quod collocuti cum *Aruernis* dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media caede profugisse. Coclamant *Edui*,

Edui, & *Litauicum* obsecrant, ut sibi consulat. quasi vero, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis *Gergoniam* contendere, & cum *Aruernis* nosmet coniungere. an dubitamus, quin, nefario facinore admissio, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde; siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit ciues Romanos, qui eius praesidij fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti, comaeatibusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate *Eduorum* dimittit: in eodem mendacio, de caede equitum, & principum, permanet: hortatur, ut similiratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. *Eporedorix* *Eduus* summo loco natus adolescens, & summae domipotentia, & una *Viridumarus* pari etate, & gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab *Diuitiaco* transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratum controuersia, alter pro *Conuelto* *litane*, alter pro *Coto*, summis opibus pugnauerat. ex iis *Eporedorix*, cognito *Litauici* consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiat, civitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem, neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento estimare posset. † Magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper *Eduorum* civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas xv. equita-

tūmque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quōd res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium Legatum, cum legionibus II. castris presidio relinquit. fratres Litauici, cum comprehendi iussisset, paullo antè reperit ad hostes profugisse: adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXXV, agmen Aduorum conspicatus immisso equitatu; iter eorum moratur, atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Uirdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare; iubet. ijs cognitis, & Litauici fraude perspecta, Adui manus tendere, & deditiōem significare, & proiēctis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum, est, etiam in extrema fortuna deserere patronos; Gergouiam profugit. Caesar, nuncijs ad ciuitatem Aduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, III. que horis noctis exercitui, ad quietem, datis, castra ad Gergouiam mouit. medio fere itinere, equites, a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuò esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. ijs rebus cognitis, Ca-

sar;

sar, summo studio militum, ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Adui, primis nuncijs à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeat pro re comperta: bona ciuium Romanorum diripiunt, cedes faciunt; in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admissio, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium Tribunum militum ad legionem facientem, fide data, ex opido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exsunt; repugnantes diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio, demonstrant: questionem de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumque bona publicant: legatos ad Casarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum causa. sed contaminati facinore, & capti cōpendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, cōsilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Caesar intelligebat; tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam, leuitatemque vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aduos beneuolentia deminuere. ipse maiorem Gallia motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Ger-

gonia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata a timore defectionis, similis fuga videretur. hac cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerenda. nam cum minima in castra, operis perspicendi causa, venisset, animadvertit, colle, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix, pra multitudine cerni poterat. admiratus, querit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quodidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius, iugi prope equum, sed silvestre, et angustum, quia esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin praene circumvallati, atque omni exitu, et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum turmas eodem de media nocte: ijs imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis peragarentur: prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrabi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumvahi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hac procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit, et paululum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illo munitionum copiae transducuntur. vacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militariibus, raros milites, ne ex oppido animadvertentur, ex maioribus

maioribus castris in minima transducit: legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe praeda longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non praely. his rebus expositis, signum dat, et ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Aeduos remittit. Oppidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, octo passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis v. i. pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus, rex Nitobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit: legionisque decima, qua cum erat concionatus, signa constituere. at reliquarum milites legionum, non ex audio tubae sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen a Tribunis militum, legatisque, ut erat a Cesare praecipuum, retinebantur. sed, elati spe celeris victoriae, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis praelys, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent.

neque prius finem sequēdi fecerunt, quam muro opidi, portisq³ appropinquarunt. tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarent, sese ex opido eiecerunt. Matres familias de muro vestem argentūque iactabant, & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Anarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus, abstinerent. non nulla de muris per manus demissa, sese militibus transferebant. * L. Fabius, Cēturio legionis IIX. quē inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Anaricensibus premiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis subleuatus, murum ascendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit, interim ij, qui ad alterā partē opidi, ut supra demonstrauimus, munitio- nis causa, conuenerant, primo ex audito clamore inde etiam crebris nunciis incitati, opidum ab Romanis teneri, premissis equitibus magno concursu eò contendunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumq³ pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo, conuenisset, matres familias, quæ paullo antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico, passum capillum ostentare, liberōsque in conspectum proferre, cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero equa contentio: simul, & cursu, & spatio pugnae defatigati, non facile recentes, atque integros sustinebant. Caesar, cum iniquo loco pugnari, hostiūque augeri copias videret, premetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris presidio reliquerat, mittit, ut cohortes

hortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextero latere hostium constitueret; ut, si nostros depulsos loco vidisset, quo minus liberè hostes insequerentur, terreret, ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnae expectabat. cum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco, & numero; nostri virtute considerent: subito sunt Adui visi, ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextera parte alio adscensu, manus distinenda causa, miserat. ij similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animaduvertebantur, quod insigne pacatis esse cōsueerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, qui quæ unā murum ascenderant, circumuenti, atque interfecti, de muro precipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, cum portas exscindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperās, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me unā vobiscum seruare non possum, vestra quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul irrupit in medios hostes, duobusque interfectis, reliquos à porta pauli submouit. conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ vitæ subuenire conamini, quem iam sanguis, virēsque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vósque ad legionem recipite. ita pugna post paulum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum undiq³ premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio x. tardauit, quæ pro subsidio paullo equiore loco consti-

terat. hanc rursus XIIII. legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus educta. cū T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC. desiderati. postero die Caesar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit; quod sibi ipsi iudicauissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque à Tribunis mil. legatisque retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum, sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admirare ur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quòd plus se, quam Imperatorem, de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur, neu, quòd iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectioe cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco constituit. Cū Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui factò equestri proelio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. cū hoc idem postero die fecisset,

satis

satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, III. die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum transduxit. ibi à Virдумaro, atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse, & ipsos precedere ad confirmandam Ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidia Æduorum Caesar perspectam habebat, atque horum discessu ad maturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his breuiter sua in Æduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepisset, compulsos in opido, multatos agris, omnibus ereptis sociis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extorris, & quam in fortunam, quàmque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. † No-^{IO} uiodunum erat opidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Caesar omnes obsides Gallie, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum, miserat. eò cum Eporedorige, Virдумarisque venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est opidum apud eos maxima auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad

Vercingetorigem, de pace, & amicitia concilianda, publice missos; non pratermittendum tantum commodum existimauerunt, itaque interfectis Nouioduni custodibus, quique eò, negotiandi, aut itineris causa, conuenerant, pecuniam, atque equas inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; opidum, quod ab se teneri non posse indicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderrunt, frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruerunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia, custodiaeque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris causa, ostentare ceperunt; ut, ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent, quam ad spem multum eos adiunabat, quod Liger ex niuibus creuerat, ut omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius quam essent maiores eò copiae coactae, dimicaret. nam ut commutato consilio iter in Prouinciam conuerteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, cum infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adiungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadoque per equites inuento, pro rei necessitate, opportuno, ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui viti fluminis refringeret,

ret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit, frumentumque in agris, & copiam pecoris naetus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. † Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio, cum 14 legionibus Lutetiam proficiscitur. id est opidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae. cuius aduentu ab hostibus cognito, magna ex finitimis ciuitatibus copia conuenerunt. summa imperij transditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus aetate, tamen, propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. is, cum animaduertisset, perpetuam esse paludem, qua influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrisque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficiliter confieri animaduertit, silentio e castris 11 l. vigilia egressus, eodem, quo venerat itinere Melodunum peruenit. id est opidum Senonum in insula Sequana positum, ut paullo antè Lutetiam diximus. deprehensis nauibus circiter 1, celeriterque coniunctis, atque eò militibus impositis, & rei nouitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione opido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cepit. hostes, re cognita ab iis, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesque eius opidi rescindi iubent. ipsi, profecti palude, in ripis Sequanae, e regione Lutetiae,

contra Labieni castra confidunt. iam Caesar à Gergonia discessisse audiebatur: iam de Aduorum defectione, & secundo Gallie motu rumores afferebantur; Gallique in colloquiis, interclusum itinere, & Ligere Casarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Aduorum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam, ut aliquid acquireret, praelioque hostes lacefferet; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellouaci, que ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. tum legiones, à presidio, atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. tamis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque, sub vesperum concilio conuocato, cohortatus. ut ea, que imperasset, diligenter, industrieque administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima confecta vigilia, i. v. millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectari, iubet. v. cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris presidio relinquit: v. eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cum III. legionibus, eum locum petit, quò naues

appelli

appelli iusserat. eò cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. Exercitus, equitatusque equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. uno frè tempore sub lucem hostibus nuntiatur, In castris Romanorum, praeter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuunt. nam, & presidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum versus missa, que tantum progrederecur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis, & tot secundissimorum praeliorum memoriam tenerent atque ipsum Casarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum praelij. primo concursu, ab dextero cornu, ubi VII. legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. ac, incerto etiam nunc exitu victoriae, cum VII. legionis Tribunis esset nunciatum, que in sinistro cornu gererentur,

post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. atque, qui presidio contra castra Labieni erant relictis, cum praelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, colleque ceperunt, neque nostrorum militum, victorumque impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silua montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relictas erant.

12 inde, cum omnibus copiis, ad Caesarem peruenit. De defectione Aduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt ad Vercingetorigem Adui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transfatur: et, re in controuersiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt undique frequentes multitudines. suffragiis res permittitur. ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri quod ab erant longius, et ab Germanis premebantur: quae fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. magno dolore Adui ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunae commutationem; et Caesaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent.

audent. inuiti, summa spei adolescentes, Eporedorix, et Viridumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, xv. millia numero, celeriter conuenire iubet. Peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factum, frumentationibus, pabulationibusque Romanos prohibere: equo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant; quae rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Aduis, Segusianisque, qui sunt finitimi ei prouincia, x. millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet: altera ex parte Gabalos, proximisque pagos Aruernorum, in Heluios; item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volgarum, Aremicorumque, depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nunciis, legationibusque Allobroges sollicitat; quorum mentes non dum a superiore bello resedisse, sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouincia pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa coacta prouincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis praelio congressi pelluntur, et C. Valerio Donaturo, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusque aliis interfectis, intra opida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura, et diligentia, suos fines tuetur. Caesar, quod hostes Equitatu superiores esse intellige-

bat. & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesque ab his accersit, & leuis armature pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, à Tribunis mil. reliquisque equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisque distribuit. Inter ea, dum hæc geruntur, hostium copia ex Aruernis, equitesque, qui toti Gallie erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò facilius subsidium, prouincie ferri posset, circiter millia passuum x. ab Romanis trinis castris Vercingetorix confedit; conuocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoria demonstrat: fugere in Prouinciam Romanos, Galliamque excedere: id sibi ad presentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium, paruum profici. maioribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem belli facturos; proinde agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse: sin, id quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suæ salutis consulant, & usum rerum necessariorum, & dignitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium

stium agmen perequitasset. probata re atque omnibus ad insurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur unà omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videbantur, eò signa inferri Caesar, aciemque conuerti iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat. persequuntur, compluresque interficiunt. quare animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, se fugere mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Adui capti ad Casarem perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat; & Cauarillus, qui post defectionem Litauici, pedestribus copiis præfuerat; & Eporodorix, quo duce ante aduentum Caesaris Adui cum Sequanis bello contenderant. † Fugato omni ¹³ equitatu. Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit, protinusque Alexiam, quod est opidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi, iussit. Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter 111. millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod

equitatu, qua maxima parte exercitus confidebant; erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumvallare instituit. ipsum erat opidum, in colle summo; admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse, videretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subleebant. ante id opidum, planicies circiter millia passuum III. in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, opidum cingebant. sub muro, quae pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copia Gallorum compleuerant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum producerant. eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XXI∞ passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castella XXIII. facta, in quibus castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. haec eadem noctu excubitoribus, ac firmis praesidiis tenebantur. opere instituto, fit equestre proelium in ea planicie, qua intermissam collibus III. millium passuum in longitudinem patere, supra demonstrauimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt; atque, angustioribus portis relictis, coartantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna cedes: nonnulli relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere, conantur. paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad se

confestim

confestim estimantes, ad arma conclamant. non nulli perterriti in opidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi; ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum, noctu dimittere. discedentibus mandat ut suam quisque eorum ciuitatem adeat; omnesque qui per atatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturque ut sua salutis rationem habeant; ne se de communi libertate optimè meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indigentiores fuerint, millia hominum LXXX. delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX. habere, sed paullo etiam longius tolerare posse, parcendo. his datis mandatis, quae erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se referri, iubet, capitis poenam iis, qui non paruerunt, constituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulsata copia, viritim distribuit; frumentum parce, & paulatim, metiri instituit; copias omnes, quas pro opido collocauerat, in opidum recipit. his rationibus auxilia Galliae expectare, & bellum administrare, parat. quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Caesar haec genera munitionis instituit. fossam pedum XX. latam, directis lateribus duxit; ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD. reduxit: id hoc consilio, quonia tantum esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus militum corona cingeretur; neue de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret.

aut interdum tela in nostros operi destinatos coniecere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, xv. pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum anteriorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. post eas aggerem, & vallum xii. pedum extruxit. huic loriam, pinnasque adiecit, grandibus cervis, eminentibusque ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui ad ascensum hostium tardaret: & turres toto opere circumdedit, quae pedes lxxx. inter se distarent. erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, de minutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: & nonnumquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa vi conabantur. quare ad haec rursus opera addendum. Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, haud admodum firmis ramis accisis, atque horum delibratis, atque praecutis cacuminibus, perpetuae fossae, quinque pedes altae, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines coniuncti inter se, atque implicati; quod qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallibus induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo praecuti, & praecuti, demittebantur; ita, ut non amplius i. v. digitis ex terra eminerent. simul, confirmandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus, ac virgultis intertegebatur.

tegebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Lilium appellabant. ante haec talia pedem longa, ferreis harnis infixis tota in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis differebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit aequissimas, pro loci natura xv. milia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit: ut ne magna quidem multitudine, si ita accideret, eius discessu munitionum praesidia circumfundi possent, ne cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum xxx. pabulum, frumentumque habere omnes conuectum iubet. † Dum haec ad Ale- 14
xiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere, possent. imperant Aduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambuaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouis milia xxxv. parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, Velaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Ruthenis; Carnutibus xxii. milia; Bellouacis x. totidem Lemonicibus; octona Pictouibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluetiis; Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia; Aulercis, Cenomanis totidem; Atrebatibus iv. milia; Bellocassis; Lexouis; Aulercis, Eburonibus, terna; Rauracis, & Boiis xxx.

vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq;
 eorum consuetudine Armorice appellantur, quo sunt
 in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes,
 Osissini, Lemouices, Vnelli, Sena. ex his Bellouaci suū
 numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque
 arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, ne-
 que cuiusquam imperio obtemperaturos. Rogati ta-
 men à Commio, pro eius auspicio 11. millia miserunt.
 huius opera Commij, ita ut antea demonstrauimus,
 fideli, atque utili superioribus annis erat usus in Bri-
 tannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius im-
 munem esse iusserat; iura, legesque reddiderat; atque
 ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen vniuersa Gal-
 lia consensio fuit libertatis vindicanda, & pristina belli
 laudis recuperanda, ut neque beneficiis, neque amici-
 tia memoria, mouerentur; omnesque & animo, & opi-
 bus, in id bellum incumberent, coactis equitum 11 x.
 millibus, & peditum circiter CC x l. hæc in Aduo-
 rum finibus recensebantur; numerusque inibat: præ-
 fecti constituebantur: Commio Atrebatii, Vir duma-
 ro, & Eporedorigi Aduis, Vergasillauno Aruernis,
 consobrino Vercingetorigis, summa imperij transdi-
 tur. iis delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorū con-
 silio bellum administraretur. omnes, alacres, & fiducia
 pleni, ad Alexiam proficiscuntur: nec erat omnium,
 quisquam, qui ad spectum modo tantæ multitudinis sus-
 tineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio;
 cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ co-
 piæ equitatus peditatusque cernerentur. at ij, qui A-
 lexia obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia
 exspectauerant, consumpto omni frumento, insci, quid
 in Aduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortu-
 narum

narum suarum consultabāt. ac variis dictis sententiis,
 quarum pars deditioem; pars, dum vires suppeterēt,
 eruptionem censebant. non prætereunda videtur ora-
 tio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam
 crudelitatem. hic, summo in Aruernis natus loco, &
 magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum
 sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem De-
 ditionis nomine appellant; neq; hos habendos ciuium
 loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum iis mi-
 hi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio
 omnium vestrum consensu pristina residere virtutis
 memoria videtur. Animi est ista mollities, non vir-
 tus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se ultro mor-
 ti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem pa-
 tienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem.
 nam apud me multum dignitas potest, si nullam, præ-
 terquam vitæ nostræ, iacturam fieri viderem, sed in con-
 silio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad
 nostrum auxilium concitauimus, quid, hominum milli-
 bus LXXX. uno loco interfectis, propinquis, consangu-
 neisque nostris, animi fore existimatis, si pane in ipsis
 cadaveribus prælio decertare cogentur? nolite hos ve-
 stro auxilio spoliare, qui vestre salutis causa suum pe-
 riculum neglexerint; nec stultitia, ac temeritate ve-
 stra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam proster-
 nere, ac perpetuæ seruituti addicere. an, quod ad diem
 non venerint, de eorum fide constantique dubitatis?
 quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitio-
 nibus, animine causa quotidie exerceri putatis? Si illo-
 rum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præse-
 pto, iis utimini testibus, appropinquare eorum aduen-
 tum; cuius rei timore exterriti, diem noctemq; in ope-

re versantur. quid ergo mei consilij est? facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonumq; fecerunt; qui, in opida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui atate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerauerunt, neq; se hostibus transfuderunt. cuius rei exemplū si non haberemus, tamen libertatis causa institui, & posteris prodi pulcherrimū iudicaret. nam, quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq; illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excefferunt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentēque bello cognouerunt, horū in agris, ciuitatibusque considerare, atq; his aeternam iniungere seruitutem? neque enim umquā alia conditione bella gesserunt. quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicere finitimam Galliam, quae in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sententiis dictis, constituunt. ut, qui valetudine, aut atate, inutiles sunt bello, opido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendū consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam deditiois, aut pacis subeundam cōditionem. Mandubij, qui eos opido receperant, cum liberis, atque uxoribus, exire coguntur. ij, cum ad munitiones Romanorum accessissent. flentes, omnibus precibus orabant, ut se, in seruitutem receptos, cibo iuuarent. hos Caesar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. † Interea

15

Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copiis ad Alexiā perueniunt,

¶

¶, colle exteriori occupato, non longius D. passibus à nostris munitionibus confidunt. postero die equitatu ex castris educto omnem eam planiciem, quam in longitudinem XII millia passuum patere demonstrauimus, complent; pedestresq; copias, paululum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex opido Alexia despectus in campum. cōcurritur, his auxiliis uisus: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad letitiam excitantur: itaque, productis copiis, ante opidum confidunt; & proximam fossam cratibus integunt, atq; aggere explent; seq; ad eruptionem, atque omnes casus, comparant. Caesar, omni exercitu ad utraq; partem munitionum disposito, ut, si usus ueniat, suū quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & praelium committi, iubet. erat ex omnibus castris, quae summum undiq; iugum tenebāt, despectus, atq; omnium militum intenti animi pugna euentum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armature interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improviso vulnerati, proelio excedebant. cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur; & ij, qui ad auxilium conuenerāt, clamore, & uulatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad virtutem excitabat. cum à meridie propè ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam

coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usq; ad castra insecuti, colligendi facultatem non dederunt. at ij, qui ab Alexia processerant, mestri, propè victoria desperata, se in opidum receperunt. vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, que ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex opido educit. nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis liberalibus, sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus ea partes ad defendendum obueniant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant. dū longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut, in scrobes delapsi, transfodiebantur; aut ex vallo, & turribus transiecti, pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, que à

Vercin-

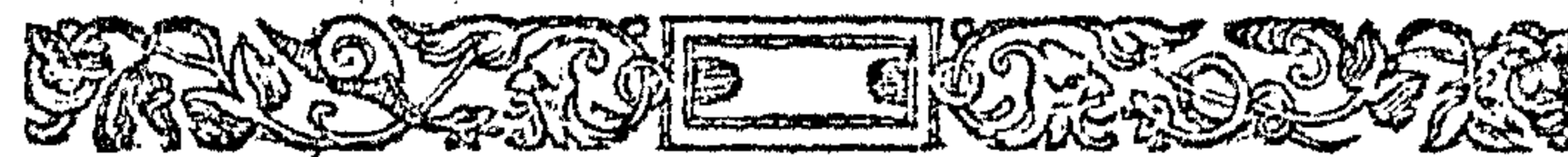
Vercingetorige ad eruptionem preparata erant, proferrunt, priores fossas explent, diutius in ijs rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus appropinquarent: ita, re infecta, in opidum reuerterunt. † Bis magno cum detrimento 16 repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. erat à septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessario pane iniquo loco, & leniter decliu; castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum I. legionibus obtinebant. cognitio per exploratores regionibus, duces hostium L. X. millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, que maximam virtutis opinionem habebant; quid, quoque pacto agi placeat, occultè inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillanum Aruernum, vnum ex I. v. ducibus, propinquum Vercingetorigis, proficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit: cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, que supra demonstrauimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere, & reliqua copia sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorige ex arce Alexie suos conspiciat, ex opido egreditur; è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, que eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. que minimè visa pars firma esset, huc concurritur. Romanorum manus tantis

munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantis exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbat. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit, utrisque ad omnia occurrit: unum, illud esse tempus predicat, quo maxime contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quod Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela coniciunt, alij, testudine facta, subeunt. defatigatis invicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & quae in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec vires, suppetunt. his rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborantibus mittit; & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos. cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant. huc ea, quae parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus, aditus expediunt: falciibus vallum, ac loricae, rescindunt. Caesar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cura
aliis

aliis VII. Fabium legatum: postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto proelio, ac repulsis hostibus, eò, quo Labienum miserat, contendit; cohortes XV. ex primo castello educit: equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossa vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuncios facit certiore, quid faciendum existimet. accelerat Caesar, ut proelio intersit. eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consueverat, turmisque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia, & deuexa, cernebantur, hostes committunt proelium. utrimque clamore sublato, excipitur rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repetè post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius dux, & princeps Lemonicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV. ad Caesarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt, conspicati ex opido caedem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, actotius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copia deleri potuissent. de media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates

discedunt. postero die Vercingetorix, concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis, causa demonstrat; & quoniam sit fortuna cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu viuum transfere velint. Mittuntur de his rebus ad Casarem legati, iubet arma transdi, principes produci, ipse in munitione pro castris confedit: eò duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proyiciuntur, reseruatis Aeduis, atque Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula, præda nomine, distribuit. his rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; ciuitatem recipit. eò legati ab Aruernis missi, que imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum: Legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter x x millia Aeduis, Aruernisque reddit: T. Labienum cum xi. legionibus & equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempromium Rutilum attribuit: C. Fabium, & L. Minucium Basilium cum xi. Legionibus in Rheimis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antistium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhetenos, cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabillonem, & Matisconem in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae causa, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. Huius anni rebus cognitis, Romæ dierum xx. supplicatio indicitur.

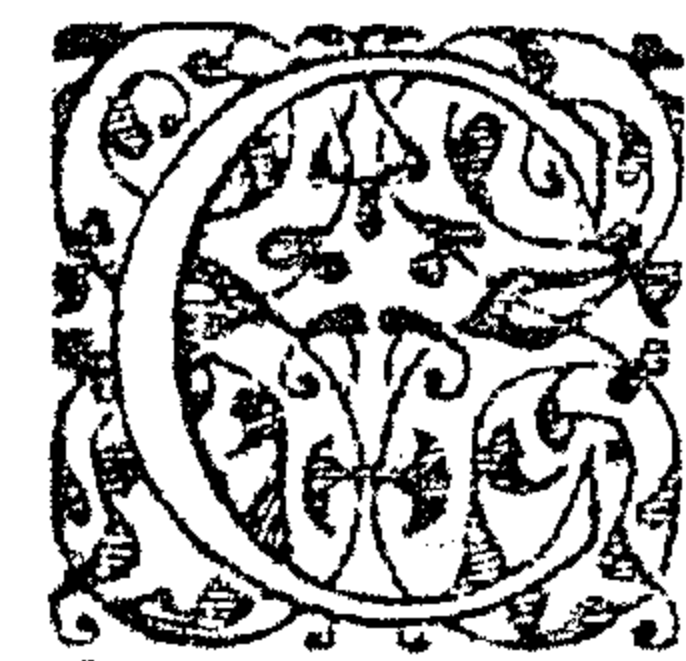
A. HIR-

A. HIRTII; *vel*, OPPII;
COMMENTARIORVM DE
BELLO GALLICO
LIB. IIX.

Libri octauis capita.

- 1 Nouus Galliae motus; primùm in Biturigibus, mox in Carnutibus à Casare repressus.
- 2 Bellouacorum motus, & leues aliquot equestres pugnae cum Caesarianis:
- 3 Bellouacorum ignibus oppositis fuga; & mox prælium aduersum, quo dux illorū Corbeus occisus, & bellum confectum est.
- 4 Dumnaeus dux Andium in Pictonibus ad ripas Ligeris à Fabio legato superatur.
- 5 Fabius Carnutos & ciuitates Armoricas in deditioem recipit. Commius Lufterium & Drapetem in Carducorum finibus vincit.
- 6 Casar de Guturnato Carnute supplicium sumit. Vxellodunum cuius incolae fiti premebantur, in deditioem recipit.
- 7 Drapetis mors. Lufterius capitur. Aquitaniae & mox Comij deditio.
- 8 Casar obita citeriore Gallia, in vltiorē redit, eamque præidiis firmat. mox in Italiam reuersus, de aduersariorum consiliis cognoscit.

OACTVS assiduis tuis vocibus, I
Balbe, cum quotidiana mea recusatio,
non difficultatis excusationē, sed iner-
tia videretur deprecationem habere,
difficillimam rem suscepi. Caesaris no-
stri Commentarios rerum gestarum Galliae, non cō-

parandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimèque imperfecta ab rebus gestis Alexandria confeci, usque ad exitum non quidem ciuilibis dissentionis, cuius finem nullum videmus, sed uita Caesaris. quos utinam qui legent, scire possint, quam inuitus susceperim scribendos, quò facilius caream stultitia, atque arrogantia crimine, qui me medium interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarum Scriptoribus deesse: adeòque probantur omnium iudicio, ut praecepta, non praebita, facultas Scriptoribus uideatur. cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quam bene, atque emendatè; nos, etiam quam facile, atque celeriter, eos perfecit. scimus. Erat autem in Cesare cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum uerissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interesserem. quae bella quanquam ex parte nobis Caesaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quae rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cesare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quòd me iudicio cuiusquam existimen posse cum Cesare comparari. Vale.

MNI Gallia deuicta, Caesar cum à superiore estate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet; complu-

res

res eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesque facere, cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque, uilla multitudine in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum, habiturum exercitum populi Romani, ad omnia persequenda: non esse autem, alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliqua possent se vindicare in libertatem. quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium quaestorem suis praefecit hibernis: ipse equitatus praesidio, pridie kal. Ianuarij ab opido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII. quam non longè à finibus Aeduorum collocauerat, in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem XI. quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedienda tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum ducit: qui cum latos fines, & complura opida haberent, unius legionis hibernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesque facerent. repentino aduentu Caesaris, accidit, quòd imparatis disiectisque fuit necesse, ut, sine timore ullo rura collentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in opida possent. namque etiam illud uulgare incursionis signum, hostium, quòd incendiis aedificiorum intelligi consueuit, Caesaris id erat, interdicto sublatum: ne aut copia pabuli, frumentique, si longius progredi uellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitij confisi,

aut societate consiliorum, confugerant frustra. nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat. ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica, salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione proposita, Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitia, finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides, atque in fide receptas esse, idem fecerunt. Caesar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducentos sestertios, centurionibus XXI . millia nummum praeda nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL . Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes; quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum non amplius X. & LXX. dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV. & VI. ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicanda rei frumentaria causa, superiore Commentario demonstratum est. ita cum II. legionibus, ad persequendos Carnutes, proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis, opidisque, qua toleranda hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem adificijs, incolebant, (nuper enim deieci complura opida dimiserant) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in opido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim coniectis celeriter stramentis,

que

qua tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites contegit. Equites tamen, & auxiliosos pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum presidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates. Caesar, tempore anni difficillimo, cum satis haberet, convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflare; C. Trebonium cum II. legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: X ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasque prestabant, finitimasque ipsorum civitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de Rep. meritis accipere; legionem ex hibernis euocat, rursus XXI. literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffionum legiones II. quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus a T. Labieno accersit. ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copiis coactis ad Bellouacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum tur-

O

mas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renuntiant paucos in aedificijs esse inuentos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratū) sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus cum quereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quòdque esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse; itēque Ambianos, Aulercos, Calletes, Veliocassos, Atrebatas locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ultiores siluas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esset nomen populi R. intellexissent: paucis antè diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorū & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut, si diceretur Caesar cum III. legionibus venire, offerrent se ad dimicandum, ne miseriore, ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo comœatu ex insidijs prohibere Romanos, quæ Caesar cum consentiētibus plurimis cognouisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longèque à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate, prodirent.

dirent in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones VII. IIX. & IX. habebat, summa spei, deletæq; iuuentutis XI. quæ, octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarū, nondum eandem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. itaque, consilio aduocato, rebus iis, quæ ad se essent delata, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si fortè hostes III. legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; ut legio VII. IIX. IX. ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI. ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset quàm ipsi depoposcissent. hac ratione pane quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum adducit. quas legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Gallicum viderent, quorum erant ad Casarem plena fiducia consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quàm latè patente, castra castris hostium confert. hac imperat vallo pedum XII. muniti, coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III. tabulatum, pontibus transiectis, constratisq; coniungi; quorum frontes viminea lorica munirentur, ut hostis à duplici propugnatorū ordine depelleretur; quorū alter ex pontibus;

quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusque tela promitteret; alter, quo proprior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, alioresque turres imposuit. huius munitio nis duplex erat consilium. namque & operum magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciam Barbaris allaturum; & cum pabulatum, frumentatumque longius esset proficiscendum, paruis copijs castra munitio ne ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem non nunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumque transibant: acriusque hostes insequabantur: aut vicissim hostes, eodem transgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisque ex edificijs pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: qua res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac feruorum nostris afferbat, tamen stultas cogitationes incitabat Barbarorum, atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixerat, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu Barbari inflabantur. Caesar cum animaduerneret hostem complures dies castris palude, & loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum, sine dimicatione perniciose, nec locum munitio nis claudi, nisi a maiore exercitu, posse; literas ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIII, qua cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites

inui cem

inui cem Rhemorum, ac Lingonum reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, presidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta manu peditum cognitissimis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggredierentur. cuius mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi munibus obuenerat. namque ij, cum repente hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris praelij, se receperunt amissos Vertisco, principe ciuitatis, praefecto equitum: qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflantur, atque incitantur hostium animi secundo praelio, principe, & praefecto Rhemorum interfecto, nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana praelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada, transitusque fiebat paludis. qua contentione Germani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi praeliarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus oppri-

mebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent: aut nonnulli, pudore coacti, longius profugerent. quorum periculo sic omnes copię sunt perturbatæ, ut vix indicari posset, utrum secundis, minimisque rebus insolentiores; an aduersis, mediocribusque timidiores essent.

3 † Compluribus diebus isdem in castris, consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alexie, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copiis armatorum, castrorum vias instruunt; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos indicabat; neque non vsque eò legiones ad mouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo Barbari militibus instantibus non possent. ita cum paludem impeditam à castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id iugum, quod trans paludem, pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animaduerneret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planiciem iugis peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus munitur. ibi legionibus instructis ad ultimum iugum peruenit: aciemque eo loco constituit, unde tormenta

mento missa tela in hostium cuneos conijci possent. Barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita Caesar, xx. cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, ubi confederant (nam, in acie sedere Gallos consueße, superioribus Commentariis declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se transditos, ante aciem collocauerunt; extremoq; tempore dici, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum: quod ubi accidit, Barbari vehementissimo cursu fugerunt. Caesar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendijs oppositis; tamen, id consilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promouet; & turmas mittit ad insequendum: ipse, veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, cum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi priores partes aduerterent; equo um insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisque plena, sine ullo

destrimento, millia non amplius x. progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sepe in insidiis equites, peditesque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia vi. peditum delegisse, equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Caesar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere presidio consueuerat, praemittit: huic interponit presidia leuis armaturae: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, siluis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum, hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad praeliandum animo, atque armis parati, cum, subsequenter legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deueniunt, quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conueniunt; quod plerumque equestribus praeliis cum, propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari praeliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo praeliante, ex siluis.

siluis. fit magna contentione diuersum praelium: quod cum diutius pari Marte iniretur; paulatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt, leuis armatura pedites quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter praeliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat praelij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso sunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudenter acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncij afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita, presidio cohortium confisi nostri, acerrime praeliantur; ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriae communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis; atque itineribus diuersis fugam quaerunt, nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant; iis ipsi tenebantur: victi tamen, percussique, maiore parte amissa, consternati, quod fors tulerat, confugiunt: partim siluis petitis; partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Corbeus, excedere praelio, siluasque petere, haud inuitantibus nostris ad deditonem, potuit adduci, quin, fortissime praeliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere. Tali modo re gesta recentibus praelij vestigiis, ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus IIX. millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum vi-

debat; tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Casarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit. Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri è vestigio mittunt ad Casarem legatos, petuntque ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate, nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri proelio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse, vix refugisse nuncios cedis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis esset interfectus: nunquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hac orantibus legatis, commemorat. Caesar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasque Galliae ciuitates, suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditio-
ne esse perductos: scire, atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis, bellum concitare, & gerere, posset: sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte
insequenti

insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt: excepto Commio, quem timor cohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Casare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, coniurationem contra Casarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimiposse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautio-rem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquy, curaret interficiendum. ad eam rem delectos traxidit centuriones. cum in colloquium ventum esset, & ut conuenerat, manum Commiy Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commiy, conficere hominem non potuit; graui-ter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum utrimque gladij districti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura quam videbant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquam in conspectum cuiusquam Romani venire. † Bellicosissimis gentibus deuictis, Caesar, cum videret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quò sibi resisteret, sed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere, ad praesens imperium euitadum; plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium questorem, cum legione XI, sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diuersissimam partem Galliae;

quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus praerat, satis firmas VI. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat: legionemque XII. quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret de incursione Barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atque impetu incola illorum erant oppressi: ipse ad deuastandos, depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum: atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitati esse ducebat, adeò fines eius vastare ciuibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. cum in omnes fines partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia cadibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum, cum VI. legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniae vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, et feritate, non multum à Germanis differebat: neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum, literis, nunciisque Duracii cognouisset, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanserat, quòd pars quadam ciuitatis eius defecisset, ad opidum Lemouicum contendit. quò cum aduentaret; atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari: neque

neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, copiis omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninii certior fit, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. ac Dumnacus, aduentu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanorum, et externum sustinere hostem, et respicere, ac timere opidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem, constratum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostium, neque se cum Caninio coniunxerat; tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praecipuum: inuaduntque Dumnaci agmen: et fugientes, perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum sequeretur

ipse cuius praeceptis, ut res gereretur, Q. Titinius Varus, Praefectus equitum, singularis & animi, & prudentia vir, suos hortatur; agmenque hostium, consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. consistit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit proelium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie, superatisque hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliantur; Hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri naeti occasionem videbantur. cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem; qua suis esset equitibus iniicem praesidio. tum repente conferta legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis percussa Barbarorum turma, ac perterrita acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, letitia victoria elati magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi quantum equorum vires ad prosequendum, dextraeque ad cedendum valent, tantum eo proelio interficiunt itaque amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. † Qua ex fuga, cum constaret, Drapetem Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta;

& com-

& comaeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum II. millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore Commentario, prima defectione Galliae facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus II. ad eos persequendos contendit; ne de timore, aut detrimento provinciae, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae; dato vero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas, celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui saepe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditioem; ceteraque civitates, posita in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii, legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans, latitansque solus extremas Galliae regiones petere, coactus est. At Drapes, unaque Luterius, cum legiones, Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent provinciae fines intrare posse; nec iam liberam vagandi, latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Luterius apud suos ciues quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor honorum consiliorum, magnam apud Barbaros auctoritatem haberet; opidum Vexellodunum,

quod in clientela fuerat eius, natura loci egregiè munitum, occupat suis & Drapetis copiis; opidanósque sibi coniungit. quò cum confestim C. Caninius venisset, animaduerneretq; omnes opidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta opidanorum videret; quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem, possent: tripartitò cohortibus diuisis, trina excelssimo loco castra fecit; à quibus paulatim, quantum copia patiebantur, vallum in opidi circuitu ducere instituit. quod cum animaduertent opidani, miserimæque Alexia memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximèque ex omnibus Luterius, qui fortuna illius periculum fecerat, moneret, rationem frumenti esse habendam; constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato, proxima nocte, 11. millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes, & Luterius, educunt: ij, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto opido munitiones circumdare conatur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat presidia. magna copia frumenti comparata, confidunt. Drapes, & Luterius non longius ab opido x. millibus passuum, unde paulatim frumentum in opidum supportarent: ipsi inter se prouin-

cias

cias partiuntur. Drapes castris presidio cum parte copiarum restitit. Luterius agmen iumentorum ad opidum adducit: dispositis ibi presidis, hora noctis circiter x. siluestribus angustisque itineribus frumentum importare in opidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent; exploratorésque missi; quæ agerentur; renunciaissent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua presidia: quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero viuū capi patiuntur. profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis cõperit, partem copiarum cū Drapete esse in castris intra millia passuum x. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facillè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cade refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed, cum in experiundo periculum nullū videret, equitatum omnem, Germanósque pedites summe velocitatis omnes ad castra hostium premitit. ipse legionem unam intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut Barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa. at Germanos, equitèsque imprudentibus omnibus de improviso aduolasse, & proelium commississe. qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit: ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani, equitèsque, signis

P

legionis visis, uehementissime proeliantur. confestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse coproelio Drapes. Carinius, felicissime re gesta, sine ullo pene militis vulnere, ad obsidendos opidanos reuertitur. externoque hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione opidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque opidi sumit ad obsidendum. † Caesar interim M. Antonium questorem cum cohortibus xv in Bellouacis reliquit; ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum, facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit; obsides plures imperat; timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore Comentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat; quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatore belli Guturnatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura questus, in castra perducitur. cogitur in eius supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum consensu; qui omnia pericula, & detrimenta belli à Guturnato accepta referebant; adeo ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris literis Canini, sit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent opidani, quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat; ne uniuersa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis,

Romanis, sed constantiam, putaret; neue hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam, æstatem sua prouincia; quam si sustinere potuissent; nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Galenum legatum cum legionibus xi. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeret: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. cum, contra expectationem omnium, Caesar V xellodunum uenisset; opidumque operibus clausum animaduertebat; neque ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare opidanos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam uallem diuidebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique opidum V xellodunum. hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur; ut nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autem opidanis difficilis, & præruptus eò descensus, ut, prohibentibus nostris, sine uulneribus, ac periculo uitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere posset adscensu. qua difficultate eorum cognita, Caesar, sagittariis, funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat opidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim opidi murum, magnus fons prorunpebat, ab ea parte, quæ ferè pedum ccc. interuallo fluminis circuitu uacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos cum optarent reliqui, Caesar unus uideret, non sine magno periculo è regione

eius, vineas agere aduersus montem, & aggeres struere, coepit, magno cum labore, & continua dimicatione. Opidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo praeliantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerant. non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium, facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX . collocatur in eo turris X . tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari opidani; non tantum pecora, atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti opidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouolunt. eodem tempore acerrime praeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma existit. quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri quanquam periculoso genere praely, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelsis loco, & in conspectu exercitus nostri: magnisque utrimque clamororiebatur: ita ut quisque poterat, maxime insignis, quo notior, testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammæque se offerebat. Caesar, cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus cohortes montem

montem adscendere, & simulatione moenium occupandorum, clamorem undique iubet tollere. quo facto perterriti opidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri, sine praely facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent opidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis vineae fontis intercisa sunt, atque auersae. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit opidanis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate, factum putarent. itaque, necessitate coacti, se transdiderunt. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerteteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare coepissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit, vitamque concessit; quo testatior esset poena improborum. \dagger Drapes, quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione, & dolore vinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex praely scripsi, cum in potestatem venisset Epasnaecti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere) hunc Epasnaectus Aruernus, amicissimus populi R. sine dubitatione vlla vincitum ad Caesarem duxit.

Labienuſ interim in Treuiris equeſtre proelium ſecundum facit; compluribusq; Treuiris interfectis, & Germanis qui nullis aduerſus R. auxilia denegabant, principes eorum viuos in ſuam redegit poteſtatem; atque in iis Surum Aeduum, qui & virtutis, & generis ſummam nobilitatem habebat, ſolusq; ex Aeduſ ad id tempus permāſerat in armis. Ea re cognita, Ceſar cum in omnibus partibus Gallie bene res geſtas videret, iudicaretque ſuperioribus aſtiniſ Galliam denique & ſubactam eſſe, Aquitaniam nunquā ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadā ex parte deuiciſſet, cum II. legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremum tempus conſumeret aſtiuorum. quam rem, ſicut cetera, celeriter, feliciterque conſecit. namq; omnes Aquitania ciuitates legatos ad eum miſerunt, obſidesq; ei dederunt. quibus rebus geſtis, ipſe cum equitū praſidio Narbonem profectus eſt, exercitum per legatos in hiberna eduxit, I. v. legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatino, & Q. Tullio legatis; I. in Aduos miſit, quorum in omni Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat; II. in Treuiris ad fines Carnutum poſuit, quae omnem regionem coniunctam Oceano continerent; III. reliquas in Lemoicum fines, non longē ab Aruernis, ne qua pars Gallie vacua ab exercitu eſſet. paucos dies ipſe in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percurriſſet; publicas cōtrouerſias cognouiſſet; bene meritis premia tribuiſſet, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quiſque animo in Remp. fuiſſet totius Gallie defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate, atque auxiliis Prouincia illius) his rebus conſectis, ad legiones in Belgium ſe recipit, hibernauitque Nemetocenna.

rocenna. ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu ſuo contendiſſe. nam, cum Antonius in hiberna veniſſet, ciuitasque Atrebatum in officio maneret; Commius, qui poſt illam vulnerationem, quam ſupra commemorauimus, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quarentibus auctor armorum, duxque deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus ſe, ſuosque latrociniis alebat, infeſtisq; itineribus com meatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interciperat. erat attributus Antonio praefectus equitum C. Voluſenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quae ſingularis in eo erat, magnum odium Commii adiungebat, quolibentius id faceret, quod imperabatur. itaque diſpoſitis inſidiis, ſapientius eius equites aggreſſus, ſecunda proelia faciebant. nouiſſime, cum vehementius contendetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet; ille autem fuga vehementi Voluſenum longius produxiſſet; repente omnium ſuorum inuocat fidem atque auxilium, ne ſua vulnera, perſidia interpoſita, paterentur inulta; conuerſoque equo, ſe à ceteris incautius permittit in Praefectum. faciunt idem omnes eius equites, paucosque noſtros conuertunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infeſta medium femur eius magnis viribus tranſicit. Praefecto vulnerato, non dubitat noſtri reſiſtere, & conuerſi hoſtem pellere. quod ubi accidit, complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim

intercipiuntur. quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus praefectus, ut vite periculum adiuturus videretur, refertur in castra. Cominius autem, siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, Legatos ad Antonium mittit, seq̄ ibi futurum, ubi praescripserit, & ea facturum, qua imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timore suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. quam postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

§ I SCIO, Caesarem singulorum Annorum singulos Commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, & C. Marcello Cos. nullas habet Galliae magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque huic Commentario statui.

CAESAR, cum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem, aut causam dare armorum, nihil enim minus volebat, quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine presenti periculo susciperet. itaque honorifice civitates appellando, principes maximis premiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis proeliis Galliam conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antony, quaestoris sui, commendaret sacerdotij

sacerdotij petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo antea praemiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui, M. Antony repulsa, Caesaris intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia, & colonias ad eundi existimavit, ut us gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum, Antonio praestitissent, simulque se & honorem suum insequentis anni commedaret petitione, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum Cos. creatos, qui omnem honorem & dignitatem Caesaris exspoliarent, ereptum Ser. Galba consilium, cum is multo plus gratia, suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset. exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipijs, & colonijs incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello, nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. hostiae omnibus locis immolabantur: triclinijs stratis fora, templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphii laetitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam redijt; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treuorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore comendo-

tione conciliaretur. ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatē, existimabat. ibi quāquam crebrō audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, ut, interposita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamē neque de Labieno credidit quicquā, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio, Tribunus pl. cum Caesaris causam, dignitatēque defendendam suscepisset, sepe erat Senatus pollicitus; Si quem timor armorum Caesaris laderet, & quoniam Pompeij dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam, & sui iuris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est sed etiam per se discessionem facere coepit. quod ne fieret, Consules, amicique Pompeij iusserunt; atque, ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat uniuersi, cōueniensque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum, de Caesaris provincijs: sententijsque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quarebat, Senatus frequens in alia omnia trāsīit. quibus nō frangebatur animi inimicorū Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituisent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cesare, mitterentur. neque obscurē hæc duas legiones

legiones uni Casari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Casarem miserat, confectam ex delectu provincie, Casari eam tanquam ex suo numero dedit. Casar tamen, cum de voluntate aduersariorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet transdi. in eius locum xiiii. legionem in Italiam mittit, quæ praesidia tueretur, ex quibus praesidijs xv. deducebatur: ipse exercitum distribuit per hibernas, C. Trebonium, cum legionibus xv. in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem in Aeduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, & Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. quò cum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones xi. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Casarem pararentur: tamen Casar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, Iure potius disceptandi, quam Belli gerendi.

C. IVLII CÆSARIS
COMMENTARIORVM DE
BELLO CIVILI
LIB. I.

Capita libri primi de bello civili.

- 1 Motus in vrbe ob decretū Senatus, Vt ante certam diem Cæsar exercitum dimittat.
- 2 Populus per S.C. ad arma vocatur: qua de caussa Tribuni pl. ad Cæsarem confugiunt: Cæsar suorum animos confirmat.
- 3 Consulū & Pompeij ad Cæsarem, & vicissim huius ad illos de communi ocio mandata.
- 4 Cæsar compluribus Italiae urbibus occupatis terrorem ciuitati affert. Consules & plerique magistratus Capuam profugiunt.
- 5 Cæsar Corfinio potitus, senatores senatorumque filios incolumes dimittit: milites sibi adiungit.
- 6 Pompeius Brundisio, Cæsaris oppugnatione territus, in Africam profugit.
- 7 Cæsar occupata per suos Sardinia & Sicilia Romæ in Senatu de pace & mittendis ad Pompeium legatis agit.
- 8 Cæsar Mafsiliã oppugnare instituit, eique negotio Trebonium legatum præficit.
- 9 Cæsaris in Hispaniam profectio, & anceps prælium legatorum Cæsaris cum Afranio Pompeij legato ad Ilerdam.
- 10 Cæsaris ad idem oppidum varium certamen cum eodem Afranio.
- 11 Gallorum aliquot aduersa ibidem prælia cum Afranianis: & Cæsaris in annona subleuanda industria.
- 12 Nauale prælium ad mafsiliam foeliciter à Cæsarianis admi-

- administratum.
- 13 Afranij in Celtiberiam discessus, & Cæsaris in suis trans Sicorim traducendis virtus.
 - 14 Vtriusque exercitus ad Iberum occupandum iter, & Cæsaris in anteuertendo celeritas.
 - 15 Cæsar suos à pugnando, Petreius suos à deficiendo comprimit.
 - 16 Cæsar spe deditiois prudenter suos à prælio continet.
 - 17 Afranius & Petreius venia à Cæsare impetrata, & Hispaniam & suum exercitum dimittunt.

ITERIS à Fabio C. Cæsaris Consulibus redditis, agrè ab iis impetratum est, summa Tribunorum pl. cōtentione, ut in Senatu recitarentur. ut verò ex literis ad Senatū referretur, impetrari non potuit. Referunt Consules de Rep. in Ciuitate. L. Lentulus Consul Senatui Reip. pub. se non futurum pollicetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi cōsiliū capturum, neque Senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, Reip. non deesse, si Senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, imploraturum. Hac Scipionis oratio, quod Senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere antè de Rep. ad Senatū referri, quàm delectus tota Italia habitis, & exercitus conscripti, essent; quo presidio, tutò, & liberè, Senatus, qua vellet,

decernere auderet: ut M. Calidius, qui censēbat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur; ne quā esset armorum causa: timere Casarem, abreptis ab eo 11. legionibus, ne ad eius periculum referuare, & retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij, paucis ferē mutatis verbis, sequēbatur. ij omnes, conuicio L. Lentuli Consulis, correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronuntiaturum se omnino negauit, Marcellus, perterritus conuicijs, à sua sententia discessit. sic vocibus Consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Uti ante certam diem Casar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus Remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, Tribuni pl. Refertur confestim de intercessione Tribunorum. dicuntur sententiae graues. ut quisque acerbissimè, crudelissimèque dixit; ita quam maximè ab inimicis Casaris collaudatur. misso ad vesperum Senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. multi undique in veteribus Pompeij exercitibus, spe praemiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae à Casare, accersuntur. Completur urbs ad ius comitiorū. Tribunos pl. C. Curio euocat. omnes amici Consulium, necessarij Pompeij, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Casare gerebant, coguntur in Senatum: quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; plerisque verò liberè potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Casarem; item L. Roscius Praetor;

tor; qui de his rebus eum doceant. vj. dies ad eam rem conficiendam spacij postulant. dicuntur etiā à non nullis sententia, ut legati ad Casarem mittantur, qui voluntatem Senatus ei proponant. omnibus his resistitur; omnibusque oratio Consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonē veteres inimicitiae Casaris incitant, & dolor repulsae. Lētulus aeris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac provinciarū, & regū appellandorum largitionibus mouetur: seq̄, alterū fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem spes provincia, atq; exercituum impellit; quos se, pro necessitudine, partiturum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in Rep. iudicijsq; tum plurimum pollebant. ipse Pompeius, ab iniurijs Casaris incitatus, quod neminem dignitate secum exaequari volebat, totum se ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximā partē illo affinitatis tempore adiunxerat Casari. simul infamia 11. legionum permotus, quas ab itinere Asiae, Syriaeq; ad suam potentiam, dominatumq; conuerterat, rem ad arma deduci studebat. * His de 2
caussis aguntur omnia raptim, atque turbatè; neq; docendi Casaris propinquis eius spatium datur; nec Tribuni pl. sui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die vj. cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tribuni pl. 11x. denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueuerant. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi pene in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salu-

tis, latorū audacia, numquam antè discessum est; dent
 operam Consules, Praetores, Tribuni pl. quique Pro-
 cōsules sunt ad urbem, ne quid Resp. detrimenti capiat.
 Hæc S. C. perscribuntur ad VII. Id. Ianuarij, itaque
 v. primis diebus, quibus haberi Senatus potuit, qua ex
 die Consulatum inijt Lentulus, biduo excepto Comitia
 li, & de imperio Caesaris, & de amplissimis viris Tri-
 bunis pl. gravissimè acerbissimèque decernitur. profu-
 giunt statim ex urbe Tribuni pl. seseq; ad Caesarem con-
 ferunt. is eo tempore erat Ravenna, expectabatq; suis
 lenissimis postulatis responsa; si qua hominum equita-
 te res ad otium deduci posset. Proximis diebus habe-
 tur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, qua
 per Scipionem ostenderat, agit; Senatus virtutem, con-
 stantiāque collaudat; copias suas exponit; legiones
 habere sese paratas x; præterea cognitum compertū-
 que sibi, alieno esse animo in Caesarem milites, neque
 ijs posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur.
 Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota ut
 Italia delectus habeatur; Faustus Sylla proprat. in
 Mauretanam mittatur. pecunia uti ex arario Pōpeio
 detur. Refertur etiam de Rege Iuba, & ut socius sit,
 atque amicus. Marcellus verò, passurum se in præsen-
 tia, negat. De Fausto impedit Philippus, Tribunus
 pl. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, Prouinciae
 priuatis decernuntur; duæ Consulares, reliquæ Præ-
 toria. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Phi-
 lippus, & Marcellus priuato cōsilio prætereuntur, ne-
 que eorum sortes deiciuntur. in reliquas Prouincias
 Praetores mittuntur. neque expectant, quòd superiori-
 bus annis acciderat, ut de eorum imperio ad Populū
 referatur; paludatūque, votis nuncupatis, exeunt.
 Consules,

Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex
 urbe proficiscuntur, lictorēsq; habent in urbe, & Ca-
 pitolio priuatim, contra omnia vetustatis exempla. to-
 ta Italia delectus habentur; arma imperantur; pecu-
 nia à municipijs exiguntur, & è Fanis tolluntur; omnia
 diuina, & humana iura permiscuntur. Quibus rebus
 cognitis, Caesar apud milites concionatur: omnium
 temporum iniurias inimicorum in se commemorat; à
 quibus & inductum, & deprauatum Pompeium que-
 ritur, inuidia, atque obrectatione laudis suæ, cuius
 ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorque fue-
 rit. nouum in Rep. inductum exemplum queritur,
 ut Tribunicia intercessio armis notaretur, atque op-
 primeretur, qua superioribus annis armis esset resti-
 tuta: Syllam, nudata omnibus rebus Tribunicia pote-
 state, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pom-
 peium, qui amissa restituisse videatur, bona etiam,
 qua antè habuerat, ademisse: quotiescunq; sit de-
 cretum, Darent Magistratus operam, ne quid Resp.
 detrimenti caperet; qua voce & quo S. C. populus R.
 ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in vā
 Tribunicia, in secessione populi, templis, locisq; edi-
 tioribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exem-
 pla expiata Saturnini, atque Gracchorum casibus do-
 cet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogi-
 tatum quidem, nulla lex promulgata, non cum populo
 agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius impera-
 toris ductu x. annis Remp. felicissimè gesserint, plu-
 rimāque prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Ger-
 maniamq; pacauerint, ut eius existimationem, dignita-
 tēque ab inimicis defendant. Conclamant legionis
 XII, que aderat, milites, (hanc enim initio tumul-

3 *tus euocauerat: reliqua nondum conuenerant) sese paratos esse, imperatoris sui, Tribunorumque pl. iniurias defendere. Cognita Militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur: ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit: cuius pater Caesaris erat legatus. is reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum privati officij mandata demonstrat; uelle Pompeium, se Cesari purgatum: ne ea, quae Reip. causa egerit, in suam contumeliam uertat: semper se Reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cesare quoque pro sua dignitate debere & studium, & iracundiam suam Reip. dimittere, neque adeo grauerit irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret. Reip. noceat: pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus Praetor Roscius agit cum Cesare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. quae re; etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebatur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quae uellet ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoq; ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent: sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, uitaeque potiore; doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitijs populus iussisset; tamen hanc honoris iacturam sui Reip. causa a quo animo tulisse: cum literas ad Senatum miserit, ut*

omnes

omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetrasset: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. quae ab se, simulatione Parthici belli, sint abductae: ciuitatem esse in armis: quoniam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati Reip. causa: proficiscatur Pompeius in suas Prouincias: ipsi exercitus dimittantur; discedant in Italia omnes ab armis; metus è ciuitate tollatur; libera comitia atq; omnis Resp. Senatui populoque R. permittatur: haec quò facilius certisque conditionibus fiant; & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore uti per colloquia omnes controuersiae componantur. Acceptis mandatis, Roscius, cum L. Cesare Capuam peruenit; ibique Consules, Pompeiumque inuenit; postulata Caesaris renunciat. Illi, re deliberata, respondent; scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reuenteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros Consules, Pompeiumque delectus. Erat iniqua conditio, postulare, ut Caesar Arimino excederet, atque in prouinciam reuenteretur; ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere, exercitum Caesaris uelle dimitti; delectus habere: polliceri se in prouincia iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si, peracto Caesaris Consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus uideretur. tempus uerò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus

tibus v. Arretium mittit: ipse Arimini cum II. legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Tignium Thermum Praetorem cohortibus v. tenere, opidum munire, omniumque esse Tigniorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum III. cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit. cuius adventu cognito, diffusus municipij voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum reuertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis XII. ex praesidijs deducit, Auximumque proficiscitur: quod opidum Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Caesaris cognito, decuriones Auximi ad Axium Varum frequentes conveniunt: docent, sui iudicij rem non esse; neque se, neque reliquos Municipales pati posse, C. Casarem, Imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus gestis, opido, mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis & periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites, consistere cogunt, commissoque proelio, deseritur à suis Varus: non nulla pars militum domum discedit: reliqui ad Casarem perveniunt: atque unà cum ijs deprehensus L. Pupius, primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu C. Pompeij antea duxerat. At Caesar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memo-

rem.

rem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus Consul ad aperiendum ararium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. profertendam, protinus, aperto sanctiore arario, ex urbe profugeret. Caesar enim adventare, iam iamque adesse eius equites falso nuntiabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus, consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas, à Casare acceptas, in Apulia, hibernorum causa, disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant, & colligunt; delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere institunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniae, custodiae causa, distribuit. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cuncta earum legionum praefectura libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam ex Cingulo, quod opidum Labienus constituerat, suaque pecunia exaedificauerat, ad eum legati veniunt; quaeque imperaverit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio XII. Casarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id opidum Lentulus Spinther X. cohortibus tenebat: qui, Caesaris adventu cognito, profugit ex opido; cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis,

incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior, qua res in Piceno gereretur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex deletibus Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum, cum VI. cohortibus, quas ibi in presidio habuerat, excipit. quibus coactis, XIII. efficit: cum ijs ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Caesarémque adesse cum legionibus II. nuntiat. Domitius per se circiter XX. cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, deletumque institui iubet; ipse unum diem ibi, rei frumentariae causa, moratus, Corfinium contendit. eò cum venisset, cohortes V. praemissa à Domitio ex opido, pontem fluminis interrumpabant, qui erat ab opido millia passuum circiter XII. ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, à ponte repulsi, se in opidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad opidum constitit, iuxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito premio, cum literis, mittit; qui petant, atque orent, ut sibi subueniat: Casarem duobus exercitibus & locorum angustijs facile intercludi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius XXX. magnamque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit:

tribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro rata parte Centurionibus, euocatisque. Interim Casari nunciatur, Sulmonenses, quod opidum à Corfinio VII. milliū intervallo abest, cupere, ea facere quae vellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id opidum VII. cohortium presidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis XIX. cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; uniuersique & opidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius, & Actius de muro se deiecerunt. Actius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Casarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Actio, eodem die, quo profectus erat, reueritur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actiumque incolumem dimisit. Caesar III. primis diebus Castra magnis operibus manire, & ex finitimis Municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare, instituit. eo triduo legio XIX. ad eum venit, cohortesque ex nouis Galliae deletibus XXXII, equitesque à Rege Norico circiter CCC. quorum aduentu altera castra ad alteram opidi partem ponit. ijs castris Curionem praefecit: reliquis diebus opidum vallo, castellisque circummunire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem ferè tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius dissimulans, in consilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui ad defendendum opidum sunt, parent: ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur; consiliumque fugae capere constituit.

Cum vultus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius, timidiusque ageret, quam superioribus diebus consueisset, multumque cum suis, consultandi causa, secreto, prater consuetudinem, colloqueretur, consilia, conuentusque hominum fugeret; res diutius regi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in opidum Corfinium coactulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs veniret. id ne fieri posset, obsidione, atque opidi circummunitione fiebat. Diulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, prima vespera secessionem faciunt, atque ita inter se per Tribunos mil. Centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se a Cesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe, atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fuga consilium capere; debere se sua salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque opidi partem, qua munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conferere, atque armis dimicare, conarentur. post paullo tamen, internuncijs ultro citroque missis, que ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstunt, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cesarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quaque imperauerit facere, & L. Domitium vinum in eius potestatem transdere. Quibus rebus cognitis, Cesar, etsi magni interesse arbitratur, quamprimum opido potiri, cohortesque ad se in castra

castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuncijs commutatio fieret voluntatis; quod saepe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, opidum diripere-tur, eos, qui venerant, collaudat, atque in opidum dimittit. Portas, murosque asservari iubet: ipse iis operibus, que facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigilijs, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: Tribunos mil. & Praefectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis, accideret, qui quosque euentus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigilijs, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cesarem conuenire. facta potestate, ex opido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum, eo de salute sua agit, orat atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemorat; Caesarisque in se beneficia exponit; que erant maxima: quod per eum in Collegium Pontificum venerat; quod prouinciam Hispaniam ex pratura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cesar interpellat: se, non maleficij causa, ex prouincia egressum, sed uti se

à contumeliis inimicorum defenderet; ut Tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; ut se, & populum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in opidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeò esse perterritos non nullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Caesar ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, Tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus questor, L. Rubrius; præterea filius Domitij, alique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumeliis militum, conuiciisque prohibet: pauca apud eos loquitur; Quòd sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. H-S L X. quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab 11. uiris Corfiniensibus, Domitio reddi; ne continentior in vita hominum, quàm in pecunia, fuisse uideatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die castra mouet: iustumque iter conficit, 11. omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium: copias undique omnes ex nouis delectibus

lectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC. equites conficit. L. Manlius Prætor Alba cum cohortibus VI. profugit: Rutilius Lupus Prætor Tarracina cum III. quæ procul equitatum Caesaris conspicata, cui præerat Biuius Curius, relicto Prætoris, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus non nullæ cohortes in agmen Caesaris, aliæ in equites, incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabrum Cn. Pompeij: quem Caesar ad eum remittit cum mandatis; quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque uerò idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI. peruenit, veteranis IV. reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus; Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus XX. neque certum inueniri poterat, obtinendine causa Brundisij ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare, extremis Italiae partibus, regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset; an inopia nauium ibi restitisset: ueritumque ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio: Quæ fauces erant angustissimæ portus, molem, atque

aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum xxx, è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra, atque aggere contegebat. ne aditus, atque incursum ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium, incendiisque defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cesaris appellebat, ut rates percurreret, atque opera disturberet. sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cesar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sepe tentata, etsi impetus eius, consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaque Caninium Rebilum, legatum, familiarum necessariumque Scribonij Libonis, mittit ad eum, colloquij causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem

tem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenituram, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, quod Consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. ita sepius rem frustra tentatam Cesar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. propè dimidia parte operis à Cesare effecta, diebusque in ea re consumptis lx naues à Consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cesaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectioem parare incipit: & quò facilius impetum Cesaris tardaret, ne sub ipsa profectioem milites opidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque in edificat, fossas transversas viis perducit, atque ibi sudes, stipitesque præacutos defigit. hæc lenibus cratibus, terraque inæquat. aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præcepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittariis, funditoribusque raros in muro, turribusque disponit; hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent: atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundusini, Pompeianorum militum iniuriis, atque ipsius Pompeij contumeliis permoti, Cesaris rebus fauebant. itaque, cognita Pompeij profectioem concurrantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgò ex tectis significabant. per quos re cognita, Cesar scallas parari, militesque armari iubet, ne quam rei gerenda facultatem dimittat. Pompeius sub noctem na-

ues soluit. qui erant in muro custodiae causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad naues decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt, sed, moniti à Brundisinis, ut vallum caecum, fossasque caueant, subsistunt; & , longo itinere ab iis circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis, lincibusque deprehendunt, deprehensas excipiunt. 7. Caesar etsi ad spem conficiendi negotij maximè probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei eius moram, temporisque longinquitatem, timebat; quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius presentem facultatem, insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiore regionibus Gallia, Picenique, & à freto naues essent expectanda: sed id, propter anni tempus, longum, atque impeditum, videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamque tenrari se absente, nolebat. itaque in presentia Pompeij insequendirationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II. uiris Municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundisiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium Legatum, in Siciliam Curionem Propratorem cum legionibus III. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, non dum profecto ex Italia, sua spon-

te ex

te ex Opido Cottam eiiciunt. ille, perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat: hac magno studio agebat: in Lucanis, Brutisque, per legatos suos, ciuium R. delectus habebat: equitum, pedumque certum numerum ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus pane perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & , ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Haec in concione questus, ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam uenisset, inuenit in Provincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte uacua occupauerat; delectisque habito, I. legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & usu eius provincia nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex Praetura eam provinciam obtinuerat. hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberone portu atque opido prohibet, neque affectum ualitudine filium exponere in terram patitur; sed, sublatis anchoris, ex celerè eo loco cogit. His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, expectato

legitimo tempore consularis, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x. Tribunis pl. contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut suu ratio absentis haberetur, ipso Consule Pompeio: qui si improbasset, cur fieri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset: in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse factururus esset. acerbiter inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium, exercitusque dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus predicat, crudelitatem, & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. condiciones à se latas, & expetita colloquia & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrant. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Rempub. administraturum. Legatos ad Pompeium, de compositione, mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo antè Pompeius dixisset, Ad quos Legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent significari: tenuis, atque infirmi hac animi videri: se vero, ut operibus antè studuerit, sic iustitia, & aequitate, velle superare. Probat rem senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximèque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Caesaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur.

extrahitur. subiicitur etiam L. Metellus Tribunus pl. ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat; reliquasque res, quas cumque agere instituerat, impediatur.

¶ Cuius cognito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis 8
iis, qua agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. quò cum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus antè, Corfinij captum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuariis VII. quas, Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas, seruis, libertis, colonis suis compleuerat: premissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocauerant: frumentum, ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem conuexerant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, & portas reficiebant. Euo-
cat ad se Caesar Massiliensium xv. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem, sequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare. reliqua, que ad eorum sanandas mentes pertinere arbitratur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hac Caesari renunciant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas; neque sui iudicij, neque suarum esse virium, dis-
R

cernere, utra pars iustiore habeat causam: principes verò esse earum partium, Cn. Pompeium, & C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volgarum, Arecomitorum, & Heluorum publicè iis concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliàque auxerit: quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuvare, aut urbe, aut portibus recipere. Hac dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque, ab iis receptus, urbi praeficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquoersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavus, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendâsque utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatûsque ad obsidionem urbis, si accidat, reseruant. Quibus iniuriis permotus Caesar, legiones IIII. Massiliam adducit: turres, vineâsque ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelate numero XII. facere instituit. quibus effectis, armatisque diebus XXX. à qua die materia caesa est, abductisque Massiliam, his D. Brutum praeficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit. † Dum hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus IIII. quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi causa, disposuerat, in Hispaniam praemittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur: legiones reliquas, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit, magnisque

magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Aduentu Vibullij Rysi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorum unus III. legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castilonensi ad Anani II. legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniâque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliâque totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium pervenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii IIII. Petreij II. præterea scutatae citerioris Provinciae, & cetera ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX. equitum utriusque provinciae circiter V. millia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat; ad VI. millia pedum, equitum IIII. millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, & parè ex Gallia numerum, quem ipse petiverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo, & fortissimo quoque evocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniâ cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul à Tribunis mil. Centurionibusque mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos Centurionum

deuinxit, & largitione militum voluntates redemit. Fabius finitimarum ciuitatū animos literis, nunciisq; tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum I V. his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebròque inter se equestribus præliis contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ II. flumen transissent; impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur: subito, vi iumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quæ flumine ferebantur: celeriter ponte Afranius, quem opido, castrisque coniunctum habebat, legiones I V. equitatumque omnem transfecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem. diuersamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa II. legionum procul ab utrisque conspiciuntur; quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat; suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat

ne erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti, castrisque præsidio VI. cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit; & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur; ab infirmis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat; sed à fronte contra hostem pedum XV. fossam fieri iussit. prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vespere Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulæque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi causa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices produciunt, & prælio laceffunt. neque idcirco Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum III. & munitione fosse, illi non diu commorati, nec

longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. III. die Caesar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, **IO** impedimenta que ad se transduci iubet. Erat in opido Ilerda, & proximo colle, ubi castra Petreius, atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumultus erat paullo editior: quem si occupasset Caesar, & communisset, ab opido, & ponte, & comiteatu omni, quem in opidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. hoc sperans, legiones III. ex castris educit: acie que in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos praecurrere, atque occupare eum tumultum, iubet. qua re cognita, celeriter, qua in statione pro castris erant Afranii cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur proelio, & quod prius in tumultum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis praesidiis, terga vertere, sequi ad signa legionum recipere, coguntur. genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispergi, pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnae assuesacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur. haec tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnae. circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant.

suerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio, qua in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Caesar, pane omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX. subsidio ducit: hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem, suppressit, rursusque terga vertere, seque ad opidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit, sed IX. legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat opidum positum, succedunt. hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. praeruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus visui esse possent: ab opido autem decliui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD. hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copia; atque ex castris cohortes per opidum crebro summittebantur; ut integri defessos succederent. hoc idem Caesar facere cogebatur: ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. hoc cum esset modo pugnatum, continenter horis V. nostrique grauius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem in cohortes

faciunt; paucisque deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum ingum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XLV. qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, & præter eum, centuriones IV, milites amplius CC. sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afriani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuisent, & initio locum, tumulumque tenuissent, quæ causâ pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, v. horis prælium sustinuisent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coegissent, atque in opidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum bi-duo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempesta cooritur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summam ripam fluminis superauit; pontesque ambos,

quos

quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingã, spatio millium XXX; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti; neq; maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaq; veniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hibernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanita, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdã conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpsit: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitima ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causâ progressi, hos leuis armatura Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur, quibus erat proclive, transire flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum prouisum, & coniectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia cõportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdã præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. ea permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici pauere-

bantur: quod illis prohibere, erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, et tela vitare. † Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. venerant eò sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant praeterea cuiusque generis hominum millia circiter v. cum seruis, liberisque, sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio vteretur, atque omnes sine timore iter facerent, vti superiorum temporum, atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filij, et equestri ordinis: erant legationes ciuitatum: erant legati Caesaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, III. q. legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt proeliumque committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnū hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem, momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarij circiter CC. equites pauci, calorum, atque impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit: quae ferè res inopia non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consuevit. iam q. ad denarios L. in singulos modios

annona

annona peruenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Caesar ijs ciuitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Haec Afranius, Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque vberiora, Romam ad suos perscribebant. multum rumor fingebat: ut pane bellum confectum videretur. Quibus literis, nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magna gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscerantur; alij, ut principes talem nuntium attulisse; alij, ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. Cum in his angustijs res esset; atque omnes via ab Afranianis militibus, equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Caesar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis vsus Britanniae docuerat. carinae primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, corijs integebatur. has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris XXXII. militesque his nauibus transportat; continentemque ripae collem improviso occupat, hunc celeriter, prius quam ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, et eos qui frumenti causa processerant, tuto

ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit: qui, inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum iumentorum, atque hominum, intercipiunt: Cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alij, ut praeda subsidio sint; alij, ut venientibus resistent, atque eos propellant: unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumésque cum magna praeda eodem
 12 ponte in castra reuertuntur. * Dum hac ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitij consilio, naues longas expediunt, numero xvii. quarum erant xi. tecta. multa his minora nauigia addunt; ut ipsa multitudine nostra Classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hoc praemys, pollicitationibusque incitant. certae sibi deposcit Naues Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus praerat D. Brutus. haec ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ij manus ferreas, atque harpagones, parauerant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus configunt. pugnatum utrimque est fortissimè, atque

que acerrimè: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ij, modo digressi à Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant. pastoresque indomiti. spe libertatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: & quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum, atque artificio, ad virtutem montanorum confugebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediabantur. facte enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, equo animo singulas binis nauibus obiciebant: atque iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant; & magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem nauium depriment, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Massiliensium cum ijs, quae sunt captae, intereunt i x. Hoc primum Casari ad Ilerdam nunciatur. * Simul, perfecto ponte, celeriter
 13 fortuna mutatur. illi, perterriti virtute equitum, minus liberè, minus audacter vagabantur. alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum

habere, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias, stationisque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo etiam plures intermittere dies, & praeter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses, & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. pollicentur, atque omnibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert, magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnisque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur; multa longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Caesaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx. in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumque in eo flumine efficeret. his pane effectis, magnam in timorem Afranius, Petreiusque perueniunt, ne omnino frumento, pabuloque intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat: itaque constituunt ipsi, locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quae superiore

periore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victae nomen, atque imperium absentis timebant: quae in amicitia manserant Pompey, magnis affecta beneficijs eum diligebant; Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogesam adduci iubent. id erat opidum positum ad Iberum, milliisque passuum a castris aberat xx. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionisque i. flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum xli. quare per exploratores cognita, summo labore militum Caesar continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, etsi difficulter, atque egre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire, pedites vero tantum modo humeris, ac summo pectore, exstarent; ut tum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transcendendum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur: & in Sicori vadum reperiebatur. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, xli. auxiliaribus cohortibus Ilerda praesidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum i. legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent. Equites, ab eo missi, flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen

ostendunt; & magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt. Prima luce, ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri proelio nouissimos illorum premi vehementer, ac nō numquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi, aliàs inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis verò castris milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longius duci: Centuriones, Tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese posse, & audere eà transire flumē, quā transduētus esset equitatus. quorum studio, & uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tanta magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen atque experendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus cēturijs deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbantur sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnòque numero iumentorum in flumine supra, atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuātur: interijt tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium v. i. ad iter addito ad vadum circuitu, magnaque fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei x. consequerentur. † Quos ubi Afranius procul visos cum

¹⁴ Petreio conspexit, nouare perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum

citum reficit; ne defessum proelio obijciat rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessariò maturius, quàm constituerant, castra ponunt: (suberant enim montes, atque à millibus passuum v. itinera difficilia, atque angusta, excipiebant. hos intra montes se recipiebant; ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidijque in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis, qui, adaquandi causa, longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito signum dari iubet, & uasa militari more conclamari. illi, ex auditu clamore, veriti, ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo, cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renunciat; v. millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera & montuosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectiois queritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias venire, quàm sentirentur. alij, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæ-

saris, argumenti sumebant loco, non posse clam ex iris circumfundi noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni, consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam Tribunorum mil. & centurionum presentiam afferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omniratione esse interdum perirumpendum: etsi, aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua locum, quem petant, capi posse. Hac vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Caesar, exploratis regionibus, albente celo, omnes copias castris educit: magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nam quae itinera ad Iberum, atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendenda valles maximae, ac difficillimae; saxa multis locis praerupta iter impediabant: ut arma per manus necessario transderentur; militesque inermes, subleuati que alij ab aliis magnam partem itineris conficerent; sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, lati ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequabantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter a proposito diuersum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent. multumque eorum opinionem adiunxerat, quod sine iu-

mentis

mentis, impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere, confiderent. sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt; iamque primos superare regionem castrorum animaduenterunt; nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin, statim castris exeundum, atque occurrendum, putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, redoque ad Iberum itinere, contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen; utri prius angustias, montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant; Afranij copias equitatus Caesaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianiis huc erat necessario deducta; ut, si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculum vitarent: impedimenta totius exercitus, cohortesque, in castris relictas, seruare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nullaratione poterat. confecit prior iter Caesar: atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, Collem quendam nactus; ibi constitit. ex eo loco I V. Cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelssimus, mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, iugis Octogesam perueniret. hunc cum obliquo itinere Cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim Cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumuenti, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. † Erat. 15

occafio bene gerenda rei. neque verò id Cafarem fugiebat, tanto fub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum fufcinere non poffe, praefertim circumdatum vndique equitatu, cum in loco aquo atque aperto, cõfligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones, Tribuniq; mil. ne dubitaret proelium committere; omnium effe militũ paratiffimos animos; Afranios contra multis rebus fui timoris figna miffiffe; quòd fuis non fubueniffent; quòd de colle non recederent; quòd vix equitum incurfus fufcinerent; collatisque in vnum locum fignis cõferti, neque ordines, neque figna, feruarent. quòd fi iniquitatem loci timeret, datũ iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè inde decedendũ effet Afranio, nec fine aqua permanere poffet. Cafar in eam fpem venerat, fe, fine pugna & fine vulnere fuorũ, rem conficere poffe; quòd re frumentaria aduerfarios interclufiffet. cur, etiam fecundo proelio, aliquos ex fuis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de fe milites? cur denique fortunam periclitaretur? praefertim cum nõ minus effet imperatoris cõfilio fuperare, quam gladio. mouebatur etiam mifericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus faluis, atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc confilium Cafaris à plerifque non probabatur. Milites verò palam inter fe loquebantur; Quoniam talis occafio victoria dimitteretur, etiam cum vellet Cafar, fe fe non effe pugnaturus. ille in fua fententia perfeuerat; & paulum ex eo loco digreditur, vt timorem aduerfarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra fe fe referunt. Cafar, praefidijs montibus difpofitis, omni ad Iberum interclufo itinere, quam proximè potefft

hoftium

hoftium castris castra communit. Poftero die duces aduerfariorum perturbati, quòd omnem rei frumentaria, fluminisque Iberi fpem amiferant, de reliquis rebus confultabant. erat vnum iter, Ilerdam fi reuerti vellent; alterum, fi Tarraconem peterent. Hæc confultantibus eis, nuntiat, aquatores ab equitatu premi noftro: quare cognita, crebras ftationes difponunt equitum, & cohortium alariarum; legionariãque interyciunt cohortes; vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; vt intra munitionem & fine timore, & fine ftationibus aquari poffent. id opus inter fe Petreius, atque Afranius, partiuntur: ipfisque perficiendi operis cauffa, longius progrediuntur. quorum difceffu liberam nafti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; & quem quisque in castris notum, aut municipem, habebat, conquirat, atque vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quòd fibi perterritis pridie peperciffent; eorum fe beneficio viuere: deinde imperatoris fidem querunt, rectè ne fe illi fint cõmiffuri; & quòd non ab initio fecerint, armaque cum hominibus neceffarijs, & confanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati fermonibus, fidem ab imperatore de Petreio, & Afranij vita petunt; ne quòd in fe scelus concepiffe, neu fuos prodidiffe videantur. Quibus confirmatis rebus, fe ftatim figna translaturus confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cafarem mittunt. Interim alij fuos in castra, inuitandi cauffa, adducunt; alij ab fuis adducuntur; adeo, vt vna castra iã facta ex binis viderentur. compluresque Tribuni militum, & centuriones ad Cafarem veniunt, feque ei commendant. hoc idem fit à Principibus Hifpania; quos illi euocant.

rant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij, suos notos, hospitesque quarebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranius etiam filius adolescens de sua, & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpitium legatum, agebat. erant plena letitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnūque fructū suae pristinae lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliūque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit. seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset, casus, hunc quieto, & equo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac, & Praetoria cohorte Cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consueverat, improviso ad vallum adolat; colloquia militum interrumpit: nostros repellit ab castris; quos deprehendit, interficit. reliqui coeunt inter se; & repentino periculo exterriti, sinistras sagis involuunt, gladiosque distringunt, atque ita se à Cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militesque appellat; ne se, ne Pompeium absentem, imperatorem suum, aduersariis ad supplicium tradant, obsecrat. fit celeriter concursus in Praetorium. Postulant, ut iurent omnes, se exercitum ducēsque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consiliū capturos. Princeps in haec verba iurat: ipse ad idem insurādum adigit Afraniū.

subsc-

subsequuntur Tribuni militum, Centurionesque. Centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quē quisque sit miles Cæsaris, ut producat, productos palam in Praetorio interficiunt. sed plerique, quos ceperant, celant, noctūque per vallum emittunt. sic terror oblatu à Ducibus, crudelitas in supplicio, vana religio iurifurandi, spē presentis deditiois sustulit, mentēsque militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloqui venerant, summa diligentia conquiri, & remitti, iubet. sed ex numero Tribunorum militum, Centurionūque, non nulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: Centuriones, ampliorisque ordinis equites Romanos in Tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur agrè: frumenti copiam legionarij non nulli habebant, quod dierum xxi. ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliariēsque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguae, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustis res: † Sed ex propositis consiliis duobus ex-16 plicitius videbatur, ad Ilerdam reuerti, quod ibi paululum frumenti reliquerant, ibi se reliquum consilium expleturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebat. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu praemisso, qui nouissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullū intercedebat tempus quin extremi cum equitibus proeliarentur. Genus erat hoc pugnae. Expedite

cohortes nouissimum agmen claudebant, plurēque in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. cum vallis, aut locus decliuis suberat; neque ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco superiore in aduersarios tela coniciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, cum eiusmodi esset locus appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent, eo summoto, repente incitato cursu sese in valles uniuersi demitterent, atque ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut, eos superioribus perterritos proelijs, in medium reciperent agmen, ultròque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur. tali dum pugnatur modo; lente, ac paulatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi xv. uehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. ubi Caesaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduerrere; sese subito proripiunt hora circiter vi. eiusdem diei; & spem nacli mora, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. qua re animaduersa, Caesar, relictis ijs munitionibus, subsequitur; presidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora x, subsequi pabulatores, equitesque renocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris

itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeò, ut pane terga conuertant: compluresque milites, etiam non nulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atque uniuersum imminabat. Tum verò, neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario. & procul ab aqua, & natura in quo loco, castra ponunt. sed iisdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstrata. proelio non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratior es sent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdum erumperent. illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris conuertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & praesenti malo alijs malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi causa, nemo egreditur ex castris. proximo die, praesidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt; pabulatum, emittitur nemo. his eos supplices malis Caesar necessariam subire deditioem, quam proelio decertare, malebat. conatur tamē eos vallo, fossaque circūuenire; ut quammaximè repentinas eorū eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabant. illi, & inopia pabuli adducti, & quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consilijsque biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei, quae munitionis causa fiebat, hora circiter iix. signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones renocat, equitatum omnem conue-

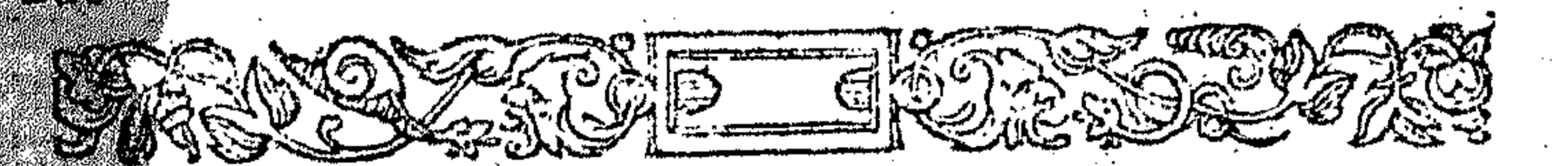
nire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri proelio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de causis, que sunt cognita, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersariis, non multum ad summam victoria iuuare poterat. non enim amplius pedum milibus .i. ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant, tertia vacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta. si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum daret. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacescere. * Acies erat Afraniana duplex: legio .v. & .iiii. in subsidiis locum Alaria cohortis obtinebat: Caesaris triplex: sed primam aciem quaterne cohortes ex .v. legione tenebant: has subsidiaria terne, & rursus alie totidem, sue cuiusque legionis, subsequerantur; sagittarij, funditoresque media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, teneret uterque propositum videbatur; Caesar, ut, nisi coactus, proelium non committeret; ille, ut opera Caesaris impediret. producit tamen res, aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animaduersa, Caesar Germanos leuis armatura, equitumque partem flumen transiit, crebrasque in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aqua, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt; & id si fieri possit, semoto a militibus loco, ubi id a Cesare negatum, & palam

palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Casari filius Afranij. venit in eum locum, quem Caesar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam fecisse officio, satisque supplicij tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam: nunc vero, pene ut feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolore, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri, orare, atque obsecrare, si quis locus misericordie relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hec quam potest demississime, atque subiectissime, exponit. Ad ea Caesar respondit. Nulli omnium has partes, vel querimonie, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium prestitisse; se, qui, etiam bona condicione, & loco, & tempore aquo, confluere noluerit, ut quam in egerima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruauit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vite consulendum putarunt; se omnium ordinum partes in misericordia constituisse; ipsos duces a pace abhorruisse: eos neque colloqui, neque induciarum, iura seruasse; & homines imperitos, & per colloquium decēptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere soleat, uti eò recurrant, & id cupidissime petant, quod paullo antè contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate

postulare, quibus rebus augeantur opes sua, sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, vel-
 le dimitti: neque enim VI. legiones alia de causa mis-
 sas in Hispaniam, Septimamque ibi conscriptam, ne-
 que tot, tantasque classes paratas, neque summissos du-
 ces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hi-
 spanias, nihil ad usum provinciae prouisum, quae, pro-
 pter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desidera-
 rit: omnia haec iam pridem contra se parari: in se noui
 generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis
 praesideat rebus, & duas bellicosissimas provincias ab-
 sens tot annos obtineat: in se iura magistratum com-
 mutari, ne ex praetura, & consulatu, ut semper, sed per
 paucos probati, & electi, in provincias mittantur: in
 se etatis excusationem, nihil valere, quod superiori-
 bus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur:
 in se uno non seruari, quod sit omnibus datum, semper
 imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore
 aliquo, aut certe sine ignominia, domum reuertantur,
 exercitumque dimittant. Quae tamen omnia & se tu-
 lisse patienter, & esse latitum: neque nunc id agere,
 ut ab illis abductum exercitum, teneat ipse, quod ta-
 men sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo con-
 tra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis
 excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum,
 nociturum se nemini: hanc unam, atque extremam pa-
 cis esse conditionem. Id vero militibus fuit per gratum,
 & incundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci;
 ut, qui aliquid vitii incommodi expectauissent, ul-
 tro inde premium missionis ferrent. nam, cum de loco,
 & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, &
 manibus uniuersi ex vallo, ubi constiterant, significa-

re coeperunt, ut statim demitterentur, neque, omni inter-
 posita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur.
 paucis cum esset in utramque partem verbis disputa-
 tum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium,
 aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Va-
 rum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue
 quis inuitus sacramento cogatur a Caesare, cauetur. Ca-
 sar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se
 frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, ut, si quid
 quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites
 suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, aqua fa-
 cta aestimatione, pecuniam pro iis rebus soluit. quascum-
 que postea controuersias inter se milites habuerant,
 sua sponte ad Caesarem introduxerunt. Petreius, atque
 Afranius cum stipendium ab legionibus, pene seditio-
 ne facta, flagitaretur, cuius illi diem non dum venisse
 dicerent; Caesar ut cognosceret, postulatum est; eoque v-
 trique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter
 tertia exercitus eo biduo dimissa, VI. legiones suas an-
 tecedere, reliquas subsequi, iussit; ut non longo inter se
 spatio castra facerent: eoque negotio Q. Fusium Cale-
 num legatum praefecit. hoc eius praescripto ex Hi-
 spania ad Varum flumen est iter fa-
 ctum; atque ibi reliqua pars
 exercitus dimissa
 est.

C. IVLII CÆSARIS
COMMENTARIORVM DE
BELLO CIVILI
LIB. II.

Libri secundi capita.

- 1 Cæsarianorum secunda pugna naualis ad Massilianam.
- 2 Miræ machinationes Cæsarianorum; quibus Massilienses territi inducias exposcunt.
- 3 Massilienses impetratis per fraudem induciis, iisque violatis, ad deditionem coguntur.
- 4 Varronis qui vltiori Hispaniæ præerat defectio ad Cæsarem: Carmonæ, Gadium, & Cordubæ deditio.
- 5 Massiliæ deditio, & C. Curionis Cæsaris legati nauigatio in Africam cum exercitu, eiusque trepidatio.
- 6 Deliberatio de summa rerum in castris Curionis, & ipsius ad milites oratio & confirmatio.
- 7 Curionis cum Varo prælium secundum: & eiusdem temeritas in oppugnando Sabura, Iubæ regis præfecto.
- 8 Curionis cum Sabura & Iubæ rege prælium aduersum; in quo ipse occiditur: & fuga reliquorum in Siciliam.

DE V M hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad opidum agere instituit. vnâ erat proxima portui, naualibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex III. opidii partibus mari alluitur. reliqua quarta est.

est, quæ aditum habet à terra. huius quoque spatij pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita, longâ, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina, materiamque, comportari iubet. quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXX. exstruit. sed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vinea sustinere possent. asseres enim pedum XII. cuspidibus prefixi, atque hi maximis balistis missi, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. itaque, pedibus lignis coniunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat tunc studo pedum LX. equandi loci causa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebra tamen per Albicos eruptiones fiebant ex opido; ignesque, aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in opidum reiciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium XII. in quibus pauca erant arata, L. Domitio, Massiliensibusque subsidio missus, freto Sicilia, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur: appulsisque Messanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem principum, ac senatus, fuga facta, ex naualibus eorum vnâ deducit. Hæc adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam versus perficit;

premissaque clam nauicula, Domitium, Massiliensesque de suo aduentu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas, naues refecerant, summa industria armauerant, (remigum, gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti. has sagittariis, tormentisque compleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamilia, virginum precibus, & fletu excitatis, ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim fit vitio natura, ut inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, ut tum accidit. aduentus enim L. Nasidii summa spe, & voluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibique naues expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur. sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, que facta fuerant Arelate per Casarem, captiue Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque suos cohortatus, quos integros superauissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae, atque animi, aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, que in opido remanserat, omnesque

superioris

superioris etatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad caelum manus tenderet, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti victoriam ab diis exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque etatis amplissimi, nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant; ut, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis de salute urbis considerent. Commisso proelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed, memores eorum preceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; & quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: deductisque nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; & se quando nostri, facultatem nacti, ferreis iniectis manibus, nauem religauerant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albici cominus pugna deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna vis eminens missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebant. conspicatæque naues triremes II. nauem D. Bruti, quae ex signo facile agnosci poterat, II. ex partibus sese in eam incitauerant: sed tantum re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet illa adeo

grauiter inter se, incitata, conflixerunt, ut vehementissimè utraque ex concursu laborarent; altera verò, per fracto rostro, rota collabefieret. qua re animaduersa, qua proxima ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritèrque ambas deprimunt. Sed Nasidiana naues nulli usui fuerunt, celeritèrque pugna excefferunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum precepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v. sunt depressæ, v. captæ, v. cum Nasidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis una præmissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. * Est animaduersum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursum humilem, paruamque fecerunt. hæc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoque uersus pedes xxx. sed parietum crassitudo pedum v. postea verò, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata, id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt,

runt, ita ut capita tignorum extrema parietum struetura tegerentur; ne quid emereret, ubi ignis hostium adheresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum tigna transversa iniecerunt, non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes iniecerunt, easque asserebus religauerunt: has trabes paulo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum intra eam contignationem parietes extruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt; ne aut tela, tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris, latas xv. pedes, fecerunt: easque ex iiii. partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod unum genus tegumenti aliis locis erant, experti nullo telo, neque tormento, transiici posse. ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere, cœperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus extruebant: rursumque alia prehensione ad edificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius

contabulationis videbatur, tigna item ut primò tecta, extremis lateribus instruebant; exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiásque eleuabant. ita tutò, ac sine ullo vulnere, ac periculo vitabulata exstruxerunt: fenestrásque quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes XV. collocantur: in quibus eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocantur. eò super tigna bipedalia iniiciunt; eaque laminis, clauis que religant; ad extremum musculi tectum, trabesque extremas: quadratas regulas XV. patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrem perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrem hostium admovent, ut edificio iungatur. Quo malo perterriti subito opidani, saxa quàm maxima possunt vectibus promouent, precipitatæque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materia sustinet; &

net; & quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt. innolutæ labuntur; delapsæ, ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere remouentur. interim, sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri latericia à nostris, telis, tormentisque defenditur: hostesque ex muro, ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. * Tum, hostes, 3 turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt, ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Quæ noua re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque auersi à proelio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos, exercitumque peruenierunt, uniuersi se ad pedes proiciunt: orant, ut aduentus Cæsaris expectetur; captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam: itaque à defensione desistere; nullam exoriri moram posse, quo minus cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, ope-

ribus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Caesaris exspectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Caesar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim opidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, & defensionis odio, & contemptione sui, & diuturno labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: agrèque tunc sunt retenti, quin opidum irrumperent: grauitèrque eam rem pertulerunt; quòd stetit per Trebonium, quo minus opido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli, querunt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma verò omnia reposita, contactaque essent; portis se foras erumpunt; secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostris, repentina fortuna permoti, arma, que possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitant. sit in hostes imperus eorum: sed muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrinque latericiam liberè incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die eandem nocti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque

geremque eruptione pugnauerunt; multumque ignem intulerunt. sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque multis interfectis, reliquos, infecta re, in opidum repulerunt. Treboniense, que sunt amissa, multo maiore studio militum administrare & reficere instituit. nam, ubi tantos suos labores, & apparatus, malè cecidisse viderunt; induciisq; per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, latèq; in finibus Massiliensium excisis, & coniectis, aggerem noui generis, atq; inauditum ex latericiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atq; eorum murorum contignationem facere instituerunt, aqua ferè latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat, agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materia postulare videretur, pile interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, que firmamento esse possunt. & quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratèsq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quecumq; vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia, & virtute militum breui reconcinnatur. Porta, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur. quod ubi hostes viderunt, ea que diu, longèq; spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullus perfidia, neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt totam urbem,

quà sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; cum pane adificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur; ac tela manu conicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatium propinquitatis interire; parique conditione è muro, ac turribus bellandi data, virtute se nostris adaequare non posse intelligunt; ad easdem deditionis conditiones recurrunt. * M. Varro in ulteriore Hispania, initio, cognitis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare lequebatur: Praoccupatum se se legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciarium operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus referebat sermonibus; neque se in ullam partem mouebat. postea verò, cum Caesarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in spe, atque exspectatione, & consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam, rei frumentariae accepit; atque haec ad eum latius, atque inflatius Afranius prescribebat, se quoque ad motum, fortunae mouere coepit; delectum, habuit tota provincia; legionibus completis II, cohortes circiter xxx. alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio, Petreioque mitteret, naues longas x, Gaditanis, ut facerent, imperauit; complures praeterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniaque

omniaque ornamenta ex fano Herculis in opidum Gades contulit. è VI. cohortes, praesidij causa, ex prouincia misit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui è, procuranda hereditatis causa, venerat, missus à Domitio, opido Gadibus praefecit: arma omnia priuata, & publica, in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Caesarem conciones: saepe ex tribunali predicauit, aduersa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuncijs, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius provinciae, sibi ad Remp. administrandum H-S c x c. millia, & argenti pondo x x. millia, tritici modios c x x. millia polliceri cogit. quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; praesidiaque è deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: provinciam omnem in sua, & Pompeij verba per iusurandum adigebat. Cognitis ijs rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut secum II. legiones Gadis conferret, naues, frumentumque omne ibi contineret. provinciam enim omnem Caesaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusque comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Caesar, etsi multis, necessariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere; quòd magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia, sciebat, itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pl. ipse cum e-

quitibus DC. magnis itineribus, progreditur; edictumque præmittit, ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Corduba vellet. quo edicto tota provincia peruulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullus ve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Corduba conventus per se portas Varroni clausit; custodias, vigiliisque in muro, turribusque disposuit. Cohortes II. que Collonica appellabatur, cum eo casu venissent, tuendi opidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, que est longe firmissima totius provincie civitas, deductis III. in arcem opidi cohortibus à Varrone presidio, per se cohortes eiecit, portasque præcluserit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere, aut transiectu intercluderetur. tanta, ac tam secundam Casarem voluntas provincie reperiebatur. Progresso ei paullo longius litera à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, que essent ibi in presidio, ut Gallonium ex opido expellerent, urbem insulamque Casari servarent. Hoc inuito consilio, denunciauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, que Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conventus civis Romani comprobave-

probauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere converso, sese Ilipam Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Casarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Casarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Casarem venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecunia, transdit; & quod ubique habeat, frumenti, ac navium, ostendit. Casar, habita concione Corduba, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod presidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; Tribunis mil. Centurionibusque qui eo presidij causa venerant; quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni civis Romani polliciti, remittit; bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat, tributis quibusdam publicis, privatisque premiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Corduba commoratus, Gades proficiscitur; pecunias, monumentaque, que ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet, provincie Q. Cassium præficit; huic IV. legiones attribuit: ipse ijs navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris Provincie legationes Caesaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam civitatibus

habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido Praetore, cognoscit. * Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus, (panico enim veteres, atque hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Caesaris potestate venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus 111. comparatis, ex quibus 11. familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatae naues, quae, missu Bruti, consuetudine quotidiana, ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi coeperunt. ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxiliisque tempestatem ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaque ex opido, ut est imperatum proferunt: naues ex portu, nauilibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruans, 11. ibi legiones praesidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Atij Vari despiciens, 11. legiones ex

nes ex 11. quas à Caesare acceperat, & D. equites transportabat: biduoque, & noctibus 111. nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum 111. millia, habetque non incommodam aestate stationem, & duobus eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Caesar filius cum 11. longis nauibus ad Clupeam praestolans, (quas naues, Vtica ex praedonum bello subductas, P. Atius rescindendas, huius belli causa, curauerat) veritusque nauium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. id opidum C. Confidius Longus, unius legionis praesidio, tuebatur. reliquae Caesaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quaestor nauibus 111, quas praesidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcium Uticam nauibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduoque iter progressus, ad flumen Bagradam peruenit: C. Caninius Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. id autem est iugum directum eminentis in mare, utraque ex parte praeiunctum, atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quae ad Vticam vergit. abest directo itinere ab Vtica paullo amplius passus 111. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, 111. millium circuitu in opidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio ca-

stra Vari conspicit, muro opidoque coniuncta ad portam, que appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso opido Vtica, altera Theatro quod est ante opidum, substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, & angusto simul animadvertit, multa undique portari, atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore, ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco preda. eodemque tempore his rebus subsidio DC. equites Numida ex opido, peditesque CD. mittuntur à Varo; quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & similtas cum Curione intercedebat; quod Tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iuba publicauerat. Concurrunt equites inter se. neque verò primum impetum nostrorum Numida ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad opidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciarum onerariis nauibus iubet; quæ stabant ad Vticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliiana vela duxisset. Qua pronuntiatione facta temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum: His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque uniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur. postero die Vticam exercitum ducit, & prope opidum castra ponit. non dum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum, peditumque ab rege missa, Vticam

Vticam venire. eodemque tempore vis magna pulueris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio perterritus, premitit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitesque committunt proelium: & prius, quam planè legiones explicari, & consistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore, iter fecerant, in fugam se coniiciunt: equitatumque omni ferè incolumi, quòd se per litora celeriter in opidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi III. ex Castris Curionis, cum Manipularibus suis XXXI. ad Atium Varum perfugiunt. ij, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt; (nam, quæ volumus, & credimus libenter; & quæ sentimus ipsi reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè, totius exercitus animos alienos esse à Curione; maxime opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, una valle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij, supra demonstratum est. Hic, dimissus à Cesare, in Africam venerat: legionesque eas transfuderat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cesar; adeò, ut paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipuli que constarent. hanc natus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cepit, ne pri-

nam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpeffi; neu pro ijs pugnarent, à quibus in contumeliam per fuga appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quae ab sua liberalitate, si se, atque Atium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is varijs hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opinione fugebat; & ad id, quod ab alio audierat, sibi aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, atque alius alij transfuderat; plures auctores eius rei videbantur. Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere, & sequi, quod vellèt; legiones ea, quae paullo antè apud aduersarios fuerant, (nam etiam Caesaris beneficium mutauerat consuetudo) quae offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neque enim ex Marsis, Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitonesque non nulli grauiores sermones militum, vulgò diuini accipiebant. non nulla etiam ab ijs, qui diligentiores videri volebant, fugebantur. † Quibus de caussa concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrarentur. postremo prestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri; quam, desertos, & circumuentos à suis, grauissimū supplicium pati. porro erant, qui

qui censerent, de tertia vigilia in castra Cornelianae recedendum; ut maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, utrumque improbens consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissima fuga rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere, & natura loci munissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus; & res aduersae odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur; quae quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare, & occultare, quam per nos confirmare, praestat? an non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censem: neque tanti timo-

ris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitrer; magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar; ut magnam partem Italia, beneficio, atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causa & Caesar amicissime de vobis, & illi gravissime indicauerunt. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, vestri facti prauidicio demotus, Italia excessit: Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciam Siciliam, atque Africam, sine quibus urbem, atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adjunt, qui vos horientur, ut a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid, irati, gravius de vobis sentire possunt, quam, ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere indicant? & in eorum potestate veniatis, qui se per vos perisse existimant? An verò in Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus, duos superatos duces, duas receptas provincias? haec acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Caesar. an, qui incolumes resistere non potuerunt, perditum resistant? vos autem, incerta victoria, Caesarem secuti, diudicata iam belli fortuna, victum sequamini? cum vestri officij premia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos a vobis dicunt; & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis con-

serva-

servati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? cum proiectis fascibus, & deposito imperio, priuatus, & captus, ipse in alienam venisset potestatem. Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditioe ducis, & capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis: qui de meis in vos meritis predicaturus non sum; quae sunt adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leviora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli, praemia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur praeter eam? An penitet vos, quod saluum, atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, transfudxerim? quod classem hostium primo impetu adveniēns profligauerim? quod bis per biduum equestri proelio superauerim? quod ex portu, sinique adversariorum CC. naues onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu iuvare possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum deditioem, an Africi belli prauidicia, sequimini? Equidem me Caesaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellauistis. Cuius si vos penitet; vestrum vobis beneficiū remitto mihi meū restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiā dicentē interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionē sustinere viderentur. discedentem verò ex concione, universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium comit-

V. 2

tere, & suam fidem, virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit data potestas, proelio rem committere. Postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constitierat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue sollicitandi milites, siue a quo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem pratermittat.

7 * Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo adscensu. hanc uterque, si aduersariorum copia transire conarentur, expectabat; quo equiore loco proelium committeretur. simul à sinistro Cornu P. Atij equitatus omnis, & una leuis armatura interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relictis ab eis, qui una procurrerant, leuis armatura, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi, videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu nisi subleuati à suis, primi non facile emiterentur. sed, preoccupatis animis. Atianorum militum timore, & fuga, & cede suorum, nihil de resistendo cogitabant: omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur.

tur. itaque prius, quam telum abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. ubi ille, saepius appellatus, adspexit, ac restitit; & quis esset, aut quid vellet, quaesivit; humerum apertum gladio appetit: paulumque absuit, quin Varum interficeret, quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, vitavit. Fabius, à proximis militibus circumuentus, interficitur, ac fugientium multitudine, ac turba, porta castrorum occupantur: atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in proelio, aut fuga, intereunt. neque multum absuit, quin etiam castris expellerentur: ac non nulli protinus eodem cursu in opidum contenderunt. sed, cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad proelium egressi Curionis milites, ijs rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio, exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter DC. interfectis, atque vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique praeter ea, per simulationem vulnerum, ex castris in opidum propter timorem, sese recipiunt. Quare animaduersa Varius, & terrore exercitus cognito, Bucinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in opidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in opido multitudo insolens belli, diurnitate orij;

Uticensis, pro quibusdam Caesaris in se beneficijs, illi amicissimi; conuentus, qui ex varijs generibus constaret; terror ex superioribus proelijs magnus. itaque de deditioe omnes palam loquebantur; & cum P. Atio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hac cum agerentur, nuncij, praemissi ab Rege Iuba, venerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. qua res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur haec eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Caesaris in Hispania res secunda in Africam nuncijs, ac literis perferabantur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem ausurum existimabat. sed, ubi certis auctoribus comperit, minus v, & x x. millibus longè ab Utica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Cornelianae recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre, cepit. statimque in Siciliam misit, uti III. legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquae, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudinis arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque suorum omnium consensu, Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere, parabat. His constitutis rebus, probatisque consilijs, ex perfugis quibusdam opidanis audit Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius praefectum, cum mediocribus copijs missum, Uticam appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium

consilium commutat, & proelio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed Rex cum omnibus copijs insequabatur, & v. millium passuum intervallo à Sabura, confederat. Equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numida enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim confederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta vigilia exierat, cohortibus v. castris praesidio relictis. Progressus milli passuum v. equites conuenit; rem gestam cognouit; ex captiuis querit, quis castris ad Bagradam praesit; respondent, Saburam; reliqua, studio itineris conficiendi, querere praetermittit; proximamque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse Regem, exiguas esse copias missas, qua paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad praedam, ad gloriam, properate; ut iam de premijs vestris, & de referenda gratia, cogitare incipiamus. Erant per se magna, qua gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. haec tamen ab ipsis inflatus commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. multa praeterea spolia praeferebantur. capti homines, equitesque.

que producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant, equites sequi iubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri possent. At illi, itinere potius noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne hac quidem res Curionem ad spem morabatur. **8** Iuba, certior factus à Sabura, de nocturno praelio, II. millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos, sua custodia caussa, circum se habere consueverat, & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Sabura submittit: ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL. lentius subsequitur; suspicatus, premissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit: atque his imperat, ut, simulatione timoris, paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum proelii daturum; & quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita presentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, XVI. millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari, incipit: sed peditatu dumtaxat, procul ad speciem vitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtusque deerat. sed ij, numero CC, (reliqui in itinere substiterant) quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius

longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numida integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excluderent. sic neque in loco manere, ordinisque servare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copia, summissis ab Rege auxiliis, crebro augebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ij, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, ut extremo vita tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque, praecipit missus à Sabura equitatus. tum verò ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam amisso exercitu, quem à Cesare fidei suae commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat, atque ita praelianus interficitur. Equites perpauci ex proelio se reci-

piunt. sed ij, quos ad nouissimum agmen, e quorum reficiendorum causa, substiisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus Questor, in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiat. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant: sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iuba dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamque se puluerem uenientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga nauium onerariarum magistris incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumque conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine, atque onere non nulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia, ualerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquae copiae missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante opidum conspicatus, suam esse praedans praedam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit. cum Varus, suam fidem ab eo ladi quereretur, neque resistere auderet: ipse, equo in opidum uectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo

in numero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quae fieri uellet, Vtica constituit, atque imperauit: diebusque aequè post paucis, se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IULII CAESARIS
COMMENTARIORVM DE
BELLO CIVILI
LIB. III.

Tertij libri capita.

- 1 Caesaris Dictatoris diligētia in urbanis rebus constituendis, & Pompeij copiarum ingens magnitudo.
- 2 Caesar in Pharfaliam traicit: eius aliquot inanes naues Bibulus incendit. Salonenses sese ab Octauij obsidione fortiter liberant.
- 3 Caesaris ad Pompeium legatio de pace, & eius in illo consequendo celeritas.
- 4 Colloquia de pace Pompeianorum insolentia impedita.
- 5 Motus urbanus à Senatu repressus, & Milonis, Coelique Praetoris nece extinctus.
- 6 Naualis Caesarianorum pugna secunda: item eiusdem tyronum ignauia, & veteranorum uirtus.
- 7 Caesar & Pompeius statiuca castra mouent. Scipionis auaritia & crudelitas in pecuniis ab Asiaticis exigendis.
- 8 Scipionis & Domitij leues aliquot pugnae equestres.
- 9 Caesar & Pompeius castris propè positus leuibus praeceliis inter se contendunt.
- 10 Caesarianorum patientia in penuria rei frumentariae perferenda.
- 11 Aduersum praecelium Pompeij ad castra Caesaris, & aliquot Caesarianorum militum uirtus.

- 12 Cæsar Pompeium ad prælium prouocat. Pompeius pabuli inopia laborat. ad eum Allobroges duo perfugiunt.
- 13 Pompeij prælium secundum aduersus Marcellinum Cæsaris Quæstorem.
- 14 Cæsaris pugna secunda: & vicissim Pompeij victoria insignis.
- 15 Cæsar habita oratione suos confirmat: magnisque itineribus emensis, cum eum Pompeius sequeretur, Domitij se copiis ad Thessaliam coniungit.
- 16 Thessalia Cæsari adiungitur. Pompeiani coniunctis Scipionis copiis, de Cæsarianorum bonis inter se partendis deliberant.
- 17 Vtriusque exercitus comparatio ad pugnam, & simul Imperatorum ad milites cohortatio.
- 18 Cæsaris de Pompeio victoria Pharsalica, & summa eiusdem in persequenda victoria celeritas.
- 19 Cassius Cæsariana classe ad Messanam incensa, in fugam compellitur. Cæsar Pompeiū persequitur, qui ad Ptolemeum Regem profugus perfidiosè interficitur.
- 20 Portenta Cæsaris victoriam indicantia, & eiusdem industria in Alexandria & Rege occupando.
- 21 Cæsar Pharumprehendit, & Alexandriae partem aduersus Achilæ copias communit.

DICTATORE habente Comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulere fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque credita pecunia soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent estimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque ea creditoribus transferentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendū, minuendūque, qui ferè bella, & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam estimationem,

tionem, esse aptissimum existimauit. item, Prætoribus, Tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nō nullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, que iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; perinde estimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiendis xi. dies tribuit: Dictaturæque se abdicat, & ab vrbe proficiscitur, Brundisiumque peruenit: eo legiones xii. equitatum omnem venire iusserat. sed tantum nauium reperit, ut angustè xv. millia legionariorum militum, & v. equites transportare possent. hoc vniuersum, inopia nauium, Cæsari ad conficiendi belli celeritatem, defuit. atque ea copia ipse hoc infrequentiores imponantur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant; longūque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis Autumnus in Apulia. circumque Brundisium, ex saluberrimis Gallia, & Hispania regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium, ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque Insulis, Corcyra. Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, & Aegypto Classem coegerat, magnam omnibus locis edificandam curauerat; magnam imperatam Asia, Syria, regionibusque

omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiae populis pecuniam exegerat; magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Romanorum 18; 5. ex Italia, quas trāsduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam appellabat; unam, ex Creta, & Macedonia, ex veteranis militibus; qui dimissi à superioribus Imperatoribus, in iis prouinciis confederat; 11. ex Asia, quas Lentulus Consul scribendas, curauerat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Praeter has exspe Tabat cum Scipione ex Syria legiones 11, sagittarios, ex Creta, Lacedaemone, Ponto, atque Syria, reliquisq; ciuitatibus 111. millia numero habebat, funditorum cohortes VI. mercenarias 11. equites VII. millia: ex quibus DC. Gallos Deiotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia CC. erant, quibus Rascipolis praerat, excellenti virtute. D. ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidij causa apud Regem Ptolomaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC, quos ex seruis suis, pastorumque suorum coegerat; CCC, Tarcundarius, Castor, & Donilaus, ex Gallogracia dederant. horum alter unam venerat, alter filium miserat. CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna premia Pompeius tribuit, miserant, in his, plerique hippotoxote. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos,

& re-

& reliquarum gentium, & ciuitatum adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumenti vim maximam, ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus coparauerat. hiemare Dyrrhachio, Apolloniae, omnibusq; opidis maritimis constituerat, ut mare Casarem trāsire prohiberet: eiusq; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. praerat Aegyptiis nauibus Pompeius filius, Asiaticis, D. Lelius, & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus, cum C. Pomponio; Liburnica, atq; Achaica classi, Scribonius Libo, & M. Octacius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat: ad huc summa imperij respiciebat. ² Caesar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quonia propè ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, equo animo mancipia, atq; impedimenta in Italia relinqueret; ipsi expediti, naues conscenderet, quo maior numerus militum posset imponi; omniaq; ex victoria, & ex sua liberalitate, sperarent; conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet; quodcumq; imperauisset, se equo animo esse facturos; pridie non. Ian. naues soluit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum, saxa inter, & alia. loca periculosa quietam nactus stationem & portus omnes timens, quos teneri ab aduersariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad unam incoluibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minutius Rufus cum Asiaticis nauibus XII. quibus iussu D. Lelii praerat, M. Bibulus cum nauibus CX. Coryrae. sed neq; 4, sibi consisti, ex Portu prodire sunt ausi; cum Caesar omnino XII. naues longas praesidio duxisset: in

quibus erat & ipse: neq; illi Bibulus, impeditis nauibus dispersisq; remigibus, satis maturè occurrit: quòd prius ad continentem visus est Caesar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naues eadem nocte Brundisium, à Cesare remittuntur; ut reliqua legiones, equitatúsque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet, sed serius à terra prouecta naues, neque usq; nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyra certior factus de aduentu Caesaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter x x x, in eas diligentia sua, ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit, eodémque igne nauas, dominósque nauium interfecit, magnitudine pœna reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, litoraque omnia longè, latèque classibus occupauit: custodiisque diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus despiciens, neque subsidium expectans, si in Caesaris conspectum veniret. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Hissam à Cesare amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus, sese munierunt: & cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium

auxilium descenderunt: seruosque omnes puberes liberauerunt: & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris opidum circumdedit; atque uno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere coepit. Illi, omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauii castra irruerunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta; & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; & magno numero interfecto, reliquos, atq; ipsum Octaviu in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hiems appropinquabat; & tantis detrimentis receptis, Octavius, desperata oppugnatione opidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. † Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem peruenisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iteru in Hispania. Hunc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemque apud Cn. Pompeiu auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinacia finem facere, & ab armis discedere; neque amplius fortunam periclitari; satis esse magna utrimque incommoda accē-

pta; quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsam, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispanijs & cohortibus in Italia; atque Hispania civium Romanorum C. atque XXX. se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditio ad Corcyram: proinde sibi, ac Reip. parceret, quantumque in bello fortuna posset; iam ipsi incommodis suis satis essent documento; hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque consideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum consideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere: interea & Reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisque armis, auxiliisque, quibus nunc consideret; necessario populi Senatûsque iudicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cesare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cesaris Pompeium fieri certiorè, uti ad id consilium capere posset, antè quam de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato, & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeiû contendit; ut, adesse Cesarem omnibus copiis, nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apollonia, Dyrrhachiumque, habebat. sed, re nova perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cesar ora maritime

civitates

civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset; L. Torquatus, qui iussu Pompeij opido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis opidum defendere; Græcos murum adscendere, atque arma capere, iubet. illi autem cum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent; opidani autem sua sponte Cesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit; & se, atque opidum Cesari dedit; incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Cesar Oricum, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius adventu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, æquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatis exigere, cœpit. Illi vero daturus se negare; neque portas Consuli præclusuros; neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia, populisque R. iudicavisset. Quorum cognita voluntate clam profugit. Apolloniatibus ad Cesarem legatos mittunt, opidumque recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & relique finitima civitates, totaque Epirus; & legatis ad Cesarem missis, qua imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis his rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniae gesta, Dyrrhachio timens, diurnis eò, nocturnisque itineribus, contendit. simul ac Cesar appropinquare dicebatur; tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut pene omnes in Epiro, finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma proicerent; ac fugæ simile iter videretur. sed, cum propè Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari iussisset; perterritus etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; iuratque se eum non

X 2

deserturum, eundemq; casum subiturum, quemcunque eam fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati, hos Tribuni mil. Centurionesque sequuntur; atque idem
 4 omnis exercitus iurat. ¶ Caesar profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit, in finibus Apollonia-
 tium; ut vigilijs, castellisque benemerita civitates tutae essent: ibique reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hiemare, constituit. hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum positis castris, eam copias omnes, auxiliaq; conduxit. Calenus, legionibus, equitibusque Brundisii in naues positus, ut erat praeceptum à Caesare, quantum navium facultatem habebat, naues soluit; paulumque à portu progressus, literas à Caesare accipit; quibus est certior factus, portus, litoraque omnia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesque omnes reuocat. Una ex ijs, quae perseverauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est; qui de seruis, liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portubisque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. praesidijs enim dispositis, omnia litora à Caesare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque angustijs rerum necessariorum premebantur; adeo, ut cogerentur, sicuti reliquum comaeatum, ita ligna, atque aquam,
 Corcyra

Corcyra nauibus onerarijs supportare: atque uno tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pel-
 libus, quibus erant tecta naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & equo animo ferebant, neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed, cum essent in quibus demonstrari angustijs; ac se Libo cum Bibulo coniunxisset; loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter opidi miris, alter praesidijs terrestribus praerat; velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius facultas datur. huc addunt pauca, rei confirmanda causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint indutiae; atque ab ijs impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Caesarem id summe sciebant cupere; & perfecturum aliquid de Bibuli mandatis, existimabatur. Caesar eo tempore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. Erat autem ad Buthrotum oppositum Corcyra. Ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. eo cum venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atq; excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Caesare, ex adilitate, & praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maxima spei, maximaq; utilitatis eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere; propterea quod de concilij sententia summam belli, rerumque omnium

Pompeio permisissent: sed postulatis Caesaris cognitiss, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent indutiae, deo ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. huc addit pauca de causa, & de copijs, auxilijsque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimabat: neque nunc, ut memoria prodatur, satis causa putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent; quod ad indutias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; ut illi classe naues, auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua, terraque eos prohiberet; & si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hac non remitterentur; neque hanc esse impedimenti loco. Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum prestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reycere: unum instare de indutijs, vehementissimèque contendere. Quos ubi Caesar intellexit, presentis periculi, atque inopia vitanda causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperij redit: sed separatim sua quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Caesaris concitauerat, ubi primum, rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus.

rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Caesaris agere instituit. eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. bello perfecto. Ab iis Caesar haec dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij, atque Caesaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis; qui ea, quae maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronunciarer, liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenaeo, praedonibusque licuisset; praefertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua, atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varro nem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam utrimque admodum tuto legati venire, & quae vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo conuenit; magna que erat eius rei expectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit, summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatino incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito

tela immissa; quae ille obtectus armis militum vitavit, vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, militesque non nulli. Tum Labienus Desinite ergo de compositione loqui, nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nulla potest. † Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus Praetor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum, iuxta C. Trebonij, Praetoris urbani, sellam collocavit; & si quis appellasset de estimatione, & de solutionibus, quae per arbitrium fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur, sed fiebat aequitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer, & moderatè ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur, nam fortasse inopiam, excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auktionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo, atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Coelius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditae pecuniae solvantur. Cum resisteret Servilius Consul, reliquique Magistratus; & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; aliam, tabularum novarum: impetūque multitudinis in C. Trebonium facto; & non nullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit:

retulit: Senatusque Coelium ab Rep. remouendum censuit. Hoc Decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus datis, Gladiatoria familiae reliquias habebat, sibi coniunxit; atque eum in Turinum, ad sollicitandos pastores promisit. Ipse, cum Cassilinum venisset, unoque tempore signa eius militaria, atque arma Capuae essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese auertit. Interim Milo, dimissis circum municipia literis, ea, quae faceret, iussu, atque imperio facere Pompeij, quae mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare coepit. eò cum à Q. Pedio Praetore cum legione lapide ictus esset ex muro, periit: & Coelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem peruenit Turios: ubi, cum quosdam eius municipij sollicitaret, equitibusque Caesaris Gallis, atque Hispanis, qui eò praesidij causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab eis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum, & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt.

† Libo, profectus ab Orico cum classe cui praerat, nauium L. Brundisium venit; insulamque qua contra

Brundisium portum est, occupavit; quod prestare, unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino adventu, naues onerarias quasdam nactus, incendit; & unam frumento onustam abduxit: magnamque nostris terrorem iniecit; & noctu militibus, & sagittariis in terram expositis, presidium equitum deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si vellet, subduci, & refici iuberet; sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, virtuti militum confusus, scaphas navium magnarum circiter LX. cratibus, pluteisque contextit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; nauesque triremes II. quas Brundisii faciendas curauerat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius progressus Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quae cum nauibus nostris appropinquassent; nostri veterani in portum fugiebant; illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antoniana scapha, signo dato, se in hostes incitauerunt; primoque impetu unam ex his quadriridem cum remigibus, defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi iam menses transierant; & hiems praecipitauerat; neque Brundisio naues, legionesque ad Caesarem veniebant;

bant: ac non nulla eius rei praetermissa occasiones Caesar videbantur; quod certe saepe flauerant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erat alacriores ad custodias, qui classibus praerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent; duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis expectabant. Quibus rebus permotus Caesar, Brundisium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem nauigandi dimitterent; & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatum, cursum dirigerent, quod eo naues eiicere possent. Haec a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent. Illi, adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque praeteruehuntur. qui cum essent ex continenti visi; Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodia praerat, naues ex portu educit; & cum iam nostris, remissiore vento, appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisque presidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore, & perseverantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; praeteruectisque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. nostri, uti fortuna beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lyssum millia passuum III. eo naues

introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leuiusque tempestatis, quam classis, periculum existimauerunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit, qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit, et naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unam constrata omnes numero XL eliderentur, et naufragio interirent, et, ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Casar domum remisit. nostra naues XI, tardius cursu confecto, in noctem coniecta, cum ignorarent, quem locum reliqua cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. has, scaphis, minoribusque nauigiis compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi praerat, expugnare parabat: simul de deditioe eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidij in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauium perterriti, et, salo, nauisaeque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dederunt: qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veterana legionis milites, item conflictati et tempestatis, et sentinae vitiiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putauerunt, sed, tractandis conditionibus, et

bus, et simulatione deditiois extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eiicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem ora maritima asseruabant, circiter CD, quiq, eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, et non nullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuenus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod opidum iis antea Casar attribuerat, munientiumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus inuit. Otacilius sibi timens, opido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranorum IIII legionum, uniusque tironum, et equitum DCC. plerasque naues in Italiam remittit, ad reliquos milites, equitesque transportandos: pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi reliquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacua existimans Italiam, eò transiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Casar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transuexisset. Hoc eodem ferè tempore Casar, atque Pompeius cognoscunt. nam prateruectas Apolloniam, Dyrrhachiumque naues viderant: ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed quò essent ea delata, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diuersa sibi ambo consilia capiunt. Casar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret, Pompeius ut uenientibus in itinere se opponeret, et si imprudens ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris statuis à flumine Apso exercitum

educunt, Pompeius clam, & noctu, Caesar palam, atque interdum, sed Casari circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transendum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit: atque, ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Hac ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Casarem nunciis, unum diem, sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit Caesar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorē appellauerat. Quo facto ciuitatibus, tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item à publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat: equitesque toti prouinciæ imperauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paullo antè M. Crassum Imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summamque sollicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciã cum venisset; ac non nullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra ciuem, & Consulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causa, diripiendas iis ciuitates

tes dedit. Interim acerbissime imperata pecuniã tota prouincia exigebantur. Multa præterea generatim, ad auaritiã excogitabantur. in capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uectura imperabantur. cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed pene vicis, castellisque singuli cum imperio præficiabantur. qui horum quid acerbissime, crudelissimeque ficerat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena licitorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis, atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato imperio compendio seruiabant. ditabant enim, se, domo, patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus; ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissima usura, quod in bello plerumque accidere consuevit, uniuersis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam causam ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasque ciuitates, certa pecunia imperabantur: mutuasque illas ex S. C. exigere ditabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni uetigal pro mutuo. Præterea Ephesi a fano Diane depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasque eius deæ statuas. Cum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Casarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His literis

acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedonia parare incipit: paucisq; post diebus est profectus. hac res Ephesia pecunia salutem attulit. Caesar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuende ora maritima causa posuerat; tentandas sibi Prouincias, longiusque procedendum existimabat; & cum ad eum legati venissent ex Thessalia, Etoliaque, qui presidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturam, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur xxvii. atque equitibus cc. in Thessalam, C. Caluissium Sabinum cum cohortibus v. paucisque equitibus in Aetoliam misit: maxime eos, quod erant propinqua Regiones, de re frumentaria, ut prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum, cum legionibus ii, xi. & xii. & equitibus d. in Macedonia proficisci iubet. Cuius prouincia ab ea parte, quae Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium, profitebatur. Ex his Caluissius, primo aduentu, summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis aduersariorum Calidone, & Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessalam cum legione peruenit. hic, cum essent factiones duae, varia voluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summa nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Caesarem enixe iuuabat. Eodemque tempore Domitius in Macedonia venit: & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire coepissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna & opinione, & fama omnium. nam plerumque in nouitate fama antecedit.

cedit. Hic nullo in loco Macedonia moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & cum ab eo milia passuum xx. abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessalam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul, adesse, & venire, nunciaretur. & quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedonia a Thessalia diuidit, cum cohortibus iix. presidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad castra Cassii aduolauit, qui circum Thessalam esse consueuerat. Tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessalam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, literae sunt consecutae a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio, iterque commutat; Cassium sequi desistit; Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in Castris statuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit: & castris positus, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus; praelio deceraret. sed, cum esset inter bina castra campus, cir-

citer millium passuum *v* i. castris Scipionis aciem suā subiecit. ille à vallo non discedere perseveravit. attamen egrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; & maxime, quòd riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediēbat. Quorum studium, alacritatēque pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit; atq; in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueverant. & cum, quotidiana consuetudine, Q. Varus, praefectus equitum Domitij, venisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterque ad suos quisque ordines rediit; atque ultro uniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX. interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnaē elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariae adductum, castra mouere; vasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuum *l* i i, loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatumq; collocavit. Scipio, ad sequendū paratus, equitatum, magnamq; partem leuis armatura ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, premisit. qui cum essent progressi, primaq; turma insidias intraxissent; ex fremitu equorum illat a suspitione, ad suos se re-

se recipere coeperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspiciatis, restiterunt. nostri, cognitis insidijs, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacli hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Optimus, Praefectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis ora maritima praesidijs, Caesar, ut supra demonstratum est, *l* i i. cohortes Orici, opidi tuendi causa, reliquit; iisque custodiam nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio, opidoque praerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorē partem post opidum reduxit, & ad terram deligauit; faucibusque portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuēdamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeij filius, qui classi Aegyptiae praerat, ad Oricum venit; submersamque nauim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram nauem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe moenia opidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerant, etiam nauem expugnauit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae pene insulam contra opidum effecerat: *l* v. biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorē partē transduxit. ita, ex utraq; parte naues

longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, I V. ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc cōfecto negotio, D. Lælium, ab Asiatica classe abductū, reliquit, qui commeatus Hellide, atque Amantia impartari in opidum prohibebat; ipse, Lyssum profectus, naues onerarias x x x, à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusque, quos presidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. † Cæsar, postquæ Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere opido Parthinorum, in quo Pompeius presidium habebat, III. die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatus, eò contulisset, ut accidit. Pompeius enim, primò ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustijs rei frumentaria compulsus discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut equo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primū

mum agmen Pompeij procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditūque habet nauibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra cōmunit: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatūque ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum, rei frumentaria causa, L. Camilleum legatum misit: quodque hæc regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturisque frumenti finitimus ciuitatibus descripsit. item Lyssò Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit: id erat per exiguum, cum ipsius agri natura, quod sunt loco aspera, & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum, quod Pompeius hæc prouiderat; & superioribus diebus præda loco Parthinos habuerat; frumentūque omne conquisitum, spoliatis, effossisque eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atque asperi colles. hos primū presidijs tenuit; castellaque ibi communit. inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumuallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatūque

exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exterarum nationum niti videbatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Caesare obsideri, neque audere proelio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur; ut, extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quamlatissimas regiones praesidijs teneret, Caesarisque copias, quammaxime posset, distineret: idque accidit. Castellis enim XXIIV. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatium pabulabatur; multaque erant intra eum locum mansata, quibus interim iumenta pascerentur, atque, ut nostri perpetuas munitiones videbant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant; ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumuenire, possent. sed illi operibus vincebant; quod & numero militum praestabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae cum erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare, non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multiq; ex nostris vulnerabantur: magnusq; incesserat timor sagittarum; atque omnes ferè milites

aut

aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis praesidijs magna vi uterque utebatur; Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quamplurimos colles quammaximo circuitu occuparet. crebraque ob eam causam, proelia fiebant. In his, cum legio Caesaris IX. praesidium quoddam occupauisset, & munire coepisset; huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere coepit: & cum una ex parte propè equum aditum haberet, primum sagittarijs, funditoribusque circumiectis, postea leuis armatura magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediabat. neque erat facile nostris, uno tempore propugnare, & munire. Caesar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod, timore adducti, locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde, quò temere essent progressæ. Caesar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari: intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumque in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare ceperunt; cratesq; pro munitione obiectas, propulerunt, ut

fossas transcenderent. Quod cum animadvertisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed reiecti, viderentur, maiusque detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis IX. subito constipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu, praecipites Pompeianos egerunt. Quibus ad recipiendum crates directae, longurique obiecti, & instituta fossa magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v. omnino suorum amissis, quietissime se receperunt; paulloque circa eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. * Erat noua & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, percussos, atque infirmos hostes adorti, aut proelio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitumque praestarent. Causa autem obsidionis hac ferè esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. at tum integras, atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quae com meatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis longè, latèque, frumentis, summis erat in angustiis. sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpeffos, labore, & patientia ma-

ximum

ximum bellum conficisse. meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpeffos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis, inuentum ab iis qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopia leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgò in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamque frumenta maturefcere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroque voces militum in vigiliis, colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium è manibus dimissuros. frequenter etiam, ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci, & odore tetro, & multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus insuctos operum, tum aquae summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustia vallium, has, sublicis in terram dimissis, praesepserat; terramque aggerat; ut aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam praesidiis aberant longius, & celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine,

summâque aque copia utebatur; tum comneatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maiorémque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli noua ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi uniuersas in multitudinem sagittas coniciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. * Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus 11: cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani, neque verò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisq; deiectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt, sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire, cuius consilium reprehendendum non videtur, alia enim sunt legati partes, atque Imperatoris, alter omnia agere ad præscriptum; alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sylla, à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit; quæ res tamè fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat, nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant, si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur, neque multum ad solis occasum temporis supererat, spe enim consiendi negotij propè in noctem rem deduxerant, ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius

peius tumultum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumue missum adigi non posset. Hoc consedit loco, atque eum communiit: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est, nam plura castella Pompeius pariter, distinenda manus causa, tentauerat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus 111; atque eam loco depulit, altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt, ita uno die VI, proelii factis, 111, ad Dyrrhachium, 111, ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosque centuriones complures, in co fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui Prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI, militaria relata, nostri non amplius XX, omnibus sunt proeliis desiderati, sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt, & cum laboris sui, periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX, in castellum coniecta Cæsari renunciauerunt, scutoque ad eum relato Scæua centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX, quem Cæsar, et erat de se meritis, & de Rep. donauit millibus ducētis eris: atq; ab octauis ordinibus ad primipilum se transducere, pronunciauit, eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat, Cohortemque postea duplici stipendio, frumentone, & specuariis, militaribusque donis amplissimè donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres

exstruxit; & in altitudinem pedum x v. effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & v. intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendū obiectis, tertia inita vigilia, silētio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. † Aetolia, Acarnania, Amphilocheis, per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tandem sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Caesar: itaque eō Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de voluntate ipsarum ciuitatum recepit: non nullas vrbes per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitia Caesaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem equum in locū produxit, si Pompeius proelio decertare vellet; ut pene castris Pompeij legiones subiiceret: tantūque à vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo, tormentoue adigi posset. Pompeius autem, ut sanam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut iii. acies vallum contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. Hac cum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse, constaret; non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eū Clodium suum, atque illius familiarem; quem, ab illo transditum initio, & commendatum, in suorum necessariorum

sariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandatāque ad eum: quorum haec erat summa: Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari vitio factum eorū, quos esse auctores eius rei voluisset; quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem, ea auctoritate esse, ut non solum liberè, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: praesse autem suo nomine exercitui; ut praeter auctoritatem, vires quoq; ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem prouinciarum, salutem imperij uni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquiū non admititur. Castigato Scipione à Fauonio, ut postea, confecto bello, reperiebamus; infectāque re, sese ad Caesarem recepit. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus praemuniuit: castellāque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursus eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent, frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto navigationis spatio, pabulū supportare, quōq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. sed, postquam non modo hordeum, pabulūq; omnibus in locis, herbaeque desectae, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, cor-

ruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit. Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscellus & Egus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaque erat usus. his domi, ob has causas, amplissimos Magistratus mandauerat; atque eos extraordinem in Senatum legendos curauerat: agrósque in Gallia ex hostibus captos, premiáque rei pecuniaria magna tribuerat; locupletésque ex egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Caesaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & praedam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti, uniuersi Caesarem adierunt; palámque de eorum iniuriis sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Caesar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secreto castigauit, quod questui equites haberent; monuitque equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex praeeritis suis officiis reliqua sperarent. magnam tamen hac res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. idque ita esse, cum ex aliorum obiectionibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi conscientia, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere a nostris, & nouam tentare fortunam, nouásque experiri amicitias, constituerunt:

tuerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt Praefectum equitum, C. Volusenum, interficere. ut postea, bello confecto, cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur: postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transferunt cum ijs quos sui consilij participes habebant, quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Caesarem fuerant, quodque nouum, & praeter consuetudinem acciderat, per omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentauit. nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transferat; cum pene quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent. vulgo vero uniuersi in Epiro, atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum vera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praerant, aut natura, aut studium, ferebat, hac ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem comportare, iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturae, & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas,

& naues actuarias, imponit; & de media nocte cohortes LX, ex maximis castris, praesidiisque deductas, ad eam partem munitiorum ducit, quae pertinebant ad mare, longissimaeque à maximis castris Caesaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrhachium naues longas habebat, mittit; & quid à quoque fieri velit, praecepit. Ad eas munitiores Caesar Lentulum Marcellinum Quaestorem cum legione LX. positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XL, & vallus contra hostem, in altitudinem pedum X. tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermissio spatium pedum DC, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitiore. hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti praelio dimicaretur, possit resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XLIX. munitiores erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiores contingeret, non dum perfecerat. quae res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnamque nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostrae cohortes LX. legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouisque eorum aduentus exstitit: simulque nauibus circumuecti milites in interiorum vallum tela iaciebant: fossaeque aggere complebantur: & legionarij, interioris munitiores defensores, scalis admotis, tormentisque cuiusque generis, telisque

telisque terrebant: magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animaduersum est vitium munitiores, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitiore deiectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo aduentu confirmare poterunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. itaque, quodcumque addebat subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediabatur in eo praelio, cum graui vulnere esset affectus aquilifer, & viribus deficeret, conspiciatus equites nostros; Hanc ego, inquit, & viuis multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Caesari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus prima cohortis Centurionibus interfectis, praeter principem priorem, iamque Pompeiani magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat praesidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XLIX. descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore col

ligerent. neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidijs, eodem
 14 venit. † Qui cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, commutata ratione belli, quoniã propositum non tenerat, iuxta Pompeium munire iussit. Qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post siluam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se IX. legio Caesaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, ut demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hac siluam quandam contingebat, neque longius à mari passibus CD. aberant. post, mutato consilio, quibusdam de causis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hac eadem Pompeius occupauerat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD. quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integre omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Caesari renuntiauerunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. Hanc legio-

legionem sperans Caesar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II. quae speciem munitionis praebent: ipse, diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus; deminutoque militum numero, ad legionem Pompeij, castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & peruenit prius; quam Pompeius sentire posset; & tamen si erant munitiones castrorum magna, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus, Pompeianos ex vallo deturbanuit. erat obiectus portis Eritius. hic paullisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonij, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque Eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruerunt, & quod eo pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quae plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secuta, cum portam quaerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendere nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & re nunciata, v. legionem ab opere deductam;

subsidio suis duxit; eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Caesaris, quò angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, iniuriam fugae faciebat: dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angustias incidrent, x. pedum munitionis sese in fossas precipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum, pariebant. Sinistro cornu, milites, cum ex vallo, Pompeium adesse, & suos fugere, cernerent, veriti, ne angustijs intercluderentur, cum extra, & intus hostem haberent, eodem, quò venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo, ut, cum Caesar signa fugientium manu prehendisset, & consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alij ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis haec subsidia succurrebant; quo minus omnis deleteretur exercitus, quòd Pompeius, insidias timens, credo, quòd haec praeter spem acciderant eius, qui paullo antè ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque eius, angustijs, portisque Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita paruae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, à castris ad flumē perductae, expugnatis iam castris.

stris Pompeij; propriam, & expeditam Caesaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutē attulit. duobus his vnius diei praetij Caesar desideravit milites DCCCCLX. & notos equites R. Felginatem, Tuticanum, Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agranium, Puteolis; M. Sacratinirum, Capua; Tribunos mil. L. & Centuriones xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine ullo vulnere interijt, signaque sunt militaria xxxii. amissa. Pompeius eo proelio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est. sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laurea protulit. At Labienus, cum ab eo impetrasset, ut sibi captiuos transdi iuberet, omnesque deductos, ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugis fides haberetur, Commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerent ne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiducia, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias praoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, causa fuisse cogitabant. non ad haec addebant, non ex concursu acrifacto, non proelio dimicatum; sibi que ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quorum quam parua

sepe causa vel falsa suspicionis, vel terroris repentini, vel obiecta religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa Ducis, vel Tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama, ac literis, victoriam eius diei celebrabant. * Caesar, à superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. itaque uno tempore, presidjs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, ne ve his rebus terrerentur, multisque secundis proelijs unum adversum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunam gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacuissent; quod finitimas, frumentariasque provincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia cederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius, quam suae culpa, debere tribui: locum securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna paratam iam, presentemque victoriam interpellasset, dandum omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoniam accidisset, atque ij, qui ante dimicare timuissent, ultro

ultro se proelio offerrent. Hac habita concione, non nullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamia sarcienda, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam poena loco graviores imponeret labores; simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis non nulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus, magnopere rei frumentaria timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo, & agrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam premisit, ac conquirere ante iter confectum vetuit. his una legio missa praesidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit. reliquas de xv. vigilia compluribus portis eductas, eodem itinere premisit; parvumque spatium intermisso, ut & militare institutum servaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit; sed, eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque premisit ad novissimum agmen demorandum; neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. sed, cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos

proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit C. D. qui tantum proficere, ut equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsique incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagum confedit; militesque omnes intra vallum castrorum continuit; equitatumque per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum confedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alij lignandi, pabulandique causa longius progrediebantur; alij, quod subito consilium profectiois ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad haec repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Caesar quod fore prouiderat, meridiano ferè tempore, signo profectiois dato, exercitum educit; duplicatoque eius diei itinere, IIX. millibus passuum ex eo loco procedit, quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impedimentis, de XV. vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposta esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet,

& pro-

& progressos consequi cuperet, IV. die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Caesari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam, sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne aduentu Pompeij preoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contendere, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret; si in Italiã transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italia subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsessio tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, praemissis nunciis, ad Cn. Domitium Caesar scripsit, ecquid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus IV, Lyssi I, III. Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura indicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque discedere vellet, quod legiones, equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggredereetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. Sed Casarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per

Candauiam iter in Macedoniam expeditū habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodū, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra colata habuisset, rei frumētariae causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quae est subiecta Candauia, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Hac ad id tempus Caesar ignorabat. simul à Pompeio literis per omnes prouincias, ciuitatēque dimissis, proelio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem, paene omnibus copiis amissis. haec itinera infesta reddiderant: haec ciuitates non nullas ab eius amicitia auerterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus, à Caesare ad Domitium, & ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atque Aegi familiares, quos per fugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod unā in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Caesaris profectiōem, & aduentum Pompeij docuerunt. à quibus Domitius certior factus, vix iv. horarū spatio antecedens, hostium beneficio periculū vitauit, & ad Aeginium, quod est obiectum, opposuimq; Thessaliae, Caesari venienti occurrit. * Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos peruenit: quod est opidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro: quae gens paucis ante diebus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiūq; ab eo militum petierat. sed eò fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, cum se vi-

se victoriae Pompeij comitem esse mallet, quam socium Caesaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in opidum cogit, portasque praeccludit, & ad Scipionem, Pompeiūque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus opidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas, musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri opido pleno, atque opulento; simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent. itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam ix, opidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum, expugnauit; & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab opido castra mouit, & Metropolitim venit, sic, ut nuncios expugnati opidi, famamque antecederet. Metropolitae, eodem primum, usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Caesar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit ciuitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari pareret, atq; imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris

nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit: concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam victoria, prædæ, ac præmiorum, velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum canit, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeij, duobusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoria augetur, adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari relictum in Italiam videretur; & si quando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, Prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de præmiis, ac sacerdotiis, contendebant; non annosque consulatum definiabant. alij domos, bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controuersia, oportere ne L. Hirty, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis Prætorii absentis rationem haberi: cum eius necessarij fidem implorarent, Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti promississet; ne, per eius auctoritatem, deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemque iactaret; Scipio affinitate Pompeij

Pompeij consideret. Postulauit etiam L. Afranium proditoris exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, Placere sibi bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent Senatorij, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Roma remansissent, quiq; inter præsidia Pompeij fuissent, neque operam in re militari prestitissent. unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecunie, aut de persequendis inimicis, agebant. nec, quibus rationibus superare possent; sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria preparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis præliis intermisso, quod satis perspectum habere videretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque à castris Pompeij longius; continentibus vero diebus, ut progrediretur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subiiceret. Quæ res in dies confirmationem eius efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauius, seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernecitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis præliorum perciperent. His erat rebus esse tum, ut equites in apertioribus etiam locis VII. millium Pom-

peianorum impetum, cum adesset usus, sustinere audent, neque magnopere eorum multitudinem terrerentur. namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moueret; semperque esset in itineribus, hoc sperans, ut, mouendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur; & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. † His constitutis rebus signo iam profectiois dato tabernaculisque detentis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in presentia nobis, & de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu, statuerat proelio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Caesaris pelleretur. id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei acci-

accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggredierentur; ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionum, & pane sine vulnere, bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus. simul denunciauit, ut essent animo parati in posterum; & quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitassent, ne usu, manūque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Caesaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamque deuicerit. omnibus interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperit: quod accidere tot proeliis fuit necesse, multos autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relictī in continenti. an nō audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? hæc copia, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refecta; & pleraque sunt ex coloniis transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrhachinis interit. Hæc cum dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuersurum: reliquosque ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna spe, & letitia omnium discessum est. iam animo victoriā percipiebant, quod de re tanta, &

à tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Caesar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones due, transdite à Cesare initio dissensionis ex S. C. quarum una Prima, altera Tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant, collocatae. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuque interiecerat: numeroque cohortes C X. expleuerat haec erant millia LV. euocatorum circiter duo millia: quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum conuenerant: quae tota acie disperserat. reliquas cohortes VII. castris, propinquisque castellis presidio disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, munebat. quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresque omnes in sinistro cornu obiecerat. Caesar superius institutum seruans, X. legionem in dextro cornu, IX. in sinistro collocauerat: tametsi erant Dyrrhachinis praелиis uehementer attenuata: & huic sic adiunxit IIX. ut pene unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri presidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. quae summa erat CXXXI. Cohortes II. castris presidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium praeposuerat. ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitatum dextrum cornu circumueniretur, celeriter externa acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit.

instituit, equitatumque opposuit; & quid fieri uellet, ostendit; monuitque, eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare; simul tertiae aciei, totique exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri uellet, vexillo signum daturum. Exercitum cum, militari more, ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quae per V. Atinium in colloquijs, quae per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X. duxerat, uir singulari uirtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & uestro imperatori, quam constituistis operam date. unum hoc praelium superest quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Caesarem, Faciam, inquit, hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo, gratias agas. Hac cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque cum milites electi circiter CXX. uoluntarie eiusdem centuriae sunt profecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatium, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, neue se loco mouerent; aciemque eius distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarij fecisse dicebatur; ut primus excursus, uisusque militum infringeretur: aciesque distenderetur.

atque, suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur; leuiusque casura pila sperabat; in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur; propterea quod est quedam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, quæ studio pugna incenditur. hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque uniuersi tollerent. quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt.

18 † Sed nostri milites, dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurriri à Pompeianis, usum periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt. & ad medium fere spatium constiterunt, ne, consumptis viribus, appropinquarent; paruoque intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterque ut erat præceptum à Cesare, gladios strinxerunt. neque verò Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt; pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, ut erat imperatum, uniuersi procurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paululum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circuire ceperunt. quod ubi Caesar animaduertit, 14. aciei, quam instituerat ex cohortiarum numero, signum dedit. illi celeriter procurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeij equites

equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarij, funditoresque destituti inermes, sine presidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore 11. aciem Caesar, quæ quæta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cum recentes, atque integri defessis successissent, alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque uniuersi terga verterunt. neque verò Casarem sefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in 14. acie collocatae essent initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab usdem facta cedes sagittariorum, atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atque initium fuga factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsus vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, alijs diffusus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & ijs Centurionibus, quos in statione ad Prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum presidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque

oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quae ibi praesidio erant relicta, industriè defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisq; auxilijs. nam, qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisq; militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione, cogitabant. neque verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed, confecti vulneribus, locum reliquerunt; protinusque omnes, ducibus usi Centurionibus, Tribunisq; mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constricta, L. etiam Lentuli, & non nullorum tabernacula protecta edera, multaque praeterea, quae nimiam luxuriam & victoriae fiduciam designarent; ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obijciebant, cui semper omnia ad necessarium usum, defuissent. Pompeius iam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoris, decumana porta se ex castris eiecit; protinusque equo citato, Larissam contendit. neque ibi constitit; sed, eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare peruenit, nauemque frumentariam conscendit; sepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem, sefellisse, ut, à quo genere hominum victoriam speras-

set.

set, ab eo, initio fuga facta, pene proditus videretur. Caesar, castris potitus, à militibus contendit, ne, in preda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Quare impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, uniuersi iuris eius Larissam versus se recipere coeperunt. Qua spe animaduersa, Caesar copias suas dimisit; partemque legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit: xv. secum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere coepit: & progressus milli passuum vi, aciem instruxit. Quare animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat. Caesar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditioe, missis legatis, agere coeperunt. pauci ordinis senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque arma proijcere, iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt, passisq; palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus, consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; militibusque suis iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit: eodemq; die Larissam peruenit. in eo proelio nō amplius cc. milites desiderauit;

Aa 3

sed Centuriones, fortes viros, circiter xxx. amisit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat. sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimèque eum de se meritum indicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv. cecidisse videbantur. sed in deditiōnem venerunt amplius millia xxxiv. namque etiam cohortes, quæ presidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dederunt. multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLxxx, & aquila Lix. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

- 19 ¶ Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eadèque ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus; insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructisque scaphis, elicuit naues Lelianas; atque ex his longius productam unam quinquagemem, & minores duas in angustijs portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore usus, ad nauigandum onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebat; neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariorum rerum inopia, ex portu, insulæque expelli potuit. Iisdè ferè temporibus Cassius, cum classe Syrorum, & Phoenicium, & Cilicum, in Siciliam venit: & cum esset Caesaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpi-

Sulpicius Prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatumque eum naetus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo copletas onerarias naues tædæ, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit xxxv, in quibus erant xx. constrate: tantisque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio presidio Messanæ, vix opidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore quidam nuncij de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed, opportunissime nuncijs allatis, opidum fuit defensum: Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisque nostris ad terram nauibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius, secundum naetus ventum, onerarias naues circiter xl, preparatas ad incendium immisit, & flamma ab utroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ v. Cumque ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relictæ presidio nauibus, ex numero egrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & à terra soluerunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinquagemem l, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis, amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Caesar, omnibus.

rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius provinciae iuniores, & Graeci, civésque R. iurandi causa convenirent, sed, utrum avertēda suspitionis causa Pompeius proposuisset, ut quamdiutissimè longioris fugae consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, nauibusque aliis, additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque R. qui illic negociarentur, arcem antè captam esse, excludendi sui causa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno Consul fuerat, & P. Lentulo Consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi. nam, quicumque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, opido, ac portu recepti non erant: missisq; ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naues soluere iuebantur. Iamq; de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito ad eunda Syria consilio,

pecunia

pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & eris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisq; ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer etate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos, atque amicos, regno expulerat: castraque Cleopatra non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio prestarent, neque eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius in Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemaem, patrem pueri, reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui, propter etatem eius, in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea predicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumq; occuparet; siue, despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire iusserunt: ipsi, clam consilio inito Achillam, Praefectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello

prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam
 paruulam conscendit, cum paucis suis. & ibi ab Achil-
 la, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus compre-
 henditur à Rege, & in custodia necatur. † Ca-
 sar, cum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium
 conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ;
 eiusque rei causa, Senatores omnes ex provincia e-
 uocasse, ut, iis testibus, summa pecuniæ vteretur;
 sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. ita duo-
 bus temporibus Ephesie pecuniæ Caesar auxilium tu-
 lit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, re-
 petitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium
 secundum fecisset Caesar, simulacrum victoria, quod
 ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simu-
 lacrum Mineruæ spectabat, ad valuas se templi, li-
 mênque conuertisse. Eodémque die Antiochia in Sy-
 ria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus
 exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret.
 Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis,
 ac remotis templis, quò, præter Sacerdotes, adire
 fas non est, quæ Greci ἄδύτα appellant, tympana so-
 nuerunt. Item Trallibus, in templo Victoriæ, ubi Ca-
 sari statuam consecrauerant, palma per eos dies in
 tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitif-
 se ostendebatur. Caesar, paucos dies in Asia moratus,
 cum audisset, Pompeium Cypri visum, coniectans eum
 in Ægyptum iter habere, propter necessitudines re-
 gni, reliquasque eius loci opportunitates, cum legio-
 nibus, una quam ex Thessalia se sequi iusserat, & alte-
 ra, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equi-
 tibisque DCCC, & nauibus longis Rhodiis X, & A-
 siaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant
 legionibus

legionibus hominum IIII. millia, CC. reliqui, vulneri-
 bus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris con-
 fecti, consequi non potuerant. Sed Caesar, confusus fama
 rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubi-
 tauerat; atque omnem sibi locum tutum fore existima-
 bat. Alexandria de Pompeij morte cognoscit: atque,
 ibi primum è naui egrediens, clamorem imlitum au-
 dit, quos rex in opido, præsidij causa reliquerat; &
 concursum ad se fieri videt, quòd fasces anteferrentur.
 In hoc omnis multitudo maiestatem regiam, minui
 prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebra continuis
 diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebāt:
 compluresque milites huius urbis omnibus partibus
 interficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legio-
 nes sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pom-
 peianis militibus consecerat. ipse enim necessario Ete-
 sias tenebatur: qui Alexandria nauigantibus sunt,
 aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad po-
 pulum Romanum & ad se, quòd esset Consul, pertinere
 existimans, atque eò magis officio suo conuenire, quòd
 superiore consulatu cum patre Ptolemaeo, & lege, &
 S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem
 Ptolemaum, atque sororem eius Cleopatram exerci-
 tus, quos haberent, dimittere; & de controuersijs iu-
 re apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Er-
 rat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutri-
 cius eius eunuchus, nomine Photinus. is primum inter
 suos queri, atque indignari coepit, regem ad dicendam
 causam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios
 sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clam
 Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cu-
 ius supra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc

incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, literis, nunciisque edocuit. In Testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior, & ex duabus ea, quae aetate antecederat. Haec uti fierent, per omnes deos, perque foedera, quae Roma fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum R. obtestabatur. Tabula testamenti, una per legatos eius Romam erant allatae, ut in aedibus ponerentur (ea, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt deposita) altera, eodem exemplo, relicta, atque obsignata Alexandria proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Caesarem: isque maxime vellet pro communi amico, atque arbitro controversas regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tanta, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret relinqueretur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achilla cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maxima auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in conspectu eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripit, ac interfici iussit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, Regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius pri-

uato

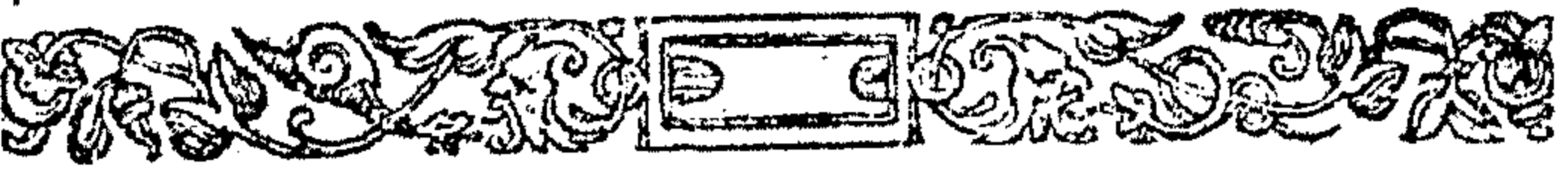
uato paucorum, & latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur. † Erant cum Achilla copia, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnenda viderentur. millia enim xx. in armis habebat. Haec constabant, ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae, atque licentiae, venerant, & nomen, disciplinamque populi R. dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus, latronibusque Syriae, Ciliciaeque provincia, finitimarumque regionum. Multi praeterea, capitis damnati, exsulesque conuenerant: fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certaque vitae conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à Domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere; stipendii augendi causa, regis domum obsidere; regno expellere alios, alios accersere, veterem quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant praeterea equitum millia III, qui inueterauerant, compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerat, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achilles, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam: praeterea oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe

maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, deductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine. Naves longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missa ad Pompeium: quae, praelio in Thessalia facta, domum redierant. illae triremes omnes, & quinqueremes erant, aptae, instructaeque omnibus rebus ad nauigandum. Praeter has, xxii. erant, quae praesidij causa Alexandriae esse consueuerant, constrate omnes. quas si occupassent, classe Caesaris erepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent: comitati, auxiliisque Caesarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naves, & reliquas, quae erant in naualibus, incendit; quod tam late tueri tam parua manu non poterat, confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharum est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus instructa, quae nomen ab insula accepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit: sed a superioribus regionibus, in longitudinem passuum DCCCC. in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum opido coniungitur. In hac sunt insulae domicilia Aegyptiorum, & vicus, opidi magnitudine: quaeque ubique naves imprudentia, aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, a quibus Pharum tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque nauibus ad eum supportari possent.

sent. demisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia euocauit. reliquis opidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur, & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiae loci) paucisque utrimque interfectis, Caesar loca maxime necessaria complexus, noctu praemunit: hoc tractu opidi pars erat regia exigua, in quam ipse, habitandi causa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, ne pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei regis, vacuum possessionem regni spectans, ad Achillam se ex regia transiecit, unaque bellum administrare cepit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quae res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator regni in parte Caesaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensisque internunciis, a Caesare est interfectus. Haec initia belli

Alexandri fuerunt.

A. HIRTII; vel, OPPII;
COMMENTARIORVM DE
BELLO ALEXANDRINO
LIB. VNVS.

Libri de bello Alexandrino capita.

- 1 Alexandrinorum apparatus contra Cæsarem: & huius diligentia in aqua dulci qua ferè prohibebatur, inuenienda.
- 2 Cæsaris naualia duo prælia secunda cum Alexandrinis.
- 3 Cæsar Pharo per vim potitus magna clade ab Alexandrinis afficitur.
- 4 Rex Ptolemæus à Cæsare per blanditias dimissus nauali eum prælio superat. statimque à Mithridate duce qui magna Cæsari auxilia adduxit, & postea à Cæsare ipso superatur.
- 5 Rege nauali prælio interempto Cæsar Ægypto & Alexandria potitus novos reges substituit.
- 6 Domitius Asiæ à Cæsare præfectus Deiotari impulsu cū Pharnace prælium committit, ab eoque superatur.
- 7 Illyricum à Cæsarianis post aliquot prælia, quorum in vno Gabinius periit, pacatur.
- 8 Odium Cassij in Hispania, vbi proprætor à Cæsare relictus, & coniuratione facta vulneratus supplicium de coniuratis sumit.
- 9 Cassij & Marcelli, quorum vterque Cæsaris nomine abutebatur, contentiones in Hispania, & illius in Iberi ostio interitus.
- 10 Cæsar in Syriam profectus res omnium illarum prouinciarum constituit, Deiotaroque regi abiecto & supplicii vestitum restituit.
- 11 Pharnacis regis blanda legatio ad Cæsarem, & fuga ex prælio aduerso. Cæsaris victoris post receptum Pontum & prouincias constitutas in urbem reditus.

BELLO

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar, Rhodo, atque ex Syria, Ciliciâque omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta undique conqueri, & frumentum mitti, auxiliâque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes opidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex edificijs autem per foramina in proxima edificiâ arietes immittuntur; quantumque aut ruinis deicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones profertur. nam incendio ferè tuta est Alexandria, quod sine contignatione, ac materia, sunt adificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectâque sunt ruderere, aut pavementis. Cæsar studebat maximè, ut, quam angustissimam partem opidi palus à meridie interiecta efficiebat; hanc, operibus, vineisq; agendis, à reliqua parte urbis excluderet; illud spectâs, primum; ut, cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera opidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, ut aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodque vtrumque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Ægypti, regnumque pertinet, legatos, conquistoresq; delectus habendi causa, miserant; magnūque numerum in opidum telorum, atque tormentorum, conuexerant & innumerabilem multitudinem adduxerāt, ne

B b

minus in urbe maxima armorum erant instituta officina. seruos praeterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque praebebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportuna essent. omnibus viis, atque angustis triplicem vallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea ambulatorias totidem tabularum confixerant; subiectisque cisarotis, funibus, iumentisque obiectis directis plateis in quamcunque erat visum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggererat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant; unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hac principes in consilijs, concionibusque agitant, populum R. paulatim in consuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Casarem venisse cum copijs; neque morte Pompeij quidquam profectum, quo minus Caesar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillam,

qui

qui veterano exercitui praerat, & Arsinoen, Regis Ptolemaei minorem filiam, ut supra demonstratum est; cum uterque utrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere vellet; praecipue Arsinoe per Ganymedem eunuchum; nutricium suum, atque Achillam interficit. hoc occiso; ipsa sine ullo socio; & custode; omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quae paulatim spatio temporis liquefcit, ac subsidit. hac uti domini edificiorum, atque eorum familiae consueuerunt. nam, quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa; atque turbida, ut multos, variosque morbos efficiat. sed ea plebs, ac multitudo contenta est necessario; quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum causa vicatim, ex priuatis edificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aqua magnam vim ex maris rotis, ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat, quamobrem salisior praeter consuetudinem aqua traheretur ex proximis edificijs; magnamque hominibus admirationem praebat, quam ob causam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis, aqua dicerent.

uti atque antè consueſſent : vulgòque inter ſe conferebant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoscebant. paruo verò temporis ſpatio, hæc propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior iam, falſiorque reperiebatur. Quo factò, dubitatione ſublata, tantus inceſſit timor, ut ad extremum caſum, omnes deducti viderentur; atque alij morari Ceſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet; alij multo grauiorem extimeſcerent caſum; quòd neque celari Alexandrinis poſſent in apparanda fuga, cum hi tam paruo ſpatio diſtarent. ab ipſis; neque, illis imminentibus, atque inſequentibus, ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo opidanorum in parte Ceſaris : quam domicilijs ipſorum non mouerat; quòd ea ſe fidelem palam noſtris eſſe ſimulabat, & deſciuiſſe à ſuis videbatur; ut, ſi mihi defendendi eſſent Alexandrini, quòd neque fallaces eſſent, neque temerarij, multa oratio fruſtra abſumeretur. cum verò uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem, nemo dubitare poteſt. Ceſar ſuorum timorem conſolatione, & ratione minuebat, nam puteis foſſiſque aquam dulcem poſſe reperiri affirmabat : omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quòd ſi alia eſſet litoris Egyptij natura, atque omnium reliquorum; tamen : quoniam mare liberè tenerent; neque hoſtes claſſem haberent, prohibere ſe ſe nò poſſe, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, vel à ſiniſtra parte à Paratonio, vel à dextra ab inſula; quæ diuerſe nauigationes nunquam uno tempore aduerſis ventis precluderentur; fuga verò nullum eſſe conſilium non ſolum ijs, qui primam dignitatem haberent;

berent, ſed ne ijs quidem, qui nihil, præterquam de vita, cogitarent : magno negotio impetus hoſtium aduerſos ex munitionibus ſuſtineri : quibus relictis, nec loco, nec numero pares eſſe poſſe : magnam autem moram, & difficultatem adſenſum in naues habere, præfertim ex ſcaphis : ſummã eſſe contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque & adificiorum notitiam: hos præcipuè in victoria inſolentes, præcuſuros, & loca excelsiora, atque adificia occupaturos; ita fuga, nauibusque noſtros prohibituſque : proinde eius conſilij obliuiſcerentur, atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent. Hac oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermiſſis ad fodiendos puteos animum conferant, nève quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inuenta eſt, ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occurſum eſt. † Eo biduo legio 2 xx xvii. ex dediticijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormētis, impoſita in naues à Domitio Caluino, ad litora Africa, paullo ſupra Alexandriam, delata eſt. hæc naues Euro, qui multos dies continenter ſabat, portum capere prohibebantur. ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Ceſarem faciunt certioſiorem. Ceſar, ut per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quòd, cum longius paullo diſcederet, munitiones nudare

nolebat. Cūque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherrhonesus; aquandique caussa remiges in terram exposuissent, non nulli ex numero, cū longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex his cognouerunt, Cæsarem ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Quare comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerende rei crediderunt: itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandū, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in nauibus habebat, & post horam x. diei res agebatur, nox autem alatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium desuturum: quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque uirtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu xv. ad eam constrata naues, & complures aperte contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cū in omnibus dimicationibus & scientia, & uirtute præstitissent, tum maxime illo tēpore totū onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum uideretur. ita prælium secundissimum est factum. capta est una hostium quadriremis: depressa

depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudata: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prælium dimisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flāte, naues onerarias Cæsar remulco uictoricibus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cū non iam uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uideret, quibus & superioribus locis subleuantur, ut uix adificiis defendi possent, & materiam cunctam obiicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. idem, postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratiūque huic rei studere, atque inferuire, instituerunt: at, tametsi amplius c. x. nauibus longis in portu, naualibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. uidebant enim, non auxilia Cæsaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi ualere. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritime, quotidianoque usu à pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum bonum refugere cupiebant; & quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant: itaque, omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodia, exigendi portorij caussa dispositæ. Naues ueteres erant in oculis regie naualibus, quibus multis annis ad nauigandū non erant usi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerāt remi: porticus, Gymnasia, adificia publica. deregebant: afferes, remorum usum obtinebant: aliud naturalis

solertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed presentis temporis necessitati seruibant, & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes xxii , quinqueremes v . conferunt. ad has minores, apertasque complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio, quid quaque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq. ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Caesar Rhodias naues ix . habebat, (nam, x . missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas lx . Lycias v . ex Asia xxi . ex his quinqueremes v . erant, & quadriremes x , reliqua infra hanc magnitudinem, & pleraque aperta. tamen, virtute militum confusus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum consideret; Caesar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD . passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant xxii : reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum praeterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae. sic enim praedicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae. Satisque diu inter ipsos est expectatum,

spectatum, ab utris transiendi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrassent, ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impediores fore videbantur. Rhodiis nauibus praerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus quam cum Graecis, comparandus. hic, ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui, ubi Caesaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Caesar, vereri, si haec vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos proelium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Caesar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. progressas ultra vadum iv . Rhodias naues circumstunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. sustinent illi atque arte, solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit; ut in dispari numero nulla transversa hosti obiceretur. nullius remi detegerentur, sed semper venientibus aduersae occurrerent. interim sunt reliqua subsecuta. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in virtute constitit. neque verò Alexandrinus fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret. Minimè autem erat par proelii certamen. nostris enim pulsus, neque terra, neque mari effugium

dabatur victis: omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum videbatur, per paucos de summa ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hac superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat; ut hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent, eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritinis, nauticisque sollertia, atque ars praesidium ferret; neque numero nauium praestantibus multitudo prodesset; neque flexi ad virtutem ex tanta multitudi-
 ne viri virtuti nostrorum possent adequari. Capitur hoc proelio quinquere-
 mis una cum defensoribus, remigibusque; & deprimuntur tres nostris incolumibus omnibus, reliquae propinquam fugam ad opidum capiunt: quas produxerunt ex molibus, atque edificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt.

- 3 † Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, ut insulam, molemque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in opido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & leuis armatura electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora, scaphasque imponit: alteram insula partem, distinenda manus causa, cum

constratis

constratis nauibus aggreditur, premiis magnis propositis, qui primus in insulam cepisset. ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis adificiorum propugnabant, & litora armati defendebant; quod propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibusque longis v. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed, ubi, locis primum cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alij subsequuti; constantique in eos, qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitae terga vertunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & vicum applicauerunt: sequens ex nauibus ad tuenda adificia eiecerunt. neque vero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. et si erat non dissimile, atque Alexandriae genus adificiorum: (ut minora maioribus conferantur) turreisque edita, & coniuncta muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem, consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. qui se in aequo loco, ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum, & cade paucorum, xxx. pedum altitudine in adificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare precipitauerunt, & DCCC. passuum intervallo ad opidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti, interfectique sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit DC. Caesar, praeda militibus concessa, adificia diripi iussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi praesidium posuit. hunc fuga Pharitae reliquerant; fortio-
 rem illum, propioremque opido Alexandrini tuebantur. sed eum postero

die simili ratione aggreditur, quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia, sublatum iri videbatur. iamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittisque depulerat, atque in opidum redegerat; & cohortium XII. instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiae loci patiebantur. reliquae copiae in nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem aduersus hostem praeuallari, & quae exitus nauibus erat fornice exstructo quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui. quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex opido se eiecerunt, & contra munitiones pontis latiore loco constituerunt; eodemque tempore, quae consueuerat nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quae erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Caesare militisque hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur: pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; ut sine signis, certisque ordinibus sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere coeperunt. quorum fuga incitati Alexandrini, ex nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequiebantur. simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesque à terra repellere,

repellere, properabant; ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, quae in ponte, ac prima mole constituerant. cum post se clamorem exaudirent fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem institutam, reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum pars, proximas naues, multitudine hominum, atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est; non nulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt; pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est; postquam vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. quò multitudo hominum insecuta cum irrumperet; neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quae longius constiterant, naues adnatauit, hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, non nullos conseruauit. Nauigium quidem eius, multitudine depressum militum, una cum hominibus interiit. hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmauerunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantum

abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius, atque incitati, magnas accessiones fecerint. nam in operibus hostium expugnandis, in proeliis quotidianis, quando-cumque fors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendere multum operibus, & ardentibus studiis militum. nec divulgata Caesaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. † Alexandrini, cum Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo prope consilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puella, fiduciaro regno; dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Caesaris fidem, amicitiamque venturi essent, nullius perisuli timorem multitudini fore impedimento; quo minus se dederent. Caesar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare veniam, utile esse statuit: quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum nature conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius, atque honestius sese contra regem, quam contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum esse gesturum. itaque regem cohortatus, ut consuleret

consuleret regno paterno, parceret praeclearissima patria, quae turpissimis incendiis, & ruinis esset deformata, ciues suos primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo R. sibiq; praestaret; cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. at regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri lacrymis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesque letabantur; quod nimia bonitas eius, fallacis pueri elusa esset, quasi vero id Caesar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio, fecisset. Cum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduernerent; eludentibusq; militibus regis aetatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumorésque existerent, magna Caesari praesidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaque adduci; (quod non dum Caesari auditum erat) interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque, expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod ubi Caesari nunciatum est, classem iubet expediri, atque instrui. praeficitur Ti. Nero.

proficiscuntur in ea classe Rhodia naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriores casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequabatur. nam, cum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis confluxisset: & sua consuetudine Euphranor primum proelium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit, siue quod in ipso satis presidij pro virtute, ac felicitate eius putarent esse: siue quod ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit. solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magna nobilitatis domi scientiaque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis (quas celeriter, & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syria Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo presidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici presidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defessisque subiciebat, & perseverantia, constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem; presidiumque ibi suum collocavit.

Inde;

Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, placarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat. Locus est frons regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine literae cepit. nam pars quaedam fluminis Nili, mirè derivata inter se, duobus itineribus paulatim, mediū inter se spatium reliquens, diversissimo ad litus intervallo à mari coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatem rex cognovisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari, delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum à Caesare à se retineri. Quae primae copiae flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeferre subsequenter victoria societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. cum verò incautè, atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transferant recepissent; funditus deleti essent. qui ut paululum ab illo timore se recrearent, adiunctis ijs, qui subsequerantur, rursus Mithridatem oppugnare ceperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Caesari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem haec accidisse, rex. ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Caesar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in

Cc

proficiscuntur in ea classe Rhodia naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorum casum referuat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequabatur. nam, cum ad Canopum ventum esset, instructæque utrimque classis confluxisset: & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset; & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit; siue quod in ipso satis præsidij pro virtute, ac felicitate eius putarent esse: siue quod ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit. solus cum sua quadriremi victrice perit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei, dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis (quas celeriter, & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Ægyptus Syria Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defessisque subiciebat, & perseverantia, constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem; præsidiumque ibi suum collocavit.

Inde;

Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, placarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine literæ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, mirè derivata inter se, duobus itineribus paulatim, mediū inter se spatium reliquens, diversissimo ad litus intervallo à mari coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatem rex cognovisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari, delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ prima copia flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. cum verò incautè, atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumē transferant recepissent; funditus deleti essent. qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequerantur, rursus Mithridatem oppugnare ceperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hac accidisse, rex. ita pane sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in

C c

qua magnam, & paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti voluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africa partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. confederat cum copijs rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planicies ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus varijs genere munitioibus regebatur. unum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palade cingebatur. Inter castra regis & Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem, expeditisque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, & eminus ex ripis proelium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quae res incendit dolore milites, equitesque nostros; quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quarentes, partim demissioribus ripis flumen transuarunt; & legionary, magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo perterritauerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta.

5 T Caesar, re praclarissime gesta, cum subitum aduentum

tum suum indicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. haec cum & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris munuerat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi causa Caesar aggressus; omnibus copijs expugnat; non quod id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitioibus successerunt, acerrimeque eminus proeliari coeperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, qua liberum accessum haberi demonstrauimus; altera, quae mediocre intervallum inter castra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat, plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum; auersi ex flumine, in quo multa naues instructae funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Caesar, cum videret milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumque animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset.

& studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circumire castra, & summum locum aggredi, iussit; hisque Carsulem praefecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore, & proelio perterriti Alexandrini trepidantes in omnes partes discurrere coeperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent. ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo precipitauerunt in eam partem, qua flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeque gesta, Caesar magna victoriae fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eam partem opidi victor introiit, qua praesidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo opidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Casari occur-

occurrerunt, seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem opidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem; sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse letabantur. Caesar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiori ex duabus filiae Cleopatrae, quae mauerat in fide, praesidiisque eius, minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus noua dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI. secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmitus esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanerant in Caesaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidijs eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidijs coerceri. sic, rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. * Dum haec

in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calpurnium, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzani, possideri, vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Casari non posse se persolvere.

Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse indicaret; sed etiam turpe populo R. & Casari victori, sibi que infame esse statueret, regna sociorum, atque amicorum, ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis, populi R. ius, maiestatemque tentaret. hanc denunciationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus xxxvi. secum ducit, ii. in Aegyptum ad Casarem mittit, literis eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa adiungit Cn. Domitius legioni xxxvi. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit. P. Sextium ad C. Platorium Questorem, ut legionem adduceret: qua ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Partiscum in Ciliciam ad auxilia accersenda. qua copia ceteriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim Legati à Pharnace responsum referunt; Cappadocia se decessisse. Armeniam minorem recepisse, qua paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni causa integra Casari seruarietur: paratum enim se facere quod is statuisset. Cn. Domitius, cum animaduerteter eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes ii. legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum ii. ad Casarem missas audisset,

audisset, audaciusque in Armenia substitisset, perseuerare cepit, ut eo quoque regno decederet; neque enim aliud ius esse Cappadociae, atque Armeniae: nec iuste eum postulare, ut in Casaris aduentum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto à Comanis iugum editum siluestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris haec erant, certa opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia, his iugis subiecta magnam comعاتus copia erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, qua de pace ageret, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod opidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco. montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno intervallo ab opido remotis castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum vii. Quibus ex castris, cum locus angustus, atque impeditus esset transfundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites, omnesque pene disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque & opidanos in iis locis obuersari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteter uersari, tanquam amicorum aduentu. sin vero ut is

hostium fines veniret; prada diripienda, milites dissiparentur, dispersiq; caderentur. Hac cum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiae, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque opido contulit. quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hac media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Caesarem magno in periculo versari, flagitareque à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset; cum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab opido, quam facillimum accessum, & equissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas 11. directas, non ita magno medio interuallo relicto, 1 v. pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat. suam non producere aciem, inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius au-

tem,

tem, cum Caesaris magis periculo, quam suo commoueretur; neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. xxxvi. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic utrimque, acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur, acriter varièque pugnatur. nam xxxvi. legio, cum extra fossam in equitarum regis impetum fecisset, adeò secundum proelium fecit, ut moenibus opidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrediretur. at Pontica ex altera parte legio, cum paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggrediretur hostem; in ipso transitu fossae confixa, & oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copia cornu suo dextro, mediæque acie conuerterunt se ad xxxvi. legionem: quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, presentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quò Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, xxxvi. legio in loca se superiora contulit, non amplius ccl. desideratis. ceciderunt eo proelio splendidi, ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

7 † Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cesare ea, quae optabat, sperare; Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crudelissimus Rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa opida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formam, atque etatis commendationem habebant, eaque, quae morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est in commodum acceptum: quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia sed etiam cum laude erat, namque eo missus est cum II. legionibus Q. Cornificius, Caesaris questor, praetor, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrediretur, & recepit, & defendit. namque, & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursus faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eaque praeda milites donauit: quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione, erat grata, praesertim virtute parta. & cum Octavius ex fuga Pharsalici praelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Reipubl. singulare constiterat officium, dispersis Octavianis nauibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Caesar sequeretur; compluresque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem,

se,

se, reliquiis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus Tironum, quae nuper erant, conscripta, proficisceretur in Illyricum: coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provincia inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniae legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionemque, vno Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinium, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosorem provinciam existimans, siue multum fortunae victoris Caesaris tribuens, siue virtute, & scientia sua confusus, quam saepe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuque suo gesserat; neque provinciae facultatibus subleuabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis, neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, comineatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut opida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à Barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in opidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo praelio duobus millibus militum, amplius amissis, centurionibus XXXIX, tribunis XV, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summamque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. cuius & infelicitas viui, & subita mors in magnam spem Octavianum adduxit provinciae potiunda: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificij, & virtus Vatiniij

verſaripassa non eſt. *V*atinius Brundusii cum eſſet, cognitis rebus, quæ geſta erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium provinciæ ferendum euo caretur; & *M.* Octavianum audiret cum Barbaris fœdera percuffiſſe, compluribusque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per Barbaros; etſi, graui valetudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum, naturæ, difficultatēſque hiemis, & ſubitæ præparationis. nam, cum ipſe paucas in portu naues longas haberet, literas in *Acaiam* ad *Q.* Calenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret. Quod cum tardius fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavij non poterant; nauibus actuariis, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quanquam non ſatis iuſta ad præliandum, roſtra impoſuit. has adiunctas nauibus longis, & numero claſſis aucto, militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero agrorum relictæ erant Brundusii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimāsque nonnullas ciuitates, quæ deſecerant, Octavioque ſe tranſdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio præteruehebatur: nec ſibi ullius rei moram, neceſſitatēque iniungebat, quin, quam celerrimè poſſet ipſum Octavianum perſequeretur. hunc oppugnantem *Epidaurum* terra, marique, ubi noſtrum erat præſidium, aduētū ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit; præſidiumque noſtrum recepit. Octavius, cum *V*atinium claſſem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouiſſet, conſiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam *Thauridem;*

Thauridem; qua regione *V*atinius inſequens nauigabat, non quòd Octavianum ibi reſtiſſe ſciret; ſed quòd eum longius progreſſum inſequi decreuerat. Cum propius *Thauridem* acceſſiſſet, diſtenſis ſuis nauibus, quòd & tempeſtas erat turbulenta, & nulla ſuſpicio hoſtis, repente aduerſam ad ſe venientem nauem, antennis ad medium malum dimiſſis, inſtructam propugnatoribus adnimaduertit. Quod ubi conſpexit, celeriter vela ſubduci, demittiſque antennis iubet, & milites armari: & vexillo ſublato, quo pugnandi dabatur ſignum, quæ prima naues ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat. Parabant ſe *V*atiniiani, repente oppreſſi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Inſtruitur utrinque acies, ordine diſpoſita magis Octavianiana, paratior militum animis *V*atiniiana. *V*atinius, cum animaduerteteret, neque nauium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe futura dimicationi fortuna rem committere maluit: itaque primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octavij impetum fecit. celerrimè, fortiſſimèque contra illo remigante, naues aduerſa roſtris concurrunt, adeò vehementer, ut nauis Octavianiana, roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium; concurruntque ad duces maximè. nam, cum ſuo quiſque auxiliū ferret, magnum cominus in anguſto mari prælium factum eſt: quantòque coniunctis magis nauibus conſigendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant *V*atiniiani: qui admiranda virtute ex ſuis nauibus in hoſtium naues tranſire non dubitabant; & dimicatione equata, longè ſuperiores virtute, rem feliciter gerebāt. deprimitur ipſius Octavij quadriremis: multa præterea capiuntur, aut roſtris perforata merguntur: propu-

gnatores Octaviani partim in nauibus iugulantur, partim in mare precipitantur: ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures cum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum Myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox dirimeret; tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suae naues non nullae, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. capit ex eo proelio pentiremem I, triremes II. dycrotas III. compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die fuit, dum suas captivasque naues reficeret. Post diem III. contendit in insulam Issam; quod eò se recepisse ex fuga credebat Octavius: erat nobilissimum regionum earum opidum, coniunctissimumque Octavio. quò ut peruenit, opidani supplices se Vatinio dediderunt. comperitque ipsum Octavius, paruis, paucisque navigiis, vento secundo, regionem Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio, re praeclearissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa; victor se Brundisium, incolumi exercitu, & classe, recepit. * His autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & proelio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriaeque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania Praetor, provinciae ulterioris obtinenda causa, relictus, siue consuetudine naturae suae, siue odio, quod in illam provinciam susceperat. Quaestor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia

conscientia sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel initis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat, & compensare offensionem provinciae exercitus amore cupiebat: itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, H-S centena militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam opidum montemque Herminium, expugnasset, quò Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum H-S centenis milites donavit. Multa praeterea, & magna praemia singulis concedebat: quae speciosum reddebant, praesentem exercitus amorem; paulatim tamen, & occultè militarem disciplinam, severitatemque minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea aes alienum gravissimis oneribus provinciae, constituit exsoluere; & ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam, plura largitori querebantur: pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum causae tenues coniciebantur; neque ullum genus questus, aut magni, & evidentis; aut minimi, & sordidi, praetermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de commissis accidit, ut, cum Longinus Imperator eadem faceret, quae fecerat Quaestor, similia rursus de morte eius provinciales consilia inirent. horum odium confirmabat nonnulli familiares

eius: qui, cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibi quod rapuerant, acceptum ferebant; quod intercederat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v. legionem novam conscribit: augetur odium, & ex ipso delectu, & sumptu addita legionis, complentur equitum III. millia: maximis que onerantur imperiis: nec provincia datur ulla requies. Interim literas accepit à Cesare, ut in Africam exercitum transiceret, per quam Mauritaniam ad fines Numidia perveniret: quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat, auxilia, maioraque missurus existimabatur. Quibus literis acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesque prepararentur, pecunieque describerentur, atque imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut vigilantia, cupienti presertim aliquid, Cassio deerat. exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positus, pro concione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet; polliceturque iis, cum in Mauritaniam transiecisset, H. S. centena se daturum: v. fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit; eoque ipso die, meridiana hora, cum in Basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racili, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradidit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione.

pugione. Clamore sublato, fit à coniuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transicit licitorem. hoc interfecto, Q. Cassium Legatum vulnerat. Ibi T. Vastus, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuvant. erant enim omnes Italicensis. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque lenibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. semper enim Berones, compluresque vocatos cum telis secum habere consueverat. à quibus ceteri intercluduntur, qui ad eadem faciendam subsequerentur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluvianus, & Manlius Tuscus. Minucius inter saxa, que iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur; & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit latus in castra, militibusque vernaculis, & secunde legionis, quibus odio sciebat precipue Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal, Praetor appellatur. nemo enim in provincia natus, aut vernacule legionis miles, aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in numero erat II. legio, non cum omni Provincia consenserat in odio Cassii. nam legiones xxx, & xxxi, paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar attribuerat Longino. v. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Recognita, xxx. legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has v: cum II. legiones reliqua essent in castris; secun-

D d

dani, veriti ne soli relinquerentur, atq; ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant cōscij cædis iubet cōprehendi: legionem v. in castra remittit, cohortibus xxx. retentis. indicio Minutij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annum Scapulam, maxima dignitatis, & gratia provinciam hominem, sibi que tam familiare, quam Laterensem, & Racilium in eadem fuisse coniuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis transdit excruciantum; item Calpurnium Saluanum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum auget, verè, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt. nam palam, H S C C I O O cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio L O O O. qui, etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vite, dolorque vulnerum, pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. * Aliquot post diebus literas à Cesare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium in acie victum, amissis copijs fugisse. Quare cognita mistam dolori voluptatem capiebat. victorie nuncius letitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas iubet referri, quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliore pecunia imperat. aqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus colonis que

nisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia pposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neq; cōtulissent, se adirent. Quae euocatio vehemèter omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tribunus mil. legionis vernacula fuerat, nunciat fama, legionem x x x, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum Ilurgim ad Opidium castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad ii. legionem contendisse, qua ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitare, noctu cum v. cohortibus vndeciesimanorum egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carnionam contendit. hic, cum legio x x, & x x i. & cohortes i v. & v, legio, totisque conuenisset equitatus, audit i v. cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, (namque id variè nunciabatur) consentire cum Cordubensibus; ii. cohortes legionis v. qua fuerant Corduba in presidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, monet castra, & postea

ro die Segoniam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Caesaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Caesari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur, natura, simul, ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti videbatur, aequè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle, palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris, & amore Pompey: cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id quae mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest. Certè hoc praese Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompey nomen in scutis inscriptum haberent, frequens legionibus conuentus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac praetextatorum; deprecaturque, ne hostili aduentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogentur, orare. Tanta multitudinis precibus, & lachrymis exercitus commotus, cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompey nomine, & memoria, tamque omnibus Caesarianis, quam Pompeianis, longinum esse in odio, neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompey ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profuebat, ducem adsciverunt, Praetoremque appellarunt; & sibi conuentum adiuxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter XV. millia passuum

suam à Corduba, citra flumen Batim, inopidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritiam, & ad M. Lepidum Proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, provinciæque Caesaris causa quamprimum veniret. Ipse, hostili modo, Cordubensium agros vastat, aedificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissima carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammæque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & victoris, & victi detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neque suae potestatis esset, legiones Batim transducit, atque aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in equum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant: itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interfecit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitis, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Batim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copis pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisque proeliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. itaque, cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo

prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibi que infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Ullam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura, (namque Ulla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Ullam, castra castris confert: locorumque cognita natura, quò maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus: ut neque confingeret; cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu opidi continuatis, Ullam, Cassiumque munitionibus clausit. Quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei legionem quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum, namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrumque acriter, crebroque ut accidit, fortuna sæpe ad utrumque transferente victoriam: nec tamen unquam ab operibus

operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam, ut sine ullo studio contentiones Cassii, Marcelli que componeret. huc venienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert, Cassius contra suis se tenet presidis, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello existimabat; siue eo, quod, ne preoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarij, verebatur. ponit ad Ullam castra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam divisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat: fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quod sibi faciendum, quidue Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disicerentur, sibiq; liber exitus daretur. non tantum indutiis factis, sed propè iam constituta opera, cum complanarent, custodiaq; munitionum essent deductæ; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi, prælium esset diremptum; maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellis que Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius Proconsul ad provinciam obtinendam venit. de cuius adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse omnibus

suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse predicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Iberum flumen, noctis uitanda causa, se contulisset, inde, paullo vehementiore tempestate, nullo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere possent, demersa nauis, periit. ¶ CUM in Syriam Caesar ex Aegypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerat ad eum, cognosceret, literisque urbanis animaduertent, multa Roma male, & inutiliter administrari, neque ullam partem Reip. satis commodè geri; quod & contentionibus Tribunicis perniciosè seditiones orirentur; & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus praeerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, quae dissoluenda disciplina, seueritatisque essent, eaque omnia flagitare aduentum suum videret; tamen praesertim existimauit, quas in prouincias, regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod haec prouincia nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse

cessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo proelio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quae maiores sunt dignitate, premia benemeritis & viritim, & publicè tribuit: de controuersis veteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrannos, dynastas prouincia, finitimisque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciae tuendae, ac defendendae, dimittit & sibi, & populo R. amicissimos. paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Casarem, amicum, & necessarium suum, legionibus Syriae praefecit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciae ciuitates omnes euocat Tarsum: quod oppidum ferè totius Ciliciae nobilissimum, fortissimumque est. ibi rebus omnibus prouinciae, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazace commoratus, venit Comana, vetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellona templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius dea maiestate, imperio, & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur: id homini nobilissimo Nicodemi Bithynio adiudicauit: qui, regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemque generis, iure minimè dubio, vetustate tamen intermissa, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzani Ariaratem, cum bene meritis uterque eorum de Reip. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter co-

ptum simili velocitate conficere coepit. Cum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendeant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Casarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Casaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeij castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Romani, sed parere presentibus imperiis. Contra quem Casar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ Consul ei decretis publicis tribuisset; cumque defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere, coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem, Italiamque teneret; ubi Senatus, populusque R. ubi Respubl. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum Consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitia, dignitati, ætati que hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersis Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit; regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus, natura disciplinæque nostræ constitutam, habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

II * Cum in Pontum venisset, cepitque omnes in unum locum coegisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione VI, quam

quam secum adduxerat, Alexandria veteranam, multis laboribus, periculisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac navigationum, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, ut minus 60 hominum in ea esset; reliquæ erant III. legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati, à Pharnace missi, Casarem aduentum; atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent, maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Casarem Pompeio dare voluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfacisset. Casar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, representaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque prouinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quam sibi, cui dii immortales victoriam tribuissent: itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exfectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto vero decederet confestim, familiaque publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis ciuibisque Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret

munera, ac dona, quæ bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consueissent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remissit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum, festinantem, ac properantem Casarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius, honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Casarem reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari coepit. Caesar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est opidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic opido magni, multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus vnus, qui, propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triary, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pene coniunctis opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo longior millibus passuum, III. abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum relictis operibus, copiis omnibus suis occupauit. Caesar cum ab hoste millia passuum v, castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omni-

bus

bus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium aduersus Triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem à castris, seruitiisque agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cum, spatium non amplius 800 passuum, intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Caesar, vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regia fiducia, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspiciis, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; siue etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie conflixisset, & vicisse legati eius gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat, inuito consilio dimicandi, descendere prærupta valle coepit. cuius aliquandiu Caesar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in proelium descenderat, vallem adscendere aduersus arduum collem instructis copiis coepit;

Cæsar incredibili eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans, imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; & clamore sublato, configitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli interfunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri cominus proelio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI. erat collocata, initium victoriae natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen iisdem diis adiuuantibus, sinistro cornu, mediæque acie, tota profligantur copie regis. quæ quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsa, premebantur loci iniquitate. itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, victoria elati, subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces presidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vix in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est letitia affectus, quod maximum bellum tan-

ta ce-

ta celeritate confecerat: eratque subiti periculi recodatione, letior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI. decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: XI. legiones cum Cælio Ventiano in Ponto reliquit. Ita per Gallograciam, Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controuersis cognoscit, & statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem se iciter, celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regis educatum, (nam eum Mithridates, rex Asia totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi Romani à Barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem Tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime, celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII; *vel*, OPPII;
 COMMENTARIORVM DE
 BELLO AFRICANO
 LIB. VNVS.

Libri de bello Africano capita.

- 1 Cæsaris in Africam reditus ex Sicilia & leues aliquot pugnae ad opidum Adrumetum, cui Confidius præerat.
- 2 Cæsaris calliditas in fiducia simulanda, eiusdemque secundum cum Labieno, Petreio & Pisone proelium.
- 3 Scipionis & Pompeij filij apparatus contra Cæsarem: & Labieni Petreique cum Scipione coniunctio.
- 4 Regnum Iubæ à Cæsarianis inuaditur. Cæsar dum Africæ vastatae auxilium accersit, sese in castris continet.
- 5 Labienianorum aliquot defectio ad Cæsarem, & eiusdem secunda cum aduersariis pugna. & fortitudo centurionis cuiusdam Cæsariani.
- 6 Grando saxea in Cæsaris castris, eiusdemque binæ aduersus Labienum pugnae secunda.
- 7 Adductis ex Sicilia auxiliis Cæsar disciplinam militarem restituit: equestrisque proelio infeliciter primum, postmodum feliciter cum Scipione depugnauit.
- 8 Cæsaris celeritas in persequendis hostibus, & eiusdem in castris tuto loco ponendis prudentia.
- 9 Cæsaris diligentia in suis exercendis, eiusdemque felicitas in proelio aduersus Labienum, & altero aduersus Scipionem.
- 10 Proelii à Cæsaris militibus iniussu Imperatoris initi felicis euentus, & illustris de Scipione victoria.
- 11 Vticae urbis clades. Catonis voluntaria nex. Iubæ Regis, itemque Petreij, Confidij, Faufti, & Scipionis interitus, Cæsarisque in Italiam profectio.

CÆSAR,

CÆSAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad xiv. kal. Ian. Lilybeum peruenit: statimque ostendit, sese naues velle conscendere; cum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut propè fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, nequis mora quidquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectiois: cum præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copia, equitatus infinitus, legiones regie IV, leuis armatura magna vis, Scipionis legiones X, elephantum CXX, classesque esse complures. tamen non deterrebat, animoque, & spe confidebat. Interim in dies & naues longe adangeri, & onerariae complures eodem concurrere, & legiones tironum conuenire, in his veterana legio V, equitum ad II. millia. legionibus collectis VI, & equitum II. millibus, ut quæque prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lilybeo, ibique commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Alieno Prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad vi. kal. Ian, & reliquas naues statim est consecutus. ita, vento certo, celerique nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum.

E e

Africa venit. namque onerariae reliquae, praeter paucas, vento dispersae, atque errabunda diuersa loca petierunt. Clupeam classe praeteruehitur, deinde Neapolim. complura praeter ea castella, & opida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat aduersariorum, cui praerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter III. millibus apparuit. Ibi paullisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in praesentia fuit peditum III. millium, equitum C. L. castrisque ante opidum positis, sine iniuria cuiusquam cœdit; cohibetque omnes à preda. Opidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes confidunt ad se defendendum. quorum numerus II. legionum intus erat. Caesar circum opidum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpae eius, imprudentiaeque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, praefectisque, quem peterent, praeceperat: neque, ut mos ipsius, consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore ijs perlectis, locum certum peterent uniuersi. quod minime Caesarem fefellerat. namque nullum portum terre Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Caesare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. itaque, data facultate, literas conscribit, & eas captiuo dat perferendas in opidum ad Considium. Quod simul atque captiuus peruenisset, literasque, ut erat mandatum, Considio

Considio porrigere coepisset, prius, quam acciperet ille. Unde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Caesare. Tunc Considius, Unus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: literasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam, una nocte, & die ad opidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum, non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat; & opidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus opidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum opidum commorandi; ne dum in ea re Caesar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cum mouere vellet, subito ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Caesar egressus, iter facere coeperat, occupant, & eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae res cum animaduersa esset, subito legionary consistunt, & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus x x x. Galli, Maurorum equitum II. millia loco pellerent, urgerentque in opidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. quod cum sepius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis ex

veteranis, quas secum habebat, in extremo agminis collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. ita, quanto longius ab opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. interim in itinere ex opidis, & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, qua imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad opidum Ruspinam Kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad opidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex opido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, qua vellet, pollicentur. Itaque, Centurionibus ad portas opidi, & custodijs impositis: ne quis miles in opidum introiret, aut iniuriam faceret cuiquam incolae, non longè ab opido secundum litus facit castra. Eodè naues onerariae, & longae nonnulla casu aduenerunt. reliqua, ut est ei nunciatum, incertae locorum Vticam versus petere visae sunt. Interim Caesar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumque in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim qui aequatum è nauibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in campo cominus depugnent. Caesar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x. nauibus longis ad reliquas

liquas naues onerarias conquirendas, qua deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustum Crispum Praetorem ad Cercinnam insulam versus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hac ita imperabat, itaque unicuique precipiebat, ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. ipse interea, ex perfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio aiebat. tanta hominum erat dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Caesar ad III. Non. Ian. castra mouet: Leptique v. cohortium presidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinum cum reliquis copijs conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; opidanisque imperat, ut plaustra, iumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima opida post se vacua relinqueret, presidioque firmata ad classis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepii proximo opido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in opidum quamplurima: ipse cum cohortibus v. ii, qua ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatino rem gesserant, ex opido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab opido millia passuum xi: ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus Imperatoris consilium magno metu,

ac tristitia sollicitabantur. Parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita in Africa contra magnas copias, & insidiosa nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatij in presentia, neque auxilium in suorum consilio animaduvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate. animum enim altum, & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi procliuia omnes fore sperabant. Caesar, in nauibus una nocte consumpta, iam calo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduētis militum, equitatumque copiis, rursus ad opidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx, frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Caesaris consilium; illum cum classe nauibus onerarijs, que deerrassent, subsidio ire, clam hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ naues in class. m aduersariorum inciderent; neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidijs relictæ milites fuissent; ne, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, cum iam Caesar progressus esset à castris circiter millia passuum III, per speculatores, & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Caesar celeriter iubet, equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in presentia non magnam, & sagittarios, quorum

quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter cōsequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit xxx. cohortium, cum equitibus CD, & sagittariis. & hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armatura Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, ut procul Casariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmauerāt. Interim Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Cum utrimque expectatio fieret; neque Caesar se remoueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus, decertandum videret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collēsque complecti, & Caesaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Casariani equites eorum multitudinem agrè sustinebant. Acies interim media cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numida leuis armatura cum equitibus procurrun, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. hic cum Casariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites

rursus, concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Caesar, nouo genere pugna oblato, cum animaduertiret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis 100 pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Caesaris paucitatem circumire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere hostis, magis, magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, non numquam legionarios Caesaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, iam feroculus es? vos quoque iste verbis insatuauit, in magnum mehercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione x. veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauitate aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tironum. circumspicere enim Casarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Caesar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conuersis

uersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro, sinistroque cornu mediam diuidit; & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumque Caesaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque ad sua praesidia sese, ut erat instructus, recipere coepit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis & C. electis, peditatūque eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At cohortes, suis ex terrore firmatis, rursusque renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire coeperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Caesar iubet signa conuertit, & medio campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur: Caesarisque equites, iumentaque ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseverandumque cursum tardiozem haberent; dieique pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibusque circumdatis, imperat, ut uno iactu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cum iam hostes languide, negligentēque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itēque aduersarij, male accepti, tum demum

se ad sua praesidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & proelio dirempto, ex aduersariis per fuga plures ex omni hominum genere, & praeterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente & conatu venisse, ut nouo, atque inusitato genere proelii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum, aduersariis subministraturum, ut etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur: quippe non illerum sibi confideret, primum quod audierat Romae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire, deinde quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam ibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitumque leuis armatura. Praeterea ex fuga proelii Pompeiano, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos Gallisque, ibique postea ex Hybridis libertinis seruisque conscripserat, armauerat, equoque frenato uti condocuerat. praeterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque innumerabilis: deinde legiones conscriptae ex cuiusque modi generis amplius XVIII. millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis, Germanisque DCCC, Numidarum sine frenis IIX. millibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus CC, peditum ac leuis armatura quater tantis sagittariis; ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus, his copiis pridie non. Ian. post diem tertium, quam Africam attingit, in campis planissimis, purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio

proelio Petreius grauius ictus ex acie recessit. ¶ Ca 3
sar interim castra munire diligentius, praesidia firmare maioribus copiis, vallumque ab opido Ruspina usque ad mare deducere, & a castris alterum eodem; quo tutius ulterò, citroque commeari, auxiliisque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque, ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorumque, epibataramque armare, & in castra euocare; uti, si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suas interponeretur, sagittariisque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syriis, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copia legionum IIX. & equitum IIV. millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasque, & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare; literas in Siciliam, nunciosque mittere, ut sibi crates, materiamque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: praeterea ferrum, plumbumque mitteretur. etiam animaduerte bat, frumento se in Africa nisi importato uti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca opida, & bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: opida, praeter pauca, qua ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate

Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Lanus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariae errabundæ malè vagabantur incertæ locorum, atque castrorum suorum, quas singulas scaphæ aduersariorum complures adorta incenderant, atque expugnauerant. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit; quò tutius commeatu supportari posset. M. Cato interim, qui Vtica præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueque obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istius ætatis cum esset, animaduertisset, Remp. ab audacibus, sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque, aut interfectos, aut exsilio multatos, patria, ciuitatèque carere: gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pene oppressam funditus, & deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, que est per gentes clarissima, notissimaque, conciliauit; adolescentulisque, atque eques Romanus, triumphauit, atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisq; claritate præditus, in Remp. est ingressus. tu contra, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque præditus, nonne eniteris, & proficisceris

ad

ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reiq; publicæ, atq; optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis grauisissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusque modi generisq; xxx. inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumq; Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu numero seruatorum liberorum i. millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad opidum Ascurum accedere cœpit: in quo opido præsidium fuit regium. Pompeio adueniente, opidani usque eò passi propius eum accedere. donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, perterritosque Pompeianos in mare passim, nauesque compulerunt. Ita, re malè gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit; classèmq; ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo antè demonstrauimus, Vtica grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit; deinde, ibi paucos dies commoratus, nocturno itinere factò, cum Petreij, & Labieni copiis se coniungit; atque, vnis castris factis, i. ii. millia passuum longè confidunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæsariani graui annonæ sunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Sicilia, neq; ab Sardinia commeatu supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum vi. terra Africa quoquo versus tenebant; pabuliq; inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa

4 terras, mariq; bella confecissent, & periculis, inopiâque tali sepe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. † Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus; copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendis, augendarumque eius opum. itaque comparatis equitum magnis, peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire cõtendit. P. Silius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copiis; cognito regis Iubæ egressu, propius eius regnum, copias suas admouere: Cirtamque, opidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo opida Getulorum, quibus cum conditionem ferrent, ut opido excederent idque sibi vacuum transferrent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectiq; sunt omnes. inde progressi agros opidâque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba cum iam non longè à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisq; rebus timens; elephantisq; xxx. relictis, suis finibus, opidisq; suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in provincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum, cum copiis in Africam venisse; conscriptis literis circum provinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate crudelitatemque commemorare cœ-

re cœ-

re cœperunt. quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in statuis castris, astate inita cunctis copiis auxiliisq; coactis, bellum cum aduersariis suis gerere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium postumum conscriptis, & per Catacospum missis, ut sine mora, aut vlla excusatione hiemis, ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur, Africam provinciam perire, funditusque euerti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuentum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere, insidisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die, quam misisset literas, nuntiumque in Siciliam, classem, exercitumque morari diceret, noctes, diesque oculos, mentemque ad mare dispositos, directosque haberet. nec mirum, animaduertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidarique. opida castellâque dirui, deserique, principisque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi. his se miseris suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra, munire, turres, castella facere, molisue iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocere instituit. xi. instruxit acies, unam funditorum, contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post illos autem aciem suam instruxit: ut, cum ab aduersariis lapides mitti cœpissent, & elephantis perterriti se

ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod egrè, tardèque fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hac ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Petronius, qui Thapso, opido maritimo, praeerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Caesaris, incertas locorum, atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittariis: eidem scaphas de nauibus adiungit; ac singulas naues Caesarianas cōsectari coepit: & cum plures adortus, pulsus, fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani, adulescentes, Tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in Senatum legerat. & cum his T. Salienus, Centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messana, & seditiosissima oratione apud eum est usus, idemque & pecuniam & ornamenta triumpho Caesaris retinenda, & custodienda, curauerat. & ob has causas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnant, seseque Virgilio transferent. itaque, deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III. sunt interfec̄ti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfec̄tos. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie mutuis praeliis inter se pugnare non intermittunt. nonnunquam etiam Germani,

Gallique

Gallique Labieniani cum Caesaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui praeerat Saseria cum cohortibus III. oppugnare, ac vi irrumperere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem opidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod ubi eius facere equitatus saepius non intermittebat; & cum fortè ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius missis, atque eorum decurione percussis, & ad decumanam defixis, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longè à suis castris passibus CCC. instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Caesaris, exercitusque eius, uniuersi copijs productis, elephantisque turritis xxx. ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum, pedumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Caesaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quaeque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paulo antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatu edicit, uti

F f

quisque suo loco paratus, armatusque praesto esset. at haec non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in praetorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quae fieri volebat. animaduvertebat enim, quamquam magnis essent copiis aduersarij freti, tamen saepe à se fugatis, pulsis, perterritisque, & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque animi victoria fiducia, ut castra sua adoriri auderent. praeterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiae munitiones castrorum, & valli, fossarumque altitudo, & extra vallum stili cecci, mirabilem in modum confiti, vel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant, scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem, & tirocinium preparauerat: non hostium vi, & metu commotus, sapientem se, timidumque hostium opinioni praebebat. neque iccirco copias, quamquam erant paucae, tironumque, non educebat in aciem, quod victoria suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victorijs partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam, exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comaeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim reducit suas copias

copias in castra; & concione aduocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Caesaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire, & per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit; Interim Numida, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, maioresque eorum beneficio C. Marij viderent, Caesaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra per fugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut, manu facta, se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, etiam undique ad Caesarem veniunt; seque paratos, quaecumque impetrasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id, & sine periculo, facere possent: se & frumentum, & quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Caesare impetratis, praesidioque dato, C. Messium, Aedilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus, & equitibus DCC. praerat, celeriter, ibi parte praesidij relicta, cum IIX. cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis accessisset, & animaduertisset praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculo suo renuere, nulla re gesta pro multitudine hominum.

rursus Adrumetum se recipit; deinde, paucis post diebus equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acilitanos, castris positus, obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cesare cum classe demonstrauimus, Cercinnā peruenit, cuius aduentu C. Decius, Quæstorius vir, qui ibi cum grandi familia sua presidio præerat commeatui paruulum nauigiū nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim Prætor, à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet. atque in castra ad Cesarem mittit. Alienus interim Proconsul è Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XIII, XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cesarem: quæ naues, ventum secundum nocte, IV. die in portum ad Russinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes peruenierunt. ita Caesar, duplici letitia, ac voluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsque, tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitēsque ex nauibus egressus, iubet ex languore, nauis aq̄, reficere, dimissos in castella, munitionesq̄, disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites mirari, & requirere C. Cesarem: qui ultro consueisset bellum inferre, ac læcessere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis premijs, pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo

culo verba proloqui. Potestate facta, Sapenumero, inquit, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione IV. & VI. ad te volumus, intuâque præsidia confugere; sed custodijs equitum Numidarum, quò id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus, ut perspiceremus, non quæ fossæ, aut insidie elephantis ante castra, portasque valli factæ essent: simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnae cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cesare, stipendiisque donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namque postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt, milites legionarij complures à Scipione in castra Caesaris perfugerunt. Dum hæc ad Russinam geruntur, M. Cato, qui Utica præerat, delectus quotidie libertinorum, Afriorum, seruorum denique, & cuiusque modi generis hominum qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex opido Tisdro; in quo tritici modica millia CCC comportata fuerant, à negotiatoribus Italicis, aratoribusque ad Cesarem venere: quantâque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quò facilius & frumentum, & copia sua conseruentur. Quibus Cesar in presentia gratias agit; præsidiumque breui tempore se missurum dixit; cohortatūsque ad suos ciues iubet proficisci. P. Sittius interim, cum copijs Numidie fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli

gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quae ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando, est potitus. Caesar, postquam legionibus veteranis II. equitarum, leuique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues VI. onerarias statim iubet Lilybeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima, imperat, speculatores, apparitoresque omnes ut sibi praesto essent. itaque omnibus inscijs, neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad opidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit. inde parvulam proclinitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones educit. hic campus mirabilis planicie patet millia passuum X. V. quem iugum ingens à mari ortum, neque ita praeraltum, velut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres, speculaque singulae perueteres erant collocatae: quarum apud ultimam praesidium, & statio fuit Scipionis. Postquam, Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit, atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longè ab ultimo colle, turrique fuit, quae proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse praesidium, stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod postquam Scipio, Labienisque animaduertent, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa,

instructa, à suis munitionibus circiter passus 60 progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD. à castris suis, constituunt. Caesar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copiis moueri iam, cum non amplius passuum MD. inter hostium aciem, suasque munitiones esse animaduertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turma Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent. praesidium inde deturbarent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armatura paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quò celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propè totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abcessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV. turribus exstructa, quae Labienus prospectum impediabat, ne posset animaduertere, ab equitatu Caesaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos cadi à tergo sensit. ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circumuenti fortiterque resistentes, conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animaduertent, metu, ac terrore obcecatae, omnibus portis in sua castra

fugere cœperunt. Postea, Scipione, eiusq; copiis campo, collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Caesar cani iussisset, equitatumq; omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim, pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Corionis proelio capti conseruatiq; parem gratiam in fide paranda prestare voluerant: horum corpora, mirifica specie, amplitudinēque, caesa toto campo, ac prostrata diuersē iacebant. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acceptis, occisis, vulneratisq; intra suas continere se munitiones cœpit. Caesar instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iamque minus ∞ passum ab opido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iuliana; cum Scipio, veritus, ne opidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, e ductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turrutis interpositis, armatisq; suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus, Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire in eo loco, quem paullo antè commemorauit, ante opidum cōsistit, suamque aciem mediam eo opido texit, dextrum, sinistrumque cornu, ubi elephantis erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam propè solis occasum, Caesar exspectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque

locoque se magis defendere, si res coegisset, quàm in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad opidum; quoniã ibi praesidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesque mediam aciem suam opido texisse; sibiq; difficile factu esse intellexit, simul & opidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore loco, pugnare, praesertim cum milites à mane diei, ieiuni sub armis stetissent defatigati. itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Constidius, qui Acillam, & 11 x. cohortes stipendiarias Numidis, Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praerat diu, multumque expertus, magnisque operibus saepe admotis, & vis ab opidanis incensis, cum proficeret nihil, subito nuncio de equestri proelio allato commotus frumento cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atq; itinere per regnum Iuba facta, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit. Interea ex secundo comiteatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cominius & L. Ticius, eques Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis, nauiculisq; actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Egimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua milites veteranicum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem, qui postquam ad eum peruene-

runt, & ante suggestum eius constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues, & optimum quemque nefarie consecrari, quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, & pecuniam, donare. quapropter, quid sentiat, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis xlv, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsitan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Casarem, Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate, victoriaque amplius xxxv. annis depugnavi, adversus, armatusque consistam? neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus ante expertus es licet nunc cognoscas: elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x. summam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam haec Centurio presentis animo adversus opinionem eius est locutus, ira percussus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit Centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes Centurionem interfecit; reliquosque veteranos à tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos;

taminatos; & caede civium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones disperiri, & Commium cum Ticide in conspectum suum prohibet adduci. Quae ex re Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiae causa esse iusserat, ut suis onerariis, longisque navibus presidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Caesaris exercitus res accidit incredibilem auditu. namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more superiorum Imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; operaque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut, praeter ipsum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non adquisierant, aut parauerant, sed etiam, propter annonae caritatem, ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, opido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, coriisque coniectis, permanebant. itaque subito imbre, grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus corruptis, per castra passim vagabantur,

scutisq; capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri proelio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem literis, Praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ne secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Caesaris cum III. legionibus, equitibusque frenatis CD, Numidis sine frenis, peditibusq; eius armatura grandi numero, elephantisq; xxx. egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regis seorsum positus, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; & exspectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iuba commouebatur. Postquam verò castra castris contulit; despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. ita quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu, Scipioni additum animum, fiduciamque regis aduentu. nam postero die uniuersas suas, regisq; copias cum elephantis Lx. productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus à suis munitiombus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar, postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quae exspectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi cepit, & brachia protinus ducere, & castella mittere, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem
collis

collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; & quo priore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis, satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis spelunca in modum subrutis: quae erant, transeunda Caesari antè, quam ad eum collem, quem capere volebat, perueniretur: ultraque eam conuallem, oliuetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animaduertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetumq; transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus, leuiq; armatura consedit: & praeterea post montem, collemque equites in occulto collocauerat; ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Caesar, eiusque exercitus neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Caesar, equitatu antè praemisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum venisset, abusi, siue oblitii praeceptorum Labieni, siue veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decussò Labieni praesidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Caesar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat, potitus, castra muniuit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione opidi Vzite, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque eius opidi conuenirent.

is hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admouisset, oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterretur. Præterea, quò facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hac opera, quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, leuisque armatura, præliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursum, cum omni equitatu, leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, ex utraque uniuersa, subitaque hostium multitudine pulsati, parumper cesserunt; quæ res aliter aduersariis cecidit. namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque eos conuulserunt usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. quòd ni in noctem prælium esset coniectum, puluisque vento flatus omnium prospectibus effecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interea incredibiliter ex legionibus, IV, & VI, Scipionis milites

milites diffugere partim in castra Cæsaris, partim in quam quisque poterat regionem peruenire. itémque equites curiani, diffusi Scipioni, eiusque copiis, complures se eodem conferebant. * Dum hac circum Vzi- 7 tam ab utriusque ducibus administrantur, legiones duæ, I X. & X. ex Sicilia nauibus onerariis profecta, cum iam non longè à portu Ruspina abessent, conspicata naues Cæsarianas quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in aduersariorum, ut insidians gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac, diu, multumque iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiaque confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris, ac rapinarum certorum hominum paruulam modò causulam nactus Cæsar, quòd Auienus Tribunus mil. X. legionis nauem commeatu, familia sua, atque iumentis occupauisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiae, nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent, meaque lenitatis, modestiae, patientiaeque rationem habuissent. sed, quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, ego met ipse documentum more militari constituam. C. Auiene, quòd in Italia milites populi Romani contra Remp. instigasti, rapinasque per municipia fecisti, quòdque mihi Reipubl. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam iumentaque in naues imposuisti: tuaque opera, militibusque tempore necessario Respub. caret; ob eas res, ignominiae causa, ab exercitu meo te remoueo: hodieque ex

Africa abesse, & quantum potes, proficisci iubeo. itē-
que te, A. Fonteius, quod Tribunus mil. seditiosus, ma-
lūque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alienus,
M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu be-
neficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut ne-
que bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis; &
magis in seditione, concitandisque militibus, aduersa-
riorum nostrorum Imperatoris, quam pudoris, modē-
stiaque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror,
qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio,
& quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque
transdidit eos Centurionibus; & ad singulos non am-
plius singulis additis servis, in naui imponendos sepa-
ratim curauit. Getuli interim perfuga, quos cum lite-
ris, mandatisque à Cesare missos supra docuimus, ad
suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile addu-
cti, Caesarisq; nomine persuasi, à rege Iuba desciunt;
celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem
facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba di-
stentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis,
quas contra Caesarem adduxerat, v. cohortes in fines
regni sui mittit, qui essent praesidio contra Getulos.
Caesar brachiis perfectis, promotisque eò usque, ut telum
ex opido abiici non posset, castra munit: balistis, scor-
pionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque
opidum collocatis, defensores muri deterrere non inter-
mittit: eoque v. legiones ex superioribus castris dedu-
cit. Qua facultate oblata, illustriores notissimisque con-
spectum amicorum, propinquorumque effulgabant,
atque inter se colloquebantur. quae res quid utilitatis
haberet, Caesarem non fallebat. namque Getuli ex e-
quitatu regio nobiliores, equitumque praefecti, (quorum
patres

patres cum Mario antè meruerant, eiusque beneficio
agris, finibusque donati, post Sylla victoriam sub
Hiempsalis regis erant potestate dati) occasione ca-
pta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calori-
busque suis circiter 800 perfugiunt in Caesaris castra,
quae erant in campo proximo Uzita locata. Quod
postquam Scipio, qui cum eo erant, cognouerunt,
cum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tem-
pus M. Aquinium cum C. Saferna colloquentem vi-
derunt. Scipio mittit ad Aquinium, Nil attinere, eum
cum aduersariis colloqui, cum nihilominus eius ser-
monem nuncius ad se referret, diceretque, ne reliqua,
quae vellet, perageret. viator postea ab Iuba ad eum
est missus, qui diceret, audiente Saferna, Verat te rex
colloqui. Quo nuncio perterritus, discessit, & dicto
audiens fuit regi. usu venisse hoc civi Romano miror,
& ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi pa-
tria, fortunisque omnibus, Iuba barbaro potius obe-
dientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nun-
cio, aut, cesis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuer-
timalle. Atque etiam superbius Iuba factum non
in M. Aquinium, hominem nouum, paruumque sena-
torem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignita-
te, honoribusque praestantem, nam cum Scipio sagulo
purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dici-
tur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti
vestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Sci-
pio ad album sese vestitum transferret, & Iuba homini
superbissimo, inertissimoque obtemperaret. Postero die
uniuersas omnium copias de castris omnibus deducit,
& supercilium quoddam excelsum naeti, non longè à
Caesaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt.

Cæsar item producit copias, celeriterque, ijs instructis; ante suas munitiones, quæ erant in campo, constituit; sine dubio existimans, ultro aduersario: cum tam magnis copijs, auxilijsque regis essent præditi, promptiusque profuissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. & equo circumuectus, legionésq; cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius sine ratione non procedebat; quòd in opido Uzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae. Eidem autem opido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset ex opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedito ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciem, instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Iuba legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus videretur, in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroque cornu collocauerat, equalibus inter eos interuallis interiectis. post autem elephantos, armaturas leues, Numidasq; substituerat auxiliares. Equitatum frenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistram enim cornu opido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, leuisque armatura infinitam multitudinem ad dexteram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minus 100 passuum spatio, & ad collis

collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copijs promovebat: id hoc consilio, ut cū acies 11. inter se cōcurrissent initio certaminis paulo longius eius equitatus circumuectus ex improviso clauderet multitudinem suam exercitū Cæsaris, atque perturbatū iaculis confingeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die proeliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. Habuit legionem IX, VII. in sinistro cornu, XXX, XXIX, XIII, XIV, XXIIX, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundā aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistram suam cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistram suam cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quòd suam dextrum latus munitionibus adiunabatur; sinistram autem equitatus hostium multitudini resistere posset: eodemque suam omnem contulerat equitatum: & quòd ei parum confidebat, presidio his equitibus legionem V. præmiserat; leuēque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios variè passimq; locis certis, maximèque in cornibus collocauerat. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC. interiecto spatio, quod fortè ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, à mane usque ad horā x. diei perstiterunt. Iamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito uniuersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumque sine frenis ad dextram partem se mouere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frenati

autem Labieni equites in loco permanere, legionēque distingere: cum subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura contra Getulos iniussu, ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leuique armatura deserti, ac pulsati, conuulneratique, uno equite amisso, multis equis saucijs, leuis armatura xxvi . occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto, Scipio latus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in itinere praedatores equites Numidas, Getulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uinum potiti sunt. † Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, valliumque, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne a Caesare excluderetur, appropere. Ita duces utriusque & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus proelijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Utica, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis vii , & ix . ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus, epibatissque complet; insidiandique gratia progressus, Adrumetum cum lv . nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Caesar, L. Cispium cum classe xxvii . nauium ad Thapsum versus in stationem, praesidij gratia com meatu sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum xiii . nauibus longis Adrumetum eadem de causa praemit tit. Cispium, quod erat missus, celeriter peruenit. Aquila,

tempestate

tempestate iactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore uaganibus, partim in opido, victus sui mercandi gratia progressis, uacua a defensoribus stabat. Quibus rebus, Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda, Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit, & pentremes duas, uacuas a defensoribus, nullo repugnante cepit. Caesar interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu millia passuum vi , equo admissis, omissis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigium paruum conscendit; in cursu Aquillam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cepit. Interim Varus, celeritate Caesaris, audaciaque motus, cum uniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Caesar in millibus passuum iv . consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx . in ea naue captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatariūque cepit. reliquae naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se uniuersae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit; atque, in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit; ibique nauibus onerarijs, quae erant extra Cothonem, incensis, omnibusque

reliquis alijs aut subiectis, aut in Cothonem computa-
 sis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimi-
 care, rursus se recepit in castra. in ea naue captus est
 P. Vestrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afrani-
 anus; quem Caesar in Hispania cum reliquis dimi-
 serat; & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex
 proelio effugerat, in Africamque ad Varum vene-
 rat. Quem ob periurium, perfidiamque Caesar iussit
 necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romae
 pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipse
 suam causam Caesari probauerat, se Nasidy classe ca-
 ptum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse
 seruatum, postea facultatem sibi nullam datam trans-
 eundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum,
 ut in agris, & in omnibus ferè villis sub terra specus,
 condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id pro-
 pter bella maximè, hostiumque subitum aduentum pra-
 parent. Qua de re Caesar certior per indicem factus;
 tertia vigilia legiones II. cum equitatu mittit à castris
 suis millia passuum X; atque inde magno numero fru-
 menti onustos recepit in castra. Quibus rebus cog-
 nitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuum
 VII. per iugum, & collem, per quem Caesar pridie i-
 ter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque
 ipse quotidie existimans Caesarem eadem saepe frumen-
 tandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, le-
 uique armatura insidiaturus, locis idoneis confedit.
 Caesar interim, de insidijs Labieni ex perfugis cer-
 tior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes
 quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligenti-
 am adducerentur, subito mane imperat porta decu-
 mana legiones se XIX. veteranas cum parte equitatus
 sequi:

sequi: atque, equitibus praemissis, neque opinantes insi-
 diatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura
 concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam con-
 iccit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugien-
 tibus suis suppetias occurrit. cuius vim, multitudinis
 cum equites pauci Caesariani iam, sustinere non pos-
 sent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit.
 Quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equi-
 tes recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos,
 qui, loco amisso, fuga, se receperant in castra, in cruce
 omnes suffixit. Caesar interim, quoniam frumenti ino-
 pia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque
 praesidio Lepti, Russinae, Acilla relicto, Cispio, Aquilae,
 classe transdit, ut alter Adrumetum, alter Thapsum
 mari obsiderent. ipse, castris incensis, XV. noctis
 vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte
 collocatis, ex eo loco profic scitur, & peruenit ad opi-
 dum Agar; quod à Getulis saepe antea oppugnatum,
 summæque vi per ipsos opidanos erat defensum. ibi in
 campo castris unis positus, ipse frumentatum circum vil-
 las cum parte exercitus profectus, magno inuento hor-
 dei, olei, vini, fici numero, paucis tritici, atque recreato
 exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Caesa-
 ris discessu, cum uniuersis copiis per iugum Caesarem
 subsequi cepit; atque ab eius castris millia passuum
 VI, longè trinis castris dispartitis copiis, conse-
 dit. Opidum erat Zetta, quod aberat à Scipione
 millia passuum X, ad eius regionem, & partem
 castrorum collocatum. à Caesare autem diuersum, ac
 remotum, quod erat ab eo longè millia passuum XIX.
 huc Scipio legiones II, frumentandi gratia, misit.
 Quod postquam Caesar ex perfugis cognouit, castris

ex campo in collem, ac tutiora loca, collocatis, atq; ibi presidio relicto, ipse *IV. vigilia* egressus prater hostium castra proficiscitur cum copiis, & opido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: & cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. quae res eius impetum retardauit. Itaque, capto *C. Biotio* *Regino*, equite *R. Scipionis* familiarissimo, qui ei opido praerat, & *P. Atrio*, equite *Rom.* de conuentu *Vticensi*, & camelis *XXII. regis* adductis, presidio ibi cum *Oppio* legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam non longè à castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat pratergredi, *Labienu*, *Afranius*que, cum omni equitatu, leuique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam *Cesar* animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionis, equitatus, & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam *Cesar* existimasset hostes pulsos, deteritosque sinem laceffendi facturos, & iter coeptum pergere coepisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi. in *Cesaris* legionarios impetum faciunt *Numida*, leuisque armatura, mirabili velocitate praditi, qui inter equites pugnabant, & una, pariterque cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc sepius facerent, & *Iulianos* proficiscentes insequerentur, & refugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugna uterentur; eosque iaculis conuulnerare
satis

fatis esse crederent; *Cesar* intellexit, nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogent castra in eo loco ponere, ubi omnino aqua nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia usque ad horam *X. diei* nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad solis occasum esset, & non totos *C.* passus in horis *IV.* esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim hostium, placidè, lenitèrque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum *Numidarum* copia dextra, sinistraque per colles percurrere, coronaeque in modum cingere multitudinem sua *Cesaris* copias, pars agmen extremum insequi. *Casariani* interim non amplius tres, aut quatuor milites veterani, si se conuertissent, & pila viribus contorta in *Numidas* infestos coniecissent, amplius *II. millium* ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios coniciebant. Ita *Cesar*, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, saucis *X.* factis, reduxit. *Labienu* circiter *CCC.* amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. *Scipio* interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu *Cesaris* collocauerat, reducit in castra. † *Cesar* contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non ut imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condoceretur, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersariis, & in quantulo spatio resiste-

rent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum tela mitterent, precipit. mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat praelium inire, propter equorum interitum; quod eos iaculis interficiebant; & legionarium militem defatigabant, propter velocitatem. grauis enim armatura miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur: quia quodcumque praelium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, leuique armatura eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuig, armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore, cui uni rei tamen inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari iusserat: quod & miles noster speciemque, & virtutem bestie cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset; ornatusque, ac loricatorum elephantus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conicerentur; præterea ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus, nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant: equitesque in eos pila præpilata coniciebant, atque in consuetudinem

dinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob hæc causas quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateque excesserat, nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimèque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. itaque, quò hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: idèo quòd hostium copias ab se suoque vestigio, non discessuras existimabat. atque post diem III. productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, equo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex opido Vacca, quod finitimum fuit Uzita, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, veniunt; petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittat; se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studioque erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eò perueniret, ad opidum accurrisse, atque, adueniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque eius opidi incolis ad unum interfectis, dedisse opidum diripiendum, delendumque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu, ad XII. Kal. Apr. postero die productis vniuersis copiis, processus à suis castris millia passuum,

à Scipione circiter *II. millium* interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis, diuque aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, super sedere pugna animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad opidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat presidium, frumentumque comportauerat, ire contendit. quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum, mercatorumq; qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis addito animo, propius, audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites, sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quare res Casarem non sefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus *CCC.* milites esse iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis signorum conspectu perterritus, turpissimè contendit fugere. multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarij ad sua se recipunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Casar ad opidum Sarsuram venit, inspectantibus aduersariis, interfecto presidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi praerat, atque à multitudine circumuento, interfectoque opido potitur, atque, ibi frumento exercitui dato, postero die ad opidum Tisdram peruenit, in quo Condidius per id tempus fuerat cum grandi presidio, cohorteq; sua gladiatorum. Casar, opidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter *millia passuum IV.* ad aquam fecit

fecit castra; atque inde *IV. die* egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenses interim, qui sub ditione, & potestate Iuba esse consueissent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio presidio, legatos ad Casarem mittunt; rem malè gestam docent, petunt, orantque, ut suis fortunis praesto, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Casar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus presidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut com meatu dato, cum signis non potuerant, antè transire in Africam, ad *millia XV.* equites *CD.* funditores, sagittarii que *∞* uno com meatu Casari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus legionibus e ductis, sicut erat instructus, *IX. millibus passuum* à suis castris, ab Scipionis verò *IV. millibus passuum*, longè constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi presidium equestre circiter *CD.* habere consueuerat. eo equitatu dextra, sinistraq; directo ab opidi lateribus, ipse, legionibus ex castris e ductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius ferè *∞* passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur; Casar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem; leuemque armaturam, sagittarios, funditoresq; eodem submittit. Quod ubi ceptum est fieri; & equis concitatis, Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facul-

tatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilominus fortissimè, acerrimèque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione; qua ei proelio in acie constiterat, iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, faucibusque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD. vim hostium, ad IV. millia numero, sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublari uniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis, insecuti per III. millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam x. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus, in quo proelio Pacidius grauius pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratiq; sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, ut in equum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquae penuriam, se posse animaduverteret; aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. pridie non. April. tertia vigilia egressus, ab Agar xvi. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi praesidio praerat, castra ponit, opidumque eo die circummunire coepit, locaque idonea, opportunaque complura praesidiis occupare; ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent.

Scipio

Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium, amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX. à Thapso binis castris coesedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustia quadam non amplius mille & quingentos passus intererat: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Caesarem non fecerit. namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, caelo albescente non longe à castris, praesidioque, quod supra commemorauimus, CD. passibus, ad mare versus coesedit, & castra munire coepit. Quod postquam Caesari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris praesidio Asprenate Proconsule cum legionibus XVI. relicto; ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaxime ad litus appellere, signumque suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus auersis incuterent terrorem; ut, perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quod postquam Caesar peruenit, & animaduertit aciem pro vallo Scipionis castris, elephantisque dextro sinistroque cornu collocatis, & nihilominus partem militum castra non ignauiter munire; ipse, acie triplici collocata, legione x. secundaque dextro cornu, IIX. & IX. sinistro, oppositis v. legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinque

cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in utriusque cornibus dispositis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, proeliaque superiora commemorans, blandēque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem emularentur, eorumque famam, nomen, locūque victoria parta, cuperent possidere. itaque in circum-eundo exercitum, animaduertit hostes circa vallum, trepidare, atque ultro, citroque pauidos concurrere, & modò se intra portas recipere, modò inconstanter, immoderatōque prodire. Cūque idem à pluribus animaduerti cœptum esset; subito legati, euocati que obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam, sibi propriam à dijs immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatique resistente, sibi que, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante. subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo factò ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cū centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu Imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo felicitatis dato, equo admissò in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariiq; concitata tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo factò, bestie, stridore fundarum, lapidūque perterrite, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatōsque proterere, & in portas valli semisfractas ruere contendunt.

dunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, presidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bestijs circuitis, legiones vallo hostium sunt posita: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, cōfugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v. legionis. nam, cū in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eūque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibranti que, stridore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum, bestie offerret. quem postquam elephāntus ad se telo infesto venire animaduertit; relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cū constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephāntus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim, Thapsò qui erant presidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; & sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, opido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant: qui à seruis, puerisque, qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in opidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimq; toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, qua petebant, perfrugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent, ducem aliquem requirūt, quem

respicerent, cuius auctoritate, imperioque rem gererent, qui postquam aduenterent, nemine ibi esse presidio, protinus, armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quò postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt; atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo presidio fuit. namque milites veterani, ira & dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus Quaestorius: qui, pilo transiectus consultò à milite, interit. item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem accurrisset, interfectus esset. Quo factò, complures equites R. Senatoresque perterriti ex proelio se receperunt; ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque omnes Scipionis milites, cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Caesar, trinis castris potitus, occisisque hostium x. millibus, fugatisque compluribus, se recipit, l. militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV. ornatos, armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante opidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, qui cum eo obsidebantur, rei male geste suorum iudicio à pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitque ad deditionem, suamque lenitatem & clementiam comemorauit. quem postquam

postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab opido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu opidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranorum donauit premiis, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit.

* Ac statim inde digressus, C. Rebilò Proconsule cum III. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II. Tisdra, ubi Confidius praerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Vticam antè praemisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, cum Vticam versus iter facerent, perueniunt ad opidum Paradam. ubi, cum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoria Caesaris praecurrisset, vi opido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt, atque eius opidi incolas cuiusque generis, etatisque, viuos, constrictosque in flammam coniciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Vticensibus, propter beneficium legis Iuliae, parum in suis partibus presidij esse existimauerat, plebem inermem opido eiecerat, & ante portam, belli causa, castris, fossaque paruula dumtaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coegerat: Senatum autem opidi custodia tenebat. Eorum castra ij equites adorti, expugnare coeperunt, ideo quòd eos partibus Caesaris fauisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses, animo addito ex Caesaris victoria, lapidibus, fistibusque equites repulerunt. itaque, postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in opidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt; domosque

eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum opidum defenderent, & caed. rapinisque desisterent, & quid sibi vellent, sciret, sedanda eorum importunitatis gratia singulis H-S. C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: undaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manumitterent, opidumque defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauisque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Casari, qui tum ibi Proquestor fuerat, commendatis, & sine suspitione, vultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transiecit. qui dum, anima nondum expirata, concidisset; impetu facto in cubiculum, ex suspitione medicus, familiarisque continere, atque vulnus obligare cepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime diuellit, atque animo presenti se interimit. Quem Vtices quamquam oderant partium gratia, tamen, propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turreisque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Casar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut porte aperirentur: se in Caesaris clementia

clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Casari imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Casar interim à Thapso progressus, Vscetam peruenit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum paruo presidio habuerat. hoc adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumeto, pecuniisque considerata, Qu. Ligario, C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuiocio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere sit obuius L. Casar, subitoque se ad genua proiecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam deprecatur. cui Casar facile, & pro sua natura, & instituto concessit. item Cacina, Ceteio, P. Atio, L. Cella, patri, & filio, M. Eppio, M. Aquino, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra opidum ea nocte mansit. postero die mane opidum introit; concionemque aduocata, Vtices incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; ciues autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant. Varo, & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodiret, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem indicturum, & pecuniam, multo nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito

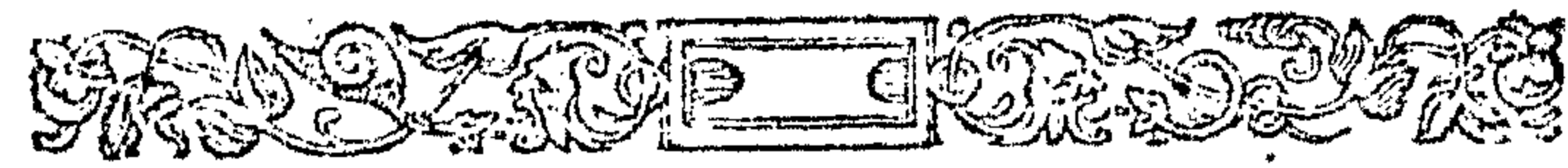
oblata salute, libentes, cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cesare, ut uniuersis CCC. uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis millies H-S. his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo R. solueret, nullo eorum recusante, ac se eodem die dimittunt, natos predicantes, leti gratias agunt Cesari. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdum in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad opidum Zamam. ubi ipse domicilium, coniuges, liberisque habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportauerat, quòdque in toto bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato de Cesaris victoria audito, ob has causas opido prohibuerunt, quòd bello contra populum R. suscepto, in opido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eò coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu, multumque primo minis, pro imperio egisset cum Zamenibus; deinde, cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos deos Penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis, nec precibus suis moueri, quò magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberisque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino opidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab eis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se con-

se confert. Zamenfes interim legatos de iis rebus ad Cesarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, uti antè, quam Rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, opidum, seque ei reseruare. Legatos collaudatos Cesar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænunciare. Ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regis copiis duces complures ad Cesarem, veniunt, orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaque propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cesarem; ab eoque sunt metu, periculoque liberati. Dum hac utrobique geruntur, Confidius, qui Tisdra cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cade suorum, Domitiique & legionum aduentu perterritus, desperata salute, opidum deserit, seque clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli, sui comites, in itinere, præda cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam, terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vtica sibi ipsi manus intulisse, regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vtica Cesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodesse, à Caninio Proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & opidum Proconsuli transdit, rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum

iam conatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: (atque firmior imbecillioem Iuba Petreium facile ferro consumpsit) deinde, ipse sibi cum conaretur gladio transire pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit. P. interim Silius, pulso exercitu Sabura, praefecti Iuba, ipsosque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque qui eam manum habebant, qua Vticam diriperant, iterque in Hispaniam tendebant. Erant numero circiter 8000. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit, aut in deditioem accipit, Afranium, & Faustum vivos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus, dissentione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeia cum Fausti liberis Caesar in columbia tem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Platorio Rustiano navibus longis diu, multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem Regium deferuntur, ubi classis P. Siliij per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibique Scipio cum iis, quos paulo ante nominavi, interiit. Caesar interim, Zama auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum R. arma tulerant, premiisque Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Salustio populi Romani Proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. ibi bonis venditis

ditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis H-S xx. millia, conuentui eorum H-S xxx. millia, Adrumetanis H-S xxx. millia, conuentui eorum H-S L. millia, multa nomine, imponit. Ciuitates, bonaque eorum ab omni iniuria, rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diriperat, & ad Senatum, questi per legatos, atque arbitris à Senatu datis, sua receperant, xxx. centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerat. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, Idibus Iun. Vtica classem conscendit, & post diem III. Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiusque classem receperant, copiisque iuuerant, H-S c. millibus multat, & pro decimis octauas pendere iubet: bonaque paucorum, vendit: & ante diem III. Kal. Quint. naues conscendit, & à Caralibus secundum terram prouectus, duodecimo die, eo quòd tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII; *vel*, OPII;
 COMMENTARIORVM DE
 BELLO HISPANIENSI
 LIB. VNVS.

Libri de bello Hispaniensi capita.

- 1 Reditus Caesaris in Hispaniam, & eius liberandæ initium ab eodem factum aduersus Cn. Pompeij filios.
- 2 Caesar leuibus aliquot præliis ad oppidum Ateguam factis, tandem opidanos in deditioem recipit, & vrbe potitur.
- 3 Ateguanorum perfidia, & pœna: leuis pugna Caesaris secunda, itémque altera à duello instituta.
- 4 Caesaris victoria ex prælio, & cœdes Pompeianorum magna, Labienique & Vari interitus.
- 5 Cn. Pompeij adolefcētis interitus, & caput ludibrio prolatum: opidorumque multorum deditio.

ID HARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis præliis cum adolefcēte Cn. Pompeio profugissent; cum & vltioris Hispania potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur; quò facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusq; ciuitatis confugere coepit. ita, partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vastare coepit. Quibus in rebus nonnulla ciuitates sua sponte auxilia mittebant: itém nonnulla portas claudebant. ex quibus, si qua opida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio

Pompeio meritis ciuis esset, propter pecunie magnitudinem, aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copia. ideòque crebris nunciis in Italiam missis, ciuitates contraria Pompeio auxilia sibi de postulabant. C. Caesar Dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Caesari obuiam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse: quòd, nec opinantibus aduersariis eius prouincia potitus esset: simulque, quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiore Cn. Pompeium de Caesaris aduentu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat Quintum Pedium, & Quintum Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquant, atque ut ipse voluit equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat: quòd eius prouincia caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolefcens Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris aduentu, legati clam præsidio Cn. Pompeij, Caesarem cum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciebat, & I. cohortes secunda vigilia

iubet proficisci, parique equites numero: quibus praefecit hominem eius provinciae notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum. Qui cum ad Cn. Pompei praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, vehementique vento affluctaretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebat. Ita, cum ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum praesidia ad opidum contendere. mediisque ex praesidiis cum quaereretur, qui essent; unus ex nostris respondit; ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut opidum capiant, & partim tempestate imped. ti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent: signo dato, ab opidanis sunt recepti; & pedites, equitesque clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc missis ad Vllam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, ex quo itinere loricated viros fortes cum equitatu ante praemisit. qui simul in conspectum opidi se dederunt in equis, recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum esset, loricated ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum proelium fecerunt, sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in opidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter

celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius Vlla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, cum ad flumen Betim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, in super ponte facto, copias ad castra tripartito traesduxit. Tenebant aduersus opidum, e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab opido, commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quae res cum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati praecipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaquarebant. ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, aduersarios in equum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Cum animaduerneret aduersarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut in equum deduceret; copiis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosque lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere coepit.

Cuius rei Pompeio cum nuncijs esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum praesidij causa, Caesar complura castella occupavit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copia in statione, & in excubitu castris praesidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscurate cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Caesaris equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cade pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsam per conualles castra inter duo opida, Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Caesar in munitionibus ceterisque, quae ad opidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quae planicie diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque opidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII. legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant, & una facta ex colonis, quae fuerunt in his regionibus. quarta fuit Africana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquae ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura, & equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam ferè totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem, difficilèque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter Barbarorum

rorum crebras excursiones omnia loca quae sunt ab opidis remota turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur, simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longè, latèque prospiciunt. Item opidorum magna pars eius prouinciae montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, adscensusque habeat, difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: ut ciuitates Hispaniae non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. nam, ubi inter Ateguam, & Vcubim, quae opida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum opidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana. ibi praesidij causa castellum Caesar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat à castris Caesaris, animaduvertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso intercluderetur, non esse permissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare coepit, ut laborantibus succurreret. nostri, cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere coeperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare coepissent, & maioribus castris Caesari nuncijs esset allatus, cum III. legionibus est profectus, & cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi praeterea armis exsulti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is signa

Saguntinorum retulit v. que ab opidanis cepit. suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Casarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeij ex opido portabant, ex iis capti cum iumentis, ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcus Tribunus mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in opido acerrimè pugnatum est; ignemque multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc praterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se seruos esse. Cum venirent, cogniti sunt à militibus, qui ante a cum Fabio, & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra peruenierant, precis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex opido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Praterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare ceperunt, quorum vis repressa à nostris, etsi opidani superiore loco defendebantur,

debantur, i. cum eruptionem facere ceperissent, tamen virtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis vulneribus affecti in opidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cepit ad flumen Salsum facere: & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit; & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta; quo die ad opidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & opidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere ceperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab opidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos facere loricanos: qui que presidij causa prepositi opido à Pompeio essent orabant. Quibus respondit Casar, se conditiones dare, non accipere, consueuisse. Qui cum in opidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare, pro muro toto ceperunt, propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime. simulque balista missa à nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, v. deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo praterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque

à nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est, quod propè in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadem consuetudine, dum longius profequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turma cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiecta, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque leui armatura inter turmas aduersariorum protrita. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus profequi coepissent. Qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aduersati sunt proelium facere. Ferè apud exercitus hac est equestris proelii consuetudo, cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in proelio animaduersum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit; usque eo, ut eadem proximè à vallo fecerint. in quo proelio aduersariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exsuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt III, sauci XII pedites, & equites V. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniiecissent; nefandum, crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in opido erant, iugulare, & de muro precipites mittere, coeperunt, sicut apud Barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei

diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremque incenderent. & III. vigilia eruptionem facerent. ita igne telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione, & in conspectu Pompey castrorum fuerat, aperuerunt, copiaque tota eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris, hibernorum causa, edificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimenta, ut, dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompey se reciperent. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultraibat flumen Salsum, in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti repulsos multisque vulneribus affectos, opido represserunt, prædæque, & armis eorum; sunt potiti, viuosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciauit ex opido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione opidanorum facta, clamasse facinus nefandum, & scelus fecisse: nam, eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Casarem verba fecit. Utinam, quidem dii immortales fecissent, tuus potius miles, quam Cn. Pompey, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tua victoria; non in illius calamitate, prestarem, cuius funesta laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cuius R;

indigentes praesidijs, & propter patriam luctuosam perniciem, dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisque operibus gladiatorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus praestitisti, similem in ciuium deditioe praestes. Remissis legatis, cum ad portum venisset Ti. Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulque pugionem eduxisset, manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines xxxv. neque licere castris Cn. Pompeij nunciari, neque dici perisse quemquam. Seruus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque, & filium in opido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam à Caesaris praesidijs in Pompeij castris discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in opido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis; cum in opidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam opido subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent,
tum

tum qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad opidum veniebant, quorum literas Caesar opidanis obiecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam opidanorum incendere: id se fecisset; ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium, & Labienum de iugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt. iccirco, quod ventum opidani secundum habuerunt. Insequenti luce mater familias de muro se deiecit, & ad nos transiit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem, illam oppressam, & iugulatum. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum: L. Minutius Caesari. Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse praestabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die opidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse, fidemque praestaturum. ita, ante diem xi. Kalendarum Martij opido potitus, Imperator est appellatus. † Et Pompeius, ex perfugis cum deditioem opidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continerem

coepit. Caesar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit, Pompeium opidanos V cubenses conuocasse, eisque imperauisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum, victoria fautores. Hoc praeterito tempore, in opido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus dominum, iugulasse. is uiuus est combustus. Eodemque tempore Centuriones loricati II x. ad Caesarem transfugerunt, ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & faucibus aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui III, & unus ex legione vernacula. Serui sunt in cruce sublati, militi ceruices abscissa. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter x i. equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos adduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites II x. Insequenti die Pompeius securi percussit homines L x x i v. qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae; reliquos in opidum iussit deduci, ex quibus effugerunt C x x, & ad Caesarem uenerunt. Hoc praeterito tempore, qui in opido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hospites iugulari: praeter ea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii causa ab his reciperentur. Qui cum ad opidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Romani & Senatores, non sunt ausi introire in opidum, praeter quam qui
eius

eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis ultro, citroque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra opidum fuissent, illi de praesidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui qui ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt, & speculatores ad opidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab opidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare ceperunt, illius opera se perisse. ita, vix periculo liberatus, petiit ab opidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in opidum esset receptus, iugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent interfectis, opidum in suam potestatem recepit. Hoc praeterito tempore, serui transfuga nunciauerunt, opidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Iccirco, quod ex quo die opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conici, eumque non amplius x vi accipere. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt, nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, praeter consuetudinem, cum a nostris animaduersum

esset cedere Centuriones, ex legione v. flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures, cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, cum is compar proelium facere cepisset, & cum undique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere ceperunt. Ita, dum cupidius intra presidia illorum student eadem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, uini capti essent. nam & munitione presidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroque genere pugnae complures sunt uulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquitius inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II. Centuriones, sit nemo desideratus, gloria se effertes. Postero die ab Soricaria utraq; conuenire copia. Nostri brachia ducere ceperunt. Pompeius, cum animaduertit, castello se excludi Aspania, quod ab V. cubi millia passuum v. distat, hac res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet. neque tamen a quo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumq; copia tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat proelium; undique autem, cedentibus aduersariis, nostri magna in cade uersabantur. quibus mors, non uirtus, saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduerserasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati

uati essent. nã ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV, ex legionariis CXXXIIX. præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie II. Centurionum inter necio hac aduersariorum poena est litata. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius presidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. nã præter equites nullo loco equo se committere audebat. cum nostri in opere essent, equitum copia concursus facere ceperunt. simulque uociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longè sunt egressi, & planicie in equo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congregiendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens uiribus, ex aduersariis sibi parem esse neminem cogitare cepit. hic, ut fertur, Achillis, Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. quoniã ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt disposita. nam inter bellatores, principesque dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumq; uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præfulgens opus celatum, quorum pugna esset propè profecto dirempta, nisi propter equitum concessum ut supra demonstrauimus, leui armatura presidij causa non longè ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra re-

deunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. vniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita, metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turme Cassianæ donauit millia XIII, & Præfecto torques aureos II, & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Babius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento propè tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si equo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisq; adhuc freti præsidijs, bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumfident, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Præfecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendunt. Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt ad III. Nonarum Martij prælium affore ad Soritiam, quo factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Atium Varum circum castella præesse. † Eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in oliueto constitit. Cæsar prius, quàm eodem est profectus,

luna hora circiter VI. visa est. ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit, ut incenderent, & deusto opido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventis ponte opidum cum oppugnare cœpisset, deditioe facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. milēsque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III. vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat quod Versaunensium ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes opidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius opidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumultis contineri, interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id, quod eo incidit tempore. Planicies inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum V, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, opidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies equabatur, cuius decursum antecedebar, riuus, qui ad eorum accessum summum efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum aciem directam

vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in equum ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas, ut mirificum, & optandum tempus propè ab dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri letari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunaque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quòd aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione opidi ∞ passibus longius non audebant, procedere, in quo sibi propè murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum equitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab opido, discederent. Nostri pede presso propius riuum cum appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies XII. aquilis constituta, que lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus V. Præterea auxiliares accedebant propè alterum tantum. Nostra præsidia LXX. cohortibus, & XII. millibus equitum. Ita, cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum à Cesare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cepit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste, & acerbè accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hac mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris

saris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberentur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III. & V. legio, itémque cetera auxilia, & equitatus. prælium, clamore factò, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missus concursus, sic, ut propè nostri diffiderent victoria, congressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex utroque genere pugnae, cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Que simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit: at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, cum clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblati, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt, quibus opidum fuit subsidio. ita ipsis Liberalibus fusi, fugatiq; non supersuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi, in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter XXX. & si quid amplius;

præterea Labienus, Atius Varus: quibus occisis utriusque funus est factum: itémque equites Romani partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia 111. Nostri desiderati ad hominum ∞, partim peditum, partim equitum, saucij ad D. Aduersariorum aquila sunt ablata XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII: capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum opidum Mundam sibi constituisent præsidium; nostri cogebantur necessario eos circumuallare. Ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur scuta, & pila pro vallo, insuper occisis, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad opidum conuersa uniuersa hostium timorem, virtutisq; insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisq; opidum ex hostium cadaueribus complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Corduba fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecunie secum habuit, eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Casarem proficisci, & secunda vigilia ab opido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis; nonnullisque peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam. quod opidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quod ad octauum miliarium venisset, P. Caluicius; qui castris antea Pompeij præpositus esset, eius verbis nuncium mittit, cum minus bellè haberet; ut mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Literis missis, Pompeius Carteiam desertur. Qui illarum partium fautores essent conueniunt in domum, quò erat delatus: qui arbitrati sunt; clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent.

rerent. Cum frequentia cõuenisset, de lectica Pompeius eorum infidem confugit. Casar ex prælio munitione circumdata Cordubam venit. qui ex eade eò refugerant, pontem occupauerunt. Cum eò esset ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quò confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Casar flumen transiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familia, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cum venisset, familiam, & liberos conuocauit. Pyram sibi extruxit, cœnam afferri quàm optimam imperauit. item, optimis super additis vestimentis, pecuniam & argentum in præsentia familia donauit. Ipse de tempore cœnauit; vinum, & nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Opidani autem, simul Casar castra contra id opidum posuit, discordare cœperunt; usque eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Casarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim opidanorum serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Casaris aduentum descendere cœperunt. Legio XIII. opidum defendere cœpit: nam cum iã repugnarent, turres, ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Casarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intrmitteret. Hoc cum animaduertent homines fugitiui, opidum incendere cœperunt. Qui superati à nostris sunt, & interfecti hominum millia XXXI, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Casar, opido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt: bene multis interfectis, in opidum sunt redacti. Casar Hispalim cum

contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita, cum opidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum praesidio intromittit. Ipse castra ad opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes praesidium, quod Caesaris praesidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus ierat. Hic, clam praesidio in Lusitaniam proficiscitur, & Caecilium nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim opidum denuo noctu per murum recipitur, praesidium, vigilesque iugulant. Portas praeccludunt, de integro pugnare coeperunt. Dum haec geruntur, legati Carteiensis renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent; quod ante Caesari portas praecclusissent, illo beneficio suum maleficio existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar cum animaduerteret, si opidum capere contenderet, ut homines perditum incenderent, & moenia delerent. Ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consulto non existimabant fieri. ita, irrumpendo naues, quae ad Batim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, opido recuperato Astam iter facere coepit, ex qua ciuitate legati ad deditioem venerunt, Mundensesque, qui ex praelio in opidum confugerant, cum diutius circumfiderentur, bene multi deditioem faciunt, & cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in opido fuissent, eruptionem facerent. Illi eadem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia

tertia;

tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Caesar in itinere reliqua opida oppugnat, quae propter Pompeium dissentire coeperant: pars erat quae legatos ad Caesarem miserat: pars qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditioe concitata, partes occupant; caedes fit magna, saucius Pompeius naues xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi praefuisset, ad quem simul nunciatus allatus est, confestim sequi coepit, partim pedatibus, & partim equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item xv die navigatione confecta, insequuntur, qui imperati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam, munitum natura, occupat. Equites, & cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quae res maxime impediabat. Ita lectica a turri, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam iccirco, quod propter suos a nostro praesidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequantur aduersary, & confestim tardabant ab accessu. Hoc saepius factum, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo.

Kk

Opere circummunire instituit, pari autem, & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut a quo pede cum aduersariis congregari possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi presidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, sanctius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum. Itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo salutis suae praesidium parare poterat. Cades à nostris undique administrabatur, exclusa munitione amissisque auxiliis. Ad conuallem autem, atque excessum locum in spelunca Pompeius se occultare coepit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente Didius, quem supra demonstrauimus, illa affectus letitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huc nisi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebras excursions, eiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naues incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. sic depositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiae clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute

cum

cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quae in salu fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res, eorum vita subsidio fuit. Lusitani praedapotiuntur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad praesidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduus, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta caede bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non praetermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod opidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua, praeterquam in ipso opido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum IIX. Quae res magno erat adiumento opidanis. Tum praeterea accedebat, ut agger, materiaeque unde solite sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiam circum opidum succisam intro congeffit. Ita necessario deducebantur nostri, ut à Munda, quam proximè ceperant, materiam illò deportarent. Dum haec ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Caesar, cum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, initio Questurae suae eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, & quae potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti Praetura ampliato honore, vectigalia, quae Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam li-

Kk 2

berasse: simulque patrocínio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas. priuatasque causas multorum inimicitis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset comoda prouincia tribuisse: eorū omnium commodorum esse & immemores, & ingratos in se, & in populū R. hoc bello, & in præterito tēpore cognosse. Vos iure gentium, inquit, & ciuū R. institutis cognitis, more Barbarorum populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis, & luce clara Cassiū in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacē semper odistis, ut nullo tēpore legiones desint populi R. in hac prouincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tēpore retinere potuistis. Præuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces, imperiūque sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populū R. comparauit: agros; uestramque prouinciā vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto, non animaduertebatis, x. habere legiones populū R. quæ nō solum vobis obsistere,

sed etiam cælum diruere possent?

quarum laudibus,

& virtute,

SS

Desunt nonnulla:

FRANC. HOTOMA

NI IURISCI. IN COM-

ment. Caesaris Nota.

COMMENTARIORVM.] Plutarcha: ἐφημέριδας appellat. καίσαρ, inquit, ἐν ταῖς ἐφημέροις γέγραθεν. Melius Strabo ἐπομνήματα, lib. 4. Nam Cicero in epistola quadam ad Atticum, quod sui Consulatus commentarium initio appellat, idem paulò post ἐπομνήματα nominat. Est autem Cōmentarius, siue Commentarium, (nam vtrunquē promiscuè dicitur) propriè scriptum, quod domi continetur, nec in vulgus effertur. Itaque Cicero in ea pro Sylla, vbi de sui Consulatus commentariis loquitur, ait eos priuata sua custodia contineri. Sic Commentarij Pontificum sæpe: Commentarij Cæsaris de Repub. interdum in Philippicis appellantur, in quibus quæ ad magistratus sui & Reip. rationem pertinebant, pericriserat. Cic. Verr. v. 11. Audite decretum mercenarij Prætoris ex ipsius commentario. Recita commentarium. Idem v. de finibus: Duo genera librorum sunt: vnum populariter scriptum, quod ἐξωτερικόν appellabāt: alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt. Postea verò consuetudine sensim factum est, vt libri omnes Commentarij dicerentur: quasi qui ab initio instituti essent, vt domi continerentur, neque in vulgus ederentur. Cuius rei exempla passim apud Ciceronem extant.

C A P. I.

Gallia omnis.] Imò, non omnis certè. Nam omnis in partes quatuor diuiditur, quartaque pars quæ ab Allo-

A A

brogibus ad Pyrenæum montem extenditur, & Narbonensis appellatur, prætermiffa est. Quinetiam Cæfar Helucios Gallorum nomine aliquoties appellat. vt mox: Heluetij, inquit, reliquos Gallos virtute præcedunt. Item: Non esse dubium, quin totius Gallia plurimum Heluetij possent. Partem quoque Italiae propè mediam Gallia nomine appellatam, & à Gallis Regum Romanorum tempore occupatam, nemo nescit. sed intelligendum est, Cæsarem eam solam Galliam, quæ ipsius tempore verè Gallia erat, id est Gallis parebat, hoc loco descripsisse: quæ verò in populi R. potestatem venerat, prætermiffisse. quam modò præcisè *Provinciam*, modò coniunctè *Galliam provinciam* (item vt Cic.) appellat. Sic Plin. Gallia, inquit, omnis. Comata vno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur: omnibus maximè distincta. à Scalde ad Sequanam, Belgica: ab ea ad Garumnam, Celtica, eadèmq; Lugdunensis: inde ad Pyrenæi montis excursum, Aquitania. Quinetiam in lib. Aimoini Monachi, 1. cap. 5. locus hic ita exscriptus est: Gallia igitur omnis, sed ea Comata, diuiditur in partes tres. Neque enim Ammiano assentior lib. x v. ita scribenti: Temporibus præteritis, inquit, cum laterent hæ partes, vt barbaræ, tripartitæ fuisse creduntur: in Celtas, eosdem Gallos, diuisæ, & Aquitanos & Belgas: lingua, institutis, legibusque discrepantes. Quasi verò vel Cæfar, vel Plinius propter obscuritatem partem illam Narbonensem prætermiserit. Neque prætermittendum est, quod Galli de provincia, quasi de alia quadam Gallia loquebantur. velut Critognatus, lib. 7. cap. 14. Respiciat finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, iure & legibus commutatis, securibus subiecta perpetua premitur seruitute.

Aliam Aquitani.] Magis placeret, *Alteram*: vt est apud Aimoinum.

Ipsorum lingua Celta.] Dio libro 39. scribit, nationes quæ cis & trans Rhenum incolunt, antiquitus vno Celtarum nomine appellatas. postea verò, qui ad dextram habitant, Gallos: qui ad læuam, Germanos esse nuncupatos.

Lingua, institutis.] Idem Ammianus lib. x v. Non eadem igitur omnes Galli lingua utebantur. Treuiros quidem Germanica vsos lingua, intelligitur ex præfatione Hieronymi in epist. ad Galatas. Præterea Belgæ à Germanis erant

orti,

orti, & nonnulli inter eos adhuc Germani vocabantur, vt infra lib. 2. cap. 1. Aduatici autem ex Cimbris & Teutonis lib. 2. cap. 8. Strabo lib. 4. οἱ ἀκουσί(ωνοὶ) διαφέρουσι τῆ γαλατικῆ φύλου κατὰ τε τὰς τῆσ σωμάτων κατὰ σκευὰς ἢ καὶ τῶ γλώτταν.

Fortissimi Belgæ.] Infra libro secundo scribit plerosque Belgas à Germanis esse ortos, Rhenumque antiquitus tractos.

Humanitate provinciae.] Sic omnes libri, in quibus etiam Aimoinicus. Videri tamen posset vox *Provincia* superare. Nam Ammianus locum sic exscripsit: Horum omnium apud veteres Belgæ dicebantur esse fortissimi, ea propter quòd ab humaniore cultu longè discreti, nec aduentitiis effœminati delitiis, diu cum Transrhœnans certauere Germanis. Sed conferendus alter & Cæsaris & Ammiani locus. vbi ex contrario scribunt, Aquitanos propter propinquitatem provinciae moribus ad mollitiem lapsis superari. assue factos tandem, sub Romanorum imperium redactos fuisse. Denique veterum hæc opinio fuit, propter Mafsiliæ præsertim ciuitatis cultum. Nam Iustin. lib. 43. Ab his, inquit, (de Mafsiliensibus loquitur) Galli & vsus vitæ cultioris, deposita & mansuefacta barbaria, & agrorum cultus, & vrbes mœnibus cingere didicerunt.

Qua de caesura.] Insignis locus: Germanos virtutis militaris causam & Belgis, & Heluetiis præbuisse. quod etiam de Heluetiis P. Orosius testatur. Totus autem hic locus nota parenthesis includendus est: ne descriptionem Aimoini sequamur: qui paginae propè vnius locum immutauit: in quo tamen non tam rerum fortasse, quam auctoris huius ordinem conturbauit.

Eorum vna pars.] Huius pronominis ratio erat, vt ad proximos, id est Belgas referretur. Itaque rectissimè locum Aimoinus sic interpretatur: Eorum vna pars, qui specialiter Galli dicuntur, &c.

Inferiorem partem Rhœni.] Sic Aimoinus. nonnulli *Inferiorem*. quod absurdum est. Nam inferiorem appellat, quæ in mare influit. Itaque Strabo, μέγιστη, inquit, τῆ ἐκβολῆς τῆ ῥήνου.

Et eam partem.] Aimoinus: Et ad eam, quod placet.

Ad Pyreneos.] Aimoinus: *Vsq̄ ad Pyreneos*, quod ab iudico.

Partem Oceani.] Ita placet. cum apud Aimoinum vox *Oceani* desit.

Ciuitati persuasit.] Obscurissimus locus. nam si ciuitati Heluetiorum persuasit, regula iuris est, vt referatur ad vniuersos, quod publicè fit per maiorem partem. Quomodo igitur, quod ciuitas probauit, postea in crimen & supplicium vocasset? Hoc mihi obscurum esse fateor: cogitandumque arbitror, ecquid potius legendum sit, *Ei*, vel *Eis*, vel *Eis ita*. præsertim cum in antiquis libris mox sequatur, *Cum omnibus suis copijs*. vt de nobilitate tantum & eorum clientelis coniuratio intelligatur. Dio tamen lib. 38. & alij complures hanc migrationem vniuersæ gentis Heluetiæ communi consilio susceptam existimant. Verum id post Orgetorigis mortem publico consilio factum oportet. Ciuitas autem nomen est ex eorum numero (vt ait Gellius) quæ *πολιτεια* & multiplicia sunt. nam & urbem, & ciuium multitudinem, & ius ciuitatis significat. Apud Cæsarem autem plerunque ponitur pro gente, quæ cum eadem lingua, tum etiam eodem iure iisdemque legibus vitur, & vnum imperium, vnumque magistratum habet. vt cum infra nominatur Ciuitas Biturigum, Suesionum, Æduorum, Aruernorum. Sic lib. Ciuil. 1. cap. 2. Ciuitatem esse in armis: cum Populum R. significet.

Virtute præstarent.] Notandum etiam quod infra Cæsar scribit, Heluetios florentissimis rebus domos suas reliquisse: ne quis eos putet inopia coactos ad hoc consilium descendisse.

Tuti continentur.] Vox *Tuti*, abest tum à nostro exemplari veteri, tum ab eo codice antiquissimo, quem mihi Henricus Stephanus vir longè doctissimus commodauit. Rectè autem abest. non enim iccirco illos emigrasse scribit, quod tuti continerentur: sed iccirco vagari & grassari bellicosos homines non potuisse, quod vndique natura loci, tanquam feræ carceribus, continerentur. Nam *Continerentur* legendum arbitror. Sic infra cap. 9. Idque natura loci sic munitur, &c. Et lib. 3. cap. 1. Qui vicus altissimis montibus vndique continetur. Et lib. 6. cap. 1. Perpetuis paludibus syluisque muniti. Vox igitur *Tuti* sub verbo *Muniti* pro glossa subscri-

subscripta in contextum irrepsit. Et hoc idem nunc video Faernum & Vrsinum obseruasse.

Provinciam nostram ab Heluetiis.] Nunc Allobroges significat. Itaque perperam Aimoinus locum hunc de ora maritima, & vetere provincia interpretatur.

Legem confirmant.] Legem hoc loco publicè totius ciuitatis consilio, & ex ciuitatis auctoritate sancitam, intelligere non possumus. alioqui factum lege probatum in crimen non vocaretur. Legem igitur modo pactionem & fœdus coniuratorum dicit.

Cum proximis ciuitatibus.] Hæc clandestinò fieri potuisse, mirum est. nam fœdera ciuitatum nomine non nisi publico consilio fiunt. Sed tamen cum in crimen vocatum sit, priuata hæc consilia fuisse necesse est.

Legem confirmant.] Rursus Legem pro fœdere & pactionibus clandestinis intelligi oportet.

Amicus appellatus.] Mirum est, tantam Senatus populique Romani potentiam apud exteris gentes fuisse, vt Reges satis stabilem suam fortunam non putarent, nisi Senatum R. sui imperij auctorem haberent. Itaque magnis iacturis & largitionibus eam sibi auctoritatem comparabant. De more autem appellandorum Regum, scripsi in Manilianam Ciceronis.

Vt idem conaretur persuadet.] Et hoc *Persuadet*, & illa quæ mox sequuntur *Illis probat*, è glossa interpretum sumpta arbitramur.

Sue ciuitatis imperium.] Imò *Exercitus*, qui ex Heluetiis excessurus erat.

Regno occupato.] Videri possent abundare. sed Regnum modo non pro regionibus, sed pro imperio & regia dignitate posuit: quati dixisset, Si Regiam dignitatem occupent.

Potentissimos ac firmissimos.] Noster antiquus, *Fortissimos*. quod idem video in libro Romæ centum abhinc annis impresso. Sic sup. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ. Tres autem populos dicit, Heluetios, Æduos, & Sequanos: quorum hi duo totius Galliæ principatum obtinebant. de principatu certè omnibus annis inter se contenderant. vt libro sexto capite 4. Sequanos enim pro Aruernis, & vicissim hos pro illis, Cæsar interdum appel-

fat : vt alibi diximus.

Omnes suam familiam.] Qui vel in possessionibus ipsius, ac rusticis rebus, vel in vectigalibus exercendis operas dabant. Nam hunc Heluetiorum vectigalia eodem modo redempta habuisse, vt Dumnorigem apud AEduos, consentaneum videtur.

Clientes obaratosque suos.] Liber Henric. Stephani: Obarratorésque suos, quod etfi absurdum videtur, tamen tentari nihil fuit incommodi. Tacitus lib.3. Aliud vulgus, obarratorum aut clientium arma cepit.

Per eos.] Cum iudicibus arma intentarent.

CAP. II.

Post eius mortem.] Mirum est plus Orgetorigis mortuam quam viui consilium apud Heluetios potuisse. Nunc enim publicum consilium ad illam priuatorum coniurationem accessisse, intelligendum est.

Sibi unumquenque.] Codex Henr. Stephani eruditissimi viri, *Sibi quenque.* Sic etiam Aldinus.

Opida sua omnia] His aductis verbis, omnes quos videre licuit, historici, Plutarchus, Appianus, Dio, Tacitus, Florus, Orosius confidenter affirmarunt, vniuersam gentem Heluetiam publico consilio, vastatis agris, patriisque sedibus relictis, in Galliam cum vxoribus ac liberis demigrasse: vacuamque totam illam regionem reliquisse. Ego dubitandi causas habeo non paucas. Primum enim si verum hoc fuisset, cui dubium est, quin Romani, qui pauculis ante annis finitimam Allobrogum regionem occuparant, confestim in illam vacuam possessionem inuasissent? Deinde superius Cæsar dixit, migrationis istius consilium à nobilitate tantum, & clam arque arcano captum fuisse: partemque plebis aliquam bellandi cupidam clandestinis consiliis concitasse. Præterea cui probabitur in tantis Heluetiorum finibus opida tantummodo fuisse x i i: indigenasque omnes patriæ deserendæ animum habuisse? cum in permultis regionis illius partibus agros feracissimos maximeque frumentarios esse constet: ac paulò post capi. 7. Cæsar dilucidè scribat, res Heluetiorum hoc tempore flo-

florentissimas fuisse. Causæ igitur suæ Cæsar feruit, quem Suetonius scribit, in hoc Gallico imperio, nulla quantumuis iniusti ac periculosi belli occasione abstinuisse: gentesque feras vtrò lacepsisse: adeo vt nonnulli in Senatu Gallicis eum dedendum centuerint. Veritatis tamen indicia multis supersunt horum librorum locis: sed præsertim apud Ciceronem libro Epistolarum ad Atticum primo, Epistola decimaséptima: Atque, inquit, in Rep. nunc quidem maxime Gallici belli versatur metus. nam AEdui fratres nostri pugnant, Sequani malè pugnarunt: & Heluetij sine dubio sunt in armis, excursionesque in prouinciam (id est Allobrogas) faciunt. Senatus decreuit, vt Consules duas Gallias fortirentur: delectus haberetur: vacationes ne valerent, legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Gallia ciuitates: daréntque operam, ne eæ cum Heluetiis se iungerent. Quibus ex verbis perspicuum est, primum inter AEduos Sequanosque (qui in ditione & fide Aruernorum erant) bellum fuisse: quod Cæsar planius exponit hoc ipso libro capite septimo, & libro sexto capite quarto. Idque adeo diuturnum fuisse, vt Ariouistus qui à Sequanis conductus, subsidio eis venerat, quatuordecim iam annos in iis locis consediisset. Deinde cum Allobrogum fines Romani per vim nuper occupassent, quorum AEdui amici socij ac fratres erant, Heluetios tam propinqua latronum vicinitate permotos, sese Aruernis iunxisse, excursionesque in Allobrogicam prouinciam aduersus Romanorum præidia facere cœpisse. Quo tumultu Romam nuntiato, perterritum Senatum, ea quæ Cicero scribit, & summi terroris indicia fuerunt, decreuisse. Iam verò cum idem addit Senatum metuisse, ne Gallia ciuitates sese cum Heluetiis coniungerent, annon perspicuè ostendit, Heluetios non patriæ deserendæ, sed belli Romanis inferendi consilio manus illas cœgisse? Quod autem Cæsar aliquoties scribit, Heluetios in animo habuisse in Santonum fines proficisci: intelligendum est, Santones Aruernorum clientes, ac proinde Sequanorum socios fuisse: cumque ab AEduis præmerentur, idem quod Sequanos fecisse: externaque auxilia ex Heluetiis conduxisse, qui partim bonitate agrorum allecti, partim à Santonibus inuitati vxores ac liberos secum eduxerant: vt quemadmodum Germani in Sequanorum finibus

sedes fixerat, sic illi in Santonum agros emigrarent: ibique suas sedes, domiciliâque collocarent. Nam incolis vastatam Galliam fuisse, etiam illud argumento est, quod Heluetico bello confecto, Ædui tamen Boios deuictos retinuerunt, eosque in suis finibus aduersus Aruernorum potentiam præsidio sibi collocarunt. Quod autem de incensis opidis, vicis & frumentis Cæsar scribit: primum verisimile non videtur, propter illam causam quam superius exposui: quod Romani celeriter in illam regionem irruissent: deinde si quid incendiorum fuit, probabile est id à nobilibus & præfectis militaribus accidisse: qui cum à magistratibus suis prohiberentur timidis, consideratis, & Romanos crabrones irritare metuentibus, vi è finibus suis perruperunt, & in oppida ædificiâque aduersariorum grassati sunt. Denique multis ex locis posterius intelligitur, Heluetios Æduorum agros populosos esse: Sequanos nulla re violasse: Cæsarem comineatu & frumento ab Æduis subleuatum: magnâque ex parte eorum precibus adductum, bellum suscepisse: itaque Sequanorum opes fregisse, eosque domitos ac subactos in Æduorum ditionem rede-gisse. quod libro 6. capite 4. dilucidè testatur. Quam occupandæ Galliæ occasionem Romani vnicam & opportunissimam habuerunt.

Boios qui trans Rhenum.] Satis constat, Boiorum gentem multas terrarum oras paruagatam, multis in locis memoriam sui nominis reliquisse. Sed hoc quoque loco Boios eos intelligi apparet, qui Heluetiis vicini erant. Omnis enim iste exercitus ex finitimis Heluetiorum coactus est. quanquam trans Rhenum incolebant, vt scribit Cæsar. Tacitus libro de moribus Germanorum: Inter Herciniam syluam Rhenumque & Mœnum Heluetij, vltiora Boij, Gallica vtraque gens, tenuere. Dicit autem, Incoluerant: quasi nunc non incolant. Tunc enim erant in Gallia, & in Noricum vsque agrum profecti, Noriciam urbē oppugnarent: eosque sibi socios Heluetij adiunxerant.

Vix quò singuli carri.] Non dubito quin sit corrigendum Quà. Cicero pro Cæcina: Omnes introitus, quâ adiri poterat in eum fundum.

Nuper pacati.] Corrigendum vt in aliis plerisque antiquis, & in Aldino: *Nuper Populo R. pacati erant.* Erroris causam

sam notæ præbuerunt: *Nuper p. r. pacati, &c.* Deest tamen in lib. Henr. Stephani.

Inter fines Heluetiorum.] V. C. Heluetiorum inter fines & Allobrogum.

Per prouinciam nostram.] Non veterem prouinciam: quæ propriè Gallia prouincia dicitur. sed per fines Allobrogum, qui (vt modò dixit) nuper pacati Pop. R. fuerant.

Quàm maximum potest militum.] Vox *Potest* abest à nostro antiquo & à Romano, centum abhinc annis edito, idque mihi probabilius videtur.

Maximis itineribus.] Plutarchus octo dierum spatio tantum itineris confectum scribit.

Rogarentque vt eius.] Quanto concinnior antiqui nostri & Romani lectio, *Rogare vt eius?*

Nullum aliud iter habent.] V. C. Aliud iter habent nullum, Aldus, Iter habent nullum aliud. Vetus placet.

L. Cassium.] Appian. in Celtico scribit, hoc idem à Claudio Paulo relatum in suis annalibus. Extat historia in Epit. Liu. 65. & apud Oros. lib. 5. cap. 17.

Ad idus Apr.] Faernus: *Ante diem iduum Aprilium:* quæ locutionem antiquam & vsitatam esse fateor: sed tum, opinor, vsurpari solitam, cum is diem præfinit, qui eam infecta re abire nollet. Dies autem ad mediam noctem producebatur. Sic lib. Ciu. 1. cap. 1. Vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. Et eod. lib. Polliceri se in prouinciam iturum, neque ante quam diem iturus sit, definire. Sallust. in Catil. Ceteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere. Et noster lib. 7. Imperat certum militum numerum ciuitatibus, quem & quam ante diem in castra adduci velit. Et cap. 1. Armorum quantum quæque ciuitas domi, quòdque ante tempus efficiat, constituit. At Cæsar hoc loco ita diem præfinit, vt intelligatur, nihil ad illum pertinere, vt eam obeatur, necne. Quineriam vsitata hæc locutio est: vt lib. Ciu. 2. cap. 4. Edictumque præmittit, ad quam diem magistratus sibi præsto esse vellet. Item lib. 7. cap. Labienum Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur.

Qui in flumen Rhodanum.] Hoc dictum indefinitè falsum est. non enim lacus in Rhodanum, sed contra Rhodanus in iacum infuit. Ab inferiore tamen parte lacus in Rhodanum

influit, vel potius confluit. Itaque legendum arbitror *Quæ* præsertim vt locus vnde per duci murus cœpit, notetur. non enim à superiore, sed inferiore lacus parte opus institui cœpit: propè à ponte Geneuæ vrbis. Nam quod Glareantus legendum putabat, *Quem* flumen Rhodanum influit, primùm à Cæsaris consuetudine alienum est: qui sexcentis locis Rhodanum virili genere pronuntiat, neutro nunquam. sexcentis locis *Influere in*, Influere Rhodanum nunquam. Deinde historiae rationem conturbat, vt non intelligatur, qua lacus parte duci maceria cœpta sit: summa, media, an infima. Cæsar libr. 7. Perpetuam esse paludem quæ influeret in Sequanam. Sic inf. Flumen Arar in Rhodanum influit. Et libro tertio: In flumine Ligeri, quod influit in Oceanum. Et lib. 4. Rhenus in Oceanum influit. Et mox: Rhodanus multis capitibus influit in Oceanum. Iam de *Quæ* hæc exempla sunt. infra cap. 9. Quæ flumen internittit. & capit. 3. Quæ proximum iter erat per Alpes. & libr. 2. in fin. Quæ minimè arduus ascensus videbatur. Mirum est autem, quod Ammianus libr. 15. scribit, & accolæ confirmant, Rhodanum aquis illius paludis non misceri: sed altrinsecus, inquit, summitates vndæ præterlabentem segniores, viam sibi impetu moliri. Quod idem Pompon. Mela libr. 2. affirmat.

In vadis. Mendum perspicuum. nusquam enim aliorum meminit. Itaque in Antiquo nostro & Romano & Stephan. perspicuè legitur *Alij*, vt faciliè appareat similem vocem paulò superius deesse, locumque ita corrigendum: Heluetij ea spe deiectioni, alij nauibus iunctis ratibusque factis, alij vadis Rhodani, &c. Placet etiam Antiquus noster & Romanus, Ratibusque compluribus factis.

Murum perducit. Mirum est, tam multos eruditos illius muri vestigia etiam nunc propè Geneuam inuestigare. Nam murum Cæsar, pro maceria posuit, quæ sine cemento est. Sic libro septimo cap. 8. A medio colle ex gradibus saxis sex pedum murum perduxerant Galli. At eod. lib. cap. 13. Fossamque, inquit, & maceriam sex in altitudinem pedum perduxerant. Sic inf. lib. 2. cap. 8. Quem locum duplici altissimo muro munierant, tum magni ponderis saxa & præacutas trabes in muro collocarant. Et lib. 6. cap. penult. Præsidij tantum est, vt ne murus quidem cingi possit. vbi de vallo castrorum loquitur.

Exemplo

Exemplo Populi R. Frequens locutio est, More & exemplo. sed, Exemplo Populi Romani non memini me legisse. Cicero pro Cæcina: Prætor quemadmodum more & exemplo opitulari possit, non habebit. Et Verr. 5. Hoc iniectione metu iudicibus, nullo more, nullo exemplo, ecquam rem putatis esse, &c. Præterea si populus iussisset, quid fuisset à moribus populi R. alienum? Videndum igitur, ecquid verbum *Iniussu* desit: vt sic legatur: Negat se more & exemplo, populi R. iniussu posse, &c. Cicero in Pisonem: Bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi ac senatus accedere. Item: Præsidium tu populi R. custodiam prouinciæ, iniussu populi senatusque dimississes, si tuæ mentis compos fuisses?

Et de precatore. Atqui hoc tempore Sequani Aeduorum hostes erant, eosque de principatu Galliæ deiecerant. libr. 6. cap. 4. Intelligendum est igitur, Dumnorigem Aeduum suis infidelem fuisse, Sequanorumque partes clanculum secutum esse: vt aliquantò post cognoscetur. Itaque Heluetij cum in Aeduorum fines peruenerunt, eorum agros populati sunt.

In Santonum fines. De quibus non prætermittendum est, quod Cæsar scribit paulò post: Heluetios delegisse locum ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum. Nam hæc nunc quoque solo Santonico laus tribuitur.

CAP. III.

In Sebusianos. Apud Cicer. Ptolemæum, Plinium, Strabonem, Segusiani dicuntur. itémque apud nostrum infra lib. 7. cap. 12. Aeduorum autem clientes appellantur libro septimo cap. 14.

Ita se de populo R. meritos. Causam Strabo exponit lib. 4. *οἱ δὲ δόξοι καὶ συγγενεῖς Ῥωμαίων ὀνομάζοντο, καὶ πρῶτον τῆς ἐκείνη προσηλθόντος πρὸς τὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν.*

Incredibili lenitate. Vidi qui *Leuitate* mallent, propter versum Lucretij: Quod superest vbi tam volucris hæc leuitate feruntur: & quia nimia leuitate fit, vt visus fallatur. quasi verò non etiam lentitudine nimia fallatur, vt in vmbra solaris, & in gnomone horologij. Aimoinus quoque hanc scripturam retinens, ita subiunxit: Quod nos quoque perspeximus,

ac admirari fumus tantæ magnitudinis fluuiū tam tardo motu profluentem.

Inopinantes aggressus.] Paucis quoque post versibus scribit, se hoc prælio priuatas iniurias vitum esse. vt mirum sit Plutarchum scripsisse non Cæsarem, sed Labienum ipsius legatum hoc primo prælio cum Heluætiis decertasse. Idem tamen video ab Appiano relatum in suo Celtico.

Ciuitas Heluætia.] Infra tamen dixit Bellum Heluæticū. Sallust. apud Nonium : Duæ Galliæ mulieres conuentum vitantes: pro Galliciæ.

In quatuor pagos.] Pagus duo significat. nam modò pro præfectura, regione & vicinitate ponitur. vt lib. 6. cap. 5. vbi de Sueuis loquitur: Principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt. Eodem lib. cap. 4. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus atque pagis partibusque. Modò pro parte ciuitatis & hominum multitudine. vt hoc lib. cap. 8. Pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni confedisse. Item libr. 4. cap. 1. Sueuorum centum pagos nominat. Mirum autem videtur, quatuor tantum Heluætiæ, centum Sueuiæ pagos numerari. nisi fortè *Quatuordecim* legendum sit, aut alio loco mendum subsit. Sic Strabo lib. 4. scribit, Belgas esse *εἰς πεντηκόντα ἔτη διηρημένους*. Tacit. de morib. Germ. Nulas Germanorum populis vrbes habitari satis notum est: ne pati quidem inter se iunctas sedes. Colunt discreti ac diuersi, vt fons, vt campus, vt nemus placuit.

Cæsarem vno die fecisse.] Pro *Cæsarem* antiquus noster & Steph. & Romanus *Illum*. quod magis probo.

De tertia vigilia.] Vigilias ad clepsydram in partes quatuor diuidebant, vt non amplius tribus horis standum esset. Eas circuitores crebri obseruabant. Tubicines autem locabant: Cornicines reuocabant. Plura Veget. lib. 3. cap. 8.

Virtute quàm dolo.] Sic de Gallis apud Hircium de bello Afric. Bellare consuetos contra Gallos, homines apertos, minimèque infidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consueuerunt.

Aut memoriam proderet.] Sic V. C. Dum autem *Ac* pro *Aut* legatur, omnia quadrabunt: Nomen loci memoriam prodet. Faernus, & secundum eum Vrsinus corrigebant, Memoriam proderetur. Sed non loca ipsa, verum res in iis gestæ produntur. Cic. Verr. 6. Imagines ad memoriam posteritati prodent-

prodendam. Et lib. de Offic. 2. Vt hos beneficiis afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur. Et in Epist. Cælij ad Cic. lib. Fam. 8. Aliquot ex tam multis tuis monumentis extare, quod nostræ amicitiae memoriam posteris quoque prodatur, velim.

L. Pisonis animum.] Suet. in Iulio: Sub idem tempus Calpurniam L. Pisonis filiam, successuri sibi in Consultatu duxit uxorem.

Consuesse Deos.] Sumptum videtur ex vetere Poeta, cuius versus Arist. profert Rhet. 2.

πολλοῖς ὁ δαίμων ἐκατ' εὐνοίαν φέρων
μεγάλα δίδωσιν εὐτυχίματα ἄλλ' ἵνα
τὰς συμφορὰς λάβωσι βίβρανεσ' ἑρας.

Eandem sententiam eleganter Claudianus versibus est persecutus, lib. 1. Ex quo illud est peruulgatum: Tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant.

Populum R. esse testem.] Milites enim qui Cassiano prælio superauerant, obsidibus datis dimidia rerum omnium parte pacti sunt. Liu. epit. 65.

Rapinis populationibusque.] Liber Henr. Steph. & noster & Romanus hoc amplius: Rapinis, pabulationibus, populationibusque.

CAP. IIII.

Magistratus præerat.] Mirum est duos nominari, qui hunc magistratum gerant, cum libr. 7. cap. 6. scribat, summo in periculo Aeduorum ciuitatem fuisse, quod cum singuli magistratus antiquitus creari consuescent, duo tum Magistratum gererent. Itaque *Præerat* singulari numero, legendum putarem: vt solus Liscus ei Magistratus præfuerit. Cum hæc multis ab hinc annis scripsissem, vidi Manutij doctissimi adolescentis scholia, in quibus testatur idem Nicasio Ellebodio placuisse.

Vergobretum.] Germani notionem Germanici nominis obseruant, *Obereft*, primus, princeps. *Vverg*, opera, quasi Magister operum. Locus ostendit, hanc Galliæ partem magnam cum Germanis linguæ affinitatem habuisse. Huius autem Magistratus etiã nunc vestigia Augustoduni manent: vbi quis summum in ciuitate honorem gerit, *Vverg* appellatur.

Obtinere non possent.] Videtur legendum *Posint:* ut sit sensus: Etsi sine Cæsare cōtra Sequanos tueri principatum non possint, quem beneficio Cæsaris adepti erant, tamen satis esse Gallis Sequanis, quàm exteris Romanis parere. Sequanis autem ademptum principatum, & Aeduis à Cæsare traditum, patet ex lib. 6. cap. 4.

Portoria.] Notandum Principes viros in Gallia publicanorum munus exercuisse.

Siquid accidat Romanis.] Vidi qui nomen *Gravius* interponerent: ut paulò post, Quod siquid ei à Cæsare gravius accidisset. Sed hæc præcisio est antiquis vsitata, & omissa causa ita loquebantur, ut in Comment. de verb. iur. docuimus.

Obtinendi per Heluetios.] Codex H. Stephani, Per Heluetios regni obtinendi. Faerni, Regni per Heluet. obt.

Quod prælium equestre.] Non abest suspicio mendii. Sunt qui ex vetusto libro sic restituant: Reperiebátque inquirendo Cæsar, initium fugæ prælij equestris aduersi paucis antè diebus à Dumnorige atque eius equitibus factum esse. Sed & immodica mutatio est, neque Cæsar superius fugæ mentionem fecerat. Valde sic placeret: Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, prælio equestri aduerso, quod paucis antè diebus esset factum, initium fugæ factum à Dumnorige, &c. Sed satis est melioris Codicis auctoritatem expectare. Vulgata certè lectio non omnino improbanda est. Vetus quidem H. Steph. codex sic habuit, ut est in vulgaris: sed noster Antiquus & Romanus hoc modo: Quod prælium equestre aduersum paucis antè diebus esset factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige atque eius equitibus. nam equitatu, &c.

Non modò iniussu suo.] Quæri potest cur eius rei veniam Dumnorix à Cæsare petere debuerit: cum neque Aedui in prouinciam redacti essent, neque Cæsar imperium in eos haberet. opinor, quia S. C. factum erat, uti quicumque Galliam prouinciam obtineret, Aeduos ceterosque amicos populi R. defenderet. lib. 1. cap. 13. deinde, quia Cæsar Aeduos in principatum Galliæ restituerat, ac propterea illorum Patronus erat. li. 6. cap. 4.

Condonare dicit.] Verbum *Dicit* glossema esse non dubitatuos arbitror, qui in antiquis auctoribus versati sunt.

CAP.

CAP. V.

Abiennum legatum propere.] Qui ex veteri libro *Proprætorem* restituit, vel hoc vno quantum ipsis credendum sit, declarant. Sic tamen in Stephanico quoque legebatur: sed perspicuè absurdum est.

Quique in exercitu.] Steph. codex, *Et in exercitu.*

A Gallicis armis atque insignibus.] Insignia militum dicebantur, quibus ornati erant, ut à ceteris internosci possent: ut dicitur lib. 2. c. 6. Placet autem Romani, & Faernini & Stephanici libri scriptura, Gallicis armis, sine particula *A.*

Heluetios castra mouisse.] Noster antiquus, Romanus & Steph. *Hostes.* quod non displicet.

Decurionis equitum.] In turma equites sunt duo & triginta: qui his præest, Decurio dicitur. Vegetius.

Primum suum.] Ancipiti prælio, inquit Suetonius, equos dimittebat, & in primis suum, quo maior permanendi necessitas imponeretur, auxilio fugæ erepto, Et de Catilina eodem modo Sallust. Dein remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instituit.

Phalange facta.] Phalangem paulò post demonstrat à se dici, cum acies conferta ita sublatis in caput scutis, iisque inter se contingentibus tegitur, ut pilis ab hostibus emissis offendi non possit: ut dicitur infra cap. vlt. Sed hanc rem optimè Orosius describit li. 6. Hinc illud Iuuenalis, Iunctæque vmbone phalanges. Hanc Romani Testudinem appellabant. Itaque Dio Nicæus in Octauio, ubi Testudinem describit, *φάλαγγα & χελώνη* pro eodem posuit. Mirum est autem quod scribit, supra eam testudinem non modò homines aut equos incedere, verum etiam vehicula: Indèque Testudinis nomen sumptum. Græci dicunt *σωαπίζεν.* Lilius lib. 34. Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modò ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant.

Isti pilorum transixis.] Sic quoque Polybius pilum quo Romani utebantur bicubitali longitudine describit, crassitudine digitali, spiculo ita præacuto, ut primo iactu inflecteretur, nec euelli posset.

Gallis magno ad pugnam.] Iterum notandum, Gallorum nomine Heluetios appellari.

Bipartito intulerunt.] Locus ostendit legendum esse *Tripartito*. nam triplex acies instructa est.

Victis ac summotis resisteret.] Ne regredi in Romanos possent. Paulo post autem noster antiquus & Romanus pro *su-*
stineret, aperte scriptum habent *Exciperet*.

Ad vesperum.] Faernus & Romanus Ad vesperam. vtrumque dici fateor. sed illud Cæsari familiarius: vt infra cap. vlt. Acriter vtrinque ad vesperum pugnatum est. Et de bel. ciu. 2. Magistris imperat nauium, vt primo vespere scaphas ad litus impulsas habeant.

Maxaras ac tragulas.] Nonnulli, *Materis*: Vrsini & Stephani codex, *Mataras*. quod Gallici teli genus fuisse docuerunt alij ex scriptoribus antiquis. Itaque vnum addant ab illis prætermisum locum ex lib. ad Her. 4. Vt si quis *Ma-*
ædones appellaret, hoc modo: Non tam citò Sarissæ Græcia potiti sunt: aut idem Gallos significans, dicat: Nec tam facile ex Italia Materis transalpina depulsa est.

In nullam partem noctis.] Faernus & Vrsinus, *Nulla parte*. Mendose omnes. legendum vt in veteribus nostris libris, *Nullam partem*. Nam hæc vetus locutio est, nota eruditis omnibus. Sic lib. 4. cap. 1. Sed maximam partem lacte atque pecore viuunt. Sed exemplorum plena sunt omnia.

CAP. VI.

Nocte intermissa.] Mirè dictum pro Nocte interueniente, vel noctis interuentu. nam intermittere, omittere est. vt modò paulò antè, *Nullam partem noctis itinere intermisso*. Inf. dixit, *Solis occasu*, cap. vlt. Acriter vtrinque vsque ad vesperum pugnatum est: Solis occasu suas copias Ariouistus in castra reduxit.

Millia perterriti, inducti.] Notanda locutio, cum ad sensum, non ad verba res referatur.

Prima nocte.] Sic noster Antiq. & Steph. Faernus tamen & Romanus, prima noctis vigilia. Sed quemadmodum Cæsar Prima luce dicere consuevit, pro Diluculo, quidni etiam prima nocte, dictum ab illo putemus, pro Crepusculo? vt apud Plaut. in Curcul. Prima vespera. Siue, inquit, media nox est, siue prima vespera. Et apud hunc nostrum, *Primo*
vesperes

vespere: De bell. ciu. 2. Magistris imperat nauium, vt primo vespere scaphas ad litus impulsas habeant. Denique sic loquitur Aemilius Probus in Eumene: Hisque præcipit, vt prima nocte quam latissime possint, ignes faciant. Sic noster lib. Ciu. 3. Postero die Cæsar similiter, præmissis prima nocte impedimentis, &c.

Boios] Boij vt Cæsar superius dixit, trans Rhenum incoluerant: nunc cum Rhenum omnibus copiis transissent, bello confecto sedes in Gallia intra Aeduorum fines ponunt: Itaque Ciuitas illorum appellatur à Cæsare lib. 7. cap. 4.

Perentibus AEduis.] Opinor, vt eos Germanis, qui in Sequanis sedes Ariouisto duce fixerant, opponerent. nam sine graui causa pauci tanta liberalitate non vtuntur.

In parem libertatis conditionem.] Libertatem quidem Boiis reliquerunt, quæ ad eorum personam pertinebat. At quantum ad fortunas, stipendium illis annuum imposuerunt. lib. 7. cap. 2. Quod autem sequitur Acceperunt, in omnibus nostris antiquis rectius legitur Receperunt.

Literis Græcis confecta.] Id est forma Græcarum literarum, sed Heluetio sermone: vt omnes de quibus adhuc audire licuit, interpretantur. Sed veterum auctorum omnium atque adeò nostri huius consuetudo reclamationem. Hanc (inquit lib. 3. cap. 12.) Græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Aut igitur locum aliquem eruditi viri præferant, in quo Græcis literis conscribere, vsurpatum sit, pro literarum formas exarare: aut fateantur hunc locum eodem vt illum modo interpretandum. Cic. de finib. 1. Cum quæ Philosophi Græco sermone tractauissent, ea Latinis literis mandarem. Tacitus de moribus Germ. Monumenta & tumulos quosdam Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ Rhetiæque adhuc extare. Sallust. Catil. Literis Græcis & Latinis doctæ, psallere & saltare elegantius quam necesse est probæ. Liui. lib. 9. Vulgò tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Hetruscis literis erudiri solitos. Idem in fin. lib. 28. propter Iunonis Lacinæ replum æstatem Annibal egit: ibique arā condidit: dedicauitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo Punicis Græcisque literis insculpto. Idem lib. 40. Literis Latinis Græcisque vtraque arca inscripta erat. Cic. de

Diain. L. Tarutius in primis Chaldaicis literis eruditus. Idem tamen καὶ ὑπερβολῶν Verr. 5. Quod iste si vnam Græcā literam scisset, non sustulisset. Ne multis morer, quemadmodum & nostra, & patrum maiorūque memoria innumeri fuerunt in Heluetia qui Latinè scriberent: ita non dubito, quin Cæsaris tempore nonnulli fuerint aut nobiles, aut sacerdotes, qui in adolescentia Græcam linguam, Massiliæ fortasse, didicissent: eaque maiores atque illustriores res ad suum vsum priuatum conscripserunt. Denique isto sensu veteres non dixissent Græcis literis scribere: sed Græcarum literarum forma. vt apud Tacit. lib. II. Nouas literarum formas addidit: comperto Græcam literaturam non simul ceptam absolutamque. Et mox, Et formæ literis Latinis quæ veterrimis Græcorum. Atque hæc quidem hæctenus. Quod autem Strabo lib. 4. scribit Gallos vsque adeò φιλέλληνας fuisse, vt etiam pacta & conuenta Græcè scriberent: nihil planè huc pertinet. primùm quia de Gallis, iisque Massiliæ finitimis disertè loquitur: deinde quia rem illam tanquam nouam & suo tempore vsurpari ceptam commemorat.

Ex his qui arma.] Summa omnium est ad trecenta sexaginta octo millia: in quibus erant duntaxat nonaginta duo millia, qui arma ferre possent.

Millium C. & X.] Superfuerunt ex prælio cxxx millia. Rebellarunt atque in hostium numero habiti sunt ad sex millia. Reliqui omnes in deditioem accepti sunt. Remissi sunt ergo centum viginti quatuor millia. Ponamus in itinere quatuor millia deperisse: tamen supererant centum viginti millia. quomodo scripisse Cæsarem arbitramur. Verùm, vt vt sit, ista vulgata ratione perierunt ad cclviii millia. At Strabo lib. 4. περὶ τετραράκοντα, inquit, μυριάδες σωμάτων διεφθάρησαν. τὸς ἕλοιπας σώζεσθαι μεθήκεν εἰς ὀκτακισχίλις, ὅπως μὴ τοῖς γερμανοῖς, ὁμόροις ἔσιν, ἔρημον πλὴν χώραν ἀναφῆ. Circiter quadraginta millia perierunt: reliquos incolumes domum remiit ad octo millia, ne Germanis qui illorum finitimi sunt, vacuos agros relinquerent. Orolius quoque non amplius cclviii millibus numerat, qui domo exierant, qui bello occubuerint, xlviii millibus. Nequè aliam soluendi nodi rationem video, nisi culpā in librarios, potius quam in summum

num ac diligentissimum auctorem conferamus.

Millia nonaginta duo.] Plutarchus hoc amplius Millia centum nonaginta: quod mihi sanè probabilius videtur. καὶ πληθος ὁμαλῶς, τριάκοντα μὲν αἰπάσαι μυριάδες ὄντες, εἴκοσι ἢ αἰμαχόμηναι μῖα δέκασαι. Malè autem qui sic verterunt: Atque ex his xix millia ad pugnam apti. Nam vox μυριάδες repetenda erat.

CAP. VII.

Secretò atque in occulto.] Tres postremæ voces absunt à nostro & Faerni atque Vrsini lib. & item Romano. Stephanicus autem eas retinet. Potest certè & prima tolli: vt ceteræ relinquuntur. vt paulò post, Quòd soli ne in occulto quidem quæri auderent. Et suprà cap. 4. Eadem secretò ab aliis quaerit.

Ex vsu terræ Gallie.] Vidi, qui vocem *Terra* tollendam existimabant. imperité. Sic enim veteres loquebantur. Liuius lib. 39. Siquis eorum qui tum extra terrā Italianam essent, nominaretur, &c.

Vnos ex omnibus Sequanos.] Hoc planè incredibile videtur: Sequanos, qui diuturna bella cum Aeduis gesserant, & Ariouistum subsidio euocarant, in illo Aeduorum consilio interfuisse, & de Ariouisto expellendo Cæsarem rogasse. Quare necesse est, vnum aut alterum tantum è Sequanis, eòque perfugas interfuisse: quemadmodum superius dictum est Dumnorigem Aeduum tamen Sequanorum partibus stuidisse: suorumque ciuium consiliis aduersatum esse.

Alterius Aruernos.] Infra lib. 6. cap. 4. Sequanos nominat: mox coniunctim vtrosque Aruernos & Sequanos. Quantum autem ex Cæsaris historia licet intelligi, Aruerni alterius quidem factionis principatum tenebant, sed Sequani in fide & clientela Aruernorum erant, & non suo, sed Aruernorum nomine bellum contra Aeduos gerebant. Mirus autem erat Sequanorum principatus: qui cum Germanorum ope dominatum illum obtinuissent, nunc illorum seruitutem perferrent: vt mox sequetur.

Amicitia populi R.] De Aeduorum fraternitate suprà dictum est, cap. 3.

Romam venisse.] Idem lib. 6. cap. 4. Quia necessitate ad-

ductus Diuitiacus auxiliij petendi caussa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat.

Cimbri Teutonique.] Cimbrorum arma primùm audita sunt anno DCXL. Cæcilio Metello, & Papyrio Carbone Coss. inquit Tacitus lib. de moribus Germ. Postea crebrò in Galliam venerunt, ac tandem à C. Mario quartum & item quintum Consule in Italia ad flumen Athesin superati sunt, anno DC LII. Valer. lib. 5. Plutarchus in Mario. Epit. LXVIII. Iul. Obsequens & Orosius.

Reliquis tamen fuge.] Rectissimè Manutius cum in aliis impressis propè omnibus legatur *Tantum*. quanuis in nostro antiquo, atque adeò in Romano scriptum sit *Tamen*. quod cum huic nostro, tum etiam Ciceroni vñtatissimum esse constat.

Obtemperaturos.] Sic Stephan. & alij complures: vt pronomen *Sibi* ad Cæsarem referatur. Magis tamen aliorum lib. scriptura placet: *Temperaturos*: vt pronomen ad Germanos pertineat. Sic enim sup. cap. 2. Temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat.

CAP. VIII.

Locum deligeret.] Comiter hæc sua mandata Cæsar narrat. Longè aliter Florus lib. 3. Cum legati, inquit, dicerent, Veni ad Cæsarem. Quis est autem Cæsar? & si vult, veniat, inquit: & quid ad illum quid agat nostra Germania? non ego me interpono Romanis.

Siquid à se velit.] Rectè Faern. Siquid se velit. & ita est in nostro antiq. & Romano, & Stephanico.

Atque emolumento.] Fœdus error: & quem tandiu in his libris hæsisse planè indignum est. Corrigendum, *Molimento*: quo verbo Liviùs & alij vtuntur, pro magno labore, opera & molitione. Hæc me ante decennium scripsisse testes habeo innumeros. Post verò Faerni editæ sunt notæ, in quibus hoc idem ab illo animaduersum cognoui. Itaque ab exemplis proferendis superfedebam.

Rex atque amicus.] De hac populi R. consuetudine scripsimus in Manilianam Ciceronis. Nunc illud obseruandum est, cum AEdui fratres & consanguinei toties à Senatu R. appellati essent, tamen Ariouistum qui armis illos oppresserat, Regem & amicum ab eodem Senatu appellatum

tum fuisse. Quæ ex re de fideli Romanorum amicitia existimari potest, quibus nihil iucundius erat, quàm gentes exterarum armis inter se conflictari, & diuturnis bellis atteri.

Senatus censuisset.] Ex hoc igitur S. C. belli huius gerendi auctoritatem Cæsar sumpsit, eamque *ὑπόθεσιν* habuit: quod tamen Dio lib. 38. non attendit: cum facit milites Cæsari obuiantes, bellum sine lege, aut S. C. inferri: Cæsarem autem respondentem, bella quædam lege lata, quædam sine lege ex tempore & subita necessitate geri.

Ceterosque amicos.] At obuii Cæsari potuit, Ariouistum in hoc numero fuisse, & aliquot antè annis Regem, amicum ac socium appellatum fuisse.

Dicendum sibi & cognoscendum.] Faernus, *Discendum*. Sed sic locutus est, quasi dixisset: Dicendum & audiendum. Nam colloquium & communicatio quam Cæsar postulabat, dicendo & audiendo, id est sermonibus vltro citròque habendis, consumitur.

Longè ab his fraternum.] Sic noster, & Steph. Faernus & Ursinus: Longè futurum fraternum nomen populi R. Sed vñtata placet.

CAP. IX.

In eo manerent, quod conuenissent.] Sine dubio corrigendum est *conuenisset*: singulari numero: vt in aliis quos vidi omnibus. Nam *Conuenisset*, pro *Conuentum esset*, modò dixit. Et locutio est vñtatissima: neque exemplorum res indiget.

Intra annos XIII.] Placet scriptura lib. Stephanici, *Inter*. nam *Inter* annos Antiqui dicebant pro *Per annos*. vt in Verr. 2. iam pridem notauimus. Cicero in Quintiana: *Qui inter tot annos ne appellaret quidem Quinti, &c.* Titinnius apud Non. Marcellum: *Quæ inter decem annos nequisti vnam togam detexere.*

Nasum & Cimberium.] Noster antiquus & Roman. Cimbreum. Non dubito quin *Nasum* dicat, qui nunc *Nasouius*: & *Cimbreum*, qui nunc *Zimber*. Sic alio loco Duracium in Pictonibus numerat: quæ familia hodièque viget.

In eo oppido difficultas.] Sic noster & Stephan. & Roma-

nus. Sed *Facultas* iam pridem in multis impressis rectissime restitutum est. Nunc enim pro copia vsurpatur. vt infra lib. 6. Tantas Italix facultates.

Aldus dicitur.] Placet nostri Antiq. & Romani scriptura, Aldus dicitur.

Hic murus circumdatus arcem efficit.] Notandum pro Hic muro circumdatus.

Dicebant ferre potuisse.] Placet Faerni sententia, vt *Dicebant* tollatur præsertim libris antiquis auctoribus.

Non magnum in re militari.] Ante hæc verba Codex Stephan. habuit, Magnum periculum miserabantur. quæ tamen in multis impressis rectè prætermissa fuisse, cum ex loci sententia, tum ex Vaticani libri auctoritate, quam Vrsinus protulit, intelligitur.

Æquitate conditionis.] Placet Faerni emendatio: vt *Conditionum* legatur.

Testamenta obsignabantur.] Florus sic: Vt testamenta passim & in principis scriberentur: id est etiam à primorum ordinum militibus.

Ad id concilium adhibitis.] Nam in concilium adhibebantur tantum, qui in exercitu imperium, aut potestatem habebant: Concio ad milites habebatur. Noster Ciuil. lib. 2. Dimisso concilio, concionem aduocat militum.

A C. Mario pulsus.] Auctores paulò superius produximus. Quod autem exercitu C. Marij parem atque ipsi Imperatori laudem tribuit, ea causa est, quòd die pugnae inter ipsum & hostes constituto, caesa sint hostium centum quadraginta millia: capta, sexaginta. Notandum est autem Ciceronem Gallorum nomine Cimbros & Teutonos appellasse. Nam in Orat. de prou. consul. Ipse ille, inquit, C. Marius, cuius diuina atque eximia virtus magnis populi R. luctibus funeribusque subuenit, influentes in Italiam Gallorum maximas copias repressit.

Quam ipse Imperator.] C. Marius. vt quiuis Latinè peritus, facile perspicit. Sed Plutarchus vel imperito vtens interprete, vel ipse minus peritus, ita Cæsaris sententiam peruertit: μήτε κρείττοσι μέλλων κίμβρων μάχεσθαι πολεμίους, μήτε αὐτὸς ὦν μαρίου χείρων στρατηγός.

Seruili tumultu.] De quo Epitom. Liu. 97. M. Crassus Præ-

tor pri-

tor primùm cum parte fugitiuorum quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit: caesis inimicorū xxxv millibus: & duce eorum Granico. Quod idem Plutarchus in Crasso scribit. Tumultus autem initium ex gladiatorum familiis natum est: quorum complures Germanos fuisse locus hic apertè ostendit. De Germanis etiam bestiariis memorabile est quod Seneca lib. Epist. 10. ita scribit: Nuper in ludo bestiariorum vnus è Germanis cum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus. nullum aliud illi dabatur sine custode secretum. ibi lignum id quod ad emungenda obscena adherente spongia positum est, totum in gulam farsit, & præclusis faucibus spiritum elisit.

Quos tamen.] Subaudiendum, Seruos. & hoc Cæsari familiare est.

Denique Germanos.] Probo scripturam quam in libro Stephani reperio: Denique hos esse eosdem, quibus cum sæpenumero, &c.

Ac victores.] Claudio legato, & Varinio prætore, & Lentulo & C. Crasso Coss. superatis. Flor. lib. 3. Epit. 95.

Inermes.] Vide Flor. lib. 3.

Hoc si quærent, reperiri posse.] Sic Aldus. sed rectiùs Stephani liber & multi peruulgati: Hos si quærent, reperire posse.

Defatigatis Gallis.] Nihil mutandum. tametsi Defatigatos Gallos in quarto casu postulare consuetudo videatur. Sed aliis locis non paucis ita locutus est. vt paulò infra: Commitendum non putabat, vt pulsus hostibus dici posset eos à se circumuentos.

Ratione ac consilio.] Dolo & insidiis.

Cuirationi.] Mendosè in peruulgatis à superiore seiungitur. nam sensus est, Dolo & arte superatos Gallos: quo dolo capi quidem Galli barbari & imperiti poterint. at Romani vsu periti & callidi, tanto præsertim ductore non possint.

Præscribere auderent.] Ita placet: quanuis in Romano & Aldi & Faerni libris scriptum sit, Viderentur.

Perpetua vita felicitate.] Neque vtrique superiori respondet, neque felicitatis perpetuitas in omni vita ad bellicam fortunam pertinet. Sic igitur legendum arbitramur: Suam innocentiam, perpetua vita: felicitatem, bello Heluetiorum esse perspectam. Innocentiam

autem auaritiæ opposuit. Sed bene habet. video nunc Manutium in suo libro ita emendasse: & impressisse.

Repræsentaturum.] Sunt qui *Tentarum* corrigendum putant: & Beroaldum auctorem laudant. Imperité. Nam Repræsentare verbum est iuris, pro Ante diem præstare, aut facere, aut soluere. Cuius rei exempla multa in Comment. verb. iur. exposuimus. Itaque mihi dubium non est, quin apud Hircium de bell. Alex. mendum sit eo loco ubi sic legitur: Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci: si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Legendum enim arbitror, Re præstaturus esset.

Decima legione.] Hunc locum Dio lib. 38. explicans subiungit, moris fuisse, ut Romanæ legiones ex delectuum ordine appellarentur. Frontinus autem lib. Stratag. 1. C. Cæsar, inquit, aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimæ legionis usurum: quo consecutus est, ut decimam tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogeret, & ceteros puderet, ne penes alios gloria virtutis esset.

Prætoriam cohortem.] Cohors prætorica dicebatur manus peditum, quos Dux belli, sui præsidij causa, circum se habebat.

Primorum ordinum centuriones.] Hi sunt Centurio primipili, Primus princeps, Primus hastatus, quorum maxima erat dignitas in legione.

C A P. X.

Ariouisti copias à nostris.] Ita legendum est auctoribus omnibus antiquis. nam mendosè quidam nuper *Castris* reposuerunt.

In eos legionarios milites.] Veteres lib. in queis Steph. Legionario, eo milites. quod sine dubio rectum est.

Ad equum rescribere.] In omnibus antiquis, Nunc ad equum rescribere. Est autem militare hoc verbum. Nam scribi legiones dicuntur, cum instituuntur. Rescribi vero cum ordo earum mutatur: ut si ex pedestribus copiis equestres fiant. Lilius lib. 8. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinque millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. Idem lib. 9. Delectus propè omnium vo-

lunta-

luntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite nouæ legiones: ductusque ad Candium exercitus. Valer. Max. lib. 2. cap. 7. Decreuerunt, ut ex iis qui equo meruerunt, peditum numero militarent: qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.

A castris Ariouisti & Cæsaris.] Video esse qui reponant *A castris vtriusque*. quod si codicem antiquum auctorem haberemus, non displiceret. Sed Stephan. & alij vulgaram retinent.

Munera amplissimè missa.] Dixi de hoc more in Manilianam.

Et à Romanis pro maximis.] Liber antiquus Henrici Stephani: Et pro magnis hominum, &c. Sic Lilius libro 40. Nominis eius honorem pro magnis erga se Regum meritis dare populum Romanum consueisse.

Auctores velit esse.] Auctos reponit Faernus ex antiquo libro: quod idem & de meo testificor.

Omnes Gallia ciuitates.] Elatoriè & militariter dictum, cum ab iis demum oppugnatus sit, quæ in fide & clientela AEduorum erant.

Fines ingressum.] Emendo, *Finibus egressum*: ut in nostro antiquo & Stephanico, & Aldino, & Romano. quamuis in quamplurimis peruulgatis ita legatur, quasi Galliam braccatam dicat: quo nihil ineptius fingi potest. nam Galliam prouinciam veteres coniunctè dicebant, cum eam partem quæ Populo Romano pacata erat, significabant. ut superius dictum est.

Bello Allobrogum proximo.] De quo in Epit. 60.

Quos AEdui secum.] Vocem *AEdui* ex glossa in contextum irrepsisse arbitror.

Debere se suspicari.] Verbum *Debere*, Faernus auctoribus antiquis libris tollendum putabat. Ego ex *Eare* conflatum arbitror. quo modo restituendum locum putarem. Usitatam autem esse hanc locutionem pro *Itcirca*, nemo eruditus ignorat.

Eius morte redimere.] Pro *Emerere*. ut Verrina 5. Hæc vero quæ vel vita redimi rectè possent, pecunia æstimare non queo.

Fabio Maximo.] Vnde Allobrogicus dictus. qua de re cognosce ex Epit. 61. Strabone libro quarto, Plinio libro

septimo, Velleio libro 2.

In prouinciā.] In prouinciæ formam redigi dicebantur, quæ victigal pendere iuebantur, quibusque suæ leges adimebatur, ut in eas iuris dicendi causa quotannis Magistratus à populo Romano cum summo imperio mitterentur: ut eodem illo anno de Narbonensi prouincia factum est. Quæ verò suis legibus utebantur, Liberæ dicebantur: ut mox tribus versibus interiectis.

Aruernos.] Rectè Aruernos nominat. nam eorum in fide & clientela erant Sequani, quorum in finib. Ariouistus confederat.

Ad nostros ad equitare.] Placet Vrsiniani libri scriptura, ut vox, Ad, deleatur. Sic enim antiqui dicebant, Arbitrum adigere.

Per fidem in colloquio circumuentos.] Verus Codex, Perfide. quod ut non facile repudiandum, ita nec temere recipiendum est. Quid si, Per fidem colloquij: ut lib. Ciuil. 2. Homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse. Sallust. in Iugurth. Quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat. Seneca de diuin. prou. Multa millia ciuium R. vno loco post fidem, imò per ipsam fidem trucidata. Est autem locus communis de fide hosti seruanda. Non seruauit tamen Labienus, Cæsaris legatus, cum per colloquij simulationem Comium Atrebatem interficere conatus est: ut infra lib. 8. cap. 3. Non seruauit Cn. Domitius, qui Bituitum Aruernorum Regem per colloquij simulationem accersitum vinxit, & Romam nauis deportandum curauit. Valerius lib. 9. cap. 6.

C A P. X I.

Commissum cum equitatu prælium.] Faernus & Vrsinus vocem *Commissum*, ut superuacaneam, reiciunt: quibus Stephanicus & Romanus astipulantur. Possent quidem ita defendi, quasi ordo hic esset: Nam etiam videbat prælium legionis delectæ cum equitatu commissum fore sine periculo. Sed deterius mendum subesse arbitror, sub illis vocibus, *Cum equitatu*. Nam legio quoque in equos imposita fuerat: atque utrinque prælium equestre futurum erat. Itaque cogitandum videtur, ecquid particula *Cum* sublata, loco sua sententia constare possit. Nam equestre prælium sine dubio rectissimè conueniret. Sic autem infra cap. 12. Reliquos

quos omnes equitatu consecuti nostri, &c. Et lib. 4. capit. 1. Omni hoc itinere equitatu vna nocte confecto.

In vulgus militum relatum.] Noster antiquus, & Romanus *Elatum*. quod magis placet. Cicer. de Orat. 1. Peto à vobis, ne has meas ineptias efferatis.

Peccandi locus.] Id est, nullo prætextu lædi poterat: nulla eius lædendi occasio prætexi poterat. Sic Cic. Verr. 1. 1. Non est, non est in hoc homine cuiquam peccandi locus. Id est, Qui Verrem absoluerit, nulla præscriptione suum crimen tegere poterit: ut Cæsar alibi loquitur.

Ariouistus utebatur.] Propter annorum x i i i. consuetudinem. Locus hic eorum errorem coarguit, qui tradunt, Gallicam linguam eandem cum Germanica fuisse. Qua tamen in disputatione semper meminisse oportet, quod Cæsar de principio tradidit, trium Galliarum partium singulas sua ac propria lingua & sermone vsas fuisse.

Pedites velocissimi.] Sic Tacitus: Eoque mixti præliabantur apta & congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni iuuentute delectos ante aciem locant. Hanc Germanicam industriam Cæsar postea imitatus est in bello ciuili: ut patet lib. 3. cap. 16. Adolescentes expeditos electos ad pernicitatem armis inter equites præliari iubebat, &c. Item lib. 8. cap. 3.

Nostros deterrere.] Omnes antiqui Perterrere. quod rectum puto.

Velocissimi ac fortissimi.] Fortitudo plerunque ad animum, sed hoc loco ad vires & robur corporis refertur. ut fortissimos dixerit, pro valentissimis ac robustissimis. Sic Cicer. Ofic. 1. Neque vlla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus. Sic noster ligna fortissima dixit, libro de Bell. ciuil. 2.

Sortibus ac raticinationibus.] Quis non miretur Plutarchum legisse *sortibus*? ἐτι ὃ μᾶλλον αὐτοὺς ἠμβλυε τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, αἱ ποταμῶν δίναις προσβλέπασαι, καὶ ρευμάτων ἐλιγμοῖς καὶ ἰόφοις τεκμαιρόμεναι προσθέσσιζον ἐν ἑώσαι μάχῃ τί θεοδαί. Ego tamen *sortibus* retineo. de quibus Corn. Tacitus in lib. de mor. Germ. Ex hoc autem sortilegarum genere fuit illa Velleda, de qua in eod.

Taciti libro, & lib. x x. Ea virgo nationis Bructeræ latè impetabat, veterè apud Germanos more: quo pleræque fœminarum fatidicas, & augete superstitione arbitrentur Deas. Vorticibus tamen vsos Germanos in quibusdam diuinationibus & sortilegijs, docuimus in Disputat. Feud. cap. penult.

C A P. XII.

Postvidie eius diei.] Ergo, vt Plutarchus quoque obseruauit, ex Germanorum superstitione pugnandi occasionem Cæsar arripuit. Itaque Frontinus stratagematis loco factum hoc numerat. lib. 2. cap. 1.

Generatimque constiterunt.] Non permixtis & confusis gentibus, sed suo cuique genti ordine constituto: vt Harudes à Marcomannis, & deinceps alij ab alijs distincti essent. Sic lib. 7. Hoc se colle Galli continebant, generatimque distributi in ciuitates, omnia vada, &c.

Singulos legatos.] Sex igitur legatos hoc bello Cæsar habuit. Nam superius sex legiones nominauit.

Passis manibus flentes.] Noster antiquus *Crimibus*, cui Romanus codex astipulatur. Vtra melior sit, satis constituere non possum. Gallicis quidem mulieribus vtrunque hunc morem vsitatum fuisse, patet ex lib. 7. cap. 8. & cap. 9. Et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos. Et mox: Matresfam. quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare cœperunt. Videtur consuetudo fuisse vt in exteris rogandis, passis manibus: in suis, passis crinibus vterentur. Tacit. in libell. de mor. Germ. Quòdque præcipuum, inquit, fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ & propinquitates, & in proxima pignora. vnde fœminarum vlulatus audiri, vnde vagitus infantium. Memoriam proditur quasdam acies inclinatas iam & labantes à fœminis restitutas constantia precum, & obiectu pectorum, & monstrata cominus captiuitate, quam longè impatientius fœminarum suarum nomine timent.

Pila in hostes coniciendi.] Nihil sine vetusti libri auctoritate mutandum censeo. Planius tamen *Nostros* pro *In hostes* legeretur.

Phalange facta.] Quam coacto in vnum agmine (ait Orofius)

fius) scutisque supra capita contextis ad irrumpendam Romanorum aciem tuti vndique perstrinxerunt. Sed postquam aliqui Romanorum militum supra obductam saliere testudinem, scutisque sigillatim velut squamis reuulsis desuper nudos deprehensorum delectorumque humeros perfoderunt, &c.

Circiter quinque.] Ego, *Quinquaginta* libris omnibus repugnantibus corrigendum arbitror. primum quoniam hunc numerum vetus Orofij impressus liber prodit. deinde quia Plutarch. τετρακοσίαις σάδιαις posuit. Nam cum octo stadia miliarium vnum conficiant, sequitur vt quadringenta efficiant miliaria quinquaginta. Neque me mouet, quòd in vulgatis Plutarchi libris legitur, τετρακοσίαις. Nam & vetus interpres Quadringenta posuit, & Henr. Stephan. Græcæ linguæ peritissimus, & harum rerum obseruator diligentissimus, τετρακοσίαις in alijs libris legi testatus est. Itaque Beato Rhenano summo ac singulari viro assentiri non possum, qui prælium hoc commissum putat ad ædem Apollinaris, quæ milliare vnum Germanicum à Basilea & Rheno distat. Nam paulò superius Cæsar scribit eo se loco castra habuisse, quo à Sequanis & Heduis comineatus supportaretur. Neque mirum videri oportet, si quinquaginta passuum millia fugientes fecerint: cum Cæsaris exercitus interdum vno die x x. interdum x x v. millia confecisse constet. vt lib. 5. cap. 12. & lib. 7. cap. 5. Vegetius autem lib. 1. scribat, tyrones horis quinque æstiuis viginti aut viginti quatuor passuum millia ambulare, aut pleno gradu conficere.

Scuta r. uellerent.] Locus hic ostendit, phalangem dici, cum milites scutis in caput subleuatis confertam aciem ita contingunt, vt propè testudo videatur. Idque Florus lib. 3. de hac pugna loquens, ostendit: Qui calor (inquit) in præliando militum R. fuerit, nullo magis exprimi potest, quam quòd elatis super caput scutis, cum se veluti testudine barbarus teget, super ipsa Romani scuta salierunt, & inde in iugulos gladijs descendebant. Idemque scribit Dio lib. 38. extremo.

In his fuit Ariouistus.] At hunc lib. 5. cap. 9. mortuum scribit. Vel igitur accepto vulnere, vel animi mœrore paucis post diebus interiit.

Reliquos omnes.] Plutarchus scribit, cæsa hoc prælio, non

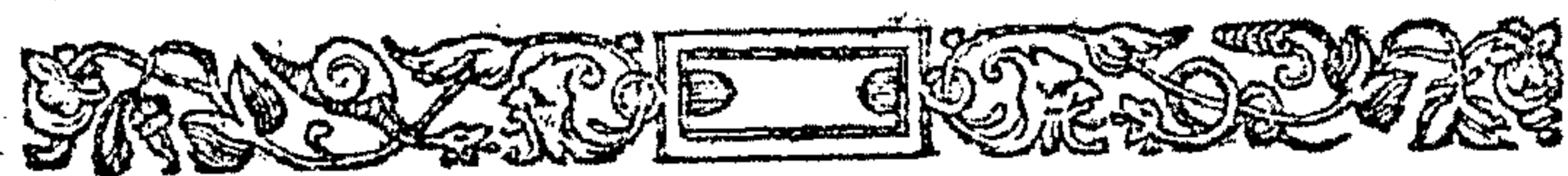
minus octoginta millia. quod idem tradit Appian. in Celtico.

Quos ubi qui proximi.] Ex lib. 4. & locis aliis innumeris restituum arbitror, *Quos cum Vbi qui proxime Rhenum incolunt.* Nam & hi proxime Rhenum incolebant, & veteres inimicitias cum Suevis gerebant. Hæc cum multis ante annis scripsissem, animaduerti nunc Beatum Rhenanum virum doctissimum lib. 3. Rer. Ger. in eadem sententia fuisse.

Ad conuentus agendos.] Verbum iuris, de quo in Commentario nostro dictum est. Liu. lib. 41. Siculorum ciuitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conuentus agit. eò imperio euocati conueniunt. excelso in suggestu superba iura reddentem stiparum lictoribus vident. virgæ tergo, secures ceruicibus imminet, & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur.

Qui ripas Rheni incolunt.] Nonnulli Codices: *Qui cis Rhenum incolunt* de quibus lib. 6. cap. 6.

Vnum imperium.] Paucis post versibus, Regium imperium nominat, sub Rege Galba.

IN LIBRVM II.

CAP. I.

Ab nonnullis etiam quod in Gallia à potentioribus.] Legendum arbitror, *Ab nonnullis enim potentioribus.* Nam qui nouis imperiis studebant, potentioribus qui regna occupare conabantur, suam operam nauare cupiebant.

Regna occupabantur.] Regna ergo tum dicebantur quæ in Perside Satrapia: postea Ducatus, Comitatus, Marchia: dictæ sunt.

Imperio nostro consequi.] Cod. Stephanicus, In imperio. quod placet. nam & in Ald. ita est.

Inesente estate.] Idem liber & alij complures Inita: de quo nihil affirmo.

Qui ripas Rheni incolunt.] Noster & Romanus, & Stephanicus, *Qui cis Rhenum incolunt.* quod verum esse postea constabit.

EI

Et vnum imperium] Et à Steph. libro abest: rectè, meo iudicio.

Ingredi prohibuissent.] Idem liber, *Prohibuerint*: quod non improbo.

Proximi Gallia.] Ei parti quæ proprie Gallia dicitur.

Regem Galbam.] Ergo apud Dionem lib. 39. mendum est, vbi Adra Rex iste nominatur.

Summam totius belli.] Stephan. & Romanus, Prudentiamque suam totius belli summam. Aldin. & noster, suam summam totius belli. Sed pronomen *suam* delendum arbitror.

Morinos xv.] Steph. xxv. Quod Paul. Orosius confirmat: qui in superioribus numerum vbique seruat.

Menapij vii millia.] Orosius ix. ∞.

Catuacos xix. millia.] Legendum Atuaticos, vt apud Orosium. & mox, *Cercesos Cenomanos.* Summa autem apud Orosium non conuenit, cclxxv. millium. Nam isto modo conficiuntur ccxcvi. millia.

Obsides adduci.] Legendum *Obsides ad se adduci.* vt in Stephan. & Ald.

Casar Rhemos.] Ad summam igitur Belgæ conficiunt hominum ccxcvi. millia.

Suas copias introduxerint.] Vidi qui *Induxerint* corrigendum putarent. imperitè. nam & paulo post ita locutus est: Et quorum in fines primùm Romani exercitum introduxerint, &c.

Gallorum eadem atque Belgarum.] Ordinis ratio postulare videtur, Belgarum eadem atque Gallorum. Nam de Belgis nunc loquitur.

CAP. II.

Ad se venire.] In Steph. Rom. & nostro: Ad se venire vidit. quod propter librorum consensionem retinuimus. Et iam idem in Manutianis videmus: quos typographo imitandos dedimus.

Nam tanta multitudo.] Stephan. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Sed Ald. & vsitata probabiliores videntur.

Oppido præerat.] Steph. Oppido processerat, vnū ex iis, &c. nuntium ad eos mittit. Sed vsitata melior est.

Testudine facta.] Obscurus locus. Nam testudinem hoc

loco accipere pro machina subruendis muris accommodata, locus alter lib. 5. cap. prohibet: ubi sic scribit: Turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt. Quo ex loco intelligitur, Gallos tum demum cœpisse testudines instituere. deinde ad murum subruendum, cum portis successissent: id est, ad portas concurrissent. Locus (vt dixi) obscurus est. Quod si de testudine, quam alio loco Phalangem appellari docuimus, locum accipiamus: cum milites densatis super capita scutis constituantur, rursus illud aduersabitur, quod subitam muri deiectionem Cæsaris sententia postulat: quam effosio manufacta non patitur. neque hodie qui mantelletis vtuntur, tam celeriter muros subruunt. Quamobrem cogitandum, an miramur Cæsar Gallorum agilitatem & industriam in muris subruendis hoc loco describat: & pro *Subruunt* legendum sit, *Subeunt*. vt Testudinem intelligat phalangem fastigiatam, in quam agiliores milites ascendant, & vel ipsi murum subeant, vel ascendentes subiectis humeris ascensum præbeant. Nam de hoc Testudinis fastigiatæ genere Lilius lib. 44. Quadrato agmine factis, inquit, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertiis magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatium distantes duo armati præcurrerant, comminatique inter se, ab ima in summam testudinem per densata scuta, cum etiam fissent: nunc velut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in media inter se concurrentes, hæud secus quam stabili solo, inter se persultabant. Amm. Marcell. lib. 26. Coniunctis tribus nauigiis, testudinem hac specie superstruxit. Densatis coherentes supra capita scutis, primis transitis instabant armati: alij post hos semet curuantes humilius, tertiis gradatim inclinatis summissè, ita vt nouissimi suffraginibus insidentes formam ædificij fornicati monstrarent. Quod machinæ genus contra murales pugnas ideo figuratur hac specie, vt missilium iectus atque saxorum per decursus cadentes labiles instar imbrium euanescant. Hæc ille. Quod autem ad portas subeundi muri causa concurrerant, argumento est, fossam ante portas non fuisse. quod etiam alter locus ostendit lib. 7. cap. 9: M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, a multitudine oppressus, &c.

Cum

Cum hæc iam pridem scripsissem, nunc animaduerti locum in lib. 7. cap. 14, qui nostram coniecturam adiuuat. Nam ubi de Gallis qui partem quandam castrorum Romanorum oppugnabant, loquitur, Alij, inquit, tela coniciunt, alij testudine facta subeunt.

Eò de media nocte.] Vox *Eò* mihi suspecta est. Veteres libri consulendi.

Cum omnibus copiis.] *Cum*, auctore Steph. tollendum. Sic infra cap. 5. Subsequeretur omnibus copiis.

CAP. III.

Quid nostri auderent, periclitabatur.] Vrsin. & alij testantur in suis libris scriptum ita esse: Sollicitationibus exquirebat. Quod imperiti interpretis scholium esse nemo non videt. Sic locutus est lib. 7: Neque vllum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio, quid in quoque esset animi periclitaretur.

Leniter fastigiatus.] Ald. & aliquot veteres, *Fastigatus*. Apud Lilium legitur etiam, *Fastigiatus*. Fastigare quidem poetæ dixerunt: vt Fastigatus retinendum videatur. Nam Castigatus, quod nonnulli obtrudunt, planè absurdum est. Ita Steph. tamen legitur, *Leniter Castigatus*: quorum prius vehementer arridet.

Vt si quo opus esset subsidio.] Corrigendum arbitror, *Vt si quid opus esset, subsidio duci possent*.

Sin minus possent.] Verbum, possent, glossema esse non dubito. In Steph. legitur, Poruissent.

Commeatusque nostros sustinebant.] Sic Ald. Noster autem & Stephan. & Romanus: Commeatusque nostros prohiberent. Aldina probabilius est: nam de agris loquitur, non de Rhemis.

Vndique conuenirent.] Conuenire, in infinitiuo, magis præceret. quam scripturam video etiam quosdam secutos. Et omnino Manutianus sic habet.

Diuitiacum quoque.] Vox *Quoque* tollenda est, auctorebus Faerni & Steph. codicibus. nam planè superuacanea est.

Quò non modo non intrari.] Fortasse *Quà* rectius legeretur.

Non omittendum sibi consilium.] Consulendi libri veteres, *scubi* vel *ocasionem*, vel *Rei gerendæ consilium*, vel *tate*

EE

aliquid in super legatur.

Potest eas.] Hanc eandem agminis rationem Hirtius exponit lib.8. cap.2.

Ab extremo agmine.] Ald. & alij complures: Ad extremū agmen.

Sibi subsidium posuerunt.] Omnes veteres & scripti & impressi, *Presidium*. quod cur mutetur, causam non video.

C A P. I I I I.

EX pauore ac fuga.] Noster *Terrere*. cui Steph. Faern. & Romanus astipulantur.

Ex itinere oppugnare.] Ex itinere oppugnare, est cum sine machinis celeriter, scilicet tantum admotis ascensus tentatur. ut sup. cap.2. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt.

Vineas agere.] Non dubito legendum esse *Aggerem*, quo fossas replent: ut suo loco docuimus. Sic libro 7. cap.3. Aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit.

Castris munitis.] Castrorum munitio sic fiebat: Cespitibus è terra excisis à fronte fossa fiebat, à tergo murus ex lignis, & iisdem glebis ac cespitibus: vallique, id est stipites interuiciebantur, & frondes ne terra laberetur. Is proprie Agger & vallum dicebatur, supraque lorica & pinnæ ad similitudinem muri struebantur. Plura Veget. lib.1. cap.24. & lib.3. cap.8.

Exercitum duxit.] Steph. *Deduxit*: quod placet.

C A P. V.

Sub sarcinis adoriri.] Sub sarcinis adoriri, est cum milites præter arma, vallo & cibariis suis onerati sunt. Nam cum sine his sarcinis sunt, Expediti appellantur. ut paulo infra hoc capite. Cicero Tuscul.2. Nostri exercitus primum vnde nomen habeant, vides. deinde qui labor, quantus agminis. ferre plus dimidiati mensis cibaria. ferre, si quid ad vltimum velint: ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Sic inf. lib.3. cap. vlt. Impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Sic lib. Ciuil.1. Veriti ne noctu impediti sub onere configere cogentur.

Et de

Et de bell. Afric. Milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Et sic lib. Ciuil.1. Sub armis morari: sub armis conuiescere. Virgil.

Non secus ac patriis acer Romanus in armis,

In iusto sub fasce, viam dum carbit, hostem

Ante expectatum positus stat in agmine castris.

Teneris arboribus.] Hæc eadem Strabo libro 4. generatim Morinis, Atrebatibus, Eburonibus & Menapiis attribuit.

Ἡ τὰς πολεμικὰς ἐφόδους συμπλέκοντες τὰς τῶν θάμνων λύγους. βατώδεις ὄντας, ἀνέφραττον τὰς εἰσόδους. ἐστὶ δὲ ὄρεα καὶ σκόλοπας κατέπηπτον. αὐτῶν δὲ κατέδυον εἰς τὰ βάθη πανήκιοι, νησίδια ἔχοντες ἐν ταῖς ἐλεσι.

Porrecta ac loca aperta.] In quibusdam *Ad pro Ac*: mendosè. Suspicio tamen *Arcta* glossam esse verbi *Porrecta*:

C A P. V I.

Vexillum proponendum.] Sic Ciuil.3: Ne iniussu suo concurrerent. se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Et de bell. Alexand. Demittique antennis iubet, & milites armari, & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, idem ut facerent, significabat. Item in lib. de bell. Hispan. Hoc nuntio allato vexillum proposuit. Hoc autem ex antiqua consuetudine: de qua est apud Virgil.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce

Extulit. Seruius quoque: Si esset tumultus, inquit, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum Roseum, quo pedites: alterum Caruleum, quo equites: dicebat, Qui Rempub. saluam esse vult, me sequatur. Ammianus autem lib.20. Flammeum hoc vexillum fuisse ostendit. Signo, inquit, per flammeum erecto vexillum, circumuaditur ciuitas. Purpureum quoque sanguis pugnandi signum Romanis fuisse, Plutarchus in Pompeio testatur. Etiam illud addendum: Cohortes in centurias diuidebantur: Earum unicuique suum attribuebatur vexillum. id numerorum literis notabatur: ut milites in tumultu ad eas intuentes ad suum quisque vexillum protinus reciperet. Plura Veget. lib.2. cap.13.

Signum dandum.] Est quidem, ut opinor, superuacaneum: eum modo dixerit, *Signum tuba dandum*. Sed hoc fortasse argu-

mentum esse voluit tumultuariæ sc̄riptionis, cuiusmodi multa passim argumenta extant. Cogitandum tamen an Signum hoc loco non de Tuba, sed de Aquila potius sit intelligendum. Neque enim verum est, quod vulgò tradunt, idem esse signum, quod vexillum. Signum erat simulacrum Aquilæ aureum, vnum vni legionis attributū. Vexillum verò, velum literis notatum & centuriæ cuique assignatum.

Galeas induendas.] Ita placet: quamuis in Faerni & Stephani libris legatur *Inducendas*.

Fors obtulit, decurrit.] Decurrit, vt aliàs sæpe, habent æneus, Stephanicus, & Romanus.

Pugnantibus tanta fuit.] Stephan. Pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, &c. Quæ scriptura probabilis est: sed multo probabilior hoc modo: His pugnantibus occurrit. Temporis enim tanta, &c.

Insignia accommodanda.] Locus est in lib. 7. vnde intelligitur alia fuisse insignia, alia signa. Vacua castra hostium Cæsar conspiciatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, &c. Ergo Insignia dicebantur ornamenta, quibus Duces, præfecti, ceterique insigniores notabantur, vt internoici possent, veluti, cum Centuriones transuersis & argenteis galearum cristis utebantur: item signiferi galeis vrinis pellibus tectis. Veget. lib. 2. cap. 13. & cap. 17.

Quam quisque in partem ab opere.] Stephan. Quam quisque ab opere in partem, quòd valde arridet.

C A P. VII.

R*ursus regressos & resistentes.*] Ita placet: quamuis in Faerni & Stephani libris duæ voces *Regressos* & absint.

Castris nudatus.] Sic lib. 3. cap. 1. Vt quæque pars castrorum nudata defensoribus.

P. Sextio Baculo.] *Bibaculo* Codex meus antiquus: quod melius esse arbitror. Fuit & Furius Bibaculus, de quo Valerius Maximus lib. 1. cap. 1. Itémque Furius Bibaculus, poeta nobilis. Posterius etiam Romanus liber Bibaculi nomen perpetuò retinet.

Fremitisque exaudi bantur.] Faerninus, Stephanicus, & Vrsinus, Oriebatur, sed nihil muto.

Esse impedimento: quartæ.] Stephanicus & Aldinus, *Impedimento*

mento vidit, quartæ, &c. quod tamen verbum posterius occurret: vt vulgatam improbare, hanc repudiare facilè non possim.

Vbi suos vrgeri.] Omnia hæc pendent à verbo Vidit satis longinquo, nisi fortè aliud eiusmodi aliquod absit.

Scuto vni militum detracto.] Florus libro tertio, hunc fugientem appellat. Hic cum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius Ducis: quòd nutante in fugam exercitu, raptò fugientis è manu scuto, in primam volitans aciem, manu prælium restituit.

Pro se quisque.] *Per se*, reponerat amicus quidam meus, sed vetus locutio est, quæ idem valet, vt Pro sua virili parte. Liuius libro secundo. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigravit. Sic noster lib. Ciuil. 1. cap. Maximèque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat.

Cursum incitato.] Forsan, Incitati, legendum: nisi quid aliud vitij subsit. Nam incitato cursu collem petere videbantur.

Vt ex tumulo.] Quasi ex tumulo: vt in coaceruatis cadaveribus insistentes pugnant. Malim tamen Et his deiectis.

Quasi quod essent.] Omnes antiqui: Ausos esse, quorum auctoritatem sequor: repudiatam ab iis, qui loci elegantiam nõ viderunt. Nam illinc admirationis initium exorditur. Cicero Verrina 3: Ausum esse in æde Castoris audaciæ suæ monumentum sempiternum relinquere. Quod cum ita sit, arbitrò iis abunde satisfactum, qui *Deberet* singulari casu reponendum putabant.

Ex sexcentis ad tres.] Plutarchus, Ex quadringentis. In aliis, numerus conuenit. At Epit. 104. ita loquitur, Donec ex sexaginta millibus armatorum, trecenti superessent: ex nonaginta quinque Senatoribus, tres tantummodo euaderent.

C A P. VIII.

T*eronisque procreati.*] Omnes ad vnum & veteres & impressi *Pugnati*, quod retinendum censeo.

Per prouinciam nostram.] Corrigendum arbitror, In prouinciam, quod loci sententia declarat. De iis autem dictum est lib. 1. Sed iam ita video in Manutiano libro impressum.

Custodia ex suis ac præsidio.] Liber Stephan. Custodiam ex suis ac præsidium. quod repudiandum non videtur.

In circuitu xv. millium.] Deest vox *Passuum*. Moris fuit, vt qui obfessionem instituerent, circum oppidum fossam ducebant, paulo longius à mœnibus quam quò adigi telum posset. Vnde Circumuallandi verbum. Veget. lib. 4. capit. 28. Et hoc frequenter apud hunc nostrum occurrit.

Plerumque omnibus Gallis.] Sic loquutus est in fin. lib. 5. Equites plerumque omnes intra vallum tela coniciebant. Vtrobique autem, Plerique omnes, magis placeret.

Magnitudine corporum suorum.] Sic Hircius lib. de bell. Afric. cap. 5. Cæsar campo purgato animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque. Et paulò post: Horum corpora mirifica specie cæsa toto campo iacebant. Multa Liius in eandem sententiam multis locis.

Sine ope deorum.] Steph. Ope diuina.

Facere dixerunt.] Fortasse *Facturos* meliùs legeretur.

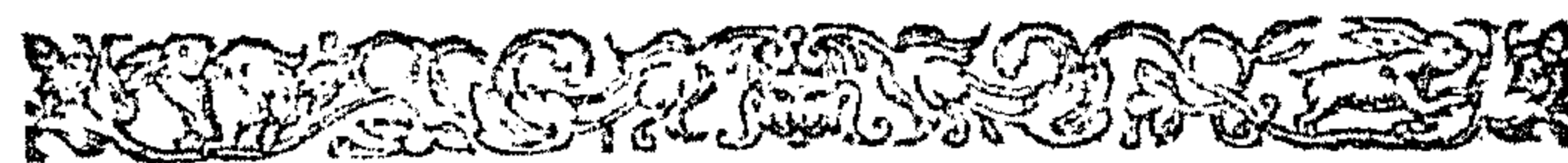
Quàm aries murum attigisset.] Hoc videtur ex Feciali iure sumptum, quo (vt Cic. in Offic. testatur) belli æquitas descripta erat. Et cum iis, inquit, quos deuiceris, consulendum est: tum ij qui armis positis ad Imperatoris fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt.

Sectionem vendidit.] Verbum hoc in Comment. de verb. iur. exposuimus. Cicer. de Inuent. 1. Hoc commodè reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius prædæ sectio non venerit: id est, quam Quæstor non vendiderit.

Dies quindecim supplicatio decreta.] Hoc idem Plutarch. scribit in huius vita: & Suetonius: Prosperè (inquit) cedentibus rebus & sæpius & plurium quam quisquam vnquam dierum supplicationes impetrauit. Cicero de prou. consul. C. Cæsari supplicationem decreuistis, numero, vt nemini vllò ex bello: honore, vt omnino nemini. Decernebantur autem supplicationes ad Deorum puluinaria, feriis indictis, magna totius populi celebratione & lætitia. Cic. Catil. 3: Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia puluinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus & liberis vestris.

In ditionem potestatemque.] In ditionem, potestatemque multis locis legi: hoc modo legere non memini.

IN

IN LIBRVM III.

CAP. I.

Eragros Sedunòsque.] Orofius, Veragradòs Edunòsque. mendosè, vt ex Plinio & Strabone constat.

Ser. Galbam.] Hic est Ser. Galba, Cæsaris legatus, cui Hircius libro octauo extremo scribit, ereptum consulatum, quòd Cæsari coniunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset.

Itineris causa.] Steph. Itinerum: quod placet.

His rebus colloquendis.] Sic omnes quos vidi: præter Romanum in quo legitur *Collocandis*. nullo sensu. Rara est & notanda locutio.

Gesa.] Gesum fuit genus teli Gallici. Itaque Virg. lib. 8. Gallis illud attribuit, Duo quisque Alpina coruscant, Gesa manu. Seruius: Id est, Hastas viriles, nam etiam viros fortes Galli Gesos vocant. Hinc fortasse, quod vulgò dicimus, Gue, vel Guay: pro alacri, & strenuo.

Ex loco superiore mittere.] Postulare locus videtur *Inferiore*. nam hostes superiora loca occupasse, & armatis complexisse dixit.

Sex. Baculus.] Bibaculus restituendum. vt dictum est lib. 2. cap. 7. Pacuuius autem legitur apud Orofium.

CAP. II.

IN Andibus hiemabat.] Lib. Steph. Hiemarat. quod sine dubio rectum est.

Ceteros antecedunt.] Idem lib. Reliquos.

Frumenti commeatusque petendi.] Duo posteriora desunt in nostro, Stephan. & Romano: vt suspicari aliquis possit, *Fruementandi* scriptum fuisse, & subscriptum, Id est, commeatus petendi.

Perferre malint.] Noster, & Steph. & Roman. *Mallent*.

Reliquæque civitates.] Idem omnes, Reliquæque ite civitates.

Vastissimo ac apertissimo.] Duæ posteriores voces absunt à lib. Steph. sed sic quoque aliquanto post locus est. cap. seq.

Fruenta in Venetiâ.] Nihil mutò: præsertim quia sic scri-

CC 4

ptum est in omnibus, quos vidi. Scio tamen consuetudinem Cæsaris postulare *Veneris*. Et idem alibi diximus de Belgio, pro Belgis.

CAP. III.

Extremis linguis.] Lib. Stephan. Lingulis, vt Romanus & alij complures. Linguam tamen apud Plin. reperimus.

Magna parte ætatis.] Nihil muto, sed propter consuetudinem Cæsaris, si quis vetus codex scriptum haberet, Magnam partē, facile hanc scripturam cum illa commutarem. Sed iam nihil dubitandum video. Nam codex Stephanicus & impressus Manutianus perspicue ita scriptum habebant. Cicero pro Sylla: Torum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiæ gemitum pertulerunt, Noster libro 5. Quod Corus ventus nauigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit.

Isorum naues.] Operæpretium est Strabonis verba cum his Cæsaris conferre: ὡς γὰρ παχέα τὰ ξύλα, ἀλλ' ἀνέμω φερομένων ἐπ' αὐτὸν κατέσπαν οἱ ῥωμαῖοι τὰ ἰσία δρυδρέπανοις. ὡς γὰρ σκύτινα, δὲ πῶ βίαν τῶ ἀνέμων, ἀλύσεις δ' ἔτεινον ἀντι κάλων. πλατυπύγαδε ποιεῖσι, καὶ ὑψήφυρμυνα καὶ ὑψόφωρα δὲ τὰς ἀμώτες δρυίνης ὕλης ἧς ἔστιν εὐπορεία. διόπερ ἔσυναγχοι τὰς ἀρμονίας τῶ ἀνίδων, ἀλλ' ἀρεώματα καθάλειπτοι. ταῦτα ὅ βρήοις διανάτρεσι, τῆ μὴ καὶ τὰς νεωλείας καπυρῶσαι πῶ ὕλλω, ἢ νοτιζομένω, τῆ μὴ βρύε νοτιωτέρω ὄντος τῆ φύσει, τῆς ὅ δρυὸς ξυρᾶς καὶ ἀληπῆς.

Vim contumeliāque.] Contumeliam dixit pro ictu quo naues affliguntur.

Posse arbitrabantur.] Arbitrantur, videtur rectius. verbū autem *posse* quod ab omnibus antiquis retineri video, deest in Manutiano.

Telum adiciēbatur.] Nonnulli, *Adigebatur*. Sed Cæsar verumq; usurpat, vt mox: satis commodē tela adici possent.

Rostris nocere non posse.] Quia barbarorum naues (inquit Orofius) solido robore intexte saxorum modo adactos rostratarum ictus retundebant.

Muralium falcium.] Sic Steph. Aldin. & plerique omnes.

Sunt

Sunt quibus *Ruralium* magis placeret. quasi verò non etiam murales, æque vt nauales, propter rusticarum falcium similitudinem ita nominentur: præterea non animaduertunt similitudinem de qua Cæsar scribit, non ad ipsa falcium ferramenta, sed ad longuria & affixionem pertinere. quasi dixisset, nauales istas falces ea re muralium similes fuisse, quòd vt illæ longis trabibus, ita hæ longioribus contis insertæ affixæque essent. Dio hanc historiam lib. 49. commemorans, δρυδρέπανα nominat. δρυδρέπανα πορρωθεν σφίσιν οἱ ῥωμαῖοι ἐπέφερον, καὶ τὰτε χοινία αὐτῶν διέτεμνον, καὶ τὰ ἰσία διέχιζον. Veget. lib. 4. cap. vlt. Falx (de nauali loquitur) dicitur acutissimum ferrum, curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorios funes, quibus antemna suspenditur, repente præcidit, collapsisque velis, liburnam pigriorem & inutilem reddit. De muralibus autem, noster infra lib. 7. ca. 5. Laqueis falces auertebant. & cap. 14. Longurios, musculos, falces. Item, Falcibus vallum ac loricam rescindunt. Et Veget. lib. 4. cap. 14. & aliis multis locis. Hunc autem locū Orofius sic exscripsit: Falces acutissimas non pertinaciter contis præfixas, funibus autem subnexas parauerat: quibus, cum opus esset, apprehensos eminus rudentes, subductis hostilibus per funem falcem subtrahendo succiderent. His celeriter expeditis, dirumpi hostilium antemnarum armamenta præcepit. Ita antemnis ruentibus complures illico naues velut captas immobiles reddidit. De falcibus muralibus locus est insignis etiam apud Liuium lib. 38.

Minus incommodè scopulis continebantur.] Sic vnus Manutianus habebat: cum in aliis omnibus scriptum sit, Minus commodè. Vtrocumque modo locus mihi obscurus est. vidi qui legendum putabat, Scalas conscendebantur. Ego *Copulis* legendum suspicor. vt Copulæ sint ferramenta quæ in proximam nauem retinendi causa iniiciuntur. Variis tamen nominibus appellantur. Liuius libro 26. Itaque ex vtraque parte signo dato, cum rostris concurrissent, neque retro nauem inhiherent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu: ita conferebant ex propinquo pugnam, &c. Item lib. 30. Postremo asseres ferreo vnco præfixi (harpagones vocant mi-

lites) ex Punicis nauibus iniici in Romanas coepti. Itē libr. 37. Nam cum rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa è naue sua, vnco dente velut manu ferrea iniecta alligauit alterius proram. At noster lib. de bell. ciuil. 2. Et si quando nostri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant.

Statuit expectare classem.] Noster, & Steph. & Rom. Expectandam.

Quam rationem pugna insisterent.] Sic omnes præter Romanum: in quo Quia ratione scriptum est. magis placet, quod in eo mox ita legitur, *Tantum tamen has, &c.*

Absente, qui summam.] C. Cæsare.

Legato.] Qui exercitum ab Imperatore fidei commissum accepit: vt alibi loquitur.

Tanta malacia.] Plus tamen malaciam esse, quam tranquillitatem, Senecæ illud indicat, lib. epist. 9. Sed in otio inconcusso iacere, non est tranquillitas: malacia est. Nauticum vocabulum videtur, tractū ex *μαλακία* quæ Græcis animi molitiam & remissionem significat. quantum obseruatum est Malacos etiam à Latinis dictos, molles: & à Plauto in Bacchidib. Malacum pallium. Pellaciam tamen Lucretius dixit libro 2. Subdola cum ridet placidi pellacia ponti. & libr. 5. Nec poterat quenquam placidi pellacia ponti Subdola pellicere in fraudem ridentibus vndis.

Sub corona.] Vide Gell. lib. 7. cap. 4. Ego dispositos fuisse seruos arbitror in orbem, coronæque in modum: quo facilius ab emptoribus considerari possent. Hircius de bell. Afri. Coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, &c. Sic Pedianus Coronam populi in causis audiendis interpretatur, quod circum subsellia iudicum coronam faceret. Sic Corona oppidum cingere frequenter legimus apud Liuium. Captiui ergo interdum sub hasta vendebantur, conferti: interdum sub corona, in orbem dispositi.

C A P. I I I I.

Sarmentis virgultisque.] Hic est locus, in quo Hircius libr. 8. cap. 3. scribit, Cæsarem dixisse, Gallos in acie sedere solitos in fascibus stramentorum ac virgultorum. Quod tamen non faciliè quisquam præter Hircium diuinasset. Dio verò lib. 39. locum hunc nihilo magis quam alios complures intellexit:

tellexit: ac mirum alicui videri possit, & illū & Plutarchum toties allucinatos. Frontinus autem lib. Stratag. 3. cap. 17. Barbari, inquit, oblata victoriæ spe concitati, lignis sarmentisque se onerauerunt, quibus fossas complerent: ingentique curti castra nostra in colle posita petiuerunt: vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias, multisque Gallorum castris, plurimos in deditioem accepit.

C A P. V.

Quæ pars.] Suspectus mihi locus. nam vox *Pars* quorum pertineat, non dispicio.

L. Valerius Legatus.] Neque L. Valerij neque L. Manlij in Gallia cæsi recordor. Video tantum in hist. anni DCXLVIII, Rutilio & Manilio Coss. M. Aurelium legatum in Gallia captum & interfectum: Manilium Cos. & Q. Seruilium procos. prælio victos, binisque castris exutos esse. De quibus si Cæsar loqueretur, pro *Valerius*, reponendum esset *Aurelius*: & pro *L. Manlius procos.* *C. Manilius Coss.* Rem in medio relinquam. Historiam tantum ex Orolio subscribam. Anno. ab V. C. DCXLII. C. Manlius, & Q. Cæpio procons. aduersus Cimbricos, Teutones, Tigurinos, Ambrones, Gallorum gentes missi, prouincias sibi Rhodano flumine medio diuiserunt. Ibi dum inter se grauissima inuidia & contentione disceptant, cum magna ignominia & periculo Romani nominis victi sunt. Siquidem in ea pugna M. Aurelius Consularis captus atque interfectus est. Duo filij Consulis cæsi. LXXX millia Romanorum sociorumque ea tempestate trucidata. LX millia calonum atque lixarum interfecta, Antias scribit. Ita ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines, qui merum nuntium reportarent, superfuisse referuntur. Eandem historiam attingit Sallust. in Iugurth. extremo.

Cuniculis.] Locum hunc Florus lib. 3. sic interpretatur, vt id commemorare propemodum me pudeat. Aquitani, inquit, callidum genus in speluncas se recipiebant: iussit includi: Mox dilabebantur in sylvas: iussit incendi. nemo tantum feroces dixerit Gallos. fraudibus agunt. Intelligendum est igitur, Aquitanos cuniculos egisse, vt aggerem subtraherent. Sic enim noster hic idem li. 7. c. 5. Et aggerem cuniculis subtrahabant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque vitatum est.

Solduriis.] Vox Germanis & Gallis veteribus communis: quæ usque ad hanc diem à nostris retinetur. Radeuicus lib. 3. cap. 20. Ut largitione pecuniæ milites qui Solidarij vocantur, colligeret. Cæsar Latinè Clienteis appellat lib. 7. cap. 8. Athenæus autem hæc eadem ferè ex Nicol. Damasc. commemorat. ut iam video ab aliis esse proditum.

Quid sine Imperatore.] Aliæ sunt legati partes, aliæ Imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summam rei consulere debet. lib. de bell. ciuil. 3. cap. 11.

Mori recusaret.] Sic li. 7. c. 8. Clientibus Gallorum nefas esse, etiam in extrema fortuna, deserere patronos. Valerius idem tribuit Celtiberis, ut pote è Gallia translatum lib. 2. ca. 1. & Tacitus Germanis in lib. de mor. Germ.

CAP. VI.

Q. *Sertorio.*] Cui ea pars Aquitaniæ fauebat. Vnde illud Cicer. in Manilianæ: Cn. Pompeius Gallis iter in Hispaniam legionibus R. prohibentibus eorum internecone patefecit.

Duplici acie instructa.] Steph. Instituta.

Obsessis viis.] Sic Aldinus. In ceteris omnibus abest vox *Obsessis.*

Cunctatione atque opinione.] Vidi qui *Ostentatione* repouendum disputarent. Sed intelligendum est, Opinionem passim à Cæsare vsurpari, pro auctoritate & existimatione. Crassus autem illa repetita productione auctoritatem sibi pepererat. Sic lib. 4. Tantum esse nomen atque opinionem exercitus R. Ariouisto pulso, & nouissimo prælio facto, ut etiam ad vltimas Germanorum nationes opinione & amicitia populi R. tuti esse possint. Cicero pro Sylla: non solum studium ad defendendas causas, verum opinionis aliquid & auctoritatis afferre. Subauditur autem *Virtutis*. quod etiam interdum additur. ut infra lib. 7. cap. Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis.

Vix quarta parte relicta.] Itaque Orosius cæsa numerat xxxviii. millia.

CAP. VII.

S *ub pellibus.*] Vetus locutio, pro Sub tentoriis, quæ pellibus constabant. Valer. lib. 2. cap. 7. Nève tentorium ex pellibus

pellibus haberet. Tacitus lib. 13. Retentusque omnis exercitus sub pellibus, quamuis hieme sæua, adeo, ut obducta glacie, nisi effossa humus tentorius locum non præberet. Hircius de bell. Africo: Perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Lilius lib. 23. Vbi primum sub pellibus haberi cepti sunt.

IN LIBRVM IIII.

CAP. I.

E *ntum pagos.*] Pagi sunt conuentus hominum non oppidatim, sed pagatim habitantium. id est in ædificiis non coniunctis, sed magno spacio intermissio separatis: quales fuisse Germanorum habitationes, Tacitus lib. de moribus eorum testatur. Plura diximus in lib. 1. cap. 2.

Singula millia.] Ac proinde quotannis centena millia.

Se atque illos alunt.] Vrsinus ex Antiquo libro: Reliqui qui domi manent, pro se atque illis colunt. Quod mihi vehementer arridet. eique quod mox sequitur magnopere congruit: Sic neque agricultura deseritur. *Manserunt* tamen reperio in libro Stephanico. quod placet.

Præter pelles habent.] Noster, & Faernin. & Stephanicus, & Romanus hoc amplius: Præter pelles habeant quicquam. quod sine dubio rectum est.

Nullo officio aut disciplina.] In eandem sententiam Propertius lib. 1. scribit Gortos noluisse suos liberos literis & magistris operam dare: quod qui ferulæ metu affecti essent, lanças & gladios nunquam contemnerent.

Priuati agri.] Hæc eadem de vniuerso Germanorum genere propè totidem verbis scribit lib. 6. cap. 5.

Impenso parant pretio.] Vrsinus, *Immenso*. quod non placet. Sic enim etiam Lilius locutus lib. 11. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu ademptum priuaris.

Non amplius octingentis.] Vrsinus, *ccc.* Sed hunc numerum Plutarchus seruat.

Parua atque deformia.] Noster, Stephan. & Rom. *Prava.* Tacitus quoque: Equi, inquit, nō forma, non velocitate perspicui: sed nec variare gyros in morem nostrum docentur.

Millia sexcenta.] Hoc planè absurdum est. Itaque sexaginta restituendum arbitror.

Et ceteris humaniores.] Legendum sic arbitrarer: Qui paulò sunt ceteris eiusdem gentis humaniores.

Propter provincie propinquitatem.] Delenda vox Provincie, auctoribus antiquis libris, in his etiam Romano, & rei veritate postulante. Non enim provincie, sed Gallie propinquitatem dicit.

Infirmioresque redegerunt.] Faernus, *Reddiderunt.* sed nihil muto, Aldini & Stephanici & Romani libri auctoritate confirmatus.

Quod gallicis.] Particula *Quod*, videtur redundare.

Suorum vim sustinuerunt.] Legendum arbitror, sustinuerunt. Stephan. codex Sustinuerunt.

Infirmiorem Gallorum.] Infirmiorem passim pro Leuitate & perfidia usurpat. Sic infra cap. 3. Cognita Gallorum infirmitate.

Quod quisque.] Aimoinus, *Quid quisque.* quod magis placet. Et mox *Quibusque.* Item, *Quasque* ibi res.

His rebus.] Rectè sic: cum in Aimoini libro corruptè legatur, *His rebus.* ut mox, *Moribus*, pro *Rumoribus*: lib. 1. cap. 9.

CAP. II.

L*egati ad eum venerunt.*] Corrigendum ex Stephanico & aliis: Legati ab iis venerunt.

Infulam Batauorum.] De quibus legendus Tacitus Annal. lib. 20. & de his omnibus Plin. lib. 4.

In Rhenum transit.] Demiror ita impressum à Manutio: cum in omnibus quos videre licuit, legatur in Oceanum influit. Tacitus lib. 2: Nam Rhenus vno alveo cōtinuus, aut modicas insulas circumueniens, apud principium agri Bataui, velut in duos amnes diuiditur: seruâtque nomē & violētiam cursus, quā Germaniam præteruelitur, donec Oceano miscetur: ad Galliam ripa latior & placidior affluens, verso cognomento Vahalem Accola dicunt: mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, cuiusque immenso ore eundem in Ocea-

in Oceanum effunditur. Quibus etiam ex verbis non *Vahalos*, sed *Vahalis* hoc loco legendum intelligimus.

Piscibus.] Placet Aimoini lectio, Solis piscibus, atque ouis. Et ex illis inuis, Carthurianorum colonia.

Fidem fecissent.] Notanda locutio, Fidem facere, pro Fidem dare. nisi fortè Deditissent, vetus aliquis codex haberet.

Inducis dictus erat ab his petitus.] Vox *Dictus*, abest a nostro antiquo, itémque à Steph. & Aldi libris. Et iam video Manutium quoque illam omisisse. quod probo.

Sufficis que equis.] Non suis, sed Romanorum.

Ipsa equo vulnerato.] Video in Vrsini & Manutij libris editum *Seruo* vulnerato. contra omnium lib. auctoritatem, & historiae rationem.

Pristini diei.] Pristinus dies pro eo qui proximè antecedit, quem vulgus Pridianum diceret. Hoc idem animaduerti apud Ciceronem lib. de Orat. 1. Ibi ut ex pristino sermone relaxaretur animi omnium, solebat Cotta narrare, &c. Nam ibi pridianum sine dubio significat.

CCCCXXX.] Plutarchus *CCCC.* tantum ponit.

CAP. III.

C*onditiones accipiendas.*] Codex Stephani, cui multi consentiunt, *Legationes.* vitiosè, ut cuius perspicuum est.

Communicato, ne quem.] Subaudiendum est, *Et capto.* nam ita inter se deliberauerant, ut primo quoque tempore hostes adorirentur.

Simul, ut dicebatur.] Non memini me vocem *Simul* isto modo, ante omnia positam vidisse. Præterea quarto post versu quorsum vox *Ipsa* pertineat, cum modò Casareni nominarit, non dispicio. Quare videndum est, an in illius pro-uocabili locum nostrum istud *Simul* reponendum sit. nam quadrare quidem, nemo non videt.

Oblatos gausus eos retineri iussit.] Stephan. liber, & alij complures: *Gravius.* Sed vulgata probabilior est, & Aldino libro confirmatur. Pertinet autem hic locus ad quæstionem, An perfidia in perfidum uti ius sit. quod Labienum quoque fecisse scribit Hircius lib. 8. cap. 3. Plutarchus quidem scribit Catonem vehementer hanc in Senatu Cæsaris perfidiam accusasse, ac censuisse illum Germanis dedendū esse, ut

Parua atque deformia.] Noster, Stephan. & Rom. *Praua.* Tacitus quoque: Equi, inquit, nō forma, non velocitate perspicui: sed nec variare gyros in morem nostrum docentur.

Millia sexcenta.] Hoc planē absurdum est. Itaque sexaginta restituendum arbitror.

Et ceteris humaniores.] Legendum sic arbitrarer: Qui paulō sunt ceteris eiusdem gentis humaniores.

Propter prouincie propinquitatem.] Delenda vox Prouinciae, auctōribus antiquis libris, in his etiam Romano, & rei veritate postulante. Non enim prouinciae, sed Galliae propinquitatem dicit.

Infirmioresque redegerunt.] Faernus, *Reddiderunt.* sed nihil muto, Aldini & Stephanici & Romani libri auctōritate confirmatus.

Quod gallicis.] Particula *Quod*, videtur re-lunda e.

Suorum vim sustinuerunt.] Legendum arbitror, *sustinuerunt.* Stephan. codex *Sustinuerunt.*

Infirmi- tatem Gallorum.] Infirmi- tatem passim pro Leuitate & perfidia vsurpat. Sic infra cap. 3. Cognita Gallorum infirmitate.

Quod quisque.] Aimoinus, *Quid quisque.* quod magis placet. Et mox *Quibusque.* Item, *Quasque* ibi res.

His numeribus.] Rectē sic: cum in Aimoini libro corruptē legatur, *His rebus.* vt mox, *Moribus,* pro *Rumoribus:* lib. 1. cap. 9.

CAP. I I.

L*egati ad eum venerunt.*] Corrigen- dum ex Stephanico & aliis: Legati ab iis venerunt.

Insulam Batauorum.] De quibus legēdus Tacitus *Annal.* lib. 20. & de his omnibus *Plin.* lib. 4.

In Rhenum transit.] Demiror ita impressum à Manutio: cum in omnibus quos videre licuit, legatur in Oceanum insluit. Tacitus lib. 2: Nam Rhenus vno alueo cōtinuus, aut modicas insulas circumueniens, apud principium agri Bataui, velut in duos amnes diuiditur: seruatque nomē & violētiam cursus, quā Germaniam prāteruehitur, donec Oceano miscatur: ad Galliam ripā latior & placidior affluens, verso cognomento Vahalem Accolae dicunt: mox id quoque vocabulum mutat Mosā flumine, cuiusque immenso ore eundem in Ocea-

in Oceanum effunditur. Quibus etiam ex verbis non *Vacillos*, sed *Vahals* hoc loco legendum intelligimus.

Piscibus.] Placet Aimoini lectio, Solis piscibus, atque ouis. Et ex illis mūlis, Carthaginiensium colonia.

Fidem fecissent.] Notanda locutio, Fidem facere, pro Fidem dare. nisi fortē Dedissent, vetus aliquis codex haberet.

Inducius dictus erat ab his petitus.] Vox *Dictus*, abest à nostro antiquo, itēque à Steph. & Aldi libris. Et iam video Manutium quoque illam omiisse. quod probo.

Suffisique equis.] Non suis, sed Romanorum.

Ise equo vulnerato.] Video in Vrsini & Manutij libris editum *Seruo* vulnerato. contra omnium lib. auctōritatem, & historiae rationem.

Pristini diei.] Pristinus dies pro eo qui proximē antecedit, quem vulgus Pridianum diceret. Hoc idem animaduerti apud Ciceronem lib. de Orat. 1. ibi vt ex pristino sermone relaxaretur animi omnium, solebat Corra narrare, &c. Nam ibi pridianum sine dubio significat.

CCCCXXX.] Plutarchus *CCCC.* tantūm ponit.

CAP. I I I.

C*onditiones accipiendas.*] Codex Stephani, cui multi consentiunt, *Legationes.* vitiosē, vt cuius perspicuum est.

Communicato, ne quem.] Subaudiendum est, *Et capto.* nam ita inter se deliberauerant, vt primo quoque tempore hostes adorirentur.

Simul, vt dicebatur.] Non memini me vocem *Simul* isto modo, ante omnia positam vidisse. Præterea quarto post versu quorsum vox *Ise* pertineat, cum modò Caesarem nominarit, non dispicio. Quare videndum est, an in illius prouocabili locum nostrum istud *Simul* reponendum sit. nam quadrare quidem, nemo non videt.

Oblatos ganisus eos retineri iussit.] Stephan. liber, & alij complures: *Gravius.* Sed vulgata probabilior est, & Aldino libro confirmatur. Pertinet autem hic locus ad quæstionem, An perfidia in perfidum vti ius sit. quod Labienum quoque fecisse scribit Hircius lib. 8. cap. 3. Plutarchus quidem scribit Catonem vehementer hanc in Senatu Cæsaris perfidiam accusasse, ac censuisse illum Germanis dedendū esse, vt

ciuitas scelere liberaretur.

Acie triplici instructa.] Steph. Instituta, vt supra libro 3. capite 5.

Germani sentire.] Vox *Germani*, planè superuacanea est, meoque iudicio adulterina.

Discessu suorum.] Mirè dixit, pro Retentione suorum.

Salutem petere præstaret.] Sic liber Stephan. Aldus & alij complures hoc amplius: Salutem petere nescirent, quid præstaret. quod abiudicio.

Ad quos consecrandos.] *Conseruandos* aliquando legendum existimaui, ne Cæsar de sua ipse in pueros & mulieres scuitia testaretur. vt tamen Conseruari dixisset ea sententia; qua Cicero pro Flacco dixit Iudæorum gentem victam & seruatum.

Discedendi potestatem fecit.] Hoc puto scripsisse Cæsarem sui purgandi causa: cum hac de re à Catone accusatus fuisset, vt superius dictum est.

CAP. IIII.

R*henum transeundum.*] Quod primus Romanorum fecit, vt Suetonius & Plutarchus in eius vita testantur. Et de Britannia, idem scribit Tacitus in Agric.

Exercitus Romani.] Stephanicus, Eius exercitus.

Rationem pontis.] Quæ cum attentè legenti, valde perspicua sit, tamen vix dici potest, quantum ab ea Iucundus, Budæus, Cardanus, Buteo, & Turnebus discesserint. Illud autem in primis attendi oportet, Cæsarem vnus duntaxat arcus siue iugi figuram exponere; cum amplius viginti fuisset constet.

In flumine defixerat.] Faerni & Stephani libri, in flumen.

Fistucis.] Fistuca interdum dicitur instrumentū ligneum in imo ferratum, & vtrinque in medio ansatum, quo vulgò pauitores, aut qui palos in terram defigunt, vtuntur. Interdum verò instrumentum quo tīgillum ferratum & fune suspensum, atque ab aliquot operariis in sublime tractum, in caput infixi tigni demittitur: vt crebris ictibus impulsū adigatur. Illud superius qui putant hoc loco à Cæsare significari, ridendi materiam suppeditant. Quod verò Buteo Fistucas interpretatur, palos præacutos, qui in Rheni vado ad imam tignorū partem infigebantur, vt tigna constipata
firmiora

firmiora essent, primū absurdum est: quia tanta Rheni altitudo est, vt pali sub illo adigi non possint: deinde Latina Cæsaris oratio ab illo sensu abhorret. Nam Adigere tigna, est impellere. & penitus in vadum infigere. Alioqui dicendum fuisset, Fistucis & palis constiparat. Sed hoc planè absurdum est. ac melius videtur Fistucæ figuram proponere.

Non publica modò.] Sublica tignum ab imo præacutum; & directo ad perpendicularum in vadum fluminis adactum. vt lib. 7. cap. 7. libidem sublicis, quarum pars remanebat, pontem reficere cœpit. vnde Pons sublicius. quod ex Vitruuij locis intelligitur.

Directa ad perp. sed prona ac fastigiata.] Ita legendum est: vt in nostro & Aldino: quamuis in Steph. & Romano legatur directæ, pronæ, fastigiata.

Fastigiata.] Inclinata, procumbentia, paululum accliuia: vt lib. 2. cap. 3. Leuiter fastigiatus paulatim ad planitiem redibat.

Secundum naturam fluminis.] Cæsar perspicuè has locutiones opponit, Secundum naturam, & Contra vim & impetum fluminis. Cum autem vis & impetus fluminis sit parte superiore, relinquatur priora duo tigna in inferiore fluminis parte defixa fuisset.

Ab inferiore parte.] Id est in ipso solo atq; vado fluminis.

Iunctura distabat.] Interuallo duorum pedum, vt supra dixit.

In contrariam partem.] Nam trabs bipedalis vi in commifuras (quas nos *Mortesias* appellamus) adacta impellebat tigna, & ab iis constringebatur.

Binis vtrinque fibulis.] Fibulas appellat, clauos trabales, quas *Chenillas* Gallicè dicimus: quibus trabes quinquepedales transversariæ figebantur. Quod autem Buteo ex quaternis trabibus quadratum efficit, quo extrema tignorū & trabis immixtæ pars, quasi fibula ferrea quadrata coercentur, hoc quid sit, ne diuinando quidem assequi potui. Et verò, vt ita sit, tamen vbi erit axiculus?

Bipedalibus trabibus immixtis distinebantur.] Verustissimus Codex, Bipedales trabes immixtæ distinebant. Sed vtriusque lectionis eadem sententia est. Vna autem trabs quatuor illis tignis imponebatur. quod cum Turnebus non

videret, ita scripsit: Inter tigna immiffæ erant traves quæ tignorum interuallum ab imo fluminis vado ultra summam, altitudinem eius implebant. At Cæſar non dicit ab imo ad ſummum, ſed *Inſuper immiffæ*.

Diſtinebantur.] Verbum vim quandam ſignificans. nam bipedalis trabs vtroque ſuo cauo contraria tigna diſtinebat: id eſt vtrique incumbens, quodammodo propellebat. Sic de bel. ciuil. lib. 1. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis diſtinebat, ne fluctibus mouerentur.

Diſcluſis.] Binis tignis contrariis diſcludere, eſt quod modo dixit, Diſtinere.

Reuiniſis.] Cuium enim cauo iniunctum, iuncturam faciebat: eoque complexu coeſcebat.

Rerum natura.] Id eſt, compactura. Naturaliter accidebat, vt quæ vis atque impetus Rheni infimas priorum tignorum partes, ac proinde ſuperimpolitâ trabem impelleret, eadem vis altera quoque bina tigna contraria propelleret: quæ quod prona ac ſiſtigiata erant, contra impulſum illum nitentur.

Obliquè adigebantur.] Volo eſſe aduerbium, vt hæc iublicæ directæ ad perpendicularum infixæ eſſent, ſed earum ordo arcuatus & obliquus eſſet. ita tamen vt contra vim fluminis acies ſiue cuneus extaret, qui vim illam perrumperet. Quæ de cauſa Arietem ex ſimilitudine nominat. Plutarchus, ζεύγμα προβόλον appellat. ἀλλὰ ταῦτα προβόλοις ἐύλων μεγάλων διὰ τὸ πόνον κατὰ πειρητότων ἀναδεχόμενος ἢ γαληνώσας τὸ προσιπτόν ῥεύμα τῶ ζεύγματι, &c.

Ad inferiorem partem.] Hoc à me non intelligi ingenuè fateor. niſi ſuperiorem reponamus, vnde vis fluminis exoriebatur. quid enim aries ad inferiorem fluminis partem?

Pro ariete.] Facn. *Pro pariete.* Sed puto dictum eſſe pro loco arietis. Nam vt aries ad trianguli figuram accedebat, ita hæc propugnacula triquetra eſſe ſolent. vt aries impetu ſuo murum frangit, ita hæc propugnacula Rhenum findebant. cuiusmodi ferè ratione Roſtrum Cicero dixit. Nam lib. de Leg. 2. Vt enim hoc quali roſtro finditur Fibrenus, & diuiſus æqualiter, &c. Buteo verò abſurdiſſimè interpretatur pro arie, id eſt, ante arietem. Nam vt aries murum oppoſitum, ſic roſtrum iſtud vim fluminis irrupentem findit ac perrumpit

perrumpit. Denique quæ hic Arietem, mox defenforem appellat. Hoc idem in pontibus lapideis fieri ſolere, nemo neſcit. Galli *Sperones* appellant. Formam tamen non trianguli, ſed ſemicirculi hos arietes habuiſſe, ſuperius dictum eſt.

Supra pontem.] Verſus impetum fluminis, circiter decem pedes ſupra locum pontis.

Huius defenſoribus.] Defenſor in fœminino, ſæpe apud Iuriſconſultos. Plutarchus dixit *προβόλοις*.

Diebus decem.] Magnum opus. ſed tamen hæc Cæſarem adiuuerunt: primùm, tempus æſtatis, quo Rhenus aliquanto eſt anguſtior. deinde aggerum & riparum ſecturæ, foſſæque ingentes, quas Cæſaris milites auertendi & minuendæ fluminis cauſa faciebant. tertio magnus ſublicarum & palorum numerus tranſuerſo flumine in vadum defixus, qua obſtructione & quaſi repagulis reiecta vis fluminis in illas foſſas reſtagnabat. quartò innumerabilis fabrorum multitudo, quos in exercitu Cæſar habebat. nam milites omnes aut in fodiendo, cum vſus eſſet, aut in fabricando, aut in remigando, aut in demetendo frumento, aliisve operibus faciendis laborem nullum recuſabant. deinde fabros & fabræ præfectos habebat. Eò accedebat multitudo nauium, quarum ædificatio, quam facilis militibus Romanis fuerit, ex aliis Cæſaris locis intelligitur.

Liberaliter reſpondit.] Blandè & comiter: vt verborum quoque liberalitas dicatur. vnde locus ille Ciceronis, Plenum modium verborum.

Frumentisſque ſuccenſis.] Ita legitur in Stephanico & Alſino, & ceteris propè omnibus. Sed cur dixiſſet Aedificiis incenſis, frumentis ſuccenſis? Itaque *Succenſis* ſine dubio legendum eſt, vt hoc ipſo lib. in fine: Omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſuccenſis, ædificiisſque incenſis, &c. Virgil: At rubicunda Ceres medio ſucciditur æſtu. Paulò poſt, Demelſa frumenta dixit. Sed iam video ita eſſe in Manutiano emendatum. quod placet.

CAP. V.

Quod omnibus bellis.] At longè aliam Suetonius rationem affert. Britanniam, inquit, petiſſe ſpe margaritarum, quarum amplitudinem conferentem interdum ſua manu exegit pondus.

Prius quam periculum faceret.] Lego *Prius, qui.* Non enim Volusenum milit, vt ipse postea periculum faceret. Itaque ordo est: Arbitratus C. Volusenum idoneum esse, qui prius periculum faceret. Sic alibi sæpe locutus est.

Breuisimus in Britanniam traiectus.] Dio libro 39. numerat stadia c c c c l: id est, millia passuum sex & quinquaginta.

Regem ibi constituerat.] Cæsar ergo superatis quibusdam ciuitatibus Regem imponebat. Sic lib. 5. cap. 3. Dumnorix Aeduus regnum suæ ciuitatis sibi à Cæsare deferri dictabat. Sed huic loco aduersari videtur, quod inf. lib. 7. cap. 4. scribit, se in huius Commij gratiam ipsius ciuitati, iura legesque reddidisse, eamque immunem esse iussisse. Respondendum igitur, ita Regem ex suis impositum, vt illos suis legibus & recepto iure gubernaret.

Sibi fidelē arbitrabatur.] Ita loquitur, quia plus apud Commium charitas patriæ, quam Cæsaris beneficium potuit. Rebellauit enim contra Cæsarem, sed victus postea se dedit. lib. 8. cap. 7.

Tantarum rerum occupationes.] Aldinus, Tantarum: quod sine dubio rectum est.

Nauius circiter lxx.] Steph. d c c c l x x x. mendosè. Nam illum numerum Orolius retinet.

Vt quam celerem.] Locus perspicue mendosus, qui commodissimè sic legeretur: Monuitque vt quoniam rei militaris ratio, maximèque res maritimæ celerem atque instabilem motum haberent, &c. Sed ne tanta mutatio temeritatem habere videatur, vocem *Quam* tantummodo in *Quoniam* mutemus: & sic corrigamus: Monuitque (vt rei militaris ratio, maximèque res maritimæ postulabant) vt quoniam celerem, &c. Nam isto modo Postulabant, corrigendum erit.

Ad nutum & ad tempus.] Puta dictum, pro Ad punctum temporis.

Essedariis.] Vnde iocus Ciceronis in Epistola ad Trebarium Iurisc. Tu qui ceteris cauere didicisti, in Britannia ne ab essedariis capiaris, caueto. Pom. Mela libro 3. Dimicant non equitatu modò, & pedite: verum & bigis & curribus, Gallicè armati. Couinos vocant, quorum falcatis axibus vtuntur.

Assue-

Assuefactos.] Noster & Romanus, Insuefactos.

Deserite milites.] Nonnulli, Desilite, inquit, milites: nisi vultis aquilam hostibus prodere. Non malè. Sed & vehementem habet hæc vulgata sententiam, & multorum auctoritate librorum præponderat. Præterea confirmatur illa contentione sui & militum: Deserite, milites: Ego certè. Quinetiam pertinet ad insignem Romanorum militum consuetudinem: de qua sic Lilius lib. 34: Q. Victorius primipili centurio, & C. Atinius Tribunus militum, (re in asperis præliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerunt. Et rursus lib. 6: Emissum etiam signum Camilli iussu in aciem hostium ferunt: idque vt repeteretur, concitatos antesignanos.

Ex proximis primis nauibus.] Alij, ex primis proximis. Alij, in primo casu, Proximi. neutra placet. putoque vocem *Primis* superuacaneam & adulterinam esse.

Cursum tenere.] Id est, rectè nauigare, & in portum appellere. nam ab illis paulò tardiùs administrata res est, vt paulò antè dixit.

Infulam capere.] Portum in insula capere, paulò post dicturus est.

CAP. VI.

O Ratoris modo Cæsaris mandata deferret.] Sic noster & Stephanicus, & Romanus, aliique impressi complures, sed Aldina magis arridet, quam multi secuti sunt: Cum ad eos Imperatoris mandata perferret. Nusquam enim illo modo locutum Cæsarem animaduerti. Et nunc sic video Manutium Aldi nepotem hunc locum edidisse.

Paucis post diebus.] Demiror ita Manurium edidisse: quum vox *Po* in nullo vel antiquo, vel impresso reperiatur. Sic lib. 4. cap. 1. Neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent.

Cæsari commendarunt.] Ita placet, vt est in Aldino: quintilis in nostro, & Stephanico, & Romano legatur, Commendare cœperunt.

Ad reficiendas eas vsui sunt.] Et hoc quoque demiror: cum alijs omnes constanter sic habeant, Ad reficiendas naues essent vsui.

Ad eas que iusserat Cæsar faciendâ cœuenerat.] Sanè magnè

mihi scrupulum hæc Manutiana editio exemit. Nam quod in aliis ad vni omnibus legebatur, *Ad Cæsarem conueniant*, valde vitiosum esse animaduertebam. Vtrum autem ex libro vetere, an ex ingenio hanc emendationem Manutius habeat, magni interesse arbitror. Nam in scholiis nullam eius mentionem facit.

Reditu interclusis.] Imò *Aditu*. Non enim reditum in Galliam intercludere, sed aditu in suam insulam prohibere conabantur.

Inmetendo occipatos.] Et hoc quoque alibi notatum est Cæsaris milites frumentum demerere, naues facere, ceteraque munia omnia obire solitos.

Et pedites præliantur.] *Pedibus* corrigendum: vt est in Steph. Sic enim supra cap. 1. Saepe ex equis defiliunt, ac pedibus præliantur.

Ita se collocant.] Alij *Currus collocant*. Fortasse vtrunque coniungendum: sic, Ita se & currus collocant. Nam certè currus secum ex acie subducebant.

Expeditum ad suos recitum.] Imò *Ad eos*, id est ad aurigas.

Circiter triginta.] Valde mirum, equos solos triginta natum prælium committere voluisse. Fortasse x x x. scriptum fuit, pro c c c. vel potius 30. pro 300.

Hiemis nauigationem subeundam.] Vtini liber, Hiemi nauigationem subiiciendam. quod eodem modo Stephanicus codex scriptum habebat: & sanè rectius videtur. Nam Subire nauigationem hiemis, est hieme nauigationem instituerè. quod à Cæsaris instituto fuit alienissimum. At Subicere hiemi nauigationem, est classem suam tandiu in ora Britanniae retinere, dum hiems veniat. Hoc Cæsar facere nolebat. itaque obsides post se abduci iussit. ipse continuo post naues soluit.

Orbe facto.] Orbem facere dicebantur, cum vndique circumuenti confertim se conglomerebant, & densatis scutis in orbem consistebant. quod non tam oppugnandi, quam resistendi ac propugnandi consilio fiebat. Sic lib. 5. cap. 10. Iusserunt pronuntiarum, vt impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Liu. lib. 42. Ibi cum in orbem milites coegisset, vt densatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorum sese tuerentur. Idem lib. 2. Quo magis se hostis inferrebat, cogebantur breuiore spatio & ipsi orbem colligere.

Propter

Propter siccitates paludum.] Quia Romani ab iis consecrandis paludum limo non prohibebantur.

IN LIBRVM V.

CAP. I.

Vbductionesque paulo.] Ita est in nostro & Stephan. & Roman. Alij *Subduçtiores pauloque*. Quod non intelligo. cum Subduci naues frequentissime dicantur, quæ in interiorè portus partem, interdum etiam in aridum, vel refectionis vel munitiois causa propelluntur. vt lib. 4. cap. 6. Et longas naues quas in aridum subduxerat, æstus complebat. Et lib. Ciuil. 3. Naues reliquas si vellet, subduci & refici iuberet. item hoc ipso lib. cap. 4: Commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitioe coniungi. Linius lib. 23. Castris communis, nauibusque subductis, & vallo circumdatis, &c.

Magis magnos.] Aldinus, Minus magnos. Itaque Vrsinus restituit: & locus Cæsaris aperte postulat.

In reliquis vtimur maribus.] Ita scriptum est in nostro, & Romano, itemque in Stephan. & Faern. vt ipse testatur: docetque Priscianum ita hunc locum protulisse, lib. 7. Aldinus & ceteri hoc modo: Quibus in alio mari vti affueuerunt. quam lectionem Manutium secutum miror.

Accepta oratione.] Liber Stephan. & Romanus, *Percepta*. Vrsinus autem, *Ratione*. neutrum placet. Et legatorum oratio proprie dicitur.

Vti imperauerat.] Has duas voces adulterinas esse arbitror. superuacaneas quidem esse, nemo in huius auctoris libris versatus negauerit. Nam satis fuit dixisse, Ad diem.

Qui litem aestiment.] Qui aestiment, quanti sit damnum, quod quisque acceperat, vt tanti, qui dederit, damnetur.

Coilandatis militibus.] Notandum, quod aliis locis monimus, Cæsarianos milites fabriles artes, cum vsus poscebat, exercuisse: & naues ædificasse. Sic Ciuil. 1. cap. 5. Imperat militibus Cæsar, vt naues faciant.

Ad portum Icium.] Strabo libro 4. de Morinis loquens: *παρ' οἷς*, inquit, *ἐστὶ καὶ τὸ ἴτιον ὃ ἐξήγατο ναυσάβμω καὶ (ap' οὗδεὸς διαίρων εἰς τὴν νῆσον.*

Transmissum à continenti.] Traiectus & Transmissus in eadem re ponuntur à Cæsare: vt infra cap. 5. Pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. Quare perspicuum esse arbitror, hoc loco alterutrum duorum redū dare, vocemque *Traiectum* sub hac altera pro glossa subiecta tandem in contextum irrepisse. Hæc cum multis antè annis scripsissem, animaduerti Faernum testari in suo libro abesse vocem *Transmissum*.

Ab eo petere cœperunt.] Obscurus mihi locus. Fortasse hic sensus est, Quoniam in commune consulere non poterant, suis quisque priuatim rationibus consulebat: & à Cæsare, vt suis agris atque ædificiis parceret, petebant.

C A P. I I.

I*nduciomarus.*] Hoc eodem nomine appellatur apud Ciceronem in Orat. pro Fonteio, is qui suo testimonio maximè omnium Fonteium lædebat, à Gallis quibusdā missus. Verum is Allobrogum Dux nominatur. Quod si, inquit, tantas auxiliorum nostrorum copias Induciomarus ipse depexerit, dux Allobrogum, ceterorumque Gallorum, &c.

Quæ in Meldis erant.] Imò *In Belgis*, vt habent libri nonnulli, & ex superioribus planè intelligitur.

C A P. I I I.

D*ummarix Aedui.*] Lib. 1. cap. 3. *Graviter ferebant.*] Nam Aedui retinere libertatem cupiebant, vt suo loco diximus.

Religionibus impediri.] Fortasse, quod vel votum obeundum esset, vel iussa soluenda.

Impeditis animis.] Notanda locutio, pro Occupatis.

Pro sano facturum.] Tanquam sanum, vel, vt sanum & prudentem facere par erat. Sic de bell. ciuil. 3. Isque maximè vellet pro communi amico atque arbitro controuersias Regum componere.

Ille autem.] Faerni liber, *Ille enim*: cui liber Steph. astipulatur. Et rectè Vrsinus docuit assertionis esse iam, non

non rationis. Plautus in Persa, Enim non ibis nunc vicissim, nisi scio.

Liberum liberaque ciuitatis.] Liberum sibi esse Cæsarem sequi, aut non sequi. A duorum ciuitatem neque Regi parere, neque à Romanis in prouinciæ formam redactam esse.

Rei frumentariæ prouideret.] Noster, & Steph. & Romanus, Rem frumentariam. quod propter Cæsaris consuetudinem probabilius videtur. Sic lib. 6. cap. 3: His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet.

C A P. I I I I.

A*d solis occasum.*] Strab. lib. 4. *νύκτωρ δ' ἀνήχθη, καὶ τῆ ὕστερα ἡμερῆ κατῆρε ὡδὲ τετάρτῳ ὡραν τ' εἴκοσι σα δὲς τῆ διαπύλης τελέσεας.*

Eam partem insule caperet.] Nihil muto. nā superius quoque dixit, Insulam capere. Quanquam si quis vetus codex scriptum haberet *Eum portum*, non dubitarem hanc cum illa scripturam commutare. nam sic quoque superius locus est.

Meridiano serè tempore.] Florus lib. 1. In Britanniam transit mira celeritate: quippe qui tertia vigilia Morino soluisset à portu, minus quam medio die insulam ingressus est. Videtur legendum *Monino*, vt eius insulæ portum significet, quam Cæsar paulò post Monam appellat.

Ex captiuis comperit.] Steph. Cognouit.

Vno erant visæ tempore.] Sic omnes quos vidi & manuscripti, & impressi libri. Faernus, Vnā erant visæ, timore. quod propter librorum dissensionem non recipio: etsi per se non displicet.

Crebris arboribus succisis.] Has Concædes nominant Auctores. Tacit. lib. 1: Frontem ac tergum vallo, latera concædibus munitus. Gregor. Turon. lib. 2. cap. 9. Franci enim simulato metu se in remotiores saltus receperant, concædibus per extrema sylvarum procuratis. Mendosè legitur Concidibus.

In litus eiectas.] Faerni lib. In litore. quod idem in Stephani codice reperio.

Itinere desistere.] Steph. In itinere resistere. quod verissimum esse paucis post versibus cognoscetur.

Quamplurimas posset.] Possit, ratio sermonis postulat.

Multi opera.] Sic placet: propter consensionem nostri antiqui, & Stephanici, & Aldini: cum in aliis sit, Multi operis.

Easdem copias, quæ antea præsidio navibus fuerant, relinquit.] Ineptè. quanto illa Stephanici & Aldini librorum cōcinnior: Easdem copias, quas antè, præsidio navibus relinquit.

Memoria proditum.] Sic omnes lib. Memoria tamen, casu tertio, video & apud hunc, & apud alios, ubique.

Ex Belgio transfierant.] Sic omnes lib. Ego tamen Cæsaris consuetudinem attendens, *Belgis* legendum esse non dubitarem. Nam ubique & de singulis populis ita loquitur. Quinertiam lib. Ciuil. i. Cæsaris, inquit, erat in Barbaris nomen obscurius.

Bello illato ibi remanserant.] Steph. Eo permanserant. Neutrum placet. Non enim illato bello, sed confecto potius permanserunt. Obscurus mihi locus, ac vereor ne multa sint adulterina: ac Cæsar ita scripserit: Quibus orti ex ciuitatibus bello illato eò peruaserunt. Sed sine veteris auctoritate libri nihil mutandum est.

Minores obiecta insula.] Sic quoque Aldinus. sed nostri & Stephanici & Romani & vulgariū consensu præponderat, ubi legitur *Subiecta*.

C A P. V.

N^omo æreo.] Codex Steph. Minimo ære, aut auro, aut aliis ferreis. Ego legendum sic putarem: Minimo ære aut auro aut laminis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Nam Tacitus in Agricola ita scribit: Fert Britannia aurum, & argentum, & alia metalla.

Quam in Gallia.] Belgica, subaudiendum arbitror.

Leporem & Gallinam.] Longè his dissimilia, Dio Nicæus, & Herodianus in Seuero.

Insula natura triquetra.] Strabo lib. 4. ἡ τριγωνική, τριγωνος μὲν ἔστι τῶν γήματι. & multa in Cæsaris sententiam. Legendus etiam Tacitus in vita Iulij Agricola.

Ibernia dimidio minor.] At Mela lib. 3: Super Britanniam, inquit, Ibernia est p̄ enè par spatio, sed vtrinque æqualis. Videtur exscriptus hic locus, & apud Melam corruptus.

Dies xxx.] Mela eodem loco: In ea, inquit, quòd sol longè

gè occasurus exurgit, breues utique noctes sunt. Sed per hyemem, sicut alibi obscuræ, æstate lucidæ. quod per id tempus iam se altius euehens, quanquam ipse non cernatur, vicino tamen splendore, proxima illustrat: per solstitium verò nullæ: quòd tum iam manifestior non fulgorem modò, sed sui quoque partem maximam ostendat. Tacitus in vita Agricola: Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, & nox clara, & extrema Britannia parte breuis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quòd si nubes non ofusciant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere & exurgere: sed transire affirmant.

Esse arbitratur.] Steph. Existimatur. cui video Faerni librum suffragari.

DCC millium passuum.] Non congruit numerus Dionis Nicæi in Seuero, quem conferre qui volet, poterit.

Vicies centena.] Legendum, *Centenum* in secundo casu.

Glasto inficiunt.] Noster antiquus, itémque Stephanicus, *Vltro inficiunt.* Quod etiam apud Pomp. Melam seruatum est. Incertum, inquit, ob decorem, an quid aliud, vltro corpora infecti. vbi de Britannis loquitur. Romanus, & alij nonnulli, *Vltro glasto inficiunt.* Incredibile dictu est, quam variaz doctissimorum hominum coniecturæ proferantur: cum alij Vitro, alij Nitro, alij Glasto, alij Luteo, alij Glauco, alij alio modo emendent. Mouet me Pomponij Mela & veterum librorum consensus, in quibus *Vltro* constanter scriptum est, ut contra omnium sententiam reponendum arbitror, *Lutro*, mutatione per exigua. propterea quod Dioscorides *Lysimachiam* scribit à nonnullis *Lytron* appellari. Valere autem *Lysimachiam* ad cæruleum colorem, Ruellius & alij confirmant: ut dubitari etiam possit, an pro Luteum, quod est apud Plinium & Vitruuium, fortasse legendum sit, *Lutrum*. de quo tamen nihil affirmo. Vitruuius lib. 7. cap. 14: Qui non possunt chryfocolla propter raritatem vti, herba quæ luteum appellatur, cæruleum inficiunt. Plinius lib. 33. cap. 5. Luteam putant à Lutea herba dictam, quum ipsam cæruleo subtritam, pro chryfocolla inducunt. Tantam autem de *Lysimachia* & Luteo vel Lutea herba dissensionem animaduerti inter Ruellium, Fuschium, & alios eruditos viros, ut vel vnus ille Dioscoridis locus variis ipsorum disputationibus facillè præponderet. Nitrum quidè m

ad caruleum colorem valere, Vitruuius scribit libr.7. cap.11. sed neque solum, verum arena contusum, & ari cyprio mixtum: neque ad corpus hominis inficiendum, quod vsus ostendit: sed ad opera, de quibus apertè Vitruuius ibi loquitur. Luteum autem hoc loco Victorius reponebat Variar. li.19. cap.3. Nitrum, Turneb. Aduerf. 6. cap.17.

Horribiliore adspectu.] Sic Aldinus: & ita magis placet: cum in alijs omnibus legatur *Horridiore*. Nam sic idem hic noster infra libr.7: Quia despici poterat, horribilem speciem præbebat.

Virgines ductæ.] Steph. Quo primùm virgo deducta est. Noster & Romanus, Adducta est. Quod valde arridet. Nam vna tantùm significatur. Quid igitur si plures eadem pepererit: cuius erit secundus, aut tertius, aut quartus? Sanè ex verbis Cæsaris responderet aliquis, fore omnium communem: & hanc esse Platoniam confusionem.

Inter se constitissent.] Non dubito duas primas voces ex glossa sumptas, & tollendas esse. nam legiones propter terrorem intermissio aliquanto spatio constitierant.

Per medios audacissimè.] Scripsisse Cæsarem arbitror. Per medios hostes audacissimè.

C A P. VI.

Cum periculo dimicare.] Noster, Steph. & Romanus, Cum periculo prælio dimicare.

Pedibus transiri.] Notandum, pro Vado transiri.

In agros effunderent.] Steph. Emitterent, quod non æquè placet. Nam terroris causa latè vagabantur.

In continentem Galliam venerat.] Vocem Galliam propter Cæsaris consuetudinem suspicor ex Glossa sumptam fuisse.

Pecorūque numerus.] Faernus *Pecoris* Idem noster, & Stephan. & Aldin. & Romanus.

Nostri acriter.] Prava interpunctio locum corruperat. nā hinc periodi initium est.

C A P. VII.

Oppidum Britanni vocant.] Strabo lib.4. πόλεις δ' αὐτῶν εἰσὶν οἱ δρυμοί. περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι κατὰ βεβλημένοις, εὐρυχωρῆν κύκλον καὶ αὐτῶν ἐν ταῦτα καλυβοποιούνται.

ποιούνται, καὶ τὰ βοσκήματα κατὰ σταθμείουσιν, ἔπειτα πούλων γένον.

Numerus pecorum repertus.] Noster & Steph. *Pecoris*.

Nobili duce Cingetorige.] Stephan. *Lugatorige*. nam Cingetorigem paulò antè Regem nominarat.

Facile extrahi: offe.] Id est, Casiuellaunum facile morarū causas posse fingere, & diem ex die ducere.

Et prioris.] Particula, *Et*, sententiam deprauat, ac sine dubio delenda est.

Locum cauerent] Obscura mihi sententia, nisi fortè locum caere dicantur naues, quæ cursum tenent.

Per Atrebatem Comium] At hic in exercitu Cæsaris erat anno superiore, à Britannis remissus. libr.4. capit.5. Prius ergo Comium fide publica euocarant, & eius opera in hac compositione vsi erant.

C A P. VIII.

Ciceroni.] Marci fratri, & Cæsaris legato. Dio lib.40.

His militibus.] Vox *Militibus* superuacanea est: ac Cæsar superius semper Legionibus præfectos dixit.

Tres in Belgio.] Steph. Belgis: quod sine dubio rectum est. & vbique hoc puto seruandum. Nam hæc Cæsaris consuetudo est in copulis omnibus.

Ambiorige & Catuualco.] Hi reges quisque dimidiæ partis Eburonum nominantur. lib.6. cap.6.

Sabino Cottæ.] Eodem loco, Castellum Varuca nominatur, in medijs Eburonum finibus: vbi duo isti legati hyemandi causa consederant.

In Gallia morari.] Hoc est, suam in Italiam profectioem differre. Morabatur autem in Belgis, & vt opinor, Samarobrinx.

In mici palam multis etiam ex ciuitate auctoribus.] Stephan. & Faer. lib. Inimicis iam multis palam ex ciuitate, & his auctoribus. Legendum arbitror, vnica transposita vocula: Inimici multis etiam ex ciuitate palam auctoribus, interfecerunt. Nam alioqui postremum hoc verbum quò referatur non habebit.

Ex Belgio.] Iterum restituendum arbitror, Ex Belgis: propter assiduam Cæsaris consuetudinem.

Ad castra oppugnanda.] Noster & Faerninus & Romanus, & Steph. Castra oppugnatum. quod placet.

Controversias minui.] Minuere controversias, pro Tollere, & extinguere. Sic lib. 6. cap. 5. Principes regionum inter suos ius dicunt, controversiasque minuunt. Sic Cic. Offi. 1. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quam urbanas, minuenda est hæc opinio: id est, tollenda. Sic Academ. 2. Sed ut minuiam controversiam, videte quieto, &c.

Non minus haberet in se iuris multitudo.] Hanc veram ac stabilem esse Principatus formam, multi disputant. Nam aut vi, & in inuitos occupatus est, aut multitudinis voluntate delatus. prior confessione omnium est Tyrannicus. alter certis legibus & conditionibus delatus: unde vltro citroque obligatio nascitur. Eiusmodi Feudorum iura fuerunt, ut quibus de causis à Vasallo feudum, iisdem à Patrono amitteretur.

Humilitate sua.] Nota Humilitatem non virtutem esse, quæ vulgò modestia dicitur, sed tenuitatem & infirmitatem.

Subsidio venire.] Faern. & Stephan. *Subuenire.*

Ipsum esse consilium.] Id est, licere illis consilium capere, ac deliberare utrum malit. Sic Cicero: Vestrum iam consilium est, quid vobis sit faciendum.

C A P. IX.

I*nter eos existit controversia.*] Sic noster Stephan. & Romanus. Aldinus. Inter eos ex his tot causis controversia orta est. Verus placet. nam ex verbo *Existit* mendose factum est, *Ex his tot.* deinde à sciolo quopiam subiectum, *causis*, & *Orta est.*

Ariouisti mortem.] At hunc lib. 1. cap. vlt. fuga sibi salutem reperisse scripsit. vel igitur ex vulnere accepto, vel ex animi mœrore Ariouistum mortuum esse oportet.

Vltro illatis.] Non citro acceptis:

Vna esse in celeritate.] Magis placeret, *Vna*: sexto casus Vna esse in celeritate positam salutem.

Amplius ab iis absit.] Sic Stephanicus. Placet tamen Faerni liber: Amplius absit.

Quanta suis magnas.] Sic omnes lib. Vltatum tamen puto, *Quantumuis magnas.* vel, *Quanta suis copias.*

Quem haberet exitum.] Insignis locus: ex quo intelligitur, *Consilium*

Consilium dici exitum habere, cum in alterutram partem tutum habet euentum: non habere verò, cum neutram in partem habet: & est, ut Dialectici loquantur, *ἐν τῷ ἀπορῶν*. Itaque Titurius suum, in vtranque partem tutum esse disputat: Cotta verò, in neutram. Cicero ad Attic. 7. ep. 11. Videtur hoc consilium exitum habiturum. Hircius de bell. Alexandrino, Neque vllum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, &c.

Vincite.] Disputando & altercando, scilicet. quasi dicat, Diutius non contendam. Valeat vestra sententia.

Hi facienter siquid.] Placet Stephan. & Ald. & aliorum scriptura: Hi sapient: & siquid. Pro, Hi milites consilium capient. Horum erit iudicium.

Communem cum reliquis belli casum.] Vox *Belli* abest ab omnibus quos vidi & antiquis, & recentioribus. quorum consensum huic singulari antepono.

Dat manus.] Dare manus, cedere, victum se fateri. Translatum ab iis qui bello capti sese dedunt. Cic. de Amicitia: Qui litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus. Sic ad Att. 2. ep. 22. Primo sanè die multa contra: ad extremum, autem manus dedisse.

Impedimentis, at hostes.] In aliis omnibus post vocem *Impedimentis*, subiectum est verbum *Incedunt.* vtraque placet. sed librorum consentionem potiore arbitror.

C A P. X.

I*n orbem consistere.*] Dixi sub finem lib. 4. In orbem consistere dici milites, qui non hostem adoriendi, sed sui tantum defendendi consilio densi cuneis se quisque coactis agglomerant: ut Vergilius cecinit. Idque paucis versibus insequentibus apparebit. Salustius dicere videtur Grege facto. Nam in Jugurt. Ex omni, inquit, multitudine non amplius x l. mentores nominis Romani grege facto locum cepere, &c.

Id factum.] De impedimentis, & auro relicto: ut Florus loquitur.

Et numero pugnandi pares nostri.] Faernus ex ingenio reponit, *Pugnantium.* quod placet. Simul ex Stephanico lib. ita locus distinguendus est, ut post *pares* punctum notetur. Tum alterius sententiæ initium hoc sit: Nostri tamen à Duce

& à fortuna deserebantur, &c. Nonnulli autem pro numero reposuerunt *animo*: quod eorum temeritatem simul & incertiam coarguit.

Tela à confertis vitari poterant.] Sic Aldus. At Stephanicus & noster multò rectius, Tela conferti vitare poterant.

Se suamque fidem interponere.] Sic Aldus & vulgari, mendosissimè. Nam sine coniunctione legendum est, vt in Steph. Se suam fidem interponere. Et sic alibi, Fidem interponere; Iusiurandum interponere.

Suam ac militum salutem.] Sic Ald. Rectius Faerni & Stephan. libri: De sua ac militum salute.

C A P. X I.

Hic quoque accidit.] Corrigendum videtur, *Hic*.
Virtuti locus relinquebatur.] Id est, pugnandi.

Hanc adepti victoriam.] Ita placet: neque sine libri veteris auctoritate quicquã mutari paterer. sed tamen scripsisse Cæsarem *Hanc adeptam victoriam*, in sexto casu; ex Latina lingua consuetudine suspicarer.

Turres cxx.] in Steph. & Romano, & multis aliis: Turres admodum cxx. Suspicio de mendo. Nam neque tam magno turrium numero vsquam legi vel Romanos ipsos esse usos: præterea vna nocte tot edificari turres potuisse, non puto. denique posteriùs turres excitatas fuisse, mox intelligitur. Non placet diuinare, sed probabilius est de aggere ex materia extracto Cæsarem scripsisse, vt aliis multis locis.

Oppugnationem opus sunt.] Cum de Romanis perspicuè loquatur, corrigendum putarem *Propugnationem*.

Pinne, loriceq.] Loricæ dicit, quas vulgò *Parappettos* appellamus, quasi pectoris tegumenta. vt lib. 7. docebimus.

Mittuntur ad Cæsarem literæ.] Qui tum erat in Belgis, Samarobrina.

Sese tamen scire.] Vox *scire* tollenda est, auctore Stephan. lib. & loci sententia postulante.

Manibus sagulisque.] Video esse qui *Furculis* vel *Sarculis* reponant. Sed vitata lectio in veteribus omnibus reperitur: & ad Neruiorum imperitiam demonstrandam aptissima est: & (quod caput est) Paulum Orosium auctorem habet. denique modò dixit eos ferramentis destitutos fuisse: hoc est, bidentibus, ligonibus, palis, rastris, alueis, cophinis, qualis. vt est apud

apud Veget. lib. 1. cap. 24. & lib. 3. cap. vlt.

Exhaustire cogebantur.] Sic noster & Ald. At Steph. Videbantur: pro Nitebantur, quod in Romano est.

Minus heris tribus decem millium passuum.] Legendum xv. vt in lib. Steph. & apud Orosium. Valli autem & fossæ spatium superius Cæsar exposuit: & Orosij numerus congruit.

Copia que esset.] Non dubito quin legendum sit, *Cum esset*.

Fusili ex argilla] Quid sit Argilla fusilis, ignorare me fateor. Quid si *Aruina* legeretur, vt pro seuo poneretur? Orosius locum sic expressit: Testas fundis feruentes intorferre, flammataque tela focus: ac mox concepto igne rutilantia intra castra iecerunt. Pseudeutropius autè sic: Testas feruentes intorferre fundis. Sed necesse est, in testis picem, aut seuum aut aliquid eiusmodi fuisse, quo ignis excitari solet, vt lib. 7. cap. 4. Picem, reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant. Item: Quidam Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignem proiciebat. Sallust. in Iugurth. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, sudas, pila, præterea picem sulphure & tæda mistam ardenti mittere. Tacitus lib. 18. Dum faces, & glandes, & missilem ignem in obsessos iaculantur. Cogitandum etiam, ecquid ita emendari possit: Feruentes sulphure ex argilla glandes. Vel sic: Feruentes fusili ex argilla. Vel sic: Fusiles feruenti ex argilla glandes. Hirc. lib. de bel. Afr. Officinas ferrarias instruere, sagittasque & tela, vt fierent, complura curare, glandes fundere, sudas comparare.

Demigrandi causa.] Loci deserendi, & ad impedimenta currendi. Demigrare, est de loco decedere cum animo non reuertendi.

Vt se sub ipso.] Legendum puto Ita se. Nam tot cædium & vulnerum causam hanc affert: quòd hostes tam cupidè ad vallum accedebant: ita conferti ac stipati erant, vt nullum frustra telum adicièretur.

In eam erumpit.] Omnes alij, *Irrumpit*. quorum cõsensio- nem probo.

Turri adacta.] Turri Gallorum ad Romanorum vallum admota. Nam de Turri, non de flamma verbum Adigendi intelligendum est.

Turris succensa est.] Turris Gallorum ambulatoria ignibus in eam à Romanis militibus coniectis succensa est.

Illum veruto transfixum.] Noster Stephan. & Romanus, pro hoc versu scriptum habent: Illinc verò occurat ocyus gladio, comminutque rem gerit Varenus. Ego non dubito vtrumque retinendum: & post verbum *Arbitrantur* hæc subiungenda.

Vtrumque versavit.] Sic Stephan. & Ald. & alij complures. Nonnulli *Servavit*, quod abiudico.

Vnus inter Nervios.] Steph. & Ald. *Intus*, quod sine dubio rectum est.

Cuidam ex equitibus Gallis.] Dio lib. 40. locum hunc observans, notat Cæsarem non putasse hoc negotium Verticonis seruo committendum, ne patriæ charitate adductus magnum Romanis detrimentum afferret. & obsessorum calamitatem & pericula exponere potuisset. Sed tamen hunc equitem Gallum fuisse, Cæsar testatur. An pro Dione respondendum est, hunc alterius civitatis fuisse, non Neruium? Ego non hanc causam Cæsari fuisse crederem: nam eundem quoque Neruium seruum remisit, ut paulò post intelligitur. Sed quo tutior res esset, duos Cæsar mittendos putavit.

CAP. XII.

Græcis literis.] Hoc idem totidem verbis Dio commemorat. Docet hic locus, quam absurdum sit, existimare, Gallos Græca lingua vulgò vsos esse. Sed tamen negare nonnullos literarum studio deditos, eius linguæ peritos fuisse, æquè absurdum est. Idem Dio & Suetonius scribunt, aliis in negotiis eum per notas scripsisse, ita structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset. quæ si quis investigare vellet, quartam elementorum literam, id est D pro A permutaret.

Periculum veritus] Tela Romanorū veritus. Itaque quasi vnus ex hostibus eminens pugnans tragulam adiecit: ut Dio scribit. sed non dedita opera turri inhxit: ut idem affirmat. Nam casu id factum Cæsar testatur.

In conuentu militum recitat] Observandum arbitror verbum *Conuentu*. non enim dixit In concione: quia Græcè nō omnes milites intelligebant. Sed aliquam multis familiaribus, & Græcæ linguæ peritis coactis, qui deinceps cæteris exponerent. Erat ergo *Consilium*, *Concio*, & *Conuentus*.

Ad

Ad consilium adhibebantur legati, tribuni, quæstores. ad concionem, omnes: ad conuentum, proximus quisque.

Fumi incendiiorum.] Significat Cæsaris consuetudinem, ut quæ exercitum duceret, ædificia omnia incenderet: quæ tamen hostium essent. Sic lib. 8. cap. 1. Namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum.

Cum tantis copiis.] Steph. *Tantulis*. & mox, *Tum*, pro *Tamen*. quod sine dubio rectum est.

Si forte timoris simulatione.] Factum hoc Cæsaris Frontinus laudat, & stratagematis loco numerat, lib. 3. cap. 17.

Trans vallem magnam & riuum.] Vox *Magnam* abest ab omnibus aliis. Ac sæpe iam dixi consensionem librorum sine magna causa non repudiandam.

Relictum esse militem.] Omnes alij præter Ald. *Reliquum*.

Illum locum relinqui.] Præclare hunc locum Dionys. Lambinus vir doctissimus restituit: *Vllum* locum relinqui volebat. Steph. & Ald. *Illorum* pro *Illum* scriptum habebat. Sed Lambini emendatio sine dubio probanda est.

Expiato incommodo.] Memorabile est, quod Suetonius scribit, Cæsarem audita clade Tituriana, barbam capillumque summississe: nec antè dempsisse, quam vindicasset: quod nunc accidit.

Diutina letitia.] Faern. codex, *Letatio*. quod idem in Steph. reperi.

Millia passuum L.] Omnes alij, *Millia passuum abesse* circiter LX.

CAP. XIII.

Roscio Legato.] Omnes præter Ald. *Quæstores*. sed peripicua veritas omnium lib. consensionem præponderat: Hunc autem legatum Cæsaris fuisse constat ex hoc ipso libro cap. 8.

Aliàs territando, aliàs cohortando.] Rectè sic, ut in Ald. & Steph. nostro, & Romano, cum in vulgatis legatur *Alios*.

Recentibus officiis.] De quib. inf. lib. 6. cap. 4.

Omnibus gentibus.] Notandus locus, Gallorum gentem virtute belli gentibus omnibus præcelluisse. Sic lib. 6. cap. 6. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli virtute superarent

EE 7

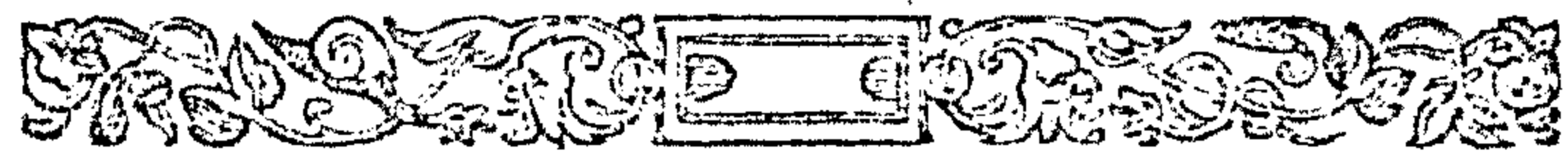
Exercere.] Placet Faernini & Stephanici libri scriptura: Exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque tota Gallia, &c.

Alterius factionis.] Nam de principatu Treuirorum cum suo focero contendens, statim se Cæsari dederat. libro quinto capite 2.

Hostem iudicandum curat.] Omnes ad vnum, Hostem iudicat.

Ne quis quenque.] Legendum arbitror, Quenquam.

Armatum concilium.] Liuius libro 21. In his (de Gallis loquitur) noua terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt.

IN LIBRUM VI.

CAP. I.

N. Pompeio.] Sic Pedian. in Milon. Senatusconsultum factum erat, vt interrex & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui Proconsule ad urbem erat, viderent, ne quid detrimenti Resp. caperet, delectus autem Pompeius tota Italia haberet. Quid sit autem Ad urbem, & Asconius & ego in Verr. 2. exposuimus. Qui cum imperio erant, si quid publicè aut priuatim agere vellent, extra urbem manebant: ingredi in urbem iis non licebat. Sic lib. Ciuil. 2. In se noui generis imperia constituit: vt idem ad portas vrbani præsideat rebus, &c.

Consulis sacramento rogauisset.] Primum mittebantur Conquistores. Tum delectus habebatur. post Consules sacramento rogabant: Milites sacramento dicebant.

Ad opinionem Gallie.] Vocem *Gallie* non dubito ex glossa imperiti hominis sumptam esse. Nam superius dictum est, Opinionem à Cæsare passim dici pro auctoritate & existimatione. Itaque non *Gallie* subscribendum fuit, sed potius *Populi R.* vt mox: Docuit quid Populi R. disciplina atque opes possent. Sed hoc nisi qui in Cæsaris libris admodum versatus fuerit, non videbit.

Cum Q. Titurio amiserat.] Mendum perspicuum. Legendum est, *Cotta & Titurium amiserant.* lib. 5. cap. 9.

Tribus

Tribus legibus.] Idem infra hoc ipso lib. cap. 6.

Finitimos atque Germanos.] Vox atque non est in Faerni & Steph. libris, & meo iudicio delenda est.

Nonnullis ciuitatibus.] Apparet esse mendum. Itaque fuisse qui *Ciuitates* corrigerent. quod non displiceret, nisi viderem Cæsarem de vna tantum Treuirorum ciuitate verba fecisse. Veteris igitur codicis auctoritas expectanda est: Siquis fortè scriptum haberet *Societatem.* quod huic loco aptissimè conueniret.

Obsidibus de pecunia cauent.] Consentunt noster, Stephan. Ald. & Romanus: quos probo. Nam de pecunia, in bello, obsidibus cauebant: in pace, prædibus. Indèque natum prædum dandorum initium arbitror. alij vulgati, Obsidibus & pecunia.

Indum hieme confecta.] Sic infra lib. 7. Iam propè hieme confecta, &c.

Ab hoc concilio absuisse existimabantur.] Nonnulli, Ab hoc concilio eximebantur. quod non placet. Legendum est *Concilio* per s. vt non concilium à Cæsare indictum, sed concilium pro coniuratione & conspiratione dixerit: vt alibi persæpe. vt mox Acco qui princeps eius consilij fuerat.

Pro suggestu.] Pro tribunali. Liuius lib. 31. Excelsio in suggestu superba iura reddentem stipatum licitoribus vident.

Æstiuum tempus in antis belli.] Puro legendum *Instans.* neque obscuram coniecturæ causam esse arbitror.

Ex eo quod metuerat odio.] Sic Aldin. Faernus autem, Quod in eum erat: ex ingenio: vt significat Vrsin. Steph. Meruerat. quod etiam in quibusdam impressis video. Et rectè. Cauarinus hic, Rex quondam Senonum, regno & domo à suis expulsus fuerat. Hunc Cæsar restituerat, lib. 5. cap. 9. Cæsar igitur aut ipse in Senones iracundiam, aut iustum Senonum in illum odium pertimescebat.

Germanos in amicitiam.] Sic Steph. & Ald. & alij. Ego *Germanis*, casu tertio non dubito quin sit corrigendum.

Cum transrhenanis congregari.] Se cum Germanis, qui auxilio Treuiris veniebant, coniungere.

His confirmatis rebus.] *Constitutis*, sexcentis locis dixit. sed hoc tum vsurpat, cum aliqua pollicitatio facta est. vt Ciuil. 1. Quibus confirmatis rebus, se statim signa transfaturos confirmant.

Custodis loco.] Obseruatoris, speculatoris.

C A P. II.

A *B eis millibus passuum xv.*] Duæ illæ voces *Ab eis*, ab-
sunt à nostro & Aldino & Stephanico & Romano. Et
rectè absunt. quanuis nonnulli restituerint, A militibus.

Cum xxv.] Locus hic demonstrat per id tempus decern
in legione cohortes fuisse.

Barenis.] Pars Herciniæ Syluæ: quam nunc Nigrâ Germa-
ni appellât: *Der schwartzwald*, à Nechari amne ad Mœnum.

Habebat in animo.] Frontinus lib. Stratag. 2. factum hoc
Labieni commemorat. T. Labienus, inquit, C. Cæsaris lega-
tus aduersus Gallos ante aduentum Germanorum, quos au-
xilio his venturos sciebat, configere cupiens, diffidentiam
simulauit, positisque in diuersa ripa castris, profectionem e-
dixit in posterum diem. Galli credentes eum fugere, flumen
quod medium erat, instituerunt transmittere. Labienus cir-
cumacto exercitu inter ipsas superandi amnis difficultates
eos cecidit.

Nonnullos Gallos.] Sic Stephan. & multi impressi. Rectius
Aldinus, Nonnullos Gallicis rebus.

Primisque ordinibus.] Mirum est, neque, vt opinor, proba-
bile, totos ordines euocatos. Itaque alibi per sæpe, primorum
ordinum centuriones conuocatos scribit. Quomodo tamen
restituendum sit, veterum lib. ope destitutus affirmare non
audeo.

Ciuitatem recipit.] Id est, ex rebellionē ac defectione re-
cuperat.

C A P. III.

Q *uod auxilia*] Deest vox *Germani*: vel certè subaudienda
est. nisi quia in Sueuos præcipuè proficiscebatur, po-
tius ita legendum sit, Quod auxilia contra se Sueui
Treueris miserant. Sed superior magis arridet.

Dare pollicentur.] Faernus, *Lari*. Sed ita est in libr. Step-
hani, & meo, & Aldino, & reliquis omnibus. neque mutandi causam
video idoneam.

Sub eorum imperio.] Notetur Cæsarem promiscuè pro eo-
dem usurpare: In fide, In clientela, & Sub imperio esse.

Barbaros atque imperitos.] Hoc dicit, quia cibaria sibi non
prouiderant.

Ad

Ad iniquam pugnandi conditionem.] Nihil mutò. sed si quis
vetus codex haberet *aliquam*, magis placeret. vt aliis multis
locis: vt paulo supra: Sperans temeritate eorum fore aliquam
dimicandi facultatem.

Posteaquam uenerunt.] *Venerint*, legendum arbitror.

Ac longè introrsus.] Nonnulli *Hanc*: quod magis placet.

Cheruscos à Sueuis.] Mirum est, & contra Cæsaris consue-
tudinē, de Cheruscis mentionem hic fieri, quasi de potentis-
simum populis: neque tamen vllam eorum vel minimam
descriptionem vllò loco adhiberi. De hac autem Cherusco-
rum & Sueuorum vicinitate, Tacitus lib. Annal. 2.

C A P. IIII.

C *iuitatibus atque pagis.*] Ciuitates dicit Respublicas, quæ
vel liberæ & sui iuris erant: vt Bellouacorum, Venetorū:
vel in alterius potentioris fide & clientela: vt Biturigum, Se-
nonum, qui Aeduorum fidem sequebantur. Pagos vero ca-
rum Rerump. fines, siue territoria.

Factiones sunt.] Hic notetur memorabilis illa vox Cornelij
Taciti in Agric. vita: Non aliud aduersus validissimas gen-
tes pro nobis vtilius, quam quod in commune non conuulsi-
sed per Principes factionibus & studiis trahuntur. Ita dum in-
guli pugnant, vniuersi vincuntur. Itaque cum diuturnis ciui-
libus bellis Galli inter se conflictati essent, Cæsar hanc occu-
pandæ Galliæ occasionem sumpsit. Sic transitum in Germa-
niam, bella Vbiorum, Vripetum, Tenchtherorum, & Sueuo-
rum ciuilia eidem præbuerunt: vt lib. 4. & 5. dictum est. Transi-
tum in Britanniam, Cassiuellauni & Trinobantum conten-
tiones. Et has easdem artes postea qui Magnæ bestię simula-
chrum appellatus est, studiosè retinuit.

Singulis domibus.] Hoc à me non intelligi, ingenuè fateor:
si quis interpretetur singulas ciuitates ac familias duas in par-
tes diuisas fuisse: vt alteri Aeduis, alteri Sequanis fauerent.
Nam hic parricidarum culeus potius, quam parrisfam. quie-
tum domicilium fuisset. Locum igitur sic interpretor: vt
cum in Gallia duæ factiones essent, nullæ ciuitates, nullaque
domus non alterutri parti studerent: nullæ verò (vt vulgò lo-
quimur) neutræ essent. Atque hunc eundem morbum in Ita-
lia grassatum, cum alij Guelfi, alij Gibellini dicerentur, ne-
mo est qui nesciat.

Principes.] Aedui, aut Sequani.

Contra potentiozem.] Non dicit contra Aeduos, aut Sequanos: quorum erat summa potestas. sed contra Principem, aut ciuitatem: superiorem ea, quæ afficeretur iniuria, inferiorem autem Aeduis aut Sequanis.

Omnes ciuitates.] Non dicit, singulæ. sed omnes, cunctæ, vniuersæ: vt ex tota Gallia bipartita diuisio fiat, non ex singulis ciuitatibus aut domibus. quasi diceret, omnes Gallia totius ciuitates, si genus vniuersum spectemus, duas in partes diuisæ sunt.

Alterius Sequani.] Aruernos superius posuit. lib. i. cap. 12. aliis que locis scribit, Sequanos in Aruernorum fide & clientela fuisse. Sed quod Sequani suis sumptibus bellum illud proximum gesserant, suæque pecunia Germanos conduxerant, & eorum auxiliis Aeduos vicerant, ita loquitur.

Diuitiacus.] Vide lib. i. cap. 12.

Commutatione rerum.] Pulsis Germanis, eorumque Rege Aruerno.

Amplificatis.] Forfan, *Amplificatis*, commodius legeretur. Hæc autem ipsa de re vide lib. 7. cap. 10.

Adæquare intelligebant.] Steph. & Ald. Adæquare intelligebatur. quod magis placet. nam sensus est: Vulgò intelligebatur Rhemos adæquare Aeduis gratia & beneuolentia apud Cæsarem. Neque moueat quod mox dicit, longè principum Aeduos fuisse. Nam potentia & opibus & dignitate antecellebant, gratia pares erant.

Qui in aliquo sunt numero.] Sic Ald. Corrigendum: Aliquo sunt numero, vt in Steph. & Aimoini monachi libris.

Per se nihil habet.] Aimoinus, Nihil habet per se. quod sine dubio deprauatum est.

In seruitutem dicant.] Aimoinus, Addicunt, quod magis ad iuris consuetudinem accedit.

Altera Druydum.] Plin. lib. 16. cap. vlt. Nihil habet Druydæ (ita suos appellant Magos) visco & arbore in qua gignatur (si modò sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos, nec vlla sacra, sine vlla fronde conficiunt, vt inde appellati quoque interpretatione Græca possint Druydæ videri. Hæc Plinius. Dryadas tamen nymphas Græci dixerunt, non Druydas. De eorum autem superstitione idem lib. 24. capit. 11. Nonnulli eruditi viri obseruarunt veterem

veterem illam Gallorum consuetudinem etiam nunc multis Gallia locis retineri, cum anni initio clamitant, *Augury, lanuus.* Id est, ad viscum: annus nouus. Vnde illud Ouidij.

Ad viscum Druydæ, Druydæ clamare solebant.

De his etiam in hanc sententiam Lucanus libro primo ita scribit:

*Et vos barbaricos ritus, morémque sinistrum
Sacerdotum, Druydæ, positis repetistis ab armis.
Solis nosse Deos, & cæli numina vobis,
Aut solis nescire datum, nemora alta remotis*

Incolitis lucis] Ammianus autem lib. 15. tria sapientum genera nominat, Bardos, Eubages, ac Druydas: & hos Pythagoreos numerat.

Rebus diuinis intersunt.] Atqui omnibus interesse licebat, nisi quibus sacrificiis interdictum erat. Phanius ergo Præfunt, dixisset. quanquam nihil muto. nam & huic scripturæ liber Aimoini suffragatur, & posterius dicit, Sacrificiis priuatis Druydas adhiberi.

De controversiis.] Strabo lib. 4. *δρυΐδαι ὅτι πρὸς τῆς θεολογίας, ἐν τῶν ἠθικῶν φιλοσοφίαν ασκῶσι. διακρίνεται ὅτι νομίζονται, καὶ ὅτι τὸ τοιοῦτον πρὸς τὰς ἰδιωτικὰς κρίσεις καὶ τὰς κοινὰς.*

Iidem discernunt.] Mirum est ita constanter legi in Aimoini, & Aldi, & Stephani libris. nam Latinæ quidem linguæ consuetudo perspicuè flagitat *Decernunt.* quo modo emendandum esse non dubito.

At priuatus, aut populus.] Sic Steph. Ald. & Aimoin. Multi autem impressi, *Publicus:* ex Græcæ linguæ consuetudine, apud quos *δημοτικός* dici solet. quamquam Latinam hanc esse consuetudinem non memini. Fortasse populum nominat, quod ciuitates quoque, quæ Druydum decretis non parebant, à sacris arcerentur.

Ab iis omnes decedunt.] Et Aimoin. & Steph. particul. *Ab,* remouent: quorum auctoritatem sequor. Plautus in Trinummio.

Decedam ego illi de via, & semita, &c.

Aditum eorum.] Sic Aldinus. At Aimoinus & Stephan. Aditum, sermonemque defugiunt.

His præest vnus.] Antistes, summus Pontifex. Itaque & Ro-

mani Pontificis, & Cardinalium, & contentionum in creandis Pontificibus imago planissimè perspicitur.

Media habetur.] Nam in Gallia totam prouinciam quæ trans Rhodanum erat, non numerat: vt ab initio dictum est.

In Britannia reperta.] Plin. lib. 30. cap. 1. Britannia, inquit, hodièque Magiam attonitè celebrat, tantis cerimoniis, vt eâ Persis dedisse videri possit.

Illo proficiscuntur.] Il quod argumento esse volumus, eandem Gallorum atque Britannorum linguam fuisse. Tacitus in Agricola: In vniuersum æstimanti, Gallos vicinum solum (de Britannia solo loquitur) occupasse credibile est. Eorum sacra deprehendas superstitionum persuasione. Sermo haud multum diuersus.

Versuum.] Non iam (opinor) dicit carmina: sed ambitus orationis. qua in re vocabulum hoc vsurpari solitum, nemo ignorat.

Græcis literis.] Sic Aimoinus & noster, vt Stephan. & Ald. & Rom. omnes ad vnum quos vidi libri. Attamen remota voce Græcè idonea & integra huic loco sententia cõstabit: hoc modo: In sola Druidum disciplina literis & scriptione non vniuersum. ceteris in rebus omnibus, vtuntur. Deinde si in priuatis ac domesticis rationibus, & accepti expensique codicibus patres. omnes Græcis literis vtentur: quid est quod superius dixit, lib. 5. cap. 12. Cæsarem Græcis conscriptam literis epistolam ad Q. Ciceronem misisse, ne intercepta epistola, sua à Gallis consilia cognoscerentur? Itaque mihi persuasum est, vocem Græcis adulterinam esse: & ab eo fortasse interiectam, qui apud Strabonem lib. 4. legerat Gallos exemplo Masiliensium inductos, præceptores inde suæ iuuentuti sumpsisse, & adeò φιλέλληνας fuisse, vt etiam pactiones & cõtractus Græcè scriberent. Sed Strabo præcisè de Masiliensi vicinia tantum id commemorat. deinde sua demum memoria id fieri instituisse. Plura autem hac de re scripsimus in Francogallia. cap. 2.

Non interire animas.] Vnde ille festiuus mos Gallorum, pecunias mutuo accipiendi, quæ apud inferos reddantur: vt scribit Valerius lib. 2. cap. 1.

Ea literis mandare.] Ergo disciplinæ mysteria scriptionis abstinentia occultabant. At Pomp. Mela eam occultationem imperitè meo iudicio ad locum retulit. Docent, inquit, clam & diu vicenis annis in specu, aut in abditis saltibus.

Memoriam

Memoriam remittant.] Hoc idem Plato tum in Phædro, tum in Timæo. Quintil. lib. 11. Quamquam, inquit, inuenio apud Platonem, ob stare memoriæ vsum literarum. videlicet, quod illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus.

De syderibus atque eorum motu.] Vbi sunt inepti, qui dixerunt Plinium scripsisse, Gallos astrologiæ studiosos non fuisse: propterea quod libro 18. cap. 25. his verbis vtitur: Africam, Hispaniam, Galliam sciri, non erit mirum. nemo enim obseruauit in eis, qui syderum proderet exortus. Quasi veriò Plinius non meminisset quod Cæsar mox subiungit, Gallos nihil eorum quæ de hisce rebus tradebant, literis mandasse.

Alterum genus est equitum.] An igitur pedites nullo numero habebatur? quod ex superiore diuisione sequi videtur.

Ambactos.] Festus sic, Ambactus apud Ennium lingua Gallica seruus dicitur.

Natio est omnium.] Sic omnes quos vidi. Faernus in suo scriptum, *Omnis*. quod magis placet.

Homines immolant.] Idem Cicero pro Fonteio in Claudio. Pomp. Mela. Plinius lib. 30. cap. 1. Eusebius autem libro 4. de præp. Euag. capite 17. docet, hanc innumerarum gentium & præsertim Occidentalium consuetudinem fuisse. Patet autem hu. us doctrinæ initia ex Iudæorum religionibus, & Prophetarum præceptis esse nata: qui de Christi sacrificio multa prædicere solebant. Sed hanc doctrinam Sathanae præstigiis apud Gallos stultissimè corruptam fuisse. Quid enim nocentis supplicium ad alterius æquè noxij absolutionem pertinet? An duobus captis & damnatis latronibus, alter alterius supplicio liberabitur? Innocentem eum igitur fuisse oportet, qui pro nocentibus & maleficis pœnas lueret.

Simulachra.] Strab. lib. 4. καὶ κατασκευάσαντες κολαστὸν χόρτον, καὶ ξύλον ἐμβάλλοντες εἰς τὸν, βοσκήματα καὶ παντοῖα θηρία. καὶ ἀνδρόπους ὠλοκαύσσω.

Numero nocentium.] Hoc idem Tacitus Germanis attribuit. Nec dierum, inquit, numerum, vt nos, sed noctium computant. sic constituunt. sic condicunt. nox ducere diem videtur.

Imperium caelestium.] Aimoinus Cœleste. Martem bella gerere. quod posterius in multis impressis seruatum est.

Meliùs Aldinus, Steph. & alij, Bella regere.

Aut posita.] In templo, aut consecrato loco.

Publico conspectu.] Sic legendum, ut est apud Aimoin. Filiùmque puerili ætate in publico in conspectu.

Tantas ex suis bonis.] Hæc videtur Antidos fuisse, quam Iustinian. in ius civile induxit, & Græco nomine *ἀντιδότης* appellavit. cuius tamen institutum propterea videtur absurdum fuisse, quia dos datur propter onera matrimonij. Turpe est autem dicere, maritum vxori esse oneri, aut vxorem onera matrimonij sustinere. Sed hæc ab historiæ interpretatione aliena sunt. Nam etiam Tacit. scribit in moribus Germanorum fuisse, ut non mulieres viris, sed contra viri mulieribus dotes darent. Quem etiam veterum nostræ Religionis Patriarcharum consuetudinem fuisse, patet ex libro qui de Rerum originibus inscriptus est.

Pecunie coniunctim.] Placet Aimoini lectio, Coniunctim pecunia.

Quam pars utriusque.] Nimirum eo casu quo liberi ex eo matrimonio nulli extarent. alioqui iniquissima esset conditio.

Testis funeribus.] Sic Aimoinus, Stephan. Ald. & ceteri omnes. Ego iam pridem *Funeribus* delendum putavi: cum iusta pro funeribus veteres vsurparint: quæ Græci *ταφωμίζουσα* dicebant, ut in Comm. verb. iur. docuimus. Ac iam hoc idem Vrsino placuisse video.

Vna cremabantur.] Non tamen, ut opinor, viui. Prius ergo sacrificabantur.

Suam remp.] Nam (ut Strabo scribit) *ἀεισοκρατικῆ ἡσαν αἱ πόλεις τῶν πολιτῶν.*

Legibus sancitum.] Aimoin. *Scriptum.* quod abiudico.

Per concilium.] Sic Aimoin. Steph. & Aldinus. *Per concilium* tamē licere, idem valere videbatur quod Auctore concilio, vel Senatu. cum hinc, opinor, perspicuè vsurpetur pro *In concilio.* Consulendos tamen plures veteres codices putarem, si quis scriptum haberet, *Pro concilio:* ut paulò supra, *Pro suggestu.* id est in concilio, in suggestu: & apud Sallust. Iugurth. Sed, uti pro cōcilio imperatum erat, Elephāti traduntur. nisi fortè *Per concilia* scriptum dicamus, pro, In cōciliis.

CAP.

Germani.] Hoc quoque caput in Aimoini libro descriptum est, sed multis locis vitiosè.

In studiis rei militaris.] Seneca lib. de Ira, Germanis quid est animosius: quid ad incursum acrius? quid armorum cupidus? quibus innascuntur, innutriunturque, quorum vna illis cura est, in alia negligentibus.

Impuberes permanserunt.] Sic Tacitus in libro de morib. German. Sera iuuenum Venus: eoque inexhausta pubertas. Quasi non antè pubertas existat, quam habita forminae notitia. Alioqui existimasset aliquis, Impuberes honesto nomine à Cæsare appellatos, qui sceminæ notiam nondum habuerunt. nam illa temperantia, statura & vires aluntur, non lanuginis vacuitate. Mela autem locum sic exscripsit, Maximo frigore nundi agunt, antequam puberes sint: & longissima apud eos pueritia est. Hanc autem nuditatem etiam nunc in Americis gentibus conspici licet. ac superius Cæsar initio libri 4. eandem in Sueuis commemorat.

Rhenonum.] Step. *Rhenorum.* Aimoin. *Rhenonum.* de suo ascriptit: Est id animalis nomen. Eaque opinio in vulgus recepta est. Quale tamen illud animal sit, nemo, quod testis explicat. Verum ut animal fuerit, tamen non Tegumentis Cæsar dixisset: sed Pellibus Rhenonum, pro tegumento. deinde, an feræ ignotæ nomen sine interpretatione aliqua posuisset? Ego *Renum* restituendum esse iam pridem existimaram. sed affirmare sine doctioris alicuius auctoritate non audebam. Vbi autem meam hanc opinionem Th. B. clarissimo viro probari animaduerti, cuius sincerum ac subtile iudicium omnes docti admirantur, in ea permanendum existimaui. præsertim his Corn. Taciti verbis confirmatus, in lib. de morib. Germ. Tegumen, omnibus sagum, fibula confertum. Cetera intecti totos dies iuxta focum atque ignes agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sed singulos artus exprimente. Gerunt & ferarum pelles. Sed & Seneca lib. de Ira: Quid, inquit, Germanis induratus ad omnem patientiam, ut quibus magna ex parte non tegumenta corporum prouisa sunt: non suffugia aduersus perpetem cœli rigorem? Item lib. epist. 14. epist. 90. Num hodièque magna Scytharum pars tergis vulpium induitur ac murium, quæ tactu mollia, & impenetrabilia ventis sunt?

Agriculturæ non student.] Eadem ferè omnia de Sueuis superius dixit. vt facillè intelligatur, maximam Germaniæ partem eo nomine appellari. Quare cum illo loco scribat, rei militaris studio agriculturam non deseri, crederem hoc loco vocem Omnes desiderari. vt sit: Agriculturæ non omnes student. Idque eo magis quòd paulò infra sic loquitur: Quod vt supra demonstrauius, minimè omnes Germani agriculturæ student.

Agri modum.] Idem lib. 4.

Aliò transire.] Extra suos fines, bellandi causa.

AEquari posse videat.] Verbum *Posse* delendum est, auctoribus libris Aldi, Stephani, & Aimoini: tametsi apud hunc multa sint, quæ adhibito iudicio repudianda sunt. Et nunc Idem Manutio probatum video.

Quam latissimis.] Noster, & Steph. & Aimoin. & Rom. *Quam latissime.* quòd valde placet. Sic enim lib. 4. cap. 1. Maximè curant esse laudem, quam latissimè à suis finibus vacare agros.

Prope se audere.] Idem liber, *Prope audere.* quod forsitan æque probandum est.

Pecunia cupiditas.] At non tam ex pecuniæ, vt opinor, quam ex honoris & imperij cupiditate factiones dissensionisque nascuntur. Itaque videndum equis liber inueniri possit, in quo *Potentia* scriptum sit.

Controversias minuunt.] Minuere controversias, tollere & disceptare: vt dictum est. libro 5. cap. 8. Et hoc idem scribit Tacitus de mor. Germ. Eliguntur, inquit, principes, qui iura per pagos vicisque reddant.

Atque extra fines.] Mendum operarum hoc puto. Nam pro *Atque* reponendum *Quæ*, vt in aliis omnibus.

Qui sequi velint, profiteantur.] Verba sunt formulæ.

Fides abrogatur.] Alij omnes *Derogatur.*

Germanos Galli superarent.] Tacit. de mor. Germ. Validiores, inquit, olim Gallorum res fuisse; summus auctorum diuus Iulius tradit. eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim annis obstabat, quo minus quæque gens eualuerat, occuparet, permutaretque sedes promiscuas adhuc & nulla regnorum potentia diuersas. Idem in Vita Agric. Nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus. mox segnitia cum otio intrauit, amissa pariter

pariter virtute ac libertate. Sed diligenter notandum est, non generaliter de Gallis omnibus Cæsarem hæc scripsisse, sed propriè de iis qui proximè Rhenum incolunt, id est de Belgis.

Agri inopiam.] Hoc vix Cæsar cuiquam, qui vtriusque naturam regionis norit, persuaserit. Et satis multis aliis de causis bella suscipiuntur. Linius tamen libro 5. in hanc sententiam scribit, Ambigatum Biturigum Regem Sigouetum sororis filium in saltus Hercinios misisse: cum exonerare prægrauante turba regnum cuperet: quòd ea gens populis abundabat.

Vulgo Tectosages.] Sic Ald. & Steph. & alij quamplurimi. Aimoin. *Perwolga.* Faernus & Vrsinus, *Volcæ*: vt in plerisque impressis. quòd sine dubio rectum est.

Nunc quod.] Locus hic ex Aimoini & Steph. libris ita corrigendus est: Nuncque in eadem inopia, egestate, patitur, qua Germani, permanent.

Gallos autem propinquitas.] Perspicuum est aliquid deesse. quinetiam in Aim. & Steph. & Romano ita legitur: Gallis autem prouinciarum propinquitas. Ammianus autem locum hunc Cæsaris libro 15. describens, ad Aquitanos hæc refert. Aquitani, inquit, ad quorum litora, vt proxima, placidaque merces aduentitiæ conuehantur, moribus ad mollitiem lapsis, facillè in ditionem venere Romanam. Itaque locum hunc restituendum sic putarem: Galli autem quibus prouinciæ propinquitas, &c. Nam etiam vocem Prouinciæ in quibusdam impressis restitutam videmus.

Nemetum & Rauracorum.] Beat. Rhenanus, docuit legendum esse, *Venerum & Tauracorum*, qui sunt Rhetiæ populi, quorum hi nunc *Tragæi* vocantur, hi ad lacum *Collensem* accolunt. Pompon. Mela: Rhenus ab Alpibus decidens propè à capite duos lacus efficit, Venerum & Acromum.

Aut audisse, aut adisse.] Mendum perspicuum. nam Audisse & Accepisse, idem sunt. Itaque Faernus ex ingenio restituebat, *Qui se aut adisse ad initium.* quòd magis probo. nisi fortè rectius sic videretur, *Qui se aut vidisse initium,* &c. Postea tamen adiit & vidit Iulianus Imperator, vt Suidas testatur, apud quem hæc illius verba proferuntur: *πρὸς τὴν ἑρκυρίαν ὕλην ἐδέομαι, καὶ εἶδον ἐγὼ χεῖμα ἐξείστον, ἰδὲ γένεσι θάρρων ἐγὼ ἐγγυώμαι μὴ σε ὠφθαλμοῖς*

Ἰσχυρόν, μὴ δ' ὅλα πότε γε ἡμεῖς ἴσμεν ἐν τῇ ῥωμαίων.
ἀλλ' εἴτε τὰ θερμαλικὰ τέμνη δύσβατα νομίζει τις,
εἴτε τὰ ἐν θερμοπύλαις, εἴτε τὸν μέγαν καὶ διωλύγιον
ταῦρον, ἐλάχιστον ἔσω χαλεπότητος ἕνεκα πρὸς πλὴν ἑρ-
κωίων ἄνομα.

Differant ab ceteris.] Ab aliis lib. Aimoin. quod magis pla-
cet. Atque apud eundem alia nonnulla sunt a nostra le-
ctione differentia. sed iudicium & delectum adhibuimus.

Est bos cervi figura.] Puto legendum *Bifons*. primum quia
probabile est Cæsarem æquè huius belluæ, ut ceterarum, no-
men prodidisse. deinde quoniam absurdum videretur, ita scri-
bere: Est bos cervi figura. Cur enim potius bos, quam Cer-
uus appelletur: præsertim tantis & tam erectis cornibus. Præ-
terea Plinius, & Solinus Bifontes huic eidem Hercyniæ syl-
væ tribuunt. At enim descriptiones huius Cæsarianæ non
conveniunt. Primum, si de cem Plinius, & totidem Solinus
vnius Cæsaris auctoritatem anteponam, iniuriam me illis
faciunt non putabo. Fuit enim in Germania Cæsar: & bis
Rhenum transiit. Vbios, & Vîpetes, & Tenchtheros sibi
federatos habuit. nec dubium est has illi belluas ab illis de-
monstratas fuisse: quæ et si hoc tempore iis fortasse in locis
non reperiuntur, tamen intelligendum est, eas propter ince-
larum multitudinem, & crebras venationes in remotiores
partes diffugisse. Postremò in Bifontis descriptione, neque
veteres Plinius, Solinus, Pausanias, neque recentes, Munste-
rus, Gesnerus, Olaus, Sigismundus inter se conveniunt. Ita-
que Bifontis figuram ad Cæsaris exemplar exprimendam
curavimus. Albertus quidem magnus lib. hist. animal. 2. Al-
cis nomen (quem Equiceruum nominat) huic Cæsarianæ fi-
guræ aperte attribuit. Equiceruus, inquit, nobis cognitus,
equo similis est: sed altior: vulgò *Elent*, & ad equitandi usum
cicuratur: tantum enim vno die spatij, quantum equus
triduo perficit. Cornua eius solida, & ramosa sunt: colore
quæ cervi. Ab initio ubi enascuntur, ad tres, vel quatuor
digitos rotunda sunt: deinceps lata & tenuia, asseris instar,
& circa finem multos producunt ramos. facit hæc latitudo,
ut scabellis idonea sint. pòdus cornuum ingens. magnus ho-
rum animalium numerus est in sylvis Prusix, Vngariæ, &
Illyriæ. Maiora sunt cervis, & hirsutiora, simili tamen pilo. in
ceteris

ceteris cauda solum cervis similia. Frontis latitudo ad duas
palmas. Hæc Albertus de Equiceruo. quem Bifontem hunc
Cæsarianum esse, nemo non videt. Itaque figuram ad illa
præcepta superius positam accommodavimus.

Sicut palme ramique.] Vel *Quæ* partic. delenda est, vel
faciendi liber probandus in quo scriptum est *Quam latè*.

Marisque natura.] De Bifontis natura Pausan. lib. 10.

Appellatur Alces.] At huic Cæsaris descriptioni Plin.
& Solinus non Alces, sed Machlis nomen attribuunt. Pau-
sanias autem lib. 9. alteri diversissimæ belluæ Alces nomen
imponit: quæ media inter ceruum & camelum specie, ne-
que investigari, neque prævideri potest. Eadem recentio-
rum omnium discrepantia est: quorundam etiam ridicula &
absurda. Itaque huius vnius nostri auctoritatem & exemplar
secuti, Alcem ea figura quam superius posuimus exprimen-
dam curavimus.

Paulum modò acclinate.] Stephan. & Ald. Reclinatæ
paulò post, Cum se consuetudine acclinauerint, & c. hoc
Manutius secutus est.

Vri appellantur.] In huius descriptione Solinus committit.
Figuram quoque ad Cæsaris exemplar aptissimam. Manu-
mundus Liber ex Moscovitis protulit: quam superius po-
sivimus. Nam usum quoque cornuum in poculis commemo-
rat. Macrobius lib. Saturn. 6. cap. 4: Vri, inquit, Gallica vox est;
qua feri boves significantur. Servius autem Georg. 2. in illud
Virgil. Sylvestres vri, & c. Sunt, inquit, boves agrestes, qui in
Pyrenæo monte nascuntur: exceptis elephantis, maiores ani-
malibus ceteris. dicti Vri ἀπὸ τῶν ὄρων .i. à montibus.

CAP. VI.

Eorum auxilia tardaret.] Auxilia quæ ab his Galli expe-
ctabant.

Ad bellum Ambiorigis profectus.] Assentiòr Faerno, ut
verbum Profectus tollatur: neque enim tum Cæsar pro-
fectus est: ut modò testatur.

Atque etiam imparatum.] Vox *Etiã* tollenda est, aucto-
ribus libris Faerni & Stephani.

Sed hoc quoque factum est.] Sic Ald. Steph. & alij quampluri-
mi. Nonnulli, Sed hoc eo factum est. quod valde arridet.

An suas copias.] Melius Faerni & Steph. lib. Ambiorix copias suas iudiciove non conduxerit, &c.

Aestus efficere.] Idem Plin. lib. 2. cap. 85.

Taxo exanimavit.] Et Plin. lib. 16. cap. 11. qui eam regionem incolunt, affirmant etiam nunc inter Hoiium & Namurcam magnam taxorum copiam reperiri.

Ad Varucam.] Steph. *Ratucam.* Faern. *Atuatucam.* Hubertus Thomas in lib. quem de Tungris & Eburonibus inscripsit, *Varucam* restituit. Est, inquit, Varuca etiam nunc eius nominis castellum, haud amplius medio milliari Germanico, ab vrbe Leodio distans, in mediis Eburonum finibus, in summa planitie. Addit etiam se Varucam in antiquo Cæsaris libro reperisse. Item alio loco scribit Lamberto Pascali euidam placere *Ratucam* legi, ut est in lib. Stephan. atque esse oppidulum Rodt, vel Hertzos Rodt: quod est inter Aquisgranum & Iuliacum. Huiusmodi eruditorum hominum contentiones ab horum nominum & locorum inuestigatione nos deterruerunt.

Tribus.] Cladem significat, de qua scripsit supra lib. 5. cap. 10.

Trius tribus.] Suprà huius ipsius lib. initio.

Aut locus syluestris, aut palus impedita.] Faerni lib. Aut locus syluestribus palus impedita. quod magnoperè arridet. nã sine sylua palus non multum præsidij attulisset. Et crebrò Cæsar ita loquitur, Syluestribus locis: aut, Syluestribus ac remotis locis.

Ad flumen Scalden.] Idem Hubertus in libello de Eburonibus reponit *Sabin.* Non enim, inquit, Ascaldis in Mosam influit, sed Sabis iuxta Namurram, & in finibus Arduenna percurrit. At Suet. in Germania eum collocat. Obsessione castrorum, inquit, in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetrauit ad sros.

Vbicunque.] Sic Ald. magis tamen vsitata & Stephanica placent, Vbicunque.

Dispersis periculum.] Videtur deesse verbum Hostibus. ut sit, Dispersis hostibus. sicut initio capitis insequentis, Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstraui. Nam Vniuersis in dadi casu positum, & de Cæsarianis dictum viderur: ut & ad summam exercitus referatur, & cum voce Singulis ex aduerso conferatur. ut apud Tacit. in Agric. Ita dum singuli

guli pugnant, vniuersi vincuntur.

Nam credæ.] Refertur ad militum conseruationem.

Interfici vellet.] Vox, Cæsar, aut abest, aut durius subaudienda est.

Præsidio barbaris.] Propter syluarum densitatem & iniquitatem locorum.

Quam legionariorum vita.] Sic Ald. melius Faern. & Steph. Quam legionarius miles.

Pro tali facinore.] Et huic quoque loco medicinam ex aliquo vetusto codice deberi, quius in Cæsarianis scriptis exercitatus facile animaduertit.

C A P. V I I.

Transseunt Rhenum.] Transeunt, aliquantò rectius videretur: & ita esse video in lib. Steph.

Infra eum locum.] Versus mare. vel propius à mari. nam ex Gueldria transmittunt. pons imperfectus erat proxima Coloniam.

Ab oppugnatione desistunt.] Particula *Ab* deest in antiquis. ut infra lib. 7. Vercingetorix, vbi de Cæsari aduentu cognouit, oppugnatione desistit.

Sub vexillo.] Adr. Turneb. vir doctis. lib. 3. cap. 3. & infra cap. 11. scribit, Vexillum fuisse proprium Veteranorū. & eorum qui post annum xvi exauctorabantur. Nam Veterani dicebantur, qui annos xx stipendia fecerant. Milites, inquit, cōfectis stipendiis exauctorata legione sub vexillis habebantur dum præmia emerita acciperent, aut in agros deducerentur. Tacitus enim lib. 1. ita scribit: Missionem dari vicena stipendia meritis, exauctorari qui sena dena fecissent, ac retinendi sub vexillo: ceterorum immunes, nisi propulsandi hostis. Sed videamus, ne locus Taciti ad imperium Tiberij & illorū temporū rationem sit restringendus. Nã etiam alia essent Signa, alia vexilla, tamen in singulis centuriis singula vexilla fuisse Vegetius auctor est: quibus cohortis & ceteriarū numerus literis designabatur. Itaque Liu. scribit, Ordine sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnum habuisse. Denique Sub vexillo cum dicebant, idem, opinor, significabant, quod nunc Signis explicatis. Lilius libro 26. Milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audiuit. Suetonius Augusto: Eosque seruos adhuc viris feminisque perniciosioribus indictos, ac sine mora manumissos, sub

priore vexillo habuit. Tacitus lib. 1. Vt denarius diurnum stipendium foret: ne veterani sub vexillo haberentur. Et quanquam aliud erat Signum, aliud Vexillum, aliud Aquila, tamen æquè Sub signis dicebant, vt Sub vexillo. vtriusque testimonia proferam. Sueton. Nerone: Cuculi refidens apud Rostra triumphantis habitu, inter signa militaria atque vexilla. Item in Vitellio: Urbem introit ferro succinctus inter signa, atque vexilla. Tacitus lib. 3. Quatuor legionum aquilæ per frontem, totidémque circa è legionibus aliis vexilla, mox duodecim alarum signa. Et si ergo Signum generis nomen est, tamen interdum propriè & speciatim vsurpatur: veluti pro draconibus. Hinc Sub signis duci, & Sub signis militare. Lilius de bell. Pun. Nocte ad Hipponem cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites, sociosque nauales duxit. Item: Et nostra iuuentus quæ, si domi tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Item lib. 23: An sub signis ad multum diei in acie stanti. Signum autem pro vexillo generali nomine vsurpari, vel ille locus in apud hunc nostrum paulò post sequitur, argumento est. Nam cum de militibus istis qui sub vexillo profecti erant loquatur, tamen ita subiungit, Barbari signa procul conspicati, oppugnatione desistunt. Paucis autem verbis intermissis, & tyrones & veteres milites simul sub vexillo profectos ostendit. Hoc, inquit, veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus.

Quibus iam licet esse fortunatissimis. Sic legendum. nam in quibusdam *Libet*, mendosè scriptum est.

Sub vallo tenderent. Sic Lilius lib. 10: Edictòque vt quicumque ad vallum tenderet, pro hoste haberetur. Et eadem loquendi forma etiam nunc apud Gallos manet. Absurdè autem in Romano & Aldino legitur, Sub valle.

Novas religiones. Quasi locus ille populo R. fatalis atque exitiosus esset.

Nemurus quidem cingi. Video esse qui reponant. Numerus, aut nescio quæ alia. Sed sensus est, Tantam esse paucitatem militum, vt in defensione castrorù ne murum quidem ac vallum cingere possint.

P. Sextius Baculus. Iam sæpe dictum est, *Bibaculus* restituendum esse. Quinetiam illud quod mox sequitur mihi suspectum est: Cuius mentionè superioribus præliis fecimus.

Bis

Bis mentionem eius fecit, prælio Neruico, lib. 2. cap. 7. & Sedunico, lib. 3. cap. 1. Postea multa prælia facta & in his libris commemorata sunt. Itaque si quis vetus Codex adiunaret, crederem Cæsarem scripsisse: Superioribus libris: vel, Commentariis. vt infra lib. 8: Nam in acie sedere Gallos cõsueffe, superioribus commentariis declaratum est.

Deficiens agrè per manus seruatur. Vox deficiens, glossa est eius quod superius dixit, Relinquit animus Sextium. Itaque rectè abest à nostro antiquo, itémque à Faerni & Vrsini libris. Dixit autem *Per manus*, vt & aliis locis, quod alij *Inter manus*. Cic. Verr. 7. Itaque erant exitus eiusmodi, vt alius inter manus è prælio auferretur. Liu. lib. 3, Cecidisse semianimem: inter manus domum allatum.

Qui non rei nouitate. Steph. Faern. Quin rei, quod placet.

CAP. VIII.

Idem non haberent. Steph. & Vrsin. Fidem non habent, quod magis placet.

Cæsaris aduentus. Memorabile est quod Suetonius ait, Cæsarem cum habitu Gallico, vt ad Ciceronem properaret, hostium stationes hostium iter fecisse.

Neminimo quidem casu. Sic omnes quos vidi. Vrsin. testatur in suo & Vaticano scriptum esse, *Casui*. quod longè rectius est: nisi fortè melius ita esset: Ne minimo quidem ausu locum relinqui debuisse. Id est, castris egredi, ne ob minimū quidem factū audacius, oportuisse. vt mox lib. 7. cap. 1. Quod neque legiones absente Imperatore audeant ex hybernis egredi. Et Ausu ac ductu alicuius aliquid fieri, video Latine dici ab Hircio in lib. de bell. Alex. Sed illa superior mihi probabilior videtur.

In fuga circumspicere captiu. Ita est in Steph. Ald. & aliis quamplurimis. vitiosè. nam verbum *Circumspicere* omnino delendum est. quod etiam video in quibusdam Lugdunensibus obseruatum.

Durocortum Rhemorum. Stephan. Durocortorum. quod idem Vrsinus in Vaticano & suo esse testatur. Strab. libro 4. ἀξιολογότερον δ' ἐστὶν ἔθνος τῆς ταύτης, ἢ ἡμῶν, καὶ ἡ μητροπόλις αὐτῆς δεινότερα.

Siqui se occultassent. Ex barbaris.

Reducto. Reducto à Cæsare.

More maiorum supplicium.] Ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. quod in Guturnato postea factum est. libro 8. capite 6.

Aqua & igni.] Non igitur aque & ignis interdictio semper in damnatorum gratiam exercetur: tamen si ciuibus quidem R. ex lege Porcia semper fauorabilem fuisse, patet ex Orat. Cæsaris apud Sallust. & Ciceronis pro Cæcina.

Ad conuentus.] Dictum est in fine lib. 1.

IN LIBRVM VII. CAP. I.

Ad conuentus peragendos.] Sic Vrsinus. At Steph. Ald. & alij complures: Ad conuentus agendos. quod placet. ut modò in superiori, & aliis multis locis.

Senatusconsulto.] Pædianus in arg. Milonian. hanc explicat. vbi scribit, tantum in vrbe tumultum prope Clodij cædem, & Milonis factiones fuisse, ut S. C. factum esset, vt interrex, & Tribuni pl. & Cn. Pompeius, qui pro Cæsaribus ad urbem erat, viderent, nequid detrimenti Respublice haberet. delectus autem Pompeius tota Italia haberet. Vide etiam Epit. 107.

Coniurarent.] Seruius Honoratus scribit, Coniurationem esse, cum orto tumultu, quia singulos sacramento rogare non vacabat, qui exercitum ducturus esset, vexillum proferret, atque ita diceret: Qui Remp. vult saluam esse, me sequatur. Qui ad eum conuenerant, vniuersi simul iurabant.

Tota provincia.] Gallia Cisalpina.

A maioribus acceperant.] Nam pleræque ciuitates erant (vt Strab. scribit) *ἀεισονπατριάς*.

A maioribus acceperant.] Vrsin. & Stephan. Acceperint. quod placet.

De obsidibus cauere.] Sic Ald. Mendosé. nam sine dubio De particula tollenda est, Steph. & Vrsin. lib. auctoribus. Et quia, vt superiore libro notauimus, eodem modo dicimus, De pecunia obsidibus cauere: vt in pace, prædibus.

Clamore per agros.] Non multorum conclamatione, sed vnus quasi præconis. Vereor tamen ne Pagos Cæsar potius scripserit. vt lib. 6. cap. 5. Principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt.

Hinc

Hinc alij.] Steph. Hinc alij. Ego Hinc, vt ad clamorem referatur.

Collatus signis.] Nam armatum habere concilium solebant. libro 5. cap. 13.

Regnum appetebat.] Nam hac tempestate Aruerni Optimatum dominatu regebantur. Olim tamen Reges habuisse, alio loco demonstraui.

Expellit ex ciuitate.] Opinor non ex vrbe, sed Aruernorum finibus. Nam Ciuitatem in his libris nusquam pro vrbe oppidove positum animaduerti. Sic inf. de Auarico: Pulcherriam urbem, quæ ornamento & præsidio fit ciuitati. Verum tamen in lib. Ciuil. 1. Ex ciuitate expelli dixit, pro Ex vrbe Roma. Ut tribunos plebea re ex ciuitate expulsos ad suam dignitatem restitueret.

Certum numerum militum.] Mirum est, quod Strab. scribit lib. 4. Vercingetorigem hoc bello quadraginta hominum millia coegisse.

Qui morati.] Et aliis locis dictum est, Cæsaris oratione sæpe ad mentem, non ad verba respicere. Alioqui non morati fuisset, *Quæ morate.* vel, Copias equitum peditum.

Se cum Aruernis coniungunt.] Steph. & Rom. Stabant cum Aruernis iunguntur.

CAP. II.

Virtute Cn. Pompeij.] Turbata cæde Clodij ciuitate, cum seditiones inter candidatos consulatus Hirtium, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cn. Pompeius à Senatu Consulatus factus est absens, & solus: quod nulli alij vnquam. Epit. c. vii.

Et tempore pacati.] Suspectus mihi locus. Fortasse, Non satis pacati. sed sine codicis auctoritate nihil mutabo. In Romano est *Quieti*.

Volcis Artomicis.] Vetus *Locis*. quod absurdum est. Liuius lib. 25. iam in Volcarum peruenerat agrum (de Annibale loquitur) gentis valida. colunt autem circa vtranque ripam Rhodani.

Summo militum labore.] Steph. Sudore. quod tamen non æquè placet. Ita etiam in Romano scriptum est.

Omnibus suis inopinantibus.] Vox *Omnibus*, non est in Faerni, Vrsini, & Stephani libris: & planè superuacanea est.

Helueticis prælio victos.] Sic omnes libri. suprâ tamē li. i. c. 3.

Omnis, inquit, ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Et tamen lib. 3. cap. 1. Neruicum prælium dixit.

Stipendiariis Aduorum.] Nam et si libertatem eorum personis reliquerat, tamen ita in fidem receperat, ut stipendium penderent. lib. 1. cap. 11.

Voluntates alienare.] Commodius videretur Alienari, in patiendi verbo.

Genabum Carnutum.] Aimoin. lib. 1. cap. 5. Genabum interpretatur, vbi nunc, inquit, Aurelianis. Est tamen oppidum, Gianum vulgò dictum, cuius incolæ hoc sibi nomen vindicant: quòd iter hoc à Carnutibus ad Biturigas sit rectius: deinde, quòd eius quoddam suburbium etiam nunc vetus nomen retineat. Vitiosè autem apud Orosium *Cenapum* pro Genabum legitur.

Pons fluminis Ligeris contingebat.] Continebat melius in quibusdam impressis legitur. Cic. Ver. 6. Eorum coniunctio-
ne oppidi, quæ appellatur Insula, mari desinecta angustis ponte rursùm adiungitur & continetur.

Neruidunum.] Non dubito esse vicum, qui hodie appellatur Nerui. neque mihi displiceret hoc loco reponi, Neruidunum, quem Aimoinus Biturigibus coniungit. Nam quòd scribit, Quam quidem Niuernas esse putant: ex itineris alius ratione falsum apparet. tamen hoc eodem nomine aliterum quoque appellari potuerit.

Significatione Gallorum.] Nam cum sermonem non intelligerent, ex significationibus, quibus inter se Galli utebantur, coniecturam fecerunt.

Prælium equestre committit.] Sic Steph. Magis placet Ald. Præliumque equestre committi. Nondum enim Cæsar pugnabat, sed peditatum continebat. Itaque modò dicet, eum Germanos equites summississe

Oppidum Auaricum.] Auaricum esse, quòd *Burgas* lingua Gallica dicimus, illud argumento est, primùm quòd vrbs sita cum hac Cæsar's descriptione aptissimè conuenit. Nam ab vna parte flumine aluitur, ab altera paludibus clauditur. Angustus autem aditus in superiore vrbs parte est, vbi Arx posita est. deinde, quòd flumen Auaronis nomen hodièque retinet. tum, quòd Orosius hanc ipsam historiam & Cæsar's orationem exscribens, Biturigam pro Auarico posuit. quo eodem verbo Gregorius Turonensis & Aimoinus Monachus

nachus eadem in re vtuntur. postremò, quòd ceteris omnibus oppidis incensis, solum Auaricum Biturigum nomen retinuisse videtur. Itaque Ammianus libro 15. Lugdunensem, inquit, Lugdunus ornat, & Cabillones, & Senones & Bituriga. Vbi tamen legendum videtur Bituriges. Antonius quoque in Itineratio Beruricum, vel potius Bituricum in Aquitania prima numerat.

Ciuitatem Biturigum.] Ridiculè Bituriges nonnulli hoc tempore Ciuitatem hoc loco poni putant, pro vrbe: cum, vt aliis locis omnibus, pro ea regione vsurpetur, quæ vni magistratui paret, vnisque legibus vtitur. Ciuitatis nomen his septem libris Cæsar nusquam pro oppido vsurpat:

CAP. III.

Germanos equites.] Notandum equitibus Germanis & ab initio belli Cæsarum esse vsum & multo postea plures euocasse. vt infra hoc ipso lib. cap. 12.

Ex adificiis.] Vicis, pagis, & villis, in quas condidit pabulum.

Deleri posse.] Sic legendum vt in Ald. Steph. Diripi, quòd abiudico.

Ne suis sint.] Hoc loco non dubito legendum esse,

Prædamque tollendam.] Locus mihi suspectus. nam vox *Tollendam* superuacanea videtur.

Graviora existimari.] Steph. & Ald. Grauius existimari, de quo nihil affirmo.

Deliberatur de Auarico.] Ita placet, quanuis in Steph. & nonnullis legatur, *Dicebatur.*

Impedimentis exuant.] Impedimenta hoc loco Cæsar pro mulis & eiusmodi iumentis vsurpat. Sic infra cap. 8. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionisque circumuehi iubet.

Flumina & palude.] Flumen incolæ *Auron* vocant, unde fictum vrbs videtur nomen. Dio libro 40. rapidum appellat: vt aliquid videlicet inepto Græcorum more affingeret.

Pecore ex longinioribus vicis adacto.] Nihil muto. Vulgò tamen abigi pecus dicitur, potius quàm adigi. Sed iam video in libro Romæ centum ab hinc annis edito impressum esse *Abacto*: quomodo restituendum arbitror.

CAP. IIII.

Generatim distributa.] Sic lib. 1. cap. penult. locutus est, pro Distinctis quibusque secundum suam cuiusque civitatem.

Propè æquo Marte.] Sæpenumero, æquo Marte pugnare, est pari certamine dimicare. Nunc vero ad loci naturam refertur, quasi dixisset, Pari natura loci, nulla iniquitate.

Edocet quanto detrimento.] Hoc idem suis aliquanto post ad Gergouiam in memoriam reuocat cap. 9.

Munitione defenderet.] Natiua scilicet.

Virtutem despiciere.] Ironice virtutem appellat pro Ignauia.

Turpiter se ex fuga recipientem.] Nihil mirum. Tantum dico, non satis meminisse me similem locutionem legisse: Recipere se ex fuga. Nam recipere ex fuga dicitur, qui fugientem recipit. vt libr. 6. cap. 7. A quibus receptos ex fuga Tenentem edocimus. Fortasse vacat particula Ex. sed, vt dixi, nihil mirum.

concrepant.] Similiter Tacit. de Germanis: Si displacuit, silentia, fremitu aspernantur. sin placuit, frameas concrepant.

CAP. V.

Laqueis falces auerrebant.] Laqueis etiam arietes auertere solitos, Liu. 36. testatur. Nam cum ariete, inquit, quaterentur muri, non laqueis, vt solet, exceptos declinabant ictus.

Destinauerant.] Sic Ald. & Steph. Alij nonnulli, Distinuerant. quod sine dubio verius est: pro Auerterant, contrariam in partem attraxerant.

Aggerem cuniculis subtrahabant.] Oppidani fossas subterraneas sub mœnibus aperiebant, vsque ad aggerem Romanorum. hinc terram subtrahebant, vt turris in aggerem promotam subuerteretur.

Turribus contabulauerant.] Has etiam pontibus traiectis confratisque coniungebant. lib. 8. cap. 2.

Agger expresserat.] Expressere, opinor, dixit, pro Extollere: vt Expressere & Deprimere contraria sunt.

Commisisset malis.] Locum à me non intelligi, ingenuè fateor. nisi Malos pro scalis dixerit: & Scalæ fuerint mali, multis bacillis, quasi fibulis traiectis instructi. nam scalas in turribus summæ altitudinis adhiberi solitas, cum ex aliis multis constar,

constant, tum verò ex Procopio lib. Gott. belli, & li. 2. vbi turres à Vittige Gotto extractas describit.

Apertos cuniculos.] A Romanis. Nam oppidani intra mœnia contrarios aperiebant, quas Gallice *Contraminas* vulgò appellamus. Tum in os cuniculi saxa, & ignes iaciebant: & trabibus præuultis fossores depellebant.

Expresserat.] Subleuarat.

Muri Gallici forma.] Huius loci interpretationem debemus Th. B. magno & claro viro, qui muri Gallici speciem primus animaduertit eandem esse a fronte, quæ est Testularij operis, siue scacarij, quæ *Eschiquierum* vulgò appellamus.

Binos pedes.] Non refertur ad Collocantur, sed ad verbum Distantes. quasi dixisset: binos pedes inter se distantes. vel sic: Interuallis binum pedum distantes inter se.

In solo collocantur.] Non intra solum, sed humi. Sic libro Ciuil. 2. Duæ primùm trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur.

Interualla.] Binum pedum.

Reuinciuntur extrorsus.] Imò, *Introrsus*. Reuinciuntur dicit, quia transversaria trabs pedes quadragenos superimponitur: eaque commissuris & fibulis iungitur. vt nostri loquuntur, mortesiis & ceuillis. Id introrsus reuinciuntur faciendum fuit. In fronte nullus eiusmodi reuinctio locus erat. Sic igitur emendandum.

Paribus intermissis spatiis.] Non dubito quin sit legendum *Intermissis*. & ita Cæsaris consuetudo postulat.

Huc enim in speciem.] Ald. & Steph. Hoc cum in speciem. Fortasse, Ob speciem.

Pedes quadragenos.] Vel Pedum quadragenū, legendum est, vel addendū, Longis. vel eiusmodi aliquid subaudiendum.

Rectis lineis suos ordines seruat.] Eadem specie & figura, qua sunt Scacarij, quæ vulgò *Eschiquiers* appellamus: vt ille vir præstantissimo ingenio, & singulari iudicio præditus animaduertit.

Imbribus transferentur.] Stephan. & Ald. Tardarentur. Nonnulli impressi, *Turbarentur*. quod magis placet. Magis etiam Vriini liber: Milites cum toto tempore luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur.

Picem rei quæ res.] Hæc perspicue deest, vox *Alij*: vt sit, *Alij picem, &c.*

Plurēſque partitis temporibus.] Sic Stephan. & nonnulli impreſſi. Melius Ald. *Duæque*. nam alternatim excubabant, & opus faciebant.

Aggerem interſcinderent.] Ne longius ignis manaret.

Gallus per manus.] Vel *Qui* interponendum eſt: vt ſit, *Quidam* Gallus, qui per manus, &c. quod Faerno & Vriſino placere video. vel paulo inferius *Hic*. nimirum illo loco: Hic ſcorpione à latere dextro traiectus.

A propugnatoribus vacuus.] Non ſatis video, quorſum Propugnatorum mentio pertineat: vbi de Proiectoribus aperte loquitur. Et fieri poteſt, vt qui Protectoribus, vitioſe legerit, hoc reponendum verbum putarit.

Omni ex parte.] Alij, *Omni parte*. Placeret, *Omni ex parte*.

Perfectiſque operibus.] Sanè ita eſt in lib. Stephan. vt Faernus de ſuo teſtatur, *Derectiſque operibus*. Fortaſſe legendum *Perfectis*. ſed nihil affirmo.

Caſtra intra vineas.] Stephan. *Extra vineas*. quod ſine dubio melius eſt. non enim vineis contineri legiones poterant. niſi forte *Citra vineas* commodius legeretur. cum modò dicitur, *In occulto*. quaſi poſt vineas laterent: vnde ſubitò, ſigno dato, ſcalis admotis in muros prouolarent. Sed ſic quoque ſolentius locutus eſt in Iugurth. Tum verò, inquit, cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, &c.

Obuiam contraueniretur.] Sic Stephan. Ald. & omnes. Faernus debebat, *Contra*. Ego potiùs vocem *Obuiam* gloſſema eſſe iudicarem.

Continenti impetu petiuerunt.] Sic Stephan. Faernus autem, *Continuò* petiuerunt. Ego nihil mutandum cenſeo.

Silentio excepit.] Vriſinus, *Silentio* ſic ex fuga recepit. neque aliter ſenſum putat elici poſſe idoneum. Ego animaduerti aliud eſſe, *Recipere* ex fuga: aliud, *Excipere* ex fuga. Illud eſt, cum qui fugiebant, ad locum deſtinatum peruenerunt. hoc verò, cum in ipſa via & fuga intercipiuntur, vt ſuprà lib. 6. cap. 7. A quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Vſipetes ſuprà docuimus. Et mox: *Primos Eburonum ſines* ad eunt. multos ex fuga diſperſos excipiunt. Vercingetorix ergo de illorum fuga certior factus, celeritè familiares ſuos principes ciuitatum obuiam illis miſit, qui ſilentio ipſos ad amicos ſuos deducerent.

Vt

Vt procul.] Puto legendum eſſe *Et procul*. Ac mox, *Currunt*: qua cuique, non autem *Quæ*. in quo ſenſus nullus eſt.

Diſſerandos.] Separandos. ieiungendos.

Concurſu & miſericordia.] Steph. *Miferia*. rectius multo, vt cuius perſpicuum eſt.

Cuique ciuitati.] Nam omnes generatim in ciuitates diſtribuerat.

CAP. VI.

Non virtute neque a:ie.] Placet Vriſini liber, *In a:ie*. nam idem video nunc in illo Stephani.

Caſtra munire inſtituerent.] Priùs tamen dictum eſt lib. 5. cap. 11. *Neruios Romanorum exemplum & diſciplinam imitatos cœpiſſe illorum caſtra circumuallare*.

Suſtinere poſſent.] Suſtinerent, ſcriptum eſt in noſtro, & Stephan. & Roman.

Auctoritatem minuunt.] Sic lib. Ciuil. 2. cap. *Quaſi* de felicitas rerum geſtarum, exercitus beneuolentiam auctoritibus, & res aduerſæ odia concilient.

Patienda & perferenda.] Faer. ex veteris codicis auctoritate, duo illa, *Et perferenda*, reuicibat. Ego de Steph. lib. idem affirmo.

Singuli magistratus.] Quos lingua Gallica Vergobretos appellabant. lib. 1. cap. 7.

Regiam poteſtatem.] Superiùs eodem illo loco *Regiam* poteſtatem interpretatur, ius vitæ & necis. Quo loco nonnulla qua huc pertinent expoſita ſunt.

Suos cuiusque eorum.] Locus de mendo ſuſpectus, Legendum videtur, *Suas* cuique eorum eſſe, &c.

Etiã ad ſe euocant.] Sic Ald. At Steph. *Ad ſe Decetiam* euocauit. quod idem de ſuo Vriſinus teſtatur. qui oppidum ignobile illud fuiſſe putat. Quod non diſplicet, cum mox ſic inferat, *Eò conueniſſet*.

Fratrem à fratre.] Cotum à Vedeliaco.

Duos ex vna familia.] Hanc eandem in Augurum R. collegio legem fuiſſe, ſcribit Dio lib. 39.

Intermiſſis magistratibus.] Non continuatis in eadem aut perſona, aut familia, vt in Coro acciderat.

Cotum magistratum deponere.] Sic Ald. at Steph. *Imperium*, cuius illam gloſſam fuiſſe arbitror.

In magnis Cæsaris difficultatibus res.] Sic Stephan. Ald.& cet. At Faern.& Vrsin. sic: Erat in magnis Cæsari difficultatibus, ne &c.

Quartis quibusque cohortibus.] Sic Ald. Quod qui non intelligunt, sic immutant: Demptis quibusdam cohortibus. Quod eruditus viris indignum fuit. Nam sensus est apertissimus: Cæsarem quartam quanque cohortem de quaque legione detraxisse. atque hoc pacto è quatuor legionibus quas præmittebat, vnius numerum detraxerat. Nam si è quadraginta cohortibus (quibus legiones quatuor constabant) quartam quanque cohortem detrahas, efficies numerum decem cohortium. id est vnius legionis, siue hominum quinque millium.

Iisdem sublicis.] Falso igitur scribit Dio lib. 40. Cæsarem sublicis suum exercitum traduxisse.

Superior inferior.] Nam Vercingetorix superiorem partem, quæ in curis adigi potuerat, rescindendam curarat.

C A P. VII.

Cæsaris pro oppido.] Noster, Stephan. & Rom. Propè oppidum, quod idem Vrsin. de suo testatur.

Terribilem speciem præbebat.] Strab. lib. 4. scribit, Aruernos in bello habuisse hominum quadringenta millia, duce Vercingetorige.

Virtutis suorum periclitaretur.] Sic Ald. At Stephan. Perpicere.

Tenebatur tamen.] Sic omnes lib. Ego sic probarem: Non nimis tamen firmo tenebatur. Nam quod *non minus* quidam reponerent: cui tandem probari poterit?

Subsidium ex oppido venire.] Placet Stephan. libr. scriptura: Subsidio ex oppido veniri.

Cum his primum communicat.] Steph. Præmium, quod idem Vrsin. de suo testatur. Præmium autem pecuniam, qua sollicitatus fuerat, intelligit.

Ad Cæsarem disceptaturi.] Vrsino & Faer. placet ex antiquo lib. *Disceptatorem.* Ego idem video in lib. Steph. Neque tamen acquiesco. Nam utroque modo addendū esset, De suo. hoc modo: Quam Romani de suo ad Aeduos. Itaque vocem *Romani*, tollendam arbitror, ut sit sensus: Cum de iure & legibus Aeduorum ageretur, quid ita iudicium eius rei potius penes

penes Cæsarem, quam penes ipsos Aeduos fuisset? Significat Cæsarem ea de re iudicasse, quæ non fuerat ipsius iudicij: ac propterea ei acceptum magistratum ferri non debere.

Et premio deductis.] Placet Faerni coniectura, Adductis.

Omnis nostra debilitas.] Noster, & Steph. & Aldin. & Rom. Nobilitas omnis interiit.

Omnes equites Aeduorum.] Steph. Rom. & noster, Multos equites.

Præsidij fiducia vnà erant.] Commeatumque in Cæsaris castra deportabant.

In eodem mendacio permanet.] Probabilius videtur, ut est in Stephan. & Ald. Eodem mendacio permouet.

C A P. VIII.

Ad contrahenda castra.] Angustioribus finibus circumstantibus. Nam quod pauci relictis fuerant, contractione circummunitio debebat. Cuius rei prætermisio magis solt intelligitur, castris periculum attulit.

Suis clientibus.] Hos libr. 3. cap. 6. Gallica lingua. Suis clientibus Latina Deutos appellauit. atque hanc mirificam in nos fidem prædicauit.

Iisdem in vallo.] Qui locum hunc non intelligebant, tulerunt, iisdem eodem in vallo. Imperité. nam *Quibus in hoc sensu dixit*, Cum propter paucitatem semper iidem pugnarent, neque defessis integri submitti possent.

Fuisse tormenta.] Legendum arbitror, *Tomenta*, quibus milites incubabant, quæ lana plerunque constant. nec tamen appellatione lanæ tomentum continebatur, inquit Iurisconsultus. Galli, Materata nominant. Et hanc coniecturam locus ille perspicue confirmat, quem subiiciam ex lib. de bell. ciui. 3. cap. 9. Magnúsque incefferat timor sagittarum. atque omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex cornis tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

Pluteos vallo addere.] Pluteos, opinor, dicit iam asseres crassiores, quos pro lorica supra vallum ponebat.

Ad cognoscendum spatium.] Quasi in re liquida & perspicua deliberandi locum esse nullum putaret. Hæc est illa temeritas, quam in Gallis Cæsar reprehendit: quam Cicer. lib. Offic. 1. sic explicat: Ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus, quod vitium effugere qui volet

(omnes autem velle debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus & diligentiam.

Questionem decernunt.] Apparet, Quæstionis nomine, non tantum iudicium, & cognitionem ipsam iudicium significari: verum etiam inquisitionem criminum, quæ iudicium antecedit: quam Pragmatici nostri vulgò Informationem appellant.

Rursum exercitum contraheret.] Subobscurus locus. nam antea neque exercitum contraxerat, & de contrahendis tantum castris erat locutus. Exercitum autem distraxerat. Nam è sex legionibus quatuor secum abduxerat. Verum hoc non est omnem exercitum distrahere, sed partem duntaxat. Contrahere ergo dixit, pro Reuocare.

Si alterum amisisset, quin penè.] Ursin. affirmat in suo libro scriptum: Si alterum amisissent, non dubitari quin penè nihil in meis istiusmodi reperio: ac videtur rectè vox illis superioribus, *Non aliter*, conuenire.

Præclarè hunc locum ex suo lib. restituisse;] Præclarè hunc locum ex suo lib. restituisse; videtur. Sic videtur hoc modo: Magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorumque produci, neque iis ferramentis detrahi, mulionisque, &c. Sed neque in vlllo meorum castrorum eiusmodi video, neque quorsum ferramenta mulorum detraherentur, satis intelligo. Illud scio, Impedimentorum nomine crebrò mulos, & eiusmodi sarcinaria iumenta significari. Front. in Stratag. Petreius in magna aquarum & pabuli inopia impedimenta interfecit. Quod Cæsar lib. Ciuil. i. commemorans: Illi, inquit, & inopia pabuli adducti, & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubet. Et alio loco: Cùm legiones duæ flumen transissent, impedimentaque & omnis equitatus sequeretur, subitò iumentorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus. Et aliquanto post: Desiderati sunt eo die equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. Hæc cùm ita sint, non tamen omnino liber Ursini repudiandus est: potiùsque hic locus ita corrigendus videtur: Magnum numerum impedimentorum ex castris produci, iisque strata detrahi, mulionisque, &c. Nam Lilius lib. 7. de Dictatore C. Sulpitio loquens, Rem, inquit, nouam excogitat: qua deinde multi nostri atque externi Imperatores, nostra quoque quidam ætate vsi sunt. mulis strata detrahi iubet: binisque tantum centunculis relictis agafones

agafones partim captiuis, partim agrorum armis ornatos imponit.

Spatium itineris augebat.] Non putò Cæsarem adeò ieiune de re perspicua scripsisse: sed aliquid ad spatium designandum addidisse, veluti Altero tanto, vel Vehementer, vel aliquid eiusmodi.

Produxerant Galli.] Forrasse Perduxerant, rectius legitur.

Densissimè castris.] Confertissimis tentoriis & tabernaculis.

Corporis parte nudata.] Thorace deposito, quod pectoris munimentum erat.

Qua cum erat concionatus.] Lib. Steph. Concionatus. Nò dubitò mendum subesse. nam concionandi tempus certè non fuit. Reponendum igitur, Commoratus. Nam paulè post ita scribit: Ipse paulim ex loco cù legione progressus vbi confiterat, euentum pugnæ expectabat.

C A P. I X.

Spatio pugne.] Id est, longinquitate, diuturnitate.

Ad Auaricum.] Sup. hoc ipso lib. cap. 4.

M. Petreius.] Noster & Steph. M. Petronius.

Nihilò magis in equum locum.] Rectissimè sic emendatum est in libris recentioribus: cùm in antiquis nostris omnibus scriptum esset Nihilominus.

Retinendos eos non censuit.] Ita placet, vt est in Ald. quauis veteres nostri omnes habeant Constituit.

Quos & quàm humiles.] Hac de re lib. 6. cap. 4.

Omnibus ereptis sociis.] Sic noster, & Ald. rectissimè: cùm in Steph. & aliis antiquis impressis vitiosè legatur, *Copis.*

C A P. X.

Noviodunum oppidum Aduorum.] Has esse, quas nunc Niuernas vocant, nemo dubitat. Aimoinus tamen lib. i. cap. 5. Niuedunum sic interpretatur: Quam quidam, inquit, Niuernis esse putant. Sed de Biturigum Niueduno loquebatur, quem falsò Niuernas esse putauit. Dio verò lib. 40. Nouioduni nomen retinuit.

Ex prouincia expellere.] In prouinciam, restituendum arbitror, vt de Gallia prouincia Romanorum intelligatur. Hæc

opinionem sequens pagina duobus locis perspicue confirmat. Ibi, iter in prouinciam conuerteret. Item, Cæsarem in prouinciam contendisse confirmabant. Et hoc quoque a Nicasio Ellebodio animaduersum Manutius testatur.

Adiungi Labieno.] Quem in Senonum fines cū quatuor legionibus miserat.

Vim fluminis refringeret.] Eadem se ratione vsum scribit in Sicori transmittendo. lib. de bell. ciu. i. cap. 13. Rationem Vegetius exponit lib. 3. his verbis: Explorato vado, duæ acies equitum ordinantur, interuallis competentibus separatae, vt per medium equites & impedimenta transeant. nam acies superior aquarum impetum frangit: Inferior, qui rapti submersique fuerint, colligit atque transponit.

Repleto exercitu.] Replere exercitum dixit pro Reficere, & recreare: an potius, pro Commeatus defectum supplere?

C A P. X I.

Secundo flumine.] His tribus, quatuorve locis Secundo & aduerso flumine Cæsar dixit, pro iuxta flumen, vel Secundum, vel aduersum & ad ripas fluminis. Velut inf. Manutium ire agmen aduerso flumine, pro, Ad ripam amnis, sed contra fluminis naturam. Planius igitur fuisset, Secundum flumen. Plaut. Rud. Quid illuc est hominum secundum litus?

Secundo Gallie motu.] Nunc secundum motum Gallie dicere videtur, non numero & ordine: sed euentu & successu. Nam multo plures Gallie motus, & rebelliones fuerant.

Quinque reliquas.] Hic locus ostendit quod alio loco diximus, in legione decem cohortes fuisse.

Equitatus peditatusque.] Noster, & Romanus & Stephan. Exercitus, equitatusque, nihil muto. tantum profiteor aliis non paucis locis ita Cæsarem locutum, vt infra cap. 13. Quod equitatus quo maxima parte exercitus confidebat. Et nunc idem video Manutium secutum.

Præsentem adesse existimarent.] Sic noster & Steph. & multi impressi. Sed in Aldino & Manutiano vox Præsentem sublata est. mendose. Nam vetus hæc locutio est, à Terentio & Cicerone usurpata.

Transfixi pili.] Steph. & Rom. Confixi telis, quod non placet.

placet. Nam pila ante congressum coniciebantur.

Contra castra Labieni.] Sic noster. Steph. autem & Romanus & multi impressi, *Contra Labienum.* quod non placet. Nam modò dixit; è regione castrorum Labieni præsidium in statione relictum.

Victurumque impetum.] Placet Faerni coniectura, vt particula *Que* deleatur.

C A P. X I I.

Horum supplicio.] Durum ac propè incredibile hoc videtur: A duos in obides Gallos, ad eorum ciuitates terrendas, sauiisse.

Frequentes multitudines suffragiis.] Rectissime hunc locum emendauit Vrsinus, ex Faerni lib. Eò conueniunt vndique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur.

Illi, quod amicitiam.] Illi, hoc est, Rhemi & Lingones.

Indulgentiam requirunt.] Id est, Amissam sentiunt, vt Pedianus interpretatur. Gallicè dicimus, *Regretter.* Frustra desiderant: eius desiderio laborant.

Suum consilium.] Rectè, cum in aliis sit *Consilium*, per *C.* Nam suum consilium ab reliquis separare, modò dixit, quod alibi, Sibi consilium capere.

Denique ei rei constitit diem.] Sic omnes lib. Ego magis ita probarem, si quis liber adiuuaret, Diemque ei rei constituit. Nam vox *Denique* superuacanea videtur.

xv. millia numer.] Millium, secundo casu legendum arbitror: vt aliis plerisque locis.

Finitimi ei prouinciæ.] Pronomen *Ei* tollendum arbitror. Nam prouinciã modò Allobroges dicit: vt supra lib. i. pag. i. & aliis locis. Seguianos autem Allobrogum esse finitimos, & extra prouinciã trans Rhodanum primos, idem docuit lib. i. cap. 5.

A superiore bello.] De quo dictum est lib. i. cap. 16.

Imperium totius prouinciæ.] Non regionis Allobrogum, sed prouinciæ Narbonensis, quam se Romanis crepturos sperabant.

Superioribus annis.] Lib. 4. cap. 3.

Præliari consueverunt.] Lib. i. cap. 17.

Minus idoneis equis.] Lib. 4. cap. 1.

Equos sumit.] Opinor, non eos, quibus vti solebant: sed

quos præterea paratos habebant.

Atque euocatis.] Locus hic ostendit, quod alibi diximus, Euocatos non modò in peditum, sed etiam in equitum numero fuisse. Quales autè Euocati essent, alio loco docuimus.

Conuocatisque ad concilium.] Corrigendum *Concilium* per *f.* nam conuentum modò dicit præfectorum & magistrorū rei militaris.

Si pedites suis auxilium ferant.] Sic Ald. Steph. & alij complures. Nonnulli Suis rebus, quod verissimum esse non dubito. Nam Suas res impedimenta modò appellat: vt id quod sequitur ostendit.

Bis per hostium agmen.] Sic Ald. & omnes, vt opinor, impressi. A Stephan. tamen abest vox Bis, quod non puto negligendum.

Ad iusiurandum adactis.] Idem optimus liber, Iureiurando adactis: quo modo sæpe locutus est.

Pægnatur vnà omnibus in partibus.] *Vnà*, id est, vno tempore. Plutarch. in vita scribit, Cæsarem in hoc prælio gladium amittisse, quem Aruerni in fano ostentationis caussa suspenderunt. Eum postea à Cæsare conspectum, neque passum esse tolli, cum id amici suaderent.

Nostros spe auxiliij confirmabat.] Sic omnes lib. Fateor tamen nō videre me, quorsum illæ duæ voces Spe auxiliij, pertineant. Nam vbi res ipsa erat, spei locus esse non poterat.

Tandem Germani.] Huius quoque victoriæ gloriam Dio Germanis tribuit lib. 40.

Controversiam] Sup. cap. 6.

CAP. XIII.

Copias suas vt pro castris.] Non intelligo quorsum particula, *Vt*, pertineat: ac nō potius *Quas*, pro *Suas* legatur. nisi fortè vtrunque retinendum est. Nam aliquantè sup. *Copias*, inquit, se omnes pro castris habiturū, &c. Et multò post: *Copias* omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit.

Alesiam oppidum Mandubiorum.] Alesiam, noster, itèmq; Stephan. atque ita rectè Faern. emendauit. Sed & Velleius Paterc. Circa Alesiam, inquit, tantæ res quantas audere vix hominis, perficere penè nullius nisi Dei fuerit. De ea Strabo

ea Strabo ita scribit: *ἡ δὲ πρὸ ἰλλησίαν μανδιβέλων ἔθνος οὐρόν τῆς ἀρρέρσις καὶ ταύτην ἐφ' ὑψυλῆ λόφου κειμένην, ἀειχομεῖ ἡ δ' ὄρεσι. Ἐποταμοῖς δύσιν.* Legendum igitur apparet, *ἀλεσίαν μανδιβίων ἔθνος οὐρόν τῆς ἀρρέρσις.* Diodorus autem lib. 5. scribit, eam ab Hercule conditam, ac fuisse totius Galliaë metropolim, & liberam ac sui iuris permansisse, vsque ad C. Cæsarem, à quo vi capta, & in populi R. potestatem redacta est.

Qua maxima parte.] Stephan. & Vrsin. lib. multo verius, Quo maxima.

Nequa subito irruptio.] Steph. Eruptio. sed illud verius puto. Non enim ex vrbe, sed ex castris hostium irruptiones fieri significat: vt paucis post versibus.

Trium millium passuum.] Legendum, Tria millia, vt suprâ, *Millia hominum octoginta deleta*] Ex quo de oppidi magnitudine existimari potest. Plutarch. autem numerat *ἑπτὰ καὶ δέκα μυριάδας.*

Coarctantur.] Steph. Coaceruantur, quod placet.

Germani acrius] Placet Steph. *Cum Germani.*

Ad se referri.] Intra oppidum.

Fossam pedum x. latam.] Pedes, ex consuetudine Latinae linguae reponebam. Sed post animaduerti, vocem *Latam* à Steph. lib. abesse, quod magis probo. Denique Petrus Victorius vir doctissimus ita hūc locum restituit ex libro antiquo, vt cum Stephanico planissimè consentiat. Variar. 24. cap. 17. Quod autem *T. tum corpus* pro Totum opus, idem Victorius reponendum putabat, vt Corpus munitiois Cæsar dicat: quāuis ita in Romano codice scriptum sit, tamen propterea probare non possum, quia verbum *Opus* video hac in re sexcentis locis à Cæsare vsurpatum fuisse, vt mox: Et turre toto opere circumdedit. Sic enim legendum est, non *Operi*. Hac autem *prior fessæ* paulò post appellatur.

Qui si indiligentiores.] Steph. Quod si, neque cur mutetur, vlla causa est.

Pedibus cccc. reduxit.] Sic Stephan. Faernus autem *Deduxit*. Superiorem quidem munitioem xi. millium pedum in circuitu, quam Cæsar instituerat, necesse est sublata fuisse, & longius ab vrbe remotam.

Nefacile.] Legendum *Nec.* vt in Stephan. & hæc omnia parenthesi claudenda (*Quoniam vsque ad Cingretur.*)

Néue de improviso.] Mendum apertissimum. Legendum, *Nede improviso.* vt in Steph. & Ald. Et ita Victorius hæc omnia ex suo libro restituit.

Duas fossas.] Locum sic intelligo. vt non binas fossas præter illam primam circū omnes collis partes duxerit, sed cum eius radices duo duabus ex partibus flumina subluerent, vnā vtrinque fossam a flumine ad flumen duxerit. quarum altera, quòd paulo altiore loco facta erat, repleti aqua non potuerat: alteram cum esset demissiore loco facta, fluminis aqua compleuerat. Itaque pro *Interiorum* non dubito quin sit corrigendum *Inferiorum*. Binas autem dūtaxat fossas spatio quadringentorum pedum intermisso factas, etiam inferius ostendit: vbi sic loquitur, Priores fossas explent.

Directis lateribus.] Th. B. vir summi ingenij & doctrina admirabilis, fossam directis lateribus interpretabatur, quæ ad perpendicularum excavata est: & (vt Cæsar infert) cuius solum tantundem patet quantum summa labra. Gallicè dicimus, Ad instar fundi cupæ. Hircius lib. 8. Fossam duplicem pedum quinque denum lateribus directis deprimi, &c.

Erat eo tempore.] Valde placeret, Eodem tempore: si quis liber adiuuaret.

Haud admodum firmis.] Steph. & alij nonnulli, *Aut.* mendose. abscedebantur enim trunci arborum non grandium, vel potius (vt mox dicit) stipites, quorum in summo rami aliquot eminebant. Hi quoque ita rescindebantur, vt aculei semipedem longi relinquerentur.

Singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabantur.] Mendū apertum. Itaque Steph. Ald. & plerique alij habent: *Pedes terra exculebatur.* Ego *pedes terra* delendum censeo. Nam cum *Exculebantur* Cæsar posuisset, interpres subscripsit, id est *Pede terra* calcabatur.

Pares munitiones] Nam binas fossas circumduxit, & quod inter illas spatium intercedebat, tribus illis defensionum generibus, cippis, liliis & taleis muniuit. tum post interiorem fossam aggerem cum loricis, pinnis, & ceruis extruxit: turres præterea & castella crebris locis posuit: in quibus milites collocabantur: cum satis multos non haberet, vt aggerem integrum circumfunderent.

Vt

Vt ne magna quidem.] Nam turres frequentes & castella toto opere circumdedit: quæ cum ab latere hostes vulnerarent, quantumuis magna multitudo (ducentorum scilicet xlii. millium) accederet, tamen circumfundi hostes impediabat. Suis autem cuique legato & legioni locus erat in illis turribus attributus.

Nec cum periculo.] Hoc loco particula *Nec* pro *Et ne* posita est.

CAP. XIII.

Imperat Aeduis.] Locus insignis: ex quo de cuiusque ciuitatis potentia aestimari poterit.

Nec frumenti rationem.] Sic Ald. Steph. verò Frumentationem. Magis placet Vrsini & Faerni lib. Frumentandi rationem.

Eorum clientibus] Subaudiendum, Vicinis, ac finitimis. nam alios multo plures in Aeduorum fide & clientela fuisse, alibi demonstratum est. Itaque quatuor istos populos pro vna regione posuit: & quoniam tenues erant, quasi pro vna tantum Aeduorum ciuitate. Nam inter hos quinque nominatos æquabiliter numerum istum triginta quinque millium distribuit, nulla ratio est. Sic superius cap. 12. Aeduis & Segusianis imperata sunt decem millia. Sic infra Aruernis parum numerum attribuit, adiunctis similiter quatuor tenuibus ciuitatibus. Propterea autem hos coniunctim numerat, quia deinceps ordinem in numeris seruat, à maioribus ad minores gradatim progrediens.

Aulercis Brannouicibus.] Ego non duos facio populos, sed vnicum duntaxat, vt alibi: Aulerci Eburones, Aulerci Cenomanni, Aulerci Diablintres.

Duodena millia.] Hoc in loco error ex notæ numero natus erat. Nam cum Cæsar xlii. scripsisset, (quem numerum etiam Steph. seruauit) librarius xxii. (vt in Aldino est) exscriperat. Hoc modo quadrabit ratio summa, quam infra Cæsar colligit: & ordo ab eo institutus seruabitur, vt a maioribus numeris ad minores procedat.

Bellouaci x.] Quæri potest, eum tanta huius ciuitatis potentia fuerit, quantâ Cæsar identidem prædicat, quo modo minus illi, quam superioribus proximis sit imperatum. Sed verisimile est ei propter dignitatem gratificatum. Itaque mox subiungit, ne hunc quidem numerum misisse: sed duo tantum millia.

Heluetis Sueſſonibus.] Abſurdè. Legendum eſt Heleuteris: vt in Steph. & nonnullis impreſſis.

Sueſſonibus.] In Ald. Steph. & antiquis omnibus impreſſis legebatur, Senonibus: in recentioribus, Bis Sena millia. Vtrumque corruptè. Nam vocem Senonibus ſuperior eorum enumeratio perſpicuè repudiat. Hæc autem poſterior impudens & manifeſta corruptela eſt. vt illud omittam, quòd nulla ratione Bis ſena in hunc numerum contuliſſet, cum ſuperius Duodena enumerarit.

Rauracis & Boiis triginta.] Ita eſt in Steph. & Ald. ſed neque harum ciuitatum tenuitas tantum recipit oneris, neque ordo à Cæſare inſtitutus à maioribus numeris ad minores, aut ſumma inferius ab ipſo collecta hunc numerum paritur. Quare aſſentior iis, qui *Bina* hoc loco reſtituunt. nam (vt hic noſter ſuperius dixit cap. 3.) Boiorum ciuitas erat exigua & infirma.

Vniuerſis ciuitatibus.] Non ſingulis, ſed generatim vniuerſis.

Non contulerunt.] Steph. Non compleuerunt.

Huius Commi.] De hoc ſuprà lib. 4. cap. 5.

Duo millia miſerunt.] Steph. Vna. reſtituendum eſt *Bina.*

Ciuitatem eius.] Atrebatas. Significat eos non redactos in prouinciam.

Priſtinae belli laudis.] De qua lib. 6.

Circiter CCXL.] Legendum eſt CCXLI. ſiquidem ad numerum omnes miſi ſunt. ſic enim ratio quadrabit.

Natus loco.] Steph. Ortus loco.

Omnium noſtrum priſtinae.] Placet Steph. & Ald. Omnium veſtrum conſenſu priſtinae.

Animi eſt iſta mollities.] Ita probo. Stephan. tamen, Moleſtia.

Ex oppido.] In quo millia erant hominum octoginta delecta.

In ipſis cadaueribus.] Nam de facienda extra oppidum eruptione agebatur.

Seruituti addicere.] Sic Ald. Steph. verò *ſubiicere.* quod non aequè probandum puto.

Romanos &c. animine cauſſa.] Sic Ald. quod planè retinendum cenſeo. Steph. Eorum animos in illis vltioribus muni- tionibus ſine cauſſa quotidie exerceri putatis?

Cimbrorum

Cimbrorum & Teutonum.] De quibus ſuprà lib. 1. cap. 13.

Iure & legibus commutatis.] Nam hæc erat Prouinciarum ratio, vt in eas magiſtratus Roma mitterentur, qui in iis ius dicerent.

Hos Cæſar.] Steph. Tunc Cæſar. quod magis placet.

Diſpoſitis cuſtodibus.] Ald. Cuſtodis. ſed nihil muto.

Recipi prohibebat.] Sapiens *ἀποσιώτησις*, cum id quod dictu erat grauius, occiſos à Cæſarianis, reticuit. Dio tamen libro 40. quod à neutris recipiebantur, miſerrima morte interiſſe.

Omnes milites.] Aldus, Omnium militum intenti animi. Steph. Omnes milites intenti pugnae euentum expectabant. Quod ſine cauſſa mutandum non eſt.

Vno die intermiſſo Galli.] Hoc de Gallis exterioribus intelligendum eſt: vt mox oſtendet.

Fundis liberalibus.] Opinor, quibus libralia ſaxa iactantur. Veget. lib. 2. cap. 23. Sed & manu ſola omnes milites meditantur libralia ſaxa iactare, qui vſus paratior creditur: quia non deſiderat fundam.

A munitione aberant Galli.] Rurſus de Gallis exterioribus locus intelligendus eſt.

Stimulis induebant.] Patet igitur Cæſarem eodem illo triplici deſenſionum genere aduerſus extetiores hoſtes vſum fuiſſe: vt paulò ante dixit: nimirum cippis, taleis, & liliis.

Ex ſuperioribus caſtris.] Ex ſuperioribus caſtrorum locis. nam loca erant inæqualia, vt ſæpe dictum eſt.

At interiores.] Nunc de Gallis quos in oppido Vercingetorix habebat. loquitur.

Priores foſſas.] Duas igitur tantùm foſſas Cæſar duxerat. Nam ſi tres feciſſet, nunc dixiſſet Primas.

In ſcrobis delati.] Steph. Delati.

Cum lux appaeretur.] Steph. multo concinnius, Cum lux appeteret. Vt aliis locis.

At interiores.] Qui ex oppido eruperant.

Vergaſillaunum.] Stephan. vbique *Vercasuellanum.*

A caſtris.] Sunt qui Raſtros reponant. quod cuiuſmodi ſit, non intelligo. Fortaſſe *Centos* aliquanto melius conueniret.

In aliena virtute.] Stephan. Salute: quod abiudico.

Plerunque quæ abſunt.] Cum duobus locis pugnatur, qui

in vno pugnant, aliorum periculo commouentur. Eòdem illud pertinet in lib. de bell. ciuil. i. cap. 5. Communi fit vitio naturæ, vt inuis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiùsque exterreamur.

Vtrisque ad omnia occurrat.] Sic Ald. Sed propter insequentia Steph. libri scriptura probabilior est: quam etiam in quibusdam impressis videmus: Vtrisque ad animum occurrit, vnum esse illud tempus, quo maximè contendì conueniret: id est, Et Gallis & Romanis in mentem veniebat.

Si rem obtinuerint.] Si in iis defendendis superiores euaferint.

Iniquum loci ad decliuitatem.] Sic Steph. Ald. verò & plerique impressi, Exiguum, quod valde probo: sed multo magis, si pro *Ad*, legeretur *In*, vt sit sensus: Exiguum loci fastigium magnum habet in decliuitatem momentum.

Agger ab vniuersis.] Aggerem hoc loco pro glebis, & fròdibus ac virgultis, quibus agger extruebatur, posuit, vt aliis locis.

Aggere & cratibus aditus expediunt.] Sic Ald. Steph. verò Aggere & cratibus fossas implent. Ego vtrunque coniungendum censeo: Fossas implent. Aditus expediunt.

Ex colore vestitus.] Purpureo, vt opinor. Plutarch. in Bruto, τὸν Ἰ βρεῖτον ὁ ἀντώνιος ἀνευρῶν τεθνηκότα τὸ μὲν σῶμα τῆ πολυτελεσάτα τῆ ἑαυτὲ φοινικίδων περιβάλλειν ἐκέλευσεν. ὕστερον δὲ πλὴν φοινικίδα περιλημμένω ἀσφόρδου, ἀπέκλεινα τὸν ὑπελόμδρον. Hircius de bello Africo. Cùm Scipio sagulo purpureo ante Regis aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu atque ipse vteretur. Itaque factum esse illico, vt Scipio ad album seie vestitum transferret.

Notri omisis pilis.] Sic Stephan. Magis placet *Emisis*, vt est in Ald.

Hostes terga verterunt.] Steph. Hostes ergo terga verterunt. Liu. lib. i. Nec manere ergo nec transire ausus, &c.

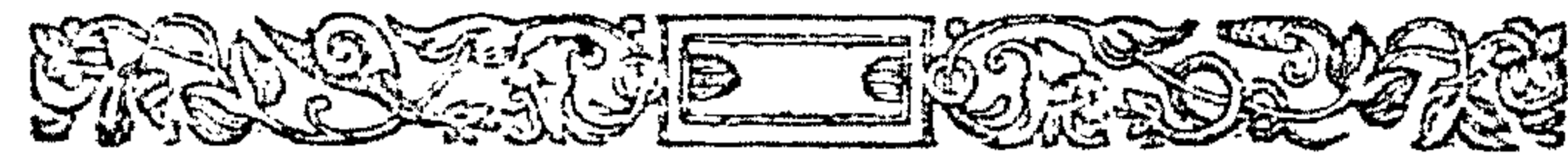
Duces producuntur.] Plutarch. in hoc Producendi verbo, vt in aliis non paucis, ab interprete deceptus, putauit idem esse quod pompæ causa transluehi. Scribit enim Vercingetorigem armis pulcherrimè indutum, equo ornato vectum, per circum Cæsaris tribunal obsequitasse, deinde proiectis armis

armis Cæsari ad pedes procubuisset. Sed ecce alias rursus fabulas. Nam Dio libro 40. scribit, Vercingetorigem nullo antea nullo internuntio repente ad Cæsarem venisse, multòque illo inopinato aduentu perturbatos fuisse. Addit autem illum à Cæsare in triumphum ductum ac necatum.

Ciuitates recuperare.] Aeduorum & Aruernorum Remp. conciliare: in gratiam & amicitiam cum Cæsare reducere. nam reliquarum ciuitatum milites præter illas duas in hostium numero habuit.

Harum rerum literis.] Ald. Huius anni rebus cognitis. Steph. h. His literis cognitis. Placet Faerni liber: His rebus Cæsaris literis cognitis.

Supplicatio indicitur.] Stephan. & alter antiquiss. *Redditur.* Post hæc autem miniatis literis scriptum in Stephanico ita erat: *Iulius Celsus Constantinus legi commentarios Cæsaris.*

IN LIBRUM VIII.

CAP. I.

SVetonius in Iulio: Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, ciuilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique, & Hispanientis incertus auctor est. Alij enim Oppium putant, alij Hirciū, qui etiam Gallici belli notissimum, imperfectumque librum suppleuerit.

Inertia deprecationem.] Vt mihi per te inertem esse liceret.

Rerum gestarum Galliae.] Sic locutus est, pro, In Gallia, infra capite 8. Sed multo durior illa verborum traiectione est: huic tamē scriptori familiaris. Nam quod Comparantibus, nonnulli restituunt, pro Comparandis, planè absurdum est.

Præcepta facultatis.] Cicer. in Brut. Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem probandos: nudi enim sunt, recti & venusti, omni ornatu orationis, tanquam veste detracta. sed dum voluit alios habere parata, vnde sumerent, qui vellent scribere historiam: ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere: sanos quidem homines à scribendo deterruit. nihil enim est in

historia pura & illustri breuitate dulcius.

Aliter audimus.] Minus attenté.

Pro testimonio.] Vt in historia scribenda. nam qui scribit historiã, quasi pro testimonio dicit ea, quæ narrat: & quasi ex visu ea percepta habuerit. nã *αὐτὸ τὸ ἰσοφῆν* dicta putatur.

Coniurationes facere.] Initium belli inferendi communi totius Gallie consilio certam in diem conferre.

Resisti posse Romanis.] Hoc cum aliis locis, tum præsertim apud Alesiam est cognitum: vbi ducenta quadraginta milia exteriorũ hostiũ, octoginta delecta interiorũ profligauit.

Non poterant contineri.] Vt intelligi possit magnam admodum Biturigum potentiam fuisse: præsertim amplius xx oppidis vno die incendio absumptis.

Vulgare incursionis signum.] Sic lib. 5. cap. 12. Tum fumi incendiõrum procul videbantur, &c.

Quantum in ratione esset.] Quantum humana ratione prouideri poterat.

Imparatis deiectisque.] Steph. & nonnulli veteres impressi, Defectisque. quomodo sine dubio legendum est. Nam Defectum, pro eo cui quid deficit, Veteres dixisse, nemo mediocriter eruditus ignorat.

Expeditionum munus iniungebatur.] Stephan. & Ald. *Onus.*

CAP. I I.

Aulercos.] Aulercos Eburones (vt opinor) significat. *Immedita circumdatum palude.*] Melius Stephan. & Ald. Locum castris excelsum in sylua circumdata palude. nam mox vltiorem syluam nominat.

Veterrimas legiones.] Sic Steph. & Ald. Alij impressi *Veteranas.* quod magis placet. quoniam in libro 1. cap. 10. quatuor veteranorum legiones sese habuisse scribit.

Agminis ratio.] Hunc eundem ordinem Cæsar se tenere solitum scribit, cum hostes propinquarent. lib. 2. ca. 5.

Quæ legiones.] Sic Ald. & multi impressi. At Steph. sic, Cum repenti instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli vident, &c. Quæ lectio, cum auctorem tam bonum librum habeat, caussa que cur mutetur, nulla fit, à nobis sine dubio retinenda est.

Loriculamque.] Sic Steph. & Ald. & alij innumeri. Faer. & Ursinus restituunt *Coronis.* sed dictum est superiore libro, Loric-

Loricam esse structuram in muris, quam vulgus hodie *Parapertum* appellat, quod pectus vt lorica muniat.

Lateribus directis.] Dixi cod. lib. fossam lateribus directis esse, quæ ad perpendicularum excavata est.

Quo propior hostium vallo.] Placet consensus Faerni, Ursini, & Stephanici: Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.

Barbari timebantur.] Steph. Ald. Instabantur. quod etiam propter huius scriptoris, & Cæsar's consuetudinem retinendum est.

Locum naturam munitis.] Sic Steph. & Ald. Alij, Loci, in secundo casu. quod sine dubio rectum est.

Inflamantur atque incitantur.] Sic Steph. Aldinus verò Inflantur. vtrunque recté.

Equitibus interpositi.] Hac de re dictum est lib. 1. cap. 17, & lib. 3. cap. 16.

Paucisque in resistendo.] Steph. & Ald. Paucisque resisten-
tibus interfectis.

An aduersis mediocribus timidiore.] Sic Ald. At Steph. An aduerso mediocri casu. quod æquè placet.

CAP. I I I.

Castrorum vias instruunt.] Steph. multo melius, Copias armatorum in suis instruunt castris. Quod etiã video quoddã scribere se in manu scriptis aliis codicibus reperisse.

Ascensu laceffendos.] Steph. Cæsar neque resistentes aggre-
dendos tanto collis ascensu iudicabat.

Diuius permanere sine periculo.] Sic Stephan. Aldin. ramen, Sine cibariis. quum controuersiam veterum librorum numerus disceptabit.

Superioribus commentariis.] Non sanè declaratum, sed leuiter tantummodo significatum est lib. 3. cap. 5. vbi locum annotauimus.

Permanus stramentorum.] Faernus verborum ordinem immutat. sed qui Cæsar's in traiciendis verbis consuetudinem, & huius imitatoris attendet, nihil sine veteris auctoritate Codicis immutabit.

Equorum insidias veriti.] Hæc traiectionum importunitas qua Hirtius delectatur, cum huic loco, tum aliis compluribus obscuritatem attulit. Ordo est: Vix priores partes

equorum suorū aduerterēt. Tum deinde infidias veriti, &c.
Qua consuetudine.] Sanè in Steph. ita legitur, vt in multis impressis. Qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consueuerat. Sed absurdior locutio videtur: & Aldina lectio probabilior: Equitatumque quem ipse pabulatoribus mittere praesidio consueuerat, &c.

Velut indagine.] Apta similitudo, & ad loci naturam & ad hostium consilium, qui Romanis easdem infidias tendebant, quas venatores explicata indagine feris ponere consueuerunt.

Primus cum paucis se ostendit.] Placet Step. & Faer. Primū:

Propter aliquem timorem.] Insignis sententia syllabae vnus vitio deprauata. Restituendum *Timor* in primo casu: neque in re perspicua vllò argumento est opus.

Pari Marte.] Pari certamine, ancipiti praelio, vario certamine. Alibi Caesar vsurpauit de loco.

Haec inuitantibus nostris.] Sic Ald. Melius Steph. Aut.

Absesse quam octo millibus.] Vox *Quam* sine dubio delenda est. Eius autē loco in Ald. & Steph. ita reperio: Non longius ab ea caede abesse plus minus octo millib. passuum, &c.

Cognita calamitate.] Vrsin. hoc delet. Ego in illum locum restituo: Cognita calamitate omnibus aduersis. Nam ex illis paucis ex fuga receptis calamitatem cognitam significat. Et paulò post perturbationem notabimus.

Sine vlla perfidia.] Insignis philosophiae locus: An contra perfidum vti perfidia liceat. simpliciter detestandam esse perfidiam, satis multis locis Caesar ostendit.

Permotus celeriter.] Locus sine dubio deprauatus. In Steph. legitur, Permotus vel celeriter. Vrsinus ex suo commodissimè locum restituit: modò particula, *Et*, addatur hoc modo: Et centurio, velut insueta re permotus vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Comij, non potuit.

In conspectum cuiusquam Romani.] Nunquam Romano cuiquam fidem habiturum.

CAP. IIII.

A*D praesens imperium.]* Sic Steph. & Ald. Nonnulli ad praesens periculum. quod non placet. Nam sensus est: Ad victorum insolentiam euitandam.

In

In illis regionibus praerat.] Erat, legendum est, vt in Steph. Faern. & Vrsin.

Togatum Galliam.] Quam eandem & citeriorem & Cisalpinam Caesar appellat.

Impetu illorum.] Steph. & Ald. Quia repentino latrocinio atque impetu incolae illorum erant oppressi. Probabilior tamen vsitata videtur.

Proximum suae dignitati.] Duas postremas voces Faernus tollit. Si ex libri veteris auctoritate, probo. sin minus, nihil muto.

Vastare ciuibus.] Sic omnes libri Et potest esse sensus, Regionem vastari ciuibus, cum multi interficiuntur. Itaque Orosius: Horrenda (inquit) hominum strage vastauit. magis tamen placeret, *Vitis*, si modò vetus aliquis liber adiuuaret.

Dummaco duce Andium.] Steph. Adimmaco. sed neque aliis locis sibi constat, & Orosius nomen hoc prodit.

In omnes partes finium.] Sic Stephan. Mendosè. Ald. In omnes fines partium.

C. Caninij certior.] Steph. C. Caninij Rebili certior.

Et Romanum & externum.] Nonnulli reponant: Et Romanum exercitum sustinere hostem. quod non placet. Nam externum hostem appellat, quem Caesar superiore libro Exteriore dicit. Interiores enim Caesar hostes appellauit eos, qui sunt in oppido. Quare sublata particula *Et*, locus erit integerrimus.

Propter magnitudinem constatum.] Sic Ald. *Transendum*. quod sine veteris auctoritate codicis mutandum non est.

Sub sarcinis.] Dixi superius quodam loco.

Omne agmen morantur.] Sic Stephan. Vrsinus ex suo & Faern. libro tollebat, *Agmen*. Sed puto illum ita scripsisse pro *Omne*.

Confligit audacius.] Sic Steph. Ald. verò, *Constitit*.

Subsistentes equitibus.] Ita placet, cum in Steph. legatur, *Subsistentibus*.

CAP. V.

E*Xulibus omnium ciuitatum receptis.]* Steph. Ascitis. Aldin. Accitis. vulgata magis placet.

Millibus ex fuga quinque.] Steph. & Ald. Non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, &c.

Liberam vagandi.] Placet Steph. Liberè vagandi.

Circundare moratur.] Sic Steph. & multi impressi. Aldinus verò *Conatur.* quod ab imperitissimo confectum facile paulò post intelligetur.

Disposita presidio habeat.] Sic valde placet. quavis in Stephan. Disponat.

Intra millia passuum x.] Sic Ald. Steph. tamen: A millibus non amplius xii.

Summa velocitatis.] Rectissime. vti patet ex lib. i. cap. 17. Stephanicus mendosissime, Felicitatis.

In castra distribuit.] Faer. ex suo lib. In terna castra. quod valde placet, cum infra dicat, cum præidia dimisisse.

CAP. VI.

Concursum maximo militum.] Sic Stephan. rectissime, cum in Ald. vitiosissime legatur, *Consensu.* Nam coactum Cæsarem concursatione & flagitatione significat.

Verberibus exanimatum.] Hoc erat, more maiorum supplicium de damnato sumere. lib. 6. cap. vlt.

Vnam astatem.] Nam hic erat annus imperij Cæsaris octauus: Ser. Sulpitio, M. Marcello Coss.

Magna etiam.] Præclare hunc locum Faernus & Vrsinus ex suis lib. restituerunt: Et iam magna parte suorum sibi amissa, in sententia permanent.

In Belgio.] Permaneo in sententia, & Belgis, vbi que legendum arbitror. nusquam enim istiusmodi nomen in aliis gentibus Cæsar finxit. Sic paulò post: In Belgas, pro, In Belgium.

Vulnera per fidem interpositam.] Steph. & Ald. Perfidia interposita. quod non placet.

L. Paulo, C. Marcello Coss.] Pantagathus & Vrsinus reponunt, L. Lentulo. Sed aduersatur ordo annorum ac factorum, quem initio posui. Nam is annus quem insequentem appellat, est ipsius imperij & belli Gallici nonus.

Aqua prohibere hostem.] Frontin. lib. Stratag. 3. cap. 7. C. Cæsar, inquit, in Gallia, Caduceorum ciuitatem amne cincta & fontibus abundantem ad inopiam aquæ redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis usum per sagittarios arcuisset.

In infimis.] Stephan. Sic enim imis radicibus montis ferebatur:

Dimicationis

Dimicationis periculo.] Placet Vrsini. Dimicatione & periculo.

Agger in altitudinem pedum nouem.] Steph. Pedum sex. Sed illud veritius est. nam Orosius scribit aggerem & turrim pedum x fuisse. Cum autem tabulata x essent, oportet singula quinque pedes alta fuisse.

Fortissimo sustinebant animo.] Ita est in Steph. & Lugdunensibus, quantis in Ald. legatur, Paratissimo. sed hoc parui refert.

Vt quisque.] Vrsini. ex suo, Quem quisque. Idem est in Stephan. Sed nihil mutandum arbitror.

CAP. VII.

Sacerdotij petitionem.] Vt in augurum collegium allegaretur.

Cæsaris decedentis.] Ald. Recedentis. Neutrum magnopere placet. Commodius legeretur, Absentis, si a vetere quopiam adiuuaremur. Alioqui, Decedentem, interpretaremur de prouincia & Gallia. Nunc video in editione Vrsini, *Intercedentis.* opinor ex vulgata consuetudine, qua Intercedere dicimus pro Deprecari. sed Vrsino Latinæ linguæ ratio aduersatur.

Anni commendaret petitione.] Sic Steph. & Ald. & alij innumeri. nonnulli Lugdunenses sustulerunt *Petitione.* Sed commodius ita emendabitur: Et honorem suum in insequentis anni commendaret petitionem. Ac nunc video idem Faerno & Vrsino placuisse, apud quos tamen *Petitione* pro *Petitionem* scriptum est.

Consules creatos.] Obscurè loquitur. nisi fortè vel Creatos dixerit, pro designatos. quod fiebat mense Sextili, comitiis contularibus: vel Creandos legendum sit. Sed illud probabilius est.

Sibi coniunctus.] Dura locutio, pro Ipsi: & subauditur, Cæsari.

Neceßitudine legationis.] Ser. Galbam legatum quoque numerat Cæsar initio lib. 3. Malè in Steph. & quibusdam legitur. Consuetudine.

T. Labienum.] Hic est T. Labienus, qui cum Cæsaris legatus in Gallia decem annos fuisset, tamen ab eo discessit: & Pompeij se partibus adiunxit.

HH

Propter salubritatem.] Nam huius autumnii pestilentia tentatum suum exercitum fuisse, posterius lib. i. testatur.

C. Curio Tribunus pl.] Hic est C. Curio, Tribunorum, ut Suetonius scribit, violentissimus. qui de principio Cæsari aduersatus, post tamen in eius partes transiit. Cælius in epist. ad Cic. Quod tibi supra scripsi, Curionem fringere: iam calet. nam feruentissimè concerpitur. bellissimè enim, quia de intercalando non obtinuerat, transfugit ad populum: & pro Cæsare loqui cœpit. Itaque Epit. 109. C. Curionis, inquit, Tribuni pl. primum aduersus Cæsarem, deinde pro Cæsare actiones continet. Plutarch. in Pomp. scribit, Curionem hunc à Cæsare magno ære alieno liberatum, atque ita in ipsius partes adductum. Hoc autem illius postulatam totidem propè verbis commemorat. Et in eandem sententiam scribit Dio lib. 40. & Velleius lib. 2.

Fore eo facto.] Valde placet Vriin. & Faern. librorum scriptura, Fore eo pacto.

Discessionem facere.] Faern. & Vrsi. & Manut. Per se Senatus, quibus nõ assentior: quanuis per discessionem fieri S. C. soleret. Sensus est: Curio discessionem fecit, ut qui suam sententiam sequerentur, iidem pedibus in suam partem discederent. Plutarch. scribit, cum ij qui solum Cæsarem arma deponere, Pompeium magistratum retinere censerent, discessionem fecissent, plerosque omnes in eorum sententiam pedibus iisse. cum iteru discessio facta esset ab iis qui dimisso exercitu priuatù vtrunque esse celerent, pro Pompeio viginti duos solum, pro Curione reliquos omnes iterisse. Appian. autem lib. de bell. ciuil. 2. in hoc numero CCC LXXX posuit.

Consules.] L. Paulus, C. Marcellus.

Interferunt.] In quibusdam annotatù video *suaferunt*. quod probabilius videtur. Valde placeret Intercesserunt. ut Octau. Pantagathus restituit: si modò libris auctoribus id fecit.

Nam Marcellus.] M. Marcellus, qui proximo superiori anno cum Ser. Sulpitio Cos. fuerat. Huius autem rei totius historia extat in Epist. Cælij ad Cic. hb. fam. 8. ep. 8. & 13.

Contra Legem Pompeij & Crassi.] Liu. Epit. 107. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, inuito & contradicente M. Catone. Locus hic ostendit, Cn. Pompeium, C. Licinium Crassum Coss. legem hanc tulisse: de qua tamen operæpretium est audire quod Suet. scribit in

bit in Iul. Acciderat autem, ut Pompeius legem de iure Magistratuum ferens; eo capite quod à petitione honorum absentes summouebat, ne Cæsarem quidem exciperet, per obliuionem: ac mox; lege iam in æs incisa & in ærarium condita corrigeret errorem. Ciceronis autem lib. ad Attic. 8. hæc verba sunt: Idem etiam (de Pompeio loquitur) contendit, ut x. Tribuni pl. ferrent, ut absentis ratio haberetur: quod idem ipse sanxit, lege quadam sua: M. que Marcello Cos. finienti prouincias Gallias Kal. Martiis restitit.

Retulerat de Cæsari prouinciis.] Liu. Epit. 108. Præterea contentiones inter Coss. de successore C. Cæsari mittendo agente in Senatu C. Marcello Cos. ut Cæsar ad petitionem Consulatus veniret, cum is lege lata in id tempus Consulatus prouincias obtinere deberet.

Cæsari eam dedit.] Verbum *Cæsari* tollendum videtur: nam Pompeius eam legionem quam Cæsari miserat, Reip. quasi de suo numero ad bellum Parthicum attribuit. Plutarch. in Pompeij vita scribit, eum belli Parthici prætextu eos milites repetiisse, quos ei commodarat. quos Cæsar, et si causam non ignoraret, viritim e c. l. denarius donatos ei remisit. Idem scribit Dio lib. 40.

Vni Cæsari detrahuntur.] Pompeius, inquit Dio lib. 40. ex his quas secum habebat, nullam dedit: sed eos qui huic negotio præfecti erant, iussit eam legionem à Cæsare petere, quam ei commodarat. Ita cum vterque videretur vnam legionem dare, re ipsa Cæsar ambas dedit.

Ad bellum Parthicum.] In quo M. Crassus interierat. Dio scribit, Bibulo id bellum mandatum fuisse, lib. 40.

Fit deinde S. C.] De hoc meminit Cæsar lib. ciu. 3. cap. 17.

Se expoliari.] Legendum videtur, Ea se expoliari.

Ex suo numero.] Rectè sic: Cum in aliis quibusdam legatur, Et suo nomine. Numerum autem intelligit x. Legionum, quæ attributæ illi fuerant.

Per M. Marcellum.] Corrigatur, ut in aliis nonnullis: A Paulo & Marcello Coss.

Abse missas.] Primam, quam à Pompeio: & decimam quintam.

FRANC. HOTOMANVS

Lectori S.

NON sum nescius (Lector) operam me iuventuti perutilem nauaturum fuisse, si nomina gentium, regionum, urbium, ac locorum, quibus his in libris Caesar utitur, cum ijs quibus hoc tempore utimur nominibus contuliffem: ut quo quidque loco gestum esset, notari iam à quoque & animaduerti posset: eamque suauissimam animorum oblectationem futuram fuisse. Sed primum omnium affirmo illud opus esse non privati & tenuis alicuius hominis, praesertim in umbraculo & bibliotheca sua consenescentis: sed Regis ac satrapae cuiuspiam, qui sibi verus illud Antonini aut Ptolemæi præclarum exemplum imitandum proponeret. non enim solis Gallis, sed Germanis, Heluetijs, Allobrogibus, Hispanis & Britannis danda opera fuisset. neque verò in libris tantum de bello Gallico opera illa sumenda, verum etiam in ijs qui de bello civili conscripti sunt: qui sine Italia, ac praesertim Hispania totius cognitione & comparatione plenè intelligi non possunt. Præterea quantum ad Germaniam attinet, video quidem eruditos viros complures bonam piamque operam patriæ suæ nauasse: Henr. Glareanum, Ægidium Tschudum, Altamerum, Thomam Hubertum, Iohannem Rhellicanum, & qui longè reliquis omnibus antecellit, Beat. Rhenanum. verum illi tam parum inter se constât, atque adeò tam multa perspicue pugnantiâ tradiderunt, ut nihil propemodum certi atque explorati reliquerint. In Gallia verò

lia verò nostra quis est, qui vel minimum in tam præclaro instituto laborem posuerit? quod magno gentis nostræ cum pudore fatendum est, quæ ut olim Ægyptij à suis tyrannis in molibus ac pyramidibus exirruendis occupati fuerunt, ne cui meliori cogitationi locum relinquerent, sic tota propè in litibus sectandis, & forensibus, ac rabulariis negotiis etatem consumit. Itaque Raymundi Merliani doctissimi viri libellum de Gallia & Germania regionibus conscriptum relinquendum putauimus: tantisper dum Heros aliquis existat, qui Caesaris librorum studiosus, vel potius virtutis æmulus, negotium eius rei conficiendæ quamplurimis doctis viris, magnis propositis præmiis, committat. Interea eam partem Itinerarij Antonini, quæ ad Galliam nostram pertinet, adhibendam curauimus: simulque Regum ac Principum Gallorum, Germanorum, ac Britannorum nomina, literarum ordine nuper à nobis animi causa descripta in hanc appendiculam retulimus.

EX ITINERARIO ANTONINI AVGVSTI,
Gallarum prouinciæ XVI.

Viennensis. Narbonensis I. Narbonensis II.
Aquitanica I. Aquitanica II.
Nouem Populania. Alpes maritimæ.
Bellica I, Bellica II. in qua transitus ad Britanniam, id est, Remus.
Germania prima super Renum in qua est Magontia.
Germania II. in qua est Agrippina.
Prouincia maxima Sequanorum in qua est Vefontiacensis.
Prouincia Alpium gratarum & Penninarum in qua est Tarentasia.

Aquitania Viennensis idem Metropolis. Aquitania I. in qua est Beturicum.

Prouincia II. in qua est Burdigala.

Nouem Populania in qua est Auslua.

Narbonensis I. in qua est idem Metropolis.

Narbonensis II. in qua est Aquentis.

Lugdunensis I. in qua est Lugdunum.

Lugdunensis II. super Oceanum in qua est Rotomagus.

Lug. III. in qua est Turonis.

Lug. IIII. in qua est Sennis.

METROP. PROVIN. LVGD. I. CIVI.

LVGD. Numero IIII.

Ciu. Eduorum

Ciu. Lingonum

Cast. Caballionense

Cast. Maticonense.

METROP. PROVIN. LVGD. II. Num. VII.

Ciu. Rotomago

Ciu. Baiocassium

Ciu. Abricantium

Ciu. Ebroicorum

Ciu. Salarum, id est Saiorum

Ciu. Lexouiorum

Ciu. Constantia.

PROVIN. LVGD. III. CIVI. Num. IX.

Metrop. Ciu. Turonum

Ciu. Cennomanorum

Ciu. Redonum

Ciu. Andicauorum

Ciu. Namnetum

Ciu. Corisopitum

Ciu. Cianctium, id est, Venetum

Ciu. Osisimorum

Ciu. Diablintum.

PROVIN. LVGD. IIII. CIVI. Num. VII.

Metrop. Ciu. Senonum

Ciu. Carnorum.

Ciu. Antioederum

Ciu. Tricassium

Ciu. Aurelianorum

Ciu. Parthiorum

Ciu. Meldiorum.

BELLICA. I. CIVI. Num. IIII.

Metrop. Ciu. Treuerorum

Ciu. Mediomatricorum, id est Merris

Ciu. Leucorum, id est, Tullo

Ciu. Veredonensium.

BELLICA. II. CIVI. Num. XII.

Metrop. Ciu. Remorum

Ciu. Suefionum

Ciu. Catalaunorum

Ciu. Veromannorum

Ciu. Atrouatum

Ciu. Camaracensium.

Ciu. Turnacensium

Ciu. Siluanectum

Ciu. Bellouacorum

Ciu. Ambianensis

Ciu. Morinum, i. Ponticum

Ciu. Bononensium.

PROVINC. GERM. I. CIVI. Num. IIII.

Metrop. Ciu. Magontiacensis

Ciu. Argentoracensium

Ciu. Nemetum, id est, Spira

Ciu. Vangionum, id est, Vuormen.

PROVINC. GERM. II. CIVI. Num. II.

Metrop. Ciu. Agrippinensis, id est, Colonia

Ciu. Tungrorum.

PROVIN. MAXIMA SEQUANORVM CIVI. Num. X.

Metrop. Ciu. Vesontiensis

Ciu. Equestrium, id est, Neuiduno

Ciu. Eluntiorum, id est, Auentium

Ciu. Noidenolex Auenticus

Ciu. Basiliensium, id est, Basilia

Cast. Vindonise

Cast. Ebrodunense

Cast. Argentariense

Cast. Rauracense, id est, portus Abucina.

PROVINC. ALPVM GRATIARVM,

& Penninarum CIVI. *Numero II.*

Metr. Ciu. Centronium, id est, Tarantasia

Ciu. Valensium, id est, Octodorus.

ITEM IN PROVINCIA. *Provinc.**Viennensis CIVI. Num. XIII.*

Metr. Ciu. Viennensium.

Ciu. Gennauentium

Ciu. Gratianopolitano

Ciu. Albensium. Ciu. Viuario

Ciu. Decensium.

Ciu. Valentinorum

Ciu. Auenicorum

Ciu. Arelatensium

Ciu. Carpentoratenfis *Num. v l. Nadusea*

Ciu. Malsiliensium

Ciu. Ricartinorum

Ciu. Vasionensium

Ciu. Arausinorum

Ciu. Cabellicorum.

PROVINC. AQUITANIA I. CIVI. *Num. IX.*

Metr. Ciu. Bitaricum

Ciu. Cadorcorum

Ciu. Aruernorum

Ciu. Lemauicum

Ciu. Rothenorum

Ciu. Gabalum

Ciu. Abigensium

Ciu. Vellauorum.

PROVIN. AQUITANIA II. CIVI. *Num. VI.*

Metr. Ciu. Burdegalensium

Ciu. Santonum

Ciu. Agennensium

Ciu. Pictaorum

Ciu. Etolinsensium

Ciu. Perrogiorum.

PROVINC. NOVE M POPOLO-

NIA, CIVI. *Num. XII.*

Metr. Ciu. Aufciorum

Ciu. Aquensium

Ciu. Lastoracium

Ciu. Conuenarum

Ciu. Constantanorum

Ciu. Bonum quod est Bor.

Ciu. Beranensium, id est, Benainas

Ciu. Aturensium

Ciu. Valatica

Ciu. Turiaubica Tralugorra

Ciu. Elloronensium

Ciu. Ellosaticum.

PROVIN. NARBONEN. CIVI. *Num. VIII.*

Metr. Ciu. Narbonensium

Ciu. Tolosatum, id est, Tolosa

Ciu. Beterrentium

Ciu. Agatensium

Ciu. Nemaufensium

Ciu. Magalonensium.

Ciu. Lutuensium, id est, Lutava Castrum

Cast. Vcetiense.

PROVIN. NARBONEN. II. CIVI. *Num. VII.*

Metr. Ciu. Aquensium

Ciu. Foroiulensium

Ciu. Abtensium

Ciu. Appencensium

Ciu. Retensium, id est,
Reias.

Ciu. Segesterorum

Ciu. Antipolitana.

PROVINC. ALPVM MARITIMA-

RVM CIVI. *Num. VIII.*

Metr. Ciu. Ebreduno

Ciu. Dinensium, id est, Dina

Ciu. Rigomagensium

Ciu. Sollinensium

Ciu. Saniciensium, id est, Sanicifia

Ciu. Glannatenna

Ciu. Cemelepanensium

Ciu. Vensiciensium, id est, Ventio.

Nomina Regum & principum barbarorum.

Adcantuannus, Aquitanus, bello Sontiatum summam
imperij tenebat, & oppidum à Cæsare oppugnatum
defendebat. lib. 3. cap. 6.

Aegus & Roscellus, Allobroges, duo fratres, Abducilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimæque vñs erat, à Cæsare ad Pompeiũ defecerunt. lib. ciuil. 3.

Ambiorix, rex dimidiæ partis Eburonum. lib. 5. cap. 8. & libro 6. cap. 6. Imperia erant eiusmodi, vt non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinem, libro quinto, capite 8.

Antebrosius, Rhemus, primus suæ ciuitatis, legatus ad Cæsarem à suis missus. lib. 2. cap. 1.

Ariouistus, Rex Germanorum, à Sequanis mercede conductus aduersus Aeduos, in illorum finibus annos quatuordecim confederat. lib. 1. cap. 12. Rex atque amicus à Senatu appellatus fuerat Cæsare Consule. cap. 13. & 15. Galliæ ciuitates quæ aduersus ipsum coniurarent, vno prælio fuderat, stipendiariâque sibi reddiderat. lib. 1. cap. 16.

Bellouesius Tarquinio regnante ab auunculo Ambigato Cæsarum Rege delectus, qui Italiam occuparet. à Cæsare non nominatur, sed à Liuiio lib. 5.

Boduognatus, Dux Neruorum, qui summam imperij tenebat, cum illi aduersus Cæsarem pugnarent. lib. 2. cap. 7.

Caburus, princeps ciuitatis Heluorum, cuius filius C. Valerius Donotaurus anno belli Gallici septimo interfectus est. lib. 7. cap. 12.

Camulogemus, Aulerus, singulari scientia rei militaris, ad eum est honorem euocatus, vt Parisij & finitimæ ciuitates ei summam imperij deferrent, anno belli septimo. libro 7. capite 11.

Cassiuellaunus, Britannus, cui, cum Cæsar in Britanniam exercitum traduxisset, summa imperij belli que administrandi communi Britannorum consilio permilla est. libro quinto, capite 5.

Caruilius, rex in ea parte Britannia quæ est ad Cantium, & tota maritima est, Cassiuellauni imperio castra naualia Cæsaris improuiso adoritur. lib. 5. cap. 7.

Casticus Catamanteledis filius, Sequanus. lib. 1. cap. 2.

Catamantales regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à Senatu, populóque R. amicus appellatus erat. lib. 7. capite 2.

Catiuulcus,

Catiuulcus, Rex dimidiæ partis Eburonum, frater Ambiorigis. lib. 5. cap. 7. & lib. 6. cap. 6.

Cauarillus, Aedius, pedestribus illorum copiis quæ ad Cæsarem missæ fuerant, præfectus. lib. 7. cap. 12.

Cauarinus, Seno, quem Cæsar apud Senonas Regem constituerat, regno domóque à suis expulsus, ad Cæsarem confugit. lib. 5. cap. 13. Eum Cæsar Senonum equitatu præfecit. lib. 6. cap. 1.

Cimberius, Dux Sueuorum, frater Nasuæ, qui centum Sueuorum pagos primo Gallici belli anno ad Rheni ripas subsidio Sequanis adduxerat, Rhenumque transire conabatur. libro 1. cap. 8.

Cingetorix de Treuironum principatu contendebat cum Induciomaro. lib. 5. cap. 2. cuius erat gener, mansitque in fide Cæsaris, libri quinti capite decimotertio. Alter fuit Britannus, rex in ea parte quæ est ad Cantium, qui Cassiuellauni imperio castra Cæsaris improuiso adortus est, libri quinti capite septimo.

Comius, Atrebas, quem Cæsar Atrebatibus Regem constituerat. lib. 4. cap. 5.

Conetodurus, & Cotuatus, Carnutes, desperati homines, quibus ducibus Carnutes anno septimo arma sumpserunt. libro 7. capite 1.

Conuictolitanis, Aedius, florens & illustris adolescens, qui summum magistratum, quem illi Vergobretum appellant, in sua ciuitate obtinebat. lib. 7. cap. 6.

Corbeus, Bellouacus, dux suæ gentis, in bello aduersus Romanos, anno octauo, vna cum Commio Atrebate. Ei populi R. nomen odio summo erat. lib. 8. cap. 2.

Cotus, Aedius, antiquissima familia natus, homo summæ potentia & magnæ cognitionis. Vergobretus in sua ciuitate renuntiatus. lib. 7. cap. 6.

Critognatus, summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis. Alesia summam imperij tenebat. suavit, vt qui ad bellum inutiles essent, eorum corporibus oppidani vitam tolerarent. lib. 7. cap. 14.

Diuico, Heluetius, Princeps legationis ad Cæsarem missus. lib. 1. cap. 2.

Diuitiacus, Aedius, principatum in ciuitate sua obtinebat, cui Cæsar ex aliis Gallis maximam fidem habebat, Roma-

norum aduentu in antiquum locum gratiæ atque honoris restitutus est. Eius summum erat in populum R. studium. Itaque ipsius suafu Cæsar de Gallia occupanda consilium sumpsit. lib. 1. cap. 3.

Drapes, Seno, vt primùm Gallia defecit, collectis vndique perditis hominibus, impedimenta & commeatus Romanorum intercept. lib. 8. cap. 4. Captus à Caninio, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. lib. 8. cap. 7.

Dumnacus, Dux Andium, anno octauo Lemouicum oppugnauit. lib. 8. cap. 4.

Dumnorix, Aeduus, frater Diuitiaci Aeduorum Principis, gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat. lib. 1. cap. 4. Equitatum Aeduorum præerat. In Cæsarem perfidus, cap. 7. ob rebellionem interfectus, lib. 5. cap. 3.

Duracius, Picto, qui perpetuo in amicitia R. permansit. lib. 8. capite 4.

Epasnactus, Aruernus, amicissimus Populi R. qui Lucretium Cadurcum cepit, & vinctum ad Cæsarem adduxit. lib. 8. cap. 7.

Eporedorix, Aeduus, summo loco natus adolescens, & summae domi potentia: qui de principatu cum Viridomaro contendebat. lib. 7. cap. 7. quo duce ante aduentum Cæsaris Aedui cum Sequanis bello contenderant. lib. 7. cap. 2.

Galba, Rex Sueffionum, x i i. oppidorum dominus, ad quem Belgæ anno belli Gallici secundo propter iustitiam prudentiamque summam totius belli detulerant, & ad id bellum millia armata quinquaginta pollicebarur. lib. 2. ca. 1. Eius duo filij Nouioduno capto Cæsari obsides dati sunt. libro 2. capite 4.

Gobanitio, Aruernus, Vercingetorigis patruus, Aruernorum princeps. lib. 7. cap. 1.

Guturnatus, princeps Carnutum, rebellionem & bello concitato, captus, & verberibus exanimatus, securi percussus est. lib. 8. cap. 6.

Iccius, Rhemus, primus suæ ciuitatis, legatus ad Cæsarem à suis missus. lib. 2. cap. 1.

Immanuentius, Britannus, qui in ciuitate Trinobantium regnum obrinuerat. lib. 5. cap. 7.

Induciomarus de Treuirorum principatu cum Cingetorige contendebat. lib. 5. cap. 2.

Liscus,

Liscus, Aeduus, summo magistratui in sua ciuitate præerat. lib. 1. cap. 7.

Litauicus, Aeduus, amplissima familia natus, præfectus decem millium militum, quæ Cæsari ad bellum ab Aeduis missa sunt. lib. 7. cap. 7. 8. & 10.

Lucretius, Cadurcus, homo summae audaciæ, à Vercingetorige imperatore in Ruthenos missus. lib. 7. cap. 1. eam ciuitatem Aruernis conciliauit. lib. 7. cap. 2.

Mandubratius, Britannus adolescens, qui Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat: cuius pater Imanuentius regnum in Trinobantium ciuitate obtinuerat, interfectusque erat à Cassiuellauno. lib. 5. cap. 7.

Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris regnum in Senonibus obtinebat: huius fratrem Cauarinum Cæsar, illo, vt credi par est, mortuo, regem constituerat. lib. 5. cap. 13.

Nasua, Dux Sueuorum, frater Cimberij: qui primo belli Gallici anno centum Sueuorum pagos ad Rheni ripas Sequanorum subsidio adduxerat: & Rhenum transire conabatur. lib. 1. cap. 3.

Numeius, Heluetius, nobilissimus suæ ciuitatis, princeps eius legationis quam primam Heluetij ad Cæsarem miserunt. lib. 1. cap. 3.

Ollouico, Rex Nitiobrigum, qui à Senatu R. amicus erat appellatus. lib. 7. cap. 6.

Orgetorix, apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit, regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, de Gallia occupanda. Cuius rei accusatus mortem sibi consciiuit. lib. 1. cap. 1.

Piso, Aquitanus, amplissimo genere ortus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu appellatus. lib. 4. cap. 3.

Segonax, Rex in ea Britannia parte, quæ tota maritima est, & Galliam spectat: qui à Cassiuellauno castra Cæsaris adoriri iussus est. lib. 5. cap. 7.

Sedukius, Dux & Princeps Lemouicum, postremo Gallia meru. lib. 7. cap. 15.

Sigouesius, Tarquinio regnante, ab auunculo suo Ambigato Celtarum Rege missus, qui agros ad Hercinium saltum occuparet. Liu. lib. 5.

Surus, Aeduus, qui & virtutis & generis summam nobilitatem

tatem habebat: solusque ex Aeduis vsque ad annum octauum in armis permansit, captus in Treuiris à Labieno. lib. 8.

Tasgetius, Carnutus, cuius maiores in sua ciuitate regnū obtinuerant. Hunc Cæsar in maiorum locum restituerat. lib. 5. cap. 8.

Taximagulus. Rex in ea Britannia parte, quæ est ad Ranzium, quæ tota maritima est. lib. 5. cap. 7.

Teutomatus, Rex Nitiobrigum, cuius pater ab Senatu Romanicus appellatus erat. lib. 7. cap. 6. & cap. 8.

Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Gallia totius obtinuerat, auctor defectionis & belli contra Cæsarem gerendi. Rex à suis appellatus. lib. 7. cap. 1.

Verodoctius, Heluetius, nobilissimus suæ ciuitatis, princeps eius legationis quam Heluetij primam ad Cæsarem miserunt. lib. 1. cap. 3.

Vedeliacus, Aedius, qui Vergobretus in sua ciuitate fuerat. lib. 7. cap. 6.

Vergasillaunus, Aruernus, Vercingetorigis consobrinus, postremo Gallia motu vnus è quatuor summis ducibus deligitur, quibus summa imperij tradita est. lib. 7. cap. 14.

Vertiscus, Rhemus, suæ ciuitatis princeps, & præfectus eorum equitum, quos Rhemi Cæsari auxilio miserunt, anno belli octauo. lib. 8. cap. 2.

Viridouix præerat Vnellis, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum quæ defecerant. lib. 3. cap. 5.

Viridomarus, Aedius, adolescens summæ domi potentiæ, quem Cæsar ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat: & cum Eporedorige de principatu contendebat. lib. 7. cap. 7. Postremo Gallia motu vnus è quatuor ducibus fuit aduersus Cæsarem. lib. 7. cap. 14.

Voccio, Germaniæ Rex, cuius sororem Ariouistus ab ipso in Galliam missam, uxorem duxerat. in Ariouisti fuga periit. libro 1. cap. vlt.

FINIS.

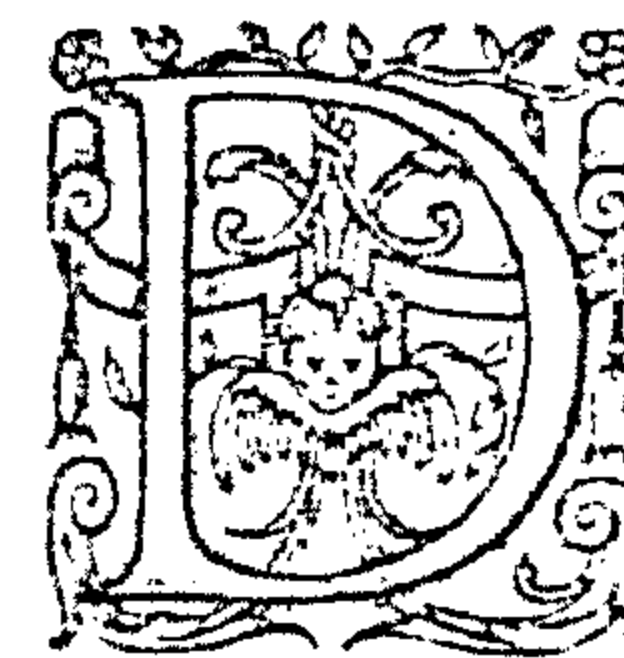
FRANC. HOTOMANI

IVRISC. IN LIBROS C. IULII

CAESARIS DE BELLO CIVILI NOTÆ.

IN LIBRUM I.

CAP. I.

De bello civili.] Vetus lib. sic, Commentariorum belli ciuicis Pompeiani lib. primus. quod non displicet.

A. C. Fabio Cæsari.] Sic vetus lib. & Aldin. alij complures, A Fabio C. Cæsaris. Sed consuetudo Cæsaris perpetua hæc est, vt prænomine non vtatur.

Literis Cæsari.] Literarum argumentum hoc fuit, vt sibi absentem alter Consulatus mandaretur. Nam, vt lib. 8. diximus, lege Pompeia Licinia latum erat, vt eius absentis ratio comitijs Consularibus haberetur. Sueton. Senatū, inquit, literis deprecatus est, ne sibi populi beneficium adimeretur: aut vt ceteri quoque Imperatores ab exercitibus discederent. Plutarch. in Pomp. & item in Cæs. scribit, Antonium inuito Senatu Cæsaris literas ad populum recitasse, quibus postulabat, vt prouincijs exercitūque dimissis vterque apud populum actionum suarum rationes redderet. Item in Cæs. Alteras ab eodem literas allatas quibus petebat, vt citerior saltem Gallia & Illyricum, sibi cum duabus legionibus concederetur, vsque ad alterius Consulatus petitionem. Hæc eadem Dio libro quadragesimo primo, & Appian. Ciu. 2. & Orosius. His autem Cæsaris postulatis Cicero lib. ad Attic. 7. ep. 6. De Republ. (inquit) valde timeo nec adhuc ferè inueni, qui non concedendum putarit Cæsari, quod postularer, potius quam depugnandum. Cur autem nunc primum ei resistam, quam cum quinquenniū prorogabamus? aut cum vt absentis ratio haberetur, ferebamus? Contra tamen epistola 8. Nam quid impudentius? tenuisti prouinciam per decem annos,

non tibi à Senatu, sed à te ipso per vim & per factionem datos. præterit tempus non legis, sed libidinis tuæ. fac tamen legis. ut succedatur, decernitur. impedis, & ais: Habe mei rationem. habe tu nostrum, exercitum tu habeas diutius, quam populus iussit, inuito Senatu? Hæc perterritæ ac perturbatæ Ciceronis mentis argumenta sunt. Legenda etiam Famili. lib. 16. epist. 12.

A C. Fabio.] A C. Fabio Curione: de quo superiore libro extremo: qui Tribunus anno proximo fuerat. Quem enim hic Cæsar Fabium, Dio lib. 41. Curionem appellat. Appianus quoque lib. Ciu. bell. 2. Curionem literarum latorem nominat: & triduo MCCCL stadia ab exercitu Cæsaris Romam cōfecisse scribit.

Consulibus.] C. Claudio Marcello, L. Corn. Lentulo, qui paucis antè diebus Consulatum inierant. Hæc enim historia omnis ad Ianuar. mensẽ pertinet.

Tribunorum pl.] Tribunos Dio nominat, M. Antonium, Q. Cassium, quos Cæsaris partium studiosos fuisse constat. C. tamen Cassium, & M. Lepidum, & L. Torquatum Pompeianos Cicero nominat. ad Attic. libro 7. ep. 21. Plutarch. in Pomp. Metellum Cæsarianis adiungit. At ipse Cæsar paulo post, in fin. cap. 7. aperte L. Metellum in suis aduersariis numerat.

Scipio.] Q. Cæcilius Metellus, Pius, Scipio: qui triennio antè Consul fuerat cum Pompeio: cuius filia morte P. Crassii viduam uxorem duxerat Pompeius. Plutarch. in Pompeio. ubi tamen legitur *Corneliam*.

In ciuitate.] Magnoperè assentior Faerno & Ursino, verba duo hæc abundare. Nam in vrbe quidem id factum esse, mox dicitur. Sed In ciuitate, pro Intra mœnia vrbis, durius videtur. Et cum ita loquebantur, velut in Quintiana: Quæ res in ciuitate, &c. hoc significabant, id est In populo R. & sic paulo infra: Ciuitatem esse in armis. Et apud Liu. lib. 21. Ciuitatem omnem in expectationem belli erectam inueniunt. Item lib. de legib. 3. Qui illa vrbe pulsi, carere ingrata ciuitate, quam manere in improba, maluerunt. Durius tamen videtur id glossæ attribui. Quod si vetus aliquis Codex haberet *Infinite*, valde arrideret. ac planè mihi persuasum, id ex glossa sumptum: cum eruditus aliquis veterem formulam esse sciret, Referre de Repub. pro Referre de summa

summa Reip. infinite, non de singulari aliquo negotio. Cicero Philipp. 3. Quamobrem Tribuni pl. quanquam vos nihil aliud nisi de præsidio retulistis, tamen mihi videmini magno consilio potestatem nobis de tota Rep. fecisse dicendi. Idem Catil. 3. Senatum consului de summa Reip. quid fieri placeret. Sueton. in Iul. M. Marcellus Cos. edicto præfatus, de summa se Rep. acturum, retulit ad Senatum ut ei succederetur. Liu. lib. 40. Secundum rem diuinam, ut de Repub. Senatum consulerent. Et lib. 26. De Rep. tamen primum ac de prouinciis ambo Coss. ad Senatum retulere.

De eâ re ad Senatum referri.] Ald. De repub. quod sine dubio rectum est.

Senatus in vrbe habebatur.] Hæc non cohærent: Senatum in vrbe habitum: & Pompeium adfuisse. Nam Pompeio cui Proconsuli decreta Hispania fuerat, in vrbe adesse ius non erat. Qui enim cum imperio erant, iis intra urbem esse non licebat: eoque Senatus eis extra urbem dabatur in æde Bellonæ: ut in libell. de Senatu exposuimus. Itaque sub finem huius lib. Ut idem, inquit, ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat. Itaque lib. 8. cap. vlt. Proximis, inquit, diebus habetur Senatus extra urbem. & Dio lib. 41. Tum, inquit, Pompeius in suburbio cum exercitu erat. Quæ cum ita sint, P. Victorius disputabat legendum esse *Aberat*. quod Faernus & Ursinus rectissimè improbarunt. Nam quo sensu dixisset, quod Senatus in vrbe habebatur, Pompeiique aberat, Scipionis orationem ex ore Pompeij mitti visam fuisse? Rursum autem absurdum videtur, admoneri Senatum in vrbe habitum. Itaque non dubito scriptum à Cæsare fuisse *Ad urbem*: & ab imperito quopiam vel in Glossa, vel in textu, repositum *In vrbe*. Aderat ergo Pompeius in Bellonæ templo, singulorumque sententias notabat: ut mox intelligetur, cum dicet, quosdam laudatos, quosdam reprehensos.

Sibi consilium capturum.] Consilium sibi capere dicebantur honesto verbo, qui ab aliis discessionem faciebant, sibi que separatim consulebant. Sic hoc ipso libro, non procul ab extremo: Ut iurent omnes, se exercitum ducisque non deserturos, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Et li. 2. in seq. cap. Si id non fecisset, sibi consilium capturos.

Ante de ea re.] Sic vetus, & alij complures, melius Ald. & nonnulli impressi, *De republica*: id est de summa Reipub. vt paulò antè.

Dixerat aliquis.] Nihil muto. magis tamen placuisset numero plurali: Dixerat aliqui. Nam post parenthesis sic infert: Hi omnes, &c.

Primo M. Marcellus.] Qui biennio antè Consul cum Ser. Sulpitio fuerat.

Tuto & liberè.] Nam eo præsidio tutus Senatus aduersus Cæsaris & Pompeij exercitus fuisset.

In suas prouincias.] Obtinebat (inquit in Cæsare Plutarc.) duas prouincias Pompeius, Hispaniam & Africã vniuersam quas per legatos administrabat. Sic infra cap. 17: Duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat.

Arreptis duabus legionibus.] Vetust, & alij nonnulli. Corruptis. Vitiolè. Nam primam & decimam quintam legionem Cæsari Pompeius abripuerat: vt dictum est superiore lib. extremo. Neque hanc legionum duarum abductionem videtur Cicero probasse, scribens ad Att. lib. 7. ep. 12. Spes omnis (de Pompeianis loquitur) in duabus inuidiosè retentis penè alienis legionibus. Habebat autem hoc tempore Cæsar legiones XI. vt scribit idem ad Att. lib. 7. ep. 7.

Pronuntiatum.] Moris erat, dictis sententiis, vt eas Consul pronuntiarer: id est, cõmemoraret: vt, si videretur, discessio fieret. cuius rei exemplũ est in epist. Cic. ad Lentul. lib. 1.

Sententiæ graues.] Acerbæ, & vehementes in Cæsarem.

Misso ad vesperam sen.] Apparet verum esse, quod alio loco scripti contra Vrsini sententiam, vtrunq; visitatum fuisse, Ad vesperam, & Ad vesperum.

Omnes qui sunt eius ordinis.] Notanda locutio. Non enim senatorium ordinem hinc significat: cum essent hoc tempore propè mille Senatores, quos omnes non est verisimile à Pompeio domum euocatos. Sed facete ordinem vsurpauit, pro numero eorum qui inimici Pompeij erant.

Laudat Pompeius.] Sic omnes lib. Pantagathus tamen Promptos, ex ingenio restituebat: quod mihi non probatur. Nam vniuersè laudauit, post qui reprehendendi videbantur, singulatim reprehendit.

M. Antonius, Q. Cassius.] Linius Epit. c. 1 x. Cùm S. C. factum esset, vt successor Cæsari mitteretur, M. Antonio &

Q. Cassio

Q. Cassio Tribunis pl. quoniam intercessionibus id S. C. impediabant, vrbe pulsus, mandatum à Senatu Consulibus, & Cn. Pompeio, vt viderent, nequid detrimenti Resp. caperet.

Ad ius comitiorum.] Postulat, vt ius comitiorum seruetur. diebus autem comitialibus Senatum haberi non licebat ex lege Pupia: vt posterius dicitur. Curio superiore proximo Decembri mensè Tribunatu abierat, quem anno proximo gesserat. Dio lib. 40. scribit, eum Pontificem fuisse, & postulasse, vt mensis vnus intercalatio fieret, nequid noui in Reipubl. decerneretur.

Atque eorum.] Magis placeret, *Atque ñ: si modò vetus liber adiuuaret.*

C. Curio.] De hoc diximus lib. superiore. Bello ciuili (inquit Velleius libr. 2.) non aliis maiorem flagrantiorẽque quam C. Curio Tribunus pl. subiecit faciem: vir nobilis, eloquens, audax, suæ alienæque & fortunæ & pudicitæ prodigus, homo ingeniosissimè nequam, & facundus malo publico.

L. Piso Censor.] Censuram enim hoc anno gesserunt Appius Claudius Pulcher, L. Piso Cælonius, Cæsaris socer. vt ait Dio lib. 40.

Dolor repulsæ.] M. Cato in petitione prætura, prælato Vatinio repulsam tulit. Idem cum legem impediret, quæ prouinciarum Consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Gallo Syriæ, & Parthicum bellum: Cæsari Gallia & Germania dabantur: à C. Trebonio Tribuno pl. auctore in vincula ductus est. Epit. 105. Dio verò lib. 40. scribit, eum Cæsaris & Pompeij opera Consulatu deiectum fuisse: factosque Marcellum & Sulpitium.

Regum appellandorum largitionibus.] Satis ostendit, Reges exteros, qui à Senatu amici & Reges appellabantur, magnis id largitionibus ab eius anni Consulibus redemisse. Qua ex re vel exterarum gentium stultitia, vel Romani nominis terror cognosci potest.

Pro necessitudine.] Nam Pompeij filiam in matrimonio habebat. Plutarch.

Ostentatio sui.] Legendum arbitror, *Assentatio sui*, vt alibi locutus est. nam quorsum ad hanc rem potentium ostentatio pertinisset?

Illo affinitatis tempore.] Ad retinendam Pompeij necessitu-

dinem ac voluntatem, Octauiam sororis suæ neptem, quæ C. Marcello nupta erat, conditione ei detulit: sibi quæ filiam eius in matrimonium perit, Fausto Syllæ destinatam. Sueton.

Infamia duarum legionum.] Infamia propter duas legiones abductas.

CAP. II.

R *Aptim atque turbatè.*] Faern. Vrsin. & meus vetus, *Ru-
ptim.* quod valde placet. Nam, vt opinor, Ruptim agere, & Ordine agere, opponuntur.

Extremi iuris intercessionem.] Vox Intercessionem ociosa hoc loco videtur, & ex glossa in contextum irrepsisse. Cum plebs Romana ciuili bello a Marianis partibus sterisset, Sylla victor multa ei ademit, in his Tribunitiæ potestatis partem maximam. Intercessionem tamen reliquerat, vt infra cap. 3. Cicer. de leg. 3. Quamobrem in ista quidem re Syllam vehementer probo, qui Tribunitiæ suæ lege iniuriæ faciendæ potestatem ademerit: auxiliij ferendi reliquerit. Extremum autem ius appellat, minimum & postremum. Hæc olim ita scripseram. Et video nunc idem Manutio doctis. viro placuisse.

Octauo denique mense.] Locus mihi obscurus. nisi fortè Saturninum, Gracchos, & similes intelligat, atque ita rem exponamus: Tribuni magistratum Nonis Decemb. inibant. Octauo post mense Consularia comitia habebantur. Tum igitur nouis Consulibus designatis, de suis superiorum octo mensium actionibus cogitare consueuerant, quomodo accusationem anni insequentis effugerent.

Extremum atque vltimum.] Malè, qui alterutrum tollendum putant. Sic enim Cicero diuin. 2. Cælum extremum atque vltimum dicit. Hoc autem S. C. quale esset, copiose exposui in lib. de Senatu, sub voce S. C. vltimæ necessitatis.

Dent operam Coss. Populi R. Tribuni.] Rectè iam pridem emendatus ab aliis hic locus est, vt pro Populi R. reponatur, Prætores. & hæc eadem Cic. Famil. 16. epist. 11.

Quique Coss. sunt ad urbem.] Proconsules legendum esse non dubium est. Significat autem Pompeium Hispaniæ Proconsulem, Scipionem, cui Syria, L. Domitium, cui Gallia, decretæ fuerant. Ciceronem quoque qui è Cilicia reuersus ad urbem erat. Fam. 16. epist. 11.

Biduo

Biduo excepto comitali.] Lege Pupia cauebatur, ne diebus comitalibus Senatus haberi liceret. Sic in epist. ad Q. Frat. Consecuti sunt dies comitiales, per quos Senatus haberi non poterat. Et ad Lent. Senatus haberi ante Kal. Febr. per legem Pupiam (id quod scis) non potest.

Profugiunt ex vrbe.] Antonius, Cassius, Curio. Fam. 16. epist. 11.

Erat Rauenna.] Sic Sueton. Transit, inquit, in citeriorem Galliam, conuentibusque peractis Rauennæ substiruit, bello vindicaturus, siquid de Tribunitiis intercedentibus pro se grauius à Senatu constitutum esset.

Aut sequantur saltem.] Delenda vox *saltem*, auctore antiquo lib. pro qua video plerisque in libris restitutum *statim*. sed illa ex glossa erat: vt cuius perspicuum est.

Suis lenissimis postulatis.] Sic rectè: cum in plerisque antiquis & scriptum & impressum sit *lenissimis*. Nam Cæsar Pompeij postulata, acerba: sua, lenia & placida vult videri. Sed longe aliter Cic. Fam. 16. epist. 11. Omnino & ipse Cæsar amicus noster, minaces ad Senatum & acerbis literas misit.

L. Domitio Gallia.] Sueton. scribit, hunc per tumultum successorem Cæsari nominatum. Vltior autem huic, citerior Confidio obuenerit. Fam. 16. epist. 12.

S. C. perscribuntur.] Perscribi S. C. dicebantur, quæ quapiam de causa rata non erant: veluti cum aut Tribuni intercesserant, aut non legitimo loco habitus Senatus fuerat. Ea Auctoritas dicebatur. Dio lib. 55.

Prouinciæ privatis decernuntur.] Hoc est quod in huius libri fine queritur, in se iura magistratum commutari, ne ex prætura & consulari, vt semper, sed per paucos probati & electi in prouincias mittantur. Plutarchus in Pompeio scribit, Catonem in Siciliam abiisse, quæ prouincia ei obuenerat.

Scipioni obuenerit Syria.] Plutarch. scribit Pompeium misisse Scipionem suum socerum, & Cn. filium suum in Syriam, clasibus parandæ causa.

Philippus & Marcellus.] L. Martius Philippus, qui v. 11. ab hinc annis Consul cum Cn. Lentulo fuerat, alter ab illo Tribuno pl.

Sortes deiciuntur.] Quorum ratio in decernendis prouinciis habebatur, eorum nomina in sortibus scripta, in urnam coniciebantur. dein urna commota deiciebantur. id erat

provincias fortiri. Cic. in Lig. Tiberonis fors coniecta est ex S. C. cum ipse non adesset.

Paludati votis nuncupatis.] Hac de re dictum est in Verr. 7.

Quod ante id tempus acciderat nunquam.] Cicer. tamen hac ipsa de re scribens ad Attic. lib. 8. epist. 23. Ipsi Coss. inquit, quibus more maiorum concessum est, vel omnes adire provincias, aut legati sunt eorum, &c.

Lictores habent priuatim.] Scribatur, *Priuatim*, ut in aliis quibusdam. nihil obscuri relinquetur. Sed nunc video in Martiano ita impressum. quod placet.

Et è fanis tolluntur.] De hoc more commendandarum fanis pecuniarum, Cic. de Leg. 2.

Cæsar concionatur.] Sic Suet. Atque ita traiecto Rubiconē exercitu adhibitis Tribuni pl. qui pulsi superuenerant, pro concione fidem militum flens, ac veste à pectore discissa inuocauit.

A quibus deductum.] Vetus *Diductum*. Ald. *Inductum*. Vetus placet. Nam Diducere, pro Distrahere vsitatum est: ut hic noster: Diducendique erant milites.

Armis restituta.] Hoc ut verè dicam, non intelligo. non enim armis, sed lege Pompeius Tribunitiam potestatem restituit Coniul cum M. Crasso, ut Plutarch. in eius vita, & Peditian. in Diuin. demonstrant. Quare aut vox *Armis* delenda est, aut potius, *sine armis* legendum. Cicero quidem lib. de legib. 3. scribit, Pompeium tenuisse, necessarium id fuisse, neque potuisse ciuitati diutius eam potestatem deberi. At iam video Vrsini testimonium de Ant. August. qui vocem *Armis* tollendam censebat.

Dona etiam que antè habuerit.] Sic meus codex: quod idem Vrsinus de suo testatur. Placet tamen P. Victorij coniectura lib. Varr. 10. cap. 24. ut *Bona* legatur. quam vsitam esse locutionem omnes eruditi norunt. *Habuerat*, autem paulò infra legitur in meo antiquo: melius quam in vulgatis, *Habuerit*.

Hanc enim euocauerat.] Liuius tamen dimidiatam tantum legionem numerat. Cæsar, inquit Orosius, Rubicone flumine transmeato, mox ut Ariminum venit, v. cohortes quas tunc solas habebat, cum quibus (ut ait Liuius) orbem terrarum adortus est, quid facto opus esset, edocuit, nisi fortè x. pro v. apud Orosium reponamus.

Ad arma sit vocatus.] Sic apud Sallust. in Catil. & Cicer. in Mil. Videret, nequid Resp. detrimenti caperet: quo vno versiculo satis armati semper Consules fuerunt, etiam nullis armis datis.

Locisque editioribus occupatis.] Nihil affirmo. tantum dico, veteres libros Ciceronis de leg. consulendos, si qui reperiri possint, in quibus vox *Editis*, vel (ut hic) *Editioribus* ascripta sit. Nam vulgò lib. 3. ita legitur: Cuius primum ortum si recordari volumus, inter arma ciuium, & occupatis & oblesis vrbis locis, procreatum videmus.

L. Cæsar.] Cicero ad Att. lib. 7. epist. 12. L. Cæsarem vidi Minturnis ad VIII. Kal. Feb. manè cum absurdissimis mandatis non hominem, sed scopas solutas: ut id ipsum mihi ille videatur irri lendi causa fecisse, qui tantis de rebus huic mandata dedit: nisi fortè non dedit: & hic sermone aliquo arrepto pro mandatis abusus est. At epist. seq. L. Cæsar mandata Cæsaris ad Pompeium detulit ad VIII. Kalen. cum is esset cum Coss. Theani. Probata conditio est, sed ita, ut ille de his oppidis quæ extra suam provinciam occupauisset, præsidia deduceret. Id si fecisset, responsum est, ad urbem nos redituros esse, & rem per Senatum confecturos. Spero etiam in præsentia pacem nos habere: nam & illum furoris, & hunc nostrum copiarum suppœnitet.

Cæsaris legatus] Nominatur lib. 7 cap. 12.

Priuatim necessitudinibus.] Meus antiquus, *Necessitatibus*. quod idem Faern. de suo testatur. & ita sine dubio corrigendum est.

Eadem ferè atque eis de rebus.] Nihil sine veteris libri subsidio temere mutandū puto. Attamen idem esse arbitror, Agere eadem, & Agere iisdem de rebus præterea verbū commemorasse, per se non satis constat Itaque videndū, ecquis vetus ita scriptum haberet, Eisdem de rebus commemorasse.

Liberare possint.] Meus & Ald. *Possint*. quod verius arbitror.

Semper Reip. primum.] Delco *Reip.* nam de sua, non de Reip. dignitate loquitur. Et rectius fuit in lib. Vrsini, quam ipse existimet.

Populi R. beneficium.] Rectè sic iam pridem Ald. emendatum est: cum in meo ant. & reliquis ita legatur: Quod pro beneficio sibi contumelia ab inimicis extorqueretur. Error

natus est ex nota Populi R. ac beneficium intelligit, vt eius absentis ratio in Consulatus petitione haberetur. Populi autem beneficiū appellat, quia lege id sancitum fuerat pugnantem Cn. Pompeio 111. Coss. Epist. 3. lib. 8. Att. & Fam. lib. 6. ep. 6.

Semestri imperio.] Tantum enim adhuc Cæsari restabat.

Hæc omnia tandem.] Vox *Tandem*, abest a meo, & Ald. & antiquis.

Ipsi exercitus dimittantur.] August. tollebat vocem *Ipsi*, quod non probo. Nam in meo & Faerni & Vrsini libris ita est rectè: Ipsi exercitus dimittant. Hoc est, ipsi Pomp. & Cæs. de quibus agitur. omnes reliqui discedant ab armis. Sic Cælius Fam. 8. epist. 14. Cn. Pompeius constituit non pati C. Cæsarem Consulem aliter fieri, nisi exercitum & prouincias tradiderit: Cæsari autem persuasum est, se saluum esse non posse, si ab exercitu recesserit: fert illam tamen conditionem, vt ambo exercitus tradant.

In Italia.] Sic Fam. 16. epist. 12. Feruntur omnino conditiones ab illo, vt Pompeius eat in Hispaniam, delectus qui sunt habiti, & præsidia nostra dimittantur.

Capuam peruenit.] Cicero tamen (vt modò dixi) Theanum nominat.

Illi deliberata respondent.] Sic omnes antiq. Placet tamen peruulgata: Illi re deliberata respondent. vt Gall. bell. 4. cap. 2. Legati hæc se ad suos relatueros dixerunt, & re deliberata post diem tertium ad Cæsarem reuersuros.

Per eos remittunt.] Fortè *Eosdem*.

Si peracto Cæsaris consulatu.] Nam Cæsar ad Consulatus petitionem se venturum pollicebatur: & se præsentem trinundinum petiturum. Fam. 16. Epist. 12.

Mendacij religione obstrictus.] Honestè, pro Periuurus.

CAP. IIII.

P*isaurum, Fanum.*] Omnes hæc nominantur Fam. 16. epist. 12. præter Fanum. vbi scribit illis occupatis Pompeium & Coss. urbem reliquisse.

Tignium Thermum prætorem.] Corrigendum *Inguium*, primum ostendit Cicer. Att. 7. ep. 13. Quid agat, inquit, Domitius in Maris, Ingui Thermus, P. Attius Cirguli. deinde, quòd Inguium in Umbria est, Tignium in Piceno. Plin. 3. cap. 14. Sed nunc video idem quoque à Manutio ex Plinio annotatum.

Tigniorum

Tigniorum.] Legendum ergo Inguiorum. & mox, Inguium recipit.

Aperto sanctiore ærario.] Sanctius ærarium fuisse videtur, in quo pecuniæ ad vltimos casus referuabantur. Liu. lib. 27. Cetera expediendis quæ ad bellum opus erant Consulibus, aurum vicelinarium, quod in sanctiore ærario ad vltimos casus seruaretur, promi placuit. Cic. Att. 7. epist. 20. Hoc cuiusmodi est? v. 11. Id Feb. Capuam C. Cassius Tribunus pl. venit. arrulit mandata ad Coss. vt Romam venirent: pecuniam de sanctiore ærario auferrent, statim exirent vrbe relicta: Appian. de bel. ciu. 2. scribit ærarium fuisse, in quo pecuniæ bellici tantum tumultus causa asseruabantur. si quis attigisset, eius caput sacrum fuisse.

Citra Capuam.] Quæ Ciceroni Procos. attributa fuerat, vt eam aduersus Cæsarem tueretur. Fam. 16. epist. 11.

Lege Iulia.] De coloniis, quam in libro de legib. exposuimus.

Libertati confirmat.] Mirè dictum, pro Liberos esse iubet.

Circum familiares conuentus.] Cic. Att. 7. epist. 13. Gladiatores Cæsaris, qui Capuæ sunt, sanè commodè Pompeius distribuit, binos singulis patribus. Secutorum in ludo 100. fuerunt Eruptionem facturi fuisse dicebantur.

Labienus] Hic est T. Labienus, cuius Legati opera fortissima & fidelissima Cæsar annos nouem vsus erat in Gallia, qui nunc à Cæsare desciuit. Fam. 16. epist. 10. Maximam autem plagam accepit, quòd is qui summam auctoritatem in illius exercitu habebat, T. Labienus sceleris socius esse noluit. reliquit illum, & nobiscum est. Sic Attic. 7. epist. 11.

CAP. V.

Q*uadranta in singulos iugera.*] Summa immensa, nam xxx fuisse cohortes, modò dixit. Itaque Manutius, Quaterna reposuit. Sed quid illud est quod infert, Pro rata Centurionibus euocatisque? nam quibus ad eam rem latifundiis opus esset? Notandum est autem quòd ait Domitium agros è suis possessionibus esse pollicitum militibus. primum vt intelligatur, eiusmodi fuisse Colonos Domitij de quibus posteriùs commemorabit. deinde, vocem Possessiones, hoc loco non propriè vsurpari, pro iis quæ vsu tantum, non proprietatis iure habebantur: de quibus in Feudali

Dictionario diximus: sed pro Latifundiis. improprie.

Centurionibus euocatisque.] Euocati dicebantur, qui legitimo militiae tempore perfuncti, cum emeritis & confectis stipendiis essent, tamen propter rei militaris scientiam, & quod plerique beneficiis affecti fuerant, nominatim literis ac nuntiis ab Imperatore, magis officij & amicitiae causa, quam pro imperio euocabantur: usque plerunque praefectus aliquis attribuebatur. Dio li. 55. ἐν τέτων ἢ δὴ τῶν ἀνδρῶν. καὶ τὸ τῶν ἠνοκῶτων σύστημα (ἐς ἀνακλήτους ἀντίς ἐλλωίσας, ὅτι πεπαυμένοι τῆς στρατίας ἐπ' αὐτῶν αὐτοὶ ἀνεκλήτισαν, ὀνομάσειεν) ἐνομίσθη. Cæsar sup. cap. 1. Multi undique ex veteribus Pompeij exercitibus, spe praemiorum atque ordinum, euocantur. Idem inf. lib. 3. Euocatorum circiter duo millia, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum conuenerant, quae tota acie disperserat. Item: Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui apud eum primum pilum in legione decima duxerat. Hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis. Cicero in epist. ad Appium: Antonium praefectum euocatorum misi ad te, cui si videbitur, cohortes traderes. Sallust. in Iugurth. Praeterea ex Latio fortissimum quaque, plerisque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Hinc etiam in externos translatum. Cæsar Gall. 3. cap. 5. Multis praeterea viris fortibus Tolosa & Narbone nominatim euocatis, &c. Euocati autem modo peditibus, modo equitibus admiscebantur. De peditibus, Crastinus, de quo modo diximus, testimonio est. de equitibus Cæsar. lib. 7. cap. 12. Eorum aduentum (de Germanis loquitur) quod minus idoneis equis utebantur, a Tribunis militum, reliquisque equitibus R. atque euocatis equos sumit, Germanisque distribuit.

Auxilio Cæsar progressus.] P. Victorius vir doctiss. Varr. 4. cap. 15. contra omnium lib. consensionem reponendum putat, Maximo Cæsar progressus id est, magnis itineribus. Sed Victorius animaduertere debuit, primum Cæsarem itinerum suorum seriem contexere. superius autem dixerat, se Auxilium venisse, atque illud recepisse. deinde cum dicat, Percurrit, nunquid satis celeritatem in itinere faciendo demonstrat?

Ibi in praesidio habuerat.] Antiq. Ibi praesidio, quod magis probo.

Finitimis

Finitimis regionibus coegerat.] Legendum ut in antiq. & Aldin. Finitimis ab regionibus.

Cohortesque amplius xxx.] Orosius similiter legiones tres numerat.

Sulmonenses.] Male ergo apud Orof. legitur, *Apud Salomonem.* corrigendumque *Sulmonem*, auct. Plin. 3. 12.

A. Q. Lucretio.] Huius Lucretij crebra mentio est in epist. ad Att. ut eorum temeritas qui *Lucretio* mutarunt dilucide appareat.

Et oppida & milites.] Sic Aldin. De militibus tamen nihil nosfer antiq. ubi scriptum ita est: Vniuersique oppidani obuiam, &c. quod sane verius esse arbitror. Nam modo dixit Sulmoneses a cohortibus coerceri. Desertum autem a suis Ducibus milites Antonio se dederunt. ut modo subiunget.

A Rege Norico.] Agrum Noricum in Gallia nominat lib. 1. Gall. ca. 3. a Boiis occupatum. sed Regem Noricum ex Germania, eod. lib. extremo. Non puto Regem vllum Boiorum a Cæsare in Gallia relictum. Itaque ad Germanum id referendum arbitror.

Circumuenire instituit.] Meus antiq. & Aldin. *Circumuenire.* Et infra lib. 2. Curio Vticam obsidere & vallo circumuenire instituit. Multi tamen hoc ipsum mutant.

Domitius dissimulans.] Meus antiq. *simulans.* quod magis probo. Nam ista pronuncians, non dissimulat, sed simulat, & fingit. Hac autem Pompeij desertionem Cicero mirifice exagitat. Att. 8. epist. 7. & 8. Culpam tamen omnem Pompeius in Domitium conferebat. quod ipsius literis cognosci potest quarum exemplum extat eod. lib. epist. 17. 18. 19. 20. Summa autem haec erat, se neque pares cum Cæsare copias habere, neque iis duabus quas habebat, legionibus satis confidere, ut iis Reip. fortunas committeret. Itaque censere, ut Domitius oppido relicto suas copias cum ipsius copiis coniungeret.

Consultandi causa.] Hoc puto e glossa sumptum, eo magis quod Faern. & meus antiq. habent *Consiliandi.* quam votem Langobardicam esse, facile ex lib. legum Barbaricarum intelligitur. Memorabile est autem quod de hoc Domitij terrore Seneca scribit lib. de benef. 3. Corfinium, inquit, Cæsar obsidebat. Tenebatur inclusus Domitius. Imperavit medico, eidemque seruo suo, ut sibi venenum daret. Cum tergiversantem videret, Quid cunctaris, inquit, tanquam in tua

potestate totum istud sit? mortem rogo armatus. Tum ille promisit, & medicamentum innoxium bibendum illi dedit. quo cum sopitus esset, accessit ad filium eius. Iube me, inquit, adseruari, dum ex euentu intelligis, an venenum patri tuo dederim. vixit Domitius, & seruatus à Cæsare est: prior tamen illum seruus seruauerat.

Prima vespera.] Meus antiq. & Aldin. Prima vesperi. Sed ita puto illum locutum, vt alibi prima nocte, pro Incunte nocte.

Paruis momentis.] Cic. Phil. 5. Minimis momentis maximæ inclinationes temporum fiunt, cum in omni casu Reip. tum in bello & maximè ciuili, quod opinione plerunque & fama gubernatur.

Exitus obseruent.] Meus antiq. & Ald. *Asseruent.*

Neque eorum.] Meus & Aldin. *Neque eo.* Placet Faerni, Neque verò.

Tanta erat summa expectatio.] Mirè dixit, Tanta summa erat: pro tanta erat. Cicero de Offic. 1. Ad eò summa erat obseruatio in bello mouendo.

Vt alius in aliam.] Sic valde arridet: cum in meo & Ald. & aliis permultis legatur *Nullus.*

Ea re ex ciuitate expulsos.] Meus lib. In ea re. Faernus ex ingenio, Ex iniuria. Sed *Ea re*, apud Cicer. vñtatum est, pro Hac de causa. Causam autem significat, Cæsaris in Italiam aduentum. Notanda etiam locutio Ex ciuitate expelli, pro Ex vrbe. Nam superius, Profugiunt, inquit, ex vrbe Tribuni pleb. Cic. Att. 10. epist. 4. Hi sunt, qui nisi me ciuitate expulissent, obtinere se non posse, &c.

Dimittit omnes incolumes.] De hac Corfiniensi clementia extat Cæsaris ad Ciceronem epistola. Att. 9. epist. 19.

Pauca apud eos locutus.] Ita sine dubio legendum, quauis in Antiq. & Aldin. legatur, *Loquitur.*

Apertè eorum.] Sic Aldin. meus Antiq. & alij permulti. Legendum *Aperte*, vt in aliis nonnullis.

H-S. LX.] Scribatur plenè Sexagies. ne pro Sexaginta ea nota sumatur.

Quod aduexerat Domitius.] Verus Cod. & Ald. Quod aurum adduxerat, &c.

Sacramentum dicere.] Alio loco exposuimus.

CAP.

CAP. VI.

R*eprehensus in itinere.*] Deprehensus in itin. Vetus: Dep. ex itinere. quod probo.

Praefectus fabrum Cn. Pompeij.] Liu. lib. 11. vbi de classibus à Seruio Rege descriptis commemorat: Additæ, inquit, huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, vt machinas in bello ferrent. Sed de Praefecto fabrum Veget. lib. 2. cap. 11.

Cn. Magius.] Hac de re extat Cæsaris ipsius epist. Att. 9. epist. 8. Cn. Magium Pompeij praefectum deprehendi scilicet, & meo instituto vsus sum, & eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompeij in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt.

Ad suam dignitatem.] Meus. In suam. quod magis probo.

Atque ad se Brundisium.] Sic Ald. Meus verò, Atque ad eum. Legendum opinor, Atque ad Brundisium. quæ vetus locutio est.

Communis salutis.] Aldin. Salutis causa. quod apertè mendosum est: etiam antiquo meo lib. auctore.

Idem perfici.] Pro Tantum, vel Tantundem.

Cum cohortibus. x x.] Id est, duabus legionibus, siue decem hominum millibus. Meus codex, *Decem*, habebat: quod magis placet, cum modò dixerit Coss. secum magnam exercitus partem abduxisse. Et Cic. Att. 9. epist. 11. scribat Claudiam dimidio plus scripsisse Pompeium habere, quam vera habuerit. Scripserat autem de triginta millibus. epist. 4.

Ibi restitisset.] Vetus, *Remansisset.* Sed parui refert.

Administrationeque.] Id est, vias, comneatum, itiones & reditiones. Qua de re scribit Cic. Att. 9. epist. 14. Epistola mihi affertur à Lepta, circumuallatum esse Pompeium, ratibus etiam exitus portus teneri. Sed & ipse Cæsar epist. 17. eiusd. lib. Pompeius, inquit, se oppido tenet. nos ad portas castra habemus. conamur opus magnum, & multorum dierum propter altitudinem maris, sed tamen nihil est quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus, vt aut illum quamprimum traicere, quod habet Brundisij copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.

Magium non remitti.] Quid igitur est, quod Cæsar ipse scribit lib. Att. 9. ep. 16. Ad vñ. Id. Mart. Brundisium veni. ad murum castra posui. Pompeius est Brundisij. misit ad me

Cn. Magium de pace. quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Cum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Nisi forte eum cum Caninio Rebilo, de quo mox dicitur, remissit. Sed hæc mera diuinatio est. Ac planè hoc aliquid argumenti est, contra auctorem Commentariorum Cæsaris.

Pedes xxx.] Noster, Pedibus xxx. Vtrūque mendosè. melius Ald. Pedum. nam latitudinè & longitudinem ostēdit, vt paulò post cōstabit: cum ait alias pari magnitudine adiectas.

Multis tormentis.] Vox multis abest à meo Antiq. & rectè abest, meo quidem iudicio. Satis est enim dixisse completas.

Telis pugnabatur.] Vcs. *Pugnabant.* quod probo.

Etsi impetus eius] Vocem, *Etsi*, redūndare ac planè tollendam esse arbitror.

Vt ipse colloqueretur.] Ipse autem erat non Pythagoras, sed Pythagora callidior Cæsar. cuius hæc fuit perpetua ratio, etiā cum Ariouistro Germanorum duce.

Ab armis discedatur.] Placet lectio nostri Antiq. à quo duæ primæ voces absunt. nam & sæpè Discedi, simpliciter ita vsurpatur: & iam non de discessione ab armis, sed à colloquio agitur.

Nihil sine illis.] Vetus *Nec sine.* quod magnoperè probo. Nam illud proximum, Renuntiat quòd Consules abint, ventustè dixit, pro Renuntiat Consules abesse. Cuius locutionis exempla eruditus nota sunt. Plau. in Afin. Equidem iam scio, filius quòd amet nreus.

Vicos plateasque.] Hic notandus error Fl. Sosipatri, qui dixit, vicos esse humiles domos. & quā incedimus, non vicos, sed vias esse vicorum.

Plateas inædificat.] Hæc ead. Plutar. in Pomp. & Veget. lib. 4. cap. 5.

Quòd Coss. absint.] Nam superioribus proximis diebus Dyrrachium profectos modò dixit. quanuis Cic. epist. 4. Att. 9. vnà cum Pompeio profectos scribat.

Diebus novè.] Cæsar vii. Id Mart. Brundisium venit, vt ipse scribit epist. 16. Pompeius fugit ad xv. Kal. Apr. vti patet ex epist. 18. qua ratione numerus quadrat. Mutius & Trebatius Cic. Imp. S. Cum Capua exissemus, ex itinere audiimus, Pöp. Brundisio ad xv. Kal. Apr. cū omnib. copiis quas habuerat, profectū esse. Cæsare postero die in oppidū introisse. cōcio

natum

natū esse. inde Romā contēdisse. velle ante Kal. esse ad urbem: & paucos ibi dies cōmorari. deinde in Hispanias proficisci.

C A P. V I I.

M *Aximè pertinebat.*] Noster, Aldin. & alij complures, *Probabat.*

Naues conscendissent.] In ead. epist. conscendisse Pomp. dicitur ad 4. Non. Mart.

Facultatem ademerat.] Idem scribit Plutarch. Cæsarem nauium penuria impeditum, quominus Pompeium persequeretur. Ac memorabile est, quod eodem loco scribit, Italiam isto modo à Cæsare dierum lx spatio in suam potestatem redactam, sine vllò prælio & sanguine. Atque hæc quidem Plutarch. in Cæs. In Pompeio verò scribit historicos omnes hanc ex Italia Pompeij discessionem in summi stratagematis numero posuisse. Quorum quantus error sit, licet ex Cic. ad Att. epi cognoscere.

Propratorem Roma.] In meo Antiq. *Romanum.* Vtrunque ab Ald. abest. quod magis probo.

Africam sorti Tubero] Cic. in Ligar. Tuberonis fors coniecta est ex S. C. cum ipse non adesset.

Ex prætura.] Sic Cicero in eadem: Interim P. Actius Varus, qui Prætor Africam obtinuerat, Uticam venit. ad eum statim concursus est, atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium: si illud imperium esse potuit, quod ad priuatum clamore multitudinis imperitæ nullo publico consilio deferebatur.

Ex prouincia fugit.] Cic. Att. 10. epist. 14. Cato, qui Siciliam tenere nullo negotio potuit, & si tenuisset, omnes boni ad eum se contulissent, Syracusis profectus est ante diem vii. Kal. Maij.

Vacuas ab imperiis.] Sic Ald. Noster verò, Vacuas prouincias ab imperiis. vtraque placet.

Filium exponere in terram.] Cicero in Ligar. Prohibiti estis in prouincia vestra pedem ponere, vt perhibetis, summa cum iniuria.

Ad urbem proficiscitur.] Trebat. ad Cic. lib. ad Attic. 9. epist. 14. Pompeium Brundisio profectum: Cæsarem postero die in oppidum introisse. concionatum esse. inde Romam contēdisse. velle ante Kal. esse ad urbem.

Expectato legitimo tempore.] Decē enim anni inter superio-

rem Cæsaris Consulatum intercesserant.

Quod ab omnibus.] Corrigendum ut in aliis quam multis: Quod omnibus civibus pateret. Atque ibi puncto interposito, novâ inestnda sententiâ. quasi repetito verbo *Docet.*

Latum ab decem Trib. pl.] Sic Cic. Att. 7. epist. 3. Cur imperium illi, aut illo modo prorogatum est? cur tantopere pugnatum est, ut de eius absentis ratione habenda x. Tribuni pl. ferrent?

Pristina consuetudine.] C. Cæsar Cõs. M. Catonem sententiam rogavit. Cato rem quæ consulebatur, quoniam non è Republ. videbatur, perfici volebat. Eius rei gratia ducendæ, longa oratione utebatur, eximebaturque dicendo diem. Erat enim ius Senatori, ut sententiam rogatus, diceret antè, quicquid vellet alius rei: & quoad vellet. Cæsar Cõs. viatorem vocavit: eumque cum finem non faceret, prehendi loquentem, & in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit: & prosequeretur Catonem in carcerem. Hac invidia facta, Cæsar destitit, & mitti Catonem iussit. Hæc ex Capitonis historia Gell. lib. 4. cap. 10.

Ipsò Cõs. Pompeio.] III. Consule, atque adeò pugnante. Fam. 6. epist. 6. lib. 8. epist. 3. ad Attic.

Cur fieri passus esset.] Sic noster & Aldin. & alij permulti. Video tamen in quibusdam impressis, Ferri. quod verius putò.

Circumscribendis Trib. pl.] Hanc eandem belli causam Cicero Philip. 2. commemorat. Quam causam, inquit, de Cæsare significans, dementissimi tui consilij & facti afferebat, nisi quòd intercessio neglecta, ius tribunitium sublatum, circumscriptus à Senatu esset Antonius: Est autem Circumscribere aliquem, Ab Rep. removere, & curia foroque prohibere. Nam superius hac ipsa de re loquens cap. 2. Nec tribuni pl. inquit, spatium datur sui periculi deprecandi: sed de sua salute die septimo cogitare coguntur. & Cicero hac ipsa de re ad Att. 7. epist. 9. Si fortè Tribuni pl. Senatum impediens, aut populum incitans notatus, aut S. C. circumscriptus, aut sublatus, aut expulsus sit, dicensve se expulsus, ad illum confugerit. Et Orofius: M. Antonius & P. Cæsarius Tribuni pl. pro Cæsare intercedentes, intercedente Lentulo Consule, curia foroque prohibiti, ad Cæsarem profecti sunt. Sic vsurpatur in Miloniana: Nunquam illum Resp.
suo

suo iure esset vita. Senatus, credo, Prætores eum circumscripsisset. Ne cum solebat quidem id facere in privato, eodem hoc, aliquid profecerat. Exemplum infra extat lib. 3. cap. 5. ubi ita scribitur: De quibus rebus Serullius ad Senatum retulit: Senatusque Cælium ab Repub. remouendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit: & concionari conantem de rostris deduxit. Sic Philipp. 13. Senatus in Capitolium. Parata de circumscribendo adolescente sententiâ consularis. Loquitur de C. Cæsare, quem Consul ab Repub. remouere conabatur. Hæc cum iam pridem scripsissem, animaduerti postea Manutium doctiss. virum locos eiusdemmodi multos protulisse.

Illi se honori defuturum.] Sunt qui sic emendent: Sin timore defugiant, illi suo honori non defuturum, sed per se Remp. administraturum. Quanto melius noster antiq. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Remp. administraturum. Neque disputatione, aut argumentis opus esse arbitror. Sed iam ita video à Manutio hunc impressum locum.

Ut operibus antè studuerit.] Sic noster vetus & Ald. opior, pro. Rebus gestis, quæ sententiâ proba est, si locutio exemplum haberet. Alioqui corrigendum videretur, Ut operibus ille studuerit. ut de Pompeio intelligatur. Sunt autem qui *Anteire* hoc loco reponat: quòd sine vetustorum librorum auctoritate fieri certè non debuit.

Timoris causa.] Quòd Pompeium ab se desertum metuerent: ut Plutarch. quoque in Cæs. commemorat.

Reliquasque res.] Astutè reticet quòd Plutarch. scribit, cum Cæsar, ad ærariam venisset, ut pecunias inde auferret, Metellum hunc grauitè intercessisse: Cæsarem ei atrociter minatum esse: & cum claues nuquam inuenirentur, accitis fabris fores effregisse. quòd etiã Orof. memoriâ prodidit.

CAP. VIII.

Ex Sicilia & Sardinia.] P. Victorius Variarum 1. cap. 2. Hanc locum ex antiq. libro ita restituit: Quas Sicilia & in Cõsano à priuatis coactas, seruis, libertis, colonisque suis compleuerat. Docet autem Cõsanum Domitij villam fuisse. Colonos autem dicit Cæsar, quibus Domitius agros
KK

ex suis possessionibus & latifundiis attribuerat. vt superius dictum est. Et de huiusmodi colonis locus est insignis apud Appianum ἐμφορὰς. Et nunc video Mamurium Victorij sententiam secutum, & vocem *Cæsario* impressisse.

Nova Cæsaris officia.] Vtriusq; merita paucis post verbis exponet.

In eorum fide.] Hæc vniuersæ Galliæ fuit ratio, quemadmodum superioribus lib. intellectum est: vt tenues aliquot, vel pagi, vel ciuitates in potētiorum fide & clientela essent: hoc est, vt & ab his illæ defenderentur, & illæ his, cum vltus veniret, subsidium ferrent.

Masiliensium xv. primos.] Vetus lib. Masilia. quod magis probo. Decuriones autem erant alii in urbibus, iidem qui Romæ Senatores. Ex eorum ordine certus virorum numerus deligebatur, cui primorum nomen imponebatur modo x. modo xv. quibus certa muneris publici procuratio mandabatur.

Ex auctoritate.] Ex decreto Decurionum.

Victas Gallias attribuerit.] Suspectus mihi locus. Corrigendum videtur, vel hoc modo: Victa Gallia, in sexto caso, vt quos Pompeius simpliciter fruendos concesserat, eos Cæsar absolute dono dedit. vel, Gallias attriuerit. quod beneficium, nihilo magis ad Masilienses, quam ad vniuersam prouinciã Gallia pertinebat. Sed superior coniectura eo magis probatur, quod paria vtriusq; beneficia mox appellatur.

Neutrum eorum.] Valer ad questionem Feudisticam, de Vassallo duorum patronorum, si illi inter se contendant, quod Vassalli officium sit.

CAP. IX.

L *Afranio Legato.*] Difficile dictu est, non potius scriptum sic fuisse, L. Afranio Pompeij legato. præsertim cum illum vsque adhuc nusquam nominarit.

Totius Lusitaniæ.] Sic omnes antiqui. Legendum arbitror *Toti*, casu tertio. nam sensus est, Toti Lusitaniæ auxilia imperantur à Petreio: Celtiberis, & reliquis, ab Afranio.

Scutate, cetrata.] Videntur hæc nomina his prouinciis ex cetris & scutis imposita.

Quem ipse perierat.] Sic Ald. Faernus, Quam ipse pacauerat. Quasi verò eius rei commemorandæ, vel tempus vel causa

caussa vlla fuerit. Meum igitur antiq. sequor, vbi *Parauerat* legitur. Nam ita parasse dicit, vt nobilissimum & fortissimum quemque nominatim euocaret.

Consuetudine congressæ.] Progressæ corrigendum putarem. atque hoc ad Cæsaris consuetudinem magis accedit.

Pignore deuinxit.] Nam Centurionum pecunia, quasi pro pignore tenebatur à Cæsare, ne ab illo ad Pompeium propinquantem deficerent. Præclarum stratagema.

Sabito iumentorum.] Acutissimè Oct. Pantagathus animaduertit, legendum *Viuentorum*. eique magnopere assentior. non enim pondere iumentorum, sed tempestate pons interruptus est, vt mox dicet.

Aggere atque cratibus.] Agger hoc loco perspicue pro tabibus & longuriis, quibus pons constabat.

Sub castris Afranij constitit.] Antiq. *Consistit*: quod magis probo.

Cont. a hostem.] Notandus locus, in quo ciues, non iam Aduersarij, vt sæpe alias, sed Hostium nomine appellantur.

Prima & secunda acies.] Hoc Cæsaris facinus retulit Veget. in numerum stratagematum. sed tamen, non satis, vt videtur, intellectum. C. Cæsar, inquit, cum aduersus Afranium copias educeret, & recipiendi se sine periculo facultatem non haberet, sicut constituerat, prima & secunda acie furtim à tergo ad opus applicata, xv pedum fossam fecit, intra quam sub occasum solis armati se milites eius receperunt.

Longius agger petendus.] Aggeris nomine materiem, & vimina, & fauces virgultorum nunc intelligit.

CAP. X.

E *X primo bastato.*] Sic antiq. & Ald. nonnulli impressi, *Primus bastatus*.

Decliu fastigio.] Vetus sic, Editus locus tenui fastigio. quod non placet. sed pro Decliu legendum arbitror, vt sæpe alias, Leni. Nam inter Decliuitatem & Fastigium apud hunc nostrum nihil interest. Similis locus infra lib. 2: Id autem est iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paulo tamen leniore fastigio ab ea parte, &c.

Impetum aduersus montē.] Magis placet antiqua: Aduersus

montem impetum in cohortes faciunt.

Nonnulla parte compulsis.] Ad sensum non ad verba relatio fit persæpe, vt aliis locis annotauimus.

Primisili centurio.] De quo alio loco cōmemoratum est.

Vtrique superiores.] Vetus, *trinque.* sed vulgata placet.

Nostrorum impetum.] Vetus, Nostrorum diu impetum.

Numero essent quod.] Verbum *Essent*, abest ab Ald. Sanè si particula quoque insequens deferetur, concinnior sententia videretur.

Hostes terga vertere.] Mirum est in Ald. non esse *Hostes*, sed hoc modo: Terga vertere aduersarios coegissent.

Nix profluit.] Sic Ald. Noster verò *Proluit*. quod etiã habent impressi quidam. Magis placet Faerni coniectura, Profluxit. ac fortasse etiã *Flumen* pro *Fluminis* melius legeretur. Nam sic Cic. in lib. de Clar. Orat. dixit, Fluumium extra ripas diffluere.

Maximi comitatus.] Sic Antiq. Aldin. & quidam impressi. Alij *Commeatus*. vitiosè. nam Comitatum pro parte exercitus veteres dixerunt. vt paulò infra, Magnos comitatus, qui ad Cæsarem iter habebant.

Pecora secundum subsidium.] Ammaduerte, primum comitatus genus fuisse frumentarium: alterum, pecuarium. Et sic cap. inseq. Cæsar ciuitatibus quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat.

Vsus Britannie.] Sup. lib. Gall. 4. cap. 5.

Imperat militibus.] Milites Cæsaris munia omnia obibant: pontes extruebant: frumenta demetebant: naues ædificabãt. Sic Gall. 5. cap. 1. & alibi persæpe.

Demonstratum est.] Sup. cap. 8.

Colonia pastoribusque.] De quibus dictum est eod. lib. sed legendus Appianus ἐμφολ. β. sub initium.

Tempus erat autem.] In meo vox *Autem* abest. Placet Faerni lectio: Tempus autem erat anni. Puto Cæsarem scripsisse, Tempus erat anni difficillimum.

C A P. X I.

Vt fert Gallie consuetudo.] Noster & Ald. Gallica consuetudo.

Millia sex cum seruis liberisque.] Legendum arbitror, Libertis. nam hæc vilitata locutio est, pro In his serui libertique.

que. Quod vulgò dicitur, Computando seruos libertosque. Sic paulò post: Eo die naues Malsilientium, cum iis quæ sunt captæ, intereunt nouem.

De nocte proficiscitur.] Rectè: & sic in Ald. cum in meo sit, Diu noctuque, vitiosè.

His tamen omnibus.] Legendum arbitror Tum pro Tamen: cui locus hîc esse non videtur.

Que ferè res.] Cum modò dixerit *Annona*, non video quemadmodum voci *Res* locus esse possit. Eadem autem sententia vsurpatur à Cic. in ea pro Pompo.

Magni domum concursus.] Non placet. Faern. restituit, *Demum*. quod etiã video in meo antiq. Videtur legendum, *Magni ad domum Asianj concursus, magna gratulationes fiebant.* Nam Romæ videntur hæ gratulationes factæ.

Carine ac statumina.] Nonnulli *Stramine*. quod planè absurdum est. nam infimam nauis partem ex tabulis conficiebatur viminibus reliquum corpus aptabat. Lucan. in 4.

*Primum cana salix madefacto vimine, parua
Texitur in puppim, cesoque induta iumento
Vectoris patiens tumidum superenatat amnem.
Sic Venetus stagnante Pado, fusoque Britannus
Nauigat Oceano. &c.*

C A P. X I I.

Cognito hostium.] Hostium nomine vritur, opinor, quòd non tam Romani erant aduersarij, quam Galli, Albici & pastores: vt modò dixit.

Pastoresque indomiti.] Hoc significat, opinor, quod dixit initio Gall. 4. de Sueuis. Libertate vitæ, quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt, vires ali, & immani corporum magnitudine homines effici.

Spe libertatis incitati.] In antiq. & Aldin. *Excitati*. quod magis probo.

Sub oculis Domitij.] Sic omnes lib. præter solum Aldinum. vbi scriptum est, *Domini*. quod magnoperè arridet, atque ad seruorum nomen valde accommodatum est.

Remos transcurrentes detergere.] Detergere remos dicebant veteres, cum obiecta nauis transueriæ hostili, eius remos impetu suo perfringeret. ridiculo fortasse nautico: quasi

transcurrentibus remis scedaretur. Itaque nauem remis detergi dicebant. Hirc. de bell. Alex. Ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transuersa hosti obiceretur: nullaque remis detergerentur: sed semper venientibus aduersæ occurrerent. Liuius li. 36. Duæ regiæ vnã circumstant, & ab vtroque latere remos detergunt. Hinc Detergere pinnas muri apud eundem lib. 38. Alseribus falcatis detergebat pinnas. Idem lib. 37. Siqua concurrerat rostro cum hostium nauis, aut prorã lacerabat, aut remos detergebat.

Atque artificio.] Sic Antiq. & Ald. Sed *Artificij* probo: vt est in vulgatis.

CAP. XIII.

Diuersi prænabant.] Vna naue inter duas interposita. *Alias non longo.*] Noster *Alij.* & mox *Alij longiore.* quod non improbo.

Cum Ofcensibus contriburi.] Propter viciniam.

Triginta in latitudinem.] Sic vetus codex & Ald. & multi impressi. Vrii. lib. *Altitudinem.* quod non probo. nam quod erat fluuius auertendus, maior latitudinis quàm altitudinis ratio habenda erat.

Pa. rem aliquam Sicoris auerteret.] Antiq. Parte aliqua Sicorim auerteret. quod valde arridet.

Dubius contrariis generibus.] Sertorianorum & Pompeianorum.

Absentis.] Pompeij, qui Sertorianos vicerat, cuiusque nomine & auspiciis nunc bellum gerebatur.

In barbaris.] Non dixit infinite, *In Hispanis.* sed *In barbaris:* quasi vulgus & plebem significet.

Nauis conquiri.] Sic placet: quanuis in Antiq. & Aldin. sit, Conquirere.

Sustinere extremum agmen.] Sic Antiq. & Aldin. Sustinere, hoc loco est, Subsistere & morari, iter supprimere. In quibusdam vulgatis est, Subsistere.

Totis vero castris milites conturbari.] P. Victorius ex suo libro restituit *Circulari.* quod mihi vehementer placet. nam cum palam de Cæsare queri non auderent, in circulis querebantur. Legendus victor. Variar. 8. cap. 13.

Suprà atque infrà.] Cæsaris institutum alio loco notauimus, vt peditatu per flumen transportando, equites supra atque

infrà

infrã constitueret. vt patet lib. 7. cap. 11. vbi instituti huius rationem exposuimus ex Veget. lib. 3. cap. 7.

Interit tamen nemo.] Nihil magno. atque ita legi placet. verum tamen si quo in vetusto & bono libro ita legeretur: *Tamen non nemo,* libenter eam scripturam cum hac commutarem. Quorsum enim vox *Tamen?* neque verò eò minus tractus incolumis exercitus dici potest.

Huc iam reduxerat rem.] Antiq. & Aldin. Huc iam rem duxerat. Faern. Huc iam adduxerat rem. Fortasse, Huc iam rem perduxerat.

Ad transeundum impedirentur.] Noster, Non impedirentur. Et modò dixit eos transire potuisse.

CAP. XIII.

Procul visos conspexit.] Sic omnes lib. Neque vllum inuenire licuit, in quo non verbum *Visos* legeretur.

Vasa militari more conclamari.] In stratagematis loco Frontinus hoc numerat, lib. 1. C. Cæsar. inquit, per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium, Petreumque castra noctu moturos, vt citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis, vasa conclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit continuare quos retentos volebat, & arbitrari castra Cæliarem mouere.

Timoris magis quàm religionis.] Maiorem sui timoris, quàm sacramenti rationem ducere. Causam autem esse arbitror, animorum ardorem, qui in ciuili dissensione multo maiore odio inflammantur: vt nulla salutis spes sit. Nisi hæc sit potius, quòd in bellis ciuilibus remissior esse militaris disciplina solet, ne milites abalienati in aduersariorum partem discedant. Id enim proximè significare videtur.

Lucem multum per se pudorem.] Sic lib. 2. cap. 6. Nanque huiusmodi res, aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est.

Atque ad Ilerdam reuerti.] Hoc Cæsaris factum Frontinus laudat, & in stratagematis loco numerat. li. Stratag. 2.

Nos necessarij victus.] Ita est in meo & Faerni lib. vt ipse testatur.

Difficultas tardabat.] Noster & Ald. Difficultates tardabat.

Excelisissimus.] Abest ab antiq. lib. &, si retinendum vide-

zur, Excelisimum, legendum erit.

Iugis Octogesam perueniret.] Per iuga montium.

CAP. XV.

C*Æsar in eam spem venerat.]* Front. li. Stratag. 1. factum Cæsaris aliter interpretatur. Cæsar (inquit) cum exercitum Afranij & Petreij circumuallatum siti angeret, isque ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam descendisset, continuit suos, arbitratus alienum dimicationi tempus: quod aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Et quod non ab initio.] Duos versus deesse arbitror quibus Cæsarianorum querelas & sermones exponebat. Nam verbum *Conqueruntur* ad Cæsarianos pertinere puto. Itémque illud, *His prouocati sermonibus: Cæsarianorum scilicet. Arma autem conferre*, modo dixit pro Coniungere.

Cum Cæsare per Sulpirium.] Hæ duæ voces, *Cum Cæsare*, absunt à nostro antiq. & meo iudicio absunt, non desunt.

Armat familiã.] Familix nomine intelligit, opinor, quos Proconsules ex domesticis conuictionibus, aut necessariis apparitionibus secum habere consueuerant: qui quasi ex cohorte prætoria appellari solent: vt ait Cic. Epist. ad Q. Fr. in qua nullum aliud genus animaduerto, quod ex Familia dici possit. Nam seruos certè ad arma non vocaret. Colonos quidem, de quibus superius diximus, potest etiam hoc verbo significare.

Beneficiariis suis.] Suo aliquo beneficio obligatis.

Aduersariis tradunt.] Aduersario, habet V. C. quod valde probò.

Consilium capturos.] Iam antè dictum est, Sibi consilium capere, vocè esse seditiosam: quò defectio fit à maiore parte.

Ad idem insurrendum.] Vetus placet, Ipse idem iusiurandum adigit Afranium. Nam sæpe præpositionem verbo adiungebant. vt Arbitrum adigere: pro Ad arbitrum. Sic Rhodanum exercitum transire dicit Plancus ad Cicer. epi. 9. lib. 10. Et puto Ciceronem de Fin. 3. sic scriptisse, Si Annibal ad portas venisset, murumque iaculum transiecisset: vbi vulgò legitur *Iaculo*.

Vi producat.] Noster producat. quod non minus arridet.

Quos ceperant.] Non dubito, quin *Receperant* legendum sit.

fit:

fit: vt in nostro antiquo. Vrsinus restituebat, *Plerosque*. quod non probò.

Vana religio iurisiurandi.] Sic Ald. sed multo verius Antiquus, vbi *Nota* scriptum est. vt renouatum superioris diei sacramentum significet. Sic enim posterius li. 2. cap. 6. Relinquitur noua religio, vt eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, &c. Vrsinus quoque idem de suo testatur.

Insuetæ ad onera portanda.] Diximus alio loco ex Tuscul. Cicer. magnam fuisse cuiusque Romani militis sarcinam: cum præter arma & vallum, etiam dimidiati mensis cibaria portarent.

CAP. XVI.

C*onsilium explicaturos.]* Sic legitur in impressis permul-
tis. Aldinus tamen & noster vetus, Expleturos. quod non aequè probatur.

In locis cæpestribus subsistebant.] Noster, *sustinebant*, vt aliquanto superius: ac nonnunquã, Sustinere extremum agmen.

Desuper protegebant.] Vox prior abest à nostro & Aldin.

In aduersarios tela conieciabant.] Sic noster, itémque Aldinus. nonnulli Aduersos. placet Faerni coniectura, *Auersos;*

Tam inquirebant.] Fort. *Requirebant*.

Sexta eius diei.] Aldinus, & noster, *Eiusdem diei*.

Relictis religionibus.] Sic noster & Ald. Placet Faernini lib. lectio, *Eductis legionibus*.

Munitiones proferant.] Longius vallum & fossam produ-
ducunt.

Presenti malo alii malis remedia dabantur.] Vt minore incommodo maius vitaretur.

Ad id impeditiores.] Ad crebas eruptiones. quanquam Faernini lib. scriptura non displicet, vt *Ad iter*, legamus. Et hac de re Frontin. libro Strat. 2. Cæsar, inquit, cum exercitum Afranij & Petreij circumuallatum siti angeret, isque ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam descendisset, continuit suos: arbitratus alienum dimicationi tempus: quod aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Prælio diffugisse.] Sic omnes li. Ego tamen cõtra omnium auctoritatem legendum esse arbitror, Prælium defugisse.

V *Tæminas circummunitos.*] Sic Ald. & omnes reliqui. No-
ster, *Circumuentos.* quod magis placet.

Minus conuenisse.] Quam Afranio, qui modò verba fe-
cerat.

Se qui etiam.] Se, nimirum Cæsarem.

Quam integerrima.] Quasi verò prælio, non alia de causa,
quam ut paci consuleretur, supersederit.

Exercitum suum.] Totus hic locus interpunctionis vitio sen-
tentiam obscurauit. Zeugma figura est. Officium suum Cæ-
sar præstitit. Exercitus Cæsaris præstitit. Itaque Exercitum
suum, id est Cæsaris.

Suisque interfectu.] Hoc eod. lib. cap. 16. Quos deprehen-
dit, interfecit. & cap. 17, Productos palam in prætorio inter-
ficiunt.

Quos in sua potestate habuit.] Noster, Habuerit. quod sine
dubio verum est. idemque de suo Vrsinus testatur. Sed voce
Tamen interposita multo commodior sententia videretur: i-
bi, Tamen quos in sua potestate, &c.

Conseruari et texerit.] Hoc lib. cap. 17. Summa diligentia
conquiri & remitti iubet.

Illius denique.] Afranij.

Illorum humilitate.] Sunt qui reponant, *Humanitate:* quos
facere imperitè, cum loci sententia, tum Cæsaris consuetudo
conuincit, qui Humilitatem crebrò vsurpat, pro infima &
abiecta conditione ac fortuna. Cic. in Cluent. Arrogantiam
eius decidendam magis arbitrarentur propter humilitatem
hominis.

Iura magistratum commutari.] Non seruari vetera Magi-
stratum iura, sed induci noua.

Ex prætura et consulatu.] Post præturam & Consulatum.

Per paucos probati et electi.] Hi sunt Scipio & Domitius pri-
uati, de quibus sup. cap. 2.

Ætatis excusatione.] Quid hoc loco significet, aperuit sup.
cap. 1. Multi vndique ex veteribus Pompeij exercitibus, spe
præmiorum atque ordinum euocantur. nam Obtinere exer-
citus modò dixit, pro Ducere ordines & præfecturas habere.

Firmum esse posse.] Quod promississent. id est, quãuis fidem
Afranio darent, atque in eius verba iurarent, tamen se fidem
non seruatuos.

A. qua

Æqua facta estimatione.] Pretio cuiusque rei factò.

Introduxerunt.] Quasi controuersiarum introductio, si-
gnum sit imperij approbati.

IN LIBRUM II.

CAP. I.

Digit ad ostium Rhodani.] Sic omnes antiq.
Nonnulli autè *Attingit* reposuerunt. Sed Ad-
gere præcisè dixisse videtur, pro Naues adige-
re. quæ fuit vsitata veterum locutio.

Materiaeque.] Trabes, ad aggeris latera
firmanda: Vmina, ad vineas contexendas.

Asseres enim.] Asseres hoc loco non pro tabulis vsurpat,
sed pro validis sudibus, & palis cuspidè præacutis. vt alibi pro
trahibus. interdum pro contis: etiam pro longuriis vsurpatur.
Liuus lib. 44. Per procliuè sumpto fastigio, longi duo validi
asseres ex inferiore parte in terra defigebantur. in eos trans-
uersi incumbentes tigni, vt pons esset, iniungebantur, humis
que insuper iniiciebatur. Solido præcedebat Elephas in pon-
tem: cuius priusquam in extremum procederet, succisis asse-
ribus collapsus pons prolabi eum leuiter cogebat. Tacitus li-
bro 20. Eduxerant turrim duplici tabulato: quam prætoriae
portæ propinquantem promoti contra validi asseres & incus-
sæ trabes perfringere. Pro contis verò apud eundem libr. 30:
Postremò asseres ferreo vnco præfixi (harpagones vocant
milites) ex Punicis nauibus iniici in Romanas cœpti. Et libro
38. Arietibus muros quatiebat, asserebus falcatis detergebat
pinnas. Et mox: Falces anchoris ferreis iniectis in interiorè
partem muri trahentes asserem præfringebant.

Inter manus proferebatur.] Quod vulgus dicit de manu in
manum. vt alio loco diximus. Seneca de breuit. vit. Cùm ex
balneo inter manus elatus, & in sella positus esset, &c. Noster
aliis plerisque locis, Per manus, dixit.

Fortissimis lignis.] Equi fortitudinem Cicero dici testatur.
Ligni fortitudinem antea non legeram. Cicero dixisset, Fir-
missimis. Vegetius tamen crebrò ita loquitur.

Aequandi loci causa facta.] Vitiosa interpunctio loci sententiam depravat. Nam vox Facta cum infrequentibus coniungenda est, hoc sensu: Testudo facta ex fortissimis lignis antecedebat, aequandi loci causa. Nisi fortè *Soli* potius quam *Loci* legendum videtur.

Euoluta.] Dicitur est pro *Insoluta*. Cicero tamen in contraria significatione posuit. lib. de Orat. 2. Lubenter enim te cognitum iam artificem, aliquandòque euolutum illius integumentis dissimulationis tuæ, nudatumque perspicio.

Ignis iactus] Posteriùs lutum, coria, centones, tomenta, & crates in hoc numero reponit,

Per Albicos.] Homines asperos, montosos, indomitos: de quibus dictum est sup. lib. cap. 8.

Pauca erant arata.] Hoc est, rostrata. Vergil.

Quot prius arata steterant in litore puppes. nam ab areis rostris sic appellantur.

Inopinante Cuiusione.] Quem propratorem cum tribus legionibus in Siciliam Cæsar miserat. lib. 1. cap. 7.

Vehementiusque exterramur.] Sic lib. 7. cap. 16. Omnia, inquit, ple: unque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

Ex publicis custodiis.] Sic noster antiquus. Magis tamen Ald. lectio probatur: Publicisque custodiis. Nam stationes intelligit eorum qui præsidio vrbi relictis fuerant.

Victoriam ab diis.] Vetus *Ab his*. vt Ver. 1. Sese iam ne Deos quidem habere, &c.

Vel externis auxiliis.] Si domesticæ copiarum non sufficerent.

Quibus in pugna.] Vetus: *In pugnando*. quod æquè arridet.

Magna vis eminentis.] Legendum vt in nostro antiquo, *Magna vi*: & vt in ceteris omnibus antiquis, *Inferebant*. nam ad coniunctos Albicis hoc refertur.

De improviso in: eudentibus.] Suspectus mihi locus: qui tamen in omnibus libris ita legitur.

Tanta re prouisa.] Noster *Præuisa*: & mox pro *Enisus*, *Vsus*: quod magis placet. nisi *Tantum* vt in Ald. corrigamus.

Respectus patriæ.] Sic noster antiq. Aldus tamen, *Conspectus*. quod magis placet.

CAP. II.

P*lutei ac vinearum.*] Pluteus nunc pro machina usurpatur: quæ vnà cum vineis opposita erat ante milites, qui opus

opus faciebant, ne telis ex oppido missis vulnerarentur. Plutei & vinearum formam sub exitum libelli adscribemus.

Vel externis auxiliis.] Si domesticæ copiarum non sufficerent.

Vita periculum cederet.] Manifestum mendum. Legendum vt in aliis *Accideret*.

Laterculo.] Lateribus minoribus & luto. Lateres autem crudos non coctos fuisse, posterius ex musculi descriptione intelligitur.

Suspendere] Sustinerent tectum.

Supra eum locum tigna transuersa.] Sic Aldin. & plerique. Noster verò & nonnulli impressi, *Duo tigna*. quo modo sine dubio legendum est. Nam hæc duo tigna transuersa crucis figuram (vt vulgò loquimur) habebant. Nihil ad huius turris intelligentiam æquè notandum est.

Directo transuersus.] Planum igitur & subtensum fuit tectum, non fastigiatum.

Asseribus reliquerunt.] Asseres imposuerunt, eosque clavis defixerunt. *Assibus* tamen legitur in quibusdam: quod non displicet.

Tegumenta perpendere] Sic omnes antiqui. nonnulli impressi præpendere, vt paulò post. quod magis probo. Quanquam vnde pro *Vbi* planius fuisset. Tegumenta autem intelligit storeas, quæ inde præpendebant, dum in conignatione superiore parietes fiebant: nimirum quia pluteorum & vinearum tectis satis muniti non erant.

Contabulationem.] Tectum illud planum ex asseribus factum.

Pluteos ad alia opera.] Nunc machinas intelligit.

Vt est rerum omnium magister vsus.] Sic Cicer. 1. de Orat. *Vsus* qui magistrorum omnium præcepta superat. Sed initio Luculli, quantum in re militari valeat, ostendit: & Vegetius initio lib. 1.

Storis autem] Storeas, legendum putarem. Lilius lib. 30. Numidæ præcipuè arundine textis storeaque pars maxima tectis passim nullo ordine, &c. Tres autem circò tantum fecit, quia tres tantum turris partes iis storeis obtexit.

Latitudo quatuor pedes.] Id est, crassas. Nam latitudo cuiusque pedum erat triginta: quantum erat turris spatium, quo quo- uersus.

Traicere posse.] Quia teli impetum molliùs sustinebant.

Ea pars terris.] Quantum altitudo pluteorum & vinearum passa est.

Pluteos abduxerunt.] Pluteorum nomine latius etiam vineas comprehendit: vt ex superioribus intelligitur.

Turris tectum per se insum.] Nihil in hac structura æquè notandum est, vt quod de tecto dicitur. Intelligendum est enim, illud coniunctum operi ab initio non fuisse: sed transper per se constituisse, sensimque cochlea subleuatum fuisse, dum opus fieret, sextaque contabulatio poneretur.

Prehensionibus.] Prehensionem hoc loco accipere cogimur pro machina, qua tigna ædificiorum adhibita cochlea subleuantur: vel potius pro ipsa subleuatione, & instrumenti opere. Hanc Fabri nostri appellant *Guindal*. Cum hæc iam pridem scripsissem, animaduerti Ad. Turnebum virum eruditissimum libro *Aduers.* II. cap. 24. in hunc Cæsaris locum multa scripsisse, ab his notis nostris valde dissentanea. In iis autem illud præter cetera mirum, ne dicam absurdum, videri potest, quod ait milites hoc tectum sine vineis & pluteisprehendisse, & leuasse. quasi verò vel nunc manibus, vel antea vineis & pluteis adprehendendum vsi fuerint. Sed integrum lectoribus iudicium relinquemus.

Aliam prehensionem.] Sic impressi complures. Melius noster & Ald. Alia prehensionem. Nam ordo est: Alia prehensione & subleuatione expediebant sibi locum ad ædificandum. Tectum enim ita subleuant, vt desuper eo tegumento muniti aduersus saxa & tela esse possent. a fronte vero, storeis.

Vt primo.] Vt extrema parietum structura capita tignorum tegerentur.

Summam contabulationem.] Tectum contabulatum, pensile. necdum operi coniunctum.

Æque longe.] Pedum sexaginta: intus autem latebant.

Columella.] Inter quas intercolumnium, id est spatium relictum erat: cuius ab vna parte milites opus facere, & murum subruere possent: ab altera parte, si qui vulnerati essent, excedere: & alij recentes atque integri succedere. Hæc postea latera nominabit.

In altitudinem quinque.] Quantum hominum, qui intus latebant, altitudo poscebat.

Capreolis.] Capreoli dicuntur ab architectis ligna, quæ proclinata capribus inter se iunguntur: interiecta trabe oblonga,

longa, quam iidem Canterium appellant. His vtraque ex parte tecti fastigium sustinetur. Legendus Vitruui. lib. 10. cap. 20: vbi Testudinis formam describit.

Vbi tigna.] Si trabs fuisset, Canterium, vt modo dixi, appellasset.

Tigna bipedalia.] Plurali numero est vsus. quòd non tam facile vnum sexaginta pedes longum reperiretur, quàm duo tricenum pedum.

Laminis clauisque religabant.] Laminam superimponabant, eamque clavis in tigna & capreolos adactis deuinciebant.

Lateres diluere.] Locus hic ostendit, Laterem non esse glebam ex argilla igne decoctam: vt regulam, vel imbricem. nam argilla cocta Testa dicitur, opinor, quasi tosta: sed esse massam ex argilla vel luto, quæ tecto isti imposta sole induratur. quæ quia si lauetur, liquefcit, & defluit, atque in cœnum resoluitur: inde natum Terentianum illud in Phormione proverbium videtur, Laterem lauare, pro laborem inanem sumere, operam perdere.

Ad extremum.] Id est, in extrema inferiore parte.

Lateres qui super.] Nequid ignis hostium nocere posset.

Contineant.] Id est, sustineant.

Tectum vineis.] Vineæ antecedeabant, secundum quas musculus sensim adigebatur.

Machinatione nauali phalangis.] Id est, Phalangis eodem modo subiectis, quo in machinatione nauali, id est, in nauibus vel ex arido propellendis, vel in aridum subducendis subiecti solent. Phalangas autem Cæsar Latino nomine scutulas interpretatur. inf. lib. 3. Ligna scz. oblonga & rotunda, instar cylindri, quæ oneri subiecta vectibus impelluntur. Biremes, inquit, subiectis scutulis impulsas vectibus interiorē partē traduxit. Interdum Phalanges pro fustibus teretibus vsurpantur. Plin. lib. 7. cap. 56. Prælium, inquit, Afri cõtra Aegyptios, primum fecere fustibus, quos vocant Phalagas.

Inuoluta labuntur.] Non intelligo, cur non Euolutæ, potius legendum sit.

A lateribus.] Non lateres dicit tecto impositos: sed latera vtraque ex musculi parte: quæ nos superius intercolumnia diximus.

Ab opere.] Inter milites, qui intus opus faciebant, quidam interiecti erant, qui furcis & longuriis cupas illas a pedibus militum remouerent.

CAP. III.

A *Vt vis militibus aut ignis eis nocere.*] Antiquus noster multo concinnius. Quæ aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset.

Turribusque circumiri.] Melius idem Antiquus, *Circumueniri.* Nam Circumuenire, pro Circummunire, aliis multis locis notauimus.

Propinquitatis interire.] Sic omnes alij. Noster multo verius, Interirent.

Inermes cum infulis.] Liu. 29. Legati Locrensiū velamenta supplicum, ramos oleæ (vt Græcis mos est) porrigentes ante tribunal, &c. Idem lib. 44. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt. Loquitur de legatis Alexandrinis. Item lib. 45. vbi de Rhodiis loquitur: Vniuersi rursus prociderunt: ramosque oleæ supplices iactantes tandem excitati curia excesserunt.

Eiusdem generis complura.] Nihil mutò. Tantum testificor in nostro antiquo scriptum esse: Eiusmodi complura, quod æquè placet.

Ab hominibus doctis.] Non iam literarum doctrinam significat, vt quibusdam placere video. Sed Doctos dixit, pro Instructis. vt lib. Gall. 4. cap. 4. Hi iam antè edocti quid interrogati pronuntiarent.

Partis se foras erumpunt.] Libri consentiunt. vt vetus illa fuisse locutio videatur.

Superiori temporis.] Hoc à me non intelligi fateor, nisi legamus *Superiori die.* vel potius vtrunque relinquamus. Nam quod nonnulli de Contemptione dicunt, planè absurdū est.

Agger comportari.] Sic Ald. Noster verò *Comparari.* quod æquè placet.

Et coniectū.] Noster, & multi impressi, Conuectis. nimirum, in urbem.

Eadem ferè altitudine.] Omnes veteres Latitudine. Ego nō dubito quin vtrunque verum sit, atque hoc modo legendum: Latitudine atque altitudine.

Fit in hostes impetus eorum.] Vox *Eorum* superuacua est: & à libris quibusdam rectè sublata.

CAP. IIII.

F *Iduciaria operi.*] Fiduciarius dicitur, cuius quid fidei & potestati ita committitur, vt nullo iuris vinculo, sed sola fide sit

fit obligatus. Sic, Pater fiduciarius, Heres fiduciarius, Tutor fiduciarius, in iure appellantur. vt in Comm. verb. iur. exposuimus. & in eadem sententiam infra cap. vlt. Curio Cæsaris legatus ita loquitur: Nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fideicommissum acceperit: se in eius conspectum reuersurum confirmat. Sed Hircius bell. Alex. cap. 4. hoc verbo est abusus: Nam Fiduciarium regnum dixit, pro Vsurpatum & occupatum. Locum autem vulgatis in libris vitiosè interpunctum à nobis emendatum subscribemus. Paratum enim omnem multitudinem esse, cōfectam tædio, & puellæ fiduciario regno, dominationeque crudelissima Ganimedis; facere id quod Rex imperasset: nam Arsinoe testamento vacuam Regni possessionem occupat, &c. Liu. lib. 34. Optimum ratus Nabidi & eam Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciarium dare.

Omibus referebat.] Ita placet: itaque in meis omnibus constanter scriptum est. Vrsinus tamen; Ferebat: quod non æque arridet.

Ad Massiliam distineri.] Non video cur veterum omnium scripturam repudiemus, in quibus legitur, *Detineri.*

Procuranda hereditatis.] Moris erat, vt Senatores quibus hereditas in prouincia relicta testamento fuerat, legationem liberam à Senatu hereditatis persequendæ causâ impetrarent. Cicero Agr. 2. Hereditatum obeundarum causâ, quibus vos legationes dedistis, qui & priuati & priuatum ad negotium exierunt, non maximis opibus, neque summa auctoritate præditi: tamen auditis profectò, quam graues eorum aduentus focis vestris esse soleant. Idem Fam. lib. 2. cepit. ad Cornif. scribit, eos qui cum libera legatione proficiscebantur, lictores à prouincialibus magistratibus; & insignia ceterorum legatorum accepisse.

Perterritis ciuibus R.] Sic Ald. & multi impressi. Noster multo verius, Perterritos ciues R.

H-S. CX^c mill.] Id est quatuor millia coronatorum, septingentos quinquaginta: quæ pertenuis ad Varronis negotium summa est. Quare legendum censeo: H-S centies nonagies: & vocem *Millia* tollendam, vt efficiatur summa coronatorum quadringentorum septuaginta quinque millium.

Tritici modios CX^x mill.] Modium in casu secundo; LL

quin sit legendum, dubitaturum neminem arbitror.

Iudicia in priuatis reddebat.] Iudicia de priuatorum rebus constituere, non modo iniquum non est, sed etiam prætorium. Quare nihilo probabilior Vrsini aut Octauij Pantagathi emendatio est: demirorque hoc ab illis non obseruatum. Locus enim sic emendandus est, vt sine interpunctione continenter legatur: quasi scriptum ita esset: Et iudicia in priuatos, qui verba atque orationem aduersus Remp. habuissent, reddebat: eorumque bona in publicum addicebat. Edictum scilicet proposuerat: Siquis aduersus Remp. (id est, aduersus Pompeium) verba fecisset, se iudicium eo nomine daturum: damnatique bona in publicum addicturum. Quare, qui partic. Verò, interiecerunt, ibi, Qui verò verba, stultissime illos fecisse apparet. Et similis iudicij formula extat apud Liuium lib. 24: Pronuntiarunt, verba orationemque eos aduersus Remp. habuisse, quò coniuratio deferendæ Italiæ causa fieret. Totus autem locus, qui variè conturbatus est, ita restituendus est: Quis Cæsari esse amicus ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, præsidiaque eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat, qui verba atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorumque bona in publicum addicebat. Quod autem sequitur: Prouinciã omnẽ in sua & Pompeij verba per iusiurandum adigebat: fateor in meis omnibus ita scriptum esse: ac testificor nihil à me immutari. Tantum dico videri posse ex aliorum locorum comparatione, vocem Per, abundare. vt sup. lib. 1. In hæc verba iurat ipse: idem iusiurandum adigit Afranium. Vt hoc modo similiter dictum sit, Prouinciã iusiurandum adigere. Cum hæc iampridem scripsissem, animaduerti Manutium ex Nicatij doctissimi viri coniectura reponere, Aduersus Pompeium, quum coniecturam primò in Liuij locus refellit: dein de quis nescit eos qui rerum potiuntur, semper Reip. nomine abuti?

Pompeij beneficia.] Insignis locus: ex quo intelligitur, quæ Langobardi Feuda nominarunt, ea Romano more Beneficia dici cõuenisse: & quos illi Vassallos, hos Cliètes appellatos.

Ad statutum diem.] Vox *Statutum* abest à meo antiquo, Aldino, & aliis nonnullis: planèque repudianda est.

Per se portas Varroni clausit.] Priuato consilio, nulla expectata auctoritate.

Deductis

Deductis tribus.] Id est, cum Varro tres in arcem cohortes præsidij causa induxisset.

Voluntate prouincia reperiebantur.] Noster & Ald. Voluntas prou. reperiebatur: quod probo.

In Italiam venturum promississet.] Italicam rectè iampridè Rhellicanus restituit: Faernus nuper, Pronuntiaisset. Plin. lib. 3. cap. 1. Oppida Hispalentis conuentus, Celiaca, Vacumana, Acria, Ilipa, cognomine Italica.

Pedibusque Narbonam peruenit.] Pedibus & Pedestri itinere dicebant veteres, pro eo quod iam dicimus Terrestri. Sic infra cap. 6. Eoque illos compulerim, vt neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint?

Legem de Dictatore.] Dio lib. 41. scribit, M. Aemilium Lepidum, eum qui postea Triumuir factus est, huius anni Prætorum populo persuasisse, vt Cæsarem Dictatorem facerent. Plutarch. à Senatu dictum, & dies x i. gessisse.

CAP. V.

Panico vetere.] Frugis genus, de quo Plin. lib. 18. cap. 7. & 10. Panico Gallie quedam, præcipuè Aquitania vititur.

Dedere sine fraude.] Antiqua locutio, pro Verè & ex animo. Liui. 41. Vt prætor sine fraude, cum de bello aut pace agere velit, aduocet concilium. Idem 24. Nihil præterea cū Consule pacti, quam vt sine fraude Punicum emitteretur præsidium.

Quæ missu Bruti.] Sic Ald. & complures impressi. Noster. *Iussu.* quod etiam in quibusdam impressis rectissime legitur.

Pro nomine & vetustate.] Noster, Pro nomine vetustatis. De Mafsiliæ autem antiquitate Strabo multa præclare, itémque Cicero Orat. pro Flac. Quemadmodum autem cõseruarit, docet Orosius his verbis: Cæsar Mafsiliam iedens obidione domitam, vita tantum & libertate concessa, ceteris rebus abrasit. Plutarch. in Solone Mafsiliam à mercatore conditam, memoriæ prodidit.

Remulco abstraxit.] Laz. Baysius putat fictū verbū ex Græco ῥυμουλκῆν, quasi ῥύμασιν ἐλκῆν, funibus trahere: cum funibus illigata nauis è scapha trahitur. Sic inf. lib. 3. Submersam nauem remulco, multis contendens funibus, eduxit. Sed si hoc verum est, inflexam fuisse consuetudine pronuntiatione oportet. alioqui Rymulcare, vel Rumulcare scribendum.

fuiſſet. Sext. Pompeius: Remulco (inquit) eſt cum nauis magna ſcaphæ remis trahitur. Itaque Nonius à Remis & Mulcèdo deduxit: quaſi nauis leni tractu ad progreſſum mulceatur. Liu. lib. 25: Marcellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam iuſſit. Idem lib. 32: Tarde inde ad Maleam trahendis plerunque remulco nauibus peruenit. Video ſanè pro fune uſurpatum, quo deligata nauis trahitur, ut apud Valgium poetam veterem:

*Hic mea me longo ſuccedens prora remulco
Latantem gratis ſiſtit in hoſpitiis.*

Regnum Iuba publicauerat. Iuba Hiempſalis filius, Rex Numidiæ, Pompeij partes ſecutus eſt. Curio cum Tribunus pl. eſſet, legem tulerat, eius regnum ut populo Romano addiceretur. A Pompeio Rex appellatus, à Cæſare hoſtis iudicatus, Dio lib. 41.

Exercitus conclamatione. De hoc more Imperatoris appellandi, abundè dixi in Præf. Inſtit. Iuris. Appianus quidem lib. de bell. ciuil. 2. hanc eandem hiftoriam commemorans, ſubiungit, honorem hunc olim tribui ſolitum ducibus, ob quoduis præclarum facinus militare. ſua autem ætate nemini concedi, niſi qui x. hoſtium millia vno prælio cæcidiffet.

Auribus Vari ſeruiunt. Seruire auribus, idem eſt, quod loqui ad gratiam.

Suprà demonstratum eſt. Suprà lib. 1. cap. 5. extremo.

Traduxerat Curio. Sic Ald. & aliquot impreſſi. Video tamen eſſe qui vocem *Curio* ſuis in libris ſuſtulerunt: quos facere perperam & huius loci ſententiam corrumpere, non difficile intellectu eſt. Cæſar enim cohortes amplius xxx, Corfinio capto receperat, & ſacramentum apud ſe dicere iuſſerat. Suprà lib. 1. cap. 5. Eas igitur tres legiones Curio ſecum in Africam traduxerat. Planior tamen eſſet ſententia, ſi pro *Legionibus* que vetus liber emendaret, *Quo legiones.*

Apud Domitium. Quem Corinij præſuiſſe dictum eſt illo lib. cap. 5.

Magnus omnium inceſſit timor. Sic omnes lib. Legendum tamen putarem, *Omnes, vel Omnium mentes.*

Alius alij tradiderat. Sic Ald. Noſter tamen, *Atque illi aliis ediderant.* quod non minus arridet.

Atque in caſtris Curionis. Ante hæc verba deſiderari quippiam necelle eſt. Ac planè tota hæc ferè pagina mendose

doſe deſcripta eſt.

Ciuile bellum. Locus ſine dubio mendosus: atque, ut opinor, ſine veteris ope codicis, inſanabilis.

Commilitè que. Alterum item mendum, & opis eiufdem indigens.

CAP. VI.

Huiusmodi militum. Noſter, *Hi militum.* Locus hic eiufdem opis indiget.

Circuuentos à ſuis. A tribus legionibus Domitianis, quas Cæſar ſacramentum apud ſe dicere iuſſerat.

Aut pudore aut metu. Similis propè ſententia ſup. lib. 1. cap. 14: Perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis, quam religioni conſulere conſueuit.

Dimiſſo concilio, concionem aduocat. Puto me aliſibi docuiſſe Cõcilium eſſe, cum Legati & ceteri qui cum poteſtate aut imperio ſunt, in conſilium adhibentur: Concionem, cum ad omnes milites oratio habetur. Sic ad Herenn. 3: Si quam rem in concione, aut in concilio faciendam cenſebimus.

Veſtri facti præiudicio. Modò dixit, *Auctoritate.* Vtrunque tum dicitur, cum alicuius factum alij pro exemplo ſequuntur.

Incerta victoria. Ita legendum eſt ſine dubio: quanuis in nonnullis legatur *Certa.*

Capitis minutione. Acerbé. quaſi Domitius qui in Cæſaris poteſtatem venerat, ſeruus aut certè dedititius eius factus ſit. Sed hoc elatoriè dictum eſt. Nam, ut ait Vlpianus, in ciuilibus diſſenſionibus, quamuis sæpè per eas Reſp. lædatur, non tamen in exitium Reip. contenditur. Quare qui in alterutras partes diſcedunt, vice hoſtium non ſunt, inter quos iura captiuitatum & poſtliminiorum ſunt. Liuius lib. 22. Imò deſiderare, dum patria eſt, dum ciues eius eſtis. ferò nunc deſideraris diminuti capite, ab alienati iure ciuium, ſerui Carthagenſium facti.

Neque pedestri itinere, neque nauibus. Locus hic oſtendit, quod ſuperius aliquoties diximus, Iter pedestre dici ab antiquis ſolitum, pro eo quod vulgus dicit, *Terreſtre.*

Conſenſu ſuo. Faernus, Suorum. Ego, Summo, legendum arbitrabar: ſed Faernum locus duabus paginis interiectis adiuuat: in quo ita legitur: Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias expectare parabat.

CAP. VII.

A *Misſi equis.*] Mendum quidem turpe. ſed multo turpius eſt, à nullo adhuc emendatum. Corrigendum eſt, *Admiſſi*. qua locutione & hic noſter alibi eſt uſus. neque vlla prope apud auctores frequentior eſt, pro Incitatis. Hæc cum ante annos decem ſcriptiſſem, animaduerti poſtea in quibuſdam nouis impreſſis locum hunc emendatum fuiſſe.

Preocutatus animus.] *Vrſinus, Preocutatus animus.* & mox: *Cogitabat.* cui propterea non aſſentior, quia multis locis Cæſarem ita locutum animaduertimus, nonnullos etiam notauiſimus.

Aſugientium.] Omnes antiq. *Ac*: quod rectiſſimè *Vrſinus* commutauit in *Hac* cum aſpiratione.

Atque iter impeditur.] Nonnulli, *Atque impediuntur*. quod perſpicuè rectum eſt. Significat enim cum hominum multitudine receptus impeditur, turba oppreſſos interuiſſe.

Caſtris expellerentur.] *Vetus, Pellerentur.* quod magis placet.

Atque vulneratis.] *Vrſinus* aſſerit legi in ſuo libro, *Ac mille vulneratis.* Ego ſcriptiſſe Cæſarem arbitror, Aut vulneratis.

Vallo circummunire.] Omnes antiq. & *Aldin.* *Circumuenire.* quo verbo quamplurimis aliis locis uſum Cæſarem adnotauiſimus.

Conuentus qui conſtaret.] Rectè ſic: cum alij Conſtarent reſpoſuerint. Nam conuentum vnius oppidi ſignificat. Ex variis autem generibus, id eſt, vel ex variis municipiis, vel ex variis hominum ingeniis, quorum alij Cæſaris rebus fauebant: alij aduerſabantur.

Equites conuenit.] Sic omnes antiq. Video tamen in quibuſdam recentioribus *Inuenit*. quod magis probo.

Inſolente quidem, ſed libenter.] Sic plerique. Magis tamen *Aldina* probatur: *Vt de ſuis hominibus laudibus libenter prædicat.*

Spona præferbantur.] Legendum putarem: *Proferbantur.*

Homines equitèſque producebantur.] Fortaſſe *Equitèſque.*

Curionem ab ſpe morabatur.] Noſter *Antiq. Aldinus*, multi impreſſi, *Ad ſpem*, quod cur mutetur, cauſſam nō video. Nam idem eſt, ac ſi dixiſſet, *Curionis ſpem morabatur.*

CAP. VIII.

I *Naciam immittit.*] *Iidem libri.* *Mittit*. quod ſine dubio reſtatum eſt.

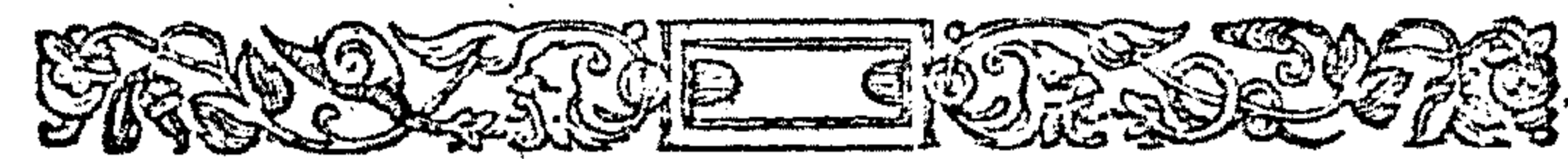
Parentes

Parentes ſuos commendabant.] *Commendare*, verbum extremo vitæ tempore vſitatum. *Cicero* de Orat. 1. Filios ſuos paruos tutelæ populi R. commendaret. Et de fin. 2. Nam iſta commendatio puerorum, memoria & charitas patriæ. Loquitur de teſtamento *Epicuri*, quo *Metrodori* liberos commendarat. Item lib. 3. Quorum vterque tibi teſtamento liberos ſuos commendauit. *Hirc.* de bell. Afr. Ipſe omnibus rebus diligentiſſimè conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari commendatis, ferrum in cubiculum tulit, atque ita ſe traiecit. *Cicero* Offic. 3. Et is qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulauiſſet.

Siquos ex eo periculo.] Si quos amicos, notos, commilitones, *Vt in reliquis rebus.*] Sic omnes antiqui, quos mihi videre licuit. *Vrſinus* teſtatur in ſuo ſcriptum: *Vt miſeris* in rebus. quod *Vaſcoſanus* *Luteriæ* impreſſerat xx x. abhinc annis.

Paucis lemnuculis.] Hos etiã *Lemnuculos* appellant *Grammatici*, & eorundem eſſe dicunt, qui & *Lembi* appellantur: hoc eſt, nauiculas piſcatorias. *Nonius* exempla profert. *Tacitus* lib. 14. vbi de *Agrippina* *Neronis* matre loquitur: *Nando*, inquit, deinde occurſu *lemnuculorum* *Lucrinum* in lacum veſtam villæ ſuæ inferunt. *Ammianus* libro decimoſexto. *Auido*, inquit, ſtatu ventorum *lemnuculo* ſe commiſiſſe piſcantis.

Legatis cum Centurionibus.] Sic noſter *vetus. Aldin.* tamen: *Legatorum* numero *centurionibus*. quod magis placet, quaſi dixiſſet, *Pro legatis*, vel *Legatorum* loco.

IN LIBRVM III.

CAP. I.

D *ictatore Cæſare.*] *Dictum* enim à *M. Aemilio* *Legato* prætoſe, ſuperius oſtendit. libro ſecundo, capite 4.

Per leges.] *Per legem* *Corneliam*, à *L. Sylla* *latam*, ne cui eundem magistratum, niſi decennium interceſſiſſet, petere liceret. *Appianus* de bell. ciu. *Tantum* autem à primo ipſius *Conſulatu* interceſſerat.

LL 4

Fides esset angustior.] Ipse interpretationem subiecit. Cicerone in Manil. sic ferè locutus est : Nam tum cum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse.

Arbitri darentur.] Dio lib. 41. Sorte deligerentur.

Aestimationes possessionum.] Plinius hæc Sueton. De pecuniis mutuis, inquit, disiecta nouarum tabularum expectatione (quæ crebro mouebatur) decreuit tandem, ut debitores creditoribus satisfacerent per estimationem possessionum, quanti quasque ante ciuile bellum comparassent. deducta summa aris alieni, siquid usuræ nomine numeratum, aut perscriptum fuisset, qua conditione quarta pars ferè crediti deperibat. Atque hoc nimirum est, quod Plutarchus significat in vita Cæsaris, cum ita scribit : καὶ σεῖα χρεῖα τινὶ τῶν τῆς φιλοφιλίας ἐκείνου. Quod autem Dio. 41. scribit, Cæsarem tulisse, nequis vel in argento, vel auro plus pecuniæ possideret, quam L X. sestertium, non intelligo. Multo commodius Appianus, qui bell. ciuil. 2. sic scribit : τὰς μὲν ὑποκοπὰς ἐν ἔδωκε, τιμὰς δὲ τῶν ὀνίων ἀπέφηνεν, οἷς ἔδει τῶν χρημάτων. Cuius danteῖσιν ἀντὶ τῶν χρημάτων δίδοναι. Nouas quidem tabulas non concessit : aestimatores verò possessionum constituit, quibus oportebat debitores creditoribus pro pecuniis satisfacere. De simili ratione Aestimationis, Lilius libro 7.

Ambitus, Pompeia lege.] Huius capita exposui in indice Legum Rom. vbi Pompeiam de Ambitu nominauit.

Rogationes ferentibus.] Ipso auctore & impulsore Cæsare : qui ea ratione gratificari populo volebat : ut innox dicit.

Singulis diebus.] Vna actione, non pluribus.

In otio ciuilibus belli.] Sic Aldinus. vitiose, sine dubio. Legendum *In otio*, ut in multis impressis.

Suffecissent.] Turpe mendum parua litura corrigitur : *Suffecissent.* Et ita video iam in multis impressis.

Iudicio populi.] Qua de causa leges illas rogandas curauerat.

Feris Latinis.] Celebrabantur à Latinis ciuitatibus XLVII, quæ cum populo R. in Albanum montem quotannis conueniebant. Dyonis. lib. 4.

XI. dies tribuit.] Idem scribunt Plutarchus & Appianus.

Hoc

Hoc unum inopia nauium.] Totum hoc, *Inopia nauium*, ex glossa videtur in contextum irrepsisse. Tamen non inopia fuit, sed copia.

Vacuum atque otiosum.] Suspicio de mendo. Non enim tempus ut spatium temporis otiosum, ut opinor, dicitur. Quare videndum, an *Vacuum & otiosus* potius legendum sit.

Societates earum prouinciarum.] Societates publicanorum, qui in illis prouinciis negotiabantur, & vectigalia exercebant.

Mercenarias duas.] Noui libri, *Sexcenarias*. quo verbo necesse est significari sexcentos in cohorte fuisse : cum legitimus vulgare numerus quingentorum esset. qua de causa Quingentaria dicebantur. quanquam prima millaria ex eo numero vocaretur. Paucis tamen post versibus Mercenarios ab iis, qui vel imperio, vel gratia comparati fuerant, distinguit.

A. Gabinius.] Cui Ptolemæi Regis reducendi potestas data fuerat.

CAP. II.

Terram attingit Grec.] Duo lib. veteres, Germanorum. sed P. Victorius vir doctissimus Variar. 13. cap. 1. docuit legendum esse *Cerauniorum*.

Iussu D. Lælij præerat.] Hic spiritus sustinendus, & puncto distinguendus locus, ut intelligatur Minutium Rufum iussu D. Lælij præfuisse.

Iracundia erupit.] Potest disputari pronomen *Sua*, positum esse pro *Ipsius* : sed tamen relinquetur nomen *Nactus*, cui verbum nullum respondebit. Nam ad verbum *Erupit* referre, nulla ratio est. Consulendus igitur liber aliquis antiquus : ecquis meam hanc coniecturam confirmet. Nam cum Cæsar hoc loco Bibulum, dissimulanter tamen, perstringat : fieri potest, ut Iracundiam expuit, faceret dixerit. Quo verbo Terentius est usus, Quasi vbi illam expueret miseriam ex animo. De Bibuli autem iracundia paulo post cap. 4. iterum mentio fit. *Indiligentia* verò pro *Diligentia*, quod Ursinus ex suo li. restituit, incredibile dictu est, quam mihi probetur. Serius enim Bibulus eis occurrerat.

Complexum veniret.] Sic noster & Ald. Faceret autem Bibulum eludit. pro, In Cæsaris manus, aut potestatem. Itaque

mendose in multis libris legitur: Si in conspectum Cæsaris venire posset. Duabus igitur de causis excubabat. primum ut Cæsaris, si posset, nauem aliquam interciperet: deinde ne ipse interciperetur. Nam vitæ subsidium ac misericordiam à Cæsare nullam expectabat.

Sese munierunt.] Noster, His sese munierunt. quod placet.

Re frumentaria laborabant.] Noster, *A Re.* quam veterem esse locutionem, nemo ignorat.

Præfectis mulierum crinibus.] In neruorum inopia subsidium hoc fuit, ut obsessi mulierum capillis tormenta efficerent: quod in Capitolij obsidione factitatum Vegetius scribit lib. 3. cap. 9. Et de re eadem est apud Iul. Capitolinum in vita Maxim. & Plutarchum in lib. de fœnore.

Hiems appropinquabat.] Nihil mutandum. nam hæc fuit orationis ἐκβολή, à capite: Sed post discessum Lyburnarum. Domitius enim prius hoc incommodum accepit, quam ad Pompeium cum Lyburnis nauibus veniret.

C A P. III.

Vibullium Rufum præfectum.] Hæc, opinor, significat præfectum fabrum, quem Att. 9. epistola 8. scribit cum C. Magio altero præfecto in suam potestatem venisse.

Ad Corfinium.] Lib. 1. cap. 5.

Iterum in Hispania.] Hoc nominatim quidem demonstratum non fuit, sed in Hispaniam à Pompeio missum ad tres ipsius legatos, Afranium, Petreium & Varronem, lib. 1. cap. 8. Cum autem Afranius & Petreius in Cæsaris potestatem cum suis omnibus copiis venerunt, vult intelligi, in eo numero hunc quoque fuisse.

Africani exercitus.] Sanè *Afrani* scriptum est in meo antiquo: uti de suo Vrsinus testatur. sed mendose, ut opinor. Nam etsi Cæsari se Afrani milites dediderant, tamen non hoc incommodum Cæsaris, sed lucrum numerabitur. Rectè igitur Africanum exercitum præter Curionem numerat. quia præter Curionem, qui Imperator appellatus fuerat, multo maxima pars ipsius exercitus in Africa interierat.

Romæ à Senatu & à pop.] Non videtur aqua conditio, cum Cæsar in Senatu, & planè in populo dominaretur.

Et Reip. & ipsis.] Totus hic locus ita mendosus est, ut sine veterum codicum auctoritate sanari facile non possit.

Faernus

Faernus restituebat, Expedire. sed quàm consentaneum illud videtur, Placere si uterque: pro Ut uterque. deinde illud Necessario iudicio, quid significat? Etiam illud, Si uterque iurauisset, fore utrumque contentum.

Triduo proximo.] Paulò aliter Plutarch. Si inter se cōgressi exercitibus intra diem tertium dimissis reconciliata gratia & iureiurando dato, in Italiam redirent.

Græcos murum ascendere.] Locus mihi integerrimus videtur, neque Vrsini emendatione indigere.

Contra imperium Populi R.] Primum nulla lege id erat prohibitum, deinde non Imperium, sed Imperatorem dixisset. Quare non dubito quin Imperatorem legendum sit.

Simulac Cæsar.] Vrsini emendatio nondum mihi satisfacit: potius enim scripsisset, *Dictus est*, quàm Dicebatur. Itaque quod iam aliquot locis obseruatum est, versum hunc suo loco motum arbitror, ibique collocandum: Cognitis iis rebus quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, simul quòd Cæsar appropinquare dicebatur, Dyrrachio timens, &c. Placet autem quod Vrsinus restituit *Terrorque*.

Princeps Labienus.] Hic est T. Labienus, qui cum Cæsaris legatus in Gallia fuisset, & res magnas gessisset, initio ciuili belli à Cæsare desciiuit, seseque Pompeio adiunxit. Cicero Att. 7. ep. 11. Labienum ab illo discessisse, propemodum constat. Si ita factum esset, ut ille Romam veniens magistratum & Senatum Romæ offenderet, magno vsui causæ nostræ fuisset. damnasse enim sceleris huius amicum Reipub. causa videretur. Et epist. seq. Labienum *prope* iudico. facinus iandiu ciuile nullum præclarius. qui ut aliud nihil, hoc tamen profecit. dedit illi dolorem. Dio lib. 41. scribit, eum discessionis causam hanc habuisse, quòd cum opibus & gloria creuisset, maiores sibi spiritus sumpserat. qua de causa Cæsari suspectus atque inuisus esse cœperat.

C A P. IIII.

Præfecto occupato itinere.] Vet. noster & Ald. *Præfecto*. Vrsi. scribit restitui à Statio *Præfectus*. quod non displicet. magis tamen placeret, *Præfectionis* occupato itinere. Nam significat anteuertente Pompeio iter ad Dyrrachium præoccupatum fuisse.

Sub pellibus.] Dixi lib. Gall. 3. cap. 7.

Benemerite ciuitates tute essent presidio.] Ita est in omnibus, quos vidi, libris. Faernus restituit, Ciuitati esset presidio: quati verò de vnica Apollonia, ac non de finibus Apolloniatum loquatur. Plin. lib. 3. cap. 23. Cuius in finibus celebre Nymphæum accolunt Barbari, Amantes, ac Bulliones.

Quantum nauium.] Id est, quantum quod nauium habebat, passum est. nam Faerni emendationem non intelligo.

Nudanda litora.] Nudari litora dicuntur, siue ab hominibus relinquatur, siue ab aqua. Tacitus lib. 5: Flatibus Etesiarum implentur vada, hybernus Auster reuoluit fluctus, pulsòque introrsus freto, breuia litorum nudantur.

Perfectum aliquid Bibuli mandatis] Antiq. noster, & Ald. Perfecturum aliquid de Bibuli mandatis. Iam pridem credidi reponendum esse Vibullij: quem superioris capitis initio dictum est, a Cæsare legatum de pace ad Pomp. missum. In eaque sententia video quoque nonnullos esse. Sed postea veritus sum ne non satis commodè Legati mandata dicerentur. nam & supra & infra vbique Cæsaris ipsius mandata hæc appellantur. Eò accedit, quòd nondum exposita hæc fuisse à Vibullio mandata videntur. Nam pag. seq. Vibullius, inquit, sedato tumultu de mandatis Cæsaris agere instituit. Per exigua fortasse mutatio integritatem huic loco reititueret: si *Perfectum* in aliquid Bibuli mandatis: legeremus. Vt mox: Missuros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Sic infra cap. 12, vbi simili de negotio agitur: Scipionem, inquit, ea auctoritate esse, vt magna ex parte compellere, atque errantem regere posset. Sperabāt ergo fore, vt si Bibulus, cuius tanta erat auctoritas, aliquem è suo numero ad Pompeium mitteret, multum ipsius mandatis proficeretur. Nam Pompeius imperij partem Bibulo concesserat: neque quisquam erat, qui maiore odio Cæsarem prosequeretur.

Buthrotum oppidum Corcyra.] Sic Aldinus. Corrigendum *Oppositum*. Plin. li. 4. cap. 12. Insulæ autem ex aduerso Theoprotiæ Corcyra a Buthro xii. millibus passuum.

Reliqua perfecturum.] Noster antiq. Reliqua per se acturum. quod placet, cum modò dixerit, summam omnium rerum ad illum delatam.

Nihilominus tamen.] Vox *Tamen* abest à meo antiquo, & rectè abest, sententiæque manet integerrima.

Pericula

Periculum prestare.] Promittere legatos ad Pompeium sine periculo ituros, & ad Cæsarem redituros.

fugitiuis ab saltu Pyrenæo.] Sertorianos significat. Docet autem hic locus etiam inter fugitiuos & ciues iurisdictionum communionem intercedere.

Auditus.] Ita est in Ald. mendosè, vt cuius perspicuum est. Legendum, vt in nostro antiquo, & aliquot impressis: Militibus factò, auditum responsum est.

Beneficio Cæsaris.] Idem de Rege Alexandrino scribit Seneca, li. de consolat. ad Marr. Quid erat, inquit, turpius, quam Pompeium viuere beneficio Regis?

Nisi cum in Italiam.] Placet Vrini emendatio, vt vox *Nisi* tollatur: si modò vetustum librum auctorem habet. Alioqui legendum putarem, Si cum exercitu in Italiam ex qua profectus sum reductus existimabor. Nam Lucanus aliud in tempus hanc Pompeij orationem conferens, & aliquantum inflectens sententiam, ita loquentem eum facit:

-- Nunquam me Cæsaris, inquit,

Exemplò reddam patriæ, nunquamque videbit

Me nisi dimisso redeuntem milite Romæ, &c.

Sed hic aliam secutus sententiam Pompeius videtur.

Admodum tuto.] Ne hoc quidem admodum placet: videturque deiderari verbum Impetraturum.

Summissa oratione.] Non video quomodo vel flumine interiecto loqui summissa oratione posset: vel Altercandi verbum cum oratione summissa aut exitu colloquij turbulento conueniat.

Orationem interrumpunt.] Noster antiquus, *Intercipiunt*. Quintil. lib. 6. cap. 4.

Pax esse nulla.] Noster antiq. Pax esse non potest.

Causa debitorum suscepta.] De quibus dictum est sup. ca. 1.

Initio magistratus.] Legendum arbitror, Inito magistratu.

C A P. V.

Rufus Prætor.] Linius Epit. 3. C. Cæcilius Rufus prætor cum seditiones in vrbe quammaxime cõcitaret, nouarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu, pulsus vrbe Miloni exuli, qui fugitiuorum exercitum contraxerat, se coniunxit. Vterque cum bellum molirentur, interempti sunt. Hæc ille. Fuit autem hic Rufus prætor, vt

opinor, peregrinus. Erat enim ius inter se collegis intercedendi. Simillimūque video in Verr. 3. locum, ad quem etiam hunc nostrum in Commentariis accommodavi. Itaque L. Piso, inquit, multos codices implevit earum rerum, in quibus ita intercessit, quod iste aliter, ut edixerat, decrevisset. quod vos oblitos esse non arbitror, quæ multitudo, qui ordo ad Pisonis sella isto prætoris solitus sit convenire, quem iste collegam nisi habuisset, lapidibus coopertus esset in foro.

Per arbitrium ferent. Noster, *Per arbitrum.* quod idem Ursinus de suo affirmat. Sed plures adhibitos arbitros superius dictum est.

Præfens constituerat. Huius lib. 7. cap. 1.

Sexies seni dies. Obscurus mihi locus. videntur an ita emendari possit: Sexies senis Idibus, primum quia constat Idibus solui pensiones solitas. unde illud Horatii,

Omniem relegit Idibus pecuniam. Deinde quia spatium hoc esset triennij, ut menstruæ pensiones essent. Cælius ergo legem tulit, ut creditæ pecuniæ soluerentur sine usuris: non semel, sed pensionibus ita diuisis, ut intra trienniū persoluerentur: quæ ferè illorum temporum consuetudo fuit. Liu. lib. 6. Creatique Tribuni C. Licinius, & L. Sextius promulgauere legem de ære alieno, ut deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset triennio æquis portionibus persolueretur. Hircius de bell. Afr. Itaque bis mille H-S his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, &c. Lilius lib. 7. Semunciarium tantum ex vnciario fœnus factū & in pensiones equas triennij. Nunc video Manutium mendum quoque animaduertisse: & pro Sexies seni dies, reposuisse Sex pensionibus. Longe à vestigijs vsitæ lectionis. sed integrum Lectoribus iudicium relinquo.

Ab Rep. remouendum. Diximus lib. 1. hoc esse, quod antiqui Circumscribere dicebant: cum alicui curia & foro interdicerent.

Eo in Italiam euocato. Scripsisse Cæsarem arbitror, Eum euocatum: nisi vocem Quod, tollamus: & ut in meo libro est, legamus, Reliquias quas habebat.

Visaque prodicione oppidi apparere. Nonnulli impressi: Et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret. Quo melius nihil sine ope librorum veterum afferre possumus.

Per Bibulum delata. Sunt qui *Vibullium* reponant: quem à Cæsare legatum de pace ad Pompeium missum, dictū est initio cap. 3. Sed hoc nemo probabit, qui meminerit Vibulum non Pompeij, sed Cæsaris legatum fuisse. deinde non paucis illis diebus hæc significare Milonem sibi a Pompeio per Bibulum nuntiata, sed iam tum cum per Italiam Bibulus copias cogebat.

Ea que faceret. Subauditur: Quibus scribebat ea que faceret, &c.

Eo cum à Q. Pedio. Legendum videtur, Et pro Eo. Prætoris autem cum legione cur dicat, non intelligo, nisi forte illum ei oppido cum legione vna præfuisse significet.

CAP. VI.

Omnia litora. Omnia litora legendum arbitrarer.

Clausos tueri. Ald. *Teneri.* noster, *Tenere.* quod probō. *siue ad litora.* Ald. Et ad Oricū, siue Ad litora. Vetus noster valde placet: Ne occasione nauigandi dimitterent: si vel ad litora Appolloniatiū cursum dirigere, atque eò naues eicere possent.

An nostris distraberetur. An pro Subleuaretur, è naufragio eriperetur?

Q. Coponius Hunc Cicero Caium appellat li. de Diu. 1. vbi quædam ad hunc locum pertinentia subiungit, quæ subscribimus. C. Coponium ad te venisse Dyrrachio cum prætorio imperio classis Rhodiæ præflet, cum primis hominem prudentem atque doctum: eumque dixisse, remigem quendam ex quinqueremi Rhodiorum vaticinatū, madefactum iri minus xxx diebus Græciā sanguine: rapinas Dyrrachij, & conscensionem in naues cum fuga, fugientibus miserabilem respectum incēdiorum fore: sed Rhodiorum classi propinquum reditum ac domum irionē dari: tum neque ipsum non esse commotum: M. que Varronem & M. Catonem qui tum ibi erant, doctos homines vehementer esse perterritos: paucis sanè post diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum: qui cum interitum exercitus nuntiauisset, reliqua vaticinationis breui esse confecta nam & ex horreis direptum effusumque frumentum, vias omnes angiportusque constrauerat, & vos naues subito perterriti cōscendistis, & nocte ad oppidum respicientes, flagrantem onerarias quas incenderat

milites, quia sequi noluerant, videbatis: postremò à Rhodia classe deserti, verum vatem fuisse sensitis.

Pontones, quod est genus.] Naues traiciendis fluminibus idoneæ, quos, opinor, Baccos hodie appellamus. Aufon. in monosyll. Lintribus in geminis constratus ponto sit, an pons. Isidorus Pontonium appellat. Gell. libro 10. capite 25. Pontones.

CAP. VII.

M: *Crassum interfecerat.*] De quo est apud Flor. & in Epit. Liuij.

Columnaria, ostiaria.] Tributum in singulas columnas, in singula ostia. Cic. Attic. 13. Columnarium vide vt nullum debeamus. Idem lib. Fam. 3. epist. 8. Ne in venditionem tributorum, & illam acerbissimam exactionem, quam tu non ignoras, capitum atque ostiorum inducerentur sumptus minimè necessarij.

Singulis cum imperio perficiebatur.] Siste dubio legendum, Singuli cum imperio præficiantur: quanuis ita sit in omnibus, quos vidi, antiquis.

Suo etiam priuato impendio compendio seruibant.] Sic Aldinus & multi impressi. Ac disputari posset sensum hunc esse, vt suo compendio seruirent: idque priuato imperio. Sed assentior iis qui in nonnullis impressis vocem Imperio sustulerunt. nisi fortè veteris mei libri scripturam probemus: Imperio compendioque. Vt faceret ita locutus sit, pro, Non modò publico imperio, quod eis mandatum fuerat, sed etiam suo priuato seruibant.

Honestæ præscriptione.] Cicero dicere solet: Nominè. Alij, Prætextu, aut Colore.

Vniuersis imperati.] Cum pecuniæ non singulis, sed vno nomine vniuersitati imperantur. Hirc. de bell. Afr. Petieruntque à Cæsare, vt vniuersis trecentis vno nomine pecuniam imperaret.

Donationem esse dicebant.] Prolatio diei species donationis est: quia vt plus petit, qui ante diem petit, ita minus soluit, qui tardius soluit.

Ceterisque eius Deæ statuas.] Ursinus corrigendum putat: Certaque ei rei die constituta. sed mox dicit Præsentem exactam,

exactam, neque diem constitutam. Legendum puto Certaque: vt aureæ & argenteæ intelligantur.

Veftigal pro mutuo.] Prius pecunias exegerant: nunc veftigal ipsum, id est decumas. Videndum tamen an *Promutuū* vno verbo legendum sit: quod esse verbum Iuris in Comment. eorum verborum docuimus: cum pecunia repræsentatur, id est antequam debeat, persoluitur. Sic paulò supra: Debitam biennij pecuniam exegerat: & ab eisdem insequentis anni mutuan præceperat. Ex quo intelligitur Promutuū esse, cum mutua pecunia præcipitur, quæ nondū debebatur. Quod Gallicè dicimus, *Aduancer.*

Naupactis relictis.] Sic Aldini & antiqui. Corrigendum; Reiectis. vt in quibusdam impressis.

CAP. VIII.

D: *Vobis amissis.*] Sic omnes quos videre licuit, tum manuscripti, tum impressi. Corrigendum vt in nostro antiquo: Nostri duobus amissis, &c.

Ab Acilio.] Rectè ab aliis notatum est vel *Caninio*, hinc, vel superius, *Acilio* legendum esse.

Ad libram turres.] Facere turres ad libram, opinor, est facere turres eadem altitudine qua sunt aliæ cum quibus conferuntur. Vnde Librare aquam veteres dicebant, cum altitudo loci vnde ducebatur, cum eo quò ducebatur, quasi libra imaginaria conferebatur. Turres enim in nauibus extruebant, quibus milites per machinationes quasdam in oppida maritima inferebant. Vnde illud Vergilij:

--Credas innare reuulsas

Cycladas, aut montes concurrere montibus altos;

Tanta mole viri turritis puppibus instant.

CAP. IX.

P: *Arua parte noctis itinere intermisso.*] Nihil mutò. sed scio Cæsaris consuetudinem esse, vt *Paruam partem* dicat. vt de bell. Gall. 5. Qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consuevit.

Secundo vsus consilio.] Cepit consilium, quod erat ordinè secundum,

Nostri perpet. mun. videbant.] Noster antiq. Habebat. quod

multo certius est, quam ex Faerni coniectura Iungebant. sed praeterea vox Qui, ut in quibusdam impressis, necessario interponenda est: hoc modo, Nostri qui, &c.

Illi interiore spatio.] Sic Ald. Noster, In minore, quod minus placet.

Ex subroatis.] Laz. Bayfius Subcoactas interpretatur, quae apud Ulpianum Coactilia: sermone Gallico Feltra dicuntur, de quibus Plinij locum hunc profert ex lib. 8. cap. 48. Lanae & per se coactae vestem faciunt: & si addatur acetum, etiam ferro resistunt: imò verò etiam ignibus nouissimo sui purgamento, quippe ahenis polientium extracta, in tomentum veniunt.

Occupandis residui.] Occupare praesidia, est locum castello faciendo, & praesidio imponendo idoneum capere, & in ea re celeriter hostibus anteuerrere. Alibi dicitur, Occupari locus praesidii. Hirc. bell. Afr. Locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare.

Recipere se iussit.] Noster, Statuit, quod idem de suo Faernus testatur.

Subito conspicati.] Faern. Constipati, quod valde probo.

C A P. X.

Superiore anno in Hispania.] Libro 1. cap. 14. 15. &c.

Aduersus pilum.] Manut. Cluuium, quod verum arbitror.

Ad Alejiam.] Lib. 7. cap. 12.

Ad Auaricum.] Lib. 7. cap. 3.

Appellatur Chava.] Sunt qui Carus reponant: & καρυ de signari putent, de quo Dio. corides lib. 3. cap. 66. quasi verò Carij aut Cari & nomen & usus Romanis ante hoc Valerij inuentum incognitus fuisset. Praeterea Plin. lib. 19. cap. 8: ubi hanc Dyrrachini cibi historiam narrat, aliquanto post Caereum ab illo diuersum commemorat. Charam igitur Caesar appellatam hanc radicem scribit, nimirum ab incolis & Dyrrachinis, alioqui non dubium est, quin Carium & Tranquillus & Lucanus, καρυ autem Plutarchus & Appianus nominassent. Famem (inquit Tranq.) & ceteras necessitates, non cum obsideretur modo, sed etiam si alios ipsi obsiderent, tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione Pompeius, visò genere panis ex herba, quo sustinebantur: cum feris sibi

sibi rem esse dixerit: amouerique ocyus, nec cuiquam ostendi iussit: ne patientia & pertinacia hostis, animi suorum frangerentur. Lucan. autem lib. 6:

Sed patitur seuam veluti circumdatus arctam

Obsidione famem: nondum surgentibus altam

In segetem culmis, cernit miserabile vulgus

In pecudum cecidisse cibos: & carpere dumos:

Et morsu spoliare nemus lethumque mirantes

Vellere ab ignotis dubias radicibus herbas.

Qua mollire queunt flammis, qua frangere morsus

Quaque per abrasas vtero demittere fauces.

Purimamque humanis antehac incognita mensis

Diripiens miles, saturum tamen obsidet hostem.

Equos tolerari.] Aegre sustentari, ut inf. lib. 3. cap. 12. Quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare.

Vniuersas in multitudinem sagittas.] Noster antiq. Vniuersam, quod non dubitamus esse verissimum:

C A P. XI.

Ignes facerent interim.] Video in recentibus impressis: Alio loco ignes facerent, alio excubarent: quod ut meo iudicio verissimum est: ita per absurdum esset putare, nihil aliud hoc loco desiderari. Versus enim multos, fortasse etiam paginam integram deesse, facile cum ex sequentibus, tum etiam ex Lucano & Suetonio intelligitur. Vna, inquit, sextae legionis cohors, praeposita castello, quatuor Pompeij legiones per aliquot horas sustinuit: penè omnis confixa multitudine hostilium sagittarum. Lucanus autem rem gestam narrat lib. 6. ab illo versu: *Vt primum libuit, &c.*

Sed in castello.] Vbi vna cohors quatuor Pompeij legiones sustinuit. Sueton.

Foramina CXXX.] Sic Plutarch. Apud Suetonium tamen cxx leguntur. Vterque autem addit excussum eidem oculum, femoreque & humero transfixum fuisse. quod idem Lucan. scribit. & Valer. Maximus 3. cap. 2.

Asiam obtinuerat.] Pro quo extat Ciceronis oratio:

Scena centurionis.] Appian. de bell. ciu. 2. Minutium praefectum annumerat, cuius scutum cxx telis confixum fuerat:

ipse sex vulneribus affectus oculum etiam amiserat.

Ad erimpilum.] De hoc promotionis genere vide Veget. 2. cap. 21.

Fruentove & peciariis.] Apparet esse mendum. & placeret Ant. Augustini emendatio: Frumento, veste, pecunia, aliisque militaribus donis: si vel auctoritate libri veteris niteretur: vel cum Cæsar duplex iam stipendium dixisset, non frustra nunc pecuniam iteraret. P. Victorius restituebat, Veste, diariis. Var. 1. cap. 13. Sed ad militaria dona Diaria non pertinent.

CAP. XII.

Amicitia Cæsaris conciliare.] Faernus, Amicitia. Ego Cæsari in tertio casu legendum arbitror. ut contraria contrariis referantur. Quasdam per vim expugnabat, alias amicitia conciliabat. Notanda etiam differentia inter Urbem & Ciuitatem.

Fructus ex arboribus.] Modò paulò antè dixit Folia. Itaque cogitandum videtur rectiusne Frondes legi & restitui possent. Hæc cum multis abhinc annis scripserim, exierunt Vrini notæ, quibus idem Faerno placere testatur.

Monuitque equites.] Placet Vrini liber, ut vox Equites tollatur.

Vera diligentia.] Varia diligentia legitur in nouis libris: quod magis placet.

CAP. XIII.

Prima cohortis centuriis.] Veget. lib. 2. cap. 8. significat in prima cohorte quatuor centurias siue quadringentos milites fuisse. Principem autem primæ cohortis gubernasse centuriam & semis: hoc est c. l. homines, ad eumque propè omnia quæ in legione ordinanda erant, pertinuisse.

CAP. XIII.

Obiectus portis Ericius.] Quem Græci ἐχρίον, hunc Varro Ericium appellat. Itaque militarem Ericium interpretor, truncum arboris ramolæ, cuius ex ramis aculei bipedales fiebant: vbi naturales deerant, inferebantur, ut echini animalis instar omnibus ex partibus aculeis horreret. Truncum

cum autem illum aliquanto ante castrorum portas intermissis spatio pro repagulo & claustro collocabant, qui ianue modo aperiebatur. In Gallia truncis quidè arborum passim in plerisque pagis pro claustris & repagulis vtuntur: sed non hirsutis. In Germania Romanorum consuetudinem multis locis retinuerunt. Sallust. apud Non. Saxaque ingentia & axe iunctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum Ericij militaris veruta binum pedum. Adr. Turnebus Aduers. 4. capite 8. præclare restituit: Axe vincti orbis. Sed quòd Ericium definit Machinam infestis vndique telis horrentem, iccirco non probo, quia Ericius non machina est, sed Repagulum: neque telis horret (nam tela missilia sunt) sed aculeis. Minus etiam placet quod P. Victorius scribit, genus munitionis fuisse, cum humi tela palive defigebantur. Var. 24. cap. 1. Denique Ericius est repagulum ex arboris trunco aculeato factum, ne vel ascensu, vel successu introiri possit. Liuius videtur Obicem appellasse. Nam libro 6. Nec Romanos, inquit, subeuntes mœnia, molientisque obices portarum arcere possunt. Verum aliud est Ericius, aliud Cataracta, quæ in ipsa porta est. Idem lib. 27. Porta cataracta deiecta clausa erat. eam partem vectibus leuant, partim funibus subducunt. in tantam altitudinem, ut subire recti possent. Et mox: Remisso fune quo suspensa erat cataracta magno sonitu cecidit.

Fortuna, quæ plurimum potest.] Sic sup. lib. 6. cap. 6. Sic Liuius lib. 9. Fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas potens.

Eodem quo venerant receptu consulebant.] Vetus Noster: Eodem quo venerant recessu sibi consulebant. Faern. Eadem qua venerant, receptu consulebant. Quod si est ex libris antiquis, magis probo.

Signa fugientium.] Plutarchus scribit: Signa tum a signiferis abiecta, & duodeviginti ab hostibus capta fuisse. Cæsarem autem à quodam suo milite, quem apprehenderat, propè interfectum fuisse: sed ipsius armigerum manum ei amputasse. Suetonius ait, Aquiliferum moranti cuspide esse comminatum.

Alij dimissis equis.] Alter hic locus est, in quo iterum restituo *Admissis.*

Pampeius insidias timens.] Hoc prælium est, quo Cæsar

Pomp. scire vincere negavit: vt Suet.& Plutarch. tradunt.

Pompeius imperator est appellatus.] Ex quo intelligitur, non solum hoc nomen tribui solitum, sed quoties maior victoria adepta esset.

In literis.] Patet etiam ex Ciceronis Orat. in Pis. & aliis locis sexcentis moris fuisse, vt qui Imperatores appellati essent, in literis quas ad Senatum scribebāt, & in licitorum suorum fascib. lauream adhiberent.

Laurea pretulit.] Dio lib. 41. causam hanc affert, quod indignum censeret, ob ciues victos iis insignibus gloriari.

C A P. X V.

Concionem habuit.] Quanta fortitudine (inquit Sueton.) Cæsaris milites dimicauerint, testimonio est, quod aduerso semel apud Dyrrachium prælio, pœnam in se vltro deposcerent: vt consilandos eos magis, quam puniendos habuerit.

Ad Gergaziam accidisset.] Lib. Gall. 9. cap. 9.

C A P. X V I.

Paucis ante diebus.] Quod Faernus & Vrsinus de suis libris testantur, idem ego de meo testor, scriptum habere *Mensibus.*

Pleno atque opulento.] Plutarch. in Cæs. scribit, milites ipsius vino in ea ciuitate reperito recreatos corporis habitum meliorem in modum immutasse. Appianus autem de Germanis hoc addit. *ἡ μέγιστα αὐτῶν οἱ Γερμανοὶ γελίοτατοι κτλ πλὴν μέθην ἦσαν.*

Casus ciuitatis comprehensis.] Non dubito reponendum esse, *Gomphenis.* Postremam quidem vocem superuacaneam esse, nemo (vt opinor) negauerit.

Delectari imperio.] Agamemnonem (inquit in Cæs. Plutarch.) & Regem Regum Pompeium appellabant, quod tot principes viros a se pendere, atque ad prætorium suum ventitare gauderet.

De sacerdotio Cæsaris.] De pontificatu maximo: vt scribit Plutarch. in Cæs. & Dio lib. 41. & huc pertinet fabula de venatoribus, qui vrsi nondum capti pellem vendiderāt. de qua est apud Phil. Cominium Gallicum historicum. quanquam argumentum sumptum videtur ex fabulis Aniani, quæ cum Aëtopicis coniunctæ sunt.

Cura

Cum ipsis interfuisent.] Sic Ald. & multi impressi. Noster antiq. *No int. r. i. i. s. s. n. t.* quo modo sine dubio corrigendum est.

Ternas tabulas dari.] De more tabularum cognosce ex Alconio. Ternas autē sic interpretor, vt in prima, A. nota esset abolitionis. in secunda, C. nota condemnationis. In tertia, M. nota multæ.

Satis perspectum habere.] Magnopere Faerno & Vrsino assentior emendantibus ex suis libris: perspectum militum animum habere. Nam mutilatum esse locum dubitari non potest.

Armis inter equites.] Obseruatu dignum, Cæsarem Germanorum institutum imitatum fuisse, vt pedites velocissimos & fortissimos equitibus admisceret, qui eorum cursum ferē adæquarent. de quo instituto dictum est Gall. 1. cap. 17.

Commodiore frumentaria.] Noster, Commodiore passim frumentaria re vteretur.

C A P. X V I I.

In eo loco Pompeius.] Loquitur de sinistro cornu. At Plutarch. & in Cæs. & in Pomp. vita dextrum Pompeio cornu disertè attribuit: eumque Antonio, quem Cæsar sinistro in cornu locat, opponit. Rursum Cæsar ipse paulo post scribit, se contra Pompeium constitisse. At Plutarchus Cæsari perspicuè dextrum cornu attribuit. Rursum Appian. lib. 2. in parte Pompeij Scipioni mediam aciem attribuit, L. Domitio sinistrum cornu, Lentulo dextrum: In Cæsaris vero Syllam, Antonium, & Cn. Domitium simpliciter numerat. Itaque obscura tota hæc ratio est. Nam quod idem subiungit, Afranium cum Pompeio in castrorum præsidio fuisse, ex Cæsaris testimonio falsum esse apparet: neque verum simile est. Frontinus autem lib. Stratag. 2. de hac tota re, & acierum instructarum forma legendus.

Tradite à Cæsare.] De quibus dictum est lib. 8. cap. vlt.

Millia LV.] Faernus emendat x l v. quod absurdum est. nam aliis multis locis docuimus in cohorte quingentos milites fuisse. Undecim igitur legiones Pompeius habebat. Hæc tamen cum Plutarchi & Appiani numero non consentiunt: qui scribunt Cæsarem hominum x x i i. millia opposuisse Pompeianorum x l v. millibus. Sanè paulo post Cæsar ipse Pompeianorum numerat occisorum x v millia.

M M 4

captorum verò x x i i i millia.

Euocatorum circiter duo millia.] Circiter duæ quæ dispersæ erant, scriptum est in meo & Faerni & Vrsini libro: rectissimè. De euocatis, alibi dictum est.

Summa erat M. x x i i i.] Vitiosa summa. nam cohortes octoginta, millia quadraginta efficiunt. Quadrat tamen cum Plutarchi, Dionis & Appiani ratione, qui x x i i millia Cæsari tribuunt. Vt legendū videatur, Cohortes in acie x l i i i i. Appian. autem fatetur hunc numerum variè ab auctoribus traditum: alios enim in utroque exercitu numerare l x x millia, quosdam l x. alios verò c c c c.

Ipsè contra Pompeium.] In dextro cornu, vt Plutarch. scribit: decimamque legionem pro cohorte prætoriam habebat.

Vexillo signum daturum.] Plutarch. in Pompeio scribit, Cæsarem ante prætorium purpureum sagum suspendisse, idque pugnae signum Romanis fuisse. *πρὸ τῆς σκηνῆς ἐκέλευσε προθεῖναι τὸν φοινικουῦ χιτῶνα. τὸ γ' ἰμάχι: Ρ' ὠμάοις ἐστὶ σύμβολον.*

Primum pilum duxerat.] De primipilo aliis locis dictū est.

Quæ studio pugnae incenditur.] Plutarch. & Appian. sic interpretantur: quasi dixisset, quæ cursu incenditur: quasi cum ignis motu inflammatur, quæ sententia præclara est. *Καὶ ἄρ' ὅ (inquit Plutarch.) καὶ πρὸ τῆς διαμαρτεῖν φησὶ αὐτὸν, ἀγνοήσαντα πλὴν τῆς δρόμου καὶ φοβεράν ἐν ἀρχῇ γινομένην συρράξιν ὡς ἐντεταῖς πληγῆς εἶαν προστιθῆσι καὶ συνεκείει τὸν θυμὸν ἐκ πάντων ἀναρπίζομενον.*

Extrema acie.] Felicissimè Latinus Latinus hunc locum emendauit (quod Vrsinus in scholiis testatur) vt *Extrema* potius quam *Extrema* legeretur. nā & in Cæs. Plut. ita scribit: *ἀπὸ τῆς ἐχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε προελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἐξ ὑείρας.* Sed neque Detrahere extremae acie satis placet. neque Ex extrema: neque illud Singulae acie, pro Sex. Nam cum triplex esset acies, si singulas cuique detraxisset, tres tantum confecisset. Puto igitur ita corrigendum. *Extremae aciei sex cohortes detraxit.*

Hodie laudabis.] *Ἐμὲ γ' ἢ ζῶντα τήμερον, ἢ τεθνηκότα ἐπαίνου.*

ἐπαίνου, ait Plutarchus in Cæsare.

Sed augete imperatores debent.] Hinc illud Cicer. Philip. 4. Faciam igitur, vt Imperatores instructa acie solent: quam paratissimos milites ad præliandum videant, vt eos tamen adhortentur, sic ego vos erectos & ardentis ad libertatem recuperandam adhortabor.

CAP. XVIII.

Sex cohortium numero.] Sex, Faernus & Vrsinus rectissimè restituerunt: de quo superius dictum est.

Omnesque conuersi.] Plutarchus & Appian. conuersionis causam scribunt hanc fuisse, quod Cæsariani Pompeianorum ora & vultus tantum peterent. Iuuenes autem formosiores huiusmodi vulnerum metu territos, cecidisse. Frontinus quoque lib. Stratag. 4. C. Cæsar, inquit, cum in partibus Pompeianis magna equitum R. esset manus, eaque armorum scientia milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti iussit, & sic aduersam faciem cedere coegit. Sic Lucanus 7,

Aduersosque iubet ferro contundere vultus.

In os aduersum.] Sic, vt acies gladij, supra occiput exiret, vt ait Plutarch.

Triclinia strata.] Noster *Trichilas stratas*, quo eodem modo impressum videre licet in libro Romæ edito à Petro de maximis, anno M. c c c c l x x i i. Sunt qui affirmant, in quibusdam legi Triclinia mensis instrata. quod nullis adhuc me in libris, aut nostra, aut patrum memoria impressis reperire potuisse, confirmo: quantumuis multos inuestigari. Quod autem ex manuscriptis (vt aiunt) exemplaribus restitunt Trichilas mensis instratas: sanè propter illorum doctrinæ præstantiam non contemnendum arbitror. sed scrupulos aliquot proponam. Trichilas autem interpretantur vitium aut cucurbitarum iugamentum & umbraculum, quod lingua nostra *Trellas* appellamus. Videamus igitur primum cum Cæsar luxuriam & delicias Pompeianis obiecit, satifne conueniat trichilas & istiusmodi umbracula in eo genere numerare, quorum vsum ne laxis quidem aut calonibus quisquam inuideret. Liu. li. 35. Cum ibi statua essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundinibus textas, fronde, quæ umbram modò præberet, texissent, &c.

Deinde cum Sternendi verbum absolute non vsurpetur, non magis quam Tegendi, dubitare me fateor, satine Latine dicatur Trichilæ sterni, pro Erigi vel institui. nam vocem Mensis, vt iam testatus sum, nusquam reperire potui. Iam verò cui probari poterit, tot in illis Phariæicis campis vitium, aut cucurbitarum trichilas fuisse? Præterea quod Cæsar scripsit, Triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, id Plutarchus in Pomp. Græcè sic expressit: *ἡ τε ἀπείρατος ὀκτωμάτων μεσῶν, Ἐκράτηρες οἴνου ὄρακεν*. Quinetiam Lucan. 7. de lectis disertè commemorat:

—Ca. it improba plebes

Cessite patritio semnos, vacuūque cubile

Regibus infandus miles premit.

Eodem accedit, quod Sternere triclinium & argentum exponere, quæ Cæsar hoc loco coniunxit, vsitatè ab aliis auctioribus coniunguntur, item vt Conuiuium apparare: vt Rhetor. ad Herenn. 4. Perspicit argentum quod erat expositum, viit triclinium stratum. Item in Verr. 6. Cum essent triclinia strata, argentūque expositum in ædibus. Item Verrina 5. Cum Apronius e palastra redisset, & in triclinio, quod in foro strauerat, decubisset, statuitur Lollius in illo gladiatorum conuiuium. Et mox: Publice sibi conuiuia parari, sterni triclinia etiam in foro iubebat. Idem in Muræ. Rogatus est a Maximo, vt triclinium sterneret. Et mox: Stravit pelliculis hœdinis lectulos Puniceos, exposuit vasa Samia. Postremò video genus hoc ipsum deliciarum, Triclinij scilicet in castris parati, similiter a Lilio vitio verti Romanis quibusdam. Nam libro 40. Prætorio, inquit, deiecto, directis quæ ibi fuerunt, ad quæstorium, forum, quintanamque hoites peruenirent. Ibi cum omnium rerum paratam expositamque cepiam, & stratos lectos in quætorio inuenissent, Regulus accubans epulari cœpit. Cœlius autem Rhodig. libro 18. capite 11. Trichilas, inquit, apud Cæsarem stragulæ vestis prætenus genus, sunt qui putent. nimirum (vt arbitror) quam vulgo *Trellis* alemanicum appellamus. quod quam ineptum sit, quivis, vt opinor, intelligit. Ad extremum autem prætereundem non videtur, quod multi de Cæsaris moderatione testantur. in quibus Seneca libro de ira 2: Cum sarcinam, inquit, deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum, ab his qui videbatur aut in aduersis, aut in neutris

fuisse partibus, combussit. quanuis enim moderatè soleret irasci, maluit tamen non posse. Gratissimum putauit genus venire, ne scire quid quisque peccasset.

Circiter mill. xv.] Plutarch. tamen & Appian. Asinium Polionem auctorem laudant, qui in eo prælio a Cæsaris partibus itererit, scripseritque non amplius sex hominum millia cecidisse.

CAP. XIX.

Asinus cum classe.] Memorabile est, quod Plutarch. in Pomp. scribit: cum Pompeius tantum naualibus copiis valeret, non aliud ipsius grauius peccatum fuisse, aut callidius Cæsaris consilium, quam quod tam procul à classis auxilio prælium abstraxerit.

Pari atque antea ratione egerunt.] Noster, Pari vt antea ratione egit, quod probo.

Pecunia societatis.] Societatem publicanorum intelligit. Nam qui in prouinciis publica exercebant, Romæ societatem contraxerant.

Bello confecto.] Quo Ptolemæum Aegypti Regem huius pueri patrem reduxerat.

Rex erat Ptolemæus.] Ptolemæi Auletis filius, quem regno à suis pulsum Pompeius per Gabinium restituerat. Dio lib. 42.

Duobus temporibus.] Hoc ipso lib. cap. 7.

Vniuersi simul Larissam.] Sic nostri omnes. P. Victorius Var. 9. cap. vlt. scribit se in optimo libro legisse: Vniuersi iuris eius Larissam. quod video quibusdam eruditis placuisse: cum tamen sensus in eiusmodi verbis nullus sit. Cum autem dixerit, Vniuersi, placet repudiari vocem Simul, quasi planè superuacaneam. sed pro Iuris eius, videndum an Cursum, vel aliud quiddam commodè restitui possit. Verum bene habet. Nam Manutius ab homine doctissimo restitutum testatur Viris equis. quo nihil acutius, nihil commodius excogitari potuit. Et locutio verus doctis iam pridem cognita est.

Comitum equitum triginta.] Ex quo licet varietatem rerum humanarum perspicere, cum is qui xxxiii annorum spatium gentes omnes terra & mari superare solitus esset, tum demum in senectute quid esset vincere & fugere condisceret: vt ait Plutarch. in Pompeio.

Amici Regis.] Epit. 112. Cn. Pompeius cum Aegyptum pe-

tisset, iussu Ptolemæi Regis pupilli, auctore Theodoro præceptore, cuius apud Regem maxima erat auctoritas, & Photino, occisus est ab Achilla, cui delegatum id facinus erat, in nauicula.

Ab Achilla & Septimio interfuitur. Plutarch. scribit, Septimum primum enim in eum auersum adegisse: secundum Saluium, qui centurio ipsius fuerat: tertium Achillam vulnerasse. Pompeium nihil se indignum elocutum, vtraque manu vultum sua toga texisse, atque ita cōcidisse, annos natum vnde sexaginta. tum deinde præcisum caput ad Regem allatum, cadauer autem in litore abiectum, ac diu relictum, donec Philippus quidam Pompeij libertus fragmentis nauiculæ piscatoriæ pro rogo congestis, ipsum combussit. Qua de re Cicero lib. de Diuin. 2. ita scribit: An Cn. Pompeium cenies tribus suis Consulatus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria lætaturum fuisse, si scisset se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu: post mortem vero ea consecutura, quæ sine lachrymis non possumus dicere? Item lib. Tusc. 3. Constabat eos qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, cum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfules viderent, nihil tum egisse, nisi vt remiges hortarentur, & vt salutem adipiscerentur fuga: posteaquam Tyrum venissent, tum afflicti, lamentarique cœpisse.

CAP. XX.

Simulacrum victoria. Hæc eadem Valerius lib. 1. cap. 6. *Antiochia in Syria.* Idem Obsequens in lib. de prodig. *Ex vasimento.* Ἐξ ἐπιπέδου τῆς βασιλῆος τῆς ἀνδριάντης, ait Plutarch. in Cæs.

Ac remotis templis. Lambinus reponebat, Templi, casu secundo. Faernus ex suo lib. Reconditis templis: quod magis placet: cum verisimile sit plura templa fuisse; & Valerius illo loco ita hæc edat: Sonum Tympanorum Pergami abditis delubris editum.

Tympana sonuerunt. In templo Bacchi, vt scribit Dio.

Ad valuas se templi. Dio lib. 41. ad Cæsaris simulacrum. Sed hæc omnia Dionis ex hoc loco corrigenda sunt. Mirum est autem, nullam à Cæsare mentionem eius Cornelij auspici fieri, de quo mira Liuius scripserat, quæ Plutarchus in Cæsare,

fare, & Dio eod. lib. commemorant. Plin. etiam lib. 5. cap. 9. scribit, Nilum quinque tantum cubitorum fuisse, veluti, inquit, necem Magni prodigio quodam flumine atersante.

In teſto. Mire ergo & Valerius & Obsequens scribunt, sub Cæsaris statua palmam enatam. Nam Cæsar in templo suam statuam fuisse narrat: in teſto palmam enatam.

Quod fasces anteferrentur. Hoc quid sit, verba Trebellij Pollionis in Emiliani Tyranni vita, quæ subscribam, declarant. Qui cum Theodoto vellet imperium proconsulare decernere, à sacerdotibus est prohibitus: qui dixerunt fasces cōsulares ingredi Alexandriam non licere. Cuius rei etiam Ciceronem cum cōtra Gabinium loquitur, meminisse satis nouimus. denique non extat memoria rei frequentata. Quare scire oportet, Herennium Celsum vestrum parentem, dum cōsulatum cupit, hoc quod desiderat non licere. Fertur enim apud Memphim in aurea columna Ægyptiis literis scriptum, tunc demum Ægyptum liberam fore. cum in eam venissent Romani fasces & prætextæ Romanorum: quod apud Proculum Grammaticum doctissimum sui temporis virum, cum de peregrinis regionibus loquitur, inuenitur.

Nutritius eius. κορυφαία τῆς γῆς ἢ ἐν κατασκευῆς αἰετῶν τινδωοῖς τῆς ἀλλοῖς ἔτοι σύμβολοι, inquit Plut. de Photino & Achilla.

CAP. XXI.

Pharus est in insula. De Pharos & eius turribus Plin. lib. 36. cap. 12. & aliis locis. item Ioseph. bell. Iudaic. 5. Ammia. lib. 22. Strab. lib. 17. In eam noster Dictator coloniam duxit. Solinus: Est & Pharos, inquit, colonia à Cæsare Dictatore deducta, ex qua facibus accensis nocturna dirigitur nauigatio. Nam Alexandria insidioso accessu aditur, fallacibus vadis, cæco mari.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat literas: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere: causamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligenterur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

EX LIB. EPIST. AD C. OPPIVM

& Cornelium.

Cæsar Oppio, Cornelio S.

GAudeo me hercule vos significare literis, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeium, darem operam, ut reconciliarem. tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc nova sit ratio vincendi: ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeij præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim milium feci. Iam duo Præfecti fabrum Pompeij in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt. si volent grati esse, debent Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificijs effectum est, ut Respubl. in hunc statum perueniret. *Ex lib. epist. ad Attic.*

Cæsar Oppio, Cornelio S.

AD VII. Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisij: misit ad me Cn. Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. cum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete. *Ex lib. 9. epist. ad Att.*

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his Epistolis quibusdam in locis inveniuntur literæ singularis, sine coagmentis

coagmentis syllabarum, quas tu putes politas incondite. nam verba ex his literis confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ literarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. est autem Probi Grammatici commentarius satis curiosè factus. de occulta literarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Gell. lib. 1. cap. 9.*

EX LIB. EPISTOLARVM

AD Q. PEDIUM:

Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quamprimum traicere, quod habet Brundisij copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex lib. 9. epist. ad Attic.*

EX LIB. EPISTOLARVM

AD PISONEM.

LOcellam tibi signatum remisi. *Ex Caris. lib. 1.*

EX LIB. II. EPISTOLARVM

AD FRONTONEM.

Vespera fatigatus luce dormitans. *Ex Caris. lib. 2.*

EX LIB. EPISTOLARVM

AD ANTONIVM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se literarum, in quibus erat: se audivisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent, prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset. de quo eo vehementius erat scriptum. *Ex Cicer. ad Attic. lib. II.*

Epistolæ quoque eius ad Senatum exstant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli, conuertisse:

NN

cum antea Consules & Duces, non nisi trāsuerſa charta mitterent ſcriptas. Exſtant & ad Ciceronem: item ad familiares domeſticis de rebus. in quibus ſi qua occultius perferenda erant, per notas ſcripſit. id eſt, ſic ſtructo litterarum ordine, ut nullum verbum effici poſſet. quæ ſi quis inueſtigare, & perſequi, vellet, quartam elementorum litteram, id eſt, O pro A. & perinde reliquas, commuſet. *Ex Suet. in Caſ.*

Scribere, & legere ſimul, dictare, & audire ſolitum accipimus, epistoſas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, ſi nihil ageret, ſeptenas. *Ex Plin. lib. 7. cap. 25.*

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ſπρατείᾳ προſεξήσκησεν ἰσπαζόωντος τὰς ἐπιſτολάς ἐπαγορεύειν καὶ δυſὶν ὁμῆ χάφουιν ἐξαρκεῖν. ὡς ἡ Ὀππίος φησι, καὶ πλείοſιν. λέγεται ἡ Ἐ τὸ δὲ γραμματῶν τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν καὶ ἄρα πρῶτον μὴ ἀδῶν. *Ex Plut. in Caſ.*

C. IVLII CÆSARIS O. RATIONVM FRAGMENTA.

EX ORATIONE IN FVNE- RE IVLIAE.

Quæstor Iuliam amatam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit è more pro rostris, sed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. nam ab Anteo Marcio sunt Marcij Reges: quo nomine fuit mater. à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & cærimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. *Ex Suet. in Caſ.*

Ὅτε τῆς Μαρίας γυναικὸς ὑποθανέσης, ἀδελφίδεσιν αὐτῆς ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ δῆλθεν, καὶ πλεὺς ἐκπερὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίας παραδείσασθαι. *Ex Plut. in Caſare.*

E X

EX ORAT. PRO BI- THYNIS.

Caesar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospicio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin proximis retineatur: neque clientes sine summa infamia deſeri poſſunt, quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex Gell. lib. 5. cap. 13.*

Quid ergo ſynggraphæ non ſunt, ſed res aliena eſt. *Ex Iulio Reſuſiano de Figuris.*

EX ORATIONE PRO LEGE PLAVTIA.

Ræperi tamen in oratione C. Caſaris, qua Plautiam rogationem ſuaſit; Neceſſitatem dictam pro neceſſitudine id eſt, iure affinitatis. verba hæc ſunt: Equidem mihi videor pro noſtra neceſſitate, non labore, non opera, non induſtria deſuiſſe. *Ex Gell. lib. 13. cap. 3.*

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

Caesar in Dolabellam: Actionis illibuiſti, quorum in ædibus, fanisque poſita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia iſtiusmodi ſine i. litera dicenda centet. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.*

Nono decimo ætatis anno L. Craſſus C. Carbonem, vno & vigelimo Caſar Dolabellam, altero & xxx. Afinius Pollio Catonem, non multo ætate antecedens Caluus Vatinius, iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodièque cum admiratione legimus. *Ex Corn Tacit. in dialogo de oratoribus.*

Ceterum compoſita ſeditioe civili, Corneliam Dolabellam conſularem & triumphalem virum repetundarum poſtulavit. abſolutoque Rhodum ſecedere ſtatuit. *Ex Suet. in Caſ.*

Diuus quoque Iulius, quum caeleſtis numinis, tum etiam humani ingenij perfectiſſimum columen, vim facundia propriæ expreſſit, dicendo in accuſatione Cn. Dolabella, quem ream agit, extorqueri ſibi cauſam optimam L.

NN 2

Cottæ patrocínio. *Ex Valer. Max. lib. 8. cap. 9.*

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. *Ex Peditano in orat. pro M. Scaur.*

Significat & Cæsårem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c. *Ex Peditano in Div.*

Ἐπειὸν ἔλθον δ' εἰς Ρώμην Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας. Ἐπολλὰ δὲ τῆς ἐλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπίουργε πλὴν δίκην. *Ex Plutach. in Cæs.*

EX ORAT. AD MILITES.

Fama verò hostilium copiarum perterritos, non negando, minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum exspectatio aduentus Iubæ terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x. legionibus equitum. xxx. leuis armaturæ c. millibus, elephantisque ccc., proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari, mihi que qui compertum habeo, credant: aut quidam vetustissima naue impositos quocumque vento in quascunque terras iubebo auehi. *Ex Suet. in Cæs.*

Vt C. Cæsar apud milites de incommodis eorum. Non frustrabo vos milites. *Ex Diomede lib. 1.*

EX ORAT. PRO DECIO
SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterisque cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c. *Ex Tacito in dialog. de orat.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim Iambo, qua procella verborum, impium Sextilij caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo cum Itudiose, tum etiam feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, &c. *Ex Valer. Max. lib. 5. cap. 3.*

EX

EX ORAT. DE CON-
IVRATIS.

Catonem primū putat de animaduersione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam seuera fuerit, qui tum Pratorio loco dixerit, &c. *Ex Cicad. Attic. lib. 12.*

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus sententiam à Consule, huiuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. *Ex Sallust. in Coniur.*

Ὁ ἦ Κæσαρ ανασας λόγον δηλθεν πεφροντισμένον, ὡς δεοῖται μὲν ἀρίστους ἀνδρας ἀξιώματι καὶ γῆρα λαμψέρι, ἔδοκεῖ πάτριον, ἔῃ δίκαιον εἶναι, μὴ μὲν τῆς ἐχάτης ἀνάγκης, εἴ ἢ φρεσίν τῳ δεθέντες ἐν πόλεσι τῷ ἰσθμῶν, ἀς ἀν' αὐτῶν ἔληται Κικέρων, μέγιστον ἔκατα πολεμηθῆ κατὰ κλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ κατ' ἡσυχίαν πρὸς ἐκάστῳ τῇ βελῆ γνώμῃ παρέξει. ἔτω ἦ τῆ γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τῆ λόγῳ διωατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, ἔμνον οἱ μὲν τῶν ἀνισάμηνον προσετίθεντο, πολλοὶ ἦ καὶ τῶν, τὰς εἰρημένους γνώμους ἀπειπάμηνον, πρὸς πλὴν ἐκείνους κατέστησαν, ἕως ὅπῃ Κάτωννα τὸ πρῶτον καὶ Κάτωννον δηλθεν. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORATIONE IN FVNERE
CORNELIAE.

Questor Iuliam amitam, vxoremque Corneliam, defunctas laudauit è more pro rostris. *Ex Suet. in Cæs.*

Τὸ μὲν οὖν ὅπῃ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγοις ὅπῃ ταφίαις, διεξίεναι πάτριον ἢ Ρωμαίοις. νέαις δ' ἐπ' ἐν ἐν εἶπει, πρῶτος εἶπεν Κæσαρ ὅπῃ τῆς ἑαυτῆ γυναικὸς δεοδανύσης. *Ex Plut. in Cæs.*

Tum Brutus, Orationes quidem eius mihi vehementer probantur. complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur, pro Q. Metello, quam non immerito Augustus exi-

istimat magis ab actuariis exceptam, male subsequenter verba dicentis, quam ab ipso editam, nam in quibusdā exemplaribus inuenio ne inscripta quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum, scilicet, aduersus communium obrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix eius putat: quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse cum dicit, subita hostium incurfione. *Ex Suet. in Cæs.*

C. IVLII CÆSARIS
FRAGMENTA AN-
TICATONIS,

LIB. I.

NO enim excepto, quem aliusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros. *Priscian. l. b. 6. Cæsar in Anticatone priore. Vno enim. C. C. lib. 7. C. lib. 13.*

INCERTA EX ANTIC.

FRunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, vt laudet. describit enim eos, quibus obuius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse. deinde adiicit: Putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. Potuisti ne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat: nostræ tamen cœnæ vt apparatus & impendij, sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi vt simul laudent. *Ex Plin. libro 3. epist. ad C. Attil. Senec.*

C. etiam Cæsar, grauis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantia, iuperbiaque, dominatûque. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.*

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meâ, perspexi in eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. itaque misi librû ad Muscam, vt tuis librariis daret. volo enim eum diuulgari. *Ex Cic. ad Att. lib. 12.*

Hirtij

Hirtij epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπασμα videtur eius vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Ex lib. 12. ad Attic.*

Cum mihi Balbus nuper in Lanuuiuo dixisset, se & Opprium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem. & vehementer probasse. *Ex lib. 13. ad Attic.*

Quibus omnibus generibus vsus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cælo æquauit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud Iudices respondit? *Ex Tacit. lib. 4.*

His quoque vsum C. Cæsare in vituperando Catone notauerit Cicero. *Ex Quint. lib. 3.*

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Ex Suet. in Cæs.*

Vt Catonem Tullus laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib. 5.*

Πυθόμενος ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσατο, δῆλος μὲν ὡς δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ ἡ ἀδηνλον. εἶπε δὲ οὐκ ἔστιν ἡ Κάτων φθογὰς τοῦ θανάτου. καὶ γὰρ μοι τῆς σ. ἡμετέρας ἐφ' ἡμετέρας. ὁ μὲν οὐκ ἔστι τῶν γε φθίσις ὑπ' αὐτῆς πρὸς Κάτωναν ἡ θνήσκον λόγος. ἐδρακεῖ πρῶτος ἔχοντες. ἐπὶ εὐδίαλ λάκκῳ σημεῖον ἔστι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζώντες. εἰς ἀνὰ θῆλον ἐρχέας ὀργῶν τσαύτων. Paulὸν ποῖτ: καὶ τὸν λόγον ἐκείνον ἐκ ἐξαπεχθείας ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς σωτηρίας διὰ τῆς αὐτῆς αἰτίας. ἐγραφε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμελος Κάτωνας ἔ πολλοῖς ὁ λόγος ὡς δὲ σπεδῆς ὡς εἰκός, διὰ τῆς δεινοτάτου τῆς ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένους ἰσότητων. τῆς ἡνία Κίκαρα, κατηγορίαν ἀπέννομιζοντα, τὸν τῆς θνήσκοντος δὲ αὐτὸν ἔπαινον. ἐγραψεν οὐκ πολλὰς τινὰς καὶ τῆς Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ ἡ βιτλίον Αντικατων, ὑπεργραπταί, καὶ σπεδασὰς ἔχει τῆς λόγων ἐκάτερος διὰ Κίκαρα καὶ Κάτωνας πολλὰς. *Ex Plin. in Cæs.*

Αὐτὸς δὲ οὐκ ἔστι ὑπερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα πρὸς Κά-

τωνος ἀντιγραφῆς, παρατρεῖται μὴ στρατιωτικῆς λόγων ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυῆς, & πολλῶν ἐπὶ τῷ πολλῶν ἄγοντος. *Ex Plut. in Cæs.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει καὶ φιλοφρονέμενος, ὥστε & χρά-
σαντι λόγον ἐγκόμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τὸν τε
λόγον αὐτῆς, τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέει ἐοικό-
τα καὶ Σηραμένει, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος
Κάτων. ὁ δὲ Κάϊσρος Ἀγτικῶν γέγραπται. *Ex Plu-
tarch. in Cic.*

C. IVLII CÆSARIS

DE ANALOGIA,

LIB. I.

AD M. T. CICERONEM.

Vin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit. primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque mi Brute huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus) Ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & vsu laborauerunt, (cuius te pæne principem copiarum, atque inuentorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus) hunc facilem, & cotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inuentorem copiarum dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam benemeritum de Populi Romani nomine & dignitate. *Ex Cic. in Bruto.*

C. Cæsar in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, Arenas vitiose dici existimabat: quod Arena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Cælum, neque Triticum. contra autem quadrigas etiam si currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum sit, pluralitudo semper nu-
mero

mero dicendas putat. (paulò post, ex lib. i. de Analogia) nam cum supra dixisset, neque cælum, triticumve, neque arenam multitudinis significationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod vnam terram, & plures terras, & urbem, & vrbes, & imperium, & imperia dicamus? neque quadrigam in vnam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis appellationem cōvertere possumus. *Ex Gell. lib. 19. cap. 8.*

Atque id, quod à C. Cæfare, excellentis ingenij ac prudentiæ viro, in i. de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, Vt tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. *Ex Gell. libro 1. cap. 10. & Macrob. lib. Sat.*

LIB. II.

Sed C. Cæsar in libro de Analogia secundo, huius die, & huius specie, dicendum putat. *Ex Gell. lib. 9. cap. 14.*

Panium, Cæsar de Analogia libro ii. dici debere ait. sed Verrius contra. *Ex Car. lib. 1.*

C. Cæsar de Analogia libro i. fagos, populos, vltimos. *Ex Car. lib. 1.*

Nisi quia Cæsar libro i. singulariter Idem, pluraliter Idem, dicendum affirmat. *Ex Car. lib. 1.*

Sed Cæsar de Analogia i. turbonem, non turbinem etiã in tempestate dici debere ait. *Ex Car. lib. 1.*

Cæsar de Analogia libro i. Panium dixit. sed Verrius Panium sine i. *Ex Car. lib. 1.*

Lacer, & c. Cæsar de Analogia libro i. nec non Valgius de rebus per epistolam quaesitis. *Ex Car. lib. 1.*

INCERTA EX LIBRIS

ANALOGICIS.

IN libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine i, litera dicenda censet. *Ex Gell. lib. 4. cap. 16.*

C. Cæsar, quasi indiscretum hoc sit, ait, I, litera nominatiuo singulari neutra finita nomina, eadem definitionem capere, quam capiant E litera terminata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali. *Ex Car. lib. 1.*

Quã C. Cæsar ponit in femininis, vt puppim, restim, puluim, hoc enim modo, & ab hoc cani, & ab hoc cane. *Ex Car. lib. 1.*

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis, sic Cæsar de Analogia.
Ex Prisc. lib. 6.

Iubar: Plinius ait inter cetera etiam istud C. Cæsarem dedisse præceptum, quorū neutra nomina, ar nominatiuo clausa per i. datiuum ablatiuumque singularis ostendant, iubar tamen ab hac regula disidere, nam vt huic iuari dicimus, ab hoc iubare dicendum est; vt huic farri ab hoc farre. *Ex Car. libro 1.*

Omniū nominum, quæ sunt neutri generis, & in e, terminantur, aut Plinius Cæsarem scisse eisdem esse ablatiuos, quales sunt datiuo singulares. Ar literis nomina neutralia terminata; idem non minus ait Cæsar quod datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, vt idem Plinius ait. *Ex Car. lib. 1.*

Partum Cæsar in Analogicis, harum partum. *Ex Car. libro primo.*

Nam tribus iiii. iunctis, qualis posset syllaba pronunciarit nam postremum i pro vocali est accipiendum, quod Cæsari artis grammaticæ doctissimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Ex Prisc. libro primo.*

At vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? *Ex Quint. libro 1.*

Reliquit de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Ex Suet. in Cæsare.*

Præterea Cæsar declinat Pubis, puberis. *Ex Prisc. lib. 6.*

Quamuis Cæsar non incongrue protulit Ens, à verbo sum, es, est. *Ex Prisc. lib. 18.*

Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere, quam Caldum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, vt ipse Græco verbo significauit, *καλιδιον*. *Ex Quint. libro primo.*

Neque enim tam Calypsionem dixerim, vt Iunonem, quā secutus antiquos C. Cæsar vtitur hac ratione declinandi. *Ex Quint. lib. 1.*

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas male cantas, si legis cantas. *Ex Quintil. lib. 1.*

Sic M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi: pungo, pepugispondeo, spepondi, dixerunt. *Ex Gell. lib. 7. cap. 9.*

Prg

Pro quo digmma, Cæsar hanc figuram ꝑ scribere voluit. *Ex Prisc. lib. 1.*

Vnguenta autem dicuntur à locis, vt Telinum: cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpūsque suaui Telino vngimur, hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est vna ex Cycladibus. *Ex Isidoro lib. 4. cap. 12.*

Apud Cæsarem, & Catulum, & Caluum lectum est, quorum vacillat auctoritas: cum iam fulua cinis fueris. *Ex Non. Marc. in voce Cinis.*

Salus primus omnium Parens patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguæque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque literarum parens: atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream ad apte maiorem, quanto plus est, ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quam imperij. *Ex Plin. lib. 7. cap. 30.*

Varie etiam scriptitatum est, mancipium, aucupium, manubiæ. siquidem C. Cæsar per i scripsit, vt apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio Longo de Orthographia.*

Hoc Lutum atque Macellum singulari exire memento: licet Ennius, ista macella, dicatque, & Cæsar, lutea. *Ex Capro.*

C. I V L I I C Æ S A R I S L I -

B E R A P O P H T H E G -

M A T V M.

ED tum ipse Cæsar habet peracre iudicium. & vt Seruius frater tuus, quem literatissimum fuisse iudico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus poetarū, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cum volumina iam confecerit *Ἀποφθεγματόν*, si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere solere. quod eo nunc magis facit, quia viuunt mecum fere quotidie illius familiares. *Ex Cic. lib. 9. epist. ad Petum.*

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item dicta collectanea, &c. *Ex Suet. in Cæsare.*

C. IVLII CÆSARIS LI-
BER AVSPICIORVM.

SED contra Iulius Cæsar xvi. auspicio-
rum li- bro negat nundinis concionem aduocari pos-
se, id est, cum populo agi, ideóque nundinis
Romanorum haberi comitia non posse. *Ex*
Macro. Sat. lib. i.

De Siderum motu.

NAM Iulius Cæsar, vt siderum motus, de quibus non
indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hau-
sit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad
Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Ex Macro.*
Sat. lib. i.

Cæsar de singulorum siderum ortu & occasu observa-
tiones, in quibus & Idus Martias sibi ferales annotauit. *Ex*
Plin. lib. 8. cap. 26.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Aegyptia, Græca: hic
addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad Solis cur-
sum redigens singulos, qui prius antecede-
bat. *Ex Plin. lib.*
18. capite 25.

A Bruma in Fauonium Cæsar nobilia sidera significant.
(paulò post) Pridie nonas Ianuarij Cæsar Delphinus matu-
tino exoritur, & postero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta
vesperi occidit. (paulò post) A Fauonio in æquinoctium
vernum Cæsar significat xvi. Kal. Martij triduum variè,
& vii. Kal. hirundinis visu, & postero die arcturi exortu
vespertino. item iiii. Non Martij Cæsar Cancræ exortu
id fieri obseruauit. Paulò post. Cæsar & Idus Martias ferales
sibi annotauit Scorpionis occasu. Paulò post: Tertio Nonas
Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur. eadem po-
stridie in Bœotia, Cæsar autem & Chaldæis, Nonis. Paulò
post: Cæsar sexto Idus significatur imber Libræ occasu: xiv.
Kal. Maij Aegypto Sucule occidit vesperi, sidus vehemens,
& terra, marique turbidum, xvi. Atticæ, xv. Cæsar, con-
tinuóque triduo significat. Paulò post: vi. Non. Maij Cæsa-
ri Suculæ matutino exoriuntur, & vii. Idus Capella pluui-
lis. *Ex Plin. lib. 18. ca. 26.*

A Ver-

A Vergiliarum exortu significant Cæsar postridie Arcturi
occafus matutini. Paulò post: Vndecimo Kal. Cæsar Ori-
onis gladius occidere incipit, tertio Non. Iunij Cæsar, & Assy-
riæ Aquila veiperi oritur, &c. vndecimo Kal. euidem, Ori-
onis gladius Cæsar occidere incipit. *Ex Plin. lib. 18. cap. 27.*

A solstitio ad Fidiculæ occalum sexto Kal. Iunij, Cæsar
Orion exoritur. Paulò post: xvi. Kal. Augusti, Aegypto
Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus in-
cipiunt, quod Cæsar x. Kal. sentire Italiam existimauit. Pau-
lò post: Aquila Articæ matutino occidit. tertio kal. regia
in pectore Leonis stella matutino Cæsar immergitur. *Ex*
Plin. lib. 18. cap. 18.

AVGVRALIA.

Cæsar in Auguralibus. Si sincera pecus erat. *Ex Prisc.*
libro sexto.

C. Cæsar, quæ res augurantur *οὐνοσκοποιῶται.* *Ex*
Prisc. lib. 8.

EPHEMERIDES.

C. Iulius Cæsar cum dimicaret in Gallia, & ab hoste ra-
ptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de
hostibus, qui eum noisset: & insultans ait, Cecos Cæsar. quod
Gallorum lingua, Dimitte, significat: & ita factum est, vt
dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua di-
cit, vbi propriam commemorat felicitatem. *Ex Seru. in*
lib. ii. AEn.

C. IVLII CÆSARIS POE-
MATVM FRAGMENTA.

V quoque tu in summis, o dimidiata Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator,
Lenibus atque vtinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, vt equato virtus polleret honore
Cum Grecis, neque in hac despectus parte iaceres.
V num hoc maceror, & doleo tibi deesse Terentij.
Ex D onato in vita Terentij.

EIVSDEM. C. IVLIVS CÆSAR.
 FELTRIA PERPETVO NIMIVM DAMNATA
 RIGORE
 FORTE MIHI POSTHAC NON ADEVN-
 DA, VALÈ.

Ex antiquo lapide.

EIVSDEM.

*Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebræo,
 Pondere concretas frigore rapit aquas.
 Dùmque imæ partes rapido traherentur ab amne:
 Abscidit tenerum lubrica testa caput:
 Orba quod inuentum mater dum conderet vtiâ,
 Hoc peperit flammis, cetera, dixit, aquis.*

Ex libro *læsum in Priar.* quidam Germanic. inscribunt.

Reliquit & de Analogia, &c. ac præterea poema, quod inscribitur Iter, quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundenis prælij confecit. nouissimum, dum ab vrbe in Hispaniam vteriore quartæ & vigesimo die peruenit. *Ex Suet. in Cæsare.*

Nec non olus quoque syluestre est trium foliorum, Dini Iulij carminibus præcipue, iocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobrauerunt lapsana se vixisse apud Dyrhachium, præmiorum parcimoniam cauillantes. est autem id Cyma sylvestris. *Ex Plin. lib. 19. cap. 8.*

C. Cæsar inter primos temporis sui oratores, & Tragicus poeta bonus admodum habitus est. huius sunt enim Tragediæ, quæ inscribuntur Iulij. & hi autem Iulij, & Antonius ab satellitibus Marij sunt occisi. *Ex Ascon. Peditan.*

Feruntur & à puero, & ab adolescentulo, quædam scripta, vt laudes Herculis, Tragedia Oepidi, item dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Ex Suet. in Cæs.*

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, &c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerunt enim & carmina, in bibliothecas retulerunt, non melius, quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. *Ex Tacit. in dialog. de Orat.*

Καὶ ποιήματα γράφων, καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐγρήθη, καὶ τοὺς μὴ θαυμάζομένους ἀντίκρυ ἀπαίει.

παρδευθὺς ἔβαρβαίρει ἀπεκάλει. *Ex Plutarch. in Cæs.*

C. IVLII CÆSARIS DICTA.

MAxime autem de Bruto nostro, de quo quidem ille, ad quem diuerſi, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit; sed quidquid vult, valde vult. idque eum animaduertisse, cum pro Deiotaro Nicææ dixerit. *Ex Cic. ad Att. lib. 18.*

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextij rogatu, veni ad eum, cum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cum tandiu sedens meum commodum expectet? (de Bruto.) *Ex Cic. ad Att. lib. 18.*

Interrogatusque cur repudiasset uxorem, quoniam (inquit) meos tam suspitione, quam crimine, iudico carere oportere. *Ex Suet. in Cæsare.*

Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, Veni, vidi, vici. *Ex Suet. in Cæsare.*

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumē, qui provincie eius finis erat, paullulum constitit. ac reputans quantum moliretur, conuersus ad proximos, & etiam nunc, inquit, regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. *Ex Suet. in Cæs.*

Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. iacta est alea, inquit. *Ex Suet. in Cæs.*

Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpicianæ, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, nunquam fugiens respexeris inquit. aut crimen obiectum vt Cicero, &c. *Ex Quint. lib. 7.*

Est & illa ex ironia fictio, qua vsus est C. Cæsar. nam cum testis diceret à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset. Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam & loriam haberes? *Ex Quint. lib. 6.*

Nam & ipse Cæsar acculata acerbitate Marcelli, sic enim appellabat, laudatæque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello ne hominis quidē causa negaturum. *Ex Cic.*

lib. 4. epist. ad Ser. Sulpic.

Cum propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina ciuitate donatorum incisâ essent, reuelli iussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, nihil esse, quod de Mega vereretur beneficium suum in eo manere. *Ex Cicer. libro 13. epistola ad Asclium.*

DE C. IVLIO CAESARE.

SED tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo aestimatore sapissime audio, illum fere omnium Oratorum Latinè loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, vt dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quanquam id quoque credo fuisse, tanten vt esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat, itaque, cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ, etiam si Orator nō sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere, splendidam quandam, minimèque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, orationes quidem eius, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata vnde sumerēt, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere. sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud

aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cic. ad Cornelium Nepot. a. iud. Suet. in Cæsare.*

Quid noster hic Cæsar? nōne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? quis vniquam præter hunc Tragicas pæne comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica prope venustate tractauit? atque ita, vt neque iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetiis minueretur. *Ex Cic. lib. 3. de Orat.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale vero conditus, & facetiis Cæsar. *Ex Cic. de Offic.*

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, ciuilibusque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alij enim Oppium putant, alij Hirium: qui etiam Gallici belli nouissimum, imperfectumque librum suppleuerit. Paulo post: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat. cum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temerè crediderit; & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit; existimâtque rescripturum, & correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæsare.*

C. verò Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur, tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quintiliano lib. 10.*

Quid tantum noceret vim Cæsaris, alperitatem Cælij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis asumere? *Ex Quint. lib. 10.*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cælij, subtilitatem Calidij, grauitatem Brutij, acumen Sulpitij, acerbiteriam Calsij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calui reperiemus. *Ex Quint. lib. 12.*

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, grauior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero. *Ex Tacit. in dialog. de Orat.*

Λέγεται ὅτι καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικὰς ὁ Καῖσαρ, αἰεὶ καὶ διαπονήσασα φιλοτιμώτατα πλὴν φήσιν, ὡς τε

δευτερεία μὲν ἀδριάντος ἔχειν, &c. Ex Plutarch. in
Cæsare.

Ἐν ᾧ Ῥώμη πολλή μὲν ὅτι τὰ λόγῳ πᾶσι τὰς σωτηρο-
ρίας αὐτῆς χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plin. in Cæsare.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiae ostentat, ex nostris
Gracchorum, Catonisque, quorum sanè plurimæ sunt cir-
cuncisæ & breues. ego Lysiae, Demosthenem, Aeschinem,
Hyperidem, multosque præterea, Gracchis, & Catoni Pol-
lionem, Cæsarem, Coelium, in primis M. Tullium oppono,
cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. libro
I. epist.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M.
Tullium, C. Calpurnium, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c.
Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem,
&c. Ex Plin. lib. 5. epist.

Hi versus debebant poni in fine fragm.
Anticatonis.

*Atque utinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra. sed omnes
Nouerunt Mauri, atque Indi, quæ psalteria penem
Maiorem, quam sint duo Cæsaris Anticatonis,
Illuc, &c. Ex Iuven. Sat. 4.*

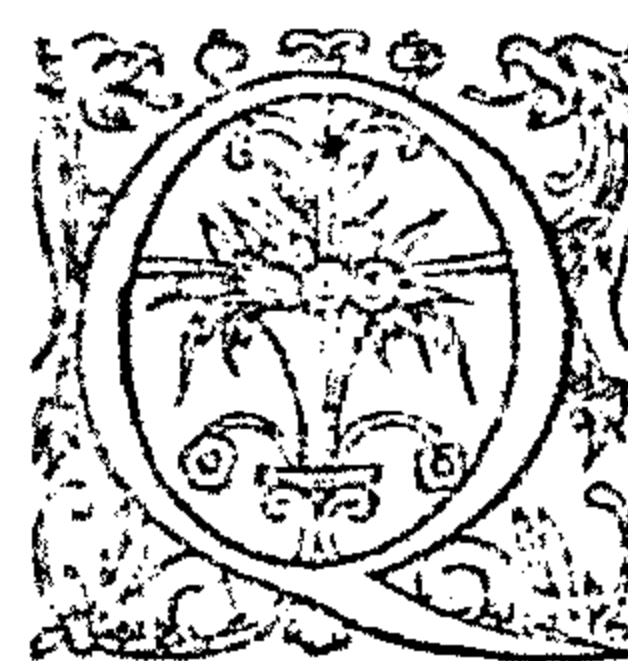
F V L-

F V L V I I V R S I N I
ROMANI EMENDATIONES
IN CAII IVLII CÆSARIS
LIBRVM PRIMVM

DE BELLO GALLICO.

C A P. I

*Vod vndique loci natura tuti Helvetij con-
tinentur.]* Vox Tuti, abest ab antiquissi-
mis libris Vaticano, & meo. rectè igitur
illam reiecit Manutius, quæ putidi al. cuius
Grammatici (vt opinor) glossa, ab impe-
rito Librario recepta, Cæsaris locum cõ-
taminauit. pro Continenter autem, legebat Octavius Pan-
tagathus, Confineantur.

Lacu Lemano.] Lemanno duplici nn, scriptum est in Vati-
cano exemplari & meo: eamque scripturam confirmat Pli-
nij vetustus codex Vaticanus.

Propterea quod aliud iter haberent nullum.] Ita legitur in
Vaticano codice, & meo. videreturque venustior lectio.

Ad Id. Apr.] Gabriel Faernus antiquis libris auctoribus
legebat, Ad Id. Apr. hoc est, ante diem Iduum Aprilium. est
autem genus loquendi, quo Cæsar ipse alibi quoque vtitur.

Hedui.] Aedui, veterum librorum auctoritate scriben-
dum est. apud Strab. quoque & Ptolemæum, ἀἰδέων ἑθνος,
scribitur.

*Et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam pro-
deret.]* Locum sine dubio deprauatum ita emendari posse
existimabat Faernus, si, memoriæ proderetur, legeremus.

Quin etiam quod necessariam rem coactus Cæsari enuntiarit.]
Hunc quoque locum ope vetusti codicis ita restituit Faernus,
quod necessario rem Cæsari enuntiarit.

Regni per Heluetios obtinendi.] Ita est in Faerni libro.

- 8 *Per C. Valerium Proculum.*] Libri Vaticanus & meus habent, Procillum. eius autem fit mentio paulò infra.
- 9 *Et iisdem ducibus.*] Faernus, iis ducibus.
A Gallicis armis.] Delet Faernus particulam, i.
- 10 *Nam hoc toto praelio, cum ab hora septima ad vesperum.*] Liber Vaticanus habet, ad vesperam. quam lectionem non omnino reiiciendam esse opinor. Citat enim Charisius libro 11. Cæsaris exemplum ex epistola ad Frontonem, quo ostendit illum Vespera, pro Vesperi dixisse.
Et nonnulli inter carros, rotasque mataras ac tragulas subieciunt.] Mataras reponendum ex libris Vaticano & meo. Idem error irrepsit in Liuij librum 7. & eiusdem libri epitomen. emendandi etiam Strabo lib. 9. Nonius Marcellus, & Iulius Pollux *Ἐπιζαρκάεικόν ὄπλων.*
- 11 *In nullam partem noctis itinere intermisso.*] Nulla parte noctis, legebat Faernus, ex veteribus libris. quam lectionem quis nō videt meliorem esse, quam quæ in vulgatis circumfertur?
Prima nocte.] Prima noctis vigilia, reperitur in antiquo meo libro. quomodo scriptum esse in aliis quoque codicibus, notauit Faernus. ita locutus est & lib. 5.
- 12 *Vti sibi secreto, in occulto.*] Delebat Faernus, in occulto, vel quod abesse à veteribus libris obseruasset, vel quòd, inculcatum id ab aliquo existimaret.
- 13 *Siquid ille se velit.*] Ita legit Faernus, quomodo in meo quoque libro scriptum inuenitur.
Atque è m. lumento.] Molimento reponebat Faernus ex manuscripti libri auctoritate.
Neque de communi re dicendum sibi.] Discendum, legebat Faernus, parum ab usitata scriptura recedens.
Si id ita fecisset.] Reiiciebat Faernus particulam, ita.
Longe futurum fraternum n. men Populi Romani] Ita legit Faernus.
- 15 *Atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse.*] Vocem Dicebant, Grammatici, vt opinor, Scholium, delebat Faernus ope veteris libri.
Non magnum periculum miserabantur, quòd.] Hæc verba non leguntur in Vaticano libro: in meo autem est, Magnum periculum miserabantur, quòd non, &c. mihi Vaticani libri scriptura magis probatur.
A Equitate conditionis.] Conditionum, substituit Faernus,

- ntis, adiutus vetere libro.
Aut ei prescribere auderent.] Viderentur, est in Faer. libro.
- 16 *Auctiores velit esse.*] Auctos, habet lib. Vatican.
Non Gallia oppugnanda.] Impugnandæ, habet Vaticanus liber. & ita Faernus legit.
Debere se suspicari] Delet Faernus vocem Debere, auctoribus veteribus libris.
- 17 *Et ad nostros adequitare.*] Videndum num rectius sit sine particula, ad, vt est in meo libro.
Nam etsi sine vilo periculo legionis delecta commissum cum equitatu praelium fore videbat.] Faernus reiiciebat Commisillum, vocem otiosam, & inepti alicuius Grammatici glossam.
M. Valerium Proculum.] C. Valerium Procillum est in scriptis exemplaribus meo & Vaticano.
M. Titium.] Mettium, pro Titio, habent libri veteres. & in argenteo nummo C. Cæsaris est, M. Mettius. Ita etiam paulò post scribendum.
Præsidium vtri (que castris, etc.)] In libro Faerni, & Vaticano legitur: Præsidio, &c. relicto, omnes, &c.
Duæ filiae harum.] Quidam ita interpungunt, Duæ filiæ, harum altera, &c.

L I B. I I. Cap. I.

Neuute astate.] Faernus inita.
Exercitus in vnum locum conuolui.] Exercitum, Faern. & paulò post, Primos ciuitatis miserunt.
Teutones.] Teutones scribendum est auctoritate veterum librorum Vaticani & mei: quam scripturam confirmat hoc de vetusto lapide fragmentum.

... V G V R. T R. M I L. E X T A
... V G V R T H A. R E G E. N V M I D
... T R I V M P H A N S. I N
... A N T E. C V R R V M. S V V M
... N S V L. A P S E N S. C R E A T V S
... N O R V M. E X E R C I T V M
... C I M B R O S. F V G A V I T. E X. I E I S
... H A V I T. R E M P. T V R B A T A M

Caletos.] Caletes habet liber meus. *καλιτάς*, Ptolemæus.
Et funditores Baleares.] Baliares, ex vetusti lapidis aucto-

ritate scribendū, quomodo apud Græcos etiā βαλεαπίδες, scribi animaduerti. Inde Baharicus, vt est in eodem lapide, dictus Metellus.

3 *Et quid n. stri auderent, sollicitationibus exquirebat.*] Ita scriptum est in meo libro.

Et in fronte leuiter castigatus.] Ita legit Faernus.

Quod Dixitiacum quoque.] Delet Faer. particulā, quoque.

4 *Ex pa. ere, ac fura.*] Pro pauore, Faernus legit, terrore.

5 *Cum per eorum fines triduo iter fecisset.*] Faernus ex vetere libro emendauit, triduum, quæ mihi lectio magis probatur.

Nam quod hostis appropinquabat.] Existimabat Faernus, hosti, legendum esse. Cæsar enim in motu erat, non hostes qui trans flumen Sabin expectabant.

His facile pulsus, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt.] Proturbatis, est in libro Faerni. in meo autem, pro decurrerunt, est, decucurrerunt. quam scripturam in eo libro passim seruari animaduerti: vt etiam, ciuitatum, pro ciuitatum. videndus Charisius Grammaticus,

6 *Sed etiam ad galeas induendas.*] Liber meus habet, induendas.

7 *Vt in sinistra parte aciei*] Acie, legit Faernus, pro Aciei. sic lib. 5. & Sallustius hist. lib. 1. apud Priscianum.

Rursus resistentes hostes, redintegrato oratio in fugam coniecerunt.] Ita hunc locum legit Faernus ex vetere libro.

Clamor fremitisque es aciebatu.] Oriebatur, est in meo libro. & ita legebat Faernus.

Aufes esse.] Faernus, aut quod essent.

Cubidiam ex suis, et præsidium. Ita legit Faernus, pro custodiæ, & præsidio.

Tanti oneris turrim in muros sese collocare.] Opinor scribendum, muro: quo modo Faernus quoque legebat.

Vt postea conuertam est.] Placet, perispectum est: quod Faernus etiam annotauit.

Nostras præsidia deducturos.] Pro Deducturos, in meo libro scriptum est, non inducturos: quam ego huius loci veteram scripturam opinor.

Osiimos.] Osimos est in scriptis codicibus, quos ego vidi. & Ptolemæus habet ὀσίμοι. ita Orosij antiquum apud me exemplar.

LIB.

LIB. III. Cap. I.

E primum quidem posse impetum suum sustineri.] Vocem Suum, reiciebat Faernus. quæ & à veteribus quoque libris abest.

Gissa] Gæsa est in libro Faerni & meo. ita etiam Græci γασα scribunt. videndus Pollux. paulò supra, pro colloquendis, Faernus legebat, collocandis: quam scripturam retinuit Manutius.

Aliis occurrisse rebus videbat] Videbat, Faernus.

2 *Proximus Oceano in Andibus.*] Proximus mari Oceano, habet liber meus. & ita olim Cætavius Pantagathus emendat. Faernus autem legit proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat.

Frumenti commeatu, que petendi causa dimisit.] Faernus delet vocem Commicatus, & pro dimisit, legit dimiserat.

Ceteros ante edunt.] Faernus, reliquos.

Vnulos] Reponendum Eulébios, ex lib. Faerni, & meo.

Quod ille aberat longius.] Ipse, pro Ille, Faernus. & ita puto scribendum.

Ambialites.] Ambianos habet liber meus, & ita Ptolemæus.

Veneti, reliquæque item ciuitates.] Ita Faernus.

Diablintres.] Diablintes, est in meo libro. Plinius tamen lib. 4. Diablandas appellat.

Quod nomen ad omnes nationes, etc.] Ita legit Faernus.

Libertati studere.] Placet vt in meo libro legitur, libertatis studio se incitari.

3 *Atque eius vsus insciam.*] Inscentiam habet lib. meus. & ita paulò infra.

Casus erat extimescendus.] Erant extimescendi, scriptum est in meo libro.

4 *Non absimili forma muralium falcium.*] Vidi librum manuscriptorum, qui pro Muralium haberet Ruraliū. paulò post, pro Prærumpebantur, emendat Faernus Perrumpebantur.

Quo ventus ferebat.] In quam ventus, &c. Ita est in meo libro.

Maximè fuit oportuna.] In meo libro est, Maximæ fuit oportunitati.

5 *Vt iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret.*]

Faernus legebat. contemptionem : qua voce vsus est Cæsar lib. 3. de bello Ciuil.

6 *Ex tertia parte Gallie est existimanda.*] In meo libro legitur, æstimanda; quam scripturam retinemus.

Tolosa & Narbone.] Locus mancus ita suppleendus ex vetere meo libro, Tolosa, Carcasone, & Narbone. & Ptolemæus, Τολῶσα, καρκασῶ, ναρβῶν.

In Soutiatium fines.] Ex eodem libro reponendum, Sociatium. quomodo & apud manuscriptum Orosium legi animaduerti. ita etiam Athenæus lib. 4.

Aeraria sectura.] In libr Faerni est, stricturæ.

Quos illi Solduros appellant.] Athenæus lib. 4. si modò quæ circumfertur editio, mendo vacat, Silodunos hos nominat, his verbis: Νικόλαος δ' ὁ δαματυλῶς, &c. φησὶν, ἀδιάτομον τὸν τῆς σωτιανῶν βασιλέα, (ἔθνος ᾗ τέτα κελτικόν) ἐξακοσίους ἔχειν λογάδας πρὸ αὐτὸν, ἕς καλεῖσθαι ὑπὸ γαλατῆς τῆ πατριῶ γλώτῃ σιλοδύρους. τέτο δ' ἐστὶν ἑλλῶσι εὐχολιμαῖοι τούτους δ' οἱ βασιλεῖς ἔχουσι συζῶντας καὶ συναποθνήσκοντας, τούτω ἐκείνων εὐχλῶ ποιημένων, ἀνθ' ἧς συδυνασεύσει τε αὐτῶ τῶ αὐτῶ ἐσθῆτα. Ἐ διαγταν ἔχοντες, καὶ συναποθνήσκουσι καὶ πᾶσαν ἀνάγκην, εἴτ' ἐν νόσῳ τελευτήσῃ ὁ βασιλεὺς, εἴτε πολέμῳ, εἴτε ἄλλως πῶς, καὶ εἰς εἰσὼν ἔχει τινὰ ἀποδειλιάσαντα τούτων τ' θάνατον, ὅταν ἦκη βασιλεῖ, ἢ διεκδύωτα. Illud etiam est hoc loco notandum, quem Athenæus ἀδιάτομον appellauit, in scriptis Cæsar's codicibus Adiatonum nominari: eamque scripturam confirmari testimonio Plutarchi.

7 *Crassus in fines Vocantiarum.*] Legendum ex Dione libro 39. & veteribus libris, Vocariū. ita etiam Cæsar paulò infra.

Crassus cum sua cunctatione, atque opinione.] Cunctatio atque opinio habet vnus liber scriptus: postea mutatum in cunctatione, atque opinione.

Flustates.] Elufates ex Plinio, & Claudiano in Ruf.

--muros inuadit Eluse.

8 *Eò exercitum adduxit.*] Duxit est in meo libro.

L I B.

LIB. IIII. Cap. I.

R

Eligui, qui domi remāserint, se atque illos alunt.] Præstare opinor vt legamus quomodo in libro Latini Latinij Viterbientis scriptum inueni. reliqui domi manēt; pro se, atque illis colūt. *Neque vestitus præter pelles habeant.*] Decst vox Quicquam, quam ex vet. lib. reposuit Faernus.

Quibus maxime Galli delectantur.] Quibus maxime Gallia delectatur, quæque immenso parat pretio, &c. Ita legitur in meo lib.

Ac multo humiliores, infirmioresque redegerunt.] Redderunt, Faernus ex vetere libro.

2 *Ad Ambibaritos.*] Ambibaritos, habent libri scripti, & Orosij antiquum exemplar.

Mediomatricum, Tribocorum.] Legendum, Tribocorum, ex Strabone lib. 4. & Ptolemæo. liber autem meus habet, Mediomatricorū, qui μεδιοματρικοὶ Straboni. Ptolemæo tamen, μεδιομάτρικες.

3 *Cum ipsi non amplius DCCC. equites haberent.*] 800 DCCC. est in meo libro. quam ego scripturam non improbandam opinor. paulò post, pro Ierant trans Mosam, scriptum est, erant trans Mosam profecti.

4 *Sicambrorum.*] Sugambrorum habet liber meus, & Orosius scriptus. à Strabone etiam σούγαμβροι, & à Ptolemæo σούγαμβροι appellantur.

Tantum esse nomen apud eos, atque opinionem, &c.] Ita est in meo libro.

Hæc machinaticibus immissa in flumen.] Ita legitur in meo libro.

Pro ariete subiectæ.] Pariete emendarat Faernus ope veteris libri: & ita est in meo.

5 *Adit ad illos quisquam.*] Illo adit quisquam, Faerni liber. *Atque imperio Populi R. paratos obtemperare.*] Ita scriptum est in meo libro.

Neque has tantularum rerum occupationes sibi Britannia anteponendas iudicabat.] Ita est in meo libro.

Atque ita montibus.] Adeo montibus, legitur in meo lib. *Simul & nauibus desiliendam.*] Ita habet meus liber.

Culpā in multitudinē cōiecerunt.] Contulerūt, est in meo li.

6 *Et cum se inter equitum turmas insinuauerint, ex essedis desiliunt, & pedibus prestantur.]* Ita hunc locum legendum puto auctoribus libris Faerni, & meo.

Infirmis nauibus hiemis nauigationem subeundam non existimabat.] Videndum an ita legi debeat, vt in meo libro scriptum est: infirmis nauibus hiemi nauigationē subiiciendam.

LIB. V. Cap. I.

Magnos ibi fluctus fieri cognouerat.] Minus magnos, scribendum puto: quo modo legebat Faernus, & in meo vetustissimo libro scriptum vidi. paulo etiam infra, pro, In alio mari vti affluuerant, est, In reliquis vtimur maribus. quam scripturam agnoscit Priscianus lib. 7.

Accepta oratione eorum.] Pro, oratione, non malè habet, ratione, liber meus.

Quid fieri velit ostendit.] Vellet, Faernus.

Atque omnes ad portum Iccium conuenire.] Itium est in scriptis libris. eius meminit Strabo lib. 4. his verbis: *ἡ ἀπὸ τῆς ἐστὴς ἐκ τῆς τοῦ Ἰττιοῦ, ἢ ἐκ τῆς ναυστῆρας καὶ τῆς ὁδοῦ, διαπορεύει εἰς τὸ νῆσον, &c.*

Circiter millium passuum xxx. transmissum à continenti.] Delebat Faernus vocem Transmissum, quòd illam abesse à veteribus libris animaduertisset.

2 *Ad Britannicū bellum omnibus comparatis rebus.]* Ita Faern.

3 *Ille autem reuocatus.]* Ille enim habent libri, Vaticanus, Faerni, & meus. Enim hinc non est coniunctio causam reddens, sed assertionem.

4 *Vno erat visa tempore, à litore discesserant.]* Vnà erant visæ, timore à litore, &c. ita in meo libro scriptum est.

Atque in litus eiectione.] In litore, Faernus.

5 *Aut annulis ferreis.]* Lancinis, pro annulis, Faernus.

Hoc millia passuum DCCC. in longitudinem esse arbitrantur.] Melius ex vetere libro Faernus, existimatur, pro arbitrantur.

Omnes verò se Britanni luteo insciunt.] Ita hunc locum emendauit Petrus Victorius, cum antea Glasto legeretur: quæ vox cum nusquam penitus inueniatur, ex corruptis Plinij verbis in hunc locum irrepsit. in vetustissimo tamen codice Vaticano, pro glasto, est Vltro. & apud Pomponium

Melam

Melam lib. 3. cum de hac corporum infectione loquitur, Vltro etiam legitur. in meo autem antiquissimo libro est, Vltro. vt quam retineam, veram lectionem non habeam.

7 *Magnus ibi numerus pecorum repertus.]* Placet Pecoris, quomodo in Faerni libro legebatur.

Cum statuisset hiemem in continente propter repentinos Gallie motus agere.] Ita est in meo libro.

Samarobrinæ.] Samarobrinæ habent Faerni libri & meus.

Prolemæus etiam *Ἰουποβρία.*

8 *Inimici palam.]* Ex vetere libro legebat Faernus: Inimicis iam multis palam ex ciuitate, & his auctoribus eum interfecerunt.

Quorum opera cognouerat.] Rectius in meo libro legitur, Quorumque opera cognouerit.

Ad castra oppugnanda venerunt.] Castra oppugnatum venerunt, Faernus.

C. Car. ineius.] C. Arpinus, est in meo libro.

Subsidio venire.] Subuenire, Faernus.

Ab iis absit.] Reicit Faernus, ab iis. & ita est in meo libro.

10 *Providere possent.]* Scire liber meus habet.

Et numero pugnandi pares nostri.] Pugnatum, pro Pugnandi, ex ingenio emendauit Faernus,

A confertis vitare poterant.] Rectius, opinor, in meo libro, Conferti vitare poterant. ita etiam paulo infra, pro pugnaretur, est, pugnassent.

T. Baluentio.] T. Bentio, est in meo libro.

Sperare se ab eo de sua, ac militum salute impetrari posse.] Ita est in meo libro.

11 *Gladiis cespites circuncidere.]* Cespitem Faernus in vetere libro scriptum obseruauit.

Nam minus horis tribus, &c.] Faernus ita ex vetere codice legebat. nam minus horis tribus x. millium in circuitu munitionem pedum xv. perfecerunt. locum opinor non vacare mendo. nam ita de hac ipsa re scripsit Orolius, vel potius è Cæsare exscripsit. Multitudo hostium ex hoc colligi potuit, quia cum in obsidione castrorum vallum circundandum esse à captiuis Romanis doceretur, & instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram, & sagulis exportando, vix tribus horis vallum pedum x. & fossam pedum xv. per millia passuum xv. in circuitu fecerunt.

12 *Quanta cum virtute.*] Delebat Faernus particulam Cum, & ita est in meo libro.

Neque hostibus diuina letitia.] Latatio est in Faerni libro.

13 *Exercere, à finitimis equos parare.*] Rectius, opinor, in meo libro legitur, Exigere: à finitimis, equos parare, exsules, damnatósque tota Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit.

Et manu munitissimis castris.] Abest vox, manu, à meo vetere libro.

LIB. VI. Cap. I.

Lli finitimos atque Germanos.] Finitimos Germanos, est in meo libro: & ita puto scribendū.

Aut ex eo, quod metuerat, odio.] Faernus, Aut ex eo, quod in eum erat, odio: siue meliores natus codices, siue ex ingenio, ita emendauit,

pro Exultat autem, est Criretur in meo libro.

3 *Si amplius obsidum velit dari, pollicentur.*] Ita legitur in meo libro. & paulò post, pro Vbiorum, vbi horum.

4 *Iidem decernunt.*] Abest vox Iidem à Vaticano codice & meo.

Natio est omnium Gallorum.] Omnis, est in meo libro.

Non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.] Non posse aliter Deorum, &c. ita est in meo libro.

Iusti funeribus.] Quum, iusta, quæ Græci τὰ νομιζόμενα dicunt, & funera, idem sit, suspicor mendum esse in voce funeribus: & vel Funebribus scribendum, quo modo locutus est Lilius, vel omnino vocem delendam.

5 *Quam latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere.*] Ego in optimo meo libro scriptum inueni, quam latissimas & ita legendum opinor. Faernus tamen legit, quam latissime.

Vulgo Tectosages.] Non est dubitandum quin Volcæ Tectosages, vt in libro Faerni & meo, sit legendum. Ptolemæo etiam τὸ λκαί τεκτοάγες.

Qui, se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.] Faernus nullo adiutus vetere libro, sed coniectura tantum ductus, ita hunc locum emendabat: Qui se, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, &c.

Ab eius summo sicut palme, ramique late diffunduntur.] Animaduertit

animaduertit Faernus locum non carere mendo. itaque delebat particulam Que: in meo autem libro melius, pro Que, legitur Quam.

6 *Ad bellum Ambiorigis profectus.*] Vox Profectus, abest à libro Faerni: & Χολιαστικῶς posita ab aliquo videtur.

Atque etiam imparatum.] Faernus delet, etiam. & paulò supra legit, celeriter, contra omnium opinionem, &c. quomodo in meo quoque libro scriptum est.

Sed hoc quoque factum est.] Melius in meo libro, Sed hoc factum est, &c.

Ambiorix copias suas iudiciōe usn conduxerit.] Ita Faernus.

Ad V atucam contendit.] Liber meus habet, Atuatucam, quam lectionem confirmat Ptolemæus, licet operarum vitio ἀτσακῶς apud illum scriptum sit.

Aut locis syluestribus palus impedita.] Ita scriptum est in meo libro.

Quam legionariorū] Legionarius miles, est in meo libro.

7 *Deficiens, egrè per manus tractus.*] Abest vox Deficiens, à Faerni libro, & meo.

Qui non rei nouitate.] Quin, legit Faernus, & ita habet liber meus.

8 *Fidem non haberent.*] Videndū an ne rectius sit, vt in meo legitur, Fidem non faceret.

Equitatum se ex fuga recepisse dicerent.] Equitatum tantum se ex fuga, &c. ita est in meo libro.

Ne minimo quidem casu.] Magis placet, casui, vt est in libro Vaticano, & meo.

Durocortum.] Liber Vaticanus, & meus habent, Durocortorum. Ptolemæus quoque δ'εροκόρτορον. malè igitur apud Strabonem, δ'ατικόρτορον.

LIB. VII. Cap. I.

Quam à maioribus acceperant.] Acceperint, rectius est in meo libro. & paulò post, Quoniam in præsentia obsidibus cauere, &c.

Quod more eorum grauissima caerimonia continetur.] Quo more eorum grauissimæ caerimonia continentur: ita est in meo libro, egoque ita malo, quam

ut in aliis legitur.

- 2 *His constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus.*] Reiciebat Faernus vocem, omnibus: quæ à meo quoque libro abest: ac nescio quomodo in hunc locum irrepserit. paulò post, pro Ibi, scriptum est, Inde.
- 3 *Quo tabulandi causa adire posse videantur.*] Liber meus habet, adiri.
- 4 *Insidiarum causa.*] Insidiandi, est in meo libro.
Reliquaque quæ ad oppugnationem oppidi.] Ita est in meo lib.
Non hæc omnia fortuitu.] Fortuito, habent libri Vaticanus, & meus.
Quem turpiter se ex hac fuga recipientem, &c.] Ita scriptum est in meo libro.
- 5 *Milites cum toto timore, luto, frigore, & assiduis imbribus turbarentur.*] Ita legitur in meo libro.
Quidam ante portam oppidi Gallus qui per manus fessus, &c.] Ita hic locus legendus, à Faerno primum ex ingenio, deinde libri mei auctoritate emendatus.
Perfectis quæ operibus.] Directis habet liber meus: sic enim ubique pro Directis.
Vt si qua ex parte obviam contraveniretur.] Faernus deletat Contra.
Ultimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt.] Continuo petiuerunt, habet liber meus.
Silentio ex fuga recepit.] Liber meus habet, silentio sic ex fuga recepit, &c. ut nisi ita legatur, non satis apertus sensus elici possit.
- 6 *Neque in acie vicisse Romanos.*] Ita legitur in meo libro.
Vt omnia quæ imperarent, sibi patienda, & perferenda existimarent.] Non dubito quin illud, & perferenda, sit Grammatici alicuius glossema, quod auctoritate veteris libri reiciebat Faernus.
Senatumque omnem, & quos inter controversia esset, etiam ad se euocavit.] Liber meus antiquissimus habet, Decetiam euocavit. codex verò Vaticanus, Ad se etiam, licet non omnino emendatè, minus tamen corruptè, & in quo veræ scripturæ vestigia aliqua appareant. esse autem Decetiam oppidi nomen, in finibus Aeduorum, opinor: eiusque, quòd non adeo celebre esset, mentionem apud Scriptores non reperiri.
Atque omnibus omisis his rebus.] Faernus deletat, his.

- 7 *Erat in magnis Caesaris difficultatibus res.*] Hunc locum ita reperi scriptum in meo vetustissimo libro, Erat in magnis Caesaris difficultatibus, ne, &c. & ita Faernum quoque legisse animaduerti.
Postridie cum duabus legionibus in occulto restitit.] Postero die, Faernus. & ita legendum arbitror.
Castrum pro oppido in monte positus.] Prope oppidum, est in meo libro.
Cum is primum communicat, hortaturque ut se, liberos, & imperio natos, &c.] Liber meus pro Primum, habet præmium: quam scripturam videntur confirmare hæc quæ sequuntur verba: Celeriter adolefcētibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, &c. atque, ut emendavit Faernus, adductis.
At Caesarem disceptaturi.] Placet Disceptatorem, quomodo Faernus legebat, & est in meo libro.
In iusta causa.] Indicta re, Faernus.
- 8 *Atque omni genere telorum.*] Ita est in meo libro: insulse legunt alij, omnis generis telorum.
Primis nunciis.] Trinis, pro Primis habet liber meus. sed non satis placet.
Si alterum amississent, non dubitari, quin penè circumvallati.] Ita legitur in meo libro.
Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionésque, &c.] In omnibus quæ vidi exemplaribus, locus hic mancus, mutilusque circumfertur. vnius autem optimi mei libri ope, insigni repleta lacuna, ita illum supplementimus: Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris, mulorumque produci, neque iis ferramenta detrahi, mulionésque, &c.
- 9 *Quòd satis magna vallis intercedebat.*] Magnæ valles intercedebant, est in meo libro.
Matres familias.] Matres familiæ, habent lib. Vati. & meus.
Nec minus se in milite.] Non minus, &c. Vaticanus liber, & meus.
Pontem refecit, exercitumque transduxit.] Ita habent libri Vaticanus, & meus.
- 10 *Ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem.*] Daret, Faernus.
In eamque fortunam, amplitudinemque deduxisset.] Ita est in meo libro.

Vt ab re frumentaria Romanos excludere.] Rectius in meo libro legitur, Si aut re frumentaria, &c.

Id ne tum quidem necessario faciendum existimabat.] In meo libro est, Vt nemo tunc quidem, &c.

11 *Id est opidum Parisiorum, quod positum est in insula.]* Ita legit Faernus.

Neque nostrorum militum, victorumque impetum sustinere potuerunt.] Hunc locum ita emendavit Faernus ex veteri libro: Neque nostrorum militum victorum impetum, &c.

12 *Eodem conveniunt undique frequentes multitudines. suffragiis res permittitur.]* Quis non videt hunc locum ita scribendum, atque interpungendum esse, vt in libro Faerni scriptum animadvertimus? Eodem conveniunt undique frequentes, multitudinis suffragiis res permittitur.

A tribuni mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis.] Ita est in meo libro.

Id quod magis futurum confidebat.] Vaticanus liber & meus habent, confidat, vt opinor, rectius. & paulò supra, pro Iter facere, Iter confici.

Pugnatur una tunc omnibus in partibus.] Ita est in meo libro.

13 *Alexiam.]* Liber Vaticanus & meus habent, Alexiam. ita etiam Strabo libro quarto. licet malè apud eum legatur, καὶ ὁ αὐτὸς ἰλλησίαν πόλιν μανδιβέλων. Plutarchus, Dion. lib. 4. Diodorus Siculus, & Velleius Paterculus.

Qua maxima parte exercitus confidebant.] Quo maximè confidebant, liber meus.

Ab ea fossa pedibus c. d. deduxit.] Ita liber meus habet, pro reduxit.

Hinc teretes stipites feminis crassitudine.] Latinus Latinius Viterbientis vidisse se librum manuscriptum testatur, in quo, pro Feminis, legeretur Fœmoris. in meo autem pro, ad summum, est, ad infimum.

Ferreis hamis infixis tota in terrâ infodiebantur.] Vide num rectius, infixæ, vt est in libro Faerni & meo.

14 *Frumenti rationem habere.]* Frumentandi Faernus legit, & ita habet liber meus.

Xantonibus.] Liber meus habet, Santonis. & ita omnino legendum. paulò infra, Lexouius, Auleris, Eburonibus, &c. delendum Auleris, ex eiusdem libri auctoritate.

Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osi smi, Lemo- uices,

uices, Veneti, Veneli, &c.] Ita est in meo libro, & ἐνελοι etiam Ptolemæo.

Fiducia pleni.] Fiducia est in meo libro.

Quid ergo? mei consilij est facere.] Ita ex meo libro interpungendum.

15 *Eosque propulerunt.]* Propulerunt, Faernus.

16 *In aliena vident virtute consistere.]* Cōstare est in meo libro. *Eruptione pugnaret.]* Pugnet, liber meus.

Loca prærupta, atque ex adscensu tentant.] Ita est in meo libro.

Aggere, & cratibus aditus expediunt.] Fossas explent, haber liber meus, pro, aditus expediunt.

Excipitur rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor.] Excipit, libri Vaticanus & meus.

Huius anni rebus cognitis.] His rebus literis Cæsaris cognitis: ita se reperisse in antiquo libro notavit Faernus.

LIB. VIII.

Cap. I.

Hirtij, vel Oppij.] A. Hirtij Panfæ. ita hic liber inscribitur in meo vetusto codice.

1 *Equitatus præsidio.]* Equitum præsidio, Faernus.

2 *Vellio cassos.]* Vello casses habet liber meus. ita Plinius, & alij.

Vt si diceretur Cæsar cum 3. legionibus venire, offerret se, &c.] In meo exemplari totus hic locus ita legitur. Si, vt diceretur (vel, dicebatur, vt in libro Latini Latini) Cæsar cum tribus legionibus veniret, offerre se, &c. paulò infra, pro Permanerent, est Permanere.

Coronisq; pro ratione eius altitudinis in edificari.] Ita Faernus.

Alter quo propior hostem in vallo collocatus esset.] Faerni liber & meus habent, Alter qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset.

Aut vicissim hostes eodem transgressi.] Melius eandem, vt est in libro Faerni & meo.

Præsidio pabulationibus mittit.] Faernus ex vetere libro legebat, pabulatoribus: quod magis placet.

3 *Fasces ubi confederant, nam, &c. Stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se trans-*

ditos.] Ita Faernus. (bro, extulit.

Ac conspectu texti Romanorum.] Pro, texti, est in meo libro. *Ut in fecerim nisi priores partes animaduertent.]* Ita est in meo libro.

Primus cum paucis se ostendit.] Videtur legendum, Primū, ut in meo libro. & non multo post, pro Nostri constanter, est Nostri autem constanter.

Omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo.] Faernus ex veteris libri auctoritate debebat verba illa, cognita calamitate. in meo autem exemplari, atque etiam in vetustissimo Orosij libro, qui apud me est, Correus, non Corbeus scribitur.

Veluti insueta re per motus, velle celeriter hominem conficere, a familiaribus prohibitus non potuit.] Ita est in meo libro.

4 *Qui in illis regionibus praeerat.]* Abs est particula In a Faerni libro, & meo.

Proximum suae dignitati esse ducebat.] Faernus, proximum esse ducebat.

Atque omne agmen morarentur.] Reicienda vox Agmen, auctoribus libris Faerni, & meo.

Q. Titius Varus.] Legendum Q. Attius Varus, ut in libro 3. belli civilis.

5 *Reliquaeque proficiscitur ciuitates.]* Ceterasque est in Faerni libro, & meo.

Profugit inde cum paucis Lucerius.] Effugit, Faernus: & intra habet meus liber.

Legem Legionem suam intra castra distribuit.] Pro Intra, est in Faerni libro & meo, trina.

At Germanos, equitesque.] At Germanos equites, est in meo libro. & paulo post: Germani equites, pro Germani, equitesque.

6 *Sub iussus enim Opidi murum magnus fons prorumpbat.]* Videndum num melius in meo libro legatur, Sub ipsum enim opidi murum magnus fons prorumpbat.

Opidani enim loco superiore decurrentes sine periculo praebantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant, ut tamen milites nostri non terrentur.] Ita hic locus legitur in meo libro.

Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis.] Liber Faerni habet, Eodem tempore cuniculos tectos, crates, & vineas agunt ad caput fontis.

Sed quae superare fontis fastigium posset.] Faernus legebat ex antiquo libro, Sed quae superaret fontis fastigium.

Ut ab incendio resingendo dimissione, & periculo deterrentur. Rom.] Ita est in meo libro.

Tamen omnia paratissimo sustinebant animo.] Fortissimo, habet liber meus, pro paratissimo.

Ita ut quisque peterat.] Faern. Ita quam quisque poterat.

Cum pertinaciter resisterent opidani.] Hunc locum ita legebat Faern. Cum pertinaciter resisterent opidani, & iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permaneret, ad postremum cuniculis venae fontis intercisa sunt, &c. hanc lectionem confirmat meus liber.

Manus praecidit, vitam concessit.] Ita est in meo libro, rectius quam in vulgatis, manus praecidit, vitamque concessit.

7 *Qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant.]* Meus liber habet, qui nulli, &c. & ita legendum opinor.

Parente Romanis ciuitate.] Liber meus habet, Parere sibi omni ciuitate. quae lectio videtur non omnino improbanda.

Ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset.] Perduxisset, Faernus.

Et conuersi hostem pellere.] Conuersis equis, est in meo libro.

8 *L. Paulo, & C. Marcello cos.]* L. Lentulo, & C. Marcello cos. emendauit olim Octau. Patagathus, & ita in veteri libro scriptum est. horum autem consulum mentio est in antiquo etiam argenteo nummo, in quo legitur, L. LENT. C. MARC. COS.

Quam sub discessu suo.] Melius in Faerni libro & meo, Quam sub decessu suum.

Contendebat enim gratia cum libenter pro homine. &c.] In antiquo libro scriptum est, Contendebat enim libenter cum gratia pro homine, &c.

Similque se & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione.] Ita Faern. & Latini Latini liber.

Fore eo facto liberam.] Eo pacto, Faernus.

Sed etiam per se discessionem facere cepit.] Deest vox Senatus, quae a Faerno reposita, locum sine dubio corruptum restituit: Sed etiam per se Senatus discessionem, &c.

Quod ne fieret, consules amicique Pompeii iusserunt.] Pro Iusserunt, emendauit Octau. Panthagathus Intercesserunt: sed haud scio, ex auctoritate ne antiqui libri, an coniectura.

Atque ita rem moderando discesserunt.] Faerni liber habet,

Atque ita remorando discesserunt.

Confectam ex delectu prouinciae, Caesari eam tanquam ex suo numero dedit.] Liber Faerni & meus habent, Confectam ex delectu Prouinciae Caesaris, ei tanquam ex suo dedit.

Cum de voluntate aduersariorum, &c.] Cum voluntate aduersariorum, legit Faernus delecta particula De.

Ipsē exercitui distribuit hiberna.] Ita hic locus legitur in meo libro.

LIBRO I. DE BEL-
LO CIVILI.
CAP. I.

Refertur consules de rep. in ciuitate.] Faernus de-
lebat, in ciuitate. quod fortasse ab aliquo σχολιασμός positum, in Caesaris verba irrepsit.

Hec Scipienis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiisque aberat.] Aderat, habent omnes manuscripti libri, & ita omnino legendum: non ut Petrus Victorius, & alij eum secuti, Aberat, emendarunt. valet autem, ut opinor, hoc loco, aderat, ad urbem erat: quod recte de Pompeio dictum est, qui quod Procos. esset cum Imperio ad urbem erat, cum in vrbe esse non liceret. itaque ipse Caesar ita de Pompeio infra scribit: Ne ad eius periculum referuare, & retinere eas ad urbem Pompeius videretur. Ad urbem verò esse, qui dicerentur, & pluribus locis docet Pædianus, & ex his Caesaris verbis colligitur. qui Procos. sunt ad urbem, &c. quam autem reponimus lectionem confirmant haec quae sequuntur verba: Misso ad vesperum Senatu, omnes qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. paulò post: Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit, &c.

Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat.] Octavius Pantagathus pro Pompeius, legebat, Promptos. quo nihil potest aptius huic loco excogitari, licet nullius quòd sciam veteris libri auctoritate confirmetur.

Atque ostentatio sui & potentium.] Sui potentium, Octavius Pantagathus.

Quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiun-
xerit

xerat Caesari.] Liber meus habet, iniunxerat. & paulò post, ruptim. pro raptim.

2 Quisque Proconsules sunt ad urbem.] Octavius Pantagathus legebat, Proconsulibus.

In Mauretianam mittatur.] In meo antiquissimo libro scriptum est, Mauretianam: quae scriptura in Graeco quoque aereo numismate reperitur. μαυρετανία enim habet.

Philippus & Marcellus priuato consilio praetereuntur.] Pro Philippus, emendauit Octavius Pantagathus, Paulus. quòd enim superiore anno consules fuissent, praetereundi non erant, quominus eis consulares prouinciae decernerentur.

Paludati que votis nuncupatis exeunt.] Melius, exeant, ut est in vetere libro.

Que superioribus annis armis esset restituta.] Antonius Augustinus Episcopus Ilerdensis, delet vocem, armis.

Qui amissam restituisse videbatur, dona etiam, &c.] Ita Faernus.

3 Semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora.] Faernus ex vetere libro, necessitatibus legebat.

Sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem, &c.] In meo vetustissimo codice locus hic aliter legitur, ac in lib. Faerni scribi animaduerti. sic enim habet: Sibi semper primam fuisse dignitatem, vitaeque potiore: doluisse se quòd pro beneficio sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur. sed Faerni lectio magis placet: Sibi semper Remp. primam fuisse dignitate, vitaeque potiore, &c.

Proficiscatur Pompeius, in suas prouincias ipse exercitus dimittantur.] Opinor rectius legi in Faerni libro & meo, exercitus dimittant. Antonius August. delet vocem ipsi.

4 Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit.] Faernus, substitit.

Attius.] In meo vetustissimo libro, Attius duplici tt. scribitur. eius meminit Cicero ad Attic. epist. 4. libro 8. Sulmone C. Attium Pelignum aperuisse Antonio portas.

In iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum.] Liber meus corruptè habet, Vcillum Hirum. Faernus autem pro Vlcillem, substituit Luceium.

5 Quaterna in singulos iugera.] Ita emendauit Paulus Manutius, cum malè x l. in omnibus exemplaribus scriptum sit.

Castelliisque circummunire instituit.] In libro Faerni & meo

est, circumuenire.

Consultandi causa.] Faernus, consiliandi.

Neque eorum tam remisso.] Neque verò tam remisso, Faernus ex vetere libro.

Vt nullus in aliam partem mente atque animo.] Liber meus habet, vt alius in aliam, &c. quæ lectio non improbanda.

Vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos.] Pro ea re, reposuit Faernus, iniuria. cuius scripturæ vestigia retinet antiquus meus lib.

Erant Senatorij ordinis.] Pro Senatorij, est primi, in libro Faerni & meo.

Frentinorum.] Frentanorum, est in meo libro quam scripturam confirmant Græci quoque scriptores Ptolemæus & Strabo. *Φρεντωνοι* enim habent.

6 *Neque vero idem profici.*] Profici, est in meo libro.

Reliquisque telis pugnabatur.] Pugnabant, Faernus.

Nihil sine illis de compositione agi posse.] Faerni liber & meus habent, Sine illis non posse de compositione agi.

Deprehensas excipiunt.] ita Faernus legit, & in meo libro scriptum est.

7 *Hic venientem Vtiam cum nauibus Tiberonem.*] Deest particula, cum, in Faerni libro, & meo.

Se vero vt operibus ante studuerit, sic iustitia & equitate, velle superare.] Liber meus antiquus habet, Se verò vt opibus anteiri studuerit, &c. ac vidi qui hanc lectionem retinendam putent.

8 *Quas Sicilia & in Cosano à priuatis costas.*] Cùm antea legeretur Sicilia, & Sardinia, ita ope veteris libri emendauit Petrus Victorius, meus autem liber eandem seruat scripturam, nisi quòd pro Sicilia, habet Sigili. minus certè deprauatum nomen, nam Sicilia prouincia, cum Cosano, quæ Domitia villa sit, non satis aptè coniungitur.

9 *Celtiberis, Cantibris.*] Celtiberiæ, habet liber meus.

Quem ipse petiuerat.] Faernus, quam ipse pacauerat.

Subito iumentorum, & aquæ magnitudine.] Octavius Panthagathus legebat, Subito vi ventorum & aquæ, &c.

10 *Atque aliis summis præsiidiis.*] Subidiis, habet liber meus.

Cominus tamen diu stetitissent.] Melius legitur in meo libro, Cominus tam diu stetitissent.

Nix

Nix profluit.] Faernus, profluxit.

Tempus erat difficillimum, &c. ac ciuitates, &c.] In Faerni libro & meo legitur, Tempus autem erat anni difficillimum, &c. ac ciuitates, &c.

11 *Qui iter habebant ad Caesarem.*] Placet, habeant, vt est in meo libro.

Magni domum concursus ad Afranium.] Faernus legebat, demum, pro, domum, sed nō satis placet, vide num melius sit, domo, paulò post: magnæque gratulationes fiebant.

Pontem institutum perfecit biduo.] Ita Faernus.

Atque vt præde præsidio sint.] Ita est in meo lib.

Et quòd licebat latiore spatio producta longius a ie.] Liber meus habet aut producta, &c.

Hoc primum Casari ad Ilerdam nunciatur.] Faernus ex vetere libro, pro, primum, legebat, prælium.

Hos Tarraconenses, & Lacetani.] Vetus liber meus habet, Iacetani, & ita ex auct oritate Strabonis & Ptolemæi scribendum censeo. *Ιακυνθωνοι* enim appellatur à Strabone in libro 3, idem autem error est in Liuij & Plinij codicibus.

Et paucis post diebus Iurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt.] Iurgauonenses, legitur in meo libro: & ita habet Liuius. Strabo autem appellat, opinor, *Ιλεργέτας*. nam de his scribit, *ε̄ πολῡ ἀπο̄θεν τ̄ς̄ Ἰβ̄ρος* sed hoc non alieueranter affirmauerim.

Octogesima.] Et Ouisam, Plinius.

Huc iam rem duxerat.] Faernus, huc iam adduxerat rem.

14 *Mittitur L. Decidius Saxo.*] Saxa habet Faernus, & ita in meo libro scriptum est, is fuit metator Cæsaris. Cicero Philipp. 13.

Nam quæ itinera ad Iberum.] Ita est in meo libro.

Nos necessarij victus inopia coactos.] Ita legitur in meo lib.

15 *Hoc consilium Casaris plerisque non probabatur.*] Ita habet liber meus.

Hæc consultantibus.] Consiliantibus, est in Faerni libro, & meo.

Conquerit atque euocat.] Ita est in meo libro.

Armæque cum hominibus necessariis.] Liber meus habet, armæque quod cum hominibus, &c.

Sed plerosque ñ, qui receperant, celant.] Ita scriptum est in

meo libro. & paulò post, Cæsar qui milites aduersariorum in castra, &c. ita etiam Faernus.

Vana religio iurisiurandi] Noua religio, &c. in Latini libro, & meo.

Centuriones, ampliorisque ordinis Equites Romanos in Tribunicium restituit honorem.] Faernus ita hunc locum legebat, Ceturiones ampliori ordini, & Tribunos in Tribunicium, &c.

16 *Equites verò ex loco superiore, in aduersarios tela coniciebāt.*] In auersos, pro aduersarios, emendabat Faernus. alij libri habent, aduersos, minus corrupte.

Lentè atque paulatim.] Ita Faerni liber, & meus.

Quare animaduersa, Cæsar, relictis iis munitionibus, subsequitur.] In libro Faerni, pro relictis iis munitionibus, est, e ductis legionibus. & ita legendum videtur.

Illi enim animaduerso vitio castrorum.] Ita est in meo libro,

Et quo essent ad id expeditiores.] Ad iter expeditiores, habet Faerni liber: quod magis placet.

Illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat.] Faernus ope veteris libri ita locum restituit: Illi impediendæ rei causa, hora, &c.

17 *Acies erat Afraniana.*] Totum hunc locum ita legit Faernus: acies erat Afraniana duplex, ex legione prima, & tertia: in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex, sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant, &c.

Aqua, ligni, & frumenti inopia] Faernus legit, aquæ, lignorum, frumenti, &c.

Quem Cæsar deligit.] Delegit, habet liber meus.

Quos in sua potestate habuit.] Placet, habuerit, vt est in meo libro.

Pecuniam pro iis rebus soluit.] Pecuniam pro iis dissoluit rebus, est in Faerni libro, & meo.

Introduxerunt.] Intus adierunt, habet meus liber: & fortasse melius.

Cæsar vt cognosceret, postulatum est.] Postulant, Faernus.

Etque negotio Q. Fusum Calenum Legatum præfecit.] Q. Fusum, est in meo libro: & ita in argenteis nummis inuenitur, in quibus Kalenum per K, non per C, scribi animaduerti.

L I B,

Væ ex signo facile agnosci poterat.] Ex insigni, legebat Faernus veterum librorum auctoritate. cuius lectionis vestigia remanent in meo quoque libro.

2 *Fastigio musculi delabitur*] Elabitur, Faerni liber, & meus.

Hostes ex muro, ac turribus submouentur.] Ita est in Faerni libro, & meo.

3 *Interiectis aliquot diebus.*] Rectius legitur in meo libro, interiectisque, &c.

Sed, vt superioris temporis contentionem nostri omnem, remiserrant.] Contemptionem, habet liber meus, non omnino male, nos tamen vulgatam scripturam retinemus.

Omnibus arboribus longè, latèque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis.] Conuectis, est in meo libro: & ita olim emendarat ex ingenio Octavius Pantagathus.

Cum pæne inædificata in muris, &c.] Ita est in meo libro.

4 *Hæc omnibus referebat sermonibus.*] Liber meus habet, ferebat.

Hæc se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse] Hæc secretis nuntiis, &c. est in meo libro, ac vidi qui hanc scripturam retinendam censeant.

Quas Cæsari esse amicas ciuitates.] Octavius Pantagathus ita hunc locum legendum existimabat: Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, præsidiaque eò deducebat: qui verba, atque orationem aduersus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, & iudicia in priuatos reddebat, &c. reperi postea in meo antiquissimo libro ita hunc locum scriptum esse.

Cum itinere conuerso, sese Ilipam Italicam venturum promississet.] Cum itinere conuerso sese Italicam venturum pronunciaisset. ita Faernus legebat: primusque, quod sciam, locum restituit.

5 *In publicum contulerant.*] Attulerant, Faern.

Etiam ab initio.] Et iam ab initio, Faernus.

C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit.] Liber meus habet, ibi C. Caninium, &c.

Paullo amplius passus ∞.] Passuum, Faern. & paulò post, longè, pro longius.

Ne primam sacramenti.] Faernus, ne primi sacramenti, &c.

A quibus contumelia per fugam appellarentur. huc pauca ad spem largitionis addidit.] Ita est in meo libro.

Genus hominum, quod licet, &c.] Locus hic vereor ut sit satis emendatus. neque verò nisi veteris alicuius libri ope purgatus fuerit, aptus ex eo sensus elici poterit. in meo autem, pro, vellent: quæ offerrentur: commilitonésque: & accipiebant: legitur, vellet: qua offerrentur: commilitésque: & accipiebantur.

6 *Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi*] Pro, prudentes, legerem, pudentes, ex Faer. lib. & paulò post: quòd illis licentiam timor augeat noster, is studia deminuat: non ut in vulgatis, quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. confirmant hanc lectionem quæ sequuntur verba: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, &c.

Quo maiorem.] Meus liber habet, qua maiorem, &c. ut ad noctem referatur.

Prævinciam, Siciliam, atque Africam.] Ita est in meo libro.

Consensu suo constituit Curio.] Suorum, Faern.

7 *Quo equiore loco prælium committeretur.*] Committerent, Faernus. quod placet.

Sed præoccupatis animis Attianorum militum timore, & fuga, & cade suorum, nihil de resistendo cogitabant.] Magis placet ut est in meo libro, Sed præoccupatus animus Attianorum, &c. nihil de resistendo cogitabat.

Qua telum abici posset.] Faernus legit, adigi.

Ac fugientium multitudine.] Hac fugientium, &c. ita habet meus liber.

Ex numero aduersariorum circiter DC. interfectis atque vulneratis.] Huius loci integram, in corruptamque scripturam in vno meo libro reperi, in quo, pro, atque vulneratis, legitur, ac vulneratis, cum manuscripti omnes, quos viderim, corruptè habeant, atque.

Qua paucis equitibus pares esse non potuerunt.] Potuerint, liber meus. quod magis placet.

At illi itinere totius noctis confecto.] Faernus notauit in veteribus aliquot libris scriptum esse, confecti: quo modo in meo quoque libro legi animaduerti, neque dubitandum est, quin ita scribi debeat.

8 *Vnam,*

8 *Vnam, ut in reliquis rebus spem reliquam, &c.*] Vnam ut in miseris rebus, &c. ita corrigendum puto, meo verissimo libro auctore.

Diebúsque æquè post paucis.] Deest, æquè in libro Faerni, & Latini.

LIB. III. Cap. I.

His temporibus quibus in Vrbe præsidia Legionum Pompeius habuerat.] Melius ad Urbem, ut legit Faernus. nam de his ipsis Legionibus lib. I. scribit Cæsar, ne ad eius periculum referuare, & retinere eas ad Urbem Pompeius videretur.

Anni spatium ad comparandas copias nactus.] Annuum spatium, Faerni liber & meus.

Sasalem filium miserat.] Sadalem appellat Lucanus libro 5.

Ex Gallograecia dederant.] Pro, dederant, est, tantundem, in Faerni libro, & Latini.

Eius rei cassia omni in ora maritima.] Abest, in, particula à Latini libro & meo.

2 *Erat Orici Lucretius Hispilo.*] Vespillo, scribendum. ita habet lib. meus: & argenteus nummus in quo est, Q. I. V. CRETIVS. Q. F. VESPILLO.

In eas diligentie suæ, ac doloris iracundia erupit.] Indiligentiæ, est in meo libro. quod non displicet: nam paulò post ita de Bibulo scribit, custodiis que diligentius dispositis.

Si in Cæsaris conspectum veniret.] Melius, venire posset, ut est in meo libro.

Ibi qui concitatis Dalmatis.] Non est prætereundum hoc loco Delmatas, non Dalmatas in antiquis lapidibus inueniri, & Delmaticus, pro Dalmaticus. qua de re ita ex auctoritate Varronis scribit Velius Longus in libro de Orthographia. placet etiam, ut Delmatiam, non Dalmatiam pronunciemus, quoniam à Delminio maxima ciuitate tractum nomen existimetur.

Sese munierant.] His sese munierunt, habet liber meus.

Tantis detrimentis receptis.] Acceptis, est in meo libro: quod magis placet.

3 *Et detrimento Africani exercitus.*] Lib. meus pro Africani

habet Afraniani. vt ad Afranij milites referatur, qui se Cæsari, victo Afranio, desiderant.

Interea & Reii. & ipsis lacere oportere.] Faernus hunc locum ita corrigendum esse indicauit: interea expedire, & ipsis placere oportere.

Græcos murum ascendere.] Totus hic locus ita legitur in meo libro. Cùm Græcos murum ascendere, atque arina capere iuberet. illi autem contra imperium populi Romani pugnatōres esse negarent: oppidani etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur, &c. neque sanè dubito quin ita legendum sit.

Diurnis eò nocturnisque, &c.] Ex meo antiquo libro ita hic locus legendus, atque interpungendus: diurnis eò nocturnisque itineribus contendit simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantusque terror incidit eius exercitui, &c.

4 *Cæsar profecto occupato itinere.*] Achilles Statius Lusitanus, pro, profecto, legit, profectus; quod non displicet. ita enim alibi locutus est Cæsar.

Vt vigiliis castellisque benemerita ciuitates tutæ essent præsidio.] Libri scripti aliquot, pro, essent, habent esset. quod Faernus retinet. sed pro, ciuitates, ciuitati legit: tutæ, verò delet. in Aldinis recentioribus deest vox, præsidio; quæ est reponenda.

Quantum nauium facultatem habebat.] Faernus, quamrum nauium, &c.

Atque vno tempore accidit.] Liber meus habet, atque vno etiam tempore accidit, &c.

Neque tum respondendum Cæsari existimabat.] Placet, existimauit, vt est in meo libro.

Quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat.] Ita est in meo libro.

Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiam, &c.] Malè hic locus in vulgatis libris, quos viderim, legitur. ita autem interpungendum, & emendandum esse existimo ex mei libri auctoritate. cuius rei opinio tolli non poterit, cùm in Italiam, ex qua profectus sum reductus existimabor. bello profecto ab iis Cæsar hæc facta cognouit, qui sermoni interfuerunt.

Nisi Cæsaris capite relato.] Delato, Faernus.

5 *De salutionibus, quæ per arbitrium fierent.*] Per arbitrium, est in

est in meo libro. & fortasse melius.

Aliam tabularum nouarum.] Pro, aliam, Faernus legit, alteram: quod placet.

Ipsè cùm Casillinum venisset.] Faernus, veniret, & Casilinū vnico l scribendū. κασιλίον enim habet Strabo, & lib. meus.

Atque proditio opidi appareret.] Faernus legebat, de proditioe opidi appareret.

Quæ mandata aut se per Bibulum delata essent.] Vibullium, habet liber meus. & ita legendum opinor.

Peruenit Turicos.] Turicos, lib. meus. & Straboni, Τούροι.

Itaque magna iam initia rerum.] Ita est in meo libro.

6 *Vltra Lyssum.*] Lissum, habet liber meus. & ita Strabo libro 7.

Leuiusque tempestatis, quam lassis, periculum existimauerunt.] Aestimauerunt, est in meo libro. quod magis placet.

Has, scaphis, minoribusque nauibus, igitur compluribus sumptis.] Pro, sumptis, est, summissis, in Faerni libro & meo.

In animi firmitudine.] Firmitudine, Faerni liber, & meus. & ita magis placet.

Qui omnes ad eum perducti.] Producti, est in meo libro.

Ex omnibus copiis.] Expositis copiis, Faern.

7 *Hæc eodem fere tempore.*] Ita habet lib. meus.

Ipsi iter secundum eas terras direxerant.] Pro terras, est, terra, in meo libro. vt eas, ad naues referatur.

Coniuncta præceptis.] Differta præceptis, habet liber meus. quam scripturam confirmat Latini quoque liber.

Ceteraque eius de statuas: cùm in fanum ventum esset, &c.] In meo quoque libro locus hic corruptè scriptus inuenitur; ita tamen corruptus, vt ex eius scripturæ vestigiis vera lectio elici possit. sic enim habet: Ceteraque eius diei constituta, cùm in fanum, &c. ego si coniecturæ locus sit, veteris scripturæ vestigiis retentis legerem, certaque eius rei die constituta, cùm in fanum, &c. lib. 7. bell. Gall. ita planè locutus est, tempore eius rei constituto. & hoc ipso libro, certumque ei rei tempus constituitur. de hac autem lectione nemo dubitabit, qui Cæsaris verba quæ sequuntur, paulò attentius considerauerit.

Calidone, & Napactō.] Liber meus habet, Calydone. Straboni quoque καλυδών.

Adesse Scipionem cum legionibus.] Sic omnino legendum, non, ut in vulgaris libris, legione. duas enim legiones in Syria habebat Scipio, ut supra. nec verisimile est, si unam tantum legionem habuisset, ad custodiam impedimentorum octo cohortes relinquere voluisse. hæc Faernus.

8 *Ex fremitu equorum illata suspitione.*] Pro, illata, est, inculsa, in libro Faerni.

Isque custodiam navium longarum.] Iisdemque, liber meus habet.

Que erat ad custodiam ab Acilio posita. Videtur legendum, Caninio, quo modo Faern. emendavit: aut paulò supra, pro Caninius, reponendum erit Acilius. quam scripturam retinuit Paulus Manutius.

Etiā navem expugnauit.] Pro etiam, emendavit Faernus, eam. neque dubitandum est, quin ita legi debeat.

Hellide, atque Amantia.] Liber meus habet, Biblide, non satis emendatè, minus tamen corruptè. placet Bullide, ex Prolemæo.

9 *Decertandi potestatem Pompeio fecit.*] Lib. meus habet, decernendi.

Atque ut nostri perpetuas munitiones videbant.] Pro, videbant, Faernus legit, iungebant: & delet vocem, timebant. quam nos scripturam retinemus.

Recipere se iussit.] Statuit, Faernus.

Legiones reduci iussit.] Faernus, legionem. & ita legendum.

Conspirati pila coniecerunt.] Ita legit Faernus. in meo libro est, conspirati.

Aduersus cliuum incitati.] Antea legebatur, pilum, pro quo Manutius reposuit, cliuum. Faernus autem tumulum, non ita aptè.

Præcipientes Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt.] Ita est in meo libro.

Paulloque circa eum locum morati.] In meo libro pro, circa, est, citra. deest autem vox, morati.

10 *At tum integras.*] Faerni liber & meus habent, at contra integras, &c.

Nocte cohortes nostras.] Noctu, Faernus.

11 *At plerique existimant.*] Rectius legit Faernus Ac, pro At. & paulò post, alter agere ad præscriptum.

Volcatius Tullius.] Tullus, est in meo libro & ita habet argenteus

genteus nummus.

Ad duorum millium numero.] Ad duo millia, Faernus.

Cæsari renuntiauerunt.] Remunerauerunt, habet lib. meus.

Cohortemque duplici stipendio. frumeto, veste, &c.] Antonius Augustinus legit, frumeto, veste, pecunia, aliisque militaribus donis.

12 *Et Ordomenum de voluntate ipsarum civitatum recepit.*] Liber meus non habet particulam, de. & ita lib. x. de bello civili locutus est.

Amicitia Cæsaris conciliare studebat.] Faernus ex veteribus libris legebat, amicitia.

Sed etiam fructus ex arboribus deficiebant.] Pro fructus, emendavit Faernus, frondes.

Locupletesque ex egestibus effecerat.] Fecerit, Faer. lib. & meus.

Monuitque equites.] Deest vox, equites, in meo lib. videndumque an ita aptius sit.

Discedere a nostris.] A nobis, Faern. & ita liber meus habet.

Postquam id difficilius visum est.] In meo libro est, postquam id facinus visum est.

13 *In interiorem vallum tela iacebant.*] Anteriorem, Faernus.

Per mare nauibus expositis in aduersos nostros impetum fecerunt.] Placet ut legebat Faernus, per mare nauibus expositi in auersos nostros, &c.

Et viribus deficeret.] A viribus deficeretur, habet lib. meus.

14 *Atque opera, ut demonstrauimus, circummuniret.*] Faernus, opere, ex antiquo libro.

Eo loco propugnante.] E loco, habet liber meus. & paulò post, sibi repugnantes, ibi, pro sibi.

Ex parte, ex qua proruebat.] Faern. ea parte, qua peruerat.

Eodem quo venerant.] Placet, eadem, qua venerant. ita legit Faernus.

Omnisque deductos.] Productos, Faernus.

15 *Si non omnia cederent secunda.*] Caderent, habet liber meus: & ita Faernus legebat.

Et ne citissima eius profectio cognosceretur.] Citissimè, Faernus. & ita in meo libro apparet scriptum fuisse.

Isi incolumes se ad agmen reciperent.] Ita est in meo libro.

Intra vallum castrorum.] Delet Faernus vocem, castrorum, auctoribus vetustis libris.

Ne occasio temporis deesset.] Occasioni, lib. meus. totus autem hic locus ita legitur, & suis ut esset auxilio, &c.

Sed Casarem Apollonia directo itinere auerterat.] A recto itinere, pro, directo, Faernus.

Heracleam Senticam.] Senticam, Ptolemæus, Liu. lib. 42. & 45. Plin. lib. 3. cap. 10.

16 *Quæ gens paucis ante diebus.*] Mensibus, pro diebus, est in Faerni libro, & meo.

Larissam legiones adduxerat.] Larissam, vnico scriptum est in meo libro. ita Græci quoque scribunt: & in argenteo nummo est *λαρισάων*.

L. Hirri.] Hirri, habet liber meus. Cic. ad Att. lib. 8. appellat C. Hirrum.

Quod proficiscenti promississet.] Recepisset, Faernus.

Quod satis perspectum habere videretur.] Locus omnino deprauatus ita restituendus est ex emendatione Faerni, & auctoritate mei libri: quum satis perspectum militum animum habere videretur, &c. quodnam Pompeius propositi, &c.

17 *Ex delectibus horum annorum*] Ex delectu, &c. Faernus. & plerique sunt ex Colonis transpadanis, liber meus habet.

Ac iam animo victoriam percipiebant.] Præcipiebant, est in meo libro. & ita legendum opinor.

Hæc erant numero millia XLV.] Ita meus liber.

Euocatorum circiter duæ.] Ita Faernus. & paulò post, quæ tota acie dispersa erant.

Tametsi erant Dyrrhachinis præliis vehementer attenuatæ.] Lib. meus habet, tametsi erat Dyrrachinis præliis vehementer attenuata. vt ad 1 x. legionem tantum referatur. quod placet. sequitur enim, & huic sic adiunxit 11 x. vt penè vnam ex duabus efficeret.

Ipsæ contra Pompeium consistit.] consistit, liber meus.

Celeriter externa acie singulas cohortes detraxit.] Latinus Latinus Viterbientis emendauit, celeriter extrema acie sex cohortes detraxit. suamque emendationem hoc aducto Plutarch. loco ex Cæsare stabilire conatur. *μέτεπέμψατο σπείρας ἐξ ἄπο τῶν ὀπίταγμάτων, καὶ κατέσπισεν ὀπίθεν τῆ δεκάτης, κελύβας ἡσυχίαν ἄγειν, ἀδύλας τῆς πολέμοις ὄντας.* eadem scribit in Pompeio. & Appia. idem li. 2. fieri autem potuit vt librarius scripturæ similitudine deceptus, pro, extrema, fecerit, externa; nam in meo quoque

vetu-

vetustissimo libro animaduerti in hac ipsa voce lapsum nō semel librarium, qui & lib. 1. de bello Africo, pro extremo, scripserit, externo. sed verba illa Cæsaris paulò post de hac ipsa re prolata magnopere Latini emendationem confirmant. nec enim vt in vulgatis libris, quam instituerat ex cohortium numero, legendum est, sed vt calamo notatus liber habet, quam instituerat sex cohortium numero.

Atque eum milites electi circiter cxx. voluntarij.] Faernus, voluntarij. quos Græci εὐλαονταῖς dicunt.

Dextro cornu procurrat.] Procucurrit, liber meus: & ita Charilius.

18 *Circuire cæperunt.*] Circumuenire, Faern.

Tantum se opinionem sefellisse.] Faernus ex vetere libro legit, tantum se suam opinionem, &c.

Ab eo petierunt.] Petiuerunt, habent Faerni liber, & meus.

Se Sullæ similiter dederunt.] Deest vox, similiter, in Faerni libro, & meo.

19 *Nisi eo ipso quidam nunciij de Cæsaris victoria.*] Abest à libro Faerni vox, quidam.

Pari atque antea ratione egerunt.] Egit, Faernus legit, deleta, quæ sequitur, voce. & ita est in meo libro.

Nam, quicumque ex fuga Pompeium sequeretur.] Placet vt in meo libro legitur, qui cum ex fuga, &c. & paulò post, soluerunt. pro, soluere iubeantur.

20 *T. Ampium.*] Pro, Appium, Manutius emendauit, Ampium. & ita habet liber meus.

Senatores omnes ex prouincia vocasse.] Euocasse, est in meo libro. & in summam, pro, summa, paulò post.

Quod ante ipsam Mineruam collocatum esset, & ante ad simulacrum Mineruæ spectauisset.] Ita est in meo libro: & fortasse melius, quam vt vulgò legunt.

Pergami in occultis, ac remotis templis.] Faerni liber, & meus habent, Pergamique in occultis, ac reconditis templis.

Corripi, ac interfici iussit.] Faernus, corripi, atque interfici iussit.

21 *Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere.*] Placet, vt habet meus lib. Regis domum obsidere, regno expellere: alios accersere.

22

Deductis copijs.] Diductis, Faernus.

Constrata omnes.] Rostrata, Faernus.

Hoc tractu oppidi.] Faernus, in hoc tractu oppidi. & ita legendum videtur.

LIB. I. DE BELLO Alexandrino.

C A P. I.

Vt nostri illorum opera imitari viderentur.] Imitati, est in meo libro. quod magis placet.

Nam puteis fossisque.] Lib. meus habet, puteis fossis. & infra, ad fodiendos puteos, dixit, vt de hac lectione, quin vera sit, dubitari non oporteat.

2 *Munitiones nudare nolebat.]* Nudari habet liber meus. & paulo post, exposuisset, pro exposuissent.

Quaquam si quid grauius illi accidisset.] Ita est in meo libro.

Et ad explicandam classem, & adreceptum, &c.] Ita habet liber meus.

Capitur hoc praelio quinqueremis vna, & biremis cum defensoribus.] Ita est in meo libro, cum in alijs desit vox, biremis.

3 *Et illam, & urbem.]* In meo libro est, & illa in vrbe. paulo post, cum constratis nauibus aggre-ditur, abest particula, cum.

Et dccc passuum interuallo ad oppidum enatauerunt.] Placet, pro, interuallo, interuallum, vt in meo libro.

Pugnabatur à nostris ex ponte.] A nobis, habet liber meus: quod retinemus.

Pauci alleuatis scutis.] Ita est in meo libro, pro, alleuati scutis: quam scripturam non improbamus: ita enim in antiquis quoque marmoribus hoc ipsum reperitur.

4 *Aut suo pte consilio, per occultos nuncios Regis probato.]* Nō dubito quin ita scribendum sit, vt in meo libro legitur, aut suo priore consilio per occultos nuncios Regi probato.

Quasi verò id Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio.] Ac non prudentissimo consilio, &c. est in meo libro.

Sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, parum etiam feliciter

liciter confecta erat.] Sequor scripturam veteris mei libri, in quo est, sine quo nulla vnquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter, &c.

Planicies ex omnibus partibus subiecta.] In libro meo est, planicia.

5 *Qua liberum accessum haberi demonstraui.]* Lib. meus habet, quam liberum accessum habere demonstraui.

Magnam multitudinem hostium interfecerunt.] Magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt, legitur in meo libro.

Maioresque ex duabus filijs Cleopatrae, &c.] Ita meus liber.

6 *Quintumque Patiscum.]* Patitium, est in meo libro, & paulo post, Responsta, pro Responsum, fortasse melius.

Cuius itineris hæc erant certæ oportunitates.] Cuius itineris hæc esse certas oportunitates, ita habet liber meus.

7 *Supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant ea, quæ morte essent miseriora.]* Ita hunc locum emendauimus ope veteris mei libri.

Capit ex eo praelio pentiremem.] Penteremem, habet liber meus. & dicrotas, pro dycrotas. Baysius tamen asserit legendum, dicrota, in libro de re nauali.

8 *Et praelio Pharsalico rem feliciter gerebat.]* Et Palæopharsali rem feliciter gerebat. ita legendum auctoritate libri mei. adiuuat hanc scripturam locus Orofij ex libro 6. hic exitus pugnae ad Palæopharsalum fuit.

Simultatum causæ tenues coniciebantur.] Simul & causæ, &c. ita legit Latinus Latinus.

Minucius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere.] Meus liber habet, quæ iacebāt in itinere. & infra, relato domum Cæsio.

9 *Vtrum nihil timere, an omnia licere, mallet.]* Timeret, est in meo libro, pro, timere. & ita legendum videtur.

His rebus confectis, totum exercitum lustrat.] Notum, pro Totum, est in meo libro. & fortasse nouum erat legendum.

Sed id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest.] Aliter meus liber. sed id, qua mente, communis erat coniectura.

Frequens legionibus conuentus.] Latinus Latinus legit, Legionariorum.

Lepidus eodem tempore, Marcellis que Cordubam cum suis proficiscitur. Cæsius Narbonem. sub idem tempus Trebonius Pro-

cos. &c.] Ita hunc locum scriptum inueni in meo libro.

10 *Et ambitione atque indulgentia Tribunorum militum.]* Indiligentia, est in meo libro.

Quæ maiores sunt dignitate.] Liber meus, Maiore.

Legionibus Syriae.] Legionibus Syriaeque, ita est in meo libro.

Ipsè iter coeptum.] Inceptum, est in meo libro.

Legionem autem eam, quam ex genere civium suorum Deiotarus, &c.] Ita legitur in meo libr.

11 *Seruitiæque agi iussit.]* Seruitia agerentur iussit, liber meus.

Vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, id fieri, vel ad ostentationem regie fiducie, &c.] Ita est in meo libro.

Eodem gradu, quo præruptam in prælium descenderat vallem, ascendere aduersus arduum collem, &c.] Ita legitur in meo libro.

Vel fiducia motus.] Commotus, lib. meus. & pro oppressus, habet oppressos: vt ad milites referatur.

II. Legiones cum Cælio Vintiano in Pontoreliquit.] Vintiano, putavi aliquando scribendum, motus auctoritate veteris argentei nummi, in quo Viniciæ familiæ nomen notatum animaduertentem. postea verò nactus sum Cæsarum commentariorum exemplar septingentis ferè ab hinc annis scriptum, quod emendationem hanc confirmauit meam. ita Cælij quoque locum in epist. ad Cicer. 4. lib. 8. corrigendum puto. M. Cælium Vinicianum, &c. vbi malè legitur, Vicinianum, opinor autem aliquam è Vinicia familia a Cælio adoptatum, Cælium Vinicianum dictum ex vsitata illa adoptionum formula, qua etiam Q. Cæcilius Pomponianus Atticus est appellatus. Crassus etiam quidam Iunianus apud Ciceronem in epist. ad Q. Fratrem nominatur; cuius & in argenteo quoque nummo mentionem inueni hac inscripti, C R A S S V S I V N I. hoc autem quòd esset ignotius, occasionem aliquibus dedit deprauandi potius, quam corrigendi cognominis.

L I B.

LIB. DE BELLO

AFRICO.

C A P. I.

Quòd neque certum locum gubernatoribus, praefectisque quem peterent, præceperat.] Rectius, puto, legitur in meo libro; quòd neque circum loca gubernatoribus praefectis quid peterent, præceperat. hanc scripturam confirmat liber Latini Latini.

Fortuito.] Fortuito, Latini liber, & meus.

2 *Vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, &c.]* Magis placet vt in meo libro scriptum est, Vt, fieri posset nec ne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio.

Regium enim equitatum Scipio, & provincia Africa alebat.] Ita legitur in meo libro.

Tanta hominum erat dementia.] Rectius puto in meo libro, tanta homines esse dementia.

Iam caelo albescente.] Albente, lib. meus, sic etiam infra.

Qui in praesidiis relictis sui milites fuissent.] Ita meus liber, *Subito ex condensis turmis pedites Numida leuis armature, &c.]* Ita legendum ex meo libro.

Concursu renouato.] Cursum, habet liber meus.

Cæsarisque equites, iumentaque, &c.] Locus sine dubio corruptus, ita emendandus ex vetere meo libro: Cæsarisque equites ex nauæa recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseverandumque cursum tardiora haberent.

Maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, leuisque armatura.] Ita liber meus.

Germanisque DCCC.] Liber meus habet, ∞ D C. quod magis placet.

Quater tantis.] Quater tanto, liber meus. vt ad vocem, auxilio, referatur.

3 *Istius ætatis cum esset.]* Istuc ætatis, est in meo libro.

Remp. ab audacibus, sceleratisque civibus oppressam.] Pro, audacibus, habet, arduis, liber meus.

QQ 3

- Et aqua dulci elota.]* Eluta, liber meus.
- 4 *Oculos mentemque ad mare depositos.]* Dispositos, est in meo libro.
His se miseris, suamque fidem implorantibus.] Iis se in miseris, suamque, &c. ita liber meus habet.
C. Virgilius Petronius.] Placet, Prætorius, ut est in meo libro. sic infra, C. Decimius Quæstorius. & Tullius Rufus Quæstorius.
Quotidie mutuis præliis inter se.] Pro, mutuis, habet, minutis, liber meus. sic paulò post dixit, præliis minutis cominus dimicabant.
Etiã undique ad Casarem veniunt.] Rectius, opinor, in meo libro legitur, & iam undique, &c.
Non ausus periculo suo rem facere.] Periculo suorum, est in meo libro. quod placet.
Auxiliisque tandem suis exhilaratis animo, atque levata sollicitudine.] Aliter hic locus legitur in manuscripto meo libro, & fortasse melius: auxiliisque tandem suis exhilaratus, annonæque levata sollicitudine.
- 5 *Propter mare legiones eduxit.]* Ducit, magis placet, ut est in meo libro.
Ex omnibus præsidiis cohortes deducit.] Eduxit, liber meus. paulò post, conuulneratisque, pro, vulneratis.
In acie in cornu dextrum & sinistrum ex iniquiore loco pugnare.] Dextro & sinistro, lib. meus.
Q. Cominius.] Q. Cominius scribendum ex veteribus lib. & ita habet Parifinus codex.
Navis triremis.] Trieris, est in meo lib. τριήρης enim Græcis.
Rempub. cum optimo quoque defenditis.] Defendetis, habet liber meus.
Apud Thapsum custodie causa in salo esse iusserat.] Ita legendum ex meo libro.
- 6 *Nimbus cum saxorum grandine.]* Saxeæ grandine, lib. meus.
Itaque subito imbre, grandinæque consecuta, grauati pondere, &c.] Opinor hunc locum non vacare mendo. nã in meo libro qui hac in parte nec ipse satis emendatus est, pro grauati, subruti, & disiecti, est, grauata, subruta, & disiecta: quæ aptius ad tentoriola, quam ad homines in iis degentes referuntur.
Vt secum ipse aliquid auctoritatis haberet, cum tribus legionibus

- nibus equitibusque frenatis, &c.]* Ita legit Latinus Latinus, deletis illis, exercitusque Scipionis à terrore Cæsaris.
Et expectatione copiarum regiarum.] Liber meus habet, expectatio, &c. & paulò post, suspensiore animo, pro suspensione animi.
Quæ erant transenda Cæsari.] Transgredienda, liber meus. vititur hoc verbo paulò infra in hac ipsa re.
Partim viuis sunt potiti.] Viuorum, lib. meus. ita paulò post locutus est, partim occiderunt, partim viuorum sunt potiti.
Partim in quas quisque poterat regiones peruenire.] Ita habet meus liber.
- 7 *Sed quoniam ñ sibi neque modum, &c.]* Liber meus.
Et quantum potes, proficisci iubeo.] In meo lib. pro, potes, est, potest. & ita paulò post, quantum potest, abesse ex Africa iubeo, pro, potestis.
Neçessitatēque coactus.] Ita est in meo libro.
Diceretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret.] Liber meus, sed restat, ut reliqua, &c. locus hic mihi valde suspectus est.
Et ne iugo à Cæsare excluderetur.] Ita scriptum est in meo. & paulò post, Quintium Aquilam.
- 8 *Pentiremes duas.]* Penteremes, habet meus liber.
Audaciãque commotus.] Ita est in meo, pro, motus.
Se à Nasidij classe captum.] Ita legendum ex meo libro.
Primo impetu legionum.] Ita est in meo lib. pro legionis.
Eosque iaculis conuulnerare satis esse existimaretur; Cæsar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi, &c.] Placet hæc lectio magis, quam quæ in vulgatis libris circumfertur.
- 9 *Et legionarium militem defatigabant.]* Defatigabat, meus liber; & interficiebat, paulò supra, pro interficiebant. & ita videtur legendum.
A Scipionis circiter 11.] Ita est in meo libro.
P. Cornelio Scipione euocato.] Scipionis euocato, est in meo libro.
Vt suis fortunis presso, quod benemeriti essent, auxilium ferret.] Placet ut in meo libro scriptum est, ut suis fortunis populi R. quod benemeriti essent, &c.
Vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundendi, & nihilominus fortissime, acerrimæque pugnarent.] Ita est in lib. Latini Latinij.
- 10 *Et animaduertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque*

dextro, sinistroque cornu collocatos, &c.] Ita meus liber.

Tubicen.] Tubicina, liber meus: ita in antiquo quoque lapide inuenitur.

Elephantus.] Elephans, est in meo libro.

Quibus miseris ea res paruo presidio fuit.] Melius puto, quibus miseris, ut est in meo libro.

Itaque ij omnes Scipionis milites.] Ita in meo libro legitur.

Totumque exercitum veteranum donauit premia fortissimo cuique, &c.] Ita meus liber.

II *Liberis suis L. Casari, qui tum ibi Proquæst. fuerat, commensatis.]* Liber meus pro, ibi, habet, ei.

C. Confidij filio.] Rectius opinor in meo libro legitur, C. Confidio filio.

Liuius Regulo.] Ita est in meo libro. & in argenteis quoque nummis, L. LIVINEIVS REGVLVS.

Ceteio.] Liber meus, Ceteio, fortè: C. Atteio.

M. Eppio.] Ita est in meo lib. in nummo etiam argenteo, in cuius altera parte Africæ prouinciæ imago expressa est cum literis Q. METELL. PIVS SCIPIO IMP. nominatur M. hic Eppius Scipionis legatus.

Libentes, cupidæque conditionem acceperunt.] Ita est in meo libro, pro Cupidique.

M. Catonem Vtica sibi ipsum manus attulisse.] Ex meo libro ita scribendum.

Latorio Rusticano.] Legerem Cæstiano, si me antiquus aliquis liber adiuuaret, quod id cognomen sit Platorix familiæ in argenteis nummis. sed fieri etiam potest, ut Rustius aliquis à Platorio adoptatus, sit deinde Platorius Rustianus dictus.

Atque ibi Crispo Sallustio populi R. Proconsule.] Abest à meo libro, populi R.

Duodetricesimo die.] Tricensimo, meus lib. est autem antiqua scribendi ratio, qua in æreo quoque nummo, Quadragesima notatum vidi.

L I B.

LIB. DE BELLO HISPANIENSI.

C A P. I.

Legati clam presidio Cn. Pompeij.] Præfidia, liber meus.

Cesar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo R. meritam esse sciens, xi. cohortes, &c.]

Ita hic locus in meo codice scriptus reperitur. aliter in Aldino; sed malè.

Id cum animaduerneret aduersarios minimè velle.] Ita legitur in meo libro.

Et una facta ex coloniis.] Ita habet meus lib. non, colonis.

Pompeius qui eodem iugo tenebatur loci natura.] Liber meus, Pompeius, quod eodem iugo tenebatur loci natura.

Non esse commissurum Cesarem.] Ita lib. meus.

Ad subsidium committendum.] Submittendum, habet liber meus.

Suo loco præteritus est.] Sic est in meo libro, pro Perteritus.

2 *Et opido potiri posse sperarent.]* Ita meus lib.

Quin eruptionem.] Ita, pro Irruptionem, habet lib. meus.

Clamore facto aduersati sunt prælium facere.] Ita est in meo libro.

Quæ stramentis ab nostris hibernorum carissa edificatæ erant.] Quæ stramenticiæ ab nostris, &c. Ita est in meo libro.

Cuius funesta laudes quoniam ad hanc fortunam, &c.] Ita meus liber.

Tum, qui ita locutus esset, iugulatum.] Eum, qui ita locutus esset, iugulatum, liber meus.

3 *Militi ceruices abscisse.]* Militibus, habet meus lib. & ita videtur legendum.

Flumen transgressi duo.] Ita meus liber.

Ex utroque genere pugna complures sunt vulneribus affecti.] Ex his utroque genere, &c. liber meus.

Ita pridie duorum centurionum internicio.] Lib. meus habet, interitio.

In æquum locum non sunt ausi descendere.] Ita habet lib. meus.

Prelium ad Soritiam, quod factum est, ex eo tempore metrum esse magnum.] Ita in meo libro hic locus scriptus reperitur.

4 *Et circa Hispalim in oliueto constitit.]* Melius puto in meo libro, contra Hispalim in oliueto constituit.

Interuallum prouinciam diuidit.] Malè hic locus in omnibus quos viderim libris legitur. in meo autem ita planè scriptum est: interim nulla planicia diuidit. sed planicia, pro planicies in eo libro semper scribi animaduerti.

P. Caluicius, qui castris antea Pompeij præpositus esset.] Latinus Latinius legit, qui castris ante à Pompeio præpositus esset.

Item optimis superadditis vestimentis.] Lib. meus habet, Item optimis insternendam vestimentis.

Ipse de tempore cœnauit, vinum, & nardum identidem sibi infudit.] Pro vinum est, resinam, in libro Latini & meo. quod magis placet.

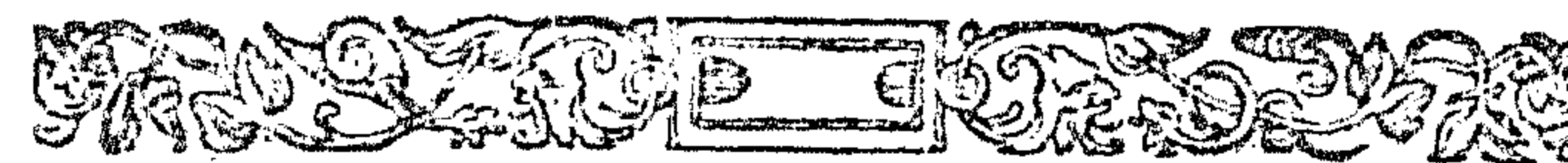
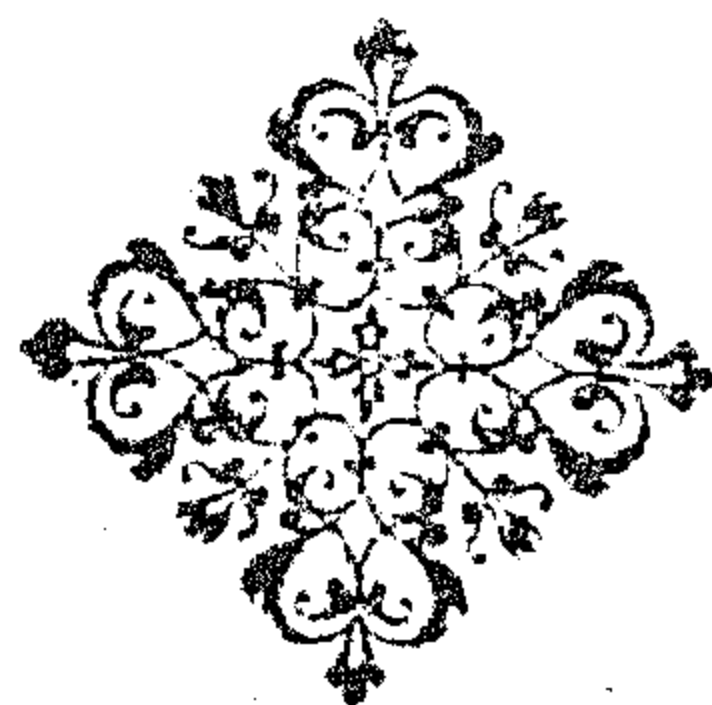
Simul Cesar castra contra id opidum posuit.] Contra opidum, habet liber meus.

Clam cuidam Philoni, illi, qui, &c.] Lib. meus habet, clam quendam Philonem illum, qui, &c. ita paulò post, pro, clam præsidio, clam præsidia.

5 *Qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent.]* Imperati est in libro Latini.

Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cœpit.] Latini lib. habet, exesum locum vt in speluncam, &c.

SCHO-

SCHOLIA

ALDI MANVTII

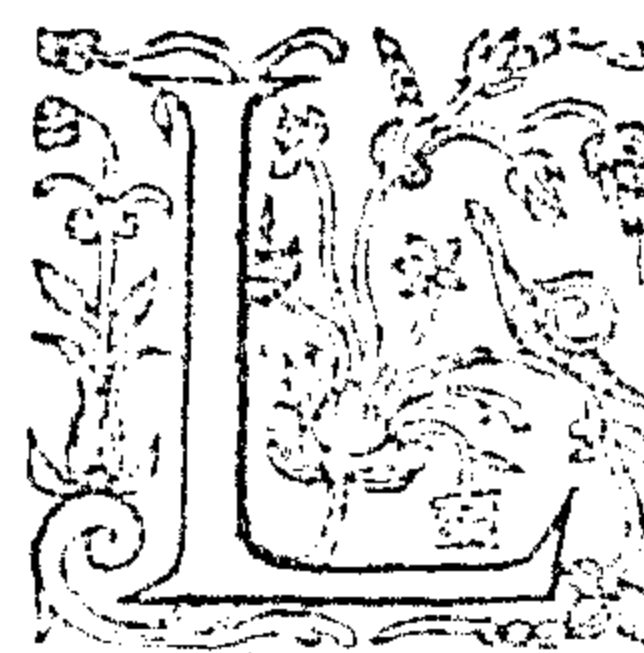
PAVLI F. ALDI N.

IN C. IULII CÆSARIS

de bello Gallico,

LIB. I. Cap. I.

Inguæ.] Vide Strabonem, libro 4.

Instituitis, legibus.] Vide Cæsarem ipsum, lib. 6. de bell. Gall. Ammianum Marcell. libro 15. & Strabonem lib. 2.

Amicus appellatus erat.] Quibus de causis mos hic fuerit apud Romanos, vide Liu. lib. 1. de Bell. Macedonico.

2 *Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant.]* Cicero, in Oratione de Prouinciis consularibus: C. Pontinius, fortissimus vir, ortum repente bellum Allobrogum, atque hac scelerata coniuratione excitatum, præliis fregit, eoque domuit, qui lacerant, & ea victoria contentus, rep. metu liberata, quieuit. Ammianus autem Marcellinus, lib. 15, Fabium Maximum, à deuicta, & prorsus domita Allobrogum gente, Allobrogici cognomen consecutum esse scribit.

Rhodanus fluit.] A Rhodo opido, Rhodiorum colonia, dictus Rhodanus. Vide Plin. lib. 3. cap. 4. Pomponius vero Mela, ita de eius ortu, & exitu, scribit: Non longè ab Istri, Rhenique, fontibus Rhodanus surgit, deinde, lacu Lemano acceptus, tenet imperum: & cum se per medium lacum egerit, tantus egreditur, quantus venit. Eius descriptionem vide apud Ammianum libro 15.

Ad Idus Apr.] Vilitius loquendi genus, Ad, id est, Ante diem. Quod ab aliis quoque obseruatum video.

3 *Flumen est Arar.]* Sanconnam dictum hunc fluuium, tradit Ammianus lib. 15.

Magnam partem eorum concidit.] Non à Cæsare, sed à Labieno, eius legato, Tigurinos superatos esse, tradit Plutarch.

Is pagus appellabatur Tigurinus.] Pagi, inquit Festus, dicti à Fontibus, quod eadem aqua vterentur. aquæ enim, lingua Dorica, *παγῶν* appellantur.

Hic pagus vnus, cum domo exisset, Patrum nostrorum memoria, L. Casium, Consulem, interfecerat.] Epitome Liuiana, libro 65. L. Cassius, Consul, à Tigurinis Gallis, pago Heluetiorum, qui à Ciuitate secesserant, in finibus Allobrogum, cum exercitu, cæsus est. milites, qui ex ea clade superauerant, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, vt incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt. Idem tradit Orosius, libro 5. cap. 17. In quo quiddam diuersum à Cæsare, & Epitome Liuiana, videre licet.

Sub iugum miserat.] Festus: iugum, inquit, sub quo victi transibant, hoc modo fiebat: Fixis duabus hastis, super eas ligabatur tertia; sub iis victos distinctos transire cogebant. Vide Liuium quoque, initio, lib. 9. ab V. C.

Quo grauius homines, ex commutatione rerum, doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res, &c.] Val. Max. lib. 1. cap. 2. Lento, inquit, gradu, ad vindictam sui diuina procedit ira: tarditatè que supplicij grauitate compensat. *Et Hom. ìλ. δ.*

Εἴπερ γὰρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος ἐκ ἐτέλεσεν,
Ἐκ τε καὶ ὅψ' ἐτελεί, σὺν τε μέγ' ἄπειτ' ἴσαν
Σὺν σφῆσιν κεφαλῆσι, γωαίξ' ἴτε, καὶ τεκέεσσιν.

4 *Summo magistratui præerant.*] Duos ex eadem Familia Vergobretos creari non posse, eis que Aeduorum finibus exire fas non esse, tradit Cæsar, de bello Gall. lib. 7. cap. 6. Quo ex loco, acerrimi vir ingenij, omnium que literarum laude præstans, Nicasius Ellebodus Cassetanus, Præerat, hic legendum putat, non Præerant.

Aeduis libertatem sint erepturi.] Fratres enim sunt à Senatu R. & consanguinei, appellati. infra. Cornelius quoque Tacitus, lib. 11. Hist. sic ait: Primi Aedui Senatorum in vrbe ius adepti sunt. datum id fœderi antiquo, & quia soli Gallorū Fraternitatis nomen cum populo R. vsurpant. Et Cicer. lib. 1. ad Att. Aedui, fratres nostri, pugnant. epit. Liu. lib. 61. Aedui, socij populi R.

Reperiebat

Reperiebat etiam Cæsar, &c.] Antiquus liber Bibliothecæ Vaticanæ: Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, quod prælium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, atque eius equitibus. Quæ melior est lectio, vt mihi quidem videtur.

C. Valerium Porcilium.] Ita legi in vetustis & nummis, & lapidibus, non, Porcilium, ostendimus in ORTHOGRAPHIA nostra.

5 *Coniunctus, &c.*] Vide Appianum. lib. 1. Bel. Ciuil. & in Parthico: & Plutarchum in Sylla, & Crasso.

Id se à Gallicis armis, atque insignibus cognouisse.] Liber Gryphij præpositionem omittit. Et sanè venustius hæc legentur, si ablit.

Decurionis equitum Gallorum.] Vegetius, lib. 2. capite 14. Quemadmodum, inquit, Centuria, & Manipulus, peditum vocatur: ita inter equites Turma. & habet vna Turma equites xxxii. & qui huic præest, Decurio appellatur.

Phalange facta.] Q. Curtius, libro 3. Phalangem inquit, Macedones vocant peditum stabile agmen: ita vt vir viro, & armis arma conferta sint. Vegetius autem libro 2. cap. 2. non tantum Macedones, verum etiam Græcos, & Dardanos, phalangibus esse, scribit: & in vna phalange 8. armatorum milia censu esse. De hac autem Germanorum phalange ita Orosius libro 6. Pugna maxime grauis, ex Phalange Germanorum fuit, quam, coacto in vnum agmine, scutisque supra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti vndique præstruxerant. Sed postquam aliqui Romanorum militum, agilitate, audaciæque, insignes, supra obductam falliere testudinem, scutisque sigillatim, velut squamis reuulsis, desuper nudos deprehensorum, detectorumque humeros perfoderunt, territi hostes nouo mortis periculo, terribilem dissoluere compagem.

Scutis vno ictu pilorum transfixis.] Vegetius, libro 2. cap. 15. Bina inquit, sunt missilia, vnum maius ferro triangulo, vncia- rum nouem, hastili pedum v, & semis, quod Pilum vocabant, nunc Spiculum dicitur.

Ab hora v. ad vesperum pugnatum sit.] Non video, cur alij mutarint, Ad vesperam: cum Plautus Amphitr. (teste quoque Nonio) sic locutus sit. Hæc, inquit, illis est pugната pugna, vsque à manè ad vesperum.

Mazaras, ac tragulas.] Cùm Sifenna, apud Nonium, dixerit, Galli materibus, Succi lanceis configunt. Et: Alij materi- bus aut lanceis tamen medium perturbant agmen: non inepte ante me natum repositum video à quibusdam, Materes, siue Materas. Mazacem apud Hesychium, hastam Persicam dici, dicunt alij. Tragula autem quid sit, docet Festus: cùm dicit, teli genus esse, sic dictum, quòd scuto infixum trahatur. Nonius vero Marcellus Tragulam hastam esse dicit.

Circiter millia hominum cxxx.] Centum millia Plutar- chus dicit praelio superuisse. Eutropius autem libro 6. tradit, Heluetiis, ac eorum sociis, cxxvii. millia in praelio isto interempta esse. Strabo autem circiter cd. millia interiisse, & cxix. millia hominum euasisse.

6 Verbigenus appellatur.] Alias, Vrbigenus. Quidam legunt, Vrbienus, vel, Vrbinus: ab Vrba, antiquissimo Heluetiorum Opido.

Prima nocte.] Gryphij liber, Prima noctis vigilia.

In hostium numero habuit.] Re vera occidit: sed mentionem crudelitatis vitare voluit.

Boios petentibus Aeduis, quòd egregia virtute erant cogniti, vt in finibus suis collocarent, concessit.] Cæsar libro 7. de bello Gallico capit. 2. sic: Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum ducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum opidum, quos ibi, Heluetico praelio victos, Cæsar collocauerat, Aeduisque attribuerat, &c.

Literis Græcis confecta.] Literis, & sermone. quod Strabonis testimonio probatur. Sic enim libro 4. Καὶ φιλέλληνας κατέσκευάζε τῶν Γαλάτας, ὡς ἔδρα συμβάλαμα ἑλληνιστὶ γράφην. Cæsar autem libro 5. capite 12. Epistolam, inquit, Græcis conscriptam literis, ad Ciceronem mittit, ne intercepta epistola nostra ab Hostibus consilia cognoscantur. Et libro 6. capite 4. de Gallis: In publicis, priuatisque rationibus Græcis literis vtuntur. Confirmatur & à Iustino, qui simili- liter locutus, addit, Sermonem. ait enim libro 20. in extremo, Facto S. C. ne quis postea Carthaginensis aut literas Græcas, aut sermonem studeret, ne aut loqui cum hoste, aut scribere, sine interprete, posset.

7 Vt sibi secreto, in occulto, de sua, &c.] In aliis, Et occulto. Gryphianus liber, ad oram, tollit hæc duo verba.

Transdu-

Transductos plures.] Cornelius Tacitus, libro 20. Caussa, inquit, Germanis transcendendi in Gallias, libido, atque auaritia, & mutandæ sedis amor, vt relictis paludibus, & solitudinibus suis, fecundissimum solum possiderent. Idem tradit & Strabo, lib. 7.

Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere.] Sumpsit hoc à Demosthene, qui simile quid de Strabone contra Midiam narrat: ita autem in eo legitur: Καὶ δεινὸν ἔδ' ἐν εὐργασμένῳ, ἔστι κε νυκτὶ σιωπῇ, ἔ' μόνον τῆς ἀλλων ἀγαθῶν τῆς κοινῶν ἀπεσερημένος, ἀλλὰ ἐν τῷ φθέρξασθαι ἢ ὀδύρεσθαι. καὶ ἔδ' εἰ δίκαια, ἔ' ἀδίκαια πέπονθεν, ἔδ' ἐταῦτά ἐξέειν αὐτῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπέειν.

Vt ante Cimbrī, Teutonίque, fecissent.] Eutrop. libro 5. Epit. Liu. libro 67. & 68. Tacitus de situ, & moribus Germanorum, & libro 20. Histor.

8 Si quid ille à se velit.] Parisini, Si quid ille se velit. rectius.

Emolument.] Molimento, legendum esse, ante quinquen- nium annotatum est in Variarum lectionum libro, ad calcem Cæsar's impresso.

In consulari suc, Rex, atque amicus, à Senatu app.] Tractatur hoc idem hoc eodem libro, infra, paullo fusius.

Dicendum sibi & cognoscendum, &c.] Faernus, Discendum reponit. Ita autem loquutum Terentium obseruauit: Noui, & scio.

Treniri autem pagos c. Sueuorum.] Idem Cæsar, de bello Gall. libro quarto, addit, Sueuos ex centum pagis suis quottannis singula armatorum millia, bellandi causa, è finibus suis educere solitos. De centum pagis vero Sueuicorum vide & Tacitum de situ, & moribus Germanorum.

9 Ingenti magnitudine corporum Germanos.] Magnitudinis corporum causam reddens Cæsar, infra libro 4. capite 1. hanc esse dicit quòd lacte victitantes, multumque in venationibus sint. Et lib. 6. capite 5. Vita, inquit, omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris, existit: ab paruulis duritiæ, ac labori, student: qui diutissime impuberes permanferunt, maximam inter suos ferunt laudem. hoc ali statutam, ali hoc vires, neruósque confirmari, putant. Pomponius vero Mela, libro 3. Qui Germaniam, inquit, incolunt,

immanes sunt animis, atque corporibus, & ad insitam feritatem vaste vtraque exercent, bellando animos, corpora ad cōsuetudines laborum: maximo frigore nudi agunt, antequam puberes sint. & longissima apud eos pueritia est.

Tribunus militum.] Tribunus mil. (ait Vegetius, lib. 2. cap. 8.) à Tribu denominatur, tribuendō que iure. quia præest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Græcè *Χιλίαρχος* dicitur, quòd mille militibus præest. Duo autem eorum genera esse, tradit idem Vegetius: maiorem, qui per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur: minorem, qui ex labore prouenit.

Qui, ex vrbe, amicitia causa, Cæsarem secuti.] Multos nobiles, & claros, adolefcentes Plutarchus fuisse tradit, qui cum Cæsare in Gallica expeditione, voluptatis, lucrique, causa, se illi adiunxerint.

Vt satis commode supportari posset, timere dicebant.] Pro. Ne. Sic Terentius, Hec. act. 1. sc. 2. Firmæ hæ vereor vt sint nuptiæ.

Aut ei præscribere auderent.] Alias, Viderentur.

Representaturum.] Beroaldus legit, Tentaturum.

Prætoriam cohortem.] Vegetius, de cohorte, & quot in legione fuerint lib. 2. cap. 6. Prætoria verò dicebatur cohors, quòd à Prætoce numquam discederet. Cuius militibus dabatur (vt ait Tacit. lib. 1.) bini denarij in diem: cum aliarum cohortium milites singulos tantum acciperent, hoc est x. asses.

Sæpe esse ad bellum gerendum paratissimam.] In alijs libris legitur, Paratissimum. Quo modo si legas, dictum erit, vt à Terentio illud in Eunuchi Prologo: nunc, quam acturi sumus Menandri Eunuchum: & paulò post: Transitulisse in Eunuchum suam ex Græca. Referuntur enim, ad Comædiam.

10 *Gratia, dignitate, honore, auctiores, velit esse.*] Auctos, est ad oram Gryphiani libri.

Multis sese nobilibus, principibusque populi R. gratum esse facturum.] In his, Catoni Vticensi: Plutarchus enim, in Nicia, & Crassi, comparatione tradit, eum censuisse, Cæsarem, cum xxx. Germanorum millia cecidisset, hostibus dedi. Quod cum ipse Cæsar præclare nosset, Anticatonem edidit.

Bello superato esse Aruernos & Ruthenos, à Q. Fabio Maximo.] Epit. Liu. lib. 1. x. i. Q. Fabius Max. consul, Paulli nepos, aduersus Allabrogos, & Bituitum, Aruernorum Regem feliciter

feliciter pugnavit.

11 *Legiones delectæ commissum cum Equitatu prælium.*] Commissum, non legitur in varietate lectionis ad oram Gryphiani libri. rectiusque abest.

M. Valerium Procillum.] Procillum; Gryphius; & Parisiensis, & hic, & cap. seq. Procilius autem legi in veteribus & nummis, & lapidibus, dixi in ORTHOGRAPHIA.

Genus hoc erat pugne, &c.] Cæsar, lib. 4. initio, eadem ferme narrat de equestri Germanorum prælio: & Ammianus Marcellus lib. 15. vbi pugnam Iuliani Cæsaris cum Alemannis describit. Hoc autem pugne genus ante hoc tempus à Romanis usurpatum, Orofius tradit, lib. 4. cap. 18. quo loco de prælio inter Hasdrubalem; & Romanum exercitum, in Italia commissio, ita scribit: Diu incertus belli euentus fuit; elephantis maxime Romanam infestantibus aciem, qui à militibus R. occisi sunt, quos à volitando, Velites vocant: quod genus militiæ paulò antè fuerat repertum, vt lecti agilitate iuuenes, cum armis suis, post terga equitum sederent; & mox, cum ad hostem ventum esset, equis desilirent, & continuo pedites ipsi, ex alia parte equitibus, per quos aduecti fuerant, dimicantibus, hostem perturbarent.

Si ante nouam Lunam prælio contendissent.] Idem à Lacedæmoniis obseruatum, tradit Lucianus, & Plut. in Cæsare eadem quæ hic Cæsar de Germanis, scripsit. Huius autem rei causam vide infra, apud hunc eundem, lib. 6. cap. 5. eos enim Deos tantum putabant, quorum opibus iuuarentur. Germanos verò huiusmodi vatibus, seu sagis deditos fuisse, legimus apud Tacitum, de situ & moribus Germanorum: & lib. 10. de Velleda, & Aurinia, fatidicis.

12 *Omnes Alarios, &c.*] Vegetius, lib. 2. cap. 1. Equitum quosdam hinc Alarios dici putat, quod ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegant acies: quæ sane suo tempore Vexillationes à Velo vocarentur, quia velis, hoc est flammulis; vterentur.

Triboces.] Plin lib. 4. cap. 17. & Tacitus de situ, & moribus Germanorum, & Eutropius lib. 6. Tribochos nominat: Ptolemæus verò Tribonos: mendosè, vt opinor.

Sedusios.] Edures, non Sedusij, dicuntur ab Orofio lib. 6. cap. 7.

Millia passuum ex eo loco circiter v.] Plutarchus stadia R. R.

c. d. scriptum reliquit.

LIB. II.

Cap. I.

Veſſiones.] Ptolemæus Veſſones nominat. Alias, Sueſſiones. Nunc, Soiffons.

3 Sin minus poſſent, &c.] Gloſſema puto verbum, Poſſent, quod ſi abſit, elegantius hoc ſit dictum.

Per eorum corpora reliquos, auda iſſime tranſire conantes, multitudine telorum, repulerunt.] Per eorum corpora, Belgarum ſcilicet. Plutarchus autem, Romanis tranſitum eſſe factum per Belgarum cadauera, ſcribit.

5 Tenebris arboribus incifis, atque inflexis.] Q. Curtius, de Mar- dis, Alexandri exercitum impediendis, lib. 6. Occultus, inquit, nexus ramorum, velut laquei, perpetua ſæpe itinera claudit, &c. Vide eundem Cæſarem infra lib. 5. cap. 4.

6 Vexillum proponendum, quod erat inſigne, cum ad arma concurrere oporteret.] Extrema hæc libenter tollerem, ſi vetuſti alicuius libri auctoritas ſuffragaretur.

Signum tuba dandum.] Hoc etiam gloſſema puto. non enim hic eſt locus, in quo ſigni dati mentio fieri debeat, ſed infra poſt cohortationem ad milites. ſigno enim dato, ſtatim in hoſtes impetus fiebat. Cæſ. de bel. ciuil. lib. 3. cap. 9. Tuba ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri iuſſit.

Non modo ad inſignia accommodanda.] Quibus ab hoſtibus diſtinguuntur.

7 Decumana porta.] Poſt Prætoriam portam ſita. Per eam delinquentes milites ad pœnam deducebantur. Veget. lib. 1. cap. 23.

Clamor, fremituſque exaudiebatur.] Alias, Oriebatur.

In his Primipilo P. Sext.] Vide, quæ annotaui in Salluſtij Iugurtham, de Primipilo.

Manipulos laxare.] Ouid. Faſt. lib. 3.

Pertica ſuſpenſos portabat longa manipulos.

Inde manipularis nomina miles habet.

Vegetius, lib. 2. cap. 13. Contubernium (ait) manipulus vocabatur, ab eo, quod coniunctis manibus dimicabant. Plutarchus in Romulo aliam Etymologiam dicit eſſe Manipuli: ſic enim ait: *Ἐκαθ' ἑαυτῶν ἐκάστης ἀνὴρ ἀφ' ἑαυτοῦ, Χόρ-*

τῆς

τῆς, καὶ ὑλῆς ἀγκαλίδας κόντας δευκαμένους ἀνέχων, Μάνιπλα ταῦτα λατίνου καλεῖται ἀπὸ ἐμείνων ἢ καὶ νῦν ἐν τοῖς στρατεύμασι τέτους Μανιπλαρίους ὀνομάζουσι.

Huius aduentu ſpē illata militibus.] Similia Plutarch. narrat in Julio, & Suetonius, & Val. Max. lib. 3. cap. 2.

Ex D. C. ad 111. Senatores.] Quadringentos tantum fuiſſe Neruiorum, tradit Plutarch. Epitome verò Liuiana nonaginta quinque, lib. 104.

Ex hominum millibus L. x. vix ad D.] Non D, ſed CCC, legitur in Epitome Liuiana.

8 Cūſtodia ex ſuis, ac præſidio vi: millia hominum, vnà reliquerunt.] Gryphianus liber, ad oram, Cūſtodiam, & Præſidium.

Plerumque omnibus Gallis.] Valerius Paſerinus Veronenſis, in ſtudiis literarum non mediocri cum laude verſatus, putat hoc loco pro Plerumque, Pleriſque, reportendum. Vt ſit; Pleriſque omnibus. Quo modo & Terentius And. Quod plerique omnes faciunt adoleſcentuli. Idem Cæſar lib. 5. cap. 13. Equites plerumque omnes (inquit) tela intra vallum coniciebant. Quo etiam loco fortasſe legendum, Pleriſque omnes.

Tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare conſiderent.] Pariſienſes, In muro.

Noſtros præſidia deducturos.] Noſtros præſidia non inducturos; Pariſienſes. rectius.

Dies xv. ſupplicatio decreta eſt.] Idem tradit & Plutarch. Suetonius autem: Plurimum, quàm quiſquam vnquam, dierum ſupplicationes impetrauit. Supplicia dicuntur à Salluſtio. De Supplicationibus verò, lege Liu. lib. 2. belli Punici; in principio.

LIB. III.

Cap. I.

N Antuates, Varagros.] Nantuatès, vel Nantuiatès, & Varagri, dicuntur à Plinio lib. 3. cap. 20. & Strab. lib. 4.

2 Proximis Oceano.] Proximus mari Oceanò; Pariſienſes.

In Venellos.] In Euſubios; liber Gryphianus ad oram;

R. R. z

Ceteros antecedunt.] Reliquos, idem Gryphij liber.

Reliquæque ciuitates.] Parisienses, Reliquæque item ciuitates.

Quod nomen apud omnes nationes.] Ad, non, apud, Parisienses.

Multum natura loci confidebant.] Quod hinc Cæsar Naturam appellat, Ingeniū non satis proprie dixit Ouidius, Trist. libro 5. eleg. x.

Nil extra tutum est: tumulus defenditur ipse

Mœnibus exiguis, ingenioque loci.

3 *Cum ex alto se æstus incitauisset.*] De maris exæstuatione, Plinius libro 2. cap. 99. & 101. Quintus quoque Curtius simile quid narrat de Indici Oceani exæstuatione.

Non absimili forma muralium falcium] Ruralium, Parisienses. Quæ autem sit forma muralium falciū, vide Vegetium libro 4. capite 14.

Malacia.] *μαλακία*, mollitiem significat.

Reliquos sub corona vendidit.] Gell. lib. 7. cap. 4.

4 *In contemptum Sabinus veniret.*] Contemptionem, legi in aliis libris, annotatum est & in Variis lectionibus. Eodem modo dixit & lib. 5. cap. 12.

Ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, &c.] Liu. lib. 10. ab v. c. & libro 4. Belli Macedonici, idem narratur.

Animus, &c. Mens, &c.] Idem de bello Gall. lib. 6. cap. 1. Totus, & mente, & animo, in bellum insistit. Et de bello Ciu. lib. 1. cap. 5. Tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliam partem mente, atque animo, traheretur. Et Terentius, And. act. 1. sc. 1. Mala mens, malus animus.

5 *Tolosa & Narbone.*] Tolosa, Carcasone, & Narbone, Parisienses.

6 *Vocontiorum, & Tarusatum.*] Vocatium, primus reposuit Sabellicus.

Flustates.] Volaterranus reponit, Flustates, quod sua quoque tempestate fuerint Comites de Flustio. Fuluius Ursinus, doctissimus vir, mihi quoque summa familiaritate coniunctus, Elufates, ex Plinio, & Claud. in Ruf. -muros inuadit Elufæ.

7 *Eo exercitum adduxit.*] Duxit, Parisienses.

LIB.

LIB. IIII. Cap. I.

Sipetes.] Vsiptij dicuntur à Tacito.

Neque vestitus, præterfelles, habeant.] Habeant quidquam, Gryphianus liber.

Et lauentur in fluminibus.] Idem tradit lib. 6. cap. 5. Mela quoque lib. 3. eos magnam curam in natando ponere, etiam sæuissima hieme, scribit.

Quam latissime à suis finibus vacare agros.] Vide eundem Cæsarē, lib. 6. cap. 5. Et Mela, Germani, inquit, ut circa ipsos, que iacent, vasta sint, curant.

Condruſonum] Condruſos nominat idem, lib. 2. cap. 2. & lib. 6. cap. 6.

2 *Quæ appellatur Vacalos.*] Gryphianus liber, Vualis: quo modo nominatur & à Tacito, Hist. lib. 2. in initio.

Mediomatricum.] Mediomatricorum, Parisienses. Ita eos Strabo nominat. quamuis Ptolemæus, *μεδιωματρικες*. Idem libro 7. cap. 14. Mediomatrices appellat. Quo in loco variant Parisienses.

Tribocorum.] Triboces idem dixit supra.

4 *Sicamborum.*] Sicambros, à similitudine Germanici vocabuli Sygenberger dictos facile crediderim. Vnde à Ptolemæo, *Σύγαμβροι*, dicuntur.

Immissa in flumine.] In flumen, Parisienses.

6 *Cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desil.*] Insinuauerint, ex ess. Parisienses.

LIB. V. Cap. I.

Agis magnos ibi fluct.] Minus magnos, Gryphianus liber, ad oram.

In alio mari uti assueuerant.] In reliquis utimur maribus, Gryphius, & Parisienses. Præterea Prisc. lib. 7. hanc lectionem agnoscit.

2 *Omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis.*] Omnibus ad Britannicum bellum rebus comp. Parisienses, Pleniore numero.

3 *Corus ventus.*] Ab aliis dicitur, Caurus. Græci, *Αργέσις*, Gell. lib. 2. cap. 22.

5 *Plumbum album.*] Plinius lib. 34. cap. 17.

Omnes verò se Britanni luteo inficiunt quod ceruleum efficit

R. R. 3

colorem.] Alij alia. Mihi Glasto, non displicet: cum videam Plinium hæc dicere, lib. 22. cap. 2. Simile, inquit, plantagini glastum in Gallia vocatur: quo Britannorum coniuges, nurusque, toto corpore oblitæ, quibusdam in sacris & nudæ incedunt, Aethiopum colorem imitantes. De hoc autem Britannorum more pingendi corpora, vide & Herodianum ad finem libri 3.

7 *Opidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditis vallo, atque fissa, munierunt.*] Idem propemodum de Germanis narrat Herodianus, lib. 7.

Magius ibi numerus pecorum repertus] Pecoris, Parisienses.

Cum statuisset hiemem in continente, propter repentinos Gallie motus] Cum statuisset hiemem in continente, propter repentinos Gallie motus, agere, Gryphius, & Parisienses.

Ex prioris communitatis expositis militibus.] Nicasius Ellebodus Castetanus delendam putat particulam, Et.

8 *Samarobrinæ.*] Alias, Samarobrigæ. Fulvius Ursinus, Samarobrinæ, ex antiquo libro, & Ptolemæo, in quo *Σαμαροβριον.*

Effuos.] Nulla de Effuis apud veteres mentio. Ideo non malè quidam opinati sunt reponi posse, Sueffones, vel, ut Ptolemæus, Veiffones: de quibus & supra lib. 2. cap. 1.

Hic M. Crassum Questorem, &c. prefecit.] Nam Publius eius frater, cum patre in Parthos ierat.

Magna manu ad castra oppugnanda venerunt.] Magna manu castra oppugnatum venerunt, legunt quidam: vel, ad castra oppugnatum: mutatione non tantam non necessaria, verum & ut mihi quidem videtur, quæ non multum elegantiam habeat. Cum in aliis optimè legatur, Magna manu ad castra oppugnandi venerunt. Ut intelligatur, Causa. Loquendi genus, ab aliis, præcipuèque à Sallustio, visitatum.

10 *Erant, & virtute, & numero pugnandi pares nostri.*] Cum non cohærerent inter se, Numero pugnandi, mutarunt quidam, legendo, Numero pugnantium: vel, Animo pugnandi. Verum rectius in Parisiensi libro: Erant & numero, & virtute pugnandi, pares nostri.

Sperare se, ab eo sua, ac militum, salutem impetrari posse.] Parisienses, Sperare se, ab eo de sua, ac militum, salute impetrari posse.

11 *Muralium pilorum.*] De pilis muralibus, Vide Vegetium lib. 1. cap. 20.

Vt

Vt vltro militum concursu, ac vocibus, sibi parere cogeretur.] Vltro passiuè dixit. Quo modo & Cicero. Fam. lib. 7. Epist. x. Subinuideo, inquit, tibi, vltro etiam accersitum ab eo, ad quem ceteri, non propter eius superbiam, sed propter occupationem, adspirare non possunt.

x. millium passuum circuitu munitionem perfecerrunt.] Parisienses, x. millium passuum in circuitu munitionem pedum xv. perfecerrunt.

Et verutum in balteo defigitur.] De Veruto, vide Vegetium, lib. 1. cap. 15.

12 *Veritus, &c. ut hastium impetum sustinere non posset.*] Ex Latini sermonis consuetudine tollerem particulam Non: vel Ne, pro Vt, legerem.

Consedit, &c. quæ æquissimo loc. pot. &c.] Suspicio de mendo. non enim hæc aptè coniunguntur. Parisienses alio modo legunt superiora. sed neque eo modo mihi satisfaciunt.

Neque etiam parvulo detrimento illum locum relinquere videbat.] Dionysius Lambinus, homo de literis benemeritus, hoc loco putat legendum esse, Vllum locum relinquere volebat. Quod ita Cæsar dixerit libro sexto, cap. 8. minimo quidem casui locum relinquere debuisset. Quæ lectio optimè huic loco conuenire videtur.

Diutina latitia.] Latatio, Gryphianus liber, ad oram.

13 *Multo minorem superesse dicerent partem.*] Dele, Partem, venustior erit lectio.

LIB. VI.

Cap. I.

S*acramento rogauisset.*] i. iureiurando adstrinxisset. Sic locutus & Liu. lib. 2. Belli Macedonici: Lucius, inquit, Cornelius Lentulus, Prætor, cum v. legatis profectus est: obuios in agris, sacramento rogatos, arma capere, ac sequi, cogebat.

Et amicitia tribuisset.] Iulia enim, Cæsaris filia, & Pompeij vxor, perierat.

Finitimos atque Germanos.] Gryphius & Parisienses, Finitimos Germanos.

Aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat.] Parisienses, Aut ex eo, quod in eum erat, odio Ciu. &c.

R R

- 2 *Difficili transitus, flumen, ripis que prærupis.*] Mosella: quod Ptolemæus Obrincum vocat.
- 3 *Demonstrauimus.*] In initio lib. 5.
Si amplius obsidum vellet, dare pollicentur.] Si amplius obsidum vellet dari, poll. Parisienses.
Vbiorum satisfactionem.] Vbi horum, Parisienses. Verum prior mihi lectio magis arridet.
- 4 *De his duobus generibus.*] Tria genera ponit Strabo libro 4. Bardos, Vates, & Druidas.
Ambactos, lienisque.] Ambactus, inquit Festus, apud Ennium lingua Gallica actus dicitur: Idem Cæsar infra, cap. 4. Serui & clientes, dixit.
Si res in suspicionem venit.] Sic locutus Dolabella, in Epist. Fam. Etsi, ait, nunquam tibi in suspicionem venire debuit.
Iustis funeribus confectis.] Cum eadem sint iusta, quæ Funera, rectè opinatur Fuluius Ursinus, vel, Iustis funebribus, legendum: vel Funeribus tollendum, tanquam glossema ad Iustis. Ita locutus est & Liuius.
- 5 *Quam latissimis circum se rastatis finibus solitudines habere.*] Quam latissimas, Parisienses.
Harum est consimilis capri figura.] Plinius lib. 8. cap. 15. longè aliam, ac Cæsar, Alcis figuram tradit.
Vri appellantur.] De Vris, Plin. lib. 8. cap. 15. Macrobius autem Sar. lib. 6. cap. 4. Vros dicit Gallicam vocem esse, qua feri boues notantur.
- 6 *Sed hoc quoque factum est, &c.*] Abest, Quoque, à Parisiensi libro.
Taxo, &c.] De Taxo veneno, consule Plinium, libro 16. capite secundo.
Quam legionariorum periclitaretur.] Parisienses, Quam legionarius miles periclitetur.
- 7 *Cuneo facto.*] De Cuneo, Vegetius lib. 3. cap. 19. & Aelianus de instruendis aciebus.
Fidem non haberent.] Parisienses, Fidem non faceret.
Durocortum.] Durocotorum, Parisienses. Fuluius Ursinus, Durocotorum: cum Ptolemæus, Δερονόρτορον. Emendatque Strabonem, in quo corruptè Δατικόρτορον legitur.
More Maiorum, supplicium sumpsit.] De hoc more, vide infra, de bell. Gall. lib. 8. cap. 6.

- Quam à Maioribus acceperat.*] Acceperint, Parisienses.
In presentia de obsidibus cauere.] Abest particula De, à Parisiensi libro.
Opinione præceperat.] Ita legendum; non, vt in alius, Perceperat. Sic idem locutus, de Bello Ciu. libro 3. Ac iam animo victoriam præcipiebant. Liuius quoque, Dec. 4. Nec se ad bellum Achaicū aut rem vllā, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. Et: Consul quia non pugnam cominus, sed locis oppugnandis, futuram præceperat animo. Virgilius, lib. 6, *Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.* Et II,
Exsultatque animus, & spe iam præcipit hostem.
Omnibus suis inopinantibus.] Abest verbum, Omnibus, à Gryphij libro.
- 3 *Quæ sit necesse accidere victis.*] Sallustius, Catilina, in oratione Cæsaris: Quæ belli læuitia esset, quæ victis accideret, enumerauere. rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibissent: fana, atque domos, spoliari: cædem, incendia, fieri: postremo, armis, cadaueribus, cruore atque luctu, omnia compleri.
- 4 *Reliqua, quæ ad oppugnationem opidi pert.*] Reliquaque, quæ, &c. Parisienses.
Fortuito.] Fortuito, Parisienses. Quo modo item, de bello Africo, cap. 1.
- 5 *Ab ariete materia defendit.*] Arietis formam vide apud Vegetium, lib. 4. cap. 13. & apud Ammianum, lib. 23.
- 6 *Conspetum multitudinis fugerat.*] Ita locutus Sallustius, Iugurtha: Metellus conspetum Marij fugerat. Et Terentius, Heaut. act. 3. sc. 1,
Tuum conspetum fugitat, ob peccatum.
Etiam ad se euocauit.] Abest verbum Etiam, à Parisiensi libro. Antiquus liber Bibliothecæ Vaticanæ, Ad se etiam. Alius Fuluij Ursini, Decetiam euocauit. Optimè, nam Antonius in Itinerario suo huiusce opidi mentionē facit. Quod ipse Fuluius doctissimè primus obseruauit.
- 7 *Castris pro opido in monte positis.*] Parisienses, & Ghrypij

liber ad oram, Castris prope opidum in monte positus.

Imperio natos.] Ita locutus Sallustius, Iugurtha: Vos, Quirites, imperio nati, a quo animo seruitutem toleratis. Quamuis in aliis libris præpositio In legatur, hoc modo, In imperio nati. Quod non admodum probo.

Ad Cæsarem disceptaturi.] Placet, quod in Parisiensi libro legitur, ad Cæsarem disceptatum.

8 *Matresfamilias.*] Parisienses, Matresfamilias, & hic, & hac eadem pagina, capite nono.

10 *Negotiandi, aut itineris causa.*] Antiquus liber ornatissimi viri, Io. Vincentij Pinelli, non habet illa, Aut itineris. Et sane absunt à Parisiensi libro & Gryphij.

Vt, ab re frument.] Si ab re frument. Gryphius, & antiquus liber Io. Vincentij Pinelli. Si à re frument. Parisienses.

Ex prouincia.] Nicasius Ellebodius Casleranus delenda putat hæc duo verba; vel legendum, In prouinciam.

12 *Segusiani[que].*] Segusiaci dicuntur à Ptolemæo.

Minus idoneis equis.] Cæsar, supra lib. 4. cap. 1. Iumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non vtuntur; sed, quæ sunt apud eos nata praua, atque deformia, hæc, quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris efficiunt.

Tribunis Mil. reliquisque equitibus R.] Annotatum etiam est in Variis lectionibus in aliis libris legi, Tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus R. Quæ mihi lectio non displicet.

Confidebat.] Confidat, Parisienses, recte.

Pugnatur vnâ omnibus in partibus.] Gryphij liber, Pugnatur vnâ tum omnibus in partibus.

13 *Ad summum fastigio.*] Parisienses, & Gryphij liber, Ad infimum fastigio.

14 *Aulercis*] Auliorcos nominat Ptolemæus.

Xantonibus.] Parisienses, Santonibus. Santones, non Santoni, dicuntur ab eodem Cæsare, lib. 1. de Bell. Gall. cap. 2.

Fiducie pleni.] Fiducia, Gryphij liber.

Quid ergo mei consilij est? facere, &c.] Gryphius & Parisienses, Quid ergo? Mei consilij est, facere, &c. Recte.

16 *E castris longurios, musculos, &c.*] A Castris, quidam. Alij Præpositionem omittunt. Parisienses, Ac rastros, longurios, musculos, &c.

Aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, &c.] Parisi-

Parisienses, & Gryphij liber ad oram: Aggere, & cratibus, falcibus explent: falcibus vallum, &c.

Huius Anni rebus cognitis, &c.] Parisienses, His literis cognitis, &c. Gryphij liber, ad oram, His rebus literis Cæsaris cognitis, &c.

LIB. IIX. Cap. I.

Equitatus præsidio.] Equitum præsidio, Parisienses.

2 *Velliocassos.*] Vellocaffios, Parisienses.

Vt, si diceretur, &c. venire, offerrent se ad dimic.] Parisienses, Si, vt diceretur, &c. veniret, offerre se ad dimic. Gryphij verò liber, in aliis cum Parisiensi libro facit; præterquam quod in eo, Offerrent, legitur.

Permanerent.] Permanere, Parisienses.

In vallo colloc.] In ipso vallo, Parisienses.

3 *Copias armatorum, castrorum vias instruunt.*] Antiquus liber Pinelli, Copias armatorum pro suis instruunt castris.

Superioribus Commentariis declaratum est.] Hoc nusquam reperiri in Cæsare, alij obseruarunt. Videndum igitur, an mendum aliquod sit.

Partes aduertent.] Parisienses, Animaduertent.

5 *Circundare conatur.*] Moratur, Pinelli liber. Recte.

6 *Qui mœnibus æquaretur.*] Loquendi genus postulat, vt legamus, Quæ mœnibus æquaret. Ita loquutus Pacuius, apud Gell. lib. 14. cap. 1. Nam si qui, quæ euentura sint, præuideant, æquiparent Ioui. Et Cic. noster lib. 1. Offi. Non solum inquit, Orationes meas, sed etiam de Philosophia libros, qui iam illis ferè æquarunt, studiose legas. Ita enim legendum cenſeo, ex antiquis libris. Quod tamen cum vidisset Dionysius Lambinus, locutionem non assecutus, improbavit. Vide quæ scripti in illum Sallustij locum, Catilina: Regium imperium in superbiam, dominationemque, conuertit. Ibi enim huiusmodi multa, apud Scriptores à me obseruata, posui.

Ab incendio restinguendo.] Sic Sallustius, Catilina: Incendium meum ruina restinguam. Vide, quid eo loco dixerim.

Paratissimo sustinebant animo.] Fortissimo, Parisienses, & Gryphij liber ad oram.

Conuersi hostem pellere.] Conuersis equis hostem pellere, Parisienses.

8 *Ibique Exercitum lustravit.*] De hoc lustrandi exercitum more, vide Liu. li. 34. ab. V. C.

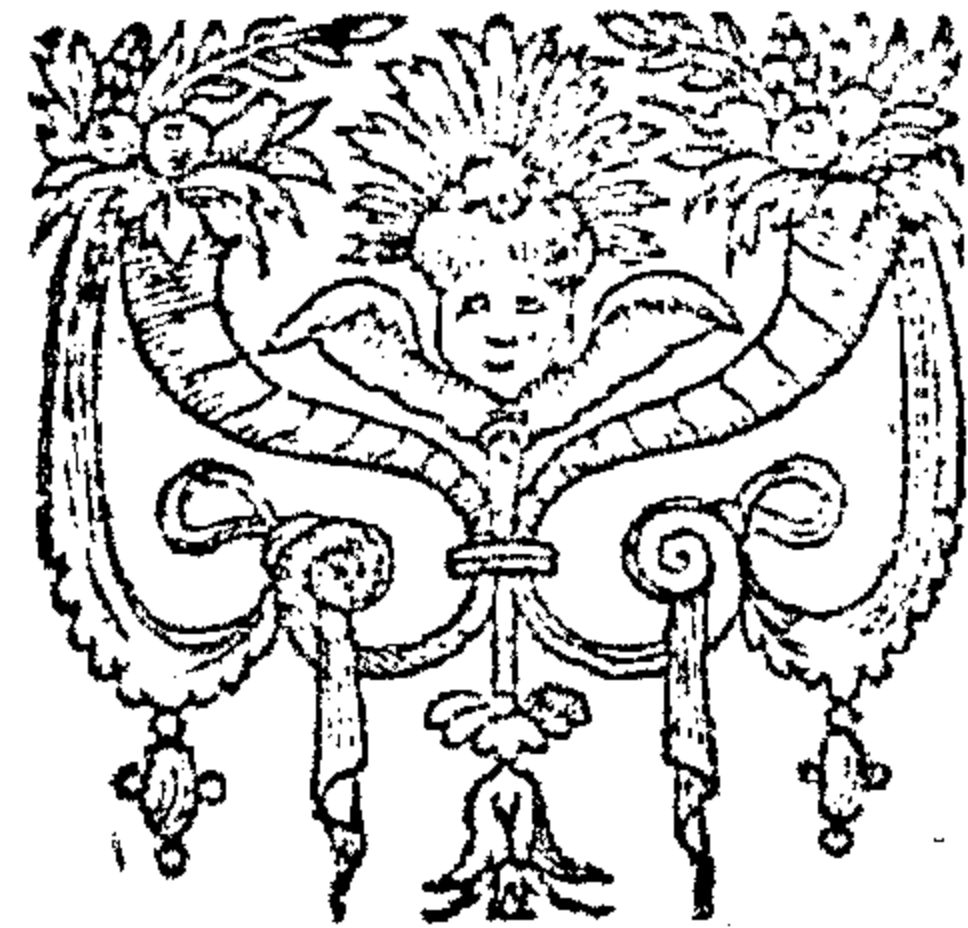
L. Paulo, & C. Marcello cos.] Gryphij liber ad oram, L. Lentulo, & C. Marcello cos. Recté.

Insequentis Anni.] Alij legunt. In insequentis anni. Parisienses, Sequentis anni.

Sed etiam per se discessionem facere cœpit.] Hunc locum cum mendosum esse non solum alij obseruauerint, verum & ipse semper duxerim, de eo, deque aliis similibus, vt meus est, non solum amicos, & literatos viros, verum & veteres libros, cum eos inspiciundi copia fuit, consului. Tandemque Veronæ ante quadriennium antiquum reperi Cæsaris exemplar, in quo, mendosè, sed vnde tamen elici veritas facile possit, totus hic legitur locus. Sic autem in eo erat: Sed etiam per sese discessionem facere cœpit. Quod cum vidissem, statim venit in mentem, illud extremum se, Senatus significare.

Consules, Amicique Pompeij, iusserunt.] Alij Suaserunt. Octavius Pantagathus, acerrimo vir ingenio, Intercesserunt, legit.

Cæsari eam, tanquam ex suo numero, dedit.] Abest, Eam, à Parisiensi libro.

SCHOLIA

IN C. IULII CÆSARIS
DE BELLO CIVILI,

LIB. I. Cap. I.

L*iteris à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis.*] Offendebar, Caij, prænomine; cum Cæsar, de se ipso loquens, nunquam prænomen addere consueuerit. Verum postea reperi, quod mihi scrupulum hunc eximeret. Parisienses enim ita ediderunt: Literis à C. Fabio Cæsaris cons. red. Quæ mihi placet admodum lectio.

Referunt Consules de Rep. in Ciuitate.] Absurdum. quasi Consules, vbi ciuitas non sit, id est multitudo ciuium, referre de Rep. possint. Locus igitur mendo non vacat: nec facilis diuinatio est.

Tribuni pl.] His Curionem addit Appianus.

Completur vrbs ad ius comitiorum.] Longè distabat à mense Ian. quo hæc gesta sunt, comitiorum tempus. quare libri veteres consulendi.

Dolor repulse.] In consulatu. epit. Liu. lib. 108. Falsum autem hoc esse, dictumque à Cæsare, inuidiæ causa, tradit Plutarch. in Vtricensis vita.

Adulatio, atque ostentatio sui, & potentium] Sic veteres libri: nec obscura sententia. hoc enim dicitur: Cum ipse sibi, vt solent inanis gloriæ cupidi homines, adularetur, seque ostentaret, & eorum amicitiam, qui tum in rep. iudiciisque plurimum pollebant.

Neminem dignitate secum exæquari volebat.] Velleius lib. 2. Pompeius, ait, vt primum Remp. aggressus est, non quenquam animo parem tulit. &, in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat. neque eo viro qui quam aut alia omnia minus, aut gloriam magis concupiit. Lucanus:

-Nec quenquam ferre potest, Cæsar ve priorem,
Pompeius ve parem.

² *Neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur.*] Intercessionem, glossema videtur. nam extremum ius est Intercessio, quam Sylla tribunis pl. reliquit, Pompeius ademit.

Latorum audacia.] Suspiciatus sum aliquando, reponi posse; Latronum. Sed nec, eo modo si legas, plane mihi satisfacio. Absunt hæc à vetere Pinelli libro.

Quæque Proconsules sunt ad urbem.] Hunc locum ante multos annos, emendauit pater meus, ex historia: quanquam scripti libri haberent, Consules, non, Proconsules. Cicero, eadem de re, in epistola ad Tironem: Postea quam Senatus Consulibus, Prætoribus, tribunis pl. & nobis, qui proconsules sumus, negotium dederat, vt curarem, ne quid Resp. detrimenti caperet. Et in oratione pro Deioturo: Cum audisset, Senatus consentientis auctoritate arma sumpta, consulibus, prætoribus, tribunis pl. nobis imperatoribus resp. defendendam datam.

V. primis diebus, quibus haberi Senatus potuit.] iv. diebus, non v. haberi Senatus potuit. à Kal. Ian. ad v. i. Id. reliqui tres comitiales dies sunt. quod ex vetere Kalendario, cū *Orthographia* nostra impresso, liquet.

Suis leuissimis postulatis.] Quibus à Senatu responsum non est: quia Cæsaris literæ, à C. Fabio Consulibus redditæ, recitatæ quidem in Senatu sunt; vt verò ex iis ad Senatum referretur, à Tribunis pl. qui Cæsari fauebant, impetrari non potuit. quod initio huius libri dictum est.

Faustus Sylla Propræt.] Cum esset in omnibus libris, Propere, Pater reposuit, Prop. id est Proprætator. A Vaticano abest, Propere.

Marcellus verò, passurum se in presentia, negat.] Consulatum gerebat cum L. Lentulo: erat autem Cæsaris affinis, vxore ducta, nepte Iuliæ, sororis Cæsaris, Octauiæ, quæ soror Augusti fuit, & ex hoc Marcello peperit eum, de quo Virgil. *Tu Marcellus eris.*

Prouincie priuatis decernuntur.] Cum solerent magistratum gerentibus decerni: vt magistratu functi proficiscerentur in prouincias.

Scipioni obuenerit Syria, L. Domitio Gallia.] Vtraque consularis. Sed Domitio vltior tantum obtigit Gallia: nam ceterior Confidio Noniano, teste Cicerone in epistola ad Tironem,

ronem, in qua sunt hæc: Feruntur cōditiones ab illo, vt Pompeius eat in Hispaniam: delectus qui sunt habiti, & præsidia nostra, dimittantur: se vltiorem Galliam Domitio, ceteriorem Confidio Noniano (his enim obtigerunt) traditurum.

Philippus, & Marcellus, priuato consilio, prætereuntur.] Quia Cæsaris affines. nam L. Philippus Atiam, Iulia, sorore Cæsaris, natam; C. Marcellus, vt supra diximus, Octauiam, Atiæ filiam, in matrimonio habebat.

Ad Populum referatur.] Cōsuetudo Latini sermonis postulat, Feratur. nam, Referre ad Senatum, Ferre ad Populum, dicimus.

³ *Tribunos pl. qui ad eum cōfugerant, cōuenit.*] M. Antonium, Q. Calsium Longinū, quibus intercedendi facultas erepta erat, significat. Cicero ad Tironē: Antonius noster, & Calsius, nulla vi expulsi, ad Cæsarem cum Curione profecti erant.

L. Cæsar adolescens] Quem postea victor Cæsar occidit. Suetonius: Nec vlli perisile, nisi in prælio, reperiētur, exceptis duntaxat Afranio, & Fausto, & L. Cæsare iuvene. ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putat. Cicero ad Varonem: Vt audiui de L. Cæsare filio, mecū ipse, Quid hic mihi faciet patri?

Cuius pater.] Auunculus M. Antonij. Cicero, in epistola ad Dolabellam.

Populi R. beneficium.] Pro beneficio, legi in aliis libris, est in Variis lectionibus.

Ipsi exercitus dimittatur.] Dimittat, est in Variis lectionibus.

Legiones alienas.] Quia mitti deberent ad Parthicum bellum. supra: Retineri Legiones i. quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint abductæ.

⁴ *Cum i. legionibus subsistit.*] Nicasius Ellebodus Castetanus, ex obseruatione historiarum, legendum putat, Cum v. cohortibus.

Tignium, Tigniorum, Tignium.] Cum Curio in Vmbria pro Cæsare militaret, recte Steuchus Eugubinus, probatæ doctrinæ vir, reponendum putauit ante me natum, Inguium, quod videret hoc opidum ita à Plinio lib. 3. ca. 14. nominari. Tignium autē est in Piceno. Cum verò in antiquo lapide nō Inguium, sed Iguuium, nominari ego videam, ita quoque his in locis reponendum statuo. Eius exemplum sequitur:

Fulginei.

P. AELIO. P. F. PAPIR MAR-
CELLO. CENT.

FRVM. SVB. PRINCIPI. PE
PEREGRINORVM. ADSTATO
ET. PRINCIPI. ET. PRIMIPILQ
LEG. VII. GEM. PIAE. FEL. ADLEC
TO. AD. MVNERA. PRAEFF.
LEGG. VII. CLAV. ET. PRIMAE
ADIVTRICIS. V. F. FLAMINI
LVCVLARI. LAVREN. LAVINA.
PATRONO. ET. DECVRIONI
COLONIAE. APVLESIVM. PATRONO
CIVITAT. FOROFLA. FVLGINIA
ITEMQVE. IGVVINORVM. SPLEN
DIDISSIMVS. ORDO. FOROFLAM
CVIVS. DEDICAT. DECVRIONIBVS
ET. LIBERIS. EORVM. PANEM
ET. VINVM ꝑꝑ. XX. N. ITEM
MVNICIPIBVS. ꝑꝑ. IIII. N. DEDIT

Cn. Pompeius, Pridie eius diei ex vrbe profectus.] Mendum hic esse, putat Nicasius Ellebodius Casletanus: cum supra cap. 3. Cæsar dixerit, Pompeium Capuæ esse. Locus est diligenti animaduersione dignus.

Auximo Cæsar progressus.] Nescio, qui venerit in mentem quibusdam mutandi hunc locum; & legere, Maximo Cæsar progressu. Ita si nobis libri emendandi essent, omnia certe mutaremus. Verum nunquam hoc institutum probavi; neque probabo. est enim nobis retinenda prior lectio; quantum potest: neque mutanda, nisi prorsus sensus ipse eam respuere videatur. Locus hic admonet, ut reticendam non putem emendationem quandam in Varronis Eumenid. apud Nonium Marcellum Tüburbigensem, (sic enim legendum ego puto, non Tiburtiensem) quam proximis diebus mihi significavit nobilissimus iuuenis, idemque omnium, quos ego vnquam nouerim, doctissimus, Claudius Puteanus. Ita autem est in Nonio, in verbo, Cædere; quod

quod interpretatur, Occidere, vel Mactare. Varro Eumenid.

Maximum cedit ferro, sed cadere Vlysem,

Cum bacca siluam cedit, porcosque trucidat.

Dicit Puteanus, Petrum Delbenium, acertimi iudicij iuuenem, quique multa in optimis auctoribus emendauerit, putare hoc loco ita legendum,

Ajax dum credit ferro se cadere Vlyss. &c.

Quod quam vere cogitet, quamque pulchre locum emendarit, doctorum sit iudicium. mihi quidem sic probatur; nihil ut magis probari possit.

Camertino.] Nomen retinet. nobilissimum opidum, ex quo viri doctissimi prodierunt. Populi Camertes dicuntur. De eius antiquitate, & nobilitate, plura dixit Io. Maria Iouius, Camers, iuuenis, itigenij, doctrinaeque; laude, in primis excellens, mihi que ob id, maxime carus; in eo libro, quo Camertium antiquitatem persequitur.

Vlcillem Hirum.] Hirrus, duplici RR. scriptum, Lucceiae gentis cognomen fuit. Quo semper veritus sum, ne Lucceiū, pro Vlcillem, quod certe corruptum verbum est, Cæsar scripserit.

Qui erat ab opido millia passuum circiter I I z.] Pro erat, libentius legerem; Aberat.

XL. in singulos iugera.] Habebat Domitius xxx. cohortes, id est militum xv. millia: quadraginta igitur in singulos iugera si diuidantur, iugerum erunt sexcenta millia. est autem Iugeri longitudo, pedes c c x l, latitudo c x x. Immanis est hic iugerum numerus: cum praesertim dicat, Ex suis possessionibus: nec Domitij diuitias, ut Craesi, aut Luculli, quisquam celebrauerit. Quare ante multos annos Pater Quaterna reposuit, pro, Quadraginta.

Consultandi causa.] Coniliandi, legi in aliis libris, est in Variis lectionibus.

Animi confirmatione.] Verbum, Confirmatione, mendosum suspicor. et si, ne mendosum putetur, potest aliquis hoc dicere: veritum esse Cæsarem, ne militum animus, qui, cognito Domitij consilio, mutatus erat, confirmaretur.

Neque eorum tam remisso, ac languido, animo quisquam omnium fuit.] Neque eorum quisquam omnium fuit. ita coniunge. malim tamen, Neque veró. Vaticanus liber, Neque eo. Parisienses, Neque tam remisso, &c.

Vt nullus in aliam partem, &c.] Vt alius in aliam partem, &c. Parisienses.

Filius Domitij.] Filius Domitius, legendum puto: quod ita ferat vetus loquendi consuetudo.

Quod sibi aperte eorum gratia relata non sit.] Fortasse re-
ctius, a parte eorum. Quo modo legitur in Parisiensi libro.

6 *Cn. Magius, Cremona.]* Patriæ nomen interdum addeba-
tur. Vt lib. 3. C. Felginatem, Placentia. Quo de loquendi ge-
nere, vide quæ diximus in *Orthographia*: in verbo, *Arretin.*

Reliquisq; talis pugnabatur.] Pugnabant, Gryphij liber,
ad oram.

Deprehensasque exciuiunt] Abest particula *Que*, à Carra-
riensi libro. quod legitur in Variis lectionibus.

7 *Vt operibus ante studuerit.]* Anteire studuerit, Pari-
senses.

In senatu dixerat, &c.] Plutarchus aliam addit causam
fuisse, cur Senatus legationem ad Pompeium, de pace, non
miserit. ait enim, timuisse Senatum, ne Cæsar aliud in pecto-
re clausum, aliud in ore promptum, haberet.

Reliquasque res, quasunque agere instituerat.] Hoc loco
multa Cæsar reticet, quæ sine multa ipsius ignominia dice-
re non poterat. De Pecuniis enim, ab ærario ablati, recla-
mante Metello, scribunt Plutarch. Appianus, & Lucanus.

8 *Quæ Sicilia, & in Cosano.]* Quid Siciliæ Insulæ cum a-
gro Cosano? Sulpicor equidem de mendo: cum præsertim
veteres libri habeant, Sicili, vel Sigili.

9 *Quem ipse perimerat.]* Quam ipse pacauerat, Gryphij liber,
ad oram.

Præsidio proprio.] Proprio, non legitur in antiquo Pinel-
li libro.

Iumentorum, & Aqua magnitudine.] Non opinor subesse
mendum, sed verbum, Magnitudine, respicere duas res, iu-
mentorum pondus, aquæ imperum.

10 *Ex primo hastato legionis quartadecimæ.]* In singulis legio-
nibus erant hastati, principes, triarij. horum deni centurio-
nes erant: qui hastatorum, primus hastatus dicebatur, se-
cundus, tertius, vsque ad decimum: vnde illud apud Liuium,
lib. 42. Virtutis causa mihi T. Quinctius Flaminius deci-
mum ordinem hastatum assignauit. Sic primus princeps, se-
cundus, tertius, vsque ad decimum. Ibidem Liuius: A M.

Acilio

Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus.
Et Cicero in Epistola ad M. Brutum: Cretensi bello octauum
principem duxit. Triariorum quoque decem centuriones
fuerunt: sed, qui primum inter eos locum tenebat, non pri-
mus triarius, verum Primipilus, vel Primipili centurio, vo-
cabatur.

Ex inferioribus ordinibus] Non ex priuato milite: sed, cum
ordines duxisset, id est centurio inter hastatos fuisset: cum
essent nouem præterea. Sic lib. 3. Ab octauis ordinibus ad
primum pilum se transducere pronunciauit. Id est, qui cen-
turio triariorum octauus fuerat, eum primum fecit.

Ex omnibus montibus nix profluit.] Profluxit, Gryphij li-
ber. recte. Parisienses, Proluit.

*Neque frumenta in hibernis erant, neque multum à maturi-
tate aberant.]* Nicasius Ellebodus Casletanus, quum videret, ex
superioribus Hibernum tempus hic non posse designari, idque
etiam perspicue ostenderet illud, Neque multum à maturi-
tate aberant, reponendum putat, In herbis, vel in herba. Quo
modo locutum Ouidium obseruauit: Tua messis in herba
est. Plinius quoque, lib. 18. cap. 7. Frumenta hieme in herba
sunt. Et Cicero de Senectute, de frumentis loquens, Her-
bescens viriditas dixit.

11 *His tamen omnibus annonæ creuit.]* His tum omnibus,
legit Nicasius.

Magni domum concursus.] Demum, Gryphij liber. Probo.

*Ita comitatus, & eos, qui frumenti causa processerant, tuto ad
se recipit.]* Antea, Comitatus. Ego, Comitatus, ex antiquo
libro, & quia supra: Neque maximi comitatus, qui ex Italia,
Galliæque, veniebant, in castra peruenire poterant:

Vt prædæ subsidio sint.] Præsidio, Parisienses.

12 *Lacetani.]* Hos à Strabone lib. 3. & Ptolemæo Iacetanos
dici, docuit Fuluius Ursinus. Quomodo item legi in antiquo
suo libro obseruauit. Emendatque Liuium, & Plinium.

Ilurgauonenses.] Lurgauonenses, eiusdem Fuluij liber. &
Liuius. Hos putat à Strabone dici *Περπητας*.

Ociogesam.] Idem, Etouisam dici à Plinio, monuit.

Huc iam rem duxerat.] Parisienses, Reduxerat rem. Le-
gendum fortasse, Deduxerat rem. Sic enim locutus est infra:
Res ab Afranianis huc erat necessario deducta. Et in extre-
mo ferè libro: Res huc deducitur. Et libro 3. Spe con-

ficiendi negotij, prope in noctem rem deduxerant.

Totis vero castris Milites circulari.] Cicero, in Bruto: Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non nunquam etiam circumstantem. Et Seneca: Qui verba magna celeritate præcipitant, & communes locos voluunt, & in priuato circulantur. Inde Circulus, cœtus hominum, circumquaque adstantium, aut in orbem collectorum, inter seque confabulantium. Tacitus, libro tertio. Nec ignoro, in conuiuiis, & circulis, inculari ista, & modum posci. Seneca: Quidam enim beneficium, quod dederunt, omnibus circulis narrant: pro, passim prædicant, & iactant. Et Circulator: Seneca: Alter apud proximum circulatorem resedit. Et Circulans, id est, sermones in circulis serens: Seneca, 5. Epistolarum: Sic itaque habe, inquit, ut istam vim dicendi rapidam, atque abundantem, aptiorem esse circumstanti iudices, quam agenti rem magnam, ac seriam, docentique.

14 *Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) & totius diei pugna, atque itineris labore, defessi, rem in posterum diem dilulerunt.]* Non bona distinctio, nisi fallor: nec videtur parenthesis locum habere. est enim hoc, Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum, omnino adiungendum sequentibus, & legendum, Sed totius diei pugna. Quo modo Parisienses ediderunt. Totam sententiam qui perpendet, non dubito, quin mecum sentiat.

L. Decidius Saxo.] Veteres libri, Saxa: & oratione 13. in Antonium: cum Antonii pax potest esse? cum Censorino, Ventidio, Trebellio, Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa? Ibidem, infra: Saxam verò Decidium præterire qui possum, hominem deductum ex ultimis gentibus; ut eum tribunum pl. videremus, quem ciuem nunquam videramus? Et in eundem 8: Omnes Cafones, omnes Saxæ, ceteræque pestes, quæ sequuntur Antonium. Idem Saxa, ut opinor, nominatur Epitome Liuiana 127. vbi Didio, pro Decidio, legitur: aut, in Cicerone, Decidium, pro Didium.

Namque itinera, quæ ad Iberum.] Parisienses, Nam, quæ itinera ad Iberum.

Prosequerantur, necessarij victus inopia.] Parisienses, Prosequerantur nos, necessarij victus inopia.

15 *Præsertim cum non minus esset Imperatoris, consilio superare, quam*

quam gladio.] Suetonius, de Cæsare: Quo sapius, inquit, vicisset, hoc minus experiendos casus opinans: nihilque tantum victoria acquiriturum, quantum auferre calamitas posset. Facit hic locus, ut obiter mentionem faciam de illo Terentij, in Eunuchis, act. 4. sc. 7.

Omnia prius experiri verbis, quam armis, sapientem decet. Quo in loco variant libri. Abest enim vox, Verbis, à quibusdam impressis, ut obseruauit M. Antonius Muretus, vir, is, cui plurimum Græcæ, Latinæque literæ debeant. In aliis veteribus: Omnia prius experiri consilio, quam armis, sapientem decet. In aliis impressis: Consilio omnia prius experiri, quam armis, sapientem decet. Quo modo si leges, erit simile loco huic Cæsaris. Sin verò, illud Verbis, vel, Consilio, deleas, erit dictum, quo modo illud ab eodem Cæsare, Ciuil. lib. 2. cap. 6. Atque omnia prius experienda arbitror. Nihil enim sequitur, quod illi Prius respondeat; sed per se stat. Et sanè hoc modo videtur Donatus interpretis legisse. ait enim: Quam armis ἀνακόλυσθον, pro, Quam arma, aut ἐκλεψίς est, si subaudiamus, Agere. Libanius Sophista idem propemodum dixit: Πρῶτον μὲν γὰρ τὰ δίκαια τῷ λόγῳ πειράσθαι λαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ τοῖς ὅπλοις ὀπιπιδᾶν ἀνδρωπινώτερον δὴ πειθεῖν.

Cohortium Alariarum.] Cohortium duo genera, Auxiliaries, & Legionariæ: Auxiliaries, Alariæ dictæ, quia legionarias, tanquam alas, tegerent. Sic Alarij equites, & Auxiliarij, iidem, in epistola Ciceronis ad Caninium, lib. 2.

Consiliūque eius à cunctis probabatur.] Vicitatius loquendi genus, elegantiusque, Consiliūque eius cunctis probabatur.

Ad iniurandum adigit.] Ex hoc loco facile adducor, ut emendandum putem Sallustij locum, in Catilina, In eo ita est: Cum ad iniurandum populares sceleris sui addiceret. Puto enim ibi legendum, Adigeret.

Postulant, ut iurent omnes.] Referri malim ad Petreium, & legi, Postulat.

Vana religio iurijurandi.] Beroaldus, Noua. Rectè.

16 *In aduersarios tela conieciabant.]* In aduersos, Parisienses, legendum, Auerfos.

Relictis his munitionibus.] Gryphius, Relictis his legionibus. Parisienses, Relictis legionibus. Alij, Eductis legionibus.

Hora x. subsequi.] Io. Vincētij Pinelli liber antiquus, *Ora x.* Ex quo Nicafius Ellebodus Castetanus, mendosum locum suspicans, Omnia auxilia subsequi, reponendum putat.

Quo essent ad id expeditiores.] In antiquo lib. Ad it. Ex affinitate autem T, & D, & earum inter se conuersione factum est ab iis, qui locum non intelligerent, Ad id: cum sit legendum, Ad iter. Sic infra lib. 3. cap. 8. Quo iter, inquit expeditius faceret, &c.

Illi impediende rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circ. iix.] Antiquus Pinelli liber, Illi, impediendæ munitionis causa, quæ fiebat hora circ. iix. Recte,

¶ *Ex v. legione.*] Nicafius legendum putat, ex quaque legione.

Quem Caesar deligit.] Delegit, Parisienses.

Habuit, cõseruauit.] Habuerit legitur in Variis lectionib.

Flagitarentur.] Flagitarentur, in aliis libris. Vt sit Petreius, atque Afranius, flagitarentur. Græco more.

Q. Fusum Calenum.] Q. Fusum, legendum obseruauit Fuluius Ursinus, ex vetere lib. & argenteis nummis. Ita emendandum etiam, infra, lib. 3. cap. 2. 6. & 12.

LIB. II.

Cap. I I.

Capreoli.] Capreoli, ait Festus, vitium cincinnati, intorti, quia ad locum capiendum tendunt, appellati.

Phalangis subiectis.] Græco vsus est vocabulo. lib. 3. Scutulas dixit. Virg. autem libro 2. Aen. Lapsus. Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum Subiiciunt lapsus. Sunt autem rotunda ligna, quibus Naues, maximæque onera volutantur. Iulius Pollux: Τα τῶν νεῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες, φελάγγες, καὶ φελάγγαι.

3 *Cum infulis.*] Galli supplices corollis ex floribus utebantur, pro amicitia, supplicationisque signo, Polybius lib. 3.

Vt ab hominibus doctis.] Malsilientium diuicplinam, & grauitatem, laudat Cicero, in oratione pro Flacco.

Interiectis aliquot diebus.] Interiectisque, Parisienses.

Portis se foras erumpunt.] Ita legentur. sic enim & alij sunt locuti. Quod cum quibusdā nimis durum videretur, locum mutarunt. Coelius, in epistola ad Ciceronem: Illa inuidiosa

diosa coniunctio non ad occultam recedit obrectationem sed ad bellum se erumpit. Et Virgilius Georg. lib. 1.

Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese

Diuersi erumpunt radij.

Exiis, & coniectis.] Conuectis, Parisienses. Recte.

Quod, ubi hostes viderunt, ea.] Quod, pro Sed, viurpat. Vt infra, lib. 3. Quod, cum esset animaduertum, coniunctam esse flumini. Cic. Philip. 10. Quod, qui ab illo abducit exercitum Coelius, ad Ciceronem: Quod non dubito, quin te quoque hæc deliberatio sit perturbatura, Lilius, libro 41. Quod, cum Milites, Consul imperio dicto audientes futuros esse, dicerent, cum is, more maiorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab vrbe esset. Varro, lib. 6. Ling. Lat. Quod, cum dicunt Conspicionem, Cortumionem addunt. Et Plinius lib. 18. cap. 23. Quod ut hanc quoque curam determinemus.

4 *Fiduciarum operam.*] Id est temporariam, quamque eum cedere oporteret, aduentu Cn. Pompeij. Q. Curtius lib. v. Auspicium, inquit, & imperium alij trade interim, qui tam diu Rex appelleretur, donec Asia decedat hostis. victor deinde Regnum tibi reddat. &c. Et paulo post: Compositis rebus, iusto regi tibi fiducia, (id est per fiduciam) restituet imperium.

In grauiora onera iniungebat: &c.] Aliter hunc locum legi, in Parisiensi, & Gryphiano, est in Varus lectionibus.

Qui verba atque orationem aduersus Remp. habuissent.] Hæc exponuntur a Cæsare, tamquam iniuste facta, sed iniuste facta videri non potest, si puniatur is, qui verba, atque orationem, aduersus Remp. habuerit: cum præsertim Cæsar causam suam a Reip. causa non disiungeret. Quare recte puto suspicari Nicanum, illud, aduersus Remp. in cerum non esse: verius autem, Aduersus Pompeum.

Ratio autem hæc erat belli, ut secum 11. legiones Gades conferret.] Periti proprietatis, & elegantia Latini sermonis, non dubito quin legendum esse mecum sentiant, Vt se cum 11. leg. Gades conferret: id est, 11. legionibus. Natus error ex hoc scribendi more, 11. leg, Ita quoque ediderunt Parisienses. Quo modo est & in Gryphij libro ad oram.

Legem de Dictatore latam.] Errat igitur Plut. qui creaturam

à Senatu dictatorem Cæsarem tradit. Appianus & Dio latam ad pöpulum legem significant.

5 *Curio Marcium Vticam nauibus præmittit.*] Marcum omnino videtur legendum, nam hic est M. Rufus, Curionis Quæstor, de quo supra.

C. Caninium Rebilum Legatum.] Fuerat etiam legatus in Gallia supra, libro 7. de bello Gall. in fine.

Qua offerrentur.] Parisienses, Qua offerrentur.

Commilitonésque.] Cómilitésque, Parisienses, & Gryphius.

6 *Nam neque prudentes suspicari oportet.*] Verbum, Prudentes, fortasse non vacat mendo: nisi si, Prudentes, id est, probos, intelligas: vt opponatur hoc membrum sequenti membro, neque improbos scire. Diuidit enim exercitum in probos qui moleste ferent, sibi parum credi, & improbos, qui castris loco motis, timeri se intelligent.

Pudore aut metu, tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est.] Terentius Adelph. act. 3. sc. 5.

Persuasit nox, amor, vinum, adolescentia.

Quem locum sumpsit à Plauto, in principio Bacchidum:

Istoc illecebrosius fieri nihil potest,

Nox, mulier, vinum, homini adolescentulo?

Et Liuius: Nox omnem timorem, aut pudorē extinxerat.

Neque tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda censeam: neque tanti timoris, vt ipse deficiam.] Placet, vt spe deficiam. alterum enim est sine spe, alterum cum spe aliqua.

In me offendit.] Pater meus coniectura ductus, ita legendum putauit, & imprimi etiam voluit, in libris nostris, ante multos annos: cum in peruulgatis omnibus legeretur, iam me offenditis. Hanc verò fecit coniecturam ex ipsa primùm sententia, deinde ex Latini sermonis consuetudine. Nam, quod ad sententiam attinet, quis hoc significari non intelligit? non credo, Cæsaris facta probari à vobis, mea reprehendi. Loquendi genus cōprobatur exemplis. Lucceius ad Ciceronem, lib. 5. In altera mihi velim obtemperes, in altera non offendas. pro, non offendaris. Et Cicero, ad Qu. Fr. epist. 1. lib. 1. Si quis est, in quo iam offenderis, de quo aliquid senseris: huic nullam partem existimationis tuæ commiseris. Pro Milone: Si in me aliquid offenditis. Et in Verrem, lib. 1. actionis 11. Hospes ianitor, veritus, ne quid in ipso se offenderit, hominem summa vi retinere cœpit. Et: Cum multi viri,

viri, fortes in communi incertoque periculo, belli, terra, & mari, sæpe offenderint. Hæc enim omnia patiendi significationem habent.

Naues onerarias adduxerim.] Abduxerim, placet: sed ita placet, si hominum eruditorum iudicio comprobetur. ego enim, dissentientibus antiquis libris, opinionem meam amare vix possum.

Consensu suo.] Suorum, Parisienses.

7 *Non ita magni, aut difficili, & arduo, adscensu.*] Io. Vincenzius Pinellus legendum putat, Non ita magno, at difficili, & arduo adscensu. Vt respondeant inter se, Non ita, & At.

Ac fugientium multitudine.] Hac, Gryphij liber ad oram. A, Parisienses.

Circiter DC. interfectis, atque vulneratis.] Fuluij Ursini liber, Ac ∞ vulneratis. Quod non displicet.

Multum ad hanc rem probandā, adiuuat Adolescentia.] Temeritatem esse florentis ætatis, prudentiam senectutis, ait Cicero, de Senectute. Inde Homerus Ιλ. γ.

Αἰεὶ δ' ὀπλοτέρων ἀνδρῶν φρένες ἢ τρέθειναι.

Et Ιλ. 4. dicit, velocem esse mentem, sed tenue consilium.

Οἷδ' οἶμαι νέε ἀνδρὸς ὑπερβασίαι τελέθεισιν,

Κραιπνότερος μὲν γάρ τε νόος, λεπτή δέ τε μήτις.

8 *Vnam, vt in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitrans.*] Vnam vt miseris in rebus, &c. Parisienses. Rectè. Cicero, in Catil. 4. Spes sola homines in miseris cōsolari solet.

Diebúsque æquè post paucis.] Abest verbum, Aequè, à Pinelli vetere libro.

LIB. III.

Cap. I.

Nenim erat annus, quo per leges ei Consullem fieri liceret.] Intra x. annos, vt apud Liuium libro 40. scriptum est, eundem refici consullem, ante multos annos lata lex vetabat. hoc igitur ideo Cæsar dicit, ne putetur, quia potitus esset Italia, dictatorque dictus sit, aliquid aduersus leges commisisse. distabat enim hic alter eius cōsulatus à primo annis decē.

Quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat.] Carpit Pompeium, qui, tertium consul, Milone de vi accusato, exercitum in vrbe, contra leges, habuit.

Aliis audientibus iudicibus.] Ob festinationem, breui spatio lege dato.

Antonianos milites admiscuerat.] Mirabar, in Pompeij copiis Antonianos milites numerari. cum tres Antonij fratres, Marcus, Caius, Lucius, Cæsaris partes in ciuili bello secuti sint: sed postea comperi, exercitum C. Antonij, T. Pulcionis opera proditum, in Pompeij potestatem venisse. propterea quasi dubia fides eorum ellet, eos milites Pompeius admiscuerat suis. De hac Antoniani exercitus deditioe, hic infra: Se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditioe ad Corcyram. Et aliquanto post: Hic paullisper est pugnatum: cum irrumperet nostrum conarentur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione, cuius opera, proditum exercitum C. Antonij demonstrauius, eo loco propugnante. Suetonius etiam, Omnibus, ait, ciuilibus bellis nullam cladè, nisi per legatos suos, patius est: quorum C. Curio in Africa periit, C. Antonius in illyrico in aduersariorum deuenit potestatem. Idem li. 41. 42. Dio scriptum reliquit. Quorum locorum testimonio, mutilos esse hos Cæsaris libros de bello ciuili, facile est intelligere: etenim, quod ipse ait, se demonstrauius, Pulcionis opera proditum exercitum C. Antonij, id in his libris nusquam reperitur.

Cotus ex Thracia.] Cotus, pro Cotys, antiquo more: vt Sulla, pro Sylla: Clupeus, pro Clypeus. nam Cotys verum nomen est Regum Thraciæ. Linius lib. 42. Tacitus lib. 2. Valerius Max. lib. 3. cap. 7. Error sæpe natus ex ignorantia veteris Orthographiæ. Vt apud Plinium, cum sincerum esset, Inclutos cantus, pro Inclutos factum est, Inclutos: vnde obscura sententia viris doctis.

Safalem.] Sadales dicitur à Lucano, lib. 5.

Eius rei causa omni in ora marit.] Parisienses, Eiusque rei causa omni ora marit.

² *Impositis, vt supra demonstratum est, legionib. vii.]* Hoc totum glossema arbitror, adscriptum ab imperito, qui legerat illud in princ. huius lib. Eo legiones vii, Equitatum omnem venire iusserat. Nam, quo modo potuit in naues imponere legiones vii, id est pedestres omnes copias, quas Brundisium venire iusserat: cum supra dixerit: Sed tantum nauium reperit, vt anguste xv. millia legionariorum militum, & d. equites transportare possent. Hoc vnum, inopia nauium, Cæsari,

Cæsari, ad conficiendi belli celeritatem, defuit. Infrà quoque ostendit, non esse transportatas omnes copias. Expositis, inquit, militibus, naues eadem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur: vt reliquæ legiones, equitatusque, transportari possent. Et aliquanto post, Reliquarum ex Italia legionum aduentum exspectare constituit. Eas autem legiones Q. Fufius Calenus, & M. Antonius, denique transuenerunt.

Qui appellatur Pharsalia.] Pharsalia, regio Thessaliæ est, ab opido Pharsalo. Cæsar autem copias in Epiro exposuit, haud procul Orico. quare suspicor opidum in prima Epiro fuisse, cui Pharsalo potius, quam Pharsaliæ nomen esset. Paulus Orosius, lib. 6. cap. 15. non Pharsaliam, neque Pharsalum, sed Palearphalum, i. antiquum Pharsalum, vocat.

Lucretius Hispilo.] Vespillo emendat F. Vrsinus, ex argenteo numo, in quo, Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO.

Diligentia sua.] Indiligentiæ, Parisienses.

Detrimentis receptis.] Acceptis, Parisienses.

³ *Græcos murum ascendere, &c.]* Parisienses: Cum Græcos murum ascendere, atque arma capere iuberet. Illi autem cum se cont. &c.

L. Straberius.] Straberiam familiam nusquam apud veteres legi. Staberiam, ex antiquorum lapidum obseruatione notam habeo.

Rome, in edibus Mangoniorum, in Campo

Martio, in ara grandi. i.

T. STABERIO
SECUNDO. COACIORE
ARGENTARIO. VIATOR
CONSULARIS. ET. PRAET.
SIBI. ET
CLAVDIAE. STRATONICE
VXORI

*Ad Forum Boarium, in hortis Maximorum, ubi
putatur fuisse Fabiorum domus.*

T. STABERIVS. EPIGONVS
VIATOR. CONSULARIS
SIBI. ET. SVIS. ITEM. LIB. LIBERTABVS
POSTERISQVE. EORVM
VIXIT. ANNIS. LXXXII
MEN. II. DIEBVS. XX.

Simul ac Cæsar.] Parisienses, Quo simul ac Cæsar.
4 *Profecto occupato itinere ad Dyrrhachium.*] Malim, Præocupato itinere. nam Profecto mendosum esse constat. Vel: Præfecto occ. it. Parisienses: Profecto. Alij, Profectus.

Huc addunt pauca.] Vereres quidam libri, Huc adfunt pauca. Vnde suspicor legi posse, Huc adfunt pauca. Pro, Addunt, affingunt.

Inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex Aeditate, & Prætura, conceptas.] Etiam ex consulatu. & merito: ideo à Cæsare omittitur.

Atque vna etiam, &c.] Si sic legitur, vt est in vulgatis libris: nec facile sententia colligitur, nec verba satis inter se coherent. Videtur locus ita posse restitui: si modò libri veteres opem ferant: Vtque vna etiam vtrimque admodum turò legati venire, & quæ vellent, exponere possent: certum ei rei tempus constituitur.

5 *Legem promulgauit, vt sexies seni dies sine vsuris creditæ pecuniæ soluantur.*] Plebi infimæ Cælius, are alieno oppressæ, hac lege subuenire cupiebat. Subueniendi autem rationes, vt opinor, duas excogitauit, vnam ne debitores creditas pecunias, ni satis longa die, soluere cogerentur: alterum, vt, donec eas soluerent, vsuræ nomine nihil penderent. Vtraque ratio patet, si quo modo Pater meus legendum putat, ita legatur: Legem promulgauit vt sexenni die, sine vsuris creditæ pecuniæ soluantur. Nam, Sexenni die, pro sex annorum spatio Latinè dicitur, vt Annua die, Bimæ, Trimæ, Quadrimæ. Ego legendum putabam, Vt sex pensionibus sine vsuris, &c. Quo modo Hircius locutus, de bello Africo, cap. II. Vt per triennium sex pensionibus populo R. solueret. Quam lectionem postea reperi & in Parisiensi.

Eo cum à Q. Pedio, Prætor cum legione lapide ictus esset ex muro, periit.] De Milonis morte, Velleius etiam lib. 2. Verùm in eo nulla de Q. Pedio mentio. Antiquus liber Pinelli, pro, Lapide ictus, habet, Misso lapide ictus. Ego, ex coniectura, legendum puro: Eo, cum à Quinto Pedio Tr. mil. lapide ictus esset ex muro, periit. Vt illud, Prætor cum Legione, in antiquioribus libris scriptum contractè fuerit, sic: Prætor cum L. priusque, Tr. cum L, quod significaret, Tribuno Militum: Sed cum ab iis, qui libros exscriberent, id non planè intelligeretur, cum punctus adscriptus non fuisset literæ, nempe quod I, maiusculis

maiusculis literis scriberent, vt indicat Virgilius Carpentis: inde factum, vt ex MIL. fecerint, CVM L. posteaque, Cum Legione.

Qui eo, presidij causa, missi erant.] Moneo Lectorem, ita locum hunc à Patre meo ex ingenio iam pridem restitutum: cum legeretur, in libris omnibus, Prædandi causa.

6 *Quam omnium litora, &c.*] Pro, Quam omnium locorum litora, &c. Nicasius legit, Quam omnia litora, &c.

Hinc precipitauerat.] Sic locutus Virg.

Nox precipitat calo. Liu. lib. 27. Creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo precipitasse. Et lib. 39. Et pars maxima inermes per inuia, & rupes deruptas, precipitantes fugerunt.

In Africum se vertit.] Consuetudo Latini sermonis postulat, vt legatur in Africum vertit. Vide simile quiddam, apud Hirt. lib. 8. de Bello Gall. Locum enim ibi emendo.

7 *Hoc eodem fere tempore.*] Hæc, Parisienses.

Conferta præfectis.] Differta, Parisienses.

Ceterasque eius Dæstatuas.] Antiquus Fuluij Vrsini liber, Certaque eius rei die constituta. Rectè.

Adesse Scipionem, cum legionibus.] Ita legendum, nõ, vt antea, legione. nam de duabus supra mentio. Quod, ante me natum, obseruatum est ab aliis.

8 *Præsidio impedimentis legionum reliquit.*] Abundat, Legionum: satis enim constat, Impedimenta legionum esse.

Regis Cottæ.] Malim, Cotys: de quo diximus lib. 3. de bello Ciu. cap. 1.

Cn. Pompeij filius.] Parisienses, & Gryphius. Cn. Pompeius filius. Rectè. Sic Cornelius Nepos, in Attici vita, C. Marius filius: & Cicero ad Q. F. lib. 2. Seruilius filius. Hic, lib. 2. de Bello Ciu. cap. 5. L. Cæsar filius. & 3. cap. 1, Pompeius filius. & de bello Africo, capite tertio. Cn. Pompeium filium.

Vt ex superiori pugnans loco.] Et, non Vt, legendum putat Io. Vincentius Pinellus.

Hellide.] Gryphius, Biblide. Parisienses. Byllide. Rectè. ita enim Ptolemæus. Emendandus locus & in hoc libro, cap. 3.

9 *Hæc spectans.*] Sic rectius, quàm, vt antea, Hæc expectans.

Recipere se iussit.] Statuit, Beroaldus.

Subito constipati pila coniecerunt.] Antea, Conspicati. Pater, Constipati, ante aliquot annos, in libris nostris reposuit.

Aduersus Clium.] Et hoc Pater emendauit: cum Pilum, non Clium, nulla sententia, legeretur.

Præcipites Pompeianos egerunt.] In Parisiensi, post hæc verba, leguntur; Et terga vertere coegerunt.

Paullóque.] Vtitatiús. Paullúmque.

Circa eum locum.] Citra, Parisienses.

10 *Quod appellatur Chara.*] Carus dicitur à Dioscoride, lib. 3. capite 59.

Equos eorum vix tolerari.] Pro, vix ali. Infrà, cap. 12. His rationibus Equitatum tolerare.

Sublicis in terram dimissis.] Demissis, Parisienses, & Gryphius. Recté:

11 *At plerique.*] Ac plerique, Parisienses.

Volcatius Tullus.] Sunt qui, Tullius, legant. Imperité: duas enim familias in vno homine coniungunt.

Euocatósque Centuriones complures.] Malim, Euocatos, & Manipulares, Centurionésque. quò modo legitur in Gryphij libro, & Parisiensi. Vt militum tria genera ceciderint, Manipulares ac duorum millium numerum Euocati, Centuriones. non enim Centuriones Euocatorum sunt, sed Manipulariù, id est Legionariorù. itaque infrà Crastinus euocatus, milites ad pugnam adhortans, non ait, Sequimini me, Manipulares mei: sed Manipulares mei qui fuistis. Centurio enim amplius non erat.

Millia sagittarum circiter xxx.] Suetonius maiorem numerum ponit. Vna, inquit, vi. legionis cohors, præposita castello, iv. Pompeij legiones per aliquot horas iustituit, pæne omnis confixa multitudine hostilium sagittarum, quarum c. ac xxx, millia intra vallum reperta sunt. Videtur igitur aut in Cæsare legendum, c xxx. aut in Suetonio, Circiter xxx. Errore fortasse nato ex litera c, quæ pro Centum, & pro Circiter, variè accipi potuit.

Foramina c c x x x.] Valerius Max. & Suetonius, c. & x x. ictibus: Plutarchus, c x x x.

Ab octauis ordinibus ad Primipilum.] Primus pilus, ordo est: Primipilus, qui ordinem ducit. Quare, cum hîc de ordine sermo sit, malim legere; Primum pilum. quò modo legitur in antiquo Cardinalis Borrómèij, cuius vitæ integritatem admirari numquam satis possumus, libro. Exemplum occurrit infrà: Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore

riore anno apud eum primum pilum in legione x. duxerat. Et lib. 5. Bell. Gall. T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat. Et Tacitus, lib. 20. Infami gratia primum pilum adepto, lata ad præsens male parta.

Cohortémque postea.] Abest Postea a Parisiensi libro.

Fruventóne, & speciaris militaribus donis.] Alij: Frumento, veste, diariis, militaribus donis. Quo modo T. Liuius lib. 22. Frumento, veste, viatico etiam iuuat. Et Xenophon lib. 1. Rerum Græcarum: ἰμάτιόν τε ἔδωκεν ἑκάστῳ, καὶ ἐφόδον δίοῖν μνησῖν. Et Val. Max. lib. 5. cap. 1. de Campanis: Protinus, inquit, consulibus insignia honoris, militibus vestem, arma, equos, comitatum benignissimè præst. De Diariis autem, Cicero ad Att. Iis, inquit, diariis militum celeritatem incitat, Antonius Augustinus, Episcopus Ilerdensis, singulari vir ingenio, in emendandisque antiquorum libris maxima cum laude versatus, legendum putat: Frumento, veste, pecunia aliisque militaribus donis. Nicasius, Frumento, vestiaris, &c. id est, vestibus. Vtrum rectius, iudicent eruditi.

Telis ex vallo abiectis.] Rectius videtur, Adiectis.

C. Volusenum.] Ita scribendum, non Volusienum. Cic. in orat. pro Clu. Ita quoque legitur in antiquo meo lapide, cuius exemplum sequitur.

L. VOLVSENVVS
MAXIMVS
NOMENCLAT
H. S. E.

Vulgò verò vniuersi.] Induxi, tanquam glossema, verbum, Vniuersi. qui enim, Vulgò, interpretari voluit, adscripsit, Vniuersi. nam, qui dicit, Vulgò peccant, hoc dicit, Vniuersi peccant. & Cic. ep. 1. lib. 9. ad Att. Hinc verò vulgò dicunt. Et pro Murena: Num locù ad spectandum dare, aut ad prandium invitare: minimè, sed vulgò, passim: Quid est, Vulgò? vniuersos? *Custodiarum vera diligentia animaduersa.*] Placet, Varia diligentia, vt habet Parisienses libri. Aut pro Vera, legendum, Vniuersa: mutatione hatud ita magna, si scribatur, Via.

13 *Per Mare nauibus expositis, in aduersos impetum fecerunt.*] Quis non videt legendum esse, Expositi in auersos? Antiquus liber Pinelli, Expositi, aduersarij in nostr. Nicasius, Per mare, superfluum putat.

Hoc casu Aquila conseruatur.] Aquila signum Legionis fuit. Plinius lib. 10. cap. 4. Romanis Aquilam Legionibus C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicauit. erat & antea prima cum 4. aliis: Lupi, Minotauri, Equi, Aprique singulos ordines anteibant. paucis antè annis sola in aciem portari cœpta erat: reliqua in castris relinquebatur. Marius in totum ea abdicauit. ex eo notatum, non ferè legiones vniquam habuisse castris, vbi Aquilarum non sit iugum.

Omnibus primæ cohortis Centurionibus interfectis præter Principem priorem.] Cohortes nusquam nominat Polybius, alioqui diligentissimus in acie Romana explicanda. omittendi causam, opinor, habuit, quia Cohors in exercitu ordinaria nõ fuit, sed, si res posceret, ex tribus manipulis fiebat, vno hastatorum, altero principum, tertio triariorum. quæ autem ex primis manipulis fiebat, prima: quæ è secundis, secunda: è tertiis, tertia vocabatur: vsque ad decimam. quoniam deni erant manipuli in singulis militum generibus, hastatis, principibus, triariis. nam velites, neque manipulos, neque signa, neque centuriones proprios habebant: sed post velitationem, id est iactum pilorum, & leuem quãdam pugnam ad acies vtrunque committendas, æqua portione ad signa hastatorum, principum, triariorum redibant. Princeps autem prior dicebatur, Centurio ille manipuli principum, qui ex duobus prior creatus erat. nam, vt ait Polybius duæ fiebant electiones centurionum à tribunis militum, vtraque denum, quia deni erant manipuli in singulis generibus. prior electio erat honoratior, vsque eo, vt qui centuriones in ea creabantur, iis rebus, quæ de bello deliberabantur, interessent. hi rursus duos ipsi, qui posteriorem manipuli partem regerent, creabant, quos Polybius *ἑπάρχους* appellat. ita erant in singulis manipulis bini centuriones, & bini *ἑπάρχου*. Omnino igitur, cum ex tribus manipulis, vt dixi, constaret cohors, quinque sunt interfecti primæ cohortis centuriones, vno conseruato Principe priore.

24 *Demonstrauimus.*] Quo loco? Quærendum. Non enim vniquam in his libris reperi.

Sibi repugnantes.] Parisienses, ibi.

Eodem, quo venerant, receptui consulebant.] Pater legendum putat, Eodem, qua venerant, receptui consulebant. Ego vero, pro, Consulebant, legerem, Concinebant. Parisienses, & anti-

quus

quus Pinelli liber, Receptu sibi consulebant.

Quisquam omnino.] Puto legendum, Quisquam omnium. Quod ita locutus sit idem de bello Gall. libro 7. cap. 14. & de bello Ciu. lib. 1. cap. 5. & lib. 2. cap. 1. Et Terentius, Andria.

Angustis, portisque Cæsaris mil.] Parisienses, Gryphij liber ad oram, & antiquus Pinelli liber, Angustis portis, atque his à Cæsare mil.

Felginatem, Tuticanum.] Puto legendum, Fl. Tuticanum:

Agrauium.] Cum prænomen desideretur, & hic pro Agrauium, vel Agranium, (nam vtroque modo legitur in antiquis libris) puto legendum, A. Granium, vel A. Grauium: quorum familiarum mentio reperitur.

Tribunos mil. i.] Mendum in numero: nam singulæ legiones quaternos tantum tribunos mil. habebant. qui ergo fieri potest, vt in eo prælio L. perierint? Antiquus liber Fulij Ursini habet, Tr. mill. Ex quo suspicari possumus, ita scriptum olim fuisse: Tr. Mil. iii. Quod est; Tribunos Mil. iii. Nam, Militum, vel vna litera M. vel tribus Mil. vel quinque, Milit. significabatur.

Omnisque deductos.] Parisienses, Omnes productos.

Obiectæ.] Rectius, vt puto, Abiectæ.

15 *Locum securum ad dimicandum.*] Ex vestigiis antiquæ lectionis, legendum, Locum se æquum, &c.

Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret.] Rectius in Carrariensi, Quod esset factum detrimentum, in bonum verteret.

Intra vallum castrorum continuit.] Parisienses, Intra castrorum munitionem cont.

Ne occasio temporis deesset.] Occasioni, Parisienses.

Sed Cæsarem Apollonia, &c.] Parisienses, Sed Cæsar Apolloniam à directo, &c.

16 *Casu Ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito.*] Comprehensis, abundat.

h *L. Hirtij.*] Gryphij liber, L. Hirtæ. Parisienses, L. Hirri. E-reponendum puto, Lucceij Hirri.

g *Promississet.*] Recepisset, Parisienses.

Quod satis persp.] Parisienses, Quod satis perspectum habere militum animum videretur.

17 *Delectibus.*] Delectu, Parisienses.

Colonis.] Colonis, Parisienses.

TT

Ac iam animo victoriam percipiebant] Elegantius, Præcipiebant: Quo modo Parisienses. Cic. Philipp. 13. Præcipio gaudia suppliciorum vestrorum. Vide lib. 7. de Bello Gall. cap. 2.

Cohortes c. x. expleuerat. hæc erant millia l. v.] Ergo quingeni milites in cohorte.

Erant, &c. attenuatae.] Erat attenuata, Parisienses,

Que summa erat c. x. x. i.] Cohortes dixit esse c. x. ex quo videntur pauciores quingentis in cohorte fuisse: at proxime quingenariam fuisse cohortem diximus. idque ex quarta quoque acie, quam è v. i. cohortibus Cæsar instituit, intelligitur: nam eos ait Appianus tria millia peditum fuisse. Octuaginta vero Cæsar's cohortes, cum essent Dyrhachinis præliis vehementer attenuatae, non plus, quam c. x. x. i. habebant.

Ex terna acie singulas cohortes detraxit.] Plutarchi verba, in Cæsar's vita, legendum indicant: Extrema acie v. i. cohortes detraxit. Ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε ἀεὶ. Δεῖν ἄρα αὐτὸν ἐξ ἀπειρίας. Et in Pompeio, Μετεπέμψατο ἀπειρίας ἐξ ἀπὸ τῶν ὀπίσθια γμάτων. Nam ὀπίσθια γμάτα. subsidia sunt, id est extrema acies. Sex cohortes & infra Cæsar nominat: & Appianus, cum ait fuisse tria millia peditum, satis ostendit, sex cohortes fuisse, nam singulae cohortes quingenos pedites habebant.

Voluntariae.] Voluntarij, Parisienses.

18 *Pilisque missis, ad gladiis redierunt.]* Lib. 1. de bello Gall. cap. 12. Reiectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. lib. 7. cap. 16. Nostri. emissis pilis, gladiis rem gerunt. Sallustius, Catilina, Pila omittunt: gladius res geritur.

l. v. aciei, quam instituerat ex cohortium numero.] Suprà dixi, Sex cohortium, legendum.

Ad Prætoriam portam.] De prætoriam porta, Vegetius lib. 1. cap. 23.

Tantum se opinionem fefellisse.] Gryphius, Tantam se opinionem fefellisse. Parisienses, Tantum suam se opinionem fefellisse.

Vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt.] Frigidè omnino nimumque ineptè qui pro Simul, quod in aliis libris legebatur, Iuris eius, reposuerit: dictum putas, Iuris eius, id est eius fortunæ vel conditionis. Cuius locutionis exempla

exempla si in tota quæras non dicam lingua Latina, sed etiã Barbarie, nusquam ne apud Apuleium quidem, aut Martianum Capellam reperire potueris. Hos qui sequitur auctores; mirum hoc non vidisse. Viuat igitur ipse cum suis. Neque superari se aliquando timeat, qui genus tam difficile ad imitandum non solum sibi proposuerit, sed etiam mirificè assecutus sit. Notanda omnia in antiquis libris: non tamen omnia sequi debemus. Sæpe videmus corrupta in scriptura veram lectionem inesse, si quis paullo attentius consideret. Cuiusmodi cum multis in locis suppetant exempla, vel hic vnus haud indubiam fidem facere possit. ex vestigiis igitur antiquæ lectionis, Iuris eius, notatum mihi affirmavit, qui nihil temere affirmat, antiquæ probitatis, & doctrinæ iuuenis, à cuius ingenio acerrimæque in castigandis veterum scriptis diligentia sperare ampla omnia possumus, Claudius Puteanus, notatum inquam à docto homine; legi posse, Viris equis. Quod si putarem ad hanc opinionem confirmandam opus esse pluribus verbis, aliquid adicerem: verum cui non vel luce clarius constat, veram hanc esse Cæsar's lectionem?

Sylle similiter dederunt.] Abest verbum Similiter; à Be-roaldi libro.

Aquila l. x.] Hoc ita verisimile videri potest, si Pompeius legiones l. x. habuit. Quod cum à vero longè distet, sincerus numerus pro mendoso reponendus, & fortasse l. x. pro l. i. x. ut l. x. legionum Aquilæ ad Cæsarem exploratum relatae sint. nam in legione Aquilam vnã fuisse, exploratum satis est, ex Hispaniensis belli libro; & Tacito lib. 13. & Plin. lib. 10. cap. 4.

Ab equitibus est interfectus.] A M. Antonio: vide Cicero-nem Philip. 2.

19 *Ratione egerunt.]* Agit, Gryphij liber ad oram:

Naues soluere iubebantur.] Gryphij liber ad oram, Soluerunt. Parisienses, Soluerant.

20 *T. Appium.]* Ita restituit pater, cum in omnibus libris legeretur, T. Appium. vide Cic. epist. 12. lib. 6. Fam.

Ex provinciâ vocasse.] Euocasse, Parisienses. Euocatusse; Gryphij liber.

Ipse enim necessario Etesis tenebatur: qui Alexandriam nauigantibus sunt aduersissimi venti.] Placet hoc loco paulum à

proposito digredi: vt horum ventorum cognitionem aliqua ex parte illustrem. Primum igitur, qui venti Etesia sunt, quaque anni parte, quamque diu, flent: deinde, quo modo gignantur; postremo, quorum spiritus, breui conabor ostendere. Etesias, ventos esse à Septentrione excitatos, inter omnes constat. ideo dixit Lucret. lib. 6. Etesia flabra Aquilonum. Nam Poeta Aquilonem, pro Septentrione, accipiunt. licet Aquilo, qui & Boreas idem est, medius inter Septentrionem orientemque sit. qui enim directè à Septentrione ipso, atque ab Vrfa, vt loquitur Aristoteles, aduersus Meridiem flat, Ἀπαρτίας à Græcis, à nostris vocatur Septentrio. Quo tempore spirare incipiant, veterum testimonio docebimus. Aristot. Meteor. lib. 2. Ἐτησίαι, inquit, πνεύσοι μὲν ἄρκατος, καὶ κυνὸς ἐπιθλιῶν, καὶ ἔτε τινηκαῦτα, ὅτε ἠλυσιάζει μάλιστα ὁ ἥλιος, ἔτε ὅτε πόρρω καὶ τὰς μὲν ἡμέρας πνεύσοι, τὰς δὲ νύκτας παύονται. Quod ita vertimus: Etesia spirant post Solstitium, & Canis ortum, neque appropinquante admodum sole, neque recedente: & interdum quidem spirant, noctu autem quiescunt. Columella autem sic, lib. 11. cap. 2. 11 x. idus Iul. Capricornus melius occidit: v 11 idus Iul. Cephæus vespere exoritur: v 11 idus Iul. prodromi flare incipiunt. Prodromos vocat Etesias, quia Caniculæ ortum præcurrant diebus octo. Et Plinius Etesiarum prodromos, appellat lib. 18. cap. 28. quorum in ortu Columellæ assentitur, his verbis libro secundo cap. 47. Ardentissimo æstatis tempore exoritur Caniculæ Sidus, Sole primam partem Leonis ingrediente: qui dies decimus quintus ante Augusti Kalend. est. huius exortum diebus 11 x. ferme Aquilones antecedunt, quos Prodromos appellant. post biduum autem exortus, iidem Aquilones constantius perflant diebus x 1, quos Etesias vocant. Idem infra: Etesia noctu desinunt flare, & à tertia diei hora oriuntur. Cicero etiam lib. 2. de Nat. Deor. Etesia, quorum flatu nimij temperantur calores, à quibusque etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Etesias nomen est ab ἔτος quasi anniuersariis, quod nulli venti, vt ait Plinius, magis statim sint, & singulis annis certo tempore reuertantur. Gignantur dissolvente sole humorem in Septentrionis regione collectum.

de quo sic Aristoteles eodem loco: Ὁ μὲν Βορέας ἀπὸ τῆς ἐπὶ πύλῳ ἀρκτῶν πνεῖ τόπων, οἱ πλεῖστος ὕδατος, καὶ χιόνος εἰσὶ πολλῆς. ἀντικυμένων ἐπὶ τῆς ἡλίου, μὲν τὰς θερινὰς πρὸς μᾶλλον, ἢ ἐπὶ αὐταῖς, πνεύσιν οἱ Ἐτησίαι. Id est: Spirat quidem Boreas à locis Septentrionalibus aqua & niue multa confertis: quibus à sole liquefactis post æstiuam Solstitia magis, quam in ipsis, Etesia flant. Placet hic Suda verba subscribere, quod ex iis nō hoc solum de origine Etesiarum, sed alia quædam, de iisdem ventis, nō indigna literis, & memoria, cognoscuntur. Ἐτησίαι, οἱ ἀνεμοὶ οἱ κατ' ἔτος πνεύοντες. πνεύσοι δὲ ἐν ἀκμῇ τῆς θερινῆς. διότι ὁ ἥλιος μεθεωρότερος, ἔδπὸ τῆς μεσημβρινῶν τόπων ἀρκτικώτερος γενόμενος, λύει τὰ ὑγρὰ τὰ ἐν τοῖς ἀρκτοῖς. λυόμενα δὲ ταῦτα, ἐξαίρεται, καὶ πνευματίζεται. καὶ ἐκ τούτων γίνονται οἱ Ἐτησίαι. καὶ ἀπὸ τῆς ἀρκτικῶν τόπων φέρονται ὅπῃ τοῖς μεσημβρινῶν. ἄσπρος πίπτει τοῖς ὑψηλοτέροις ὄρεσι τῆς Αἰθιοπίας, καὶ πολλὰ ἐκ τῶν γιγνόμενα, ἀπεργάζονται ὑετός. καὶ ἐκ τῶν ὑετῶν τῶν πλεονάζοντων ὁ Νεῖλος τῆς θερινῆς, ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ξηρῶν τόπων ῥέων. Id est, Etesia spirant æstate maxima: propterea quod Sol altius ascendens, & à meridianis locis ad Septentrionem propius accedens, humores, qui sunt in eo tractu, dissoluit, quibus in aerem spiritumque conuersis, Etesia gignantur: & à Septentrione ad meridianam plagam delata, cum in altiores Aethiopiæ montes inciderint, in vnum coactæ pluuias efficiunt: quibus exundat Nilus; æstate à meridianis aridisque locis defluens. Quod autem hic Suda de Nili incremento narrat, id ab aliis quoque creditum, Plinius indicat, vbi de Nili ortu sententias diuersas commemorat, lib. 5. cap. 9. Causas, inquit, incrementi Nili varias prædidere, sed maxime probabiles: Etesiarum eo tempore ex aduerso flantium percussum: vltro in ora acta mari: aut imbres Aethiopiæ æstiuos, iisdem Etesias; nubila illo ferentibus à reliquo orbe. Et Ammianus lib. 22. Opinio celebrior est, quod, spirantibus prodromis, perque dies x 1 v. Etesiarum continuis flatibus repellentibus, eius meatus, velocitate cohibita, sit

perfluis fluctibus intumescunt, & reluctante spiritu cōtrouerso adolefcens in maius, hinc vi reuerberante ventorum, inde urgente cursu venarum perennium progrediens in sublimē tegit omnia. Quas autem de Nili incremento opiniones & Ammianus, & Plinius, & Sudas, in suos libros retulerunt, eas videntur accepisse à Callisthene, & Democrito, quorum ipsi nomina omiserunt. Verba eorum recitarem, si hoc esset instituti nostri, non enim hic de Nili incremento, sed de Etesiarū generatione, agimus. Quā parte iam absoluta, eorū cursum ostendamus. Feruntur a Septentrione in Occidentem, inde in orientem, quod auctor grauilissimus Arist. eod. lib. infra docet his verbis: Οἱ Ετησίαι ἀεὶσανται τοῖς μὲν ἀπὸ δυσμῶν οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν ἀπαρτιῶν εἰς θρασυίας, ἀργέσας, καὶ ζεφύρους, ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ τῆς ἀρκτῆς, τελευτῶντες ἢ εἰς τὰς πόρρω, τοῖς ἢ πρὸς ἑω, ἀεὶσανται μέχρι τῆς ἀπυλιώτε. Latine sic: Etesia iis quidem, qui ad occidentem habitant, è Septentrionibus in Thracias, Argestas, & Zephyros commutantur: initio facto ab Vrsā, sine in iis qui longinqua loca incolunt: iis verò, quibus ad orientem sedes est, vique ad eum ventum, qui Apeliota dicitur. Sententiam Aristotelis comprobant verba Cic. epist. 15. lib. 11. ad Caelium. Ego, inquit, nisi quid me Etesia morabuntur, celeriter, vt spero, vos videbo. Nam è Cilicia Italiam versus, hoc est ab orientis partibus ad occasum nauigaturus, ne impediretur Etesis, timebat, non à Septentrione, id est, à dextro latere incurrentibus, sed ab occasu, id est, à fronte resanantibus: cum ab Occidente ad ortū referuntur. Quod etiam clarius demonstrat in epist. 7. lib. 6. Ad Att. Rhodum, inquit, volo, puerorum causa: in te quam primum Athenas: et si Etesia valde resiant. Nam, Resiant, impedimentum à fronte significat, & ibidem epistola 8. Nos Etesia vehementissima tardarunt. In epist. quoque ad Cornificium, flare ab Occidente Etesias Orientem versus, & eos prosequi solere, qui ex Italia Græciam peterent, ostendit his verbis: In Græciam desperata libertate rapiebar, cum me Etesia, quasi boni ciues, relinquentem remp. prosequi voluerunt: Austerque aduersus maximo flatu me ad tribules tuos Rhegium retulit. Prosequi noluerunt, inquit, qui prosequi alios eo anni tempore solent. Etesiarum dies vocat in epist. ad M. Brutum, in qua sunt hæc, eadem de re: In medio Achai-

eo cursu cum Etesiarum diebus Auster me in Italiam retulisset, te vidi Velix. Ad Marcellum cum scriberet lib. xv. Ego, inquit, si me nauigatio non morabitur, quæ incurrebat in ipsas Etesias, propediem te, vt spero, videbo. Tacit. quoque libro xii. Flatus, inquit, in Orientem nauigantibus secundus, inde aduersus erat. Idem colligitur ex hoc Cæsar's loco. Quæ cum ita sint, non video, quæ Plinium adduxerit ratio, vt illa scriberet, naturalis historie lib. 2. In Hispania, & Asia, ab oriente flatus est eorum, in Ponto ab Aquilone, reliquis in partibus à meridie. Non modo enim ab Oriente Etesia non spirant Hispaniam & Asiam versus, verum contra ab occidente in Orientem. Quod ex Aristotelis sententia, qui mihi instar omnium est, atque etiam è Ciceronis locis, videmur ostendibile. A meridie vero numquam omnino Etesia fiunt: contra quam hic Plinius sentit. Tertiū illud, flare Etesias in Ponto ab Aquilone, potest esse verum: hoc modo, vt aliquam Etesiarum auram incolæ Ponti, non tamen vehementem spiritum, sentiant: cum, Etesias à Septentrione recta Occidentem petere, ex Aristotele probatum sit. Verum & Plinius veterum quorundam auctoritatem secutus videtur, & eorūdem, opinor, Gellius, cum dixit lib. 2. cap. 22. Etesias ex alia, atque alia parte cæli spirare: qui tamen in ea se natate sententia demonstrauit, quia subiunxit hæc: Quod supra dixi, Etesias ex alia & alia parte cæli flare: haud scio, an, secutus opinionem multorum, temere dixerim. In hac opinionum varietate, quid probem, obscurum est: Aristotelis tamen vnius auctoritate vehementer moueor.

Ac interfici.] Atque, pro Ac: Parisienses. Minima sunt, neque tamen omittenda censui, cum ex iis fuerint aliquando, qui summam sibi gloriam comparare vellent.

21 *Bibuli filios duos interfecerant.]* Vide Valerium Maximum lib. 4. cap. 1. 15. & Senecam, ad Marciam.

Omnisque eas Naves, &c. incendit.] Cum his maximam vrbis partem, quadragintaque librorum nullia incensa esse, scribit Orosius lib. 6. cap. 15.

Paululum suo cursu decesserint.] Ferri potest, libentius tamen, ex proprietate Latini sermonis, legerem, Deflexerint.

In parte Cæsaris.] Nicasius legendum putat, In parte Cæsaris, pro, In potestate. Vide infra cap. 20. Verum, ne sic quidem hunc locum integrum puto.

IN A. HIRTII DE
BELLO ALEXAN-
DRINO LIB.

C A P. I.

Vteis, fossisque.] Parisienses, Puteis fossis. Quo- modo infra hoc eodem capite.

2 *Nudare nolebat.*] Nudari, Gryphij liber, ad oram.

Si quid grauius accidisset.] Parisienses, Si quid grauius illi accidisset.

Ad explicandam classem.] Et ad explicandam classem, Pa- risienses.

4 *Parum etiam feliciter.*] Abest, Etiam, à Parisiensi libro.

Magne nobilitatis domi.] Quis non videt legendum, Ho- mo: non enim nobilitas domi tantum nobiscum est.

Partim demissioribus ripis flumen transnarunt.] Sic in omni- bus libris. Legendum tamen contendo, Raptim.

5 *Qua liberum accessum haberi.*] Parisienses, Quam liberum accessum habere.

Precari offensos iratosque animos.] Placare, magis huic loco conuenire iudico.

Maiori ex duabus filiis.] Parisienses, Maiorique ex dua- bus filiis.

6 *Quinctumque Patiscum.*] Paciscium, Gryphius, & Pa- risienses.

8 *Prælio Pharsalico.*] Parisienses, Palæopharsali. Vide Oro- sium libro 6.

Relato ad domum Cassio.] Ad, non legitur in Parisiensi.

Q. Sextio.] Hic non Q. Sextius, Sed M. Silius, dicitur à Val. Maximo lib. 9. cap. 4.

10 *Maiores sunt dignitate.*] Maiore, Parisienses.

Nicomedi Bithynio.] Appianus in extremo Parthico.

Iter ceptum.] Inceptum Parisienses.

Rex Armeniae minoris.] Vide Ciceronem, Philipp. 2.

Natura disciplinæque nostra constitutam.] Ita in omnibus, quos vmquam viderim, libris, & impressis, & scriptis. nihil ta- men dubito, quin vera lectio sit, quam nos ex alterius loci collatione & ex ingenio, reposuimus. Supra hoc eodem lib.

cap. 6.

cap. 6. duas Deiotari legiones disciplina, atque armatura no- stra constitutas dixit. Quis amplius de hoc loco dubitet?

11 *Quam secum adduxerat Alexandria.*] Aduxerat, legen- dum puto.

Tali victoria toties victor Caesar.] Legendum puto, Tali vi- ctoria potitus Caesar.

Cælio Vintiano.] Fuluius Vrsinus, Viniciano, reponit, ex argenteo nummo, & ex veteribus libris.

IN A. HIRTII DE BEL-
LO AFRICOLIB.

C A P. I.

Ortuu.] Fortuito, Parisienses. Quo modo item, de bello Gall. lib. 7. cap. 4.

Omnium tamen animi.] Lego, Omnium tum animi.

3 *Istius ætatis cum esset.*] Istuc, Fuluij Vrsini liber. Quomodo Terentius Heaut, act. 1. sc. 1.

4 *T. Salienus.*] Ne quis putet nomen hoc mendosum esse, cum alibi fortasse apud Scriptores huius familiæ mentio non reperiatur, placuit hoc loco antiqui lapidis inscriptione ad- scribere, quem Interamna, vetustissimi, ac celeberrimi, Um- briae municipij, superioribus annis effossum, in suum doctis- simum ac luculentissimum de patriæ antiquitatibus com- mentarium contulit Iulius Iacobonius.

M. SALIENS. A. F.

CLV. GALLVS. FABER.

FERRARIVS.

Mutuis præliis.] Minutis, Beroaldus, Ita infra cap. 6. & bel. His. cap. 1. Prælia minuta dixit: & Minutatim infra hoc eod. cap. & cap. 9. Cæsar autem, de bello Gall. lib. 2. cap. 8. & lib. 5. cap. 12. Paruulis præliis, dixit.

Legiones educit.] Ducit, Gryphij liber, ad oram.

5 *Cohortes deducit.*] Eduxit, Gryphij lib. ad oram, & Parisienses.

Q. Cominius.] Gryphij liber, & Parisienses, Cominius. Cominia sane familia ignota: Cominia non item. de ea enim mentio in antiquis marmoribus.

Rome in villa suburbana Carpenſi.

DIS. MANIBVS

L. COMINI. L. F. POL. BASSI

SACRVM

Vide & in Orthographia, in, ARRIVS, 5 & in BAEBIVS, 9. & in, CONSVMMO, 4. & in, RELIGIO, 3. Est & Reate antiqua inſcriptio, quam ante quinquennium edidi cum mea epiſtola, ad M. Antonium Amulium, Cardinalem, omnium bonarum artium patronum, Reatinorum Epiſcopum: qua nobilitatem eius Ciuitatis, antiquitatēque perſecutus ſum.

Cum vno centurione.] Pontius is dicitur à Valerio Maximo lib. 3. cap. 8.

6 *Cum faxorum grandine.*] Gryphij liber, ad oram, Cum faxea grandine.

Ne ſecum iſſe.] Vt, pro Ne, Pariſienſes, & Gryphij liber.

7 *T. Alliene.*] Cum in quibuſdam libris legatur, Tuſci Saliene, legendum puto, T. Saliene, de quo ſupra, cap. 4. Quo loco vide noſtra Scholia.

Necēſitate coactus.] Pariſienſes, Necēſitatēque coactus.

8 *L. Ciſpium.*] Familia & hæc non ſatis nota, quæ tamen in antiquis marmoribus legatur. Vide in Orthographia, in, ARRETIVM, 30. & in, FELIX, 13. Nominatur & a Cicero- ne in orationibus, poſt reditum in Senatu, pro Plancio, & pro Sextio.

Se Naſidij claſſe captum.] Pariſienſes, Se in Naſidij claſſe captum.

Primo impetu legionis.] Legionum, Pariſienſes.

9 *Conſ. eſaceret.*] Vilitius apud hunc, Condocefaceret. Vide ſuprà hoc eodem capite, & cap. 4.

A Scipione.] Pariſienſes, A Scipionis. Vt intelligatur, Caſtris.

Tiſdrum.] Thebennam, Pariſienſes. Tiſdrum dicitur à Saluſtius in Iugurth.

Vt ſuis fortunis præſto, quod benemeriti eſſent.] In Pariſienſi, Vt ſuis fortunis, de populo R. quod benemeriti eſſent.

M. Criſpum.] Nihil muto. Verum tamen venit aliquando in mentem, ex ignoratione antiquæ Ciſpiæ familiae, locum eſſe corruptum. conſulendi veteres libri.

11 *Liberis ſuis, L. Caſtri.*] Vnico filio: Sed ita veteres loquebantur: quia, Liberi, non Liber, dicebant.

Qui

Qui dum, etc.] Legendum puto, Qui cum.

Im etuſano.] Imperuque factu, Pariſienſes, recte.

Q. Ligario C. Conſidij filio.] Q. Ligarius C. Conſidij legatus fuit. Quod ex oratione pro Ligario colligitur. Repono igitur pro Filio, Legato. Aut legendum, C. Conſidio filio: vel, vt in Pariſienſi, Et C. Conſidij filio. Quæ quamuis Latine dicta ſint: dure tamen nimis hoc loco dicerentur.

Iuuenio Regulo.] Ita legendum, & ex libris veteribus, & ex argentei nummi inſcriptione, docuit Fuluius Vrſinus.

Citeio, P. Ateio, L. Cella.] Vt familiae conſtarent: legem libentius, C. Ateio, P. Atrio (ita etiam legitur in Pariſienſi, & Gryphij libro) L. Ocellæ.

Eodem die.] Eo die, Pariſienſes, rectius.

Præſidio Ruſſiano.] Fuluius Vrſinus, Caſtiano, reponit ex argenteis nummis, in quibus ita legi. vide in Orthographia, in Platorius.

Populi Romani Proconſule.] Ab eſt, Proconſule, à Pariſienſi libro.

IN LIBRVM DE BELLO HISPANIENSI.

CAP. I.

Lam præſidio Cr. Pompeij.] Pariſienſes, Clam præter præſidia Cn. Pompeij.

Meritam eſſe ſciebat.] Sciens. Pariſienſes, recte.

L. Iunium Paciecum.] Nominatur à Cicero- ne lib. 6. Fam. Sed & in Valerio Maximo lib. 5. cap. 4. de duobus fratribus Paciecis in Hispania natis mentio eſt. Fortaſſe idem Caſar de bello Gall. lib. 5. cap. 8. Q. Iunij ex Hispania mentionē faciens, aliquem ex hac familia intellexit. Legendum autem puto omnibus his in locis, Paciec. Quæ ſane familia hodieque in Hispania nobiliſſima eſt.

Cum animaduerteret.] Pariſienſes, Id cum animaduerteret.

Ex Colonis.] Ex coloniis, Pariſienſes.

Non eſſe permiſſurum.] Commiſſurum Pariſienſes.

2 *Opidum potiri.*] Opido, Pariſienſes.

Irruptionem.] Eruptionem, Pariſienſes.

L. Minucius Cæsari.] Munacius Plancus dicitur à Valerio libro 9. cap. 2.

3 *Et eo tempore.*] Lego, Ex eo tempore.

Vt ait Ennius, nostri cessere tarumper.] Non quod, vt ego puto, ita Ennius dixerit, sed quod familiar e ei fuerit, hoc aduerbio vti. Quod eius scripta indicant. libro enim 6. Annalium, apud Nonium, in, Prognariter;

Diui, inquit, hoc audite parumper.

Vt pro Romano populo prognariter armis

Certando, prudens animam de corpore mitto.

Et Annalium lib. 1. apud eundem Non.

Tenunc Sancta precor Venus, & genetr ix patris nostri,

Vt me de celo visis cognota parumper.

Idem eodem:

Inde tuerur ibi lupus, femina conspicit amnes.

In campo celeri passu premens parumper.

Coniicit in sylvam sese.

Flumen trāsire duo.] Trāsire, Gryphius, & Parisiensis.

Clodius Aquilius.] Parisiensis, Clodius Aquilius. Fecit hac varietas, vt de mēdo cogitarem. Qua in suspiciōne cum essem, reperi in antiquis marmoribus, Auitum cognomē esse Clodiorum. Nihil igitur dubito, quin ita hoc loco emendandum sit.

Romæ, in domo Cæsia.

D M
C L O D I A E
A V I T A E
H E R E D E S
E X T E S T A M E N T O

In Aedibus Arberinorum.

D M
T I C L A V D I O
F E L I C I P A T R I E T
C L A V D I A E
P R I V A T A E M A T R I
T I C L A V D I V S A V I T V S
F I L I V S O P T I M V S
P A R E N T I B V S

Cum vero hoc cognomen non admodum frequens apud veter-

veteres sit, inde factum est, vt mendose quandoque scriptum reperiat. Nominatur, à Plinio libro 34. cap. 7. Vibius Auitus. Est item hoc cognomen in antiqua inscriptione Neapolitana per B. scriptum, cuius exemplum sequitur:

D. M
A V R. A B I T V S. M I L. C O H. X. P R
7. V E R A N I. V I X. A N. X L. M I L
A N. X I I I I. N A T. B E S S V S. N A
T V S. R E G. S E R D I C A. V I
C O. M A G A R I. A V R. V I C T
O R. A T F I N I S. E T. A V R. Z O L O N I
V S. E I. A V R. Z A N T I A L A
E T. A V R. G A I A N V S
H E R E D. B. M. F. C R

Quod cum ita scriptum sit ex affinitate B, & V. literarum apud veteres, placet ἐν τῷ παρέρρω pocas hic de multis adscribere veterum marmorum inscriptiones, in quibus varie & B, pro V, legitur; & V, pro B.

D. M
C. A L L I V S. A N E N D E T V S
F E C I T. P A T R O N A E. B. M.
E T. S. E T. L. E. P. Q. E O R
I T E M. A L L I A. T A T I A S
A D S I G N A B I T. S E. V I B A
D O M I T I A E. T V C H E N A E
L. B. P. Q. E I V S

Romæ, In hortis Fabianini Montij. 2.

D. M
C. A N B I B I V S
H Y M N V S. F E C
P E T R O N I A E
P V S C H E N I
P A T R O N A E
B M

R. Ad Cloacam D. Luciae, in ædibus Podocatharorum. 3.

BATINIA. PRISCILLA
NYMPHIS. SACRVM

R. Ad. D. Andreae, Trans Tiberim, via pub. 4.

IVLIAE. BERONICENI
VXORI. MVLIERI
INCOMPARABILE
RARISSIMAE
EMINAE. B. M.
IVLIVS. CAELIMORPHVS
MARITVS

Neapoli. 5.

D. M. S.
VLPPIAE
BERONICES

Caete. 6.

D. M
T. FLA. T. F. TALLIONI
MIL. VRE. CHOR. XI. VRE
STIP. XI.
Q. B. A. N. XXX
FL. ELPIS. MAT. P.

Romæ, ad D. Petri, & Marcellini. 7.

MAXIMILIAM
QVI. BIXIT. ANNVS
IN. PACE.

& 8.

T. P. COSMO. CONIVGLINCOMPARAVILLET
T. P. CHRESTO. FILIO. DVLCISS.
P. T. IRENE. POSVIT. Q. B. A. LXXVII
QVI. BIXIT. ANNIS. XI. M. IIII

& 9.

D M
VLIA. PRIMA. AV
RELIO. ZOTICO. FI

FIG

LIO. BENEMERE
NTLQVL BIXIT. AN
NIS. XXXVIII. M
ENSIBVS. III
DIEBVS. X

Salerni. 10.

ACERRIO. FIRMEO. LEONTIO
PRIMARIO. VIRO. ET. EDITORI
MVNERIS. SVI. CVM. FERARVM
LIBYCARVM. QVI. VIX. ANN
XXX. DIGNISSIMO. FILIO
CONSA CRABERVNT

Romæ, In ædibus Mafæiorum. xi.

ARA. POSITA. ASSTANTE. SACERDOTE. SEX
CREVSINA. SECVNDO. VT. VOVERANT. MA
XIMVS. ET. MAXIMIVS. FILII. IMP. COMM
ODO. AVG. PIO. FELICE. IIII. ET. VICTORINO. II. COS

SOLI. INBICTO. MITRE
M. VLPIVS. MAXIMVS. PRÆ
POSITVS. TABELLARI
ORVM. ARAM. CVM
SVIS. ORNAMENTIS
INSIGNIA. HABENTES
N. IIII
VT. VOVERAT. D. D

Romæ, versus Quirinalem. 13.

VAIERIA. D. I. LIBERTA
SABINA. VIXIT. ANNOS
XIII. TIBERIVS. CLAVDIVS
AVGVSTILIBIANOR. ET. TI.
CLAVDIVS. TI. FILIVS. ET. LI
BIANOR. NATVS. MERENTI

D I S. M

R. Ad D. Agnetis, extra moenia. 13.

SEBERA RVFINIANO
BENEMERENTI: FECIT

& 14.

D. M

AELIA. NICE. SACERDOS. BONAE. DEAE
SE. BIBA. COMPARAVIT. SIBI. ET
ALVMNAE. SVAE. CL. NICE. ET
AEL. THALYSSAE. ET. AEL. SERAPIAE. ET
CL. FORTVNATAE. ET. LVCIAE. FELICITATI
ET. VALERIO. MENANDRO. F.

Ad D. Angeli, in Foro Piscario. 15.

D. M

AELIA. AQVILINA
SE. VIBA. SIBI. FECIT
VIXIT. ANN. . . .

In domo Carpenfi. 16.

DOMITIA. ITALIA
SE. VIBA. FECIT. SIBI. ET
HYACINTO. COIVGI. SVO
AVG. N. ET LIBERTIS. LIBE
RTABVSQVAE. POST
ERISQVAE. EORVM

Ad D. Cæcilia, Trans Tib. 17.

T. FIELLENVS. IANVARIVS
SE. VIBO. FECIT. SIBI. QVE
VIXIT. ANNIS. LXXXVIIII

In Basilica Lateranensi 18.

D. M

SEPONIA. PROCLINA. CONIVGI
DVLCISSIMO. AVRELI. MERCVRIO
MEMORIAM. IVSTAM. SE. VIBA
CONPARAVIT. SIBI. ET. SVIS. PO
STERISQVE. ITEM. LIBERTIS. LIBE
RTA

RTABVSQVE. EORVM. SIQVIS. AVTEM
ISTAM. MEMORIAM. EX. NVMERO
FILIORVM. SIBE. LIBERTORVM
DISTRABERE. VOLVERIT. INF. AER
PP. R. I-S I N.

Vide & in Orthographia, Albei Tiberis, in, AFRICA, 9.
Et, Balcas, in, HAVE, 10.

Et, Benantia, in, CONIVX, 34.

Et, B, pro, Bixit, in, COIVX, 17.

Et, Bixit, in, KALENDAE, 17.

Et, Pontif. Flabial, in, PROCONSUL, 2.

Et, Iubentius; &, Iubentutis; in, LAEVA, 1.

Et Cumis.

PILVMNO. SANCTISSIMO
GENIO. MVNICIPI. SACRVM
PIVBENTIVS. ANCHARIVS. II. VIR:

Et, Libius, in, CAECINA, 4.

Et, Serbus, in, PROCONSUL, 9.

Et, Se vibii, in, LICINIUS, 2.

Et, Se vibo, in, MAECIVS, 3.

Et, Se vibos, in, Q. 21. & 30.

Et, Se vibus, in, EPISTOLA, 8.

Romæ, in ædibus Atilij Delphinij. 1.

VNDIS. CYANEIS. DONVM. PLA
CAVILE. FECIT
CONTVCCIYS. BLANDAS. PER. A
QVAS. ARAM. VENERANDAM
HINC. ORITVR. PERGITQVE. FLV
ENS. DEINDE. OCCIDET. IN. SE
RIPAI. MOX. VIRIDIS. RENOVAN
TIBVS. INCLITA. NYMPHIS
NVMINE. FONTIGERO. GRATES
EX. VNDIQVE. SOLVENS
SOSPES. CVM. COMITE. PRAE
STAT. RENOVANTE. LIQVORE
VV

Ibidem. 2.

Π Α Τ Η Π. Χ Α Ι Ρ Ε

D . M

AVREL. DIOGENETI
SACERDOTI. VENE
MERENTI. FECIT
AVRELIA. CAENIS
COIVX. CON. QVEM
VIXIT. ANNIS -I-I-I-

Ad D. Gregorij. 3.

A C O N T I O

L. RANIO. OPTATO. C. V. COS
CVRATORI. REIP. MEDIOLANENSIVM. CVRAT
REI. P. NOLANO RVM. PROCOS. PROVIN CIAE
NARBONENS LEGATO. AVG. ET. IVRIDICO
ASTYRIAE. ET. CA LAECIAE. CVRATORI. VIAE
SALARIAE. CVR ATORI. REIP. VRVINATIVM
MATAVRESIVM LEGATO. PROVIN CIAE
ASIAE. PROPRAET ORITRIBVNO. PLEBEI
QV AESTORI PROVIN CIAE. SICILIAE

Prope Bisentium 4.

V I R T V T I. V I S E N T

S A C R

M. MINATI. M. L. SAB. GALLI
FIL. VIR. I. D. QVINQ
MATER NVS. FRATRIS
SVI. H. C. ET. OB. DEDICA
TIONEM. HONORARIAM
VICANIS. FLVIVM. POPV
LO. CRVSTVLVM. ET
M V L S V M. D E D I T

Danuvius etiam, non Danubius, legitur, in antiqua inscri-
ptione, in Orthographia, in ACCIVS, I. & in peructere
argenteo Traiani nummo, apud ornatissimum virum, anti-
quarumque rerum cognitione praestantem, auunculum meum,
Rinaldum

Rinaldum Odonum, leguntur hae literae, ab vno latere;
IMP. TRAIANO. AVG. GER. DAC. P. M. TR. P.
ab altero, COS. V. P. P. S. P. Q. R. OPTIMO. PRINC.
DANVVIVS.

Iabolenus item reperitur; & Iauolenus.

Romae, ad D. Mariae Trans Tiberim,
L. I V L I V S. T R O P H I
M V S. R A S I N I A E. I A
B O L E N A E. K A P I T O L I
N A E. F. M. R A S I N I I. H R
M A D I O N I S. E T. I A B O L I N A E
S I M P R O N I A E
M. C. F

Apud praestantem virum, iisque ornatum animi, ingenii-
que, dotibus, quas ad summam laudem necessarias omnes iudi-
cant, paucissimi assequuntur, Horatium Fulcum, prope
templum Mineruae:

D; M

P. MANLIO. FVSCO
IAVOLENAE
MARCIAE. ET. SOSIBIA
FILIAE. PATRI
PIENTISSIMO. ET
IAVOLENA. SOSIBIA
MARITO: OPTIMO

Vide & in Orthographia, Incomparauili, in COIVX, 20:
• Et, Venemerenti, in, Felix, 30.

Ex HAC Literarum affinitate factum est, vt multi item a-
pud Scriptores loci corrumperentur.

Quale illud apud Tacitum: Ea, inquit, Lege de Iudiciis, Iu-
dicibusque nobis promulgata. Legendum enim puto, No-
uis. Vt referatur ad Iudices.

Apud Valerium quoque Maximum lib. 6. cap. 2. de Scipio-
ne Aemiliano, cum legeretur, Deuictaeque Carthaginis spolia
habita, qui librum emendauit, videns, non posse hanc referri
ad Aemilianum, verbum sustulit: male omnino. si enim le-

gas Auita, profus dubitatio tolletur omnis, & loco integritatem restitues suam.

Verum, longius fortasse, quam par erat, non tamen inutiliter, a proposito digressi, reuertamur ad institutum.

In eum locum.] Parisienses, In Aequum locū. Simile mendum erat de Bello Ciuili lib.3. cap.15.

Antistium Turpionem.] Nunquam legi Turpionem cognomen esse familiae Antistiae. Nominatur a Cicerone Ambiuus Turpio histrio, in lib. de Senectute. Cuius etiam mentio est apud Cornelium Tacitum in Dialogo de Oratoribus. Verum in Tacito mendose legitur, Turpionis, aut Ambiuus, quasi duo sint. qui tamen vnus esse ex Cicerone facile dignoscitur.

4 *Fuste percussus.*] Eodem modo locutus Valerius Max. lib.8. cap.1, qui tamen locus varie legitur in aliis libris. Cum enim legeretur, Matrem percussam fuste interemerat, mutarunt quidam, in, Matrem fustim interemerat.

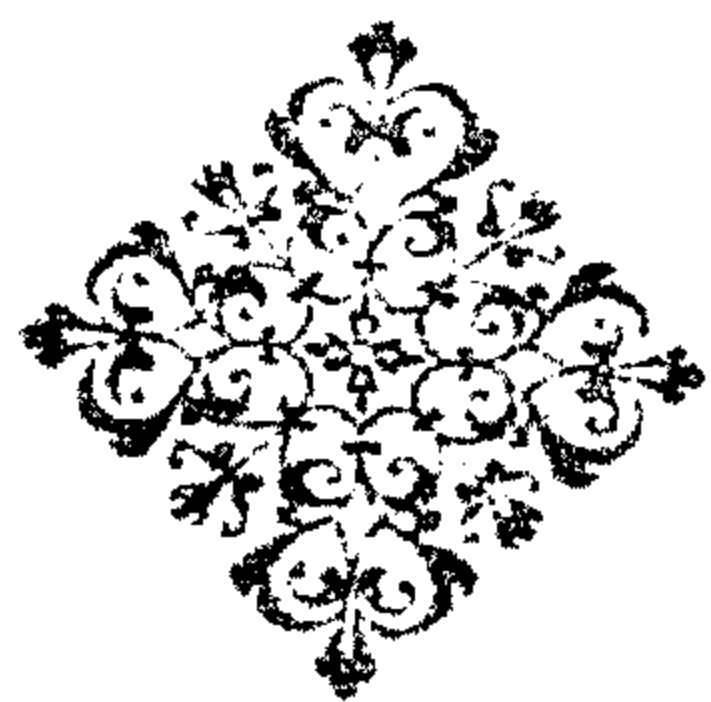
Vinum & nardum.] Beroaldus, Vinum, resinam, & nardum.

Nomine Barbarum.] Lego, Hominem barbarum.

Ad deditiōem.] Caesar dixisset, De deditiōe.

5 *Haberi.*] Legerem, Habere; Quo verbo alias, & Cic. & alij, pro Habitare, vsi sunt.

GALLIÆ

GALLIÆ POPVLORVM,
VRBIVM, FLVVIORVM ET
MONTIVM,

Quo nomine & olim, & hodie, dicantur,

INDEX LOCVPLETISSIMVS
LATINOGALLICVS,

ORDINE ALPHABE-
tico digestus.

IN QVO A, ARCHIEPISCOPATVM;
E vero Episcopatum indicat.

BELGICVS INDEX.

A Bbatifuille, *Abbeville.*
Aduatici pop. *Le pays à l'entour de Bosteduc.*
Aeria, *Aire.*
Agrippinenses pop. *Ceux de Coulongne.*
Aldualdubis, & Dubis, siue Dubius fl. *le Doux.*
Aldenardum, *Audenarde.*
Alemanni, *Alemans en la France conté sur Pontarlez.*
Alexia, *Leuxu en la Franche conté. à nonnullis, Alexie en la Duché de Bourgogne.*
Allobroges pop. *Sauoyens.*
Amantium, *Amance.*
Ambiani pop. *le pays à l'entour d' Amyens.*
Ambianus, *Amiens. E. Ambianen.*
Ambiuariti, siue Ambuariti, & Beuiij, qui & Brabanti, *Brabançons.*
Ambrones pop. *le pays d' Ambrun.*
Amsterdamum, *Amsterdam.*
Amurcum. S. *Amour.*
Angelio fl. *Angelon.*

Antenacum, *Andernach*, op. inter Confluentes, & Agrippinenses.
 Antuacutum, Antuerpia. *Anvers, Antwerpen*.
 Aquilgranum, *Aix*.
 Arantum, *Aranto*.
 Arar fl. *la Sone*.
 Arbosium, *Arbois*.
 Arduenna filua, *la forest d' Ardaine*.
 Argentoratum, & Argentina, *Strasbourg*.
 Argentuaria, *Horbourg*, op. quondam primæ Germaniæ, nunc vicus, iuxta quem est Columbaria, *Columbier en Elzas*.
 Argua, *Argue*.
 Arlum, *Arles*.
 Arna, *Arne*.
 Alna, *Ane sur Salins*.
 Aspreniacum, *Aisprency*.
 Atrebarum, *Arras*, vnde Atrebates pop. *E. Atrebaten*.
 Audomarus, *S. Omer*.
 Auenna, *Aucenne*.
 Auenticum, *Auente au pays de Vaul*.
 Augusta Rauracorum, *Auguste sus Basle*.
 Augusta Romanduorum, *Luxembourg*.
 Augusta Treuirorum, *Triers*.
 Augusta Soissonum, *Soissons*.
 Axona fl. *la Disne*, nunc Auais, prope opidum Latomio, Bacenis, filua nigra, *la Forest noire*.
 Balma, *Baulme*.
 Bapalma, *Bapaulme*.
 Barrum, *Bar*.
 Basilea, *Basle, E. Basilien*.
 Bataui, *Hollandois & Gueldrois*.
 Belgæ pop. & Belgica pars Galliæ, *la Gaule Belgique*.
 Belgium, *Beauvois*.
 Belna, *Beaulne*.
 Bellouaci pop. *le pays à l'entour de Beauvois, E. Bellouacen. sive Beluacensis*.
 Berga, *Bergues*.
 Berna, *Berne*.
 Bethunia, *Bethune*.

Beuim

Beuim, *Beuoye en la Franche conté*.
 Bibractæ pop. *Beaulne en la duché de Bourgogne, hodie Belna*.
 Bibrax, *Bray en la conté de Rhezel*.
 Bisontium, *Besancon. A. Bisuntinen*.
 Bingium, *Bingen*, in ripa Rheni infra Maguntiacum.
 Biterum, *Biterans*.
 Bodobriga, *Poppart Treuirorum*, non procul à Confluentibus.
 Bolonia, *Boulongne*.
 Bonna, *Bonne pes Coulongne sus le Rhin*.
 Borbetomagus, vulgò *Vuormacia*, Vangionum caput, vulgò *Vuorms*.
 Bouina, *Bouine*.
 Brabantia, *Brabant*.
 Bregantia, vel Confluentes, Breganti vetus op. ad Acronium lacum.
 Brielis, *Bryelle*.
 Bruga, *Burges*.
 Bruxella, *Bruxelles*.
 Burgum, *Bourg pres Nozereth*. Vnde Burgundi.
 Burgundiæ ducatus, & comitatus, *duché & Franche conté*.
 Bulcumducis, *Bisleduc*.
 Cabillonum, & Catalaunium, *Chalons, sur Marne: & vng aul- tre sur Son. E. Cabilon. sive Carthalanensis*.
 Cæsaromagus, *Beauvois*.
 Calcar, *L'esperon*.
 Caleri pop. *le pays à l'entour de Calais port de mer*.
 Caletum, *Calais*.
 Caluus mons, *Chaumont*.
 Calx, *La chaux*.
 Cambetis, *Kemps*, pagus ad nemus Rauracorum, infra Basileam.
 Cameracum, *Cambray. E. Cameracensis*.
 Campania, *Champaigne*.
 Campignola, *Champignole*.
 Caninefates, *le pays de Gorchem en Hollande*.
 Castellio, *Chastillon*.
 Castellana, *Chastellaine*.
 Castellum, op. quondam Menapiorum iuxta Mosam, nunc pag. *Kessel*.

VV 4

Castrum Caroli, *Castelchalon.*
 Castrum Thericum, *Chateau Thierry.*
 Catuaci, *Ceux du pays de Douay.*
 Celeræ, *Celieres.*
 Carpina fl. *Ougnon.*
 Castrum villicum, *Chastelwillain.*
 Centrones, *Centron au pays de Liege.*
 Chemnitæ, siue Chemnicium, *Chemytes*
 Chamberiacum, *Chambery.*
 Cheuannæ, *Cheuannes.*
 Clarauallis, *Cleroual sur le Doux, & vn autre sur la riuieze*
 Clarum, *Cleron.* (Dain.
 Clarus mons, *Clermont, E. Claromonten.*
 Claudianum, *S. Claude.*
 Cleuia, *Cleues.*
 Colonia Agrippinensium, *Colongne sur le Rhin.*
 Compendium, *Compiègne.*
 Concordia Romanorum quondam monumētum, nunc spe-
 cula Argentoratensium.
 Codrusi, *ceux d'aupres Aix entre Traict & Juliers.*
 Confluentia, *Confluence.*
 Constantia, *Constance. E. Constantiensis.*
 Corbua, *Corbie.*
 Creolium, *Creil.*
 Croteum, *Crottoy.*
 Curtracum, *Courtray.*
 Danus fl. *Dain.*
 Dieppa, *Diepe.*
 Dinantum, *Dinam.*
 S. Dionysius, *S. Denys.*
 Diuodurum, *Theouuille en Luxembourg.*
 Dola, *Dole.*
 Dordracum, *Dordrac.*
 Dornelum, *Dorle.*
 Duacum, *Douay.*
 Durocoterum, *Reims en Champaigne.*
 Duromagus, *Durmegen, Vbiorum op.*
 Ebrodunum, *Embrun.*
 Eburones pop. *le Liege.*
 Elsebus, *Shelrat en Elsas.*

Elfasia,

Elfasia, *Elfasse.*
 Embrica, *Embric.*
 Enna fl. *Eune.*
 Equestris ciuitas, *Neuschastel en Suisse.*
 Fauernum, *Fazerne.*
 Fiscanus, *Fescamp.*
 Firignum, *Fitigny.*
 Flandria, *Flandres.*
 Fonslena, & Fonsleni, *Fonsseniers,*
 Fraxinum, *Fraigne.*
 Friburgum, *Fribourg.*
 Gandauum, *Gand.*
 Geneua, *Geneue, Gessoriacum nauale.*
 Gessoriacum, *Boulongne sur la mer, vel Caletium.*
 Gium, *Gy.*
 Gorduni, *Gantois.*
 Grauelina, *Grauelines.*
 Granuallis, & Granuallenses, *Granualliers.*
 Gennes pop. *Cleucys,*
 Greum, *Grey.*
 Grudij pop. *le pays à l'entour de Louvain.*
 Gueldria, *Gueldres.*
 Haga, *la Haye.*
 Hannonia, *Hannoyes.*
 Harla, *Harle.*
 Hareflorus, *Harfleur.*
 Harudes pop. *le pays à l'entour de Constance en Alemagne.*
 Hastalum, *Hastale.*
 Hellum, *El, Tribonorum vicus.*
 Heluetia, & Heluetij pop. *Suisses.*
 Hippolytum, *Hippolyte.*
 Hilaria fl. *Lifere.*
 Hildinum, *Hesdin.*
 Hollandia, *Hollande.*
 Hoyum, *Hoye.*
 Iouis portus, *Huyssant.*
 Isara fl. *Aise.*
 Itius portus, *Calais, port de mer.*
 Iuliacum, *Iuliers.*
 Iulianum, *Iulain.*

Iunia, *Tougnés.*
 Iunilla, *Iunville.*
 Iussum, *Iussy.*
 Iura mons, & Iurassus, *le mont Ioux.*
 Ypra, *Ypre.*
 Latobrigi, *ceux d'aupres Lofanne.*
 Laurentianum, *S. Laurens.*
 Laudunum, *Lahn, E. I. audunen.*
 Ledon, siue Lonfalinum.
 Lemanus lacus, *le lac de Lausanne, & de Genève.*
 Leodium, *Liege.*
 Lepontij, *Grisons.*
 Leydis, *Leyde.*
 Lignium, *Ligny.*
 Lila. *Liste sur le doux. vne autre en Flandre.*
 Lysa fl. *Lysé.*
 Lofanna, *Lofanne. E. Lofanens.*
 Lotharingia, *Lorraine.*
 Louanium, *Louvain.*
 Lucenburgum, *Luxembourg.*
 Lucerna, *Lucerne.*
 Luxouium, *Luxeuil.*
 Maguntia, *Mayence.*
 Maillotenses, *Vaux de Maillot en la Franche conté.*
 Marchia, *la Marche.*
 Marne fl. *Marne séparant en partie avec Sene les Belges d'a-*
 nec les Celtes selon César.
 Mechlina, *Malines.*
 Meldeburgum, *Meldeburg.*
 Mediomatricum, *Metz. vnde Mediomatrices pop. le pays à*
 l'entour de Metz en Lorraine. Metz nunc, E. Metentis.
 Menapij pop. *Gueldres & Cleues.*
 Migientes, *Vaux de Miéges.*
 Mirebellum, *Mirebel.*
 Morantium, *Morans.*
 Morinum, *Terouenne, vnde Morini pop. E. Morinens.*
 Moguntiacum, & Moguntia, *Mayence sur le Rhin. A. Mo-*
 guntinen.
 Monetum, *Monnet.*

Mombo-

Mombofium, *Monbofon.*
 Mombiliardus, *Monbeliard.*
 Mons in Hannonia, *Mons en Henauld.*
 Mendiderium, *Mondidier.*
 Monfloridus, *Monfleur.*
 Mons acutus, *Montagu.*
 Mons Iura, *mont Ioux.*
 Mons maior, *mont Maiou.*
 Monasteriolum, *Montereul.*
 Montani, *sur les mons en Franche conté.*
 Montruncum, *Montronc.*
 Monfructundus, *Monfrond.*
 Morellum, *Morel.*
 Mortua, *Mortuenfes, Mortaul.*
 Mofa fl. *Meuse.*
 Mofella fl. *Moselle.*
 Mota, & Motenses, *Mote.*
 Namurcum, *Nemours.*
 Nancum, siue Nassium, *Nancy en Lorraine.*
 Nantuates, siue Anquates, rectius Vantuates, *le pays de Vaulx.*
 Nauatia, *Cam. en in Hollandia.*
 Nazarethum, *Nazareth. vnde Nozorethenfes.*
 Nemetum, *Spire. vnde Nemetes, ceux d'alentour de Spire, sst*
 le Rhin.
 Neruij pop. *ceux d'alentour de Tournay.*
 Nouesium, nunc Nuffia, non longè à Colonia.
 Nouiomagum, *Noymage.*
 Nouiomus, *Noyon. E. Nouicmen.*
 Nouis mercatus, *Marcheneuf.*
 Nouiodunum, in prouincia Rhemenfi, *Noyon.*
 Nuithlandia, *Desert.*
 Orchie, *Orchie.*
 Orgelium, *Orgelet.*
 Ornatum, *Ornans.*
 Ostenda, *Ostende.*
 Pæmani pop. *ceux d'aupres du Liege.*
 Pæma, *Pemes. Inde Pæmani, siue Pæmenfes, en la Franche*
 conté.
 Palma, siue Balma, *Baulme les nonnes sur le dorax.*
 S. Paulus, *S. Paul.*

Peninsula, *Penisle.*
 Perna, *Perne.*
 Peronna, *Peronne.*
 Phrygia, *Phryse.*
 Picardia, *Picardie.*
 Pleumofij, *Flandrois*, in Diœcesi Tornacenſi.
 Polichnion, *Polichni.*
 Pontarlum, *Pontarlez.*
 Pontifara, *Pontoife.*
 Portuzona, *Port ſur Sone.*
 Quenayum, *Queſnay le conte.*
 Quingium, *Quingcy.*
 Quintinum, *Quintin.*
 Rauraci, *Baſſijs.*
 Reamonenſes, *Reamoncys.*
 Regyacum, *Arras.*
 Remis, *Remis*: vnde Rhemi, *A. Rhemenſis.*
 Res, *Rees.*
 Rhena, *Rhenes pres Salins.*
 Rhenus fl. *le Rhin*, ſeparant la Gaule d' *Alemaigne.*
 Richarium, *S. Riquiers.*
 Rigomagus, *Reinmegen*, Vbiorum op.
 Riparia, ſiue Riua, *Riuere.*
 Rochofortis, *Rochfort.*
 Roya, *Roye.*
 Rothomagus, *Rowen*, chef de *Normandie* où y a parlement. *A. Rothamagen.*
 Rubimons, *Rougemont.*
 Ruphacum, *Ruffey en la Franche conté*, & vn autre en *Alſas.*
 Rupis Ioannis, *Roche Iean.*
 Ruremonda, *Ruremonde.*
 Sabris fl. *Sambre pres Nemours.*
 Saletio, *Selz*, ad Rhenum, infra Argentoratum.
 Salinae, *Salins.*
 Sandiferium, *Sandifier.*
 Samarobriga, ſeu Samarobrina, *Cambray*, ou *S. Quentin.*
 Sangona fl. *Sone.*
 Sanctio, *Seckingen*, in ripa Rheni ſupra Baſileam.
 Scaldis fl. *Lefcault.*
 Secluſa, *Lefcluſe.*

Sebuſieni,

Sebuſieni, & Segufiani pop. *Breſſe.*
 Sebuſium, *Vueſſemburg*, op. infra Argentoratum, iuxta montes.
 Sedufij, & Seduni, *le pays à l'entour de Syon en Vallois*, incolæ vallis Pœninae iuxta Veragros, quorum opidum eſt Sedunum. *E. Sedanen.*
 Segni pop. *Namurcis vicini.*
 Senna fl. *Sinne.*
 Sequana fl. *Saine*, ſeparant les Belges en partie avec *Marne des Celtes ſelon Caſar*. Vnde Sequani dicti ſunt Burgundi, *Bourguignons.*
 Serpentina fl. *Serpentine.*
 Sicambri, *Gueldrois.*
 Siluaneſtum, *Senlis. E. Siluaneſten.*
 Sirodum, *Siroz*, vnde Sirodani.
 Somma, *Somme.*
 Sorlinum, *S. Sorlin.*
 Solodurum, *Soleure.*
 Spira, *Spire.*
 Stauia, *Eſtauay au pays de Vaud.*
 Sueſſio, *Soiffons*, vnde Sueſſiones pop. *le pays à l'entour de Soiffons. E. Sueſſionenſis.*
 Sueuia, *Suaube.*
 Sunici pop. *pres Cologne.*
 Turbiaci pop. *pres Colongne.*
 Tafandron, *S. Tandron au Ligois.*
 Teneramunda, *Tandremonde.*
 Tigurinus pagus, *Tigurum, Zurich, en Suisse.*
 Tornacum, *Tournay. E. Tornacenſis.*
 Traiectum, *Trecht*, inferius in *Hollandia.*
 Traiectum ſuperius, ad *Mofam, Maſtrich.*
 Trauium, *Traues.*
 Treueris, *Triers*, vnde Treuiri pop. *A. Treuerenſis.*
 Tribotes, ſeu Triboces, *le pays à l'entour de Strasbourg*. *Alſates* nunc dicuntur.
 Tullum, *Toul*, à quo Tullingi pop. *E. Tullen.*
 Turmaya, *Turmay.*
 Vadam, *Vadans en la Franche conté*, & in *Batauia.*
 Vualdrum, *Vauldre.*
 Valempoliere, *Valempolieres.*

Valentinæ, *Valenciennes.*
 Vangiones, *le pays à l'entour de Vnormes sur le Rhin.*
 Velladunum, *Villeneuve en Lorraine.*
 Vercellæ, *Vercel.*
 Vernum, *Vers.*
 Vessalia, *Vessallie.*
 Vefontio, *Besançon.*
 Vesulium, *Vesou.*
 Verbigenus, *Orbe au pays de Vaulx.*
 Verocassès, nunc *Castelensès, Calais.*
 Veromandui pop. *Vermandois en Picardie.*
 Verodunum, *Verdun en Lorraine.*
 Villephanum, *Villauphans.*
 Verodunum, *Verdun sur Sonè. E. Virdunensis.*
 Vosauia, vel *Vifelia, Vuesel. Treuirorum.*
 Visio, *Vesey.*
 Vogesus mons, *les monts de Vogne en Lorraine.*
 Vuormacia, *Vnorms.*
 Vstierum, *Vstier.*

CELTICVS. INDEX.

A Brincæ, *Aurenches. E. Abricen.*
 Aedium, *Autun. vnde Aedui pop. le pays à l'entour d'Autun en Bourgogne. E. Aeduenfis.*
 Agendicum, *Sens, ou Prouins. A.*
 Alenconium, *Alençon.*
 Alexia, nunc *Alsetum, Alesie en la duché de Bourgogne.*
 Altisiodorum, *Auxerre. E. Altisiodoren.*
 Ambibarri pop. *le pays à l'entour de Neuers.*
 Ambiliates pop. *à l'entour d'Aurenches.*
 Andes, & *Andegauenfès pop. le pays d'Anions.*
 Ansa, *Anse.*
 Antricum, *Chartres.*
 Aprea, *Après.*
 Apten, *E. Aptens.*
 Arufium, nunc *Aurengiæ, Aurenges en la Franche conté. E. Auraiensis.*

Aremici

Aremici, & *Artomici, seu Arecomici pop. le pays d'Armignac.*
 Argentonum, *Argenton.*
 Argilia, *Arge.*
 Armoricæ ciuitates, *les villes qui sont en Bretagne, Britonans appellata.*
 Auaricon, *Chasteauneuf, ou Viaron en Berry.*
 Aruerni, *le pays d'Auvergne.*
 Audomatum, *Langres.*
 Auenio, *Auign. n. A. Auenionen.*
 Augustodunum, *Autun.*
 Augustomenetum, *Neuers.*
 Auleri, *Roan, ou Orleans.*
 Auleri pop. *Aeduum clientes, Roane, siue de Ange.*
 Aurelia, *Orléans. E. Aurelianensis.*
 Baiocæ, *Bayeux. E. Baincen.*
 Bellocassij pop. *le pays à l'entour de Bayeux.*
 Bellicen, *E. Bellien.*
 Blannouij pop. *le pays à l'entour de S. Jean de Morienne.*
 Boij, *Bourbonnois.*
 Bonuallis, *Bonneuil.*
 Brannouices, *le val de Morienne, ou Briançons.*
 Brachata Gallia, *la Prouence.*
 Cabillonum, & *Catalaunium, Chalon sur Sone. E. Catalaunensis. siue Cabillonien.*
 Cadetes pop. *le pays à l'entour de Chasteau-Briant en Bretagne.*
 Cadurci pop. *le pays de Quercy, où est Cahors.*
 Cadomum, *Caen.*
 Canalicum, *Canali. E. Canalinen.*
 Carnutum, *Chartres. E. Carnuten.*
 Carnutes pop. *le pays à l'entour de Chartres. E. Carnuten.*
 Carpentoraçte, & *Carpentoraçtum, Carpentras. E. Carpentoraten. siue Carpentoraçtensis.*
 Castillio, *Chastillon.*
 Celtæ, *pars Gallia, selon Cesar tout le pays qui est entre la Belgique & l'Aquitaine.*
 Cennenij montes, *les montagnes d'Auvergne. E. Cisturicen. vel Cistrariensis.*
 Cluniacum, *Clugny.*
 Centrones pop. *le pays de Tarantaise.*
 Comata Gallia, *toutes les Gaules excepté la Prouence qui*

estoit dite *Brachata*.
Condata, Rennes en Bretagne.
Condiuicum, Nantes, ville capitale de Bretagne.
Constantia, Constance. E. Constantien.
Curiosolita pop. le pays de Cornouaille en Bretagne.
Delphinatus, Dauphiné.
Diablintres pop. le pays à l'entour de Leondoul en Bretagne.
Diena, Diees. E. Dien. V. *alentinensi coniunctus*.
Dinia, Digne en Prouence. E. *Dignensis*.
Diuiio, Digeon.
Druentia fl. *Drucne* en Prouence.
Driuidum ciuitas, Druex pres de Chartres.
Ducona, Cahors en Quercy.
Duriorigum, Vannes en Bretagne.
Ebrodunum, Embrun. E. *Ebredunen*.
Eburonica, Eureux, vnde *Eburonices*. E. *Ebroiceti*.
Elauer fl. *Alter*.
Essui, Rotelois outre Tournoys.
Fallitia, Fallaise.
Foronitientis episcop. *Forius*.
Forum Claudij, Tarantaise.
Forum Secusianorum, Bourg en Bresse.
Fossa Marianæ, Aigues-mortes.
Gaballi, Ceux de Lodesue, nunc *Lodana*, etiam in Aquitania
 Indice. E. *Gabinen*. alias *Vapicen*.
Garoceli, ceux d'aupres Tarantaise.
Garumna fl. *Garumne* separant les Aquitains des Celtes selon
 Cesar.
Gebenna mons, la Montagne de Geneue, & selon aucuns, les
 mons d'Auvergne.
Genabum, seu *Mediolaneum*; Orleans.
Geneua, Geneue. E. *Gebanen*.
Gengolphus, S. Gengou.
Gergobia, Clermont en Auvergne.
Germonna, Germonne. E. *Glaudatensis*.
Grassa, Grasse. E. *Granssen*.
Gratianopolis, Grenoble. E. *Gratianopolitanus*.
Heluij pop. le pays d'Albigeois.
Herculis portus, Ville franche.
Honneflorus, Honnefleur.

ianuilla:

Ianuilla, Ianuille.
Iatinum, Meaux.
Ioledum, Corbeil.
Iuliobona, Honfleur en Normandie.
Iuliomagus, Angiers.
Lanellum, Lunay.
Lexobium, & *Lexouium*, Lysieux. vnde *Lexobij*. E. *Lexouien*.
Ligeris, fl. Lojre.
Lingones pop. le pays à l'entour de Langres. E. *Lingonensis*.
Lugdunum, Lyon. E. *Lugdun. n.*
Lutetia, & *Lucotetia*, Paris, chef & cour souueraine de France.
Magetrobis, locus in Celtis, Toant.
Mandubij pop. le pays à l'entour d'Alexie en la Duché de Bour-
 gogne.
Malsilia, Marseille. E. *Masiliensis*.
Matilcon. *Mascen*, sur Saone. E. *Matifconen*.
Matrona fl. *Marne*, separant en partie avec Seine les Belges d'a-
 uec les Celtes selon Cesar.
Maurianen. E.
Moritania, Mortaigne.
Medonta, Mante.
Melania, Meulan.
Meldæ & *Meldenfes* pop. le pays à l'entour de Meaux. E. *Mel-*
densis.
Melodunum. *Melcon* sur Seine.
Molinum, Molins.
Moretum, Moret.
Monfairgis, Montargis.
Montimardus, Montelimard.
Montpeilulanus, Montpellier. *Agatopolis* S.
Morienne, Morenne. E. *Maurianensis*.
Nannetes pop. le pays à l'entour de Bretagne. E. *Nanaten*.
Nemoracum, Nemours.
Neustria, Normandie, vnde *Neustrij*.
Neodunum, Leondoul en Bretagne.
Neomagus, Neogens sur Seine.
Nicia, Nice. E. *Niciensis*.
Niciobriges pop. les pays à l'entour de Montpellier. V. *rez*.
Niuernum, Nevers. E. *Niuernen*.
Noviodunum, Noyon, ultra Ligerim, & aliud *Bibraeti* pro-

XX

ximum. E. *Nouinensis*.
 Olbia, *Aires en Provence*.
 Ofsini pop. le pays à l'entour de *Landriquer en Bretagne*.
 Oleron, *Oleron*. E. *Oleren*.
 Parisius, *Paris*, vnde *Parilij*. pop. E. *Parisien*.
 Pelnigianum, *Pofens*.
 Pontorisonus, *Pontorifum*.
 Pyrenei montes, les monts *Pyrenees*, les monts de *Foys* séparans la *Gaule des Espagnes*.
 Ratialtum, *Lymoges*.
 Regena, *Regent*. E. *Regenen*.
 Rhedones pop. le pays à l'entour de *Reines en Bretagne*. E. *Rhedonensis*. E. *Rineensis*.
 Rhodanus fl. le *Rhofne*.
 Rhotomagus, *Roens*, chef de *Normandie* où y a parlement. A. *Rhotomagen*.
 Sagium, *Sees*. E. *Sagiensis*.
 S. Spiritus, *S. Esprit*.
 Sebuliani, & *Secutiani*, la *Bresse*.
 Sallij pop. le pays à l'entour d' *Arles*.
 Seduinen. E. *Sedan*.
 Senonis, *Sens*. vnde *Senones* pop. vetustis. *Gallia*. A. *Senonensis*.
 Segalauni pop. le pays à l'entour de *Valence en Dauphiné*.
 Segodunum, *Rhodes*.
 Sequana fl. la *Seine*, séparant les *Belges* en partie avec *Marni* des *Celtes*, selon *Cesar*.
 Sequani, poit *Burgun* li pop. *Bourguignons*.
 Siccouportus, *Luffou*.
 Seiuiij pop. E. *Eximis*.
 Siluanecten. E. *Senlis*.
 Simphorianus, *Saphorin*.
 Sittarica, *Sithurique*, *Sittaricen*. E.
 Stampæ, *Estampes*.
 Tarentalia, *Tarentaise*. A.
 Taurifcon, *Tarascon*.
 Tauroentium, *Tollon en Provence*, nunc *Tollena*. E. *Tollenen*.
 Tectolages pop. d. *Languedoc*.
 Tholofates, le pays à l'entour de *Tholose* où y a parlement. E. *Tholoven*.

Trece,

Trece, *Troye*. E. *Trecen*.
 Triboces, *Charbourg en Normandie*.
 Tricastinum, *Tricasto*. E. *Tricastinen*.
 Terrafcon.
 Turones, pop. le pays à l'entour de *Tours sur Loire*.
 Turonus, *Tours*. A. *Turonen*.
 Valentia, *Valence*, au *Dauphiné*. E. *Valentinen*. *Dienfi coniuclus*.
 Vapina, *Vapinte*. E. *Vapincen*. aliàs *Gabincen*. *Vap*.
 Valio, *Vafon*. E. *Vaficnen*.
 Var fl. le *Var* séparant la *Gaule d'Italie* pres de *Nice*.
 Vellaunij pop. *Vellay*, *S. Fleur*.
 Vellaudunum *Villeneuve*, *Villa noua nunc*.
 Veneris portus; siue templum, seu *Aphrodiseum*, *Cap de Creux*.
 Veneti po. le pays à l'entour de *Vannes en Bretagne*. E. *Venten*.
 Veragri pop. le pays à l'entour *S. Maurice*.
 Verno, *Vernon*.
 Vienna, *Vienne*, en *Dauphiné*. A. *Viennensis*.
 Vipiici pop. ceux à l'entour de *Bordeaux*.
 Viuarium, *Viviers*. E. *Viuuicnen*.
 Vnelli pop. le pays du *perche*.
 Volca pop. le pays à l'entour de *Montpellier*, ou d' *Auignon*.
 Vxellodunum opidum, *Cadenac en Quercy*.

A Q V I T A N I C V S E T Braccatus Index.

A Cusianorum colonia, *Gratianopolis*, *Grenoble*; où y a parlement.
 Abdura, *Adure*. E. *Aduren*. *Ayre*.
 Agathopolis, *Morbessulanus*, *Montpellier*.
 Agatha, *Agathe*. E. *Agathen*. *Agede*.
 Agena, *Agen*. E. *Agenen*.
 Aginum, nunc *Angolima*, *Angolesme*. E. *Angolismen*.
 Albaugusta, nunc *Albya*, *Alby*. vnde *Albientes*. E. *Albien*.
 Antipolis, *Ragny*. E. *Andegauen*.
 Antipolitanus, vel *Sencten*. E. *Angiers*.

XX 2

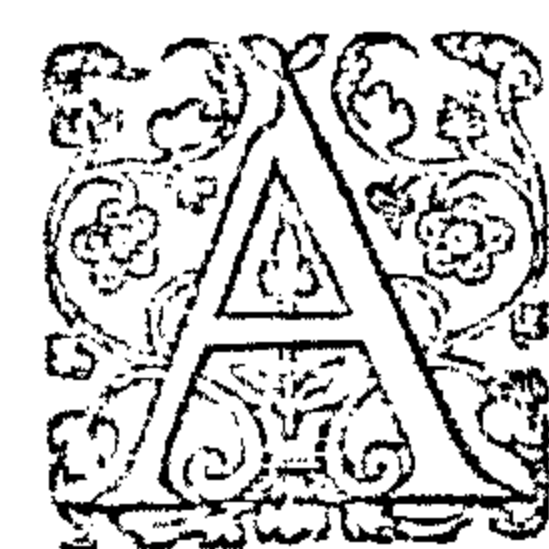
Anatillorum, *Prouins en Brie.*
 Anicientis, *E. le puis en Auvergne.*
 Appamara, *Appamer. E. Appimen. Pamiers.*
 Appanen. *E. Apennes.*
 Aquensis episcopatus, *in Vasconia, Aix.*
 Aquæ Sextiæ, *Aix en Prouence. A. Aquensis.*
 Aquitania, pars Galliarum, *Gascogne, & Guienne. vnde Aquitani pop.*
 Arelate, *col. Ro.*
 Arles, *Arelaten. E.*
 Auaricum, *Biturigum ciuitas, Bourges.*
 Auerni pop. *le pays d'Auvergne. Celtis à Marliano adscribuntur.*
 Augusta Asciorum, *Aux en Guienne, nunc Aufcus. vnde*
 Aufci, & Auxitani pop. *le pays d'Aux. A Auxitanen.*
 Augustoritum, *Poitiers. vnde Pictaui, siue Pictones.*
 Axona fl. *le Disne en Guienne.*
 Baguera, *Baguiere.*
 Bayona, *Bayonne. E. Bayocen.*
 Bergeracum, *Bergerac.*
 Blitere, & Bitere, *Besiers en Guienne. E. Biteren.*
 Blesâ Bloys.
 Bloya, *Bloye.*
 Bigerrionne, *Bierne, Bigorre.*
 Bituris, *Burges, vnde Bituriges, A. Bituricen.*
 Briecum, *Brieur.*
 Brionda, *Brionde. E. Brioncen. S. Bien.*
 Burdigala, *Bourdeaux, où il y a parlement. A. Burdegalen.*
 Burgum, *Bourg.*
 Cantabri pop. *Biscaye, ou ceux à l'entour de Cuse en Guienne.*
 Carcasio, & Carcalio, *Carcassone. E. Carcassonen.*
 Castrum, *Cordum, Chasteau, Cordue, Castren. E. Castres*
 Castrum Darry, *Chasteau Darry.*
 Castrum Lerum, *Castellerauld.*
 Cathurcum, *Cahors. E. Casturcen.*
 Cenomania, *le Mans. vnde Cenomani, E. Cenomanen.*
 Chino, *Chinon.*
 Clarusmons, *Clermont. E. Claromonten.*
 Commenarum. *E. Comminge.*
 Condoriū, siue Condona, *Condou. E. Condonen. siue Cōdorien.*
 Cognac-

Cognacum, *Cognac.*
 Conserana, *Conserant. E. Conseranen.*
 Conuena, *Conues.*
 Cornubie, *Cornouaille, E. Crisopitenfis.*
 Datij, *pop. le pays à l'entour d'Ax en Guienne.*
 Dinantum, *Dinam.*
 Dolla, *Dolle. E. Dolen.*
 Dunum regis, *Dun le roy.*
 Electa, *Elect. E. Electen.*
 Elna, *Elne.*
 Eloicen, siue Eluenen. *E. Eaule.*
 Elusaberris, *Aux en Gascogne.*
 Florus, *Fleur. E. Flori.*
 Fongera, *Fongers.*
 Fuxus, *Foyx.*
 Gabali pop. *ceux de la Lode sue.*
 Garites, *le pays d'Agenois en Guienne.*
 Galiacum, *Galace.*
 Garumna fl. *Garonne separant les Aquitains des Celtes selon Cesar.*
 Glauden. *E. Glaudennes.*
 Hortesion, *Hortois.*
 Io. Angelicus, *S. Iehan d'Angeli.*
 Laguieria, *la Guierche.*
 Lamballa, *Lamballe.*
 Lascura, *Lascure. E. Lescuren. Lescat.*
 Lebretum, *Allebret.*
 Lectorium, *Lectore. E. Lectoren.*
 Lemouice, *Lymoges. E. Lemouicen.*
 Læona, *Leon. E. Leonen.*
 Liburna, *Libourne.*
 Lisigniacum, *Lisignan.*
 Lodesua, *Lodesue. E. Lodeuen. Gabali cerix de Lodesue.*
 Lombaris, *Lombers. E. Lombarien.*
 Lomella, *Lomelle.*
 Ludum, *le Lude.*
 Luxiona, *Luxon. E. Luxonien.*
 Maclouius, *S. Malo. E. Maclouien.*
 Magalonium, *Magaloue. E. Magalonen.*

Magdunum, *Mauge.*
 Maleaca, *Malefaiç.* E. *Maleacen.*
 Mediolanum, & Mediolanium, *Xanthonum, saintes.*
 Mimatum, *Mende.* E. *Mimaten.*
 Miranda, *Mirande.*
 Mirapifce, *Mirepois.* E. *Mirapifcensis.*
 Moneta, *Mon. te.* Monlionus, *Monlion.*
 Monimarfanus, *Monfmarchant.*
 Montalbanum, *Montauban.* E. *Montis alban.*
 Morlanum, *Morlois.*
 Narbo, Narbonne. A. *Narbonen.*
 Nanetum, *Nantes.* E. *Nannecten.*
 Nemaufum, *Narb. Nimes.* E. *Nemacen.*
 Nymatum, *Nimay,*
 Olorenis, E. Oloron.
 Partenaicum, Partenay.
 Petra Buffyera, *Pierre Buffiere,*
 Petragoricum, *Perigort.* vnde *Petrocorij,* *Perigueux.* E. *Pe-*
 tragoricen.
 S. Paulus, *S. Paul.* E. *S. Pauli.*
 Pictones pop. *le Pays à l'entour de Poictiers.*
 Pictaui, *Poictiers.* E. *Pictauien.*
 Podium, *le puy.* E. *Anicien.* S. *Flori,* S. *Fleur.* E. *S. Flori.*
 S. Pontius, *S. Pouç.* E. *S. Pontij,* *Themeriarum.* S. *Paul de Thom-*
 miers.
 Preciani, *Precins.*
 Rhedonis, Renes. E. *Rhedonen.*
 Rigena, *Rigena.*
 Riuiena, *Riuienna.* E. *Riuiensis,* *Rieux.*
 Rocomadorus, *Rochemadou.*
 Rupella, *la Rochelle.*
 Ruthenum, *Rouergue.* vnde *Rutheni.* E. *Authen.* *Rhodes.*
 Santonçes pop. Xantonges.
 Santonum portus, *la Rochelle.*
 Sarlatum, *Sar. at.* E. *Sarlaten.*
 Senecten. E. *Senes.*
 Tailleburgus, Taillebourg.
 Tarbelli pop. *le pays à l'entour de Tarbe en bigorre ou ceux de*
 Bayonne
 Tarba, *Tar. be.* E. *Tarbiensis.* Tarnien-

Tarniensis. E. *Terne.*
 Tarufates, *le pays à l'entour de Turfe.*
 Tholoia, *Thol. se,* *Tholosanen.* E.
 Touarfius, *Touars.*
 Treorum, *Triquet.* E. *Trecorensis.*
 Trigay, *sive Tiriguiet.*
 Turonus, *Tours.* A. *Turcnensis.*
 Tutela, *Tules.* E. *Tutelenfis.*
 Vabra, V. abre, E. *V. abrenfis.*
 Vafura, *Bafas,* E. *V. afaten.* *Bafas,*
 Vacien, E.
 Vannetæ, *Vannes.* E. *Vannetenfis.*
 Varena, *V. aurent.* E. *V. aurenfis.* *V. aurbour,* *sive la V. auy.*
 Villa Regalis, *V. ille Roy.*
 Vindocinum, *V. endofme.*
 Vrica, *V. fees.* E. *V. ticenfis.*
 Vilou, *V. ffon.*
 Xanthona, X. ainthes. E. *X. anthonenfis.*

NOMINA CIVITATVM
 CVM INTERPRETATIONE
 GERMANICA ET PROPRIA.

A Budiacum, *Happing, iuxta Rosenheim.*
 Abudiacum, *Danubianum Abach.*
 Abudiacum, *Fueffen.*
 Abufina, *Abenspurg.*
 Alcimoens, *V. uera,* vel *Eyftiaua,* aut *Albus*
 Burgus.
 Ambra, *Amper,* apud lacum *Off.* eiusdem nominis.
 Agrippinentis, *Colonia.*
 Arauauia, *Nordling,* vel potius *Heydenhaym.*
 Arbor felix, *Arben.*
 Aredata, *Lintz.*
 Argentoratum, *Strasburg.*
 Artobria, iam *V. ueltenburg,* *Monasterium supra Ratisbonam* ex
 magnis edificiorum ruinis.
 Atuacum, vel *Atuacutum Masdricht.*
 Auenticum, *Bibelspurg.*

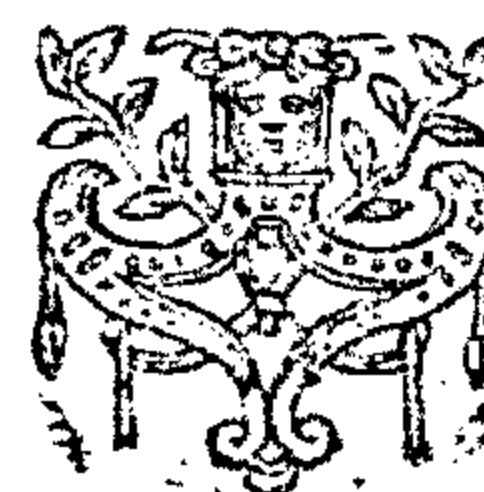
Auguntum, *Neuenstat*, vel prope, quia nomen repugnat.
 Augusta, *Acilia*, *Straubing*, nempe ciuit. antiqua, quae & hodie *Zeiburg*.
 Augusta Rauracorum, *Augst*, pagus nunc supra *Basileam* miliaria duo.
 Augusta Vindellicorum, *Augspurg*.
 Auriium, *Ros*.
 Atilia, *Altmburg*, non longe à *Neuburgo*, iuxta *Danubium*.
 Autunaco, vel Autiniacum, *Andernach*.
 Bæodurum, vel Bocodurum, vel Bolodurum, vel Batabis, *Ptolem. Pædicum*, *Passau*, propter confluentiam *Aeni* in *Danubium*.
 Bedacum, *Burckhausen*.
 Baganum, *Bagenheim*.
 Berbecomagus, *Speir*. Bidaio, *Lauffen*.
 Bingium, vel Vingio, hic *Naus* fluius in *Rhenum* exit, *Pimgen*.
 Bodobriga, *Poparten*.
 Bonna, *Bon*, ex cuius opposito *Genosia* est, ubi *Drusus* teste *Flor.* *Rhenum* ponte coniunxit.
 Bracodurum, *Pfulendorff*.
 Bregetium, *Rab*, propter confluentiam *Raboni*, vel *Arobonis*, in *Danubium*.
 Bregetium, *Bregnitz*.
 Brigantinus lacus, lacus *Constantia*.
 Mons Brifacus, vel Breucomachus, *Breslach*.
 Cæsarea, *Reschnig*, non longe ab *Ingolstadio*.
 Calkiaci, *Calcar*, *Tacitus*.
 Cambodunum, *Remmat*.
 Campodunum, *Kempten*.
 Caritini regio, nunc ducatus *Vuirtemburgenfis*.
 Carnus, *Presburg*.
 Castellum, *Cessel*, iuxta *Mosam* opidum dirutum.
 Cetio, *Zeyffelmaur*.
 Claudionum, *Melck*.
 Colonia Traiana, *Keyserued*.
 Confluentes, *Coblentz*, ibi *Rigodolium* est opidum.
 Corioualum, *Ach*.
 Cornuto, *Peternel*.
 Carrodunum, *Kreyenburg*, iuxta *Vuasserburg*.

Curia,

Curia, *Cur*.
 Dauantria, *Deuenter*.
 Diedenhouen, in ripa *Moselle*, à *Francis Theodonis* villa vocata. regia *Caroli magni*.
 Dracuna, *Ebingem*.
 Druiomagus, *Memingen*.
 Durocortorum, *Arent*, iuxta portum *S. Nicolai*.
 Duromagus, *Durmegon*.
 Epona, *E-enzburg*, supra nouam ciuitatem.
 Fruxinum, *Frysing*.
 Famnodum, *Braunou*.
 Gammodurum, *Constantia*.
 Gefiodunum, *Ips*.
 Gessoriacum nauale, *Gent*.
 Hermonactus, *Kilia*.
 Icius portus, vel *Gessoriacum*, *Cales*.
 Inutrium, *Mirenuald*.
 Isnica Isen, iuxta *Frisingam*.
 Iuliacum, *Iulich*.
 Iuliobona, vel *Vindobona*, seu *Vindomana*, aut *Fauiana*, *Vicna*.
 Iulium Caruicum, *Villach*.
 Iuuauuier, *Salzbourg*.
 Lauriacum, *Lorch*, monasterium iuxta ciuitatem *Ens*.
 Legio Traiana, *Drechshyson*, quasi *Traiana domus*.
 Leodium, *Lutich*.
 Leuphona, *Mollen*, vel *Hanofer*.
 Lirimeris, *Lubeck*.
 Luggedunum, *Seuenberg*.
 Luggedunum, *Vuorcken*, vel mons *S. Certrudis*.
 Marcedurum, *Durcn*.
 Matreio, *Mairan*.
 Matricorum, siue *Dinodurum*.
 Medullum, *Melding*, apud *Muldorff*.
 Melatis, *Vilack*.
 Mecenia, *Motzing*.
 Mogoniacum, *Mentz*.
 Muriola, *Mereck*.
 Namurcum, *Namur*.
 Nasium, *Nause*.

Nemeti, *Spirenses*.
 Neomagus, *Neumegen*.
 Neomagus, *Oppenheim, vel Spira potius*.
 Nouesium, *Neuss*.
 Nouidunum, *Laybach, & sub Norico, Pannonia, Emona, Ciemona*.
 Nouiomagum, *superius Nymag, pagus circa Berccastel*.
 Oscella vallis, *Eschentel*.
 Ouillabis, *Lumbach, monasterium, iam super flumen Ens*.
 Parthanum, *Partenkirch*.
 Pedicum, *Przech, super flumen Mura*.
 Perouium, *sive Patauuum, Pctau*.
 Pheniana, *Laubing*.
 Pisonium, *in ueschelbourg, inter Strubingam, & Deckendorff*.
 Portus Manarmanis, *vel naualia, Campen*.
 Pontes Oeni, *Oetng*.
 Pontes Sarini, *Sarpruck*.
 Pontes Scaphonij, *Scheffelerñ, nunc monasterium super fluuio Isara*.
 Quinctianis, *vel Quinctianorum, colonia, kuntziung, iuxta Filsbouen*.
 Regum, *Do, king non longe à Ratisbona*.
 Rimogagus, *Rcinmag-n*.
 Rinfiana, *Grengen*.
 Ristronomanice, *Mundelhaym*.
 Rufiana, *Vucrms*.
 Sabaria colonia diui Claudij, *Stain an anger*.
 Salinum, *Ofen*.
 Samarobrina, *Cameracum, vel potius S. Quintenus*.
 Sequani, *& Aedui, est Burgundia, & Lotharingia*.
 Sirmium, *Simach*.
 Solaturum, *Soloturn*.
 Sublauiio, *Brixen*.
 Suollis, *Suol*.
 Sumuntorio, *Hohenwart monasterium*.
 Tabernæ, *Zabern*.
 Targerium, *Stulingen*.
 Taradunum, *Riedlingen*.
 Taruana, *Teruan*.
 Taururū, *Alba Græca, propter confluentiam Danubij, & Sauri*.
 Teuto-

Teutoburgium, *Senna Erdet, propter confluentiam Dari in Danubium*.
 Teurum, *vel Beruuum, Pernese, apud lacum Remsee*.
 Tiberiacum, *Berick, vel Berghrym*.
 Tigurina metropolis Norici, *vel Augusta Tiberij, seu Regino, Regenspourg*.
 Tollium, *Doll*.
 Tongeren, *Ciuitas*.
 Tornacum, *Tornach*.
 Traiectum inferius, *V tricht*.
 Treua, *Hesymbourg*.
 Treuironum Augusta, *Frier*.
 Turegum, *vel pagus Tigurinus, Zurich*.
 Vacorium, *vel, ut aliqui putant, Sacarabantia, Gretz*.
 Vagenum, *V uagenhaim*.
 Vallatum, *Feilenbach*.
 Vangiones, *sunt Spirenses*.
 Vespi, *nunc Marchionatus Badensis*.
 Vetera, *Santen*.
 Vetera castra, *Pfeteren*.
 Vosauia, *alias Fielia Oberuefel, ibi casa & sepulta est Mamaea, mater Alexandri imperatoris*.
 Viana, *V ueyjenhorn*.
 Vindonissa, *vel Vindonis, V uindisch, apud monasterium Koenigsfelden, in quo est sepultura Comitum de Habspurg*.
 Vimundria, *Agran*.
 Virunnum, *iudenburg*.
 Visontium, *Bisantz*.
 Vitodurum, *V uinterduer*.
 Zarmis, *Gethusa, domus venationis Zarmidis Regis, nunc Corona apud Septem castra*.
 Zelia, *Cili*.
 Zeugma, *Clausenburg*.

NOMINA PROPRIA

QUIBUS CÆSAR ET
ALIE VIVUNTUR,

Germanicè sonantia.

AMbiorix, *Emberich, vel Heinrich.*
 Ariouistus, *Ernst.*
 Autaricus, *Houptrich.*
 Belloues, *Baldouiff.*
 Bernhardus, *Bernherr.*
 Bituit, *Butwuit.* Britomarus, *Bartmar.*
 Caromandus, *Garman.*
 Castigo, *Castuig.*
 Caramantaledus, *Caltenmantel.*
 Catinaulcus, *Gotuolck.*
 Cauaricus, *Cauarus, & Cauarillus idem, Geber, vel Geuser.*
 Circibulus, *Zinsubel.* Cingetorix, *Simmentrich.*
 Combolomarus, *Cuenualmar.*
 Commanus, *Cunman.*
 Corolanus, *Curliman.*
 Ctruatus, *Gatrat, vel Convad.*
 Damnorix, *Dumerich.*
 Daico, *Duffuig.*
 Eporedorix, *Fridrich.*
 Erudiciomarus, *Huffmar.*
 Litauicus, *Lutuig.*
 Lemnoriolus, *Lonherr, vel Laxenherr.*
 Lotharius, *Lothar.*
 Mennicaptus, *Manshaupt, vel Menschenkopff.*
 Numcius, *Neuumey.*
 Olouico, *Aluig.*
 Orgetorix, *est Horderich, vel Ereutrich.*
 Oriago, *Hortiag, vel Herttumig.*
 Othmarus, *Otmeyer.*
 Senanus, *Sunman.*
 Sigones, *Signuys.*
 Wercingetorix, *Verrfirich, vel Scerfirich.*
 Weroctius, *Vaerdhoch.* Vertico, *Vertuig.*
 Valmarus, *Valmeyer.*

NOMINA

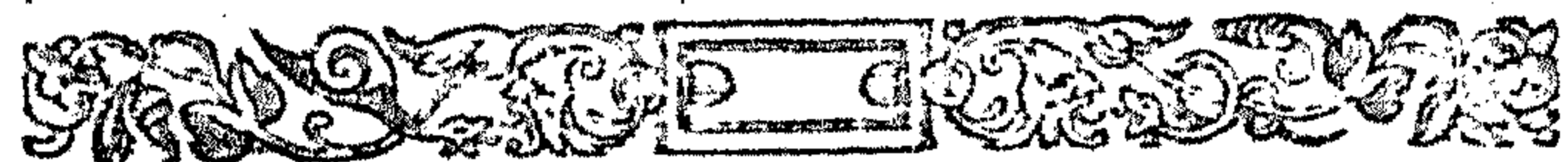
NOMINA VRBIVM

QVARVNDAM ET LOCO-

RVM HISPANIAE,

Hispanicis vocabulis relata.

ANas fl. *Gadiana.*
 Astures, *Asturia.*
 Bætica, *El regno de Granata.*
 Barcinon, *Barcelona.*
 Betis fl. *Guadachibir.*
 Baleares, *Maior, & Minor.*
 Cæsarea augusta, *Saragosa.*
 Castulon, *Cabiglia.* Calpe, *Gibra' terra.*
 Cinga fl. *Ringa.* Cartheia, *Tariffa.*
 Corduba, *Cordova.*
 Carpentani montes, *I monti de Sogouia.*
 Calleci, *Gallicia.*
 Derthofa, *Torthofa.*
 Durias fl. *El Duoro.*
 Emporix, *Empurias.*
 Ebusus, *Eusa.*
 Girunda, *Girona.*
 Hiberus fl. *Hibero.*
 Hispalis, *Sibilia.*
 Ilerda, *Lerida.*
 Malaca, *Malaca.*
 Numantia, *Sora.*
 Nerium promontorium, *S. Maria de finib. terre.*
 Oscenses, *Oscia.*
 Olistippo, *Lisbona.*
 Ophiusa, *Friemintera.*
 Pompeiopolis, *Pampaluna, ex Nauarra.*
 Rhoda, *R. ses.*
 Saguntum, *Mon vedro.*
 Sicoris fl. *El Segro.* Setabum, *Atina.*
 Sacrum promontorium, *Caço S. Vincentio.*
 Tarraco, *Aragon.*
 Tagus fl. *El Tago.* Turdetani, *Andalusia.*
 Valentia, *Valenza.*

DE GALLIÆ DIVI-
SIONE ALDI MANVTII

PAVLI F. ALDI N.

COMMENTARIVS AD
FRANCISCVM MO-
randum Sirenam.

AEP E legendo incurrimus in hæc tria Gal-
liæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Bracha-
tæ: nec tamen omnes, quæ sit earum diffe-
rentia, nouere, quod ostendere, breui defini-
tione proposita, veterum testimonio con-
bimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominum cul-
tu; à regione sic: Gallia vel transalpina est, quæ vltior e-
tiam dicitur, vel cisalpina, quæ ceterior. vtraque diuiditur in
duas: transalpina in Narbonensem, & comatam: cisalpina in
transpadanam, & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc
modo: Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. coma-
ta est omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ
postea Narbonensis dicta: togata, cisalpina omnis. de comata,
probat Plinius lib. 4. cap. 17. Gallia, inquit, omnis, comata vno
nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur: amni-
bus maxime distincta, à Scalde ad Sequanam Belgica: ab eo
ad Garumnam Celtica: eademque Lugdunensis: inde ad Py-
renæi montis excursus, Aquitania, Aremorica ante dicta.
Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim libro tertio
cap. 4. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam om-
nem transalpinam comatam fuisse: postea verò Narbo-
nensem, in qua fuere Allobroges, Prouinciã à Romanis fa-
ctam, Romanorum hominum consuetudine alere comas de-
fuisse. Intransas enim gentes vocat Plinius alpinas quoque gen-
tes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Gallia partem
fuisse, lib. 11. cap. 37. Nomina, inquit, ex eo capillaris alpium
incolis, Gallia Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gal-
lia à

lia à C. Cæsare in prouinciæ formam est redacta: quia tamen
Narbonensis prius prouincia facta fuerat: ideo Prouinciæ no-
mine, quod hodie quoque retinet, semper appellata: reli-
qua verò Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. pro-
pterea nec Agrippa, cum Galliam longè latèque metire-
tur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciæ separa-
tæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa vniuer-
sarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Ocea-
num, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem
Galliam excludit, longitudinem ccccxx. pass. latitudi-
nem cccxiii. computauit. & Catullus Comatam appellauit
Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?

Mamurram habere, quod comata Gallia

Habebat omnis, vltima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina,
significetur in iis Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philip-
pica 11 x? Galliam togatam remitto: comatam postulo.
Fuit enim hoc Antonij consilium, vt cisalpinam Galliam D.
Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam au-
tem à L. Planco tunc administratam, quæ longe erat fir-
mior, sibi assuere, quo posset deinde superatis Alpibus, in
Bruti prouinciã, quæ Togata Gallia à Romano vestitu vo-
cabatur, impetum facere, Brutoque eiecto, urbem ipsam,
exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit.
subiecit enim in eo loco, Otiosus videlicet esse mauult. Et
Philippica v. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem An-
tonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Co-
mata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: toga-
ta verò cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à su-
pero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Phi-
nius: Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Gallia co-
gnomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit: nam
ita Anconem Italiae adiudicasset: sed Gallorum, veterum
incolarum, rationem habuit. quis autem Anconem cis Ru-
biconem esse nescit? Mela quoque togatam nominat Gal-
liam: & ait: Carni, & Veneti celunt togatam Galliam. Pla-
cet autem Dionis verba recitare ex libro 46. quæ Galliarum
distinctionem ostendant, adiuncta nominis causa & To-
gatæ, & Comatæ.

λεπίδω πλω Ιβηρίαν πάλαν καὶ πλω Γαλατίαν πλω
Ναρβονοσίαν, Ἀντωνίω δὲ πλωλοιπλω Γαλατίαν, τλώτε
ἐπὸς τῶν ἀλπέων, ἐν πλω ὑπὲρ αὐτάς ἐσαν ἀνογειν δοθῆ-
ναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγ ατα, ὅτι τὸ εἰρηνικώτερα
καὶ τὰς ἀλλὰς ἐδοκεῖ εἶναι, καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐσθῆτι τῇ Ρω-
μαϊκῇ τῇ ἀσικῇ ἐχρῶντο ἡδὴ, αὐτὴ δὲ ἡ Κόματα, ὅτι οἱ
Γαλάται οἱ τῶν τῆ ἐς κόμω τὸ πλεῖστον τὰς σείχας ἀνι-
νέντες, ἐπίσημοι καὶ τῆτο καὶ τὰς ἀλλὰς ἐσαν.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Nar-
bonensis nominata. Plinius lib. 3. cap. 4. Narbonensis provin-
cia appellatur pars Galliarum, quæ interno Mari alluitur, bra-
chata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, Alpiumque sã
luberrimis Romano imperio iugis: a reliqua vero Gallia la-
tere Septentrionali montibus Gebenna & Iura. Et Mela lib.
2. cap. 3. Pars Galliæ nostro mari appoita, fuit aliquando bra-
chata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Piso-
nem, Brachatæ illum cognationis de iecus appellat. quod a-
uius eius maternus trans Alpes natus erat. Et in oratione pro
Fonteio, Sagatos, brachatosque vocat Callos, qui Fonteam
accusabant, cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat ora-
tio, Fonteius præfuisset. Quo patet, licet ea Galliæ pars no-
men mutauerit, Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, aptas
tamen Brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tuni-
ca fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: co-
mata tamen potius, quam à brachis dicta, quæ capillatior fuit.
Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam pu-
tem: recitabo illud Suetonij, quod in Caij Cæsaris vita scri-
ptum est: Idem in curia Galli brachas deposuerunt, latum cla-
uum sumpserunt. Latus enim clauus tunica senatorum Ro-
mæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

V E T E-

V E T E R V M G A L L I Æ

L O C O R V M, P O P V L O R V M,

V R E I V M, M O N T I V M, A C F L V -

i o r u m, A l p h a b e t i c a d e s c r i p t i o,

*eorum maxime, quæ apud Cæsarem in Commentariis
sunt: & apud Cornelium Tacitum:*

A V C T O R E

R A Y M V N D O M A R L I A N O V I R O
clarissimo & sui temporis eruditissimo.

A

CAESAR, in Commentariis Galliam in tres par-
tes diuidens, loca Galliæ Prouinciæ à Romanis
tunc possessæ, Britannia Vltioris, quam An-
gliam dicimus, Hispaniæ etiam Citerioris, ac po-
pulum cis Rhodanum, transque Rhenum Flumina sitorum
annectit, qui omnes lingua, institutis, Legibusque inter se e-
tiam tunc differebant.

Aduatici, Belgarum Populi, Regni Eburonum (nunc Leo-
dinentium) finitimi: ac Neruii (nunc Tornacensibus) pro-
ximi: habebant amplum, & in altissimis rupibus Opidum:
Forte nunc, *vt quibusdam videtur*, est Opidum appellatum
Beaumont, vicinum Thuduino, in finibus Hannoniæ. Hos
ex allusione vocabuli *complares* credunt esse eos qui Douai-
cum, Atrebatensis Diocesis Opidum, non longe a Camera-
co vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Teutonif-
que prognati erant, qui Transihenani fuerunt. Sed magis
coniectura est, Aduaticos fuisse eos, qui *hodie* Gallicam Bra-
bantiam, vbi Opidum, Niuella est, partemque Hannoniæ
circa Cannetum montem, & Bintiium Opida Cameracensis
Diocesis, finitimamque his loca extra Francorum Regnum
inhabitant: vbi locus quidem in vici formam redactus est

Y Y

fere desertus. cuius nomen *Gallica lingua veteri* satis alludit, & monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visuntur. Hi Bolleducentès dicti. Vide de his apud Cæsarem, pag. 46. & 52. & 54. & 115. & 128.

Agendicum, inter Celtas Opidum, Senonibus, Parisiis, Velauduno Opido Senonum, Genabo Carnutum Opido, & Nouioduno, Auaricòque Biturigum Opidis proximum, in regno Francorum situm. Prouius *Gallicè*. pag. 151. & 176. & 185.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad Ripas Rheni Citerioris sitam, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*: in qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris coniugem, Neronisque matrem natam esse, ac veteranos, & Coloniâ illuc deduci imperasse, Vbiorumque gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam urbem fatali igne paullo post consumptam refert: in qua Capitolium, & loca, ac ædificia fuere, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Alduaduius, Celtarum est Fluius, *Gallicè* Le Doux, oriens circa Montem Iuram, Sequanos ab Heluetiis diuidens: lapsusque per Comitatum Burgundiæ, Montem Bellicardum, Insulam ac Claraualem, Castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc interfecat: dehinc, Dolam Opidum præterfluens, circa Viredunum castrum non longè à Cabilonensi vrbe Arari Fluius, cui *nunc* Saona nomen est, miscetur, & Dubius *nunc* vocatur ad Sequanos prorsus pertinet. pag. 24.

Alexia, inter Celtas opidum Mandubiorum, in Ducatu Burgundiæ, in vrbibusque Aeduorum, non longè à Lingonibus: in vici formam redactum, nomen retinens, à quo etiam *hodie*, et *plerisque placet*, magna pars eius Regionis Alletū nuncupatur, nec longè distat a vico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris Lili formâ Cæsaris iussu, *ut ipse scribit*, factæ sunt. pag. 192.

Allobroges, erant Populi citra Rhodanum Fluium, & Lemani Lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Genouam Opidum, vbi sollemnes nundinæ nostra Aetate celebrantur in Sabaudia, locaque finitima incolentes: qui etiâ fuere finitimi Vocontis Populis, propinqui Centronibus,

nunc

nunc Tarantasiis, ac trans Rhodanum vicos, & possessiones habebant circa Regionem, quæ *hodie* Bressa dicitur, ad Duceum Sabaudiæ spectans; quam Fluius Indis irrigat, citra Ararim Flumen. Hos memorat *Iuuenalis Satyra prima*, & *Salustius in Catilinæ historia*, referunturque in *epistola Planei inter Familiares Trullij*, quæ incipit, *Nunquam mehercule*. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliæ Prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paullo antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum erat, cum esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna Ciuitas Metropolis, secundum *Strabonem*. Hi sunt *hodie* Sabaudientes appellati, quibus Dux præest, vetustate imperij, & nobilitate generis longè clarissimus. Caput generis Taurinum. Nam Vercellas in dotem eius maiores a Vicecomitibus habuerè, pacis admodum studiosi. pag. 4. & 5.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam v. Legionem transduxit per fines Centronum, qui *hodie* Tarantasiij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur: quibus *vulgo* Mons Cinesius, seu Cinerum nomen est: quæ & Pœninae, *ut quidam volunt*, dicuntur, quod Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. *Tacitus* autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas Summas *Cæsar* appellat, quod inter omnes magis emineant: quarum iter patefieri volebat, quò magno cum periculo, magnisque cum portoriis mercatores ire confluuerant, proximæ Veragris Populis, quorum vicus erat Octodorus, *nunc* D. Mauritius dictus: Harum vnâ diœcesis Augustensis, D. Bernardi Montem *vulgo* nominat: Alteri Sedunensis diœcesis Mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas *Cornelius Tacitus*, & *veteres* dixerè maritimas: Hæ in prouinciâ Hebrudunensi, locisque Ligustico Mari finitimis consistunt: quæ ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciâ. Alpes item fuere, quas idem *Tacitus*, & *Prisci* dixerè Ræticas, à Rætis Populis, qui, ex Tuscia profecti, duce Ræto, ea loca tenuere; forsan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curientis diœcesum oritur;

Y Y 2

quas Lepontias *Cæsar*, & alij *scriptores* appellauere. *Nunc* D. Gotthardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse *quibusdã placet*, quibus in loca Rheno, Oceanoque finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat *Tacitus*, quas sentit esse proximas Ratis, quas forte ex Italia per Taruisinam urbem in Styriam, & Austriam iter est.

Aambarri inter Celtas, necessarii erant, & cõsanguinei Aeduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. *Nonnulli* autem, quod fuerint Niuernenses Aeduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli, quo Actas nostra utitur. Ambarros etiam (aut potius Ambactos) dicimus Ciuitatum clientes, seu adherentes. Opidum Ambarrorum Pagus Semarius, siue Mons Barri dicitur. pag. 7.

Ambiani, Amiens *vulgo* in Picardia posita. Hanc Rex à Duce Burg. repetit. pag. 39, & 45.

Ambibariti erant Pop. in quos Cæsar hiemandi causa. C. Antistium Rheginum cum Legionem vna in v r i. Commentarij sine misisse commemorat. & forte erant Ambiantes, vel aliqui his proximi, vt eos Atrebatenses & Morinos finitimos in fide cõtineret. Non enim est verisimile, quin aliquã Legionem illic collocauerit, vt superioribus annis conuenerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus. pag. 204.

Ambibarij, Populi Celtarum, inter Armoricas Ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam Citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti. pag. 196.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobiis, Nannetibus, Diablintribus, & Osiliinis proximi, in Britannia Citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum, Dauraches *Gallis*. pag. 61.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas Populi erant, citra Rhenum, & Mosam, Flumina. Ad quos prædandi, frumentandique causa partem Equitatus miserant. Vsi petes Germani, & Tenchtheri Populi, qui cis Rhenum transientes finibus suis Menapios (*nunc* Iuliacenses) expulerant. *Inde coniectura est*, hos Ambiuaritos incoluisse eam Ducatus Brabantiae partem, in qua Buscuducis, Breda, & Bergæ Opida, Leodiensis Diocesis, & Antuerpia Opidum, Cameracensis Diocesis extant, Nussiaque, & Geldria Citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabantiae vsque Tungros Opidum

Opidum prope vsque Leodium, vt *plerisque placet*, Mare Oceanum protendebatur. pag. 77.

Anarta, Populi trans Rhenum, & Danubium, cui, ac Herciniæ filuæ, quæ ingens erat filua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt *plerisque placet*, pridem partem habitauerunt Pannoniæ. pag. 141.

Ancaltes, Populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrogis, Cassis, & Cenimagnis proximi. pag. 105.

Andes, Populi inter Celtas, Curiosolitibus, Venetibus, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatus Bituricensi, Oceanoque proximi, quos Ligeris Flumen alluit. Ciuitas est inter Galliae primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, & Francorum Regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in Regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam Regni iura deueniunt. quæ mox Reges Francorum ex testamento Rhenati vltimi sibi adsciuerunt. pag. 55. & 155.

Ansuarios, Germaniæ inferioris Populos, proximos Phrysiis, pullos à Caucis, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Antona, in Anglia Fluvius. *Tacitus*.

Antuates, Populi citra Rhodanum, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ Opido ac Galliae Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat vicus, & Præfectura quædam Monachorum inter Geneuam, & Delphinatum, qui est Geneuensis diocesis. Videntur tamen, secundum *Cæsar*is descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges, & vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diocesis nomen est. Hos quidam *hodie* Vautuates appellant. pag. 57.

Aquitania Regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliae existimanda est: hanc Garumna Flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum Mare attingit. In hac sunt Metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumque suffraganeæ: pars item aliarum Metropolum extra terminos eisdem sitarum. Quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hanc Galli *hodie* nuncupant. Hæc cum olim à Regibus Francorum Ducibus Normanniæ transdita esset, qui postea Regnum Angliæ occuparunt, cum illam post varias contentiones c. & l x. amplius annos Angli tenuissent, Caroli v r i. auspiciis tandem ad Francos rediit. In hac cum alij Principatus celebres sunt, tum Fuxensis: quorum Princeps Nepos ex

forore Ludouici XII, qui nunc rerum in Gallia potitur, vitis apud Rauennam Hispanis memorabili proelio, vitam cum Principatu amisit. Sicque eius opida ad Regem, nullis relictis heredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta. pag. 1. & 68.

Arar, Celticæ Fluius est, *nunc* la Saone. Oritur in Diœcesi Tullenti, finibusque Burgundiæ, & Loringiæ, non longe à Monte Vogeso, quo Mosâ flumen profluit. Intersecatur eam Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tum eam, quæ regia dicitur. Illi Comes, *ut hodie loquuntur*, huic Dux, à Francorum Rege institutus, præerat: qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluetiis occiso apud Nanceum, ad supremum ius Regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiæ Dux sit, sed Comes tantum. Intersecatur Cabillonem, ac Matisconem Ciuitates, tunc Aduorum opida. Prolapsus ad Lugdunum urbem, Rhodanum influit. Quem fluuium *Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia VII. memorant.* pag. 8.

Arduenna silua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno Fluiuo per fines Treuironum ad Nervios (*nunc* Tornacenses) & initium Rhemorum pertinens, millibus passuum amplius in longitudinem patet. Attingit enim Menapios, (*nunc* Iuliacenses) Aquilgranum opidum, Eburones, (*nunc* Leodienses) Condruios, Aduaticos, qui erant pars Comitatus Hannoniæ, Luxemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Loringum, Limburgensemque Ducatus, Eifliam, & Comitatum Namurcentem, Metensium, Moguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum, *nunc* Colonensium, & Catalaunæ Diœcesis fines, in qua sunt vici, castella, & opida multa, ac complures insignes abbatiæ, præsertim ordinis D. Benedicti, scilicet Diui Huberti, Leodiensis Diœcesis, Diui Cornelij, Colonensis Diœcesis: cuius siluæ extrema pars versus Belgas sunt Mosâ, & Scaldis fluuij. Scaldis verò Mosam influit: qui fluuij, & silua nomen retinent priscum hac etiam tempestate. pag. 96. & 143.

Aremici, Populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longe à Gaballis, Aruernis, Heluiis, Ruthenis, Massiliensibus, & Cadurcis. Hos *coniectura est* fuisse Artomicorum Populos, quorum Ciuitas est Episcopalis, & Prouinciæ Viennensis,

Viennensis, in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, vbi Principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus *vulgo dictus*. Horum princeps, Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium, Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno proelio victus, & cæsus est. pag. 189.

Arenacum, inter Coloniam, & Traiectum vrbes Episcopales, locum ultra Nouesium, Rheno adiacentem, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Armoricæ Ciuitates positæ erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caderes, Oislini, Lemouices, Vnelli, Populi oppositi Angliæ, Britannia Citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi subditus, præfuit: nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filiz, ad Regem redacta. pag. 196. & 223.

Aruerni, Populi inter Celtas, finitimi Aduis, Biturigibus, ac Borboniis, nec longè a Lemouicibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Duci Borbonij adscribitur. In Francorum Regno siti. Hos memorat *Lucanus in primo.* pag. 19. & 31. & 156. & 157.

Afciburgium, Opidum Germaniæ, non longè a Rheno fluuiio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Castra situm, Nucsiæ, & Cleuensi Ducatui proximum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Afcipyrgion olim ab Vlyssæ, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas Populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas est, nomen adhuc retinens in Prouincia Rhemensi. Regem agnoscit. Arras *hodie*, vulgò nuncupatur. In hac laudatissima texuntur aulæa. pag. 39. & 46.

Auaricum, erat opidum Celtarum maximum, munitissimumque, in finibus Biturigum, agri fertilissima regione ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens vnum, & perangustum aditum, proximum Nouioduno, opido Biturigum, ac Genabo opido Carnutum, & Velaunoduno opido Senonum, in Francorum regno situm, Burges, vel Viarons, à *Gallis appellatum.* pag. 160.

Auenticum, Heluetiorum caput fuisse, testis est Tacitus.

Ammianus Marcellinus scribit, suis quidem temporibus desertam Civitatem, sed non ignobilem quondam, ex Aedificiis iis semirutis, colligi. Hodie latè patentés ruinae visuntur, & retinet patria lingua priscum nomen Auenche, *Vicus, in Agro Vantuatum.*

Aulerci, Populi erant inter Celtas, Aeduorum clientes, de Ange, *dicunt, siue Rhoanum. pag. 195.*

Aulerci, item Populi inter Celtas, ex Ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellatur, proximi Rhedonibus, Sefuuiis, Curiosolitis, Osiflinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis, in Prouincia Turonenti, & Francorum Regno siti, quos *nonnulli* Aurelianenses esse opinantur. Sed illi Prouinciæ sunt Senonensis. *pag. 55.*

Aulerci, item inter Belgas, proximi Euburonibus, Lexouuis, ac Velocasiis. *pag. 65.*

Aulci, Populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Tarulatis, Sontiatibus, Cocolatibus, & Hispaniæ Citeriori, in regno Francorum siti: quos *coniectura est* fuisse Auscitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est Metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum vrbs opulentissima Heluimberum, *vt refert Pomponius Mela. pag. 71.*

Axona inter Belgas Fluuus est, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado transitus est. La Disne *vulgo* dicitur. In huius Fluminis trāsitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere 11 x. millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem Diocesium partiens, *Gallice* Auais *nunc* dicitur. prope Opidum quod vocatur *Gallice* Latonio. *pag. 40. & 42.*

B

BAcenis, silua ingens trans Rhenum, Sueuos à Cheruscis pro natiuo muro diuidit: *nunc, vt opinio est,* Nigra silua dicitur, non longe à Friburgo Opido, & Badeni Agro, inter Athesim, Rhenum, Necharum, Mogannum, & Danubium, Germaniæ Flumina, Herciniamque siluam, & Hasiæ, Regionis Germanicæ, montes. *pag. 133.*

Bataui, Populi inter Belgas. nam Mosa Flumen parte quadam ex Rheno recepta longe fere ab Oceano 1 x x x. millibus passuum, quæ appellatur Vualis, Insulam efficit Batauorum, in

rum, in Oceanumque influit. Hi *hodie, vt plerisque placet,* Hollandi dicuntur, Diocesis Traiectensis, propinqui Phrysiæ, & Ducatus Geldriæ, ac mari Oceano finitimi. Hos memorat *Lucan. lib. 1.* Hi à Cattis populis Transrhenanis, Cheruscis, & Legiis Pannoniæ Populis vltra Hercyniam siluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ vacua cultoribus, simulque Insulam, inter vada sitam, occupauere. Quam Mare Oceanum à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera, circumluit, *vt refert Cornelius Tacitus:* dicens, apud Batauos fuisse olim Lucum sacrum, qui, *vt coniectura est,* hodie in finibus vici Haghæducis in Hollandia extat. nec longe, *secundum Tacitum,* est Insula, nomine Mona, vnde forte Monachum Opidum, vel Monasterium ciuitas Episcopalis est. *pag. 78.*

Batauodurum, inter Coloniensem, & Traiectensem, vrbes Episcopales, locum vltra Nouesium, in finibus Ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat *Cæsar;* sed *Tacitus.*

Belgæ Populi multarum Ciuitatum, Opidorum, ac locorum, Mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana Fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenum antiquitus transductis, Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu *nunc* sunt valde culti, humani, & satis effeminati, continuèque sunt apud eos Mercatores, quo per ætates commerciæque mores hominum mutari constat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis: cum earum suffraganeis intra Oceanum Mare, ac eadem tria Flumina constitutis. item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, Silua Arduenna vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis Populis, ac locis: & plerique Principes, tum profani, tum sacri, Ducésque, & Comites, Ciuitatésque, quarum multæ liberæ, suóque iure agunt, aliæ Francorum Regi obtemperant. Quod superest, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorum electores, sunt & Francorum Regis, quos Pares vocant ferme omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat *Lucanus in primo.* In his Belgarū clarissimi erant Tre-

uiri, quorum vrbs opulentissima Augusta, *vt refert Pomponius Mela*, quæ *nunc* ignoratur. In Belgica autem à Iul. Cæs. vsque in tempus inclinantis imperij legatum Romani diutius habuerunt. Nunc verò vice Procontulum, & Legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsunt Episcopi, ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt & collectores, quos *Prisca Actus* Quæstores appellauit, atque Reges, & Principes, qui, velut Centores, decreta Pontificis Maximi, & censuras reuerenter exsequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deferunt, pag. 2. & 37. & 40. & 235.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomen adhuc retinet. Dicitur etiam videri potest Belgium, pro Belgarum regione: *vt apud Livium* Samnium, pro Samnitium regione, pag. 107.

Bellocassi, Populi inter Celtas, proximi Lexobis, quos, *opinio est*, esse Baiocenses. Eorum Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Rotomagensi, Ducatu Normaniæ, & Regno Francorum sita, pag. 195.

Bellouaci, Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Rhementi, ac Francorū regno sita. *Hodie* Beauuoisin, pa. 40. & 45. & 186.

Betasios Germaniæ Populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Barauis, Tungris ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse *coniectura est*, ad vtranque Mosæ Fluminis ripam cis Rhenum sitos, in Dicecesi Leodienti. Hos *Cæsar* non memorat, sed *Tacitus*.

Bibraete Opidum Aeduorum in Celtis, longè maximum, ac copiosissimum, & maximæ apud Aeduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hiemauit. In Francorum regno situm, in formam ruris redactum: & in radicibus montis, non longè ab Aedua Ciuitate, positum, nomen retinet, pag. 15. & 183.

Bibrax, Opidum Rhemorum in Belgis, vltra Axonam flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons, in Francorum regno situs: nunc nauis, interdum vado transiicitur. Portus prisicum opidi nomen Latine retinet, pag. 40. & 188.

Bibroci,

Bibroci, Populi in Anglia, mari proximi, & Cæsis, Ancalibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis, pag. 106.

Bigerrones, pop. in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarufribus, Sontiatibus, & Hisp. Citeriori, in Franc. regno siti. Comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est in Vasconia consistens. Nomen retinent, vbi Turia est, & castrum Begora, & Episcop. Bisterensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit, pulsisque inde Mauris, successoribus suis Regnum per manus reliquit, pag. 71

Bingiam, *nunc* Pingiam, Germaniæ Opidum Belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem, & Confluentiam opidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Bituriges, Populi inter Celtas. Eorū fines ab Æduis, quorum erat in fide, Ligeris fluuius diuidit. proximi sunt Aruernis. x x i. vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsare commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est metropolis, retinens nomen. Carolus v i i, qui, pulsis Anglis, Francorum Regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur, in Regno Francorum sita. Hos memorat *Lucanus lib. primo*, pag. 156. & 207

Elannonij, (Brannouij magis legitur) Populi inter Celtas, proximi Seguisanis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant: qui fuerunt fortè & Brannouices: qui dicuntur à *Gallis de Blano*, pag. 195.

Boij, Populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Australibus, ac Danubio Flumini proximi. Qui in Agrum Noricum transiuere, Noriamque oppugnarunt, expulsis, *vt coniectura est*, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trans Danubium, non longe ab ortu eius, & Atheis Fluminis sita, Noricus Ager appellatur, Boiorum pars Aeduis Cæsare deprecantibus, deuictis Helueticis, quorum in societate domo excefferant, in finibus Aeduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobiam, Ciuitatem exiguam, & infirmam, non longe ab Auarico, opido in finibus Biturigum sito, eis per Aeduos attributam, habitauerunt: Boij primùm, post Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, vbi Nuringa est opidum, in

medio fere Germaniæ situm, in Augustenses proten luntur, cum quibus, & aliis finitimis Transrhenanis vsque ad Erisinam urbem, & terras quas hodie Sigismundus, Austriæ Dux, possidet, ac in fines Tridentinos sæpe tunc, & continue vsq; nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij *hodie* dicuntur. pag. 4. & 18. & 158.

Bonnam, Opidum ad Citeriores Rheni ripas situm, & Colonia vrbi, ac Confluentiæ Opido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Brannouices, Populi inter Celtas, Proximi Segufianis, Ambuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant. *Hodie*, la Moriane. pag. 195. Idem forte, qui & Brannouij.

Bratuspantium, Opidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Suefionibus, in Francorum Regno situm. pag. 44.

Brigantes, in Anglia Populos, Silurum gentem, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in Insula *ibsi* memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli causa ex Belgis transferunt, qui omnes ferè his nominibus Ciuitatum appellantur, quibus orti Ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde *opinio* est, eorum linguam ex Populorum diuersitate compositam, intellectu, scientiæque loquendi difficiliorum esse, quòdque Germanos præ ceteris caros habeant, quia plerique Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transuerunt, à quibus postea Angliæ pars maritima originem sumpsit. Hos refert *Lucanus* ultra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia Insula in circuitu bis ∞ millia passuum. Apud hos erat, & est, magnus pecorū numerus. Hæc Insula Angliæ, Germaniæ Populis in eam classe sæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad Septentrionem vergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admittis, occuparunt, hodièque tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maximè semper infesti, Populi moribus inconditi, efferi, nullas prope vrbes habent. nemora, & filuas bellis ingruentibus petunt,

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorū occupante, aliquando præfuit,

vt aufer est Tacitus, Germaniæ inferioris populos, Tenthetheris, & Phrytus proximos, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

C

Cabillonum, Opidum Aeduorum, inter Celtas, quod, *coniectura est*, fuisse Opidum Cabillonem, ad ripas Araris Flauij, vbi rei frumentariæ, commercique, & commeatus causa sæpe Romani negotiabantur. Mariscone Opido finitimum, in Prouincia Lugdunenti, Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno situm, nomen retinens. Challons sur Saone, pag. 204.

Cadetes, Populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemoicibus, Rhedonibus, Veneris, Andegauentibus, Cenomanis, in regno Francorum siti. pag. 196.

Cadurci, Populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gaballis, Vellauniis, Lemouicibus, & Aruernis Quorum sub Imperio, esse contueuerant: Ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita: nomen retinent. Hos memorat *Iuuenalis in prima satyra* 3. lib. Nec longè erant à finibus Prouinciæ Romanorum. pag. 195

Caletes, Populi inter Belgas, Morinis, Oceanoque Mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuissimus in Britanniam (nunc Angliam) transectus. nomen retinent. Morimentis sunt Diocesis, in Regno Francorum siti, Anglorum Regi subiecti. pag. 39.

Camulodunum, in Anglia Opidum, seu Colonia. Nihil de hoc *Cæsar*, sed *Tacitus*: quem post Cæsarem fere c, & x x. annis Historiam scripsisse, constat: præsertim ex libro quem de *Oratorum, & Poetarum collatione* edidit.

Caninefates, Populos, Batauis finitimos, & eandem Insulam colentes, qui, origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Cantium, in Anglia ad Mare est in angulo imi, minorisque lateris ex tribus eius insulæ lateribus, contra Galliam, quò ferè omnes Gallicæ Naues appellant, & ad Orientem Solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ Regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt conuetudine. Huic

maritimæ Regioni i v. Reges præerant, quibus Cæsar, quidquid in annos singulos vectigalis Populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc regio Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigalis Romano Pontifici facta est, Quæ tunc à Romano Pontifice in Angliam mittitur, qui censum annum exigat, non dissentiente Rege. In Cantio ciuitas est Metropolis, nomen retinens. Ferè habet omnes Episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas Metropoles solum habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quod omnes olim Episcopi Scotiæ quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subiicerentur. pag. 101. & 106.

Cantabri, Populi Ciuitatum Citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitanæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatis, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocofatis, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitanæ contra exercitum Cæsaris, cuius Dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vnà cum Patre, à Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio. pag. 71

Cargali, Populi Transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto, Germanorū Rege, transportati, quos non ab re *opinari possimus* eisdem fuisse cum Harudibus, ab ipso Rege similiter translatis

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Francorum bibuo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomen *Latine* retinens, in Francorum regno sita. pag. 129.

Casi, Populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. pag. 105.

Cattos, Populos Germaniæ, trans Rhenum Flumen, Liguis, Hungariæ populis, Cheruscis, Hercyniæque siluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo sale fœcundo pugnabant, & in æternum discordabant, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Catuaci, Populi inter Belgas, Neruiis, Caletibus, Veromāduis, ac Condrusis proximi, quos fortè Douaci opidi incolas, Diocesis Atrebatensis, *opinari licet*. pag. 39.

Caturi-

Caturiges, Populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, quæ iter erat ab Alpibus Graiis ad opidum Geneuam, lacum Lemanum, & Rhodanū fluuium, quos *verisimile est*, fuisse Diocesis, vel saltem Prouinciæ Tarantasiæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. pag. 7.

Celtica, quæ & Gallia *olim* à Romanis dicebatur, Vesontinam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem ciuitates Metropolitanas, earumque suffraganeas omnes inter Garūnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas cōplectitur. In hac sunt Ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Bourbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorum Reges, à Philippo scilicet Valesio, cognominantur & Normaniz, quoad citra Sequanam se extēdit, Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Altsiodorensis, montis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Bellouacensis, de Iouigni, Principatus Atræsiæ, multique alij, & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clarissimi sunt Aelui. Horum vrbs opulentissima Augustodunum, *vt refert Pomp. nunc M. la.* cui Gallica lingua alludit, Autum appellando. cuius Celticæ terminos, quoad R. Imperium in Gallis viguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, *vt nonnulli scripserunt*. Hi propriè Franci *nunc* dicuntur. pag. 1.

Cenimagni, Populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Sagontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Calsis. pag. 105.

Centrones, Populi finitimi Garocelis, & Caturigibus, nō lōgè à Vocontis, & Allobrogibus erant, inter Alpes Graias, quæ *hodie* dicuntur Mons Cinerum, siue Cinesius, & urbem Geneuam, lacumque Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nūc autem Centrones sunt Tarentasij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, Ciuitas est Metropolis. Quidam & Centrones legunt, pagina 7.

Centrones, item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorum (*nunc* Tornacensium) erant, proximi Grudiis, Leuacis, Pleumosis, & Gordunis. Fortè sunt *nunc* Cortracenses, in Flandria, Tornacensis Diocesis, pag. 7. & 115.

Ceracates, Germaniæ Transrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Chamanos, Germaniæ inferioris populos, prideri Phrysiæ partem, Oceanum Mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac saltibus vberrimam incolentes,

quam mox Tubātes Populi, pōst Vſipij (Germanica itidem gens) inhabitauerunt, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

Cheruſci, Populi Germani gente; nomine, & numero appellati: cis Rhenum Fluum inter Belgas, Eburonibus, qui *hodie* Leodienſes, & Condruſis proximi. Hos, *coniectura eſt*, fuiſſe inter Populos Leodientis Diœceſis. pag. 40.

Cheruſci, Germaniæ populi, Tranſrhenani, quos Bacenis; filia Germaniæ ingens, (*nunc* Nigra, *ut plerique placet*, dicta) a Sueuis pro natiuo muro diuidit. Hos *Tacitus* refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligis, Hungariæ Populis. pag. 133.

Cimbri, Populi, Rhenum Fluum tranſeuntes, deſiſtis (vbi poſtea Aduatici incoluerunt) citra id Flumen impedi- mentis, omnem Galliam vexando, & occupando, ſolis Bel- louacis reſiſtentibus, iterque p̄r Galliam, Prouinciam Ro- manorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat *Lucanus lib. 1.* quos à Dacia, quæ Dania dicitur, veniſſe, *opinio eſt*. Hi Zelandiam *hodie* tenent, Zelandique nuncupantur. pag. 22. & 26. & 198.

Ciuaronem, Opidum proximum Hiſarę Flumini, Vocon- tiis Populis, Montique Cineſio, & Allobrogibus in Sabaudia; non memorat *Cæſar*, ſed *Plancus* inter *Epistoſas familiares Tul- lii*, in illa, quæ incipit, *Nunquam m. hercule*. Quibus in locis, *opinio eſt*, Cæſarem, initio Gallici belli, v. Legionem ex Italia tranſduxiſſe: *et veriſimilius eſt*, quàm quod per Eporediam; urbem Episcopalem, & Auguſtam Prætoriam, ac montem, cui Coloniæ iugum vulgò nomen eſt, inter Cineſium, & Sancti Bernardini Montes iter fecerit, cum hoc impeditius, ac prolixius videretur.

Cocoſates, Populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vo- catibus, Taruſatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hiſpaniæ Ci- teriori, & Garumnæ Fluuii: in Fræcorum Regno ſiti. pag. 71.

Condruſi Belgarum Populi inter Eburones, (qui *nunc* Leodienſes ſunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clien- tes) Menapiis, Moſæ Fluuii; & Siluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos eſt ad ripas Moſæ Opidum ab Antonino Pio, *ut quidam ſcribunt*, condi- tum, & Benefacta appellatum. nomen retinent. Diœceſis ſunt Leodientis, & vſque ad ciuitatis fere mœnia protendun- tur, cuius Antiftiti etiam ſubiacent, *nunc*, Ducatui Luxembur- genſi;

genſi, ac Comitatu Namurcenſi, & Moſæ fluuii finitimi. pag. 39. & 144.

Confluens Moſæ, & Rheni fluminum in Sicambros (*nunc* Geldrenſes) ad Menapios, (*nunc* Iuliacenſes) vt olim ſe ipſi Menapij protendebant, eſt longè ab Oceano ferè lxxx; mille paſſibus, proximus Nouiomagio, Geldrenſium opido; Diœceſis Traieſtenſis, Prouinciæ Colonienſis, inter Buſ- cumducis, & Hœldem, opida Ducatus Brabantiæ: in quorū Sicambrorum fiſes equitatus Vſipetum, & Tenchtherorū poſt prælium, & fugam ſuorum ſe tranſ Rhenum recepit: in- ter quem Confluentem, & Colonienſem Ciuitatem, (quæ poſt Vbiorum fuit) ponte factò, *Cæſar*, primò tranſiit ex- ercitus. pag. 81.

Curioſolitæ, Populi inter Celtas, ex maritimis Ciuitati- bus Oceanum attingentibus, quæ Armoriciæ appellantur; proximi Andegauenſibus, Seſiuuis, Oſiſinis, Vnellis, Vene- tis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Coriſopitenſes eſſe, *plerique placet*. Quæ ciuitas eſt Episcopalis, in Prouincia Turonenſi; Britanniæ ducatu regnòque Francorum ſiti: Cornouaille; *Galliæ*. pag. 55. & 196.

D

Daci, Populi erant Tranſrhenani; Danubio fluuii; & Anartibus, ſiluæque Hercyniæ finitimi, quos o- lim Hungariæ partem habitaiſſe, *plerique* tranſdūt; & poſt in maritima loca Noruegiæ proximâ ceſiſſe. *Luca- nus lib. 2.* pag. 141.

Danubius, Fluuius Germaniæ, ex Monte qui *ab alijs* Ira- neus dicitur, non longè à Rhæticiſ Alpibus, Athetiſque, & Rheni, Germaniæ fluminum, fontibus inter Tridentinam; & Curienſem Diœceſes oriens, Germanos ſiniftra, & Hun- garos, ac Teutones dextra alluens. Poſt Iſter dictus, ac iterū Danubius, Euxino mari pluribus oſtiis immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rætia oriri, *quidam* tranſdunt.

Diablintres, Populi inter Celtas; Lexobiis, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curioſolitæ, Venetis, & Seſiuuis pro- ximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, op- poſiti Angliæ, in Prouincia Turonenſi, & Regno Francorū ſiti. Leondoul, *Galliæ*. pag. 61.

Diuodurum, inter Belgas opidum Merensis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Fortè Theonis villa *nunc* dicta.

Duracij, Populi in finibus Pictorum, qui perpetuò in amicitia remanserant Romanorum, propinqui opido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuiio, ac Aquitanis: inter Celtas, in regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos præcipua. Imò verò Duracius proprium viri nomen magis fuisse, ex *Cæsar*is textu colligitur. vide pag. 220.

Durocotorum, (quod & Durocortum *legitur*, & Durocortorum) opidum Rhemorum, inter Belgas, in regno Francorum situm. pag. 151.

E

EBurones, populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condruſis, Menapiis, Aduaticis, Treuiris, quorum clientes erant, & syluæ Arduennæ finitimi, *nunc* Leodientès dicti, a *ud Gallos* Liege. Horum maxima pars inter Rhenum & Mosam, qui scilicet Mosâ fluuius eos alluit. His Sicambri (qui Geldrenses erant Transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis: proximi Oceano, & syluis, continentisque paludes habebant. His 2. Reges præerant, quo magis conitat, eos fines quam latissimos extitisse, quibus *coniectura est* ducatum Luxemburgensem, & Lotaringensem, ac Iuliacensem partem, & comitatum Namurcensem, urbemque Aquigranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum Diocesis ipsa Leodientis vsquequaque se extendit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in uico, Lupilia nomine, Leodienti ciuitati proximo, ortum habuisse *transdunt*, Pipinòque, & Carlomanos, Belgas, simulque Germanos fuisse: sicque in Germanos Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à *Græcis*, non in Transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas *nunc* est Episcopalis Prouinciæ Colonienſis. Hos memorat *Lucanus in præ.* & *Suet. in vita Iulij Cæsar*is, quem refert cladem Cortæ, & Aurunculeij ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus dux Burgundiæ vltimus, solo æquauit

quauit, omnesque puberes, & sacerdotes interfecit, quod Episcopo contanguineo suo, infestiores aliquanto fuissent. pag. 40. & 76. & 115. & 146.

Eburonices, inter Celtas Populi, Aulercis, Lexouuis, Vnelis, & Curiosolitibus proximi, ex Maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos *opinio est* populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est Episcopalis, in prouincia Rotomagenſi, ducatu Normaniæ, & Francorum regno sita. pag. 65.

Elauer, fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam opidum, in altissimo monte positum, præterfluens, qui ferè ante autumnum vado transferri non solet, in regno Francorū situs, nomen adhuc retinens: *Gallice* Allier. pag. 172.

Elui populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra c. milia passuum. Hos inter Celtas fuisse, *coniectura est*, fortè in Normania, aut Britannia Citeriore, & regno Francorum siti. *Galli* Retelois appellant. pag. 107.

F

Flustates, populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusaribus, Sontiaribus, Garumnis & Hispaniæ Citeriori, in regno Francorum siti, comitatus est in Vaiconia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet *etiam nunc*. pag. 71.

Frisios, Oceano, & Batavis finitimos, pluraque loca, & insulas circa Hollandiam, Geldriam, Brabantiam, & Traiectentem urbem ac ostia, quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*, referens eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

GAballi, populi inter Celtas, proximi Heluiis, & Cadurcis, Vellauniis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Bituricensis *olim*, *nunc* Arelatensis, in regno Francorum sita, nomen retinens. pag. 189. & 193.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnutū autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus

præferbantur, ac Germanos superabant, vt vltro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agri, que inopiam trans Rhenum colonias mitterent, & quod à Dite Patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt noctem dies subsequatur. *Coniectura est*, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Colonienfis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas, *coniectura est*, vt CHRIS T I forte fidem facilius introducerent apud Germanos, eorum finitimos. pag. 25.

Garites, Populi in Aquitania, proximi Aufcis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatis, Sontiatibus, & Hispaniæ Citeriori, quos, *coniectura est*, fuisse Lacorites, *nunc* Lectorenses. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Aufcitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita. pag. 71.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra Alpes Gaïas, quibus *hodie* nomen est Mons Cincius, siue Cincrum. Hac Hannibal, *auctore Lino*, non sine ingenti difficultate, exercitum in Italiam transduxit. Hi non longè à Centronibus, *qui* Tarantalij sunt, nec ab Hisara fluuio extra Celtas, Belgas & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt. pag. 7.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesque Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. pag. 1. *Lucanus in 1. & Tibullus Eleg. VII.*

Garumni, populi in Aquitania, proximi Aufcis, Vocatibus, Tarusatis, Sontiatibus, & Hispaniæ Citeriori, in regno Francorum siti. pag. 71.

Gebenna, Mons, qui Heluios ab Aruernis separat, vt *lib. 7. Cæsar* dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua opido. Meminit huius & *Plinius*. pag. 157. & 184.

Geldubam, Germaniæ locum, prope Rhenum, Maguntinam, & Coloniam vrbes Metropolitanas, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Genabum, inter Celtas, Carnutum opidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico,

Agendico, opidis Biturigum, in regno Francorum situm, pag. 158.

Geneua, opidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios pertinebat: vbi à Lacu Lemano (quem *Lausanę dicunt*) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia, Prouincia Romanorum, non longe distans: *Nunc* Duci Sabaudia, siue eius ciuitatis Antistiti proprio Comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Viennensi, nomen præsertim *Gallicè* retinens. Hanc memorat *Lucanus lib. 1. pag. 5.*

Gergobina, inter Celtas, Boiorum opidum, quos Heluetico proelio victor Cæsar ibi collocauerat, Aeduisque attribuerat, vt *suprà descripsimus*, in finibus Aeduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum opidis, in regno Francorum situm. pag. 158. Vide, Boij.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos opidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positum, forte *nunc*, Claramontensis, ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Francorum regno sita. pag. 154. & 172.

Germania, vt *plerisque placet*, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omnesque illic habitantes populos à fontibus eorum vsque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerisque Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos, Superior Germaniæ pars, quæ Alta dicitur, ab Alpibus Italiae imminentibus vsque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde vsque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissimè expellere. pag. 139. & dein.

Gordunni, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosii, & Grudiis, Gantois *Gallicè*. pag. 115.

Grinnes, inter Coloniensem, & Traiectensem vrbes locum vltra Nouesium opidum Rheno adiacentem, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*: qui, vt *coniectura assequi possumus*, Cleuis est, vnde Cleuensis Ducatus dicitur, cui satis vocabu-

lum alludit. Hinc mater Ludouici x i r. Francorum Regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunnis. *Gallie*, Lannois. pag. 115.

Gugernos, Germaniæ populos, prope Rhenum fluuium, & Geldubam, Barauis proximos, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. *Sunt, qui* Cugernos malint.

H

H Arudes, populi Transrhenani sunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto, Germanorum rege, transportati. pag. 20. & 24. & 34.

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, in prouincia Bituricensi, & regno Francorum siti. pag. 195. *Nonnulli* Helueteri corrupte legunt.

Heluetij inter Celtas populi sunt, bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Geneuensi, & Vesontinæ Diocesisibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi, hique ex maxima parte Vesontinæ prouinciæ sunt, atque ad Sabaudia ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curientem, & Sedunensem Dioceses, montesque Brigam, & Sancti Bernardi, vsque fere in Bellicensem Diocesim, cuius populi, *ut coniectura est*, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliensem & Constantiensem agros, vsque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vsque in finem lacus Lemani, ubi pons est, & ciuitas Geneuæ, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc x i r. Heluetiorum pagi, ut tempore Cæsaris consistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur, qui, sæpe ultra Rhenum transeuntes bella cum Bauaris, Sueuis, & aliis Transrhenanis finitimis, (quos altos Alemanos *nominamus*) seu cum his, qui *tunc* loca illa incolebant, quæ *nunc* Constantiensis, Curientis, Tridentinæ, & finitimarum sunt Diocesium, gerebant. Hos, cum per Galliam, Prouinciam Romanorum,

norum, transire prohibiti essent à Cæsare, angusto, & difficili itinere, vix qua singuli carri ducerentur, per loca, ubi Claues, & Iougni Castella *nunc* sunt in extremis Sabaudia, & Burgundia finibus, in Sequanos, qui *nunc* comitatum Burgundia habitant, penetrasse creditur, & ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum, castella, id flumen attingentia, ac in Aeduos, ubi *nunc* ducatus est Burgundia, contendisse. Hi *à plurisque* Suitenses, *à nonnullis* Fœderati dicuntur: agrisque, & vicis possident in Italia citra montem, qui Sancti Gotthardi dicitur, in Diocesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo, ac suorum equis amotis, se prælium commisisse *refert*, & cum v r. legionibus, equitatuque, & auxiliariis copiis duobus præliis, vno ad Ararim fluuium, altero in Aeduis, Heluetios ad c c l x i i r. millia, eorum, qui ferre arma poterant, fudisse: & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atque acriter, ut toto prælio cum ab hora diei v r i. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi, cum sæpe in Italiam erumperent, à Carmaniola, Duce Philippi, Mediolanensis Principis, prælio victi, intra fines se suos postea continuere. Nostra demum ætate a Carolo i r x, Francorum Rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno x x x. millia eorum à Veneris euocatis, (id, quod nunquam antè acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt, pag. 2. & 5. & 6. & dein.

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Gallia, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum sita, *nunc* Albienles dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse, *Eusebius*, & alij *transdunt*. pag. 156. & 189.

Hercynia, Germaniæ Transrhenanæ Silua est, fortè ab Hercyno, monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetu, ac Rauracorum finibus, restaque fluminis Danubij regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos *plerique* putant Hungaria partem habitasse. Hinc *constat* Nemetes, qui

Spirenses *vocantur*, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ Silua multo longior, atque latior est, quàm Italia, vel Gallia tota. pag. 140.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ Populos, Ligiis, Hungariæ Populis, Carrisque, Cheruscis, ac Siluæ Hercyniæ, & ultra illam proximos, *memorat Tacitus*.

I

I Bernia, Insula est ad Hispaniam, occidentemque solem sita, qua medium Angliæ latus vergit: dimidio minor, (vt existimatur) quàm Anglia. Sed pariter spatio transmissis x x millibus passuum in Iberniam appelles, vt in Britanniam. In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. Eam *quidam* nominant Hirlandiam. pag. 102.

Icenos, in Anglia Populos, ab Ostorio, Romano duce, subactos, *memorat Tacitus*, qui forte Itij portus accolæ fuerunt.

Iosedom, inter Celtas opidum, fluminis Sequanæ ripas citiores attingens supra Melodunum opidum ei finitimum, & Lutetiæ, (quæ Parisiorum est) proximum, non longe à Senonibus in Francorum regno situm. *Hodie* Corbeil nominatur, vt quidam existimant. pag. 187. vide Glareanum, in lib. 7. Comm. Cæs.

Itius, portus inter Belgas, Morinis, Oceanoque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britannia (quam Angliam *dicimus*) x x x. millia passuum distans, & traiectioni commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Hollandia, & Flandria: ad sinistram autem, Comitatus, qui *dicitur* Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ ducatus. Ex opposito verò Angliæ consistit. Opidum est illic, populorum, quibus Calerum nomen est. Id adiecto Itij portus nomine, vt *quibusdam placet*, Calitium nuncupatur. Morinensis Diocesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm. Hunc Portum *memorat Lucanus in primo*. Dicitur autem videtur Itius ab Itando, vt *innuit Paulus Aemilius, libro 7. de reb. gest. Franc.*

Iura, mons, Sequanos ab Heluetiis diuidit: incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus ferè in Sebusianos, *nunc* Bellicenses, Prouinciæ Vesontinæ, qua Sequanorum

quanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Aeduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse, *opinio est*: ciuitates namque, opida, & vici, sicut *olim* continebantur nominibus populorum, ita vt plurimum eisdem in *locis* remanserunt de illorum dioccesibus, prouinciis, tribubus, ac regionibus. pag. 2. & 6.

L

L Atobrigi, finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse, *coniectura est*. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Vesontinæ, in ducatu Sabaudia sita, ac eius proprio Antistiti subdita. pag. 4. & 18.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamque, prouinciã Romanorum, ab Heluetiis diuidit, qui *hodie* Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ urbis effluit. *Lucanus in 1. pag. 2. & 6.*

Lemouices, item Populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Venellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouis, in prouincia Turonensi, regnoque Francorum siti. Limosins, *Gallia*.

Leporij, populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem, & Curiensem Dioceses. Hos, *quibusdam placet*, fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Fortè *hodie* Sutesenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Ratis Alpes siti. pag. 78.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruorum, proximi Grudiis, Pleuosiis, Gordunnis, & Centronibus. *Hodie*, Lothanium. pag. 115.

Leuci, Populi, finitimi Lingonibus, & Sequanis, (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus, (qui Merenses *hodie dicuntur*) Belgis attribuuntur, & Treuirensi Prouinciæ. *Hodie* Tullenses, dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Lotaringia regione. Hos *memorat Lucanus lib. 1. pag. 27.*

Lexouij, qui & Lexobij, Populi inter Celtas, sunt proximi Osissinis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos *quidam opinantur* esse accolæ ciuitatis Lexouiensis, quæ

est Episcopalis in prouincia Rotomagensi, ducatu Normannia, & Francorum regno sita. *Gallie*, Lisiex. pag. 61. & 65.

Ligeris, seu Liger, flumen non longè ab Aeduorum finibus, in Celtis oriens, eos a Biturigibus diuidit. in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quo à Britannicum *dicimus*, influit. Dignum memoria refertur, a Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, vadum hic primùm inuentum, cum antea numquam vado transiri potuisset. pag. 61. & 155. & 184. Huius fluij *meminit Tibullus Elegia v 11. Gallie* Loire dicitur.

Ligos, Populos in Hungaria, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*, proximos Hermunduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Aeduis, Sequanis ac Tullentibus, (*qui dicebantur Leuci*) nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Lugdunenti, ac Francorum regno sita, Langres, *ab indigenis*. Hos memorat *Lucanus libro primo*. Hinc Statium Poetam, qui Thebaida, & Achilleida heroico versu scripsit, ortum *transiunt*: quamuis Statij nomen Seruum significat, *vt scribit A. Gellius*. pag. 17. & 27. & 77.

Londinum, opidum in Anglia insigne, copia negotiatorum, & mercatum maximè celebre. non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ reges, principes, senatus, populi, & mercatores continentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisque propinquos, inferioris Germaniæ populos, *Tacitus refert*: quos *nonnulli* Vuelthalos fuisse *opinantur*, non longè à Caninefatibus ac Phrysiis. *Quidam* vero, eos Pannonos fuisse *transdunt*. Hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per c c, & r v. annos, eadem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt: ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenit.

Lacum, Municipium Vocontiorum, prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges, *Tacitus memorat*.

Lugdunum, urbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam *Seneca in Epistola ad Lucilium refert*, fatali igne suo tempore exusta: quam inter Celtas adscribere, *quibusdam placet*: quoniã omnes eius suffraganei, & pars urbis, Ecclesiãque ipsa
matrix

matris in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricã docuit Latinã, ortus est: a quo Romæ se puerum, cum Q. fratre, Latinè primùm doctum esse, *Cicero refert*. Opidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post c. incensum Romani restituere.

Lutetia, inter Celtas est, prouinciæ Senonensi adscribitur, opidum erat Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico opido, ac Senonibus, & Meloduno opido finitimum: *nunc*, urbem Parisiensem esse, *dicunt*. Ciuitas est Episcopalis, in Francorum regno sita, in quam Cæsar se concilium transtulisse, & patrum suorum memoria Parisios cum Senonibus ciuitatem coniunxisse *scribit*. pag. 129. & 185.

M

Magetobia, locus in Celtis, in quo Ariouistus, Germanorum Rex, copias Gallorum prælio vicit, non longè à paludibus: quem Rheno flumini proximum, & circa ipsum fuisse, *coniectura est*. *Gallie*, Toaut. pagina 29.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, que *nunc* Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à *Tacito* relata, qui etiam molem à Druso, ad remorandum Rhenum fluuium *refert*, & à Paullino Pompeio, Romanarum legionum in Germania duce, sub Nerone imperatore perfectam.

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolæ opidi, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Aeduorum, proximi vico quem Flauignium *dicimus*. *Nunc* in ducatu Burgundiæ, regionèque Aliterum, ab Alesia, *vt quibusdam placet*, dicta, quibus vocabulum alludit, in Dicecesi Aeduensium, & regno Francorum siti. pag. 191. & 198.

Marcodurum, Vbiorum vicus, procul à Rheni fluminis ripa, & *vt coniectura est*, Transrhenanus. *Tacitus*.

Marcomani, populi Germani sunt, qui cum Ariouisto, Germanorum rege, à Cæsare sunt prælio superati, quos *coniectura est* fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, vt sunt Triboci,

(*hodie* Argentinenſes) & Nemetes (*nunc*, Spirenſes) ac Vangiones, (qui Vuormaciennes *appellantur*) ac Seduſij, quos forte Sedunos prope montes Brigam, & Sancti Bernardi *opinari poſſumus*. nūi quis forte Marcomanos *coniciat* eos eſſe, qui vallem Heluetiis finitimam incolunt, cui nomen eſt Marcomana, Sequanis, & monti Iuræ proximam. Cum his Marcus Antonius, cognomento Philoſophus, periculoſiſſimum, & diuturnum bellum geſſit. Tandem, Chriſtiano- rum precibus, qui pluiam à Deo impetrarunt, cū exercitus Romanus ſiti laboraret, victi, & in deditiōem accepti. pagina 34.

Marſacos, Germaniæ populos, Batavis, Canineſaribus, Tungrisque proximis, & *vt coniectura eſt*, Cifthenanos, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

Matifcon, inter Celtas opidum, tunc in Aeduorum finibus ad Ararim Fluium, qui Saona *nunc* dicitur, inter Lugdunenſem, & Cauillonem vrbes. Ciuitas eſt *nunc* Episcopalis prouinciæ Lugdunenſis, nomen retinens, in comitatu Matifconenſi, & Francorum regno ſita. pag. 204.

Matrona, Fluius eſt, Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullenſem agrum, nec longe à fonte Moſæ fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem in Campania Franciæ interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum ſupra Pariienſem urbem Sequanæ fluius miſcetur. pag. 2.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullenſibus, & Tribocis (*hodie*, Argentinenſibus.) Hos Metenſes eſſe, *conſtat*. Ciuitas eſt Episcopalis prouinciæ Treuirienſis. pag. 78. & 195.

Melodunum inter Celtas opidum, in inſula fluminis Sequanæ poſitum, Agendico opido, Senonibusque proximum, ac Luteriæ, (quæ *hodie* ciuitas Parienſis eſt) & loſedo, ad ripas Sequanæ poſito, finitimum. Olim ciuitas Episcopalis erat, *nunc etiam* opidum eſt in Francorum regno, nomen retinens, *Gallicè*, Melun. pag. 185.

Menapij, populi Galliæ, inter Belgas, Treuiris, Condruſis, Arduennæ ſilvæ, Rhenoque finitimi, denſiſſimas ſiluas, perpetuâſque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia, vicôſque habebant: proximi Vbiis, Eburonibus, & Sicambri, qui *hodie* Geldrenſes ſunt. Hi ſcilicet Sicambri, ad Con-

ad Confluentem Moſæ, Rhenique. Oceanum etiam mare attingunt. *nunc* Iuliacenſis ducatus eſt, Colonienſis diœceſis: anguſtior ſatis, *vt didetur*, ac ſubductior, quam pridem Menapiorum fines eſſent pag. 39. & 61. & 71. & 93.

Metioſedum. *ſ. ide*, loſedum.

Mœſios, trans Danubiū flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

Mona, inſula eſt, ſic nominata in medio curſu inter Angliam, & Iberniam ferè ab vtraque x v. millia paſſuum diſtans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores ſubiectæ inſulæ eſſe exiſtimantur: vbi multo breuiores ſunt noctes, quam in continenti: ſicut etiam, quanto magis ad Occidētem vergimus, breuiores ætate noctes, & hieme longiores *manifeſte videmus*. pag. 102.

Monam inſulam in Rheni fluius, Hollandiæ, Phryſiæ, ac Geldriæ proximam, vnde forte dicti ſunt Monasterienſes, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*.

Morini, Populi ſunt inter Belgas, Atrebaribus, Ambianis, Neruis, Oceanoque mari finitimi, à quibus breuiſſimus in Britanniam, *nunc* Angliam, eſt tranſiectus. continentes ſiluas, & paludes habebant eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen eſt Pontus, ad abbatiam ſancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo regio illa à plebisque deſcribitur. Ciuitas eſt Episcopalis, quæ *Latine* nomen retinet, *Gallicè* verò Teruana nuncupatur, in prouincia Rheneni, & regno Francorum ſita. pag. 84. & 92.

Moſa, flumen, prodit ex monte Vogelo, qui eſt in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluiorum: & parte quadam circa Norimagicum ducatus Geldriæ opidum, lōge ab Oceano ferè l. xxx. millia paſſuum, ex Rheni recepta, quæ appellatur Vualis, inſulam efficit Batauorum, (qui *hodie* Hollandini dicuntur) Ocennūque influit: & ſic in Celtis oriens immergitur Belgis. pag. 77.

Moſellam, fluium qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metenſem, ac Treuirenſem vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Cifthenanæ opidum interſecat, illicque Rheni influit, non memorat *Cæſar*, ſed *Tacitus*, *refert* L. Verum, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania Legatum, Moſellam, atque Ararim flumina,

facta inter vtrunque fossa, parasse connectere, vt copix per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum, exin Oceanum decurrerent: sublatiſque itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septentrionisque litora fierent: cui operi Aelium Gracilem, Belgicæ Legatum, inuidisse dicit: deterendo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ auuescerent studia Galliarum affectare, formidolosum id Imperatori dictitans, quo plerunque prohibentur conatus honesti. *Tacitus libro 13.*

N

N Abaliæ flumen, trans Rhenum, Geldrensem, & Phrytium agrum alluens, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Nannetes; populi inter Celtas, Ofsisinis, Lexobiis, Ambiliatibus, Diablintribusque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, ac Britannia citione Britonante, & regno Francorum sita, nomen retiensiens, & comitatus titulum habens, qui semper ducis Britannia primogenito adscribitur. Nantes; *hodie dicti*. pagina 61.

Nantuates, qui à quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniæ, citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetiis, ac Sequanis. Hos Constantienses *nunc* esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinæ prouinciæ. pag. 57. Nantuatum *meminit Plinius, lib. 3. cap. 20. & Strabo, lib. 4.*

Narbona, Gallia ciuitas, prouinciæ Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus, populis Aquitania. Ciuitas est Metropolitana, nomen retinens. In hanc cum C. Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. pagina 68. & 156. & 230.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur; finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormacientibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas

Ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, Allatiæ adscribitur, *nunc* Spirensis dicta. Est & alia Allatia maritima prope insulam quandam Phrysiæ. Allatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, vt quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundia, in qua Allatum regio est sita, atque id nomen ab Alexia olim opido dictum putant, quasi Ariouistus, Germanorum rex, qui Allatiæ præerat, id ei nomen imposuerit. pagina 34.

Nemetocerna, in Belgio, vbi interdum hiemauit Cæsar, inter Belgas, dicta forte à Nemetibus, *nunc* Spirensibus, pagina 230.

Neruij, populi, inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaſibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos Mercatoribus aditus erat, nihil vini, reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium; patiebantur inferri, ne eorum animi elanguerent, virtusque remitteretur, magnæ virtutis homines maius in discrimen, quam vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt: ita, vt Neruiorum proelio rem in angusto vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis Imperatori licet, Cæsar ipse testetur. *nunc* Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Rhenensi, & limitibus Francorum regni sita. pag. 46. & alibi sæpe.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliaque prouinciæ Rompnorum in Bituricensi Prouincia, & Francorum regno siti. Montpellier, *hodie à Gallis dictum*. pag. 156. & 170.

Noricus ager, trans Rhenum non longè à Danubio, & Athesi, Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam, ac Constantiensẽ, & Curientẽm Diceceses, satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica *appellatur*, in quem Boij, oppugnata Norica, transierant. Inde *Tacitus* affirmat, quod Noricos, Rætisque Rhenus fluuius interfluit, quibus Rætis Lepontij fuere proximi. Norimberga, *nunc à Germanis*. pagina 4.

Nouesium, opidum Germaniæ, *nunc* Nussia dictum, Coloniaensis Diocesis, Rheno fluuio, & Cleuenti ducatu proximum, citerioris Rheni ripas attingens, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Nouiodunum, inter Belgas opidum, finitimum Suefionibus, & Veromanduis proximum Parisiis: *nunc* ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemeni, & Francorum regno sita, *Gallie*, Noyon.

Nouiodunum, item Celtarum opidum ultra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum opido, ac Genabo, Carnutum opido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum opidis, in regno Francorum situm.

Nouiodunum, item inter Celtas Aeduorum opidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, opido Aeduorum, in eorum finibus, & Francorum regno situm. pagina 44. & 159. & 160. & 184.

O

O Celum, (quod & Oscellum, seu Oscela) est Citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpes in vltiorem Galliam, Centronésque, (*nunc*, Tarentaios) ac Garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, & Seclusæ vicis proximum. *nunc*, *vt coniectura est*, Nouesium nuncupatur. Seclusa autem, *vt nonnullis placet*, dicitur quasi citeriorem Galliam ab vltiori secludens. Diocesis est Taurinentis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat *Cæsar* per Ræticas, vel Lepontias Alpes breuius ultra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum transducere, sed intendens in vltiorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum consistentium proficisci, *vt opinio est*, in agrum Cremonæ paulò antè ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, quæ proximum iter in vltiore Galliam erat, per Alpes legiones transducturus. pag. 7.

Octodorus, vicus Veragrorum, *hodie* dicitur Sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndique continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuisus, Diocesis Sedunentis. pag. 57.

Ordouic-

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantē prostravit, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Ofisini, Populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, proximi Lexobiis, Vnellis, Nantibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Setiuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonenti, regnóque Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, *vt refert Pomponius Mela*. pag. 55, & 61.

P

P Æmani, populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos, *coniectura est*, fuisse inter populos Diocesis Leodiensis. pag. 40.

Pannonés, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros *dicimus*, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Parisi, populi inter Celtas, qui Senonenti Prouinciæ attribuentur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico opido proximi, ac Meloduno opido finitimi, Lutetiam habent opidum, quam *nunc* Parisiensem Episcopalem urbem inhabitant, positam in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus inluebat, in regno Francorum siti. pag. 129.

Petrocorij, quos Petragorios *dicimus*, populi in Aquitania, proximi Pictauis, ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Burdegalenti, & Francorum regno siti. pag. 195.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolismensibus, & Petragoriis proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalenti, regnóque Francorum sita, nomen retinens, Comitatus titulo insigniti. Non longè ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edouardo, Britannia Rege, memorabili pugna victus est. Poictiers, *Gallorum lingua*. pag. 220.

Pleuosi, Populi inter Belgas, sub imperio Neruorum, proximi Gordunnis, Leuacis, Grudiis, ac Centronibus, in Diocesi Tornacensi siti. Flamingi, *vulgo*. pag. 115.

Prætiani, populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus,

A A a

Vocatibus, Tarusatis, & Hispaniæ Citeriori, in regno Francorum siti. pag. 71.

Primigenos, in Anglia populos, Antonæ, & Sabrinae fluminibus propinquos, socios aliquando Romæ inuicem, memorat Tacitus. *Nunc in Tacito, lib. 12. legas, Quod primi Icenii ab, &c.*

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas Maritmas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebrodunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur: licet Viennam Urbem Strabo Allobrogibus adscribat. pag. 2. & 198.

Pyrenæi, Montes altissimi, maximique, diuidunt vltiorem Hispaniam ab omni Gallia. pag. 2.

R

Rauraci, Populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in prouincia Verontina, quos esse Basilienses, *coniectura est*, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat. Bernenses appellantur. pag. 4. & 195.

Rhedones, populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sesuuiis, Curiosolitibus, Osisinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turo-nensi, & Francorum regno sita, nomen retinet, in Britannia ducatu consistit. pag. 55.

Rhemi, inter Belgas proximi Celtis: fratres & consanguinei, proximique Sueuionibus, cum quibus eodem iure, & iisdem legibus utebantur, vnum imperium, vnumque magistratum cum eis habentes: finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi Diocesis, ac siluæ Arduennæ. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica: nomen retinens: in qua Francorum rex vngitur, & consecratur, in regno Francorum sita. pag. 39.

Rhenus, Germaniæ fluuius, non longè à Danubij, & Rhodani

dani fluminum fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontiis, qui à nonnullis Sarmatæ dicti, Alpes incolunt, inter fines Diocesis Curientis, & Tridentinæ, non longè ab Italia, longèque spatio per fines Nantuarium, (qui hodie Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum, (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Medionatricum, (hodie Metenium) qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur. Tribocum, (nunc, Argentinenium) & Treuirorum citatus fertur. ac, vbi Oceano proximus est, in plures diffinit partes, multis, ingentibusque insulis effectis, quarum tres ferè à Phrysiis, ac reliquæ à Sicambriis, nunc Geldrensibus, & Hollandis (qui olim Bataui dicebantur) ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam, qui hunc & Danubium in Rætia oriri tradunt, & non longè à locis, vbi vna Oltrina nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum, circa Basileam, vsque in fines Argentinenium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ metropolis. Inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curientem Diocesis prouinciæ Maguntinæ vsque in fines Basiliensium circa ipsum flumen tota ad Heluetios pertinebat: qui, veteres Rom. in militaribus signis imitati, capita bouum, aprorum, vrsorum, & similia in vexillis suis depingere consueuerunt. pagina 78. & 81. & 82.

Rhodanus, fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam prouinciam Romanorum, à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni, fluminum, fontibus, circa fines Diocesis Sedunensis, prope montem, cui nunc Brigantia nomen est: & ad Sedunum, Germaniæ urbem, decurrens, vicum Veragrorum, qui hodie Sanctus Mauritius dicitur, interfecat: Lacuque Lemano, quem *Accola* Lausanensem nominant, admittit, & ad pontem Geneuæ urbis eundem lacum egressus, in Lugdunum, Viennam, aliasque vrbes, & insignia loca ad Volcas, nunc Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostiis influit. Rhodane, *Gallia hodie*. pagina 2. & 22.

Rigodulum, locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longè à finibus Treuirorum editum, vbi Petillius Cerialis, Romanus, copias Treuirorum, & Germanorum, magis

casu, quam prudentia, fudit, proximum Metensium finibus, montibus, & Mosella fluuio septum, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Rutheni, populi Prouinciales, non longè ab Aruernis, & Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen *Latine* retinens, in prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti Armeniaci subiiciuntur, & Rhodetz dicti. Hos *Lucanus in primo* memorat. pag. 31. & 155. & 156. & 189.

S

Sabis, inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosellam fluuium, penes Condruisios, ieu Namurcium, opidum Leodientium, influit. *Hodie* Sambram *vulgus* nominat. pag. 47.

Sabrinam, in Anglia fluuium, *Tacitus* memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæsar Gallorum concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimenta exercitus, obides ciuitatum, literasque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse urbem, *quibusdam placet*. Sabis enim fluuius eam interfuit, & his *Gallica lingua* satis alludit vocabulum: estque ferè locus ipse in medio Belgarum situ, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est Episcopalis, & Imperialis, prouinciæ Rhemensis, forsitan ab Eburouicibus, populis ciuitatum Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant, orti: vel a Segnis, Belgarum populis. In hoc opido, v. ad hinc anno, fœdus inter omnes Christianos Principes, ad interuentionem Veneti nominis, ictum est, auctore Pontifice Iulio 11, quod Cameracense ab opido dictum est. Sunt tamen, qui Sancti Quinctini opidum malint. pag. 107. & 119. & 123.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocoriis, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliarum Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens. pag. 7.

Sarmatas, Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum regi, ab eis expulso, opem tulere, *Tacitus refert*.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte

parte Arduennæ siluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem urbem interfecat, nomen retinens pag. 145, vbi Sabini *legendum putant*, non Scalden, quod ille in Mosam influit, iuxta Namurram: hic, non item.

Secutiani, populi inter Celtas, extra Galliam, prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem Diocesim sitæ, quos Bellicenses esse, *coniectura est*. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Vefontina Duci Sabaudia subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomè est, in Comitatu Burgundia, ac rectè ad Ararim, qui *nunc* Saona dicitur, vbi Pagum Helueticorum Tigurinum deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingentia, pag. 7. & 189.

Sedulij, vel Seduni, populi Germaniæ, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, *vt coniectura est*, Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsique Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragraris, inter montes, quibus *nunc* Briga, & Sancti Bernardi nomen est, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, *Germanica* lingua ex magna parte vrentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasiæ *Latine* nomen retinens: in cuius finibus Rhodanus oritur: nec longè ab eis, versus Curientem, & Tridentinam Diocesim, Rhenus exoritur. pag. 34.

Segni, inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condruis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, comitatu Namurcensi, Arduennæ siluæ, & ducatu Lucemburgensi, Mosæque flumini proximi, nomen retinent. Eorum opidum Diocesis Leodientis, illius Episcopo subiicitur. pag. 144.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Cæsis, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, *nunc* forte Eboracenses dicti, cui satis alludit vocabulum. Ciuitas est metropolis. pag. 05.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisiis, ac Carnutibus, fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Aeduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in regno Francorum sita, retinens nomen, eam in Burgundia sitam *vulgus* vocitat. Forsan enim id

inoleuit à primis Burgundionum regibus: quos Senones, Lugduni, ac Viennæ post natum CHRISTVM per multa sæcula regnasse in Celtica, *plerique transdunt*, pag. 129.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, postquam Matriona fluuius sibi immixtus est, à Belgis definiens, Oritur prope fines Aduentis, ac Lingonensis dicecesium, in ducatu Burgundiæ, in Alieti regione, non longè à vico Abbatix, & Monasterij Sancti Sequani: ac per Trecensem agrum, & Parisiensem urbem delapsus, Rotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomē adhuc retinēs. pag. 2.

Sequani, populi inter Celtas, *hodie* Burgundiæ comitatum incolentes, quos à Gallia, Prouincia Romanorum, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Aeduis, Lingonibus ac Rheno: per fines comitatus, *nunc* Ferretensis, nihil, *ut videtur*, de his, quæ in ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidentes, quòd illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis vrbs dicecesim, vsque ad Vefontinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde vsque in fines comitatus Ferretensis, ac dicecesis Argentinæ, Rhenumque fluuium protendebantur. Inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Vefontionem, quæ quasi in medio est, v. dierum iter expedito patet finibus iisdem. Ultra quoque Ararim fluuium, non longè post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vefontina Dicecesis complectitur, protendi videbantur. pagina 6. & 20. & 21. & 22. & 134.

Sesunij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitibus, Rhedonibus, Osisinis, Vnelis, & Venetis. Hos *quidam* putant esse Exiinos, quæ ciuitas est Episcopalis prouinciæ Turonensis, in regno Francorum sita. pag. 55.

Sibuzates, populi in aquitania, proximi Garumnis, Aulercis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti. pag. 71.

Sicambri, populi Germaniæ, *olim* ex toto Transrhenani, proximi Vbiis trans Rhenum tunc sitis, siluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maximè vbi ipse, & Mosā confluunt, breuis est adi-

est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vltiores incolebant: *nunc* opida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrēses *appellamus*, etiā inter Mosā, & Rhenū possidēt, quorū pars est dicecesis Leodientis. pag. 83. & 146.

Silues, populos Angliæ, *Tacitus refert*.

Sontiates populi, inter Aquitanos, finitimi Vocontijs, & Tarusatibus populis, Aquitanis, & Tolosæ, ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ, prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citeriori: habentes opidum, natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum siti. pag. 68.

Suesisij, populi Germaniæ, quos *coniectare licet* fuisse Constantiensi, Basilienti, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Helvetiisque annumerari: siue forte Suteses esse, qui cum Turicentibus quondam Heluetiis *nostra memoria* bella gessere: vel Suesisij, id est Sueui. nam, cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forsitan sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rætōsque habitant: idem ferè nomen Sueuorum habentes: à Sueuo monte: qui, ab Ortu solis Germaniæ initium faciēs, ad Cimbrorum vsque promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Suesiones, populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac Bellouacis, & opidis Nouioduno, quod *hodie* est ciuitas, Byzatuspantiōque erant finitimi: agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentissimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, xii. opida in Suesionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba: multique Gallorum reges vsque post magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Suesiones accepisse, *leguntur*. Ciuitas est Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemeni prima suffraganea, & in regno Francorum sita. pag. 39.

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris, & Franconibus finitima, plus quàm c. pagos habens, maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Ulma opidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. Bauariæ vetus est Principatus, & Austriæ Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Wirtemberg, aliisque

Principibus Ecclesiasticis, & sæcularibus subiecta, qui, *vt olim, referente Cæsare*, Principes regionum, atque Pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuerfiisque minuunt. pag. 34. & 36. & 73. & 75. & 77.

T

Tamesis, fluuius in Anglia, fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus atque egrè, transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, nauigabilisque Oceanum influit. Tamesis, *vulgo*. pag. 101.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Eigerionibus, Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatis, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. pag. 71.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Tarusates, populi Aquitaniæ, proximi Vocontis, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocofatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos, *coniectura est*, fuisse populos Turfæ, quæ Ciuitas est Episcopalis in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita. pag. 71.

Tasandrum, opidum in Leodiensi dicecesi, cui. D. Trudo nomen fecere.

Tauciaci, (*aliàs*, Rauciaci) populi Germaniæ proximi Nemetum, & Heluetiorum finibus, à quibus silua Hercynia oritur. & fortè erant Rauraci, qui proximi Heluetis circa Basiliensium fines habitabant: hi tamen Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, quæ Nigra *dicitur*, interfluente tamen Rheno. *Vide*, Rauraci.

Tectosages, populi olim Galli, fertilissima Germaniæ loca circa Hercyniam siluam occupauerunt, atque ibi confederunt, summam iustitiæ, & bellicæ gloriæ opinionem habentes, in ea inopia, egestate, & patiētia, qua Germani, permanentes, eodem victu, & cultu corporis vtentes, His fortè Francones, Germaniæ populi, eisdem locis proximi successerunt: à quibus Franconibus postea cis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priscum, propriumque solum repetentibus, citraque Parisios populos sedem eligentibus, Francia

Francia dicta est, *vt plerisque placet*. Ex his Tectosagibus erant hi, quos Mallius, Romanorum dux, in Gellogræcia stravit, & vicit, triumphumque retulit. pag. 140.

Tenchtheri, Germaniæ populi, trās Rhenum, qui cum Vii-petibus, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluuium transierunt, non longè ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtramque fluuij ripam incolentium, occupauerunt. Quo satis constat, Menapiorum fines, quos *plerique opinantur* Iuliacenses fuisse, multo, quàm *nunc*, maiores extitisse. Hæc gens, postea Rheno discreta, sollicitauit Vbios, *nunc* Agrippinenses, vt à Romanis deficerent, initio imperij Vespasiani. *Tacitus*. pag. 73. & 124.

Teutoni populi vltra Rhenum fluuium fuerunt, ex quibus & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cum id flumen in Galliam venientes transiissent, impedimenta cum vnus ferè legionis præsidio reliquerunt. *Vsus* autem Teutonos *credit*, qui Franconiam, & Bauariam, Germaniæ regiones, eisque finitimas terras inhabitant. *Vulgus* verò omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè suis finibus quondam pulsi à Sueuis, qui quàm latissimè agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus à Romanis, duce Mario, cæsi sunt, quos *Pomponius Mel.* Albi flumini, Cimbrisque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos *trās*dit: Teutonos tamen eos esse, qui trans Domitium ad dextram eius inhabitant, *plures scripserunt*, inter Alpes scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alucum incolentes. Dicti autem fortè sunt à Tuiscone, eorum rege, Manni filio, *vt sentit Tacit. lib. de situ Germ.* Italica, ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus pagus, & populi eius quartam partem Helueticæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde fortè *coniectura est*, eos esse, qui *nunc* Turegium cum agro adiacenti apud Sulenses, Batilienses, Constantienses, incolunt. pag. 8.

Tolosates, populi Galliæ Prouinciæ, finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longè à Sontiatibus populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas est Metropolis, Francorum regi subdita. pag. 7. & 68. & 156.

Treuri, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruis, Menapiis, Eburonibus, Rhemis, Medio-

matricibus, *id est*, Metensibus, & Rheno fluminis vsque in pontem, quo Cæsar transiit exercitum, quæ pars *nunc* est Coloniensis diocesis. Ferè autem omnes Treuiri Germanica lingua vtuntur: & nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat. Horum inter Gallos, virtutis opinio erat singularis: & plurimum equitatu, peditatùque valere existimabantur: nomen retinent. Situs ciuitatis est natura munitus, & metropolis huius ciuitatis præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui, proximis his annis legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vna cum Cardinali Luxemburgensi, re infecta abiit. pag. 24. & 50. & 62. & 95. & 124. & 126. & 220.

Triboces, seu, Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum, finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Maguntinæ: *nunc* Argentinenfes *Latine* dicti: quibus vulgaris sermonis cū veteri satis alludit vocabulum. Hi sunt in regione Alsatia, *olim, vt quibusdam placet*, Helueria. pag. 34.

Trinobantes, populi in Anglia, prope firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Casiiis, Angliæ populis. pag. 105.

Tubantes, Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quam antea Manni populi habitarent, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetiis, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus: & *vt quidam opinantur*, etiam fuerunt incolæ Turegi opidi, *nunc* inter Heluetios siti, quod forsàn *tunc* ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diocesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. *Quidam* autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum regum: & Tulingos credunt *nunc* Lotaringos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorū Rege Carlomani stirpe. pag. 4. & 16.

Tungros, Belgarum populos, *Tacitus* facit. Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones, numerantur. Opidum est, no-

men

men retinens, *olim* ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem urbem translata, vsque ad cuius opidi mœnia, *vt plerique volunt*, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis *adhuc* monumenta videntur. Inde *Cæsar* scribit, Eburones fuisse mari proximios.

Turones, populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauen-sibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitana, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britannia ceterioris ducatu, nomen retinens, in regno Francorum sita, quam & Andegauensem urbem D. Ludouicus, Francorum Rex, Britannia ducatu detrahit: cuius tamen Prouinciæ omnes aliæ, Britannia etiam Britonantis, ciuitates remanserunt. pag. 55. & 155.

Tygenos (*quin pstitus*, Icenos) populos Angliæ, quorū Rex Prasutagus Neronem imperatorem hæredem instituit, Non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*.

V

Adam, inter Coloniensem, & Traiectensem vrbes locum ultra Nouesium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem in ducatu Cleuensi situm, *Cæsar* non memorat, sed *Tacitus*.

Vangiones, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Fullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes ferè Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, *nunc* Vuormacienses dicti, Alsatiaque (*olim*, Heluetiæ: tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris) adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenfes, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni ceteriores siti, viderentur inter Celtas forsàn collocandi, nisi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis dispartiat: quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas est Episcopalis prouinciæ Treuirensis, in ducatu Barrensi consistens, adscribitur. pag. 34.

Vascones, in Aquitania populos, *Tacitus* memorat.

Vatasticam insulam, in fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Phrysiis, quæ est diocesis Traiectensis, non memorat *Cæsar*, sed *Tacitus*. Batauos autem, quos Hollandos dicimus, longè

alios esse, *certum est*, ab illis Hollandis, qui prope Balteum mare, ac Daciam habitant: sicut & alia est, circa id mare, & Daciam, Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas Castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longè à colle vno, siluis, & tumulo, ac magna conualle, vbi Titurius, & Aurunculeius Romani hiemantes cum legione vna, & v. cohortibus, à 11. Eburonū regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longè ab Aquisgrani vrbe, *verisimile est*. Forsan eo loco, vbi est *nunc* Castellum, cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, *ut Cæsar ipse describit*, suberat Rhenus fluuius: propterea *nonnulli credunt*, Vatucam castellum fuisse, vbi *nunc* est Iuliacum opidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes Cisrhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari *putant*, vbi *adhuc* plura insignia vetustatis monumenta apparent. pag. 144. & 147.

Vbij, Germani populi, *olim* transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, & ceteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumque ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere aduxi sunt, & sibi vectigales fecerunt, multoque humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæsar primo trans Rhenum exercitu, per pontem, in Menapiis factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paullulum supra eum locum, quò antè exercitum transduxerat, pontem in finibus Treuironum fecit, legionésque transduxit: cuius pontis vltima pars transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, *nunc* Colonienfes, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos *plerisque placet*, qui, *vt verisimile est*, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, vrbem condere, & habitare cœperunt, quæ Ciuitas paullo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, *vt Tacitus scribit*, consumpta est, & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse *constat*, vt in *Epistolis refert Seneca*. Vbij igitur, Cæsaris tempore, *vt coniectura est*, loca, vbi Marchiæ comitatus à duce Cliuenti *nunc* possessus, & Vestfalix opida sunt, parsque ducatus Montensis, incoluisse

incoluisse præsumuntur: quorum *adhuc* magna pars ad Coloniensem Ecclesiã pertinet. Hos *Tacitus* transrhenanos etiã suo tempore fuisse, *scribit*, quòd fortè ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessionésque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtrâque ripam, sic & Phrylij, & Geldrenses *nunc*, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessionésque habebant, & *adhuc* possident. Quin & aliquando vsque ad Rhenum fluuiũ protensos Saxones fuisse, *quibusdam placet*. quòd facile est, cum quis origine Saxo illic fortè aliquid possederit, vt sæpe Principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit. pag. 78. & 81. & 83. & 132. & 133.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu, Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Bituricensi, nomen retinens, à multis tamen S. Flori ciuitas dicitur. pag. 195.

Vellaunodunum, inter Celtas, opidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum opido, ac Genabo, opido Carnutum, quod Genabum opidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longè ab Auarico, & Nouioduno, opidis Biturigum, in Francorum regno situm. pag. 58.

Velocates, populi inter Belgas, Morinis, Neruiisque finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi *hodie* Castellenses dicti, in comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinensique dicecesi siti, instar pagi sunt. Hanc prouinciam repetit rex Franciæ *nunc* à duce Burgundiæ. pag. 39.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur: proximi Vnellis, Oslinis, Curiosolitis, Sefuuis, Aulercis, Rhedonibus: hi, *vt quibusdam placet*, etiam Vanes dicti sunt, in prouincia Turonensi & regno Francorum siti. Ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum in Britannia Britonante. Sunt præterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi, Venuxinum comitatum incolentes, patrimonio Beati Petri subditi. Hos, partem Galliæ, Prouinciæ Romanorum, fuisse, *quibusdam placet*. pag. 55. & 60. & 61.

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, Montésque Sancti Bernar-

di, & Brigam, quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui S. Mauritius dicitur, diœcesis Sedunensis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar Summas Alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. pag. 57. Veragri sunt *Plinio*.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas. pag. 17.

Veromandui, populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruisque finitimi, nomen retinent, in Francorum regno sita, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Sueslionensi, & ex toto in prouincia Rhementi, instarque prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ opidi S. Quinctini, quos Rex repetit. Vermandois, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. pag. 46.

Vesontio, opidum maximum Sequanorum, natura loci mitum, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumscriptum. Ciuitas est Imperialis, ac Metropolitana, nomen retinens, mutata litera V in B, vt Romanis, & Vasconibus pronūciandi mos est. Situm habet, qualem *Cæsar in Commentariis descripsit*, præterquam quod *nunc* eam idem fluuius ex magna parte interfecat. In illa sunt loca vetusta, qualia Romæ, quæ Pantheon, Campus Martius, Campi que Mineruæ, vulgò semper *Latine* dicta sunt, multaque alia prisca vetustatis monumenta consistunt. pag. 24.

Vetera Castra hibernorum Romanorum locum, citra, & prope Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exurgens, pars equo aditur, vbi opidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus armis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, quibus hibernis obsideri, præmi que Germanias Cæsar Aug. crediderat, non *Cæsar*, sed *Tacitus* refert. In Cleuensi Ducatu situm.

Vienna, Ciuitas Metropolis in Gallia, Prouincia Romanorum, *nunc* Delphinatus, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorū finibus, dispartiente Rhodano Aednorum finibus Cæsar's tempore, ad quos Marisco opidum, *nunc* Ciuitas, pertinebat, *hodie* Lugduno Ciuitati finitima, beneque sita. pag. 157.

Vindonissæ locum prope Maguntiam, urbem cisrhennam,

nam non *Cæsar*, sed *Tacitus*, refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Oistinis, Lexobis, Curiosolis, Seliuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti. pag. 55. & 196.

Vocates inter Aquitanos, proximi Tarusatis, Sontiatis, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumnis, Garitibus, Cocofatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his forte Vascones dicti. Hos *coniectura est*, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenes dicimus. pag. 71.

Vocetius mons in Heluetiis, quem *Cæsar* non memorat, sed *Tacitus*.

Vocontij, populi, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasiis, finitimi, & Allobrogibus, vltra Alpes Graias, quibus *hodie* mons Cinerum, siue Cinesus, nomen est. Hos Ilara fluuius alluit. Vasatium, *Gallicè*. pag. 7.

Volgæ, populi Prouinciales, non longè ab Artomicis, seu Arecomis, qui *nunc* Auratientes sunt, Tolosatis, Narbonensibus, Masiliensibus, Gabalis, Cadurcis, Heluiis, ac Rithenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit. Aremici, aut Arecomici, pridem, à *no: nullis: nunc* Auenionenses dicti. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Arelatensis olim, *nunc* verò Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio Beati Petri, emptionis titulo, addita. Hic Romani Pontifices sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore vrbs Romæ, tenuere, LXX. & amplius annos, donec felicissimo euentu Italiæ restituti Pontifices, ad hanc diem mansere. pag. 156. & 189.

Volegus, Mons, in finibus Lingonum, à quo Mosa fluuius profluit, non longè à fonte Matronæ fluij, in Francorum regno situs. pag. 77.

Vispetes, Germaniæ populi transrhenni, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, à Suenis diu agitati, & triennio vagantes Rhenum fluuium transierunt, non longè ab ostio, vbi in mare influit, & Menapiorum agros vtraque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat, Menapiorum fines, quos *plerique opinantur* Iuliacenses fuisse,

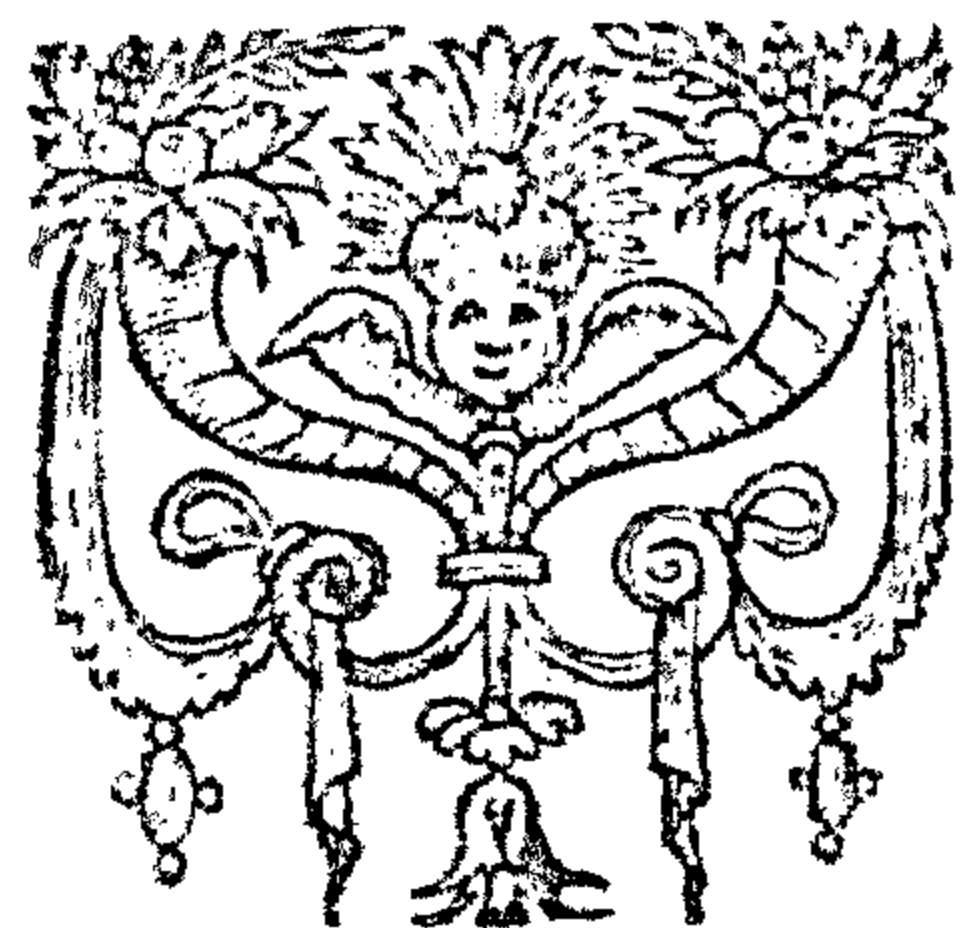
multo latiores, maioresque exstitisse, & agros Ducatus Montensis Rhēni ripis vltioribus adiacentes, ac etiam Cliuentis possedisse. pag. 73.

Vualis, seu Vacalos est pars fluuij Rhēni, quam Mosā fluius recipit antē, quā in Batavos, & mare Oceanum fluat, & est diocēsis Traiectensis, prope Nouiomagum opidum, & Traiectensem urbem Episcopalem, nomen retinens. pag. 77.

Vxellodunum, opidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longē a Gallia, prouincia Romanorum, monte, egregie loci natura munito, situm: cuius partes omnes præruptissimis saxis difficili adscensu, & flumine infimam vallem diuidente, torum pane montem cingente, præmunitæ erant. sub cuius etiā muro magnus fons aquæ perumpēbat, ab ea parte, qua ferē pedum c c c. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæsarem de bello Gallico lib. 8. pag. 223.

Ædui, populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latine retinent, inter Burgundos nunc nominati. nec citra Ararim flumen, (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Francorum regno siti. Ciuitas horum Aeduorum Episcopalis est, in Prouincia Lugdunensi. pag. 21. & alibi sæpe.

A T Q V E

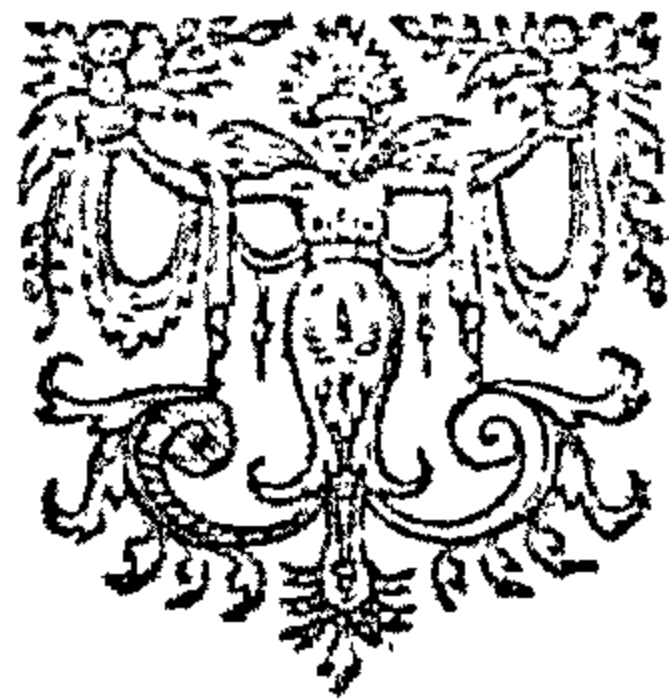

AT Q V E hac de Gallorum, Gallisque, qui aut proximi, aut finitimi, sunt Populis, ita perstrinximus, ut, quamuis vetustatem illustrare pro virili consilium fuerit, multa tamen inserta quoque sunt, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclare gestas ab iis explicent. Nec tamen singula persequuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæque libauimus. Nam, si aliarum quoque gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortune varietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum vires, res gestas ad hanc normam dirigere voluissim; id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilij obliti nostri videremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro Indice cōplecti voluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem Lectorem volo, multa illum ex varia Historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam, saltem oram Litoralem, notiora nobis factura sint. Nam, ut ulterius penetres, hæc legis Mahometane diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens, gentium omnium Regina, Italia, tantas mutationes sensit, ut vix nomen vllum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit, eam Italia partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani olim tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam; quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam; quæ Flaminia olim, nunc

B B b

in Romandiolam esse mutatam? Iam, quæ priscis illis temporibus clarissima opida fuerant, aut penitus cōcidere, aut in vicos abiere, successerēque omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersissimæ. Lirim enim à veteribus annem dictum; iam D C C. ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinū olim, nunc Papium, à Papiro quodam, Gallorū Duce. Fragelle ipse in Campania in Pontem Curuum mutata. Egnatia Arulia, Iueneratium à nobis dictum. Anienum ipsum Patrem, Tiberonem Accolæ vocant. Sipus illa Æpiarum captura celebris, & inde nomen adeptæ, nunc Manfredonia vulgò, à Manfredò, secundi Federici Imperatoris filio, dicitur. Verum longius, quàm par forsitan erat, euagati sumus. Cetera sibi Lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

INDEX

INDEX

RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM QVÆ IN COMMENTARIIS CÆSARIS HABENTVR.

A

A BIES in Britannia non prouenit.	pag. 101
Acarmania Cæsari subdita.	348
Acco, Senonum princeps. 129. eius supplicium.	151
in Achaia, & Dyrrhachio à Cæsare gesta.	348
achillas præfectus regis Ptolemæi ad occidendum Pompeium missus. 378. Idem exercitus Alexandrini dux aduersus Cæsarem. 379. eius crudelitas. 380. eius copiæ. 381. interitus.	387
achillis, & Memnonis congressus.	505
acilla ciuitas libera se Cæsari dedit.	451
actius Pelignus Pompeianus captus à Cæsare incolumis dimittitur.	247
actius Rufus L. Afraniū apud Pomp. proditiōis postulat.	365
actij vari Pompeiani delectus. 244. fuga eiusdem.	ibid.
actius varus Tiberonem appulsū Africæ prohibet. 255. eius copiæ. 300. castra.	301
actij vari cum Curione pugna. 308. periculum, clades, astutiæque.	309
actius varus castellorum præfectus. 506. eius mors.	510
actuariæ naues.	94-352
actuarii nauibus rostra imposita.	412
ad exercitum manere.	123
adbucillus Gallus Allobrox.	350
ad cantuanni, seu Adiatonni rebellio, & mox deditio.	69
adolescentes faciliè traducuntur.	174
aduatici, eorumque res. 46. 52. 53. & dein. 115. 125. 128	
ad uesperasset.	504
ad uera templorum.	378
adificia Gallorum.	143
aduorum auctoritas, potestas, & mox calamitas. 134. 158. 174	

I N D E X.

230. clientes. 195. tumultus ac seditio. 170. perfidia.	183
æduorum lex de magistratibus suis.	171
æduorum res cum Aruernis. 19. cum Biturigibus. 169. cur.	
Cæsare, & Romanis. 7. 11. 12. 21. 22. 23. 24. 29. 30. 98. 12.	
129. 162. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 182. 183. 188. 204. cum	
Heluetiis. 6. cum Sequanis.	134
ægus Gallus Allobrox, apud Cæsare accusatus. 350. ad Pom-	
peium transfugit.	351
ægypti monumenta.	401
ægypto & Alexandria Cæsar potitus.	405
ægyptiæ classis Pompeianæ præfectus Pompeij filius.	319
ægyptij milites Cæsari insidiantur.	379
æquinoctialis nauigatio periculosa.	92. 107
ærariæ lecturæ in Aquitania.	68
ærei nummi, & anuli ferrei pro nummo apud Britannos.	101
æs apud Britannos non nascitur.	ibid.
æstus maris bis incitatus duodecim horarum spatio.	62
ætolia à Cæsarianis ducibus recepta.	335
afrani, & Petreij, res. 260. 261. 262. 263. 266. 277. 278. 283.	
296. 297	
afrani, mors.	488
afraniæ legio. 494. vide Petreius.	
africa, insidiosa natio.	478
africae calamitas.	447. 459
africanæ Cæsaris copiæ.	477
afrorum mos in frumentis suis in specubus subterraneis con-	
dendis.	470
agar opidum.	471. 478
agendicum opidum.	151. 158. 185.
agriculturæ cur non studeant Germani.	139. 142
agri priuati olim Sueuis nulli. 74. neque Germanis quidquã	
agri priuati est.	139. 140
ahenobarbus. vide Domitius.	
alba opidum.	246
albici contra Cæsarem à Massiliensibus acciti. 257. 268. 287	
albicorum feritas. 269. virtus.	289
alces feræ.	141
alduas dubis fluius.	24
alexandriam vsque Pompeium Cæsar persequitur.	379
alexandria, receptus fugitiuorum Romanorum.	381
alexan-	

I N D E X.

alexandriam Achilles occupat.	381
alexandria, incendio tuta.	385
alexandriæ descriptio.	387. 392
alexandrina licentia.	381
alexandrini belli initia.	383. & dein.
alexandrinorum diligentia, sollertia, industria. 386. 387. ver-	
suetia.	398
de Alexandrinis plura leges in li. Hirt. de bel. Alex. 385. & dein.	
alexia Mandubiorum opidum.	191
alexiorum obsessorum perplexitas.	196. 197
ad Alexiam opera Cæsaris.	191
alga iumentis in pastum data.	446
allienus Siciliae prætor.	433
allienus proconsul Cæsari commearum in Africam mittit.	451
allobrogum animus erga Romanos.	5
allobroges ad Cæsarem confugiunt. 7. 8. frumentum Helue-	
tius dare iubentur. 18. sollicitantur. 189. fines tuentur.	190
alpium transmittendarum difficultas.	57
alteri, & alteri.	17. 493
amanus mons.	334
ambacti equitum Gallorum.	136
ambarrorum ad Cæsarem legati.	7
ambianorum deditio.	39. 45
ambiliates Galli.	61
ambiorix, & Catiuulcus Eburonum principes.	107. 108
ambiorix Cæsaris beneficiarius.	108
ambiorix fraus, & perfidia aduersus Romanos. 110. 111. 112.	
113. 114. 116. 128	
ambiorix uicisci & debellare Cæsar statuit. 129. 130. 143. 220	
ambiorix mira fuga.	144. 151
ambiuariti.	77
ambiuariti Aeduorum clientes.	195
ambracia.	337
amphilochi à Cæsare recepti.	348
ana opidum.	259
anartes populi.	141
ancalites Britannia populi.	105
ancona opidum.	244
andes opidum.	55. 60. 155
androithenes Thessaliae prætor.	362

I N D E X.

animarum immortalitas.	136
annij Scapulæ mors.	418
annotinae naues.	99
anferem Britanni non gustant.	101
antecurfores Cæſaris.	246
antiochi Comageni auxilia Pompeio.	318
antiftij Turpionis Q.que Pompeij monomachia.	505
antonius Cæſarianus.	233.318.330.333.336
antuates Galli.	57
apollinem morbos depellere.	137
apolloniam Cæſar recipit.	323.331
apolloniæ commoditas Cæſari.	361
apſus fluuius.	324.327
apulix grauis autumnus.	317
aqua dulcis ad litora marina.	387.388
aquæ euertendæ labor.	ibidem
aquæ, & ignis interdictio.	151
aquillaria lacus in Africa.	301
aquitania tertia Gallix pars.	67
aquitaniæ limites.	1
aquitaniæ pars maxima ſeſe Cræſſo dedit.	71
aquitanorum clades.	ibidem
aquitanorum rebellio aduerſus Romanos.	69
arar fluuius.	8
aratores ſtipendiarij milites facti.	443
arduenna filua.	96.143
arecomici Volca.	156.189
arguetius Cæſarianus.	495
ariarates Ariobarzanis frater.	425
ariminum opidum.	242
ariobarzanes ccccc. equites Pompeio ſuppeditat.	318
ariouiſtus Germanorum Rex. 20.21.22.23. & deinc. 34.35. 110.	
124.134	
armis concrepandi mos apud Gallos.	163
armorum officinæ Alexandriae inſtitutæ.	386
armatum concilium Gallorum.	125
armenia minor Deiotari regnum.	405.426
armoricæ ciuitates.	123.196.223
ariſtoe Prolemei Regis minor filia.	387.405
aruernorum, & Aeduorum factiones.	19
aruerni,	

I N D E X.

aruerni, & Rutheni, à Fabio Max. ſuperati.	31
aruernorum timor à Cæſare.	156.157
arundinum radicibus paſti equi.	349
in Aſiam Cæſar proficiſcitur.	431
aſculum op. à Cæſare recipitur.	246
aſcurum opidum.	445
aſparagum Dyrrhachinorum opidum.	334
aſpauia caſtellum.	504
aſprenas proconſul.	479
aſta op. Cæſari ſe dedit.	512
aregua opidum. 493. capitur.	502.503
arebates.	39.46.49.195.196
auaricum op. Biturigum.	160.161.162.165.180
auienus trib. militum ignominioſe à Cæſare dimittitur.	463
aulerci Romanis dediti 55. rebellant	65.195
a. Bæbius eques.	506
a. Clodius.	369
a. Fonteij ignominioſa dimiſſio.	464
a. Gabinius.	318
a. Trebellius eques.	506
a. Valgius.	497
a. Varro Pompeianus.	327
aurigarum Britannorum in præliis mira dexteritas.	91
auſci Aquitani Romanis dediti.	71
auſetani ad Cæſarem tranſeunt.	270
auſpicioſum, & religionum obſeruans Pharnaces.	429
auximum opidum.	244
axona fluuius.	40.42

B

B Abilius.	496
bacenis filua.	133
bætis fluuius.	421.493
bæturia.	503
bagrada flu.	301
baleares funditores.	41
baleares infulæ.	445
balista turrem deiiciens.	497
barbarorum mos in caſtris figendis.	225

I N D E X.

batilica.	416
batauorum insula.	77.78
belgæ.	1.38
belgæ Gallorum fortissimi.	2.39.235
belgarum in Romanos coniuratio. 38.40.44. fuga & cædes,	
ibidem.in Britanniam commigratio.	101
belgium.	108
bellicatio noua,& inusitata.	345.346
bellica porta Vtica.	302
bellica laude semper inclyti Galli.	124.154.195
bellidenfes Cæsari se dedunt.	323
bellocassi populi.	195
bellonæ templum.	425
bellouaci, eorumque res.	40.45.186.196.209.213.216
berones Cassiani.	417
bessi in copiis Pompeij.	318
bibracte opidum Aeduorum.15.incenditur.	184
bibrax Rhemorum opidum.	40
bibraçtense Gallorum concilium.	188
bibroci Britanniaë populi.	105
bibulus x x x.naues Cæsaris incendit. 320. eiusdem odium in	
Cæsarem. 325.crudelitas in Cæsarianos. 324.mors.326.filiij	
eius duo occisi.	381
bigerrones Romanis dediti.	71
bithyniaë, ac Ponti compositio Cæsari difficilis.	424
biturigum res.	156.207.208
biuius Curius Cæsarianus.	251
boduognatus Neruiorum dux.	49
bogud Mauritanie Rex a Cassio in auxiliũ vocatur.421.aduer	
sus Marcellũ pugnat.422.423.a Põpeio filio infestatur. 445	
bogud Rex,& P.Sitius Cirthã Iubę Regis opidũ inuadũt.446	
boia opidum.	160
boij populi 4.Heluetiorum auxiliares.16.Aeduis attributi. 18	
bona Iubæ Regis sub hasta vendita.	488
bos cerui figuræ.	141
bosphori Rex constituitur Mithridates Pergamenus.	431
brachium ad flumen Salsum Pompeius facit.	497
brannouij.	195
brannouices.	ibidem
bratuspontium Bellouacorum opidum.	44
britanniaë	

I N D E X.

britanniaë descriptio & Britannorum res. 84.86.87.88.89.93.	
102.105.106	
britanniam disciplinaë ergo adibant Galli.	136
brunditium opidũ, circaque res gesta. 251.253.254.317.319.331	
brutus adolescens Cæsarianus.157. eius classis aduersus Malli-	
lienses.	288.290.300
bullis,& Amantia opida.	340
burlauolenses populi.	502
buthrotum opidum.	325
C	
C Abillonum & Matiscona.	274
C caburus Allobrox.	189
cadauera hostium pro cespite.	510
caderes populi.	196
cadurci.	195
cæcilius Niger Barbarus Pompeianus.	512
cæcinaë Cæsar ignoscit.	485
cæresi Germani.	40
cæsar Antonio adest in Auguratus petitione.	233
cæsar cum Afranio dimicat.	261
cæsar Deiotaro ignoscit.	426
cæsar deprecans a suis militibus non exauditur.	482
cæsar dictator a M.Lepido dictus.300. idem Dictator quartò	
designatus.	491
cæsar,& Pompeius vicina castra ponunt.	324.340
cæsar in Galliam contendit.	5.7.134
cæsar in mare se abiicit,& nando euadit.	397
cæsar nouem annis iisdem ferè militibus vsus.	241
cæsar Pompeio conciliari vellet.	251.322.327
cæsar Rhenum transiit.	83
cæsaris pro castris semper duæ legiones excubabant.	166
cæsaris & Pompeij nouissimum inter se prælium.	370
cæsaris ad Scipionem de pace mandata.	349
cæsaris memorabile factum in creditorum miseria.	327
cæsar in Hispania res gesta.	306
cæsar se esse Cæsarem respondet.	501
cæsarianæ classis incendium.	375
cæsarianarum copiarum duces contrarij.	420

I N D E X.

caesariani exercitus tolerantia-sitis, & fames.	373-374
caesariani a Pompeianis in colloquio condicto contra fidem vulnerantur.	328
caesariani equites fugantur.	79-355
caesariani equites mille contra septem millia Pompeianorum confugebant.	365-366
caesariani milites ab Afranio, & Petreio male plectuntur.	279
caesariani milites in quodam castello omnes vulnerati.	348
caesariani milites desperatione se interficientes.	114
caesariani milites indomabiles.	398
caesarianorum aduersus Britannos difficultates.	86-87
caesarianorum militum aduersus Germanos trepidatio.	26
caesarianorum aduersus Pompeianos pugna & victoria.	509-510
caesarianorum strages a Pompeio.	498
c. Antistius Reginus legatus Caesaris.	127
c. Auienus trib. mil. ignominiose a Caesare dimittitur.	463
c. Biotius Reginus eques Romanus a Caesare captus.	472
c. Calpurnius Sabinus Caesarianus.	336
c. Caninius Vxellodunum obsidet. 223. & dein. vide, Caninius.	
c. Carpineius eques Rom.	108
c. Cassius Syriacarum nauium Pompeij praefectus.	319
c. Clusianus ignominiose dimittitur.	464
c. Confidius Longus Pompeianus. 201. 434. eius crudelitas.	435
c. Crispus Sallustius. vide, Crispus Sallustius.	
c. Curio Trib. plebis Caesaris fautor. 234. vide, Curio.	
c. Decij Questorij a Sallustio fuga.	452
c. Fabius legatus Caesaris.	107. 223. 258
c. Flavius eques.	506
c. Fundanus eques Romanus ad Caesarem transfugit.	496
c. Fusij Cottae Romani equitis mors.	154
c. Gallonius eques Rom.	297
c. Marcellus Rhodiae classis Pompeianae praefectus.	319
c. Marius.	26-453
c. Messius Caesarianus.	451
c. Pletorius Questor.	406
c. Pomponius Pompeianus.	39
c. Sallustius Crispus praet. 437. proconsul.	488
c. Saferna.	465
c. Trebonius legatus Caesaris. 103. 149. 158. Massiliam oppugnauit. 286. praetor urbanus.	328
c. Triarius	

I N D E X.

c. Triarius Pompeianus. 319. eius de pro cursu militum praecipuum.	369
c. Valerius Donataurus.	189
c. Valerius Flaccus.	32
c. Valerius Procilius Galliae prouinciae princeps.	13
c. Vergilius Petronus Pompeianus. 448. eius deditio.	487
c. Vocatius Tullus.	142
c. Volutenus, Trib. milit.	59. 84. 85. 86. 231. 351
calaguritani populi.	270
calcata ad fossas complendas.	499
calenus Caesarianus.	324
caletorum potestas.	39
calidon opidum.	336
calones inermes armatis hostibus intrepidi occurrunt. 51. eorum fuga.	ibidem
calpurnius Saluianus.	417-418
cameli x x i i Regis Iubae a Caesare capti.	472
camulogenus Aulercus. 185. eius mors.	188
intra cancellos pugnare.	440
candauia.	322-362
caninius Rebilus legatus Caesaris.	252-339-512
canopus.	400
cantabri populi.	259
cantium Britanniae.	101
canusium opidum.	250
capillo promisso sunt Britanni, reliqua omni corporis parte rasa	102
cappadoces in copiis Pompeij.	318
cappadocia regnum Ariobarzani.	405
capita hominum occisorum aduersus hostium opidum ad terrorem conuersa.	510
caput Cn. Pompeij adolescentis Caesari allatum	514
capua opidum.	243
capua per fugium Pompeianorum	245
caralitani Caesaris studiosi.	254
caraleis Sardiniae Caesar adit.	489
carbena opidum.	419
carsulenus Caesarianus praefectus.	404
carmonenses populi.	298
carnutes, eorumque res.	107. 125. 129. 154. 223

I N D E X.

carruca op.	507
carteia op.	510
caruillius Rex.	106
casii Britanniae populi.	105
casiuellaunus Britannorum dux.	101.104
casiana turma honor a Caesare.	506
casius Pompeianus.	375
casij Pompeiani timor. 337. eius fuga.	375
casius Loginus Pompeianus proprætor relictus. 414. eius sti- patores. 417. eiusdem odium apud milites. 415. 4. 6. 417. pu- gna cum Marcello 421. 422. vulneratio, & conlanatio. 418. eiusdem mors.	424
castellani castellorum domini.	410
casticus Sequanus Catamantaledis filius.	3
castra Lunata.	479
castra munire quando primùm ceperint Galli.	170
castra Postumiana, locus.	495
catamantaledes Sequanorum princeps.	3
catafcopus.	447
catenæ ferreæ pro funibus.	63
caruulcus Eburonum princeps. 107. taxo vitam finit.	144
cato Caesaris hostis. 239. Siciliae prætor. 255. eius de Pompeio querela, ibidem. eiusdē ad Cn. Pompeium filiū oratio. 444	444
catonis Lusitani oratio ad Caesarem.	499.
catonis Uticensis molimina aduersus Caesarem. 453. 454. eiusdē apud Uticam gratia, labor, exitus. 483. 484. vide, M. Cato.	453. 454.
caruacorum potestas,	39
caturiges Galli.	7
cauarillus Aeduus capitur.	191
cauarinus Senonum Rex.	124. 129
causiam ex vinculis dicere.	4
caussula	463
celeritas Caesaris.	121. 159. 177
celtae, qui & Galli.	1
celtiberia regio.	270
celtiberi populi.	259
celtillus Vercingetoricis pater.	154
cenimagni Britanniae populi.	105
centrones populi.	7
cercinna insula.	437
cercin-	

I N D E X.

cercinnates Caesarem com meatu iuuant.	452
cerui in operibus militaribus.	194
ceteio Caesar ignoscit.	485
cetrata prouincia.	259
cetrati Afraniani occiduntur.	275
charæ radicis vsus pro pane.	345
cheronesus.	390
cherusci Germaniae populi.	133
cibaria trium menium molita secum efferunt Heluetij.	5
ciceronis hibernorum oppugnandorum consilium	115
ciceronis prudentia. 116. periculum.	119. 120
ciceronis cura Caesari.	121
ciceronis obseruantia mandatorum Caesaris.	147
ciliciae ordinatio per Caesarem.	425
cimberius, & Nasua Sueuorum Imperatores.	24
cimbri, ac Teutoni Italiam uaitantes. 22. 26. a Mario pulsi.	26
cingetorix, eiusque res.	95. 96. 106. 125. 132
cinga fluuius.	265
cingulum opidum.	245
cippi qui dicantur.	194
circha opidum capitur.	446
cispius, & Aquila Caesariani.	471
ciuilis dissensio Romana.	206
ciuilis dissensionis remedium.	234
ciuilium dissensionum seditio.	422
ciuitas omnis Heluetia in quatuor pagos diuisa.	8
ciuitas Parisiorum, & Senonum.	129
ciuitatum Germanicarum laus.	140
ciuitates Caesari amicae ab eius inimicis vexantur.	297
ciues Romani Gaditani.	ibidem
ciuium Romanorum bona, qui contra populum Rom. arma tulissent, Zamæ vendita.	488
clades ingens Caesarianorum.	357
classis Pompeiana.	318
classis Caesariana.	319
classis Caesarianae incendium.	375
classis Gallica aduersus Romanos.	63. 64
cleopatra cum fratre suo pugnans.	377
cleopatra a Caesare Regina Aegypti constituitur.	405
clientum Gallorum fides.	176

I N D E X.

clodius Aquilius Cæsarianus cæsus.	504
clodius Cæsaris & Scipionis familiaris.	348
clodij cædes.	153
clodianæ cædis reus Milo.	329
clupea insula	301.434
cn.Domitius Calvinus.	313.336.483
cn.Magius præfectus fabrum Pompeianus captus ad Cæsarem adducitur.	251.252
cn.Piso Pompeianus.	434.441.
cn.Pompeius proconsul.	127
cn.Pompeius Q.Titurius interpret.	114
cn.Pompeij adolescentis molimina.490.eius cædes	514
cn.Pompeij aduersus Cæsarem iniquitas.	235
cn.Pompeij præsidium fragile.	503
cn.Pompeij res præclare gestæ.	444
cn.Pompeij virtus.156.Vide Pompeius.	
cocofates Aquitani Romanis dediti.	71
coelij prætoris iniquitas.	328
cœliæ leges.	ibidem
cœlius de rep.remotus.	229.
cœlius Vincianus Cæsarianus.	431
cohortes colonicæ.	298
cohorti vni Pompeianæ decem Cæsariani certare non detrectant.	458
colonorum delectum habent Pompeiani.	245
comana op.406.Bellonæ templum.	425
comius,Atrebatelium Rex,eiusque res. 84.88.91.106.130.196.209.219.231.232	
commeatibus duobus reportatus ex Britannia Rom. exercitus	106
commentariorum Cæsaris elegantia.	205.206
commentarios Cæsaris Hirtius contexit.	ibidem
commilites.	304
commilitij consuetudinis ius.	362
conclamandi mos in castris.	359
conclamare vasa.	273
conditionem ab hoste armato Romani non accipiunt.	117
condrusi Germani.	39.144
connetodunus,& Cotuabus duces Gallorum:	154
confluens Mosæ & Rheni:	80

I N D E X.

coniugia Gallorum.	138
coniuratio aduersus Cæsarem.90.aduersus Q.Casium Longinum.	417
confidij Lõgi Pompeiani crudelitas. 435.eius acta.15.451.457.483.eius mors.	487
contilia hostis audienda non esse.	110
consilium in ipso negotio non capiendum.	111
conuictolitanes Aedius.	171.172.173.177
copiarum Cæsaris paucitas.317.eleuatio	357
corbeus Bellouacorum dux.209.210.eius mors.	217
corduba Cæsaris amica.298.Hispaniæ caput.	491.493
corubam Cæsar capere contendit.493.& dein.	511
cordubensis conuentus Varronem excludit.	298
cordubensium onus à Casio Longino.415.defectio. 415.421	
corfinium Cæsar oppugnat.	246.251
coris intactæ turres.	166
corneliana castra.	301.310
cornelius Balbus vulneratur.	328
cornificius Cæsarianus Quæstor proprætor.	410
cornu vnum in fronte bouis figura cerui.	141
cornu bouis pro poculo.	142
coronam auream Pharnaces Cæsari miserat.	428
cortice ex arboribus potius se victuros Cæsariani minantur, quam Pompeium è manibus dimissuros.	345
corus ventus	98
cosam in agro Turino Milo oppugnat.	329
cotho Hadrumeti.	469
cottæ Arunculeij prudentia ac virtus.	112
cotuatus & Connetodunus Gallorum duces.	154
cotus Aedius.	171.191
corus Thracum Rex d. equites Pompeio suppeditat. 318.337	
craftini primipili Cæsariani fortitudo.369.mors.	374
cratium vsus in bellis.	153
creditarum pecuniarum sine vsuris soluendarum lex.	328
cremandorum cadauerum mos apud Gallos.	138
crispus Sallustius Zamentis proconsul. 488. eiusdem ad Cericinam insulam gesta.	452
crines mulieribus abscissi,& ex illis tormenta facta.	321
critognati Aruerni crudelis oratio in obsidione Alexiæ. 197	
crudelitas veterum Gallorum	137.198

I N D E X.

cuniculorum agendorum peritissimi Galli	165
cupiditatis pecuniæ malum.	139
curio Cæsarianus eiusque res. 244.254.300.301.302.303. & dein.eius mors.	313
curianorum militum trepidatio.	304.313
curiani equites a Scipione deficientes.	463
curiosolitæ pop.Rom.dediti.	55.60.196.

D

D Amasippi liberis Cæsar ignoscit.485.eius mors.	488
dardani in copiis Pompeij.	318
decimæ legionis commendatio.	27.48
d.Brutus adolescens. 62. classis ad Massiliam præfectus. 258.209.	
d.Lælius Asiaticarum nauium Pompeij præfectus 319.340.374	
deiotarus eiusque res. 318.405.406.409.427.431	
delphos Calenus Cæsarianus recipit.	148
delta in Aegypto.	401
deuoti, qui Soldurij.68.eorum mira fides.	ibidem
diablintres Galli.	62
dianæ Ephesiæ sanum spoliari iubet Scipio. 336. interuentu Cæsaris impeditur.	378
dictator Iulius Cæsar.300.dictatura se abdicat.	317
didius Gadium præfectus.513. eius mors.	514
diei prolatio in exactione pecuniæ donatio dicta.	335
dij Gallorum.137.Germanorum.	139
dioscorides, & Serapion legati Ptolemæi Regis ad Achil- lam	380
dis pater Gallorum	138
diuico Heluetiorum legatus ad Cæsarem.	9
diuitiacus, Aëduorū Princeps, eiusque res. 3.11.13.19.28.39.134	
domitius Ahenobarbus Pompeianus. 246. eius de fuga ex Corfinio consultatio. 247. à Massiliensibus receptus ex- cluso Cæsare.258.268.inde fuga.	300
domitius prodicionis arguitur.	306
domitius Caluinus.336. eius cum Pharnace res	405.407
donillaus Gallogræcus cæc equites Pompeio suppeditat.318	
dotis ratio apud Gallos.	138
drapes Senonū princeps.222.captus.226.inedia mortuus. 229	
druidum	

I N D E X.

druidum descriptio.	138
dumnacus Andium dux. 220. eius fuga.	223
dunorix Aeduus Diuitiaci frater, eiusque res.3.6.11.12.13.97.98	
duo viri aciem inclinatam restitunt.	505
duracius Picto.	221
duracorum opidum.	151
duum viri municipiorum.	250
dynastæ prouinciæ.	425
dyrrhachio intercluditur Pompeius.	341
dyrrhachij, & Achaiaæ gesta.	348.& dein.
dyrrhachina duo prælia Cæsarem nonnihil debilitarunt.	368

E

E Burones populi. 40. Treuirorum clientes. 76. vbi siti. 107.eorum defectio.109.110.prædæ omnibus à Cæsare exponuntur. 146. vastantur.	ibid.
eburones aduersus Romanos conspirant.	65
egestæretus Theffalus Pompeij fautor.	336
egimurum opidum.	457
eginium opidum.	363
elauer fluius.	172
elephanti condocefacti.	448
elephanti Scipionis.	433.456.460
elephanti communi periculo in aciem educuntur. 456. eo- rum terroris minuendi ratio.	474
elephanti x x aduersus Cæsarianos producti. 460. eorum fuga.	481
elephanti x x i v. à Cæsare capti.	482
elephanto ferocienti veteranus miles se fortiter obicit.	481
emolumento, id est impendio seu detrimento.	22
ennius citatus.	503.509
epasnaetus Aruernus Lucretium Cæsari tradit.	229
ephesiam pecuniam auferre Scipio conatur. 366. ei salu- tem Cæsar affert.	378
ephippiorum vsus apud Sueuos indecorus & turpis.	74
epibatae armantur.	443
epidaurum Octauiana oppugnatione liberat Vatinius.	412
epirus tota Cæsari deditur.	323.341
eporedorix Aeduus. 174.175.189. capitur.	191
equestres copiae, pedestres apparentes.	439

I N D E X.

equestris prælij consuetudo.	498
equitibus quingentis Heluetij quatuor millia equitum Romanorum propellunt.	10
equites mille Cæsariani septem millia Pompeianorum equitum sustinere non dubitant.	365
equites Galli.	136
equitum Gallorum temerarium iusiurandum.	190
equites Germani sæpe in præliis ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur.	74
equitum Romanorum generositas.	222
equi alga pasti.	446
equorum mira docilitas.	74
equorum studiosi Galli.	ibid.
eratosthènes.	140
eritius bellicum instrumentum.	355
essedariorum usus in præliis, apud Britannos.	86.91
eteliæ venti.	379
euphranor Rhodius vir fortis. 393. eius mors.	400
exactiones grauiissimæ Scipionis Pompeiani.	335
exactiones graues Cæsij.	415
excommunicatio veterum Gallorum.	135
exercitus Cæsariani maior pars Tirones.	507
exercitus Cæsariani sitis.	473
exercitus hostiles à mane vsque ad horam decimam in conspectu alter alterius immoti peritantes.	167
exercitus Afranij, & Petreij dimissus.	284
exercitus Rom. ab Heluetiis pulsus, & sub iugum missus.	5
explorator falsa renuncians.	24

F

Fabij Peligni facinus audax.	309
fabius Max. Rithenos & Aruernos superauit.	31
facere pro sano, hoc est, quod sani esset.	99
facinus memorabile. 309. 321. 482. horrendum.	498
factiones Gallorum.	19. 133
factum est metum esse magnum.	507
fagum & abietem Britannia non habet.	101
falcata quadrigæ Pharnacis.	430
facium in nauibus bellicis usus.	63
fames	

I N D E X.

fames ac pænuria Afranianorum.	279
fames Cæsarianorum militum ac tolerantia.	167. 357
familiæ Orgetoricis decem millia hominum.	4
familiæ vnus duo simul in Aeduo Senatu esse nõ poterat.	171
fana pecuniis spoliata.	241
fanum opidum.	244
fascium prælationis inuidia.	378
faonius Scipionem castigans.	349
fautores Cæsaris L X X I V. à Pompeio securi percussi.	503
faustus Sylla.	240
faustus & Afranius viui à Sitio capiuntur. 488. eorũ mors. ibid.	
ferrariæ Biturigum.	165
ferrariæ officinæ à Pompeianis institutæ.	443
ferrum in maritimis Britanniq̃ locis nascitur.	101
festinatio Cæsaris.	487
fideicommissus exercitus.	313
fides Cæsaris.	501
fides Cæsarianorum militum constantissima.	458
fides tota Italia angustior.	316
fiduciaria operæ legati.	297
fiduciarium regnum.	399
filia Prolemæi regis minor ad Achillam se confert.	383
filii in fœminino genere, Maiori ex duabus filiis.	405
fuminis alti transeundi ratio.	493
flumen auertere Cæsar molitur.	271
flumina Romanos milites non morantur.	184
flustates Romanis dediti.	71
fœderis militaris sancienti ritus apud Gallos.	154
femina à viris prodi hostibus metuentes, viros hostibus ipsæ produnt.	168
foliis arborum pasti equi.	349
fontem cuniculo intercipit Cæsar.	229
fortissimi Gallorum cur sint Belgæ.	2
fortitudinis exemplum memorabile.	482
fortunæ vis.	143. 146. 150. 158
fraternæ pietatis exēpla. 13. 14. 79. 448. zelus & emulatio. 13. 14	
frenati equi, & infrenati in bellis.	442
frigoris tolerantissimi Sueui.	74
frigoribus exposita est Gallia.	10
frumentari.	194

I N D E X.

frumentum dediticiis suis dandum curat Cæsar.	10
frumentum certis diebus militibus admetiebatur Cæsar.	18
frumentum suum Heluetij comburunt.	4
frumenti angustia premitur Cæsar.	341
frumenti condendi modus apud Afros.	470
frumenta, & ædificia propria corrumpentes Galli.	189
frumenta intra munitiones sata.	349
fuga Ambiorigis mira.	151
fugæ hostes celandæ ratio.	215
fugæ simulatæ fraus.	312
fugitivi etiã legatos de pace mittebãt de saltu Pyrenæo.	327
fulvius Postumius adiutor Lentuli.	352
funera Gallorum magnifica.	138
fusus Galenus Cæsarianus. 320. eius industria.	348
fusus Cotta occiditur.	154

G

G Abali populi.	189.195
gabinij Cæsariani felicitas. 411. infelicitas, & mors. 412	
gabiniani milites.	318.377.381
gaditani Cæsaris fautores.	297.298
galba Suefionum Rex.	39
galearum tegment. ex viminibus.	353
gallia diuisio.	1.134
gallia omnis ad Septemtrionem est.	10.84
gallia omnis pacata. 55. repente tumultuatur.	60
gallia prouincia. 259. Cæsari decreta.	23
gallia tanquam prædæ Germanis & Romanis exposita. 30.	
subacta. 230. libera esse iussa.	ibidem
gallia Transalpina.	156
gallia concilium, cui ne orbis quidem terrarum possit ob-	
sistere.	169
gallia consensus aduersus Cæsarem.	109
gallia consensus in libertate vindicanda.	196
gallia conuentus Cæsar agit. 36. concilium inducit.	129
gallia equitatus ad Cæsarem in Britanniam profecturum. 97	
gallia, & Germaniæ morum discrimina.	20.21.133.317
gallia & Hispaniæ regiones saluberrimæ.	317
gallia fertilitas, ac opulentia præ Germania.	20
gallia	

I N D E X.

gallia imperium sibi vindicare volunt Heluetij 2. Ariou-	
stus & Cæsar.	22.23.28.31
gallia motus repentini	106.123
gallia præsidia distribuit Cæsar.	231
gallia prouinciæ seruitus.	198
gallia res gestas Hirzuius absoluit.	205
galli Belgæ.	37.38
galli bellicosi.	67.124.136.153
galli Celtæ lingua Gallica dicti.	1
galli disciplina ergo in Britanniam proficisciebantur.	136
gallorum equitum mos. 137. iusiurandum temerarium. 191.	
virtus, ac fortitudo mirabilis.	266.436
gallorum veterum mores, ac instituta.	133. & dein.
galli à Dite patre progeniti. 138. græcis literis uteban-	
tur, ibidem. humanis victimis diis litabant, ibidem. Cim-	
brico bello humanis corporibus vesciebantur. 198. in bellis	
sedere soliti. 215. iumentis maximè delectantur. 74. etiam	
senes militant. 213. multos carros in bellis habet. 266. pro-	
cerro ac mirifico sunt corpore. 53. 456. religionibus dediti,	
eorumque dii, ac vota.	137
galli armati in concilium veniebãt. 125. nouis rebus plerum-	
que student.	76
galli in copiis Cæsaris. 259. Iubæ Regis. 312. Pompeij.	319
galli proditores in exercitu Cæsaris.	46.131
galli vrbes suas ipsi incendunt.	161
gallorum aduersus Romanos coniuratio 60. 119. 121. odium	
& infidiæ 111. 112. 113. rebellio.	37.38.59.76.128
gallorum ante Cæsaris aduentum annua bella.	136
gallorum coniugia. 138. consilia subira & repentina. 60. 76.	
consuetudo erga liberos suos natu minores. 138. mos in	
rumoribus nouis excipiendis.	76
gallorum cum Cæsarianis prælium.	59.199
gallorum disciplina ex Britannia allata.	136
gallorum duces ad Alexiam.	196
gallorum, & Belgarum eadem est oppugnatio.	40
gallorum fortitudo. 141. industria ac sollertia 165. infirmitas.	
79. leuitas ac mobilitas. 37. 62. 76. libertas. 153. mollities in	
aduertis. 67. temeritas innata.	177
gallorū facinus memorabile in mortis pro patria cõceptu. 167	
gallorum fuga, & clades.	59.200.203

I N D E X.

gallorum Germanorumque Labienianorum cedes.	455
gallorum immensæ copiæ.	195.196
gallorum ingenia candida, & aperta.	475
gallorum inter se discrimina 2. factiones duæ.	19.133
gallorum mira consuetudo in concilij armati indictione.	125
gallorum nobilium genera duo, Druides, & Equites.	135
gallorum præcipui Belgæ, & Aedui.	235
gallorum principes ad Cæsaris pedes se abiiciunt.	18
gallorum tutelam aduersus Ariouistum Cæsar suscipit.	21.
22.26.27.29	
gallis ignota Britannia.	84
gallicarum nauium forma.	62. & dein.
gallica classis aduersus Romanos.	63
gallicæ plebis vilitas.	133
gallicus victus cum Germanico non conferendus.	20
gallico Germanicus ager non comparandus.	ibidem
gallicorum murorum forma.	165
gallinam Britanni non gustant.	101
ganymedes Eunuchus nutricius Arsinoes. 387. eius odiū. 398.	
impotens regnum.	405
garites Romanis dediti.	71
garoceli Galli.	7
garumna flu.	1
garumni Aquitanis Romanis dediti.	71
gebenna mons.	156.184
gemella legio.	318
genabum Carnutum opidum. 154.208. diripitur atque incenditur.	159
genabentis perfidia, eiusque vltio.	162. 168
gener à focero proscriptus.	125
geneua Allobrogum opidum.	5
genusum flu.	360
gergobia opidum. 154 gergobina Boiorum op.	154
gergouia Aruernorum op. 172. eius oppugnatio.	178
germaniæ, & Galliæ morum discrimen. 133.134. & dein.	139
germani quando primùm, & qua ratione in Galliam transierint. 19.20. 22.30. 80. inde pulsi.	35
germanorum equitum virtus.	402
germani pedites summæ velocitatis inter equites pugnant.	33.225
tes.	
germani	

I N D E X.

germani leuis armaturæ.	282
germani Transihenani cōtinenter cum Belgis pugnantes. 2.	
Belgis aduersus Rom. cōiuncti. 38. eos Cæsar vlcitur. 132	
germanorum ad Cæsarem legatio. 77. retenta. 81. aduersus Romanos dolor, & odiū. 11. arrogātia. 77. cultus corporis. 139. cum Romanis conflictus. 35. clades, ac fuga. ibid. & 80	
germanorū matresfam. proeliandi tēpus suis præscribūt. 34.	
germanorum magnitudo corporis ac terror. 25. mos in bellis parandis. 140. nuditas. 139. procacitas. 31. superstitio in proeliis suscipiendis. 34. trepidatio. 80. vagatio seu peregrinatio & error. 139. victus. ibidem. virtus. 191	
germanorum omnis vita in venationibus, & studio rei militaris consistit.	139
germanos Galli quondam virtute superabant.	141
germanos Cæsar debellat, & Germanico bello finem imponit. 77.81. Cetera, quæ ad Germanorum descriptionem, mores, & instituta pertinent, vide pag. 139. & dein.	
getuli, & Numidæ, Marij beneficiarij. 451. ad Cæsarem deficiunt.	452.453.464
getulorum Confidij comitum avaritia, & crudelitas.	487
getulorum duo opida capiuntur.	446
getulorum equites sine frenis.	467
gladiatoria familia Milonis.	329
glans inscripta vice epistolæ missa.	497.500
glandes fusæ.	443
glasto se inficiunt Britanni.	102
gobonitio patruus Vercingetorigis.	154
gomphi à Cæsare non toto die expugnati.	363
gordunni Neruiorum clientes.	115
grando saxorum in exercitum Cæsaris cadens.	459
gravis armaturæ miles legionarius.	474
græcis ad Ciceronem literis conscriptam epistolam Cæsar mittit.	120
græcè indocti Neruij.	ibidem
græci contra pop. Romanum pugnare nolentes.	323
græcis literis galli olim vsi.	136
grudij Neruiorum clientes.	115
grumus natura excellens.	495
gurnatus, seu Gutruatus, aut Cotuatus Carnutum factionis princeps occiditur.	226

I N D E X.

H

H Adrumetum opidum. 301. à Cæsare obsidetur. 434. ca-	
pitur.	485
hadrumetanorum multa à Cæsare.	489
haliacmon flu.	337
harpagones.	269.499
harudes populi.	20
heleuteri populi.	195
heluetia omnis ciuitas in quatuor pagos diuisa.	8
heluetij ceteris Gallis præstantiores 2. cetera de Heluetiis	
vide pag.	1.2.3.4.5
heluetij pop.	156.189
heraclea Senticæ.	362
hercynia silua, eiúsque feræ.	141.142
herculis fanum Gadibus.	297
herculis fano ablata restituit Cæsar.	299
herminius mons.	415
hibernia insula.	102
hiemare sub pellibus.	324
hiemes in Gallia maturæ.	84
hiempsal Rex.	465
hippo regius.	488
hippotoxotæ.	318.442.
hispalis opidum. 296.298. eius oliuetæ. 506. eiusdem tur-	
batio, ac molestia.	512.513
hispalensibus ingritudinem exprobrat Cæsar.	515.516
hispani equites.	108
hispani in copiis Cæsaris.	455
hispanorum auxilia Gallis aduersus Romanos.	70
hispanorum pugnandi ratio.	262
hispanorum seditio inter se.	422
hispaniæ caput Corduba.	491
hispaniæ principes ad Cæsarem transeunt. 277. ex Hispania	
apportabantur necessaria ad armandas Cæsaris naues. 94	
hispanicæ res tam Pompeianorum quam Cæsarianorū. 260.	
306.344. & deinc.	490
hispaniæ duæ à Cæsarianis pacatæ.	358
hispaniæ vltioris fecunditas, & situs.	495
hispaniæ vltioris portus Cn. Pompeius adolescens.	490
hispania-	

I N D E X.

hispaniarum deditio.	307
hislam M. Octavius à Cæsare abalienat.	320
homines à Gallis pro victimis immolati.	137
hordeo corrupto, & panico vetere se alétes Massilienses. 300	
hordeo frumentum auctum.	349
horrorem ad aspectus glatio sibi conciliant Britani in bellis. 102	
hospitium sacrosanctum 499. eius violati nefas.	ibidem
hostis consilia qualiter accipienda.	110.111
hostis in acie tollendi ratio.	126.128
hostis in iniquum locum pertrahendi stratagemata.	131
hybridæ à Labieno conscripti.	142

I

I Adertinorum in pop. Rom. officia.	410
ibernia insula. vide, Hibernia.	
iberus flu.	270
iccius, & Antebrogius Rhemorum legati.	38
icci; angustia.	41
ignis iaci solitus.	496
ignis supplicium.	4.155
cum igne pugnantes Cæsariani.	117
igni viui combusti Paradenses expugnati.	483
ignibus nocturnis produntur aliquando milites.	346
ilerda opidum.	259.271
illurgauonenses populi.	270
in Illyrico gesta.	55.60.94.411
imanuentius Trinobantium Rex.	105
imitatores sollertissimi Galli. 165. item Alexandria.	386
imperatorem se appellat Scipio. 134. eo nomine indignus	
cenetur à Centurione Cæsariano capto.	458
imperatores munera ac dona ab amicis accipiebant re be-	
ne gesta.	428
in Impuberes etiam scuit Bibulus.	324
indo Rex.	496
induciomari Treveri simulatio. 95. dolus ac defectio. 108. 124.	
fuga. 123. cades.	125
induciarum genus ex misericordia.	294
inermes aliquando Germani terrorem Romanis afferentes,	
postea armati, ac victores sprete, & superati.	26

I N D E X.

infantibus in ardore pugnae non parcitur.	168
ingratos ac perfidos Cæsar vlcilicitur.	469
inimici alter alterum seruantes.	108
insidiarum Labieni aduersus Cæsarem. 460. detectæ.	471
insidiarum occultandarum fraus.	398
insignia sibi in proeliis accommodabant milites Romani.	49
insignium & signorum militarium occultandorum fraus.	179
insontes etiam, & innoxios nonnunquam diis suis sacrificabant Galli.	137
instar legionis videri. 355. instar cohortium.	396
intercessio Tribunica.	239
intermittere dare obliides: hoc est, cessare, & protrahere.	90
interpretes quotidiani.	13
per Interpretes Cæsar Gallis locutus.	ibidem
issa Insula.	414
isthmum Cæsar munit.	348
italia sine vulnere à Cæsarianis capta.	358
italia sine Sicilia & Africa teneri non potest.	306
italiæ facultates, & existimatio.	128
itineris Cæsariani ad hostes asperitas.	274
itineris difficultas in Afraniano exercitu.	260
ithyreæ naues.	443
ictius portus.	95
iuba Numidiæ Rex, Pompeij hospes, & amicus. 302. Cæsaris hostis, 446. auxilia Pompeio suppeditat. 416. elephantos ad Scipionem adducit. 446. 460. auxilia à Scipione Pompeiano abducit. 446. ad Vticam malè pugnat. 302. Vticenses cõfirmat. 310. Curionem Cæsarianum vincit. 313. eius crudelitas. 314. 471. 475. superbia & arrogantia. 460. terror apud Cæsarianos, & rursus contemptus.	460
iuba Regis angustia. 446. 453. 464. 486. mors.	488
iudiciorum mira forma, vt alij audirent, alij iudicarent.	317
iulius Cæsar & P. Seruilius consules creantur.	316
iumenta alga tolerata.	446
iumenta sua sarcinaria Afraniani ipsi occidunt.	281
iumentis maximè delectantur Galli.	74
iunij pœnitentia.	499
iuppiter à Gallis cultus.	137
iura mors altissimus.	2
iurandū Labieni in fauorē Pompeij à Cæsare metuētis. 323 iurandū	

I N D E X.

iurandū temerarium equitum Gallorum.	190
iureiurando hostili fidētes Cæsariani Tyrōnes in perniciem suam se dedunt.	332

L

Labieni Cæsaris legati castra oppugnata. 125. eius strata-gemata. 131. 186. supplementum. 185. cum Gallis pœlium. 188. virtus.	172
labienus à Cæsaris inimicis ad defectionem sollicitatur. 234. Cingulum opidum exedificat. 245. Pompeio iurat, & idem facere cogit legatos, Tribunos, centuriones &c. 323. eiuſdem cum Varinio de pace altercatio.	327
labieni aduersus Cæsarianos crudelitas. 357. assentatio ad Pompeium. 367. acies contra Cæsarem. 439. insidiarum aduersus Cæsarem. 461. detectæ.	471
labieni fuga, & clades. 455. 461. 472. mors.	510
laboris intolerantes Galli.	164. 170
labori, ac duritiæ, à pueris student Germani.	139
labrum dumtaxat superius non radunt Britanni.	102
lacetani ad Cæsarem transeunt.	270
lacte, & pecore viuunt Sueui.	74
lacte, caseo, carne viuunt Germani.	139
lacus Lemanus.	2. 6
lanistæ in modum Cæsar suos tyrōnes aduersus elephantos instituit.	473
largitio Cæsaris.	299. 300
larinates populi.	250
larissa opidum.	363
latobrigi patriam suam deserunt. 4. redeunt. 17. eorum numerus.	18
latrocinia apud Germanos infamia quæ non sint.	140
latrones dicti Romani ab Aeduis.	175
legati aliæ sunt partes, atque imperatoris.	346
legati Heluetiorum ad Cæsarem.	5
legati iure gentium sacrosancti.	61
legati officium.	296
legati singulis præfecti legionibus.	179
legatorum violatorum vltio.	66
legatos Cæsaris Galli violant. 61. Pompeiani item	504

I N D E X.

legio Centuriones suos cædens.	419
legio Gemella.	318
legio septima frumentatrix.	90
legionis decimæ virtus & pretium apud Cæsarem.	27
legio vndecima Cæsaris impar ceteris.	211
legio vigesima septima tyronum.	332-336
legio trigesima sexta. 409. trigesima septima.	389
legio vernacula.	207
legio veterana.	332
legione vna Gallia vlterior obtenta.	5
legiones à duce perfuga transductæ.	304
legiones Cæsaris veteranae, & nouæ.	211
legiones duæ Cæsari detractæ, Pompeio traditæ. 235. cæ primariæ erant in exercitu Pompeij.	368
legiones Pompeij.	317
legiones semper duæ pro castris Cæsaris excubabant.	166
legionum Cæsarianarum in hiberna distributio.	107
legionarij militis robur.	474-475
legionarij in equos impositi.	29
leguminibus etiam contenti erant Cæsariani milites in inopia.	345
lemouices populi.	196
lemouicum opidum.	220
lenium opidum.	512
lentulus Spinther Asculo expellitur.	245
lentulus & Marcellus coff. Cæsaris hostes. 233. 245. Roma in eum Cæsaris aufugiunt.	245
lentulus Marcellinus Quæstor Cæsarianus.	352
lentuli Consul æs alienum 239. odium in Cæsarem.	237
lentulus Spinther ætatis honorem ostentat.	364
lentulus Spinther Cæsaris beneficiarius. 249. eiusdem fuga. 245. mors.	378
lenunculi, nauigia piscatoria.	314
lepidus Proconsul in auxilium à Cassio vocatur. 421. mediat inter Cassium & Marcellum.	423
lepontij populi.	78
leporem Britanni non gustant.	101
leptis opidum. 436. ciuitas immunis & libera.	ibidem
leptim Labienus oppugnare conatur.	449
leptitanorum multa à Cæsare.	489
leuaci	

I N D E X.

leuaci Neruiorum clientes	115
leuci populi.	27
leuis armatura inter equites interiecta.	443
leuis armaturæ pedites.	199
lex Aeduorum de magistratibus creandis.	171.172
lex Iulia.	245
lex Pompeia de ambitu.	317
leges Cæliæ duæ.	328
lex ouij, seu Lex obij, aduersus Romanos conspirant.	61.65
libertas Gallorum.	59.154
libertini, & serui in militiam adscripti.	442
libo Pompeianus cum Cæsare ad Oricum colloquitur. 325. insulam Brundisiam occupat. 330. Cæsarianos terret, ibidem. Brundisio discedit.	ibid.
liburnica classis Pompeiana.	319
licinius Damasippus.	315
lictores habere priuatis non licebat.	268
ligarius captus à Cæsare necari iussus.	470
Q. Ligario, C. Confidij filio Cæsar ignoscit.	485
liger, seu Ligeris flu.	61.155.184
lilium in munitioibus Alexiæ.	195
lilybæum promontorium.	433
lingones pop.	17.27.77.
linterium vsus in fluminibus transficiendis.	8
litæ Aeduus Dumnorigem apud Cæsarem defert.	11
litata internecio, hoc est vltra,	505
litauicus Aeduus eiusque fratres. 174. 177. eius perfidia, ac fuga.	173.174.175.183
litora omnia à Pompeianis tenebantur	341
literæ Cæsaris vix, atquæ agrè in Senatu recitatae.	237
literis disciplina Druidum non mandabatur.	136
liuineius Regulus, Hadrumeti præfectus	485
longarum nauium agilitas.	100
longinus Cæsarianus.	417
lorica.	194
L. Aemilius Decurio equitum Gallorum.	15
L. Afranius Legatus Pompeij. 259. prodicionis postulatus	266
L. Aurunculeius Cotta legatus. 107. eius prudens consilium.	114
L. Cæsar adolescens legatus. 189. 242. oratione Vticenses co-	

I N D E X.

hortatus, vt portas aperirent, Cæsari aduenienti obuiam proficiscitur.	484.485
I. Capuleius legatus Cæsarianus.	341
I. Cassius Consul ab Heluetiis cæsus.	5.8
I. Cassius Longinus Cæsarianus.	336
I. Cellæ Cæsar ignoscit.	485
I. Cispinus Cæsarianus.	468
I. Decidius Saxo Cæsarianus miles.	279
I. Domitius. 240. in Cæsaris potestatem venit. 250. eius fuga.	300
I. Domitij sententia de tribus tabellis iudicibus dandis in causa eorum qui à Pompeio non stetit. 365. eiusdem mors.	374
I. Fabij Centurionis seu virtus, seu temeritas miranda.	181
I. Hirtius à Pompeio ad Parthos missus.	364
I. Iunius Particus.	492
I. Laterensis Imperator appellatus. 417. eius mors.	418
I. Lentulus Consul. 237. eius mors. 378. vide Lentulus.	
I. Licinius Squillus Cassium fauciat.	417
I. Lucceius Pompeianus.	326
I. Manlius prætor Pompeianus.	251
I. Manlij Proconsulis fuga.	67
I. Mergilio.	417
I. Metellus trib. plebis Cæsari obiicitur.	257
I. Minucius Basilus. 143. eius ad Cæsarem epistola.	501
I. Munatius Plancus.	107
I. Nasidius Pompeianus.	287
I. Paullus consul.	232
I. Petrosidij aquiliferi mors.	114
I. Piso.	238
I. Piso Cæsaris socer. 8. 238. eius mors.	8
I. Plancus Cæsarianus.	160.434
I. Pupius Centurio à Cæsare captus dimittitur.	245
I. Racilius aduersus Cassium conspirat. 416. eius mors.	418
I. Roscius. 117. Quæstor. 123. prætor.	238
I. Rubrius in potestatem Cæsaris venit.	250
I. Septimij trib. militum aduersus Pompeium crudelitas.	377
I. Sertorius.	271
I. Straberius Pompeianus, Apolloniæ præfectus, clam inde profugit.	323
I. Ticiida	

I N D E X.

I. Ticiida eques Romanus.	457
I. Titius Trib. milit.	419
I. Tiburtius in colloquio vulneratur.	328
I. Torij apud Cordubenses terror.	420
I. Torquatus Orici præfectus Pompeiantis se & Oricum Cæsari dedit. 323. eius mors.	488
I. Valerij Præconini legati mors.	67
I. Varenij Centurionis egregium pro inimico facinus.	118
I. Vibullius Rufus in Cæsaris potestatem veniens, ab eo semper dimissus.	221
Iucretius Hispilo Pompeianus.	319
Iucretius Cadurcus homo audax.	155.156.223.224
Iuminibus accensis noctu Uticam Cæsar peruenit.	485
Iunæ plenæ vis in æstibus maritimis.	89
Iuna nisi noua Germanos non contendere.	34
Iunata castra.	479
Iusitania.	259.416.512
Iusitani Hispalim oppugnant.	512
Iusitani leuis armaturæ.	265
Iutetia Parisiorum. 129.185. incenditur.	185
luxuries Pompeiani exercitus.	372
lyssum opidum.	332-333

M

Macedones equites in Pompeij copiis.	318
Macedoniæ pars libera.	336
machinæ bellicæ Romanorum barbaris admirationi sunt.	53
machinæ variæ Alexandrinæ.	385
magistratus Gallorum.	139
magistratus bellici apud Germanos.	140
magistratus lex apud Aeduos.	171
magistratus præposterè decernuntur Romæ.	241
magistratus Romanis sacrosancti.	516
magnitudo animi Cæsaris.	450
magnitudo corporis & vires vt ponantur.	75
malaca vrbs.	424
malacia, ac tranquillitas maris.	65
malcus Nabateorum Rex.	385
mandubiorum fames, ac miseriam.	198

I N D E X.

mandubracius adolescens Britannus.	105
manlius Tuscus.	417
manus rebellibus victis præcisæ.	229
manibus præcisæ dimissi tabellarij capti.	496
marcelli odium aduersus Cæsarem.	234
marcellus cum Cordubensibus a Cæsario deficit. 419. Vide, M. Marcellus.	
marcius Crispus præsidio Thebennensibus a Cæsare mittitur.	477
marcomanni Germani.	34
m. Acilius. & Staius Murcus legati Cæsaris.	325
m. Antonius legatus Cæsaris. 200. Quæstor. 207. Brundisio præest. 330. eius sacerdotij petitiõ.	233
m. Antonius. Q. Cæsius Trib. pl. Cæsaris factores.	238
m. Aquinius nouus homo.	465
m. Aquinio Catonis filio Cæsar ignoscit.	485
m. Aristij Trib. mil. misera cædes.	177
m. Bibulus Pompeij præfectus maris maximus. Vide Bibulus.	
m. Cælius Rufus prætor Romanus.	328
m. Calidij sententia de rep. in dissensione ciuili Pompeij, & Cæsaris.	233
m. Caro Vticensis. 444. 453. 483. Vide Caro.	
m. Crassus a Parthis interfectus.	334
m. Eppio Cæsar ignoscit.	485
m. Fauonius Pompeianus.	337
m. Lepidus prætor.	300
m. Marcelli sententia de rep. in dissensione Cæsaris & Pompeij. 237. idem prætor appellatus. 420. eiusdem prudentia. 421	
m. Messala, & M. Pilo Consules.	23
m. Messala legatus.	448
m. Octavius Pompeianus.	319
m. Opimij præfecti equitum Scipionis mors.	339
m. Petreij Centurionis præclarum facinus. 181. eiusdem fauor erga Cæsarem. 336. erga Pompeium. 441. fuga. 486. mors.	488
m. Plotius in colloquio vulneratur.	328
m. Pomponius Cæsarianus.	375
m. Rufus Quæstor. 301. 314. eiusdem sententia de Cæsare & Pompeio.	238
m. Silanus.	127
m. Tiro	

I N D E X.

m. Tiro ignominiose dimittitur.	464
m. Titi Ariouisti hospes. 32. de manib ⁹ Germanorū erept ⁹ . 36	
m. Trebius Gallus. 60. m. Valerius Procillus.	32
m. Varronis in vltiore Hispania legati mutatio. 296. & dein. eius legiones.	420
marcomanni populi.	34
mare bis æstuanx x i i. horarum spatio. 63. mare cõclusum, & mare apertum. 61. maris transitu Cæsarem prohibere Pompeius conatur. 319. marium omnium non eandem esse naturam.	59
marij affinis Cæsar.	451
maritimorum Gallorum rebellio aduersus Cæsarem. 60. 61	
maritimorum opidorum munitio.	63
marrucini populi. 250. 308. mars.	137
marji Cæturiones per fugam. 303. marforū militū virtus. 248	
massilienses docti. 295. massiliensium res. 257. 258. 268. 286. & deinde. eorum nomini & vetustati defert Cæsar ne eos perdat.	300
materfam. de muro se deiciens. 501. materiz inopia laborat Africa. 443. matifcone opidum.	204
matrona flu.	2
mauri equites.	437. 481. 435
mazaga opidum. 425. mazaræ telorum genus.	16
mediomatrices	78. 195
medobrega Lusitaniz op. 415. melodunum opidum	185
memorable Cæsaris factum in difficultate pecuniaria.	316
memorable Cæsaris documentū in reficiendis militibus.	359
memorable casus in conflictu nauali.	290
memoriae exercitatio.	136
menapij Galli. 39. 71. 76. ab Vrsipetibus oppressi. 75. eorum vastatio. 93. rebellio. 128. deditio.	130
mendacij vsus in captandis militum animis.	178
menedemus Macedoniz princeps.	336
mercatorum commercia tur admittant Suetii.	74
mercurius præcipue apud Gallos colebatur.	137
messalla Cæsarianus Vticam eustodit.	485
messanæ periclitatio.	375
metiosedum opidum.	187
metropolis opidum in potestatem Cæsaris redactum.	363
militis in Cæsarem euallum.	29

I N D E X.

militis veterani cum elephanto pugna. 480
 milites à mane ad vesperam ieiuni in armis stantes. 457. præ
 pauore testamenta condentes. 25. seipsos plectentes.
 362. militum amor erga Cæsarem. 284. militum ty-
 ronum ruditas. 148. militaris disciplina & seueritas lar-
 gitioe nimia minuitur. 415. militarium signorum cõ-
 ferendorum cõmmonia apud Gallos in fœderibus sancien-
 dis. 154
 milo cædis Clodianæ reus. 329. eiusdẽ molimẽ, ac mors. ibid.
 minerva dea. 137
 minucius Rufus Pompeianus. 319. minucius Silo, E. Racilij
 cliens. 416. minucius coniurationis aduersus Cæsium
 index, excruciat a libertis. 418
 minutatim se recipere. 449
 miracula post victoriam Cæsaris. 378
 mithridates pergamenus. 401. se Cæsari iungit, ibid. Rex
 Bosphori à Cæsare constituitur. 431
 mona insula. 102. monomachia. 505
 morini Galli. 39. vltimi Gallorum pacati. 71. eorum ad
 Cæsarem legati. 84. Barbaros se vocant. ibid. Cæsá-
 rianos ex Britannia reduces inuadunt. 92. in potestatem
 Romanorum rediguntur, ibid. Atrebatibus a Cæsare at-
 tributi. 196. à Morinis in Britanniam transectus bre-
 uissimus est. 84.
 moritasgus Cauarini Regis frater. 124. mosa fluuius. 77
 mulieres & pueri in muro dispositi ad speciẽ dumtaxat. 321.
 mulieres Germanorum rhedis & carris impositæ. 35. mu-
 lierum Gallicarum mos in præliis capillum passum de-
 mittendi, & liberos proferendi. 180. mulierum crines
 præfecti ad tormenta bellica efficienda. 321
 muliones, equitum speciem exhibentes. 178
 munatius Plancus Cæsij lictorem gladio transigit. 417
 mundo opidum. 510. mundenis campus. 507. munden-
 sium ducum clades. 513. munera Milonis. 329
 municipia Romana, pecunias exiguntur. 241
 munitiones Cæsaris ad Alexiam. 193. Cæsaris & Pompeij
 ad Dyrhachium. 342. munitionum ambitus inuita-
 tus. 352. Vide Opera.
 muri opidorum Gallicorum. 165. muri hostilis primũ con-
 scendendi gloria. 180. murus miræ longitudinis. 6
 musculi

I N D E X.

musculi forma. 292
 mutuo sese conficere conantur Iuba, & Perreius. 488
 myoparõ. 414
 N
 N Abatæorum Rex. 385
 nannetes Galli. 61
 narbo vrbs. 68. 156. 230
 nasidij classis capta. 470. naues inutiles. 290
 nasua & Cimberius Sueuorum imperatores. 24
 naues Britannorũ. 267. Cæsaris. 61. 85. 90. 95. 99. 255. 267. 268.
 318. 319. 332. 333. nauium Gallicarum forma. 62. 63. Rho-
 diarum naufragium. 332. Romanarum cum Gallicis impar
 prælium. 63
 nauale certamẽ Romanorũ & Gallorum. 64. Massiliensium,
 & Cæsarianorum. 268. Vatiniij & Octauij. 412. 413.
 nauigationes Cæsaris felices. 107
 naupactus. 336. neapolis. 434
 nebulæ crassæ latibulum. 494
 negligentia ex diurnitate. 213. 321. 471
 nemetes Germani. 34. nemetocerna opidum. 230.
 neruij equitatu nihil olim valebant. 47
 neruij Gallorum ferocissimi. 39. Græcè indocti. 120. militaria
 opera à Rom. facere docti. 116. eorum clientes. 115. mores.
 45. 122. multitudo. 116. peruicacia in re aduersa. 52. in Rom.
 rebellio, ac fraus. 47. 50. 115. 121. 125. 128. deditio. 52. 128
 nicomedis Bithynij nobilitas. 425
 nicopolis opidum. 407
 nili aqua limosa, atque turbida. 387. nimbus cum saxorum
 grandine. 459
 nitobriges populi 156. eorum Rex Teutomatus. 170
 niue altissima Cæsar non prohibetur ab itinere. 157
 norica opidum. 4. noricus ager. ibidem. noricus Rex. 247
 noniodunum opidum. 44. 159. 160. 184. ¶ nox dierũ xxx.
 in insulis Britannicis. 102. noctem diei præponunt Gal-
 li. 138. noctes in Britannia, quàm in continente, breuio-
 res. 102. noctium non dierum numero spatia temporum
 metiuntur Galli. 138. nocturna Gallorum concilia. 123
 nocturna opera Cæsarianorum obsessorum. 116
 numeius, & Verodoctius Heluetiorum legati. 3
 DDd 2

I N D E X.

numidæ in exercitu Cæsaris. 41. numidæ à Scipione multi ad Cæsarem delabuntur. 451. numidæ in cruce iunguntur. 471. numidarum stratagemata. 312. celeritas. 472. clades. 302. 311. incurio in exercitum Cæsaris. 436. 472. eorum equi infrenati. 442
nutricius pueri regis regnum procurans. 379
nymphæum portus. 331

O

Obsides Cæsariani ab Aeduis malè multantur. 188. obsides Gallorum malè habet Ariouistus. 20
obucula opidum. 419. ocelum opidum. 7
octauij Pompeiani castra oppugnantur. 321. eius cum Vatinio nauale prælium. 413. 414 fuga. ibid.
octodorus Veragrorum vicus. 57. incensius. 59.
octogesa opidum. 271
oculorum effusio in minoribus suppliciis. 155
olei tricies centenis millibus pondo multantur Leptitani à Cæsare. 489
ollouico Teutomani pater. 170
opera Cæsaris ad Alexiam. 193. ad Massiliam. 190. 191
opidum altissimis mœnibus à Cæsare vno nocturno die expugnatum. 363. opidum quid Britanni vocant. 105. opidi Corfinij cura Cæsari, ne diripiatur à militibus. 248. opidi Sarsuræ præfectus Scipio, à multitudine interficitur. 476
opida Hispaniæ natura loci munita. 494
oppius legatus Cæsaris. 472
orchomenum Cæsar recipit. 348. orcinia Silua. 140
orgetorix (qui & Orgëtorix in vetustis quibusdam codicibus) Heluetiorum princeps. 3. orgetorigis filius, & filia capiuntur. 17. orgetorigis mors. 4
oricum opidum. 319. Cæsar recipit. 323
oscenses populi. 270
ostini Romani dediti. 55
otacilius Crassus Pompeianus. 332

P

Pabuli equorum inopia apud Pompeianos. 350
pabuli inopia iumenta sua occidentes. 382. sine pabulo retenta

I N D E X.

retenta iumenta toto quadriduo. ibidem
pacatorum insigne in bellis. 180
pacidius Pompeianus. 439. eius aduersus Cæsarem pugna. 477. mors. 478
paconia insula. 130
pæmani Germani. 40
pagi centum Sueuorum ad ripam Rheni confidentes. 24
pagi Tigurini robur. 8
pagos in quatuor omnis ciuitas Heluetia diuisa. 7
palæophasiatica victoria. 414
palma ex pauimento enata. 378
paludati prætores. 240
paludes Morinorum. 93. palus inter duo castra media. 42
palus perpetua in Sequanam influens. 185
panis a famelicis in hostium castra abiectus. 345
panis ex radice factus. ibidem
panico & hordeo se alentes Massilienses. 300
parada opidum, & eius miseranda clades. 483
parætonium. 188 parentare ciuibus. 122
parisij populi. 129
parthi Romanorum hostes. 334. parthicum bellum. 235
parthiorum opidum Cæsar expugnat. 340. parthinos Pompeius prædæ loco habuit. 341
pastores indomiti. 268. pastores Turini à Milone sollicitantur. 329
pecuniæ confandæ commenta. 335. 415. 418. pecuniæ è fanis tolluntur. 241. pecuniam publicam sibi oblatam Cæsar repudiat. 250. pecunias Cæsaris mutuas à Tribunis militum, & Centurionibus accipit. 259
pecus loco frumenti imperatum. 267. pecoris cupidi barbari 146. pecoris in agros obuersari sinendi astutia ad occultandas insidias. 407
pedites mira celeritate equorum cursum adæquantes. 33
peditum eximie perniciousis comminiscendorum inter equites in pugna stratagemata. 190. 191. 217. 365. 438. 472
peligni populi. 246
pelles pro velis. 63. pelles vestitus Sueuorum. 74
pelusium se confert Pompeius victus fugiens. 377. id à Mithridate capitur. 400
pentiremes duæ Cæsarianæ capiuntur. 468

I N D E X.

perfuga Gallus ad Gallos adornatur. 66. perfugæ Cæsariani- 351. perfugi multi ex Pompeianis quotidie ad Cæsarem confluebant.	178
periclitari fortunam.	322
periurium Oracilij Pompeiani.	332
periurij perfidiam morte Cæsar vlciscitur.	470
pertinaciâ hostiû Cæsar magnopere vindicandâ censet.	226
petra, locus.	341
petreius legatus Pompeij. 259. eius furor.	278
petreius Thessalus Pompeij fautor.	336
petreius & Afianus Pompeiani copias iungunt. 259. Cæsa- ris calamitatem Romam supra verum nunciant. 267. eo- rundem crudelitas in Cæsarianos. 187. petreij mors.	488
petrocorij pop.	195
pharus quid sit.	382
pharitzæ.	395
pharnacis Armeniæ Regis res.	405. & deinc. 410. 411
pharsalia locus vbi Cæsar milites suos exposuit.	319
pharsalici exercitus clades.	374
philippus Trib. plebis.	240
philo Pompeianus Hispalis præfectus.	512
photinus Eunuchus nutricius Ptolemæi Regis, regnum Ae- gypti procurat. 379. eius cædes.	383
piceni populi.	244
pictonum vexatio.	221
pilorum cacumina ardentia.	460
pirultæ Illyrici. 95. eorum legatio, ac deditio.	ibidem
pisaurum opidum.	244
piscibus & ouis auium victitantes populi.	78
piso Aquitanus cum fratre occiditur.	79
platorij Rustiani mors.	488
planities x v. milia passuum patens.	454
plebs Gallorum, Seruorum loco habebatur.	135
plebis Gallicæ tutamen aduersus potentiores.	133
pleumolij Neruiorum clientes.	115
plumbum album in Britannia.	101
pluuia faxorum.	459
pompeia lex ambitus.	317
pompeia Fausti vxori Cæsar ignoscit.	488
pompeij, & Cæsaris amicitia. 128. abalienatio.	235. 241
pompeij	

I N D E X.

pompeij patris, & filij, & Pompeianorum res gestas in bello aduersus Cæsarem videre potes à pag. 234. ad pag. 381. rur- sus pag. 418. 419. 443. 444. item à pag. 485. ad pag.	517
pompeij Rufi periculum.	482
pomponius, M. Cæsarianus.	375
pontis in Rheno à Cæsare facti ratio & forma. 82. 132. pon- tis intercisi reficiendi ratio. 271. 272. pontem celeriter ef- ficit Cæsar. 81. 267. pontem Gencuensem Cæsar rescindit. 5. pontem in Arare Cæsar facit. 8. pontes interruptos reficere Cæsar prohibetur magnitudine fluminis.	265
pontones.	333
pontum Cæsar recipit. 425. 431. Pharnaces occupat.	410
populi, & ciuitates ad partes Cæsaris transeuntes,	270
postumiana castra.	495
prædonum bellum.	301
præsidium Iubæ Regis apud Thebennam interficitur.	478
prætores inter se aduersarij.	328
prætorum de imperio ad populum ferebatur.	240
præciani Romanis dediti.	71
proconful cum imperio ad urbem manens.	127
procurator regni Nutricius Regis pueri.	379
prouincia facta ex Regno Iubæ.	488
prouinciæ Galliarum seruitus.	198
prælium equestre. 462. nauale.	390. 393
prælia sex à Cæsare vno die facta.	347
ad Ptolemæum Regem Aegypti Pompeius fugiens se con- fert. 377. ptolemæum inter & Cleopatram Cæsar arbi- trum se interponit. 379. ptolemæi patris testamentum. ibid. ptolemæum puerum Cæsar in suam potestatem re- cipit. 380. eius fictæ lachrymæ. 399. eiusdem castra oppugnat Cæsar. 403. eiusdem mors.	405
puberes omnes armati conuenire coguntur armato concî- lio indicto apud Gallos.	125
p. Actius.	300. 301
p. Atrius eques Rom. à Cæsare captus. 472. venia donatur.	485
p. Caluicius Pompeianus.	510
p. Confidius pro exploratore missus falsa renunciat.	14. 15
p. Cornelij Scipionis mors.	476
p. Crassii adolescentis res.	35. 60. 61. 62. 67. 71
p. Domitius. Vide, Domitius.	

I N D E X.

p. Lentulus Spinter in potestatem Cæsaris venit.	250.	Vi-
de Lentulus.		
p. Ligarius Afranianus iussu Cæsaris necatus.	470	
p. Salerna.	437	p. Seruilius Cos.
		316
p. Sextij Baculi primipili mors,	59.148	
p. Sirtius Numidiã Iubę regnũ inuadit.	453. eiusdem virtus.	488
p. Sulpitius Rufus legatus.	85.	prætor.
		374
p. Syllæ dexteritas.		346
p. Vatinius Cæsaris legatus.		327
p. Vestrius eques Rom. captus.		470
puellę regnantis tædium apud populum.	398.399	
pueri & mulieres in muro ad speciem militum dispositi.	321	
pugna ex elledis.	86.91.	pugna naualis.
		65.
pugna sex ho-		
ras durans.	58.	pugnam ineuntium Gallorum vota,
		62
putei à Cæsarianis fodiuntur.		389
pyra Iubę Regis in opido Zama.		486
pyrenæi montes à Cæsare occupantur.		258

Q

Q Vadrigę falcate Pharnacis aduersus Cæsarem.	429
quinctilius, & L. Canuleius, legati Cæsaris.	341
q. Aquila Cæsarianus.	469
q. Atrius nauium Cæsarianarum præfectus.	99
q. Cassius Trib. pl. Cæsarianus.	297.
Gaditanorum præfectus.	299.
q. Cassij Longini odium in Hispanos, & contra.	415.
vulnus.	417.
mors.	424.
Vide, Cassius.	
q. Cicero Cæsarianus.	107.
eius castra oppugnantur à Neruiis.	115.
eiusdem valetudo tenuissima.	ibidem
q. Coponius Rhodię classis Pompeianę præfectus.	321
q. Cornificius Cæsarianus.	410
q. Cominius Cæsarianus ad Scipionem deductus.	457
q. Fabius Maximus legatus Cæsaris.	491
q. Fulginij Cæsariani primihastati xiv. legionis mors.	264
q. Fufius Calenus legatus Cæsaris.	285
q. Iunius Hispanus.	108
q. Laberij Duri Trib. mil. mors.	103
q. Ligario Cæsar ignoscit.	485
q. Lucretius Senator.	247
q. Marcius Trib. mil. Pompeianus ad Cæsarem transfugit.	496
q. Patiscus	

I N D E X.

q. Patiscus Cæsarianus.	406
q. Pedius legatus Cæsaris.	38.329.491
q. Pompeij Nigri equitis R. Italicensis robur.	505.
eiusdem cum Antistio Turpione singulare certamen.	ibidem
q. Sertorij milites.	69
q. Sabinus.	348
q. Sextius de vita pecuniam paciscitur.	418
q. Titatius Varus præfectus equitum.	222
q. Titurius Sabinus legatus Cæsaris.	40.
eiusdem prouincia.	62.
apud Vnellos acta.	65.
stratagema.	67.107.110.
& dein.	
eiusdem mors.	113
q. Tullius Cicero.	144
q. Varus præfectus equitum Domitij Cæsarianus.	338
q. Velanius,	60

R

R Abirius Postumus.	436
radix qua vice panis vterentur Cæsariani.	345
radicibus arundinum pasti equi.	349
rascipolis Macedonis auxilia Pompeio.	318
rauenna opidum.	240
rauraci populi.	195.
se Heluetiis domos suas resinquentibus iungunt.	4
rebilus magni vsus militaris vir.	301.308
reges Aegyptiis constituit Cæsar.	398
reges Britannici quatuor.	106
regnum fiduciarium.	398
regnum Iubę in prouinciam conuersum.	488
rei ex vinculis causam apud Heluetios dicebant.	4
religio sacerdotum Gallicorum.	136
rescribere ad equum.	29
rhedones Romanis dediti.	55
rhemi Romanorum amici.	188.
in insidias Bellouacorum in-	
cidunt.	213.
se Cæsari dedunt.	38.
eorum amicitie vsus Cæsari.	ibidem.
eorundem apud Cæsarem auctoritas, & gratia.	124.129.134
rheni fluminis latitudo, & altitudo, origo, fluxus, & insule.	20.
78.80.81	
rhodanus fluius.	2.4.72

I N D E X.

rhodiae classis Pompeianae praefect.	319
rhodiorum in maritimis praecelsis virtus.	390
romani ab Heluetis caesi. 10. arbitri regni Aegyptij testamento electi. 379. romani negotiatores imprudentes Genabi a Gallis oppressi. 154. Sicambri praedabundi proditi. 146. 147. romani statura breui, Gallis ludibrio sunt. 53. incauti ab Aeduis opprimuntur. 223. eorum cum Britannis dispar pugna. 104. mos in pugna committenda. 370. 371. naues ad Massiliam. 268. romanarum legionum plusquam hyperbolica laus. 516	
rosillus & Aegus Allobroges fratres a Caesare ad Pompeium deficiunt.	350. & dein.
roscius praetor Pompeium Caesari purgat.	242
rostra actuariis nauibus Vatinius imponit.	412
ruspina opidum. 436. primum opidum ad amicitiam Caesaris accessit in Africa.	454
rutheni Aruernis conciliantur.	155
rutilius Lupus praetor Pompeianus.	251. 348

S

Sabini legati cunctatio.	66
Sabis fluuius.	46
fabura Iubae Regis praefectus. 311. eiusdem stratagema. 313. mors.	488
sacerdotum auctoritas.	171. 425
sacerdotes Galliae Druides.	135. 136
sacramentum apud se dicere Domitianos milites Caesar iubet. 250. sacramenti Domitiani religione milites suos liberat Curio. 307. sacramentum militare ut soluatur. ibid.	
sacramenti redemptione pecuniae cogenda inuentum.	419
sacrati viri a Capua decem ex Caesarianis caesi.	357
sacrificia veterum Gallorum.	137
sagittarij Galli. 170. sagittariorum, & funditorum Pompeianorum caedes. 370. sagittarum triginta millia in Caestellum Caesarianum coniecta.	347
saguntinorum signa.	496
salinarum stagnum. 479. salienus.	448
salona opidum.	320
salonarum conuentus. ibid. oppugnatio.	ibidem
	salsum

I N D E X.

salsum flu. 494. saltus Pyrenaeus Castulonensis. 258. salum pro mari. 469. salustij ad Cercinam insulae gesta. 452	
samarobrina opidum. 107. 123. samarobrinense Gallorum concilium.	107
santones Tolosatium vicini.	7
sarsura opidum. 476. sasales Coti Regis filius inter Pompeij copias 318. saeterna praefectus Leptitanus. 437. 449	
saturnini, & Gracchorum casus.	241
scavae centurionis scutum c c x x x. foraminibus confossum. 347. scaldis flumene. 145. scapula rogo exstructo sibi exiti parat. 511. scipionis Pompeij fautoris, & amici res gestae. 237. 238. 334. & dein. 433. 434. & dein. scorpio bellicum instrumentum. 167. 449. scribonius Libo Achaiae classis Pompeianae praefectus. 319. cum Caesare ad Oricum colloquitur. 325. eum Caesar iubet de pace cum Pompeio agere. 252. Vide, Libo.	
scuta, & pila pro vallo posita. 510. scuta ex cortice facta, & viminibus intexta. 54. scutorum caelatura. 505. scutata & cetrata prouincia.	258
secundarij, secundae legionis milites. 417. secusiani pop. 7. 119	
sedulij Lemouicum ducis mors. 203. seduni Galli. 56.	
seduij Germani.	34
segni populi Germaniae. 144. segonax Rex. 106	
segoniaci Britanniae populi.	105
segouia opidum.	178
senatus omnis Venetus necatus, reliqui sub corona venditi. 65	
senatusconsultum aduersus Caesarem. 234. senatusconsultum extremum, Dent operam magistratus ne quid resp. detrimenti capiat. 240. quando id fieret. ibid.	
senectus apud Gallos etiam militat. 213. senes bello inutiles, Cimbrico bello apud Gallos. 198. senones in fide Aeduorum. 129. senonum conscientia facinoris aduersus Rom. 125. eorundem motus. ibid. rebellio. 128. de ditio. 129	
sequana flu. 2. sequanus ager optimus totius Galliae. 20	
sequani Germanos in Galliam inducunt. 134. principatu deiciuntur. ibid. sequanorum, & Aeduorum factiones. ibid. eorum miseria a Germanis. 20. ab Ariouisto. ibid.	
sequanis Aedui subditi.	19. 134
ser. Galba. 56. eius perplexitas. 57. Caesari amicus.	233.

I N D E X.

seruus dominum iugulans. 500. punitur. 502.	serui pasto-	
res armantur a Pompeio. 251.	serui puberes armati A-	
lexandrino bello. 386. in extrema necessitate manumissi.		
321. serui speculatores capti in crucem sublari. 502.		
seruos se mentientes milites interfecti. 496.	seruilis tu-	
multus in Italia.		26
seruilius consul.		328
sesuuij Romanis dediti.		55
sex. Cæsar Iulij Cæsaris auunculus.		425
sex. Pompeius frater Cn. Pompeij. 492. à fratre Cn. Pom-		
peio auxilium petit.	ibid.	
sex. Quinctilius Varus.		250.303
sibutzates Aquitani Romanis dediti.		71.
sicambri.		83.146
sicilia ac Sardinia à Cæsare recipiuntur.		255
siccus, seu Sicius Iubæ fines inuadit.		453
sicoris fluuius.		260.270
silicense flumen.		420
solduriorum deuotorum fides.		68
fontiatus a Cæsare victi.	ibid.	
foricaria. 504. foritia opidum.		505
fortes, & vaticinationes marrumfam. Germanorum in præ-		
liis ineundis.		34.36
speciaria & militaria dona.		347
speculæ Hispaniæ. 494. speculator Pompeianus captus &		
occisus. 497. speculatorum comprehensorū poena. 502.		
speculatoria nauigia.		87
squillus index coniurationis.		418
stagnum salinarum.		478
stadius Murcus Cæsaris legatus.		325
stratagema Ambiorigis. 113. Bellouacorum. 213. Cæsaris.		
178. Domitij. 370. Iubæ Regis. 313. Pompeij in eruptio-		
ne. 352. Salonensium ciuium aduersus Octauium. 321.		
Vercingetoricis in fallendis suis.		165
suesiones Rhemorum fratres. 38. Rhemis attributi. 209.		
Cæsari deduntur.		44
sueui. 34. Germanorum bellicosissimi. 73. Rhenum trans-		
ire moliuntur. 24. eorum delectus aduersus Romanos.		
83.133. sueuis ne dij quidem pares.		77
sulchitanorum multa à Cæsare.		489
	fulmo-	

I N D E X.

silmonenses Cæsaris fautores.		246
sulpitius legatus Cæsaris. 85.	supplicia apud Gallos.	137
sūrus Aeduus captus.		230
sylla alter Lentulus. 239. intercessionem Tribuniciam non		
sustulit. 240. sylla prænomine P. castrorū Cæsaris præfe-		
ctus. 346. eiusdē dexteritas. ibid. syllæ Fauſti largitio. 484		
syriacæ res Cæsaris.		425

T

Tabelle tres iudicum.		365
tabulæ Gracæ in Heluetiorum castris repertæ.		18
tabulæ nouæ. 316. earum lex.		328
talex. 195.	tarbelli populi.	71
tarcondarius Castor c c c. equites Pompeio suppeditat.		318
tarraconenses ad Cæsarem transeunt.		270.299.
tarsus Ciliciæ vrbs. 425.	tarusates Romanis dediti.	69.71
tasgetus Carnutensis à suis ciuibus creditur.		107
tauris Insula. 413.	taurenta, Mafsiliensium castellum.	288
taxi venenum. 144.	taximagulus Rex.	106
tectosages Volcæ. 140.	tegea opidum.	477
tenchtherorum bellum. 124.	tergestinorum oppressio.	220
testamentū Ptolemæi Regis. 380.	testudo pedum Lx.	287
retrachia Deiotaro adimitur.		431
teutomatus Nitiobrigum Rex.		170.179
teutoni & Cimbri. 22. 26. a finibus Belgarum arcentur.		39
thamelis. fl.		101.104
thapsus opidū 478. eius custodes Cæsar ignominiose dimittit.		
459. thapitanorū angustia. 478. 479. multa à Cæsare. 489		
thebas Calenus Cæsarianus recipit. 148.	thebena opidū.	477
thebennenses, Cæsaris auxilium inuocant.	ibidem	
theologia Gallorum.		136.137
theophanes Põpeianus. 326.	thermus pr. Pompeianus.	244
thessali in copiis Pompeij. 319.	thessaliæ, & Ætoliæ lega-	
ti ad Cæsarem. 336.	thessaliæ diuisio. ibid.	
in Cæsaris ditionem venit.		363
theutomatus. Vide, Teutomatus.		
ti. Nero Cæsarianus. 399.	ti. Tullius.	500
rignium opidum, Cæsaris studiosum.		244
tigurinus pagus.		8
tisdre opidū. 453. 483. 487.	tisdritanorū multa à Cæsare.	489

I N D E X.

titurij Sabini trepidatio. 110. 112. titi duo Hispani adoleſcē-
tes Cæſariani ab inimicis intercepti. 448
t. Allieni ignominioſa miſſio. 464. t. Baluentij primipilaris
mors. 113. t. Cæcilij Centurionis mors. 264. t. Labie-
nus Cæſaris legatus. 7. Vide Labienus. t. Pulcio. 355
t. Pulſionis virtus. 118. t. Rebilus proconſul. 483. t. Sallie-
nus centurio. 448. t. Sextius. 127. 180. 204. t. Silius. 60.
t. Terrafidius. ibid. t. Tōrius Italicenſis. 420.
t. Vaſius. 417
togata Gallia. 220. toloſa, & Tolofates. 7. 68. 156.
torquatus Orici præfectus. 223. eius mors. 488.
transrhenani populi Galliz domitz fama audita legatos ad
Cæſarem mittunt. 55
trebonius legatus. 258. proconſul. 423. vi de tribunali detur-
batus. 328. eiusdem mira in reficiendis operibus industria.
295. humanitas. 328. ¶ treuiri. 24. 6. equitatu ceteris Gal-
lis præſtant. 50. 96. Germanos aduerſus Romanos ſolici-
tant. 124. eorum ferocia. 220. clades. 132. 188. 230.
triboces Germani. 34. trinobantes ciuitas Britannorū. 105
triumphi Cæſaris ornamenta. 448 tiberō. 255.
tuligni populi. 4. 16. tullius legatus. 499
tullij Ruſi Quæſtorij mors. 482. turinū opidū, & Turini. 29
turiōs Cælius ſolicitans interficitur. ibid.
turris Phari admirabilis. 382. tuticani cædes. 357
tympanorum ſpontaneus ſonus. 378
tyrannos Cæſar in fidem recipit. 425. tyronum legio. 336

V

Vacalōs inſula. 77. Vacca oppidum. 475
valerius adoleſcens. 510.
valerius Flaccus. 254. eius mors. 347
valetiacus. 171. al. Vedeliacus. vangionēs Germani. 34
varro legatus Pompeij. 259
varus. 309. 314. 469. varus filius. 285
vatinius Cæſarianus. 374. 413
varuca caſtellum, & Vatucenſis clades. 144. 147. vbij. 75. 81
vcubis oppidum. 494. incenſum. 501. vectones populi. 259
vedeliacus, Coti Aedui frater. 171. vellaunij. 195
vellaunodunum op. deditur. 158. velocasium poteſtas. 39
venetia vrbs Galliz maritima. 61
veneti

I N D E X.

veneti Galli. ibid. Romanis dediti. 55
venetorum ſenatus à Cæſare necatus. 65. veneti belli
confectio. 65. 84
ventiſponte oppidum. 507.
veragri Galli. 57. verbigenus pagus. 17
vercungetorix. 154. 163. 164. 167. 172. 189. 196. 201
vergillaunus Aruernus. 196. 201
vergilius Pompeianus. 478
vergobretus magiſtratus Aeduorum. 11
verocallēs, ſeu Velocallēs populi. 39
verodoctius. 5. veromandui. 39. 46. 49
verſaonenſes. 507. vertico Neruius. 119
vertiſcus Rhemorum præfectus. 213
veſontio Sequanorum oppidum. 24
vibullius Ruſus Pompeianus. 246. 250. 257. 322
victoriz ſimulacrum ſe conuertens. 378
vienna oppidum. 157
viridomarus Aeduus. 175. 183
viridouix Vnellorum Rex. 65
vicilles Hirrus Pompeianus. 246
villa oppidum. 422. 49. vnelli populi. 55. 62
vocates Aquitani Romanis dediti. 71
voccio Noricorum Rex. 35
vocontij populi. 7. voſegus mons. 77
volcatius Tullus Cæſarianus. 347
volcæ, ſeu Volgæ Arecomici. 156. 189
vri feræ. 142. vriaō oppidum natura munitum. 515
vſipetes, Germani. 73. 75
vtica oppidum. 301. 302. 310. 483. 484. vticenſis expeditio,
Curionis Cæſariani. 311. 312. vticenſes. 310. 483
vxellodunum oppidum. 223. 227
vxores communes apud Britannos. 102
vzita oppidum. 456. 461. 466.

Z

Zama, Regia Iubæ. 486. zamenſes. 487
zela oppidum Ponti. 428. zetta oppidum. 472